ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΡΗΤΟΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ Β'

Θεωρητική Κατεύθυνση

Τάξη Β'

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
Α.Ε.Ε.Δ.Δ.Β.

Εισαγωγή

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Α΄. Η ΦΥΣΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ

«..**οὐ πάντεσσιν** θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν
ἀνδράσιν, οὔτε φυὴν οὔτ' ἄρ' φρένας οὔτ' **ἀγορητύν**».
(Σε όλους δεν χαρίζουν οι θεοί την ομορφιά, τη σύνεση, τον λόγο)

Ὀδύσσ. θ, 167-8

Το τάλαντο

Ακόμη και στο στενό κοινωνικό μας περιβάλλον όλοι έχουμε γνωρίσει ανθρώπους με έμφυτο το χάρισμα του λόγου. Μερικοί απ' αυτούς δεν έχουν καν τις στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις, και όμως διαθέτουν μια **φυσική ευγλωττία** που μπορεί εύκολα να γοητεύσει και να πείσει. Ο ειρωνικός χαρακτηρισμός «αγράμματος δικηγόρος» που αποδίδεται κάποτε σ' αυτούς δεν είναι χωρίς σημασία, αφού θέτει εμμέσως το πρόβλημα της αξιοπιστίας της ρητορικής όπως το έθεσε ο Πλάτων.

Οι Ομηρικοί αγορητές

Ο Όμηρος θεωρεί την ευγλωττία σπάνιο θεϊκό χάρισμα όπως είναι η ομορφιά και η σύνεση. Προϊόντα του θείου αυτού δωρήματος είναι οι έξοχες αγορεύσεις των Ομηρικών ηρώων. Ο ιδανικός ήρωας έπρεπε να διαπρέπει με τον λόγο στην αγορά όπως με τα ανδραγαθήματα στον πόλεμο, να είναι δηλαδή **μύθων τε ῥητήρ ἔργων τε πρηκτήρ** (Ἰλ. Ι, 443). Είναι η Ομηρική διατύπωση ενός διαχρονικού βέβαια, όχι μόνον Ομηρικού, ιδανικού. Η Ομηρική **«ἀγορή»** (η συνέλευση) είναι «κυδιάνειρα», δοξάζει δηλαδή τους άνδρες όπως και η μάχη. Στους ρητορικούς αυτούς αγώνες διαπρέπουν οι ηγεμόνες των Αχαιών και των Τρώων, ιδιαίτερα δε ο γηραιός Νέστωρ, ο «λιγὺς Πυλίων ἀγορητής,
τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή»
(που απ' τη γλώσσα του έτρεχε η φωνή γλυκύτερη απ' το μέλι).

Ἰλ. Α, 248-249

Το φυσικό τάλαντο όμως δεν γνωρίζει κοινωνικές διακρίσεις· «λιγὺς ἀγορητής» (εύγλωττος ρήτορας) χαρακτηρίζεται και ο ασήμαντος Θερσίτης τον οποίον γελοιογραφεί ο Όμηρος στο Β της Ιλιάδος (στ. 212-277).

Από τον Νέστορα στον Περικλή

Στοιχεία φυσικής ρητορείας ανιχνεύονται επίσης σε έργα ποιητών όπως ο **Σόλων** και ο **Πίνδαρος**, αλλά και σε αγορεύσεις ιστορικών προσώπων στο έργο του **Ηροδότου**. Το δημοκρατικό

πολίτευμα, που βασικό του χαρακτηριστικό ήταν η **«ἰσηγορία»** (ισότητα στο δικαίωμα του λόγου), έδωσε τη δυνατότητα σε πολλούς να αξιοποιήσουν το φυσικό τους τάλαντο. Τη γενική εκτίμηση για την έμφυτη αυτήν ικανότητα επισημαίνουν ονόματα όπως Αρισταγόρας, Ευαγόρας, Πρωταγόρας, Πυθαγόρας κ.λπ.

Σπουδαίοι φυσικοί ρήτορες ήσαν ο **Θεμιστοκλής** και ο **Περικλής** οι οποίοι φαίνεται πως προετοίμαζαν επιμελώς τις αγορεύσεις τους. Ο Περικλής μάλιστα, λόγω των σχέσεών του με τους σοφιστές, ίσως είχε και κάποιες θεωρητικές γνώσεις ρητορικής τεχνικής. Πάντως δεν φαίνεται να έγραφαν τους λόγους των και κανένα κείμενό τους δεν έχει διασωθεί όπως ακριβώς εκφωνήθηκε.

Β'. Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΡΗΤΟΡΕΙΑΣ

> «εἰ μέν σοι ὑπάρχει **φύσει** ῥητορικῷ εἶναι, ἔσει **ῥήτωρ ἐλλόγιμος** προσλαβὼν **ἐπιστήμην** τε καὶ **μελέτην**».
>
> (Αν διαθέτεις φυσική ευγλωττία, θα γίνεις αξιόλογος ρήτορας, προσθέτοντας σ' αυτήν γνώση και άσκηση)
>
> Πλάτ. Φαῖδρος 269 d

Κόραξ και Τισίας, οι Συρακόσιοι

Υπάρχει βεβαίως αρκετή απόσταση μεταξύ φυσικής ευγλωττίας και συστηματικής ρητορικής. Η τελευταία δεν αρκείται στη **φύση**, αλλ' απαιτεί ακριβῆ γνώση των κανόνων (**«ἐπιστήμην»**) και άσκηση (**«μελέτην»**).

Η απόσταση αυτή διανύθηκε, όπως φαίνεται, στη **Σικελία** μετά το 466 π.Χ., όταν καταλύθηκαν εκεί οι τυραννίδες και επικράτησαν δημοκρατικά πολιτεύματα. Το πλήθος των αστικών δικών που ακολούθησαν, για την ανάκτηση περιουσιών που είχαν σφετερισθεί οι τύραννοι, ευνόησε την ανάπτυξη της δικανικής ρητορείας. Ο Συρακόσιος **Κόραξ** και ο επίσης Συρακόσιος μαθητής του **Τ(ε)ισίας** είναι οι δημιουργοί και διδάσκαλοι της συστηματικής πλέον ρητορικής. Σ' αυτούς οφείλεται η διαίρεση του ρητορικού λόγου σε μέρη και η χρήση των **«εἰκότων»**, των πιθανών δηλ. λογικών επιχειρημάτων, στην υποστήριξη των δικαστικών υποθέσεων. Ένας από τους δύο, το πιο πιθανόν ο Τισίας, έγραψε και το πρώτο εγχειρίδιο ρητορικής με τον τίτλο **«Τέχνη»**. «Τέχνη» προφανώς χαρακτηρίζεται η ρητορική, κάτι που θα αμφισβητήσει αργότερα η αυστηρή Πλατωνική κριτική.

ΚΟΡΑΞ ΚΑΙ ΤΙΣΙΑΣ

Τισίας συνέθετο Κόρακι τῷ ῥητοροδιδασκάλῳ χιλίας δραχμάς, ἡνίκα ἂν ἐν δικαστηρίῳ ἀγωνιζόμενος τὴν πρώτην νίκην νικήσῃ· ὄντος δὲ πρεσβυτέρου τοῦ Κόρακος, οὐ προῄει ἐν δικαστηρίῳ ἐπὶ τῷ τῇ τελευτῇ τοῦ Κόρακος κερδᾶναι τὰ δίδακτρα· ἐγράψατο οὖν αὐτὸν ὁ Κόραξ χρέους ...

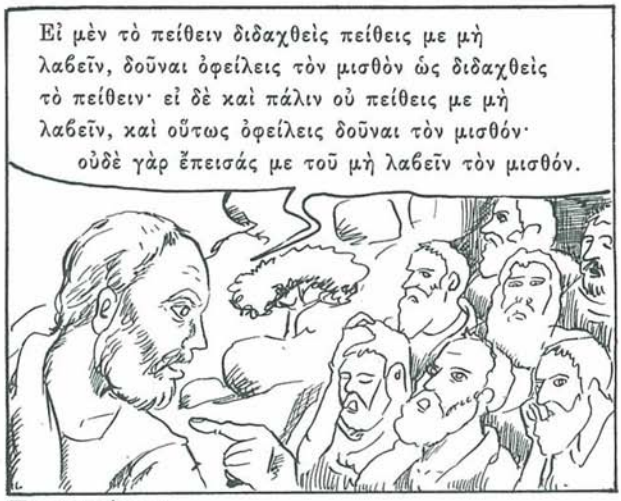

Κωμικογράφημα

Γ'. ΡΗΤΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ

«Καὶ τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν... τὸ Πρωταγόρου ἐπάγγελμα».
(Ο Πρωταγόρας υποσχόταν ότι μπορεί να καταστήσει πειστικό ένα ασθενές επιχείρημα)
Ἀριστοτ. Ρητορ. 1402α

Η Αθήνα και οι σοφιστές

Αν και η Σικελία ήταν η κοιτίδα της συστηματικής ρητορικής, όμως από τα μέσα περίπου του 5ου αιώνα π.Χ. το επίκεντρό της είναι **η Αθήνα** όπου υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για να ευδοκιμήσει. Την ευνοούσαν η δημοκρατία με τις λαϊκές συνελεύσεις και τα δικαστήρια, οι πολυλόγοι και φιλόλογοι Αθηναίοι και το μέγεθος της πόλεως, όπου αγαπούσαν να μένουν και να διδάσκουν **οι σοφιστές**, αυτοί οι περιφερόμενοι διδάσκαλοι ανώτερης παιδείας. Πολλοί απ' αυτούς, όπως ο Πρωταγόρας και ο Πρόδικος, εδίδασκαν κάποια στοιχεία Γραμματικής και τεχνικής του λόγου.

Ο Γοργίας από τους Λεοντίνους της Σικελίας

Εκείνος όμως που άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στην εξέλιξη της ρητορικής ήταν **ο Γοργίας ο Λεοντίνος** που έφθασε στην Αθήνα το 427 π.Χ. και είχε μαθητές επιφανείς Αθηναίους. Εκαλλιέργησε την πολιτική και ιδιαίτερα την επιδεικτική ρητορεία. Αποβλέποντας στην πειστικότητα του λόγου μελέτησε τη σημασία που έχει η τρέχουσα πολιτική, κοινωνική και ψυχολογική συγκυρία, η κατάλληλη δηλ. για κάθε λόγο περίσταση, ο **«καιρός»**. Η ρητορική του, διανθισμένη ή και κυριολεκτικά φορτωμένη με σχήματα, τα **«γοργίεια»** σχήματα (πάρισα, ομοιοτέλευτα, παρηχήσεις, αντιθέσεις κ.λπ.), είχε σκοπό να καταπλήξει και να γοητεύσει προσεγγίζοντας τα όρια του ποιητικού λόγου. Κάποτε βέβαια γίνεται φορτική και κουράζει.

Η Πλατωνική κριτική

Αυτή όμως η σύνδεση με τη σοφιστική είχε ως συνέπεια την **αποδοκιμασία της ρητορικής** από ηθική και παιδαγωγική άποψη. Η κριτική αυτή αναπτύχθηκε κυρίως από τον Πλάτωνα στους διαλόγους του «Γοργίας» και «Φαῖδρος».

Πράγματι ο Γοργίας, όπως και οι περισσότεροι σοφιστές, αρνείται ότι υπάρχει αντικειμενική γνώση και επομένως αντικειμενική αλήθεια και ηθική. Ο Πρωταγόρας είχε διατυπώσει την άποψη ότι για κάθε ζήτημα υπάρχουν δύο λόγοι (απόψεις) αντίθετοι μεταξύ τους με την απαίτηση να είναι και οι δύο συγχρόνως εξίσου αληθινοί (**«δισσοὶ λόγοι»**). Η ρητορική λοιπόν ως **«πειθοῦς δημιουργός»**, ως τεχνική δηλαδή που έχει στόχο να πείσει, δεν ενδιαφέρεται να ανακαλύψει και να διδάξει τα αληθινά

και τα δίκαια, αφού αυτά σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές δεν υπάρχουν, αλλά να εκθέσει τα **«εἰκότα»**, δηλαδή τα πιθανά, τα αληθοφανή, αυτά που μοιάζουν να είναι, κι ας μην είναι, αληθινά, φθάνει να συμφέρουν τον ρήτορα ή τον πελάτη του.

Είναι φανερόν ότι οι μαθητές των σοφιστών χρησιμοποίησαν τη γνώση της ρητορικής για να στρεψοδικούν στα δικαστήρια και να δημαγωγούν στις συνελεύσεις. Γνωρίζουμε επίσης ότι ο ίδιος λογογράφος δεν είχε ηθικούς δισταγμούς να συντάσσει πολλές φορές δύο λόγους, έναν για τον κατηγορούμενο κι έναν για τον κατήγορο, στην ίδια δίκη!

Ο Πλάτων αρνείται να χαρακτηρίσει επιστήμη ή τέχνη τη ρητορική, αφού δεν έχει καθορισμένο αντικείμενο να διδάξει ούτε αξιόπιστη μέθοδο. Κατ' αυτόν είναι απλώς μια εμπειρία, μια ικανότητα, ένα όργανο μόνον απάτης στον χωρίς ηθικούς φραγμούς αγώνα του δημόσιου βίου. Ο ρήτορας, ακόμη και αθέλητα, οδηγείται στην απάτη, αφού δεν έχει γνώση («ἐπιστήμην»), αλλά γνώμη μονάχα («δόξαν») για το θέμα με το οποίο τυχόν ασχολείται.

Ο Ισοκράτης, μια αντίπαλη φωνή και πράξη

Σ' αυτή την οξυδερκή όσο και οξεία κριτική απαντά **ο Ισοκράτης**. Υπερασπίζοντας τη Ρητορική του Σχολή επικρίνει βέβαια τα τεχνάσματα των επαγγελματιών της ρητορικής, τονίζει όμως την **παιδευτική αξία** της διδασκαλίας της. Υποστηρίζει ότι με τη διδασκαλία της ρητορικής, έστω όχι στηριγμένη στην ακριβῆ επιστημονική γνώση, αλλά στην πείρα της πραγματικότητας, μπορεί να επιτύχει στην πράξη ένα ευρύτερο παιδευτικό αποτέλεσμα. Αυτή τη γενική πνευματική καλλιέργεια, την αγωγή που έχει πρακτικούς πολιτικούς στόχους, καταρτίζοντας **ανθρώπους της δράσεως**, ο Ισοκράτης την ονομάζει «φιλοσοφίαν».

Δ'. ΟΙ ΑΤΤΙΚΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

«Ἀθήναζε... οὗ τῆς Ἑλλάδος πλείστη ἐστὶν ἐξουσία τοῦ λέγειν».

Πλάτ. Γοργ. 461ε

Ο «κανών»

Οι σημαντικότεροι ρήτορες, λογογράφοι και διδάσκαλοι της ρητορικής έδρασαν στην Αθήνα από τα τέλη του 5ου μέχρι το τέλος σχεδόν του 4ου αιώνα π.Χ. Αργότερα, οι Αλεξανδρινοί φιλόλογοι θα συντάξουν τον **«κανόνα»**, έναν κατάλογο δηλαδή των δέκα πιο σπουδαίων τεχνιτών του Αττικού ρητορικού λόγου.

ΡΗΤΟΡΙΚΗ

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ

Κόραξ ὁ Συρακόσιος (ἀκμὴ 475 π.Χ.)
Τεισίας ὁ Συρακόσιος (περίπου 480 π.Χ.)
Γοργίας ὁ Λεοντῖνος (483 - 376 π.Χ.)
Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης (485 - 415 π.Χ.)
Πρόδικος ὁ Κεῖος (470/60 - ; π.Χ.)
Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος (ἀκμὴ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Πῶλος ὁ Ἀκραγαντῖνος (ἀκμὴ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Λικύμνιος ὁ Χῖος (ἀκμὴ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Ἀντισθένης ὁ Ἀθηναῖος (ἀκμὴ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος (ἀκμὴ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος (ἀκμὴ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος (456/5 - 399/8 π.Χ.) (ὁ γνωστὸς ἱστορικὸς)
Κριτίας ὁ Ἀθηναῖος (460/55 - 403 π.Χ.)

ΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ ΤΟΥ «ΚΑΝΟΝΟΣ»

Ἀντιφῶν ὁ Ραμνούσιος (480/70 - 410 π.Χ.)
Ἀνδοκίδης ὁ Ἀθηναῖος (440 - 391 ; π.Χ.)
Λυσίας ὁ Ἀθηναῖος (445 - 380 π.Χ.)
Ἰσαῖος ὁ Χαλκιδεὺς (420 - α' ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.)
Ἰσοκράτης ὁ Ἀθηναῖος (436 - 338/37 π.Χ.)
Ὑπερείδης ὁ Ἀθηναῖος (390 - 322 π.Χ.)
Λυκοῦργος ὁ Ἀθηναῖος (390 - 324 ; π.Χ.)
Αἰσχίνης ὁ Ἀθηναῖος (περίπου 390 - 330 ; π.Χ.)
Δημοσθένης ὁ Ἀθηναῖος (385/84 - 322 π.Χ.)
Δείναρχος ὁ Κορίνθιος (360 - 292 π.Χ.)

Οι πρόδρομοι και οι ρήτορες του «κανόνος». (Ο πίνακας από την Ιστ. του Ελλ. Έθνους της Εκδοτ. Αθηνών, Γ2).

Κατά χρονολογική σειρά της γεννήσεώς των είναι οι εξής: **Αντιφών, Λυσίας, Ανδοκίδης, Ισοκράτης, Ισαίος, Αισχίνης, Λυκούργος, Υπερείδης, Δημοσθένης** και **Δείναρχος**.

Η συνέχεια

Κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους δεν υπάρχουν πλέον ρήτορες όπως τους γνωρίσαμε κατά την κλασσική περίοδο στα πλαίσια των δημοκρατικών θεσμών της αρχαίας

πόλεως-κράτους που δεν υπάρχει πια. Οι ρητορικοί λόγοι είναι τώρα θεματογραφικές ασκήσεις γραφείου και συντάσσονται τις περισσότερες φορές για να αναγνωσθούν παρά για να εκφωνηθούν. Τη ρητορική όμως δεν παύουν να καλλιεργούν σπουδαίοι ρητοροδιδάσκαλοι. Μέσω αυτής, όπως και ο Ισοκράτης, επιδιώκουν να προσφέρουν μια ευρύτερη πνευματική καλλιέργεια. Πολλοί συγγράφουν και σχετικά εγχειρίδια.

Ασιανή ρητορική και Αττικισμός

Η αντίδραση στον στόμφο και την επιτήδευση (την έλλειψη φυσικότητας) που χαρακτήριζε την **«Ἀσιανή»** αυτή ρητορική (Ηγησίας ο Μάγνης κ.λπ.) δημιούργησε κατά τους δύο πρώτους χριστιανικούς αιώνες την κίνηση του «Ἀττικισμοῦ» (Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, Δίων ο Χρυσόστομος, Ηρώδης ο Αττικός κ.λπ.). **Ο Αττικισμός** ήταν συνειδητή μίμηση όχι μόνον του ύφους, αλλά και της γραμματικής των Αττικών κλασσικών κειμένων. Η κοινή διάλεκτος της εποχής, η γλώσσα των Ευαγγελίων, θεωρήθηκε γλώσσα παρακμής και έτσι προέκυψε μια διπλή γλωσσική παράδοση που έφθασε μέχρι τις ημέρες μας (δημοτική-καθαρεύουσα).

Η νέα Εκκλησία

Τη ρητορική χρησιμοποίησαν επίσης οι χριστιανοί πατέρες ως **«ομιλητική»** για τις ανάγκες του κηρύγματος στη νέα Εκκλησία, όχι πλέον του δήμου, αλλά του Χριστού. Τον 4ο αιώνα δρουν οι διαπρεπέστεροι των χριστιανών ρητόρων, **Βασίλειος ο Μέγας, Γρηγόριος ο Θεολόγος** και **Ιωάννης ο Χρυσόστομος**, ο μεγαλύτερος εκκλησιαστικός ρήτορας όλων των εποχών. Οι δύο πρώτοι σπούδασαν ρητορική στην Αθήνα και ο Χρυσόστομος στην Αντιόχεια η οποία για την πνευματική της κίνηση ονομαζόταν «Συριάδες Ἀθῆναι», Αθήνα δηλαδή της Συρίας.

Ε'. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

«ἔστι δὲ τῆς ῥητορικῆς εἴδη τρία τὸν ἀριθμόν· τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἀκροαταὶ τῶν λόγων».

Ἀριστοτ. Ρητορ. 1358α

Οι πολιτικοί λόγοι στην Εκκλησία του Δήμου

Υπάρχουν τριών ειδών ρητορικοί λόγοι κατά τον Αριστοτέλη, οι **συμβουλευτικοί**, οι **δικανικοί** και οι **επιδεικτικοί (πανηγυρικοί)**.

Οι συμβουλευτικοί είναι λόγοι πολιτικοί που εκφωνούνται στις συνελεύσεις του λαού. Μ' αυτούς παρέχονται **συμβουλές για το μέλλον**. Ο ρήτορας **προτρέπει** ή **αποτρέπει** τον λαό με σκοπό την επίτευξη του **συμφέροντος** ή την αποφυγή πολιτικών σφαλμάτων.

Στην Αθήνα οι πολιτικές αγορεύσεις γίνονταν ενώπιον της

Ο λόφος της Πνύκας. Στη φωτογραφία η τελική διαμόρφωση του βήματος στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ. (Εκδοτ. Αθηνών)

Εκκλησίας του Δήμου η οποία αποφάσιζε για τα πιο σοβαρά θέματα του κράτους, όπως η κήρυξη πολέμου, η υπογραφή ειρήνης, η σύναψη και διάλυση συμμαχιών, η ψήφιση νόμων, τα δημόσια οικονομικά κ.λπ. Δικαίωμα λόγου και ψήφου είχαν σ' αυτήν όλοι οι γνήσιοι («ἐξ ἀμφοῖν γονέοιν») Αθηναίοι πολίτες από το εικοστό έτος της ηλικίας τους, αν δεν τους είχαν αφαιρεθεί τα πολιτικά δικαιώματα.

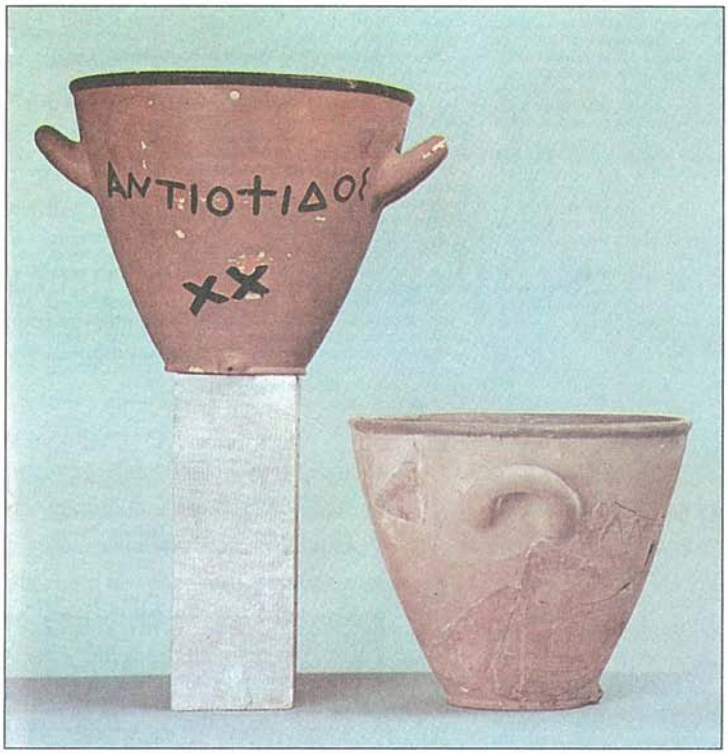

Κλεψύδρα. Φέρει το όνομα της Αντιοχίδος φυλής. Η ένδειξη XX σημαίνει ότι η χωρητικότητά της ήταν δύο χόες (6, 4 λίτρα). Διάρκεια ροής, 6 λεπτά (Εκδοτ. Αθηνών)

Η Εκκλησία συνεδρίαζε κανονικά σαράντα φορές τον χρόνο, αλλά και εκτάκτως, όταν το καλούσαν οι περιστάσεις. Χώρος των συνεδριάσεων ήταν συνήθως **η Πνύκα** και κάποτε η Αγορά ή το θέατρο του Διονύσου. Μετά τις αγορεύσεις αποφάσιζαν ψηφίζοντας συνήθως με ανάταση των χεριών (**«χειροτονία»**).

Οι ρήτορες είχαν απόλυτη ελευθερία συμβουλής και μεγάλη επιρροή στην πολιτική ζωή, ακόμη και αν δεν ασκούσαν δημόσιο λειτούργημα. Είχαν όμως και την ευθύνη των εισηγήσεών τους, αφού το όνομά τους και οι προτάσεις τους περιλαμβάνονταν στα ψηφίσματα της Εκκλησίας. Σημαντικότερος ρήτορας συμβουλευτικών λόγων θεωρείται **ο Δημοσθένης**.

Λόγοι στα δικαστήρια

Δικανικοί λόγοι είναι οι εκφωνούμενοι στα δικαστήρια και αφορούν πράξεις που τελέστηκαν στο **παρελθόν**. Είναι **κατηγορίες** ή **απολογίες** και έχουν σκοπό την απόδειξη της ενοχής ή της αθωότητας του κατηγορουμένου με βάση τον νόμο και το αίσθημα του δικαίου.

Το αρχαιότερο δικαστήριο στην Αθήνα ήταν **ο Άρειος Πάγος**, του οποίου όμως οι αρμοδιότητες περιορίστηκαν από το 462 π.Χ. στην εκδίκαση φόνων εκ προμελέτης και μερικών άλλων μικρότερης σημασίας υποθέσεων. Υπήρχαν βέβαια και άλλα δικαστήρια, ενώ ορισμένες σοβαρές υποθέσεις εδίκαζε **η Βουλή** ή και **η Εκκλησία του Δήμου**.

Ηλιαία

Το κυριότερο όμως δικαστήριο του Αθηναϊκού κράτους ήταν η **Ἡλιαία**, ένα δικαστήριο ενόρκων, του οποίου μέλη μπορούσαν να γίνουν, μετά από κλήρωση, όλοι οι άνω των τριάντα ετών γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες, αν δεν εκκρεμούσε κατηγορία εναντίον τους. Την Ηλιαία αποτελούσαν 6.000 δικαστές (**«Ἡλιασταί»**) από τους οποίους οι 1000 ήσαν αναπληρωματικοί. Το δικαστήριο δίκαζε σε τμήματα των 201, 401, 501, κ.λπ. δικαστών ανάλογα με τη σοβαρότητα της δίκης. Ο περιττός αριθμός απέκλειε την περίπτωση ισοψηφίας. Οι δικαστές ελάμβαναν ως δικαστική αποζημίωση 2-3 οβολούς κατά δικάσιμη ημέρα. Ο χρόνος των αγορεύσεων περιοριζόταν από ένα υδραυλικό χρονόμετρο, την **«κλεψύδρα»**. Η ψηφοφορία ήταν μυστική.

Λογογράφοι

Επειδή νόμος όριζε ότι οι διάδικοι ήσαν υποχρεωμένοι να αγορεύουν αυτοπροσώπως και, αν υπήρχε συνήγορος, να δευτερολογεί, οι ενδιαφερόμενοι κατέφευγαν στους **«λογογράφους»**. Αυτοί ήσαν έμπειροι δικανικοί ρήτορες που, με το αζημίωτο φυσικά, έγραφαν τα κείμενα των λόγων τα οποία ήσαν υποχρεωμένοι οι διάδικοι να αποστηθίσουν και να απαγγείλουν στο δικαστήριο.

Επειδή οι «Ἡλιασταί», όπως τους περιγράφει και ο Αριστοφάνης

στους «Σφῆκες», ήσαν απλοϊκοί Αθηναίοι πολίτες χωρίς νομική πείρα και δικαστική συνείδηση, οι λογογράφοι έπρεπε να γνωρίζουν όχι μόνον τους νόμους, αλλά και την ψυχολογία των λαϊκών δικαστών, ώστε να τους επηρεάζουν προς το συμφέρον των πελατών τους. Επιφανέστερος λογογράφος δικανικών λόγων θεωρείται ο **Λυσίας**.

Το επιδεικτικό γένος

Επιδεικτικοί ή πανηγυρικοί λόγοι, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι επιτάφιοι, ήσαν οι εκφωνούμενοι σε διάφορες **εορτές και συγκεντρώσεις**. Με τους λόγους αυτούς εγκωμιάζονται ή επικρίνονται πράξεις και πρόσωπα του παρόντος με συχνές αναδρομές στο παρελθόν και προβλέψεις του μέλλοντος. Ο ρήτορας ζητεί συγχρόνως να επιδείξει τη ρητορική του δεινότητα και να προκαλέσει τις επευφημίες των ακροατών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπηρετεί και συγκεκριμένες πολιτικές σκοπιμότητες. Οι επιδεικτικοί λόγοι είναι εξάλλου, κατά τον Αριστοτέλη, συγγενείς με τους συμβουλευτικούς. **Ο Ισοκράτης** κρίνεται ως ο επιφανέστερος εκπρόσωπος του επιδεικτικού γένους.

ΣΤ'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

> «Δεῖ πάντα λόγον ὥσπερ ζῷον συνεστάναι σῶμά τι ἔχοντα αὐτὸν αὑτοῦ, ὥστε μήτε ἀκέφαλον εἶναι μήτε ἄπουν, ἀλλὰ μέσα τ' ἔχειν καὶ ἄκρα πρέποντα ἀλλήλοις καὶ τῷ ὅλῳ γεγραμμένα».
> (Πρέπει κάθε λόγος να έχει τη σύσταση ζωντανού οργανισμού απαρτίζοντας ένα δικό του σώμα, ώστε να μην είναι ακέφαλος ούτε χωρίς πόδια, αλλά να έχει κορμό και άκρα, σχεδιασμένα να ταιριάζουν μεταξύ τους και με το σύνολο).
>
> Πλάτ. Φαῖδρος 264 c

Οι αρχαίοι έβλεπαν κάθε είδος του λόγου σαν ζωντανόν οργανισμό που έχει μέλη (αρχή, μέση και τέλος) αρμονικά δεμένα μεταξύ τους, ώστε ν' αποτελούν αδιάσπαστη ενότητα. Η γενική αυτή αντίληψη εφαρμόζεται και στον ρητορικό λόγο. Τα κύρια μέρη, στα οποία ο ρήτορας ταξινομεί το απαραίτητο υλικό για τη συγκρότηση του κειμένου, είναι το **προοίμιον**, η **διήγησις**, η **πίστις** (απόδειξη) και ο **ἐπίλογος**.

α'. **Προοίμιον** είναι η αρχή του ρητορικού λόγου. **Σύντομα** ο ρήτορας **ενημερώνει** τον ακροατή επί του θέματος και προσπαθεί να εξασφαλίσει την **εύνοια** και την **προσοχή** του. Σπανίως ρητορικός λόγος αρχίζει χωρίς κάποιο είδος προοιμίου. Μετά το προοίμιο συνήθως ακολουθεί **η πρόθεσις**, σύντομη δηλαδή έκθεση

του θέματος.

β'. **Διήγησις**. Στο μέρος αυτό ο αγορητής εκθέτει τα σχετικά με το θέμα γεγονότα τα οποία κρίνει ότι είναι άγνωστα στον ακροατή είτε ανεπαρκώς ή εσφαλμένως γνωστά. Είναι φανερόν ότι η διήγηση στον ρητορικό λόγο δεν ακολουθεί τους κανόνες της ιστορικής αφηγήσεως. Ο ρήτορας φροντίζει η διήγηση να μη ζημιώσει τον σκοπό της αγορεύσεώς του, χωρίς βέβαια να χάσει τη **σαφήνεια** και την **πειστικότητά** της. Φροντίζει επομένως να τονίσει τα ευνοϊκά στοιχεία, να μειώσει τη σημασία όσων είναι ασύμφορα και, μολονότι η συντομία είναι προτέρημα, δεν παραλείπει να περιγράφει ασήμαντα περιστατικά, αν απ' αυτά ο ακροατής ενδέχεται να πεισθεί π.χ. για τη χρηστότητα του ήθους του ή την κακοήθεια του αντιπάλου.

Η διήγηση, ως ξεχωριστό τμήμα της αγορεύσεως, υπάρχει κυρίως και όχι πάντοτε στους δικανικούς λόγους, σπανίως δε στους συμβουλευτικούς. Βεβαίως σύντομες διηγήσεις παρεμβάλλονται στο σώμα όλων των λόγων παράλληλα με τις σχετικές αποδείξεις.

γ'. **Πίστις** (απόδειξη) είναι το ουσιαστικότερο μέρος του ρητορικού λόγου, αφού η Ρητορική ορίζεται ως «πειθοῦς δημιουργός» ή ως τέχνη «τοῦ ἰδεῖν τὰ ὑπάρχοντα πιθανὰ περὶ ἕκαστον» (δηλ. τα πειστικά επιχειρήματα για κάθε ζήτημα). Οι αποδείξεις είναι **άτεχνες** ή **έντεχνες**. Άτεχνες αποδείξεις είναι αντικειμενικά πειστήρια που δεν οφείλονται στην τεχνική δεξιότητα του ρήτορα (νόμοι, μαρτυρικές καταθέσεις, όρκοι και έγγραφα όπως συμβόλαια, διαθήκες κ.λπ.). Έντεχνες αποδείξεις είναι εκείνες που ο ίδιος ο ρήτορας επινοεί. Αυτές είναι:

1. **Τα ενθυμήματα**, βραχυλογικοί συνήθως συλλογισμοί οι οποίοι, αναλόγως των προτάσεων, των δεδομένων δηλ. στα οποία στηρίζονται, δίδουν συνήθως πιθανά, αλλά και ασφαλή κάποτε συμπεράσματα, αν βέβαια τα περιστατικά στα οποία αναφέρονται είναι πράγματι ακριβή. Διότι πολλές φορές ο συλλογισμός είναι μεν τυπικά ορθός, αλλά δεν αληθεύει το συμπέρασμα, αν ο ρήτορας αγνοεί ή αποκρύπτει την αλήθεια. Στο ενθύμημα π.χ. ότι κάποιος έχει πυρετό και επομένως είναι άρρωστος, το συμπέρασμα είναι αναμφισβήτητο, αν όμως πράγματι αυτός έχει πυρετό.

Η βραχυλογία του ενθυμήματος υπηρετεί την κομψότητα του λόγου, την οικονομία του χρόνου και δεν εκνευρίζει τον ακροατή, ο οποίος αισθάνεται ότι υποτιμούν τη νοημοσύνη του, όταν του αναλύουν τα αυτονόητα. Τα ενθυμήματα στηρίζονται σε γενικά παραδεκτές απόψεις και τρόπους σκέψεως που ονομάζονται

«κοινοί τόποι» (κοινόχρηστα επιχειρήματα).

2. **Τα παραδείγματα**. Είναι **ιστορικά** (πραγματικά) ή **πλαστά** (παραβολές). Είναι βέβαια ενδείξεις μόνον. Η αποδεικτική τους αξία στηρίζεται στην ομοιότητα ή την αναλογία προς αυτό που ζητείται να αποδειχθεί. Ο απλοϊκός πάντως ακροατής επηρεάζεται, καθώς γενική είναι η αντίληψη πως ό,τι συμβαίνει στον έναν μπορεί να συμβεί στον καθένα.

3. **Οι γνώμες**. Είναι αποφθέγματα για ζητήματα γενικού χαρακτήρα και επομένως μπορεί να λεχθεί γι' αυτές ό,τι και για τα ενθυμήματα. Η αποδεικτική τους αξία εξαρτάται από τον βαθμό που αναγνωρίζονται γενικώς ως ορθές ή από το κύρος αυτού που τις έχει διατυπώσει.

Ηθοποιία

4. **Τα ήθη**. Η πειστικότητα του ρήτορα εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την εντύπωση που θα προξενήσει στο ακροατήριο ο ίδιος ως προσωπικότητα. Αν κατορθώσει να επιβάλει την εικόνα του ως έντιμου ανθρώπου και πολίτη, οι λόγοι του γίνονται πειστικότεροι, αφού είναι λογικό οι άνθρωποι να εμπιστεύονται τους φρόνιμους και ενάρετους. Αντιθέτως προσπαθεί να μειώσει ηθικά τον αντίπαλο και έτσι να εξουδετερώσει την πειστικότητα των επιχειρημάτων του. Συγχρόνως φροντίζει να γίνει συμπαθής στους ακροατές επαινώντας π.χ. τους προγόνους των, κολακεύοντας αυτούς τους ίδιους ή δικαιολογώντας τα λάθη και τις αδυναμίες τους. Και όταν ακόμη είναι υποχρεωμένος να ψέξει τη συμπεριφορά τους, σπεύδει να την αποδώσει στην κακή επίδραση ή την προδοτική δράση άλλων, των αντιπάλων του. Αυτή η **ηθοποιία (ρήτορα, αντιπάλου, ακροατή)** ασκούσε μεγάλη επίδραση στο ακροατήριο και απαντάται σε όλα τα μέρη του ρητορικού λόγου.

Παθοποιία

5. **Τα πάθη**. Επίσης σε όλη τη διάρκεια της αγορεύσεως ο ρήτορας, γνωρίζοντας ότι οι άνθρωποι αποφασίζουν περισσότερο συναισθηματικά παρά λογικά, προσπαθεί να διεγείρει στις ψυχές των ακροατών του τα πάθη (τα συναισθήματα) που τον συμφέρουν ή να μεταγγίσει τα πάθη που κυριαρχούν στη δική του ψυχή, δηλ. οργή, φιλία, μίσος, φόβο, οίκτο, ντροπή, φθόνο κ.λπ. **(παθοποιία)**.

δ' **Επίλογος**. Με τον επίλογο συνήθως επιδιώκονται δύο κυρίως σκοποί, η **ανάμνηση**, που επιτυγχάνεται με μια συντομότατη ανακεφαλαίωση των βασικών θέσεων του λόγου και η **παθοποιία** που καταλήγει σε **προτροπή** ή **αποτροπή**. Όταν ο λόγος είναι πολύ σύντομος, ο επίλογος δεν είναι απαραίτητος.

Ζ'. ΤΑ ΠΡΟΣΟΝΤΑ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΑ

«Ἐπειδὴ λόγου δύναμις τυγχάνει ψυχαγωγία οὖσα, τὸν μέλλοντα ῥητορικὸν ἔσεσθαι ἀνάγκη εἰδέναι ψυχὴ ὅσα εἴδη ἔχει».
(Αφού σκοπός του λόγου είναι η αγωγή των ψυχών, είναι απαραίτητο αυτός που πρόκειται να γίνει ρήτορας να γνωρίζει όλα τα είδη (μέρη) της ψυχής)

Πλάτ. Φαῖδρος 271 d

Φύση

Όπως είναι φανερό η έντεχνη ρητορεία προϋπέθετε κάποιες φυσικές ικανότητες και απαιτούσε πολλές γνώσεις και δεξιότητες. Ο ρήτορας έπρεπε να διαθέτει ένταση, ευκρίνεια και ευχάριστη χροιά φωνής, διάρκεια αναπνοής, ευφράδεια, αυτοπεποίθηση και τόλμη, ώστε να μη δειλιάζει και τραυλίζει μπροστά στο πλήθος.

Γνώση

Έπρεπε επίσης όχι μόνο να χειρίζεται χωρίς γραμματικά και συντακτικά σφάλματα τον λόγο, αλλά να γνωρίζει σε βάθος τους τρόπους του καλλωπισμού του και να προσαρμόζει το ύφος προς τη φύση του θέματος.

Απαραίτητη βέβαια ήταν η γνώση της δομής του ρητορικού λόγου και η ικανότητα να επινοεί, να επιλέγει και να τοποθετεί στον κατάλληλο τόπο τα επιχειρήματα που αρμόζουν.

Ήταν επίσης ανάγκη να γνωρίζει τα ανθρώπινα πάθη, την ψυχολογία του πλήθους και του συγκεκριμένου ακροατηρίου, ώστε να λέγει τα κατάλληλα στον κατάλληλο χρόνο και τόπο, να αποσιωπά τα ασύμφορα και να διεγείρει ευνοϊκά για τις επιδιώξεις του συναισθήματα.

Ήταν ακόμη υποχρεωμένος να γνωρίζει τους νόμους, τους θεσμούς, τον τρόπο διοικήσεως, τα οικονομικά, τις εξωτερικές σχέσεις και την ιστορία της πόλεως.

Υπόκριση

Κοντά σ' όλα αυτά ο ρήτορας έπρεπε να ασκηθεί στην τεχνική της υποκριτικής. Παραδίδεται ότι ο Δημοσθένης, όταν κάποιος τον ρώτησε «τί πρῶτον ἐν τῇ ῥητορικῇ; ἀνεῖπεν, ὑπόκρισις· καὶ τί δεύτερον; ὑπόκρισις, τί δὲ τρίτον; ὑπόκρισις· δηλῶν μέγα μέρος εἶναι τῆς ἐν τῷ δήμῳ πειθοῦς τὴν ὑπόκρισιν». Έπρεπε λοιπόν ο ρήτορας να έχει την ικανότητα να ρυθμίζει κάθε φορά τον τόνο της φωνής, τον ρυθμό της απαγγελίας, τη στάση του σώματος, τις κινήσεις των χεριών, τη θέση της κεφαλής, τους μορφασμούς του προσώπου και γενικά να φροντίζει ώστε **τα σωματικά σχήματα να παριστάνουν τις κινήσεις της ψυχής.**

Αλληλένδετη με την υποκριτική δεξιότητα είναι και η **μνημο-**

Μνήμη

τεχνική ικανότητα. Ο αγορητής ήταν υποχρεωμένος να αποστηθίζει και να απαγγέλλει με ευχέρεια εκτενέστατα πολλές φορές κείμενα. Ο λόγος έπρεπε να φαίνεται αυθόρμητος, αφού η «ἀπὸ στήθους» αγόρευση θαυμάζεται, ενώ η ανάγνωση χειρογράφων είναι πληκτική και κουράζει. Και ο σύγχρονος π.χ. εκφωνητής των ειδήσεων στην τηλεόραση πρέπει να φαίνεται ότι κοιτάζει το κοινό στα μάτια, και γι' αυτό διαβάζει τα κείμενα από αόρατη στον θεατή οθόνη τοποθετημένη απέναντί του.

Η'. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

> «Καλῶ πεπαιδευμένους... πρῶτον μὲν τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἑκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ τῶν καιρῶν ἔχοντας καὶ δυναμένην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοχάζεσθαι τοῦ συμφέροντος».
> (Ονομάζω μορφωμένους πρώτα-πρώτα αυτούς που αντιμετωπίζουν σωστά τις δυσκολίες που καθημερινά μας τυχαίνουν και κρίνουν εύστοχα τις περιστάσεις, έχοντας τη δυνατότητα να πετυχαίνουν κατά κανόνα το συμφέρον)
>
> Ἰσοκρ. Παναθην. 30

Απ' όσα είπαμε γίνεται αντιληπτό ότι η διδασκαλία της ρητορικής, μαζί με τη δεξιότητα στον χειρισμό του λόγου, προσέφερε γενικότερη καλλιέργεια και άσκηση, που είχε ως αποτέλεσμα τη διόρθωση φυσικών ελαττωμάτων και την κατάρτιση ανθρώπων της δράσεως όπως την έβλεπε και ο Ισοκράτης.

Βυζάντιο - Δύση - Τουρκοκρατία - νεότεροι χρόνοι

Στο Βυζάντιο μέχρι την Άλωση και στη Δύση μέχρι σχεδόν τις ημέρες μας, η ρητορική, συνδυαζόμενη με τη Γραμματική και τη Λογική (Trivium), ήταν αντικείμενο διδασκαλίας ως μάθημα ανώτερης παιδείας αναγκαίο για την κατάρτιση ιεροκηρύκων, διπλωματών και πολιτικών. Στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας καλλιεργήθηκε κυρίως από κληρικούς για τις ανάγκες του κηρύγματος. Μετά την εθνεγερσία καλλιέργησαν επίσης τη ρητορική διαπρεπείς λόγιοι και πολιτικοί άνδρες. Λέγεται ότι ο Χαρίλαος Τρικούπης (1832-1896), σπουδαίος κοινοβουλευτικός ρήτορας, κατόρθωσε να αποκτήσει ορθοφωνία και ευχέρεια λόγου με μακρά επίπονη άσκηση υπερνικώντας αντίστοιχα φυσικά ελαττώματα, όπως ο Δημοσθένης. Διηγούνται επίσης ότι για τις σημαντικές κοινοβουλευτικές μάχες προετοίμαζε τρία κείμενα, τον κύριο λόγο, τον ενδεχόμενον αντίλογο των αντιπάλων και την αντίκρουσή του!

Στις ημέρες μας η συστηματική διδασκαλία της ρητορικής έχει εγκαταλειφθεί. Η ευγλωττία θαυμάζεται βέβαια ως σπάνιο φυσικό τάλαντο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζεται «ξύλινος» ο σύγχρονος δημόσιος λόγος.

Στα σχολεία τη ρητορική έχει αντικαταστήσει η Έκθεση, μάθημα του οποίου όμως η διδασκαλία στηρίζεται κυρίως στους τεχνικούς κανόνες των αρχαίων διδασκάλων της ρητορικής. Φαίνεται ότι δεν είναι πλέον πολλοί οι φιλό-λογοι πολίτες, καθώς τον υψηλό απαιτητικό λόγο τείνει να υποκαταστήσει η εύκολη α-λογική μαγεία της εικόνας, ενώ ο ακριβός τηλεοπτικός χρόνος είναι τώρα πιο πιεστικός για τον αγορητή από τον αρχαίο μηχανισμό της κλεψύδρας.

Ηλίας Μηνιάτης (1669 - 1714). Διαπρεπής εκκλησιαστικός ρήτορας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

Θ'. ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΗΜΕΡΑ

«Τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχομαι, καὶ ἄν τι ὁρῶμεν ἀγαθὸν ἐκλεγόμεθα».

(Ξετυλίγοντας τους θησαυρούς των παλαιών σοφών, αυτούς που εκείνοι κατέγραψαν και μας άφησαν σε βιβλία, τους εξετάζω μαζί με τους φίλους μου και αν κάτι μας φαίνεται καλό, το κρατούμε)

Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1, στ', 14

Γενικοί στόχοι

Η διδασκαλία όχι πλέον της ρητορικής, αλλά κάποιων αττικών ρητορικών κειμένων στο σχολείο σήμερα, υπηρετεί βέβαια και τους γενικότερους σκοπούς που επιδιώκει η διδασκαλία του αρχαίου ελληνικού λόγου. Η διαχρονική, και επομένως βαθύτερη μελέτη της γλώσσας μας, η γνώση του πολιτεύματος, των θεσμών, των ιδεών, του ήθους των επιφανών ή των απλών ανθρώπων, η αισθητική απόλαυση κορυφαίων καλλιτεχνικών επιτευγμάτων, η αυτογνωσία μας τέλος ως λαού είναι μερικοί από τους στόχους αυτούς.

Ειδικότεροι στόχοι

Ειδικότερα όμως η μελέτη των κειμένων της αττικής ρητο-

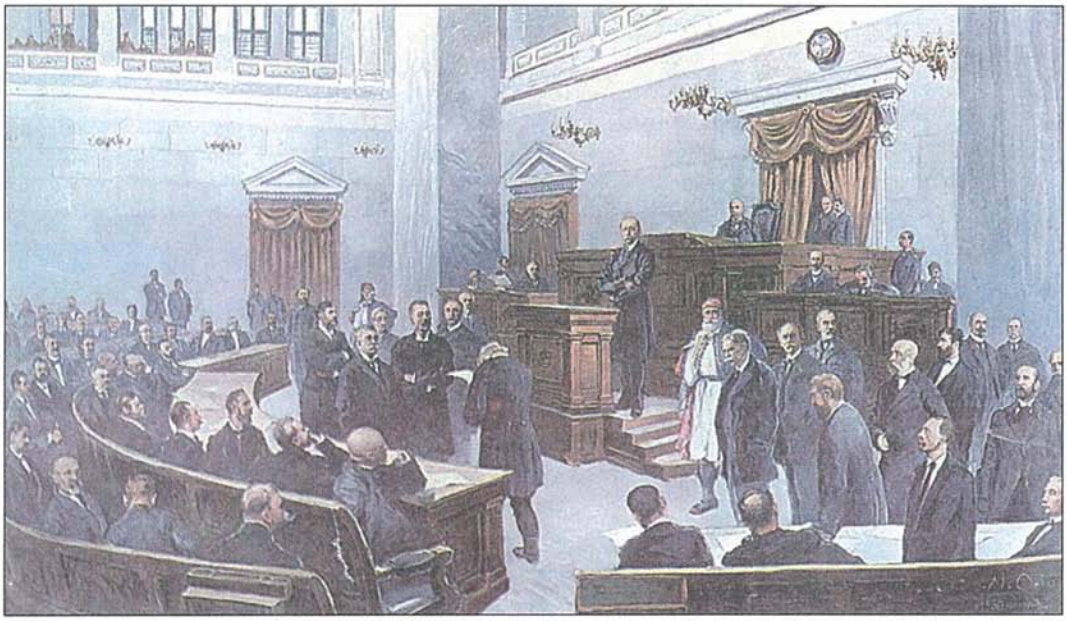

Η Βουλή των Ελλήνων το 1887. Στο βήμα της νέας Ελληνικής Δημοκρατίας ο Χαρίλαος Τρικούπης, ένας νεότερος, κοινοβουλευτικός, ρήτορας. (Εκδ. Αθηνών)

ρείας, που εκφωνήθηκαν για να πείσουν τους δικαστές στα δικαστήρια ή τους πολίτες στις συνελεύσεις, είναι μελέτη κυρίως των τρόπων με τους οποίους οι ρήτορες προσπάθησαν να γοητεύσουν και να πείσουν το ακροατήριο. Μπορούμε να ανακαλύψουμε την προσεκτική επιλογή των επιχειρημάτων, της ηθοποιίας και της παθοποιίας, αλλά και της καίριας λέξης, του κατάλληλου σχήματος, του ύφους που αρμόζει στην κάθε περίσταση.

Επιφυλάξεις

Βέβαια πρέπει να μη λησμονούμε ότι ο ρητορικός λόγος ήταν λόγος προφορικός, ένας λόγος μεταβαλλόμενος πάνω στο βήμα ανάλογα με τον παλμό και τις αντιδράσεις του ακροατηρίου, ένας **διάλογος ἐν μονολόγῳ**. Δεν μπορούμε να αναπαραστήσουμε αυτό το κλίμα ούτε την όλη παρουσία, το ύφος, την υποκριτική τέχνη του αγορητή.

Πρέπει επίσης να γνωρίζουμε ότι το κείμενο που βρίσκεται στα χέρια μας έχει προφανώς για ποικίλους λόγους, π.χ. αισθητικούς ή πολιτικούς, αναθεωρηθεί πριν από τη δημοσίευσή του. Είμαστε ακόμη υποχρεωμένοι, καθώς ελέγχουμε τα επιχειρήματα που παραθέτουν και τις συγκινήσεις που επιδιώκουν να δημιουργήσουν οι ρήτορες, να μη λησμονούμε ότι βρισκόμαστε σε δυσμενέστερη θέση από τον αρχαίο ακροατή, αφού, πλην των άλλων, δεν γνωρίζουμε επαρκώς πρόσωπα και πράγματα και σπανίως έχουμε στα χέρια μας το κείμενο με τις απόψεις του αντιπάλου.

Αυτή η άσκηση όμως πάνω σ' αυτά τα υπέροχα κείμενα είναι γοητευτική και εξαιρετικά διδακτική. Σήμερα βέβαια δεν θα ήταν εφικτό, στον ελάχιστο χρόνο που διατίθεται, να θέσουμε ως στόχο την άσκησή μας σ' έναν «αποτελεσματικό» λόγο όπως τον έβλεπε π.χ. ο Ισοκράτης.

Αντισώματα

Η μελέτη όμως των τρόπων επηρεασμού της κοινής γνώμης, που τον έκανε τέχνη η αρχαία ρητορική, μπορεί να ενισχύσει την άμυνά μας στην αντιμετώπιση του καταιγισμού των προπαγανδιστικών μηνυμάτων που δεχόμαστε καθημερινά και απειλούν την πνευματική μας ελευθερία. Η προπαγάνδα, πολιτική, θρησκευτική (προσηλυτισμός), εμπορική (διαφήμιση), ακολουθεί με περισσότερα μέσα και παγκόσμια εμβέλεια τους ίδιους αρχαίους δρόμους. Είναι βέβαια πλέον μια επαγγελματική επιστημονική τεχνική υποστηριζόμενη από τις ανθρωπογνωστικές επιστήμες (Ψυχολογία, Κοινωνιολογία κ.λπ.) και γι' αυτό ασφαλώς πιο επικίνδυνη. Χρησιμοποιεί τον λόγο (γραπτό και προφορικό) ή τη μαγεία του ήχου και της εικόνας. Αυτά όλα μπορούν να φωτισθούν κατάλληλα, να περικοπούν, να συναρμολογηθούν (montage) και να διαστραφούν ποικιλοτρόπως όπως εδίδαξε η

ρητορική των σοφιστών. Τα σύμβολα, τα συνθήματα, η μισή, δήθεν αυταπόδεικτη, αλήθεια (τα «εἰκότα»), η ηθοποιία (image making), η παθοποιία είναι αρχαίοι και σύγχρονοι τρόποι επηρεασμού, που οδηγούν μέχρι τον φανατισμό και την πλύση εγκεφάλου.

Η ψύχραιμη οξυδερκής μελέτη της αρχαίας ρητορικής μπορεί να ενισχύσει τις δυνάμεις αντιστάσεως του νου μας και την ικανότητά μας να διακρίνουμε την αλήθεια από το ψέμα.

Κείμενα διαχρονικού προβληματισμού

Εκτός αυτού τα κείμενα των αρχαίων ρητόρων ήσαν πάντοτε μια ανεξάντλητη πηγή κοινωνικών και πολιτικών διδαγμάτων. Μολονότι έχουν συνταχθεί για γεγονότα ιστορικά ή περιστατικά της καθημερινής ζωής ενός μακρινού παρελθόντος και μολονότι αφορούν συγκεκριμένο και περιορισμένο τόπο, χρόνο και αριθμό ανθρώπων, παρά ταύτα είναι διαρκώς επίκαιρα.

Τούτο συμβαίνει, διότι αυτά τα, ασήμαντα ίσως για μας σήμερα, περιστατικά έγιναν αφορμή για έναν βαθύτατο πολιτικό και κοινωνικό στοχασμό και για τη διατύπωση συμπερασμάτων πολύτιμων σε κάθε τόπο και χρόνο, αφού διαχρονικά είναι τα πάθη και τα φρονήματα των ανθρώπων.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που οι δημηγορίες, π.χ. του Θουκυδίδη και του Δημοσθένη, έγιναν εγχειρίδια υψηλού πολιτικού προβληματισμού για μεγάλους πολιτικούς των νεότερων χρόνων και η αξιοποίηση της αρχαίας πολύτιμης πείρας στην αντιμετώπιση ανάλογων σύγχρονων προβλημάτων επηρέασε βαθύτατα την ευρωπαϊκή πολιτική πράξη.

Επομένως, πέρα από τη γλωσσική και αισθητική τους αξία, τα κείμενα αυτά, κλασσικά πλέον, έχει αποδειχθεί ότι μπορούν, ως προϊόντα υψηλής σκέψεως και ανθρώπινης εμπειρίας, να μας καθοδηγούν, ώστε να κατανοούμε τα σύγχρονα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα και να «αντιδρούμε» σ' αυτά «μετά λόγου γνώσεως».

ΛΥΣΙΟΥ

Κατὰ Φίλωνος δοκιμασίας

Ὑπὲρ Μαντιθέου

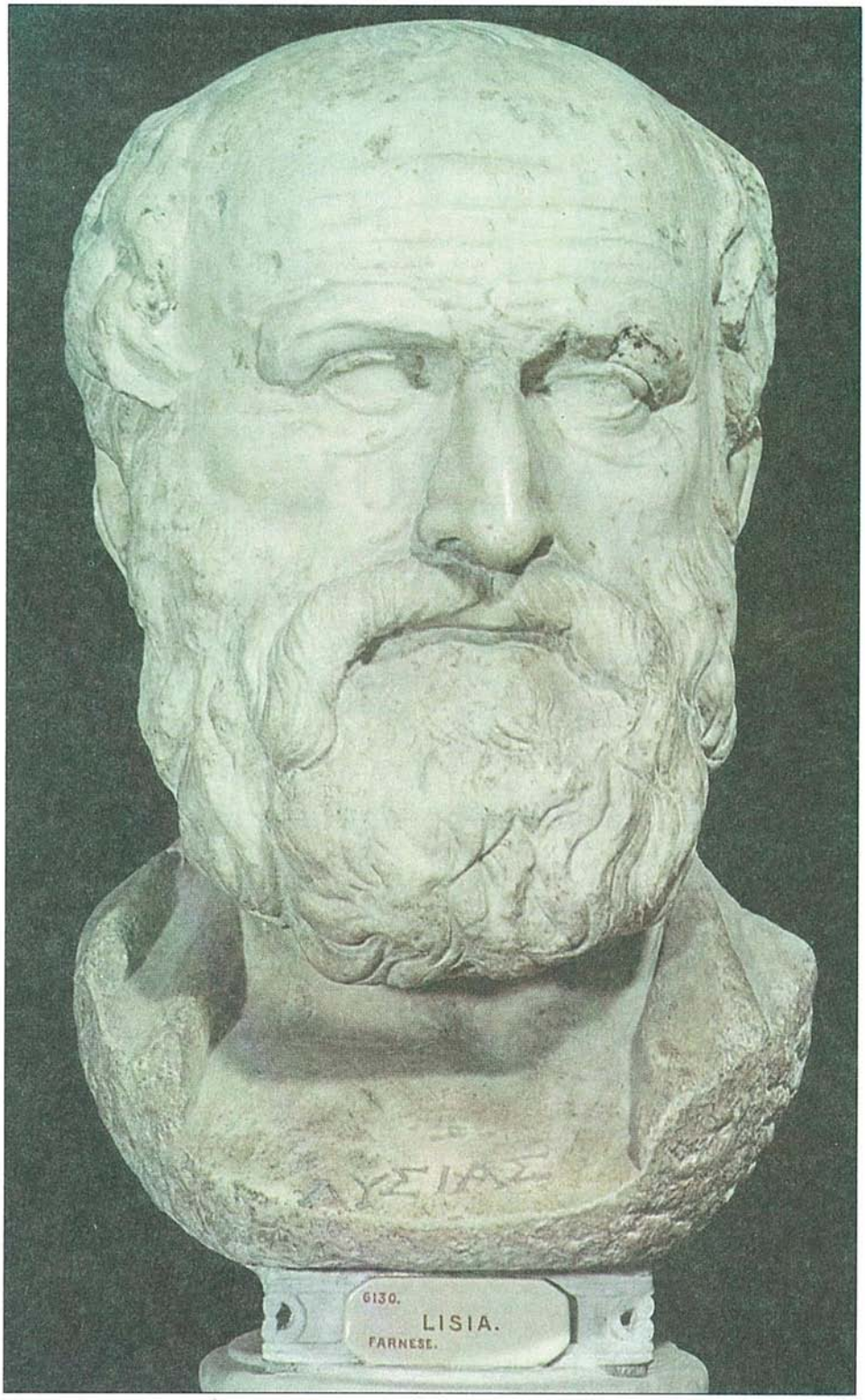

Προτομή του Λυσία (Εκδοτική Αθηνών)

ΟΙ ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥΣ

Στην αρχαία Αθήνα ο νόμος υποχρέωνε τους διαδίκους να υπερασπίζονται οι ίδιοι την υπόθεσή των στο δικαστήριο χωρίς τη βοήθεια συνηγόρου. Όσοι όμως από αυτούς δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στο έργο της υπεράσπισης, ανέθεταν με αμοιβή τη σύνταξη του κατάλληλου λόγου σε επαγγελματίες συγγραφείς λόγων, τους **λογογράφους** ή **λογοποιούς**. Τους λόγους αυτούς οι ενδιαφερόμενοι αποστήθιζαν και εκφωνούσαν στα δικαστήρια.

Η λογογραφία ξεκίνησε από τη Σικελία, όπου οι μεγάλοι δάσκαλοι της ρητορικής Κόρακας και Τεισίας είχαν συνθέσει δικανικούς λόγους που απήγγειλαν στα δικαστήρια είτε οι ίδιοι είτε οι διάδικοι.

Το επάγγελμα του λογογράφου άνθησε στην Αθήνα ιδιαίτερα τον 4ο π.Χ. αιώνα. Ο Ισοκράτης (*Περί Αντιδόσεως* 41) αναφέρει ότι στην εποχή του ο αριθμός των λογογράφων ήταν σημαντικός. Τούτο οφείλεται α) στον μεγάλο αριθμό των δικαστικών υποθέσεων, που κατέληγαν στα αθηναϊκά δικαστήρια όχι μόνον από την Αττική αλλά και από τις συμμαχικές πόλεις (βλ. Ξενοφώντα *Αθηναίων Πολιτεία* 1,16) και β) στα πολλά κέρδη που απέφερε το επάγγελμα αυτό, ιδιαίτερα στους διαπρεπείς λογογράφους.

Όλοι οι ρήτορες του Κανόνος, πλην του Ανδοκίδη και του Αισχίνη, άσκησαν αυτό το επάγγελμα, παρά το γεγονός ότι οι Αθηναίοι δεν το εκτιμούσαν λόγω κυρίως των μέσων που χρησιμοποιούσαν αρκετοί λογοποιοί για να αποκτήσουν πελατεία. Ως πρώτος επαγγελματίας λογογράφος αναφέρεται ο Αντιφώντας.

Το έργο του λογογράφου δεν ήταν εύκολο. Απαιτούσε γνώση του αττικού δικαίου, σωστή εκτίμηση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών της εποχής και κυρίως γνώσης της ανθρώπινης ψυχολογίας που ήταν απαραίτητη προκειμένου ο λογοποιός να προσαρμόσει τον λόγο στον χαρακτήρα του πελάτη του, πράγμα εξαιρετικά δύσκολο. Η ικανότητα αυτή, χαρακτηριστικό γνώρισμα της τέχνης του Λυσία, ονομάστηκε **ηθοποιία** και αποτελούσε τη βασικότερη αρετή ενός επιτυχημένου λόγου. Πολύτιμη βοήθεια στο έργο του λογογράφου προσέφεραν τα διδακτικά εγχειρίδια ρητορικής τέχνης, που είχαν συνταχθεί από διαπρεπείς ρητοροδιδασκάλους. Ο ικανότερος και διασημότερος λογογράφος, ο Λυσίας, μαρτυρείται ότι συνέγραψε και διδακτικά εγχειρίδια (Τέχναι Ρητορικαί), που προορίζονταν για τη θεωρητική κατάρτιση των μαθητών του.

Πολλοί Αθηναίοι θαύμαζαν τους διαπρεπείς λογογράφους για την υψηλή τους τέχνη και για τις γνώσεις τους. Είναι γεγονός ότι οι λογογράφοι προήγαγαν τη ρητορική τέχνη και εθεράπευσαν τις ανάγκες της αττικής δικονομίας.

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ

Ο Λυσίας γεννήθηκε στην Αθήνα περίπου το 445 π.Χ. Ήταν γιος του Κέφαλου του Συρακόσιου και εγγονός του Λυσανία. Είχε αδελφούς τον Πολέμαρχο και τον Ευθύδημο. Ο πατέρας του πείστηκε από τον φίλο του Περικλή, τον διάσημο πολιτικό, να αφήσει την πατρίδα του και να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα, όπου και έζησε ως μέτοικος τριάντα χρόνια ασκώντας το επάγγελμα του ασπιδοποιού.

Ο Κέφαλος χάρη στην ευπορία του και τη γνωριμία του με εξέχοντες πνευματικούς άνδρες της Αθήνας (στο σπίτι του διεξάγεται ο διάλογος της πλατωνικής Πολιτείας) έδωσε σωστή αγωγή και επιμελημένη μόρφωση στα παιδιά του.

Μετά τον θάνατό του περί το 430 π.Χ. ο Λυσίας, σε ηλικία τότε 15 ετών, αναχώρησε μαζί με τον μεγαλύτερο αδελφό του Πολέμαρχο για τους Θουρίους, αποικία στην Κάτω Ιταλία, που ίδρυσαν οι Αθηναίοι το 444 π.Χ. Εκεί ο Λυσίας σπούδασε τη ρητορική κοντά στους Συρακόσιους ρητοροδιδασκάλους Τεισία και Νικία, μαθητές του ονομαστού Κόρακα. Μετά την αποτυχία της σικελικής εκστρατείας των Αθηναίων το 413 π.Χ. υποχρεώθηκε, ύστερα από επανάσταση του δήμου των Θουρίων και την επικράτηση της μερίδας των Λακωνιζόντων, να επιστρέψει μαζί με τον αδελφό του και άλλους τριακόσιους αποίκους στην Αθήνα το 412-11 π.Χ. Μέχρι το 404 π.Χ. έζησε ήρεμα και άνετα. Το εργοστάσιο ασπιδοποιίας, που είχε με τον αδελφό του Πολέμαρχο στον Πειραιά του εξασφάλιζε μια οικονομική άνεση που του επέτρεπε να ασχολείται με την αγαπημένη του τέχνη, τη ρητορική, είτε γράφοντας λόγους είτε διδάσκοντας.

Το 404 π.Χ. με την εγκαθίδρυση στην Αθήνα της αρχής των Τριάκοντα ο Λυσίας βίωσε οδυνηρές καταστάσεις. Τα δημοκρατικά του φρονήματα και η περιουσία του κίνησαν το μίσος των Τυράννων κατά της οικογενείας του. Ο αδελφός του Πολέμαρχος θανατώθηκε χωρίς δίκη, το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του δημεύτηκε και ο ίδιος δραπέτευσε στα Μέγαρα υποστηρίζοντας από εκεί τους δημοκρατικούς με χρήματα, μισθοφόρους και όπλα. Για τις πολύτιμες αυτές υπηρεσίες του, αμέσως μετά την επάνοδο της δημοκρατίας το 403 π.Χ., ο Θρασύβουλος πρότεινε με ψήφισμα να δοθεί στον Λυσία και σε όσους μετοίκους βοήθησαν εξόριστους Αθηναίους το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη. Ο Αρχίνος όμως, που προερχόταν από τη μετριοπαθή συντηρητική μερίδα του Θηραμένη, κατήγγειλε το ψήφισμα ως παράνομο, διότι ήταν απροβούλευτο, δεν είχε δηλαδή την προηγούμενη έγκριση της Βουλής. Έτσι το ψήφισμα του Θρασύβουλου ακυρώθηκε και ο Λυσίας έμεινε μέχρι τέλους ισοτελής*. Επειδή έτσι στερήθηκε του δικαιώματος να αναμειγνύεται αυτοπροσώπως στα δημόσια πράγματα, ασχολήθηκε και πάλι με τη ρητορική, όχι όμως ως ρητοροδιδάσκαλος αλλά ως λογογράφος. Με την ιδιότητά του αυτή συνέγραφε επ' αμοιβή δικανικούς κυρίως λόγους για λογαριασμό των πελατών του, τους οποίους οι ίδιοι εκφωνούσαν στα δικαστήρια. Ο Λυσίας εκφώνησε στο δικαστήριο μόνο τον

---

* Οι ισοτελείς ήσαν μια προνομιούχος τάξη μετοίκων, οι οποίοι λόγω των σημαντικών υπηρεσιών που προσέφεραν στην Αθήνα, είχαν απαλλαγεί από την υποχρέωση των μετοίκων να πληρώνουν ένα ειδικό φόρο, το μετοίκιο, και να έχουν προστάτη. Ο ισοτελής πλήρωνε τους ίδιους φόρους με τους Αθηναίους πολίτες (ίσο-τέλος) και αποκτούσε πολλές από τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα του πολίτη· δεν μπορούσε όμως να παίρνει ενεργό μέρος στην πολιτική ζωή, δεν είχε δηλ. το δικαίωμα του ἐκλέγειν και ἐκλέγεσθαι.

λόγο *Κατά Ερατοσθένους*, με τον οποίο καταγγέλλει τον Ερατοσθένη, έναν των Τριάκοντα, ως πρωταίτιο για τον θάνατο του αδελφού του Πολέμαρχου.

Ο Λυσίας παντρεύτηκε την κόρη του γαμπρού του Βραχύλλου. Πέθανε στην Αθήνα μετά το 380 π.Χ. έχοντας αποκτήσει τη φήμη του διασημότερου λογογράφου.

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ

Ο Λυσίας υπήρξε πολυγραφότατος. Ασχολήθηκε με μεγάλη επιτυχία και με τα τρία είδη του ρητορικού λόγου, ελάχιστα με το συμβουλευτικό, περισσότερο με το επιδεικτικό ή πανηγυρικό και κατ' εξοχήν με το δικανικό.

Στην αρχαιότητα κυκλοφορούσαν με το όνομά του 425 λόγοι, από τους οποίους ο φιλολογικός κύκλος του Διονυσίου Αλικαρνασσέα και του Καικιλίου θεωρούσε γνήσιους 233. Σήμερα μας είναι γνωστοί 172 τίτλοι. Οι συνηθισμένες συλλογές περιλαμβάνουν 35 λόγους. Από αυτούς 23 είναι ολοκληρωμένοι και ορισμένων αμφισβητείται η γνησιότητα. Σώζονται επίσης αποσπάσματα λόγων και επιστολών.

Από τους σωζόμενους λόγους ένας μόνον είναι συμβουλευτικός ο *Περί της Πολιτείας* και δύο επιδεικτικοί, ο *Επιτάφιος* και ο *Ολυμπιακός*. Οι υπόλοιποι με εξαίρεση τον *Ερωτικό*, ο οποίος έφθασε σε μας μέσω του Πλάτωνα και εμπεριέχεται στο έργο του *Φαίδρος*, είναι **δικανικοί**, κατηγορικοί ή απολογητικοί, και αναφέρονται σε ποικίλες υποθέσεις δημόσιες ή ιδιωτικές.

Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

«Λυσίας κράτιστος πάντων ἐγένετο ῥητόρων φύσιν ἀνθρώπων κατοπτεῦσαι καὶ τὰ προσήκοντα ἑκάστῳ ἀποδοῦναι πάθη τε καὶ ἤθη καὶ ἔργα».

Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Λυσίας*, 7

Το έργο του Λυσία έχει σημαντική ιστορική αξία. Παρέχει πολύτιμες γνώσεις για την εσωτερική πολιτική κατάσταση της Αθήνας την περίοδο από το τέλος του Πελοποννησιακού μέχρι και του Κορινθιακού πολέμου (404-393 π.Χ.) ειδικότερα δε για την εποχή των Τριάκοντα. Οι πληροφορίες του Λυσία είναι αξιόπιστες και ενισχύουν ή συμπληρώνουν εκείνες του Ξενοφώντα, του Αριστοτέλη και του Διοδώρου.

Οι δικανικοί του λόγοι με την ποικιλία των υποθέσεων φωτίζουν την ιδιωτική, κοινωνική και οικονομική ζωή των Αθηναίων της περιόδου αυτής και αποτελούν πολύτιμο βοήθημα για τον μελετητή της αττικής δικονομίας και του δικαίου γενικότερα. Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η αισθητική αξία του έργου. Οι λόγοι του Λυσία χαρακτηρίζονται από τεχνική αρτιότητα, η οποία προκαλεί τον θαυμασμό. Η κατασκευή τους χαρακτηρίζεται από απόλυτη πειθαρχία στους κανόνες της ρητορικής τέχνης. Η συντομία, η περιεκτικότητα και ποικιλία των **προοιμίων**· η σαφήνεια, γλυκύτητα και φυσικότητα της **διήγησης**· η πειστικότητα της **απόδειξης**, που ο ρήτορας πετυχαίνει με τη δεξιότητά του στον χειρισμό των εντέχνων πίστεων, δηλ. των λογικών επιχειρημάτων, του ήθους και του πάθους· το μέτρο και η χάρη του **επιλόγου** αποτελούν τις κυριότερες αρετές στη διάρθρωση των λόγων του. Το σημαντικότερο

όμως χαρακτηριστικό της τέχνης του Λυσία είναι η **ηθοποιία**, την οποίαν ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (*Λυσίας* 8) αποκαλεί εὐπρεπεστάτην ἀρετήν. Ο ρήτορας πετυχαίνει να προσαρμόσει τον λόγο του στην προσωπικότητα του πελάτη του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να δίδεται η εντύπωση ότι ο λόγος φέρει την προσωπική σφραγίδα του ομιλητή και όχι του επαγγελματία λογογράφου.

Η απλότητα του ύφους, η καθαρή και ακριβής έκφραση, για την οποία ο Λυσίας χαρακτηρίστηκε ως τῆς Ἀττικῆς γλώττης ἄριστος κανών, σε συνδυασμό με τη βραχυλογία που συνίσταται στη σύντομη και περιεκτική φράση, αποτελούν τις βασικότερες αρετές του λυσιακού ύφους και συνθέτουν τη μεγαλύτερη αρετή του, την **χάριν**. Έτσι η **χάρη** και η **πειθώ** του λόγου τον καθιστούν χαριτωμένο και απολαυστικό. Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (*Λυσίας* 11) πολύ εύστοχα αναφέρει ότι τὸ ἡδέως καὶ κεχαρισμένως καὶ ἐπαφροδίτως γράφειν (= η ευχάριστη και χαριτωμένη και κομψή γραφή) είναι γνώρισμα μόνον του Λυσία, ενώ το εὖ γράφειν είναι χαρακτηριστικό και άλλων ρητόρων.

Δίκαια λοιπόν ο Λυσίας χαρακτηρίζεται ως ο διαπρεπέστερος λογογράφος της αρχαιότητας και το έργο του μεγάλης ιστορικής και αισθητικής αξίας.

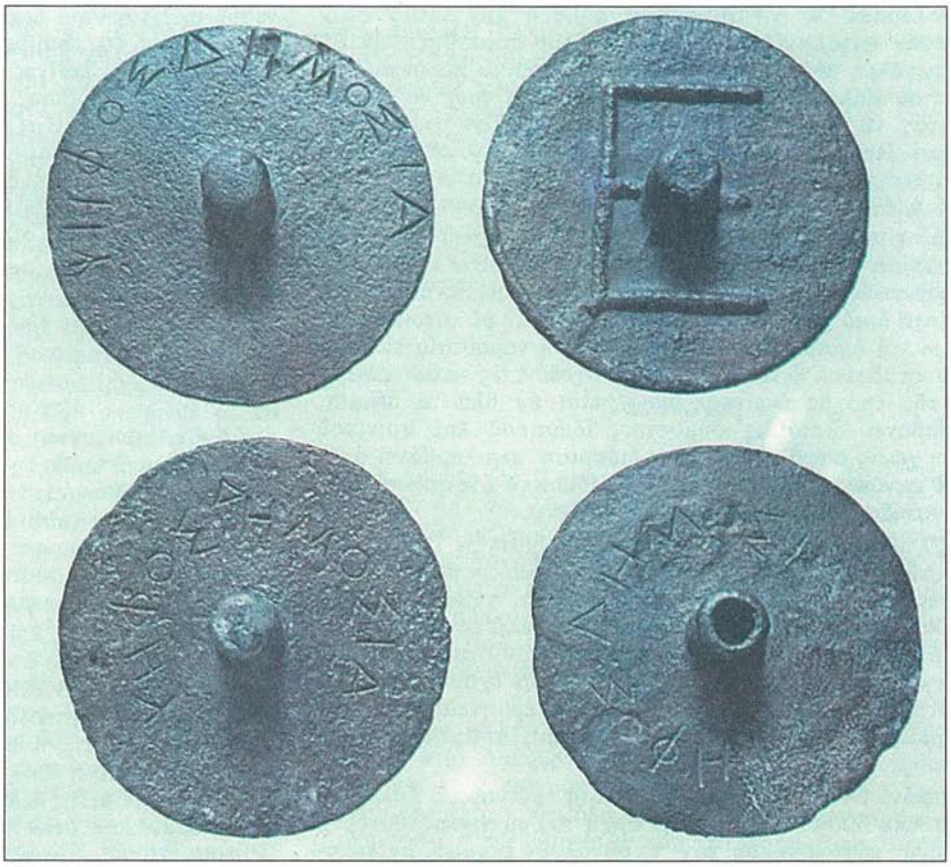

Τέσσερις δικαστικοί ψήφοι με την επιγραφή «ψῆφος δημοσία». (Εκδοτ. Αθηνών, Γ2).

ΚΑΤΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ

Εισαγωγή

Ο λόγος του Λυσία *«Κατά Φίλωνος»* και ο λόγος του *«Υπέρ Μαντιθέου»*, εκφωνήθηκαν στη Βουλή κατά τη διάρκεια της δοκιμασίας των ανδρών αυτών για το αξίωμα του Βουλευτή.

Η **δοκιμασία** αποτελούσε βασικό θεσμό του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα των κλασικών χρόνων. Ήταν στην ουσία μια διαδικασία εξέτασης των αιρετών και κληρωτών αρχόντων που διαπίστωνε αν πληρούνταν όλες οι νόμιμες προϋποθέσεις για την ανάληψη των καθηκόντων τους και αν ήσαν άξιοι για το αξίωμα που είχαν κληθεί να αναλάβουν. Η **δοκιμασία** ήταν υποχρεωτική για τους εκλεγμένους άρχοντες. Δεν μπορούσαν να ορκιστούν και να αναλάβουν τα καθήκοντά τους, αν προηγουμένως δεν είχαν υποβληθεί στη διαδικασία αυτή.

Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η **δοκιμασία** θεσπίστηκε από τον Σόλωνα με σκοπό τον παραμερισμό των αναξίων. Πειστικότερη όμως φαίνεται η άποψη του Hignett, ότι η δοκιμασία θεσπίστηκε από τον Κλεισθένη παράλληλα με τη δημιουργία της Βουλής των Πεντακοσίων. Η δοκιμασία των εννέα αρχόντων και των Βουλευτών αρχικά ελάμβανε χώρα μόνο ενώπιον της Βουλής, αργότερα όμως και ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας για όσους αποδοκίμαζε η Βουλή και ασκούσαν έφεση (Αριστοτέλη, *Αθηναίων Πολιτεία* 55.2 και 45.3· Δημοσθένη, *Προς Λεπτίνην* 90).

Η διαδικασία της **δοκιμασίας** είχε την εξής μορφή: Στην αρχή οι Βουλευτές της απερχόμενης Βουλής υπέβαλλαν ορισμένες καθιερωμένες ερωτήσεις στον υποψήφιο άρχοντα που αφορούσαν όλη τη ζωή του (βλέπε Λυσία, *Υπέρ Μαντιθέου* 9) ειδικότερα δε την καταγωγή του, για να διαπιστωθεί αν ήταν Αθηναίος πολίτης, και τη συμπεριφορά του προς τους θεούς, τους γονείς του και την πολιτεία (εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων και τακτική πληρωμή των φόρων). Οι απαντήσεις του δοκιμαζόμενου έπρεπε να επιβεβαιώνονται από μάρτυρες. Στη συνέχεια όποιος ήθελε μπορούσε να απευθύνει κατά του εξεταζομένου κατηγορία, την οποία μπορούσε εκείνος να αντικρούσει με επιχειρήματα. Τέλος, η Βουλή αποφάσιζε για την επικύρωση ή απόρριψη της εκλογής του.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Φίλων από τον δήμο Αχαρνών της Οινηίδος φυλής κληρώθηκε Βουλευτής και δοκιμάζεται. Ένας Βουλευτής όμως της απερχόμενης Βουλής τον κατηγορεί ως ανάξιο για το βουλευτικό αξίωμα, διότι έμεινε ουδέτερος στον αγώνα μεταξύ ολιγαρχικών και δημοκρατικών, λεηλάτησε τις περιουσίες συνδημοτών του έχοντας ως ορμητήριο τον Ωρωπό, όπου είχε καταφύγει εξόριστος από τους Τριάκοντα και ζούσε ως μέτοικος, και διότι η συμπεριφορά προς τη μητέρα του ήταν απαράδεκτη. Δε γνωρίζουμε ακριβώς το έτος απαγγελίας του λόγου, διότι ο λόγος δεν αναφέρει ένα γεγονός μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας που να αποτελέσει τη βάση για τον προσδιορισμό του χρόνου. Στα Κεφ. 18-19 ο κατήγορος αναφέρει ότι η απουσία πολλών μαρτύρων κατηγορίας αδικημένων από τον Φίλωνα

οφείλεται στη μεγάλη τους ηλικία. Δεν αναφέρει ως αίτιο απουσίας τον θάνατο έστω ορισμένων, που, αν συνέβαινε, θα αποτελούσε μια εύσχημη δικαιολογία για τον κατήγορο. Φαίνεται λοιπόν ότι η απόσταση ανάμεσα στα γεγονότα που ο κατήγορος αναφέρει και τη δοκιμασία του Φίλωνα δεν ήταν μεγάλη. Το 398 π.Χ. που προτείνει ο Blass ως έτος εκφώνησης του λόγου δεν πρέπει να απέχει πολύ από την πραγματικότητα.

Σημειωτέον ότι ο λόγος αυτός έχει αρκετές ομοιότητες με τον λόγο του Λυκούργου «*Κατά Λεωκράτους*». Φαίνεται ότι ο Λυκούργος διάβασε τον λόγο του Λυσία και επηρεάστηκε από αυτόν. Και οι δύο ρήτορες τονίζουν ότι ο αντίδικος προτίμησε να είναι μέτοικος στο εξωτερικό αντί να είναι πολίτης στην πατρίδα του (*Κ. Φίλων.* 9· *Κ. Λεωκρ.* 21, 145). Και οι δύο ισχυρίζονται ότι ο αντίδικος έχει διαπράξει χειρότερη πράξη από την προδοσία, όπως αυτή προσδιορίζεται από τον νόμο, διότι επρόδωσε ολόκληρη την πόλη και όχι μόνο ένα μέρος της (*Κ. Φίλων.* 26· *Κ. Λεωκρ.* 59). Τονίζουν ότι το έγκλημα του αντιδίκου δεν προβλέπεται από τον νόμο, διότι προτού διαπραχθεί δεν είχε περάσει από τη σκέψη του νομοθέτη (*Κ. Φίλων.* 27, *Κ. Λεωκρ.* 9). Κατηγορούν επίσης τον αντίδικο ότι εγκατέλειψε τα πολυτιμότερα αγαθά της πατρίδας (*Κ. Φίλων.* 31 *Κ. Λεωκρ.* 143, 147). Το αποτέλεσμα της δοκιμασίας δεν είναι γνωστό. Βασιζόμενοι όμως στις σοβαρότατες καταγγελίες του κατηγόρου-Βουλευτή, στην τεκμηρίωσή τους και στην ευαισθησία των Βουλευτών στο θέμα της σχέσεως πόλεως-πολίτη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Βουλή δεν ενέκρινε την εκλογή του Φίλωνα στο βουλευτικό αξίωμα.

Η δομή του λόγου

Τυπικά ο λόγος ακολουθεί τη γνωστή διάρθρωση ενός δικανικού λόγου του Λυσία:

1. Προοίμιο (1-4), 2. Πρόθεση (5-7), 3 Διήγηση (8-23), 4. Πίστη ή Απόδειξη (24-33), 5. Επίλογος (34).

Εν τούτοις η **διήγηση** δεν περιλαμβάνει μόνο γεγονότα αλλά και επιχειρήματα (§10-13, 15-16, 19). Έτσι η **διήγηση** και η **απόδειξη** στις παραγράφους αυτές συνυπάρχουν. Αυτό πιθανώς οφείλεται στην ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η περίπτωση του Φίλωνα και στην προσπάθεια του κατηγόρου να επιτύχει τον σκοπό του. Πιστεύει δηλ. ο κατήγορος ότι θα φωτίσει καλύτερα τα γεγονότα, αν προχωρήσει συγχρόνως και στην ερμηνεία τους. Έτσι εξηγείται η μεγάλη έκταση της **διήγησης** και η σχετικά μικρή της **απόδειξης**. Ο **επίλογος** είναι πολύ μικρός σε σχέση με την έκταση του λόγου. Στον μικρότερο λόγο «*Υπέρ του Αδυνάτου*» (§1-27) ο επίλογος είναι πολύ μεγαλύτερος. Ο Λυσίας, επιθυμώντας ίσως να μην κουράσει τους Βουλευτές με το μεγάλο μήκος του λόγου και επιδιώκοντας ένα θετικό αποτέλεσμα για τον πελάτη του αρκέστηκε σε ένα πολύ σύντομο αλλά περιεκτικό και ουσιαστικό **επίλογο**. Αναλυτικότερα η δομή έχει ως εξής:

Α. Προοίμιο §§1-4

α. Οι αιτίες και ο σκοπός της κατηγορίας.

β. Ο κατήγορος-βουλευτής ζητά τη συνδρομή και άλλων συναδέλφων του στην προσπάθειά του.

Β. Πρόθεση §§5-7

α. Οι ενσυνείδητοι και ασυνείδητοι πολίτες.

β. Ο κατήγορος θα αποδείξει ότι ο Φίλων έθεσε το ατομικό του συμφέρον υπεράνω του συμφέροντος της πόλεως.

Γ. Διήγηση §§8-23

8-9. Ο Φίλων, αν και διώχθηκε από τους Τριάκοντα, προτίμησε να ζει ως μέτοικος στον Ωρωπό παρά ως ελεύθερος πολίτης στην πατρίδα του. Δεν άλλαξε φρονήματα ούτε στρατεύθηκε με τους δημοκρατικούς στον Πειραιά.

10-12. Ο Φίλων είναι ασυγχώρητος, διότι εκούσια και εσκεμμένα δε βοήθησε την πατρίδα. Ούτε αδύναμος σωματικά ήταν ούτε πτωχός.

13-14. Η αποδοκιμασία του Φίλωνα, ως προδότη όλων των πολιτών, δε θα δυσαρεστήσει καμιά πολιτική μερίδα, εκτός ίσως από κάποιους ομοϊδεάτες του.

15-16. Αναίρεση, με την κατάθεση μαρτύρων, του πιθανού ισχυρισμού του Φίλωνα ότι ναι μεν δε βοήθησε αυτοπροσώπως λόγω ασθενείας, αλλά ενίσχυσε οικονομικά τους δημοκρατικούς.

17-19. Η αρπαγή της περιουσίας των πτωχών γερόντων αγροτών από τον Φίλωνα.

20-23. Η απαράδεκτη συμπεριφορά του Φίλωνα προς τη μητέρα του.

Δ. Πίστη ή Απόδειξη §§24-33

24-26. α. Ο κατήγορος αναιρεί τους υποθετικούς λόγους επιδοκιμασίας του Φίλωνα.
β. Η προδοσία της πόλεως δε συμβιβάζεται με το βουλευτικό αξίωμα.

27-30. α. Ο κατήγορος αιτιολογεί την ανυπαρξία νόμου σχετικού με το αδίκημα.
β. Η στάση των μετοίκων σε αντίθεση με τη στάση του Φίλωνα.
γ. Η παιδευτική αξία των τιμών και της ποινής.

31-33. α. Οι λόγοι αποτυχίας του Φίλωνα ως βουλευτή. β) Έλεγχος της στάσης των συνηγόρων του Φίλωνα. γ) Ο Φίλων μόνος υπεύθυνος της αποδοκιμασίας του.

Ε. Επίλογος §34

α. Έπαινος των βουλευτών. β. Το ήθος του Φίλωνα ξένο προς τη δημοκρατία.

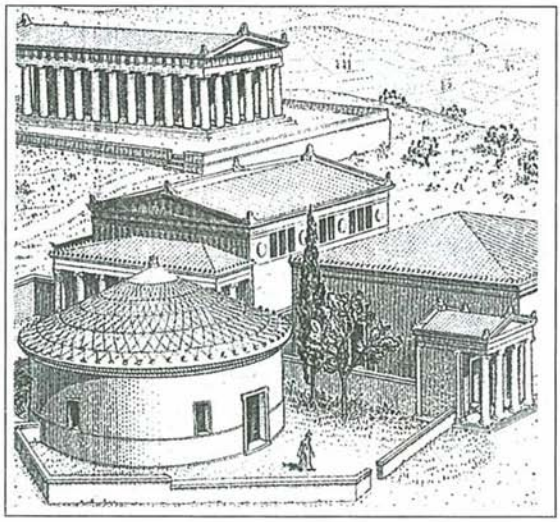

Αναπαράσταση του εξωτερικού της Θόλου, του Παλαιού και Νέου Βουλευτηρίου

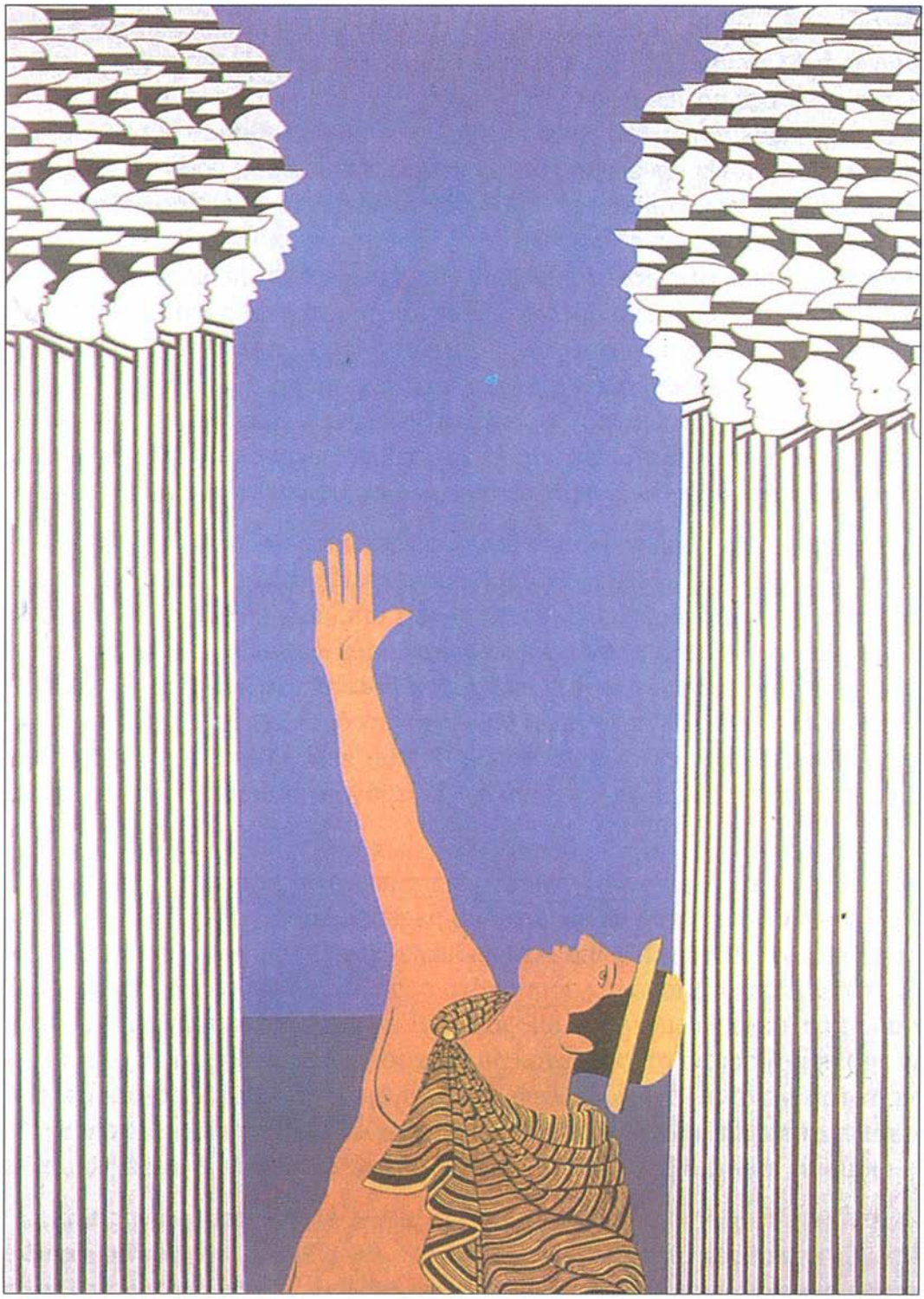

Γ. Γαΐτης: Θεέ μου

ΚΑΤΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ 1-4

«Τὸ μὲν οὖν προοίμιόν ἐστιν ἀρχὴ λόγου»

Αριστοτέλη, *Ρητορική* III 14, 1414b19

Κείμενο

Οι αιτίες και ο σκοπός της κατηγορίας

1 Ὤιμην μέν, ὦ βουλή, οὐκ ἄν ποτ' εἰς τοῦτο τόλμης Φί-
λωνα ἀφικέσθαι, ὥστε ἐθελῆσαι εἰς ὑμᾶς ἐλθεῖν δοκιμασθη-
σόμενον· ἐπειδὴ δὲ οὐχ ἕν τι μόνον ἀλλὰ πολλὰ τολμηρός
ἐστιν, ἐγὼ δὲ ὀμόσας εἰσῆλθον εἰς τὸ βουλευτήριον τὰ βέλ-
τιστα βουλεύσειν τῇ πόλει, ἔνεστί τε ἐν τῷ ὅρκῳ ἀποφανεῖν
2 εἴ τίς τινα οἶδε τῶν λαχόντων ἀνεπιτήδειον ὄντα βουλεύειν,
ἐγὼ τὴν κατὰ τουτουὶ Φίλωνος ποιήσομαι κατηγορίαν, οὐ
μέντοι γε ἰδίαν ἔχθραν οὐδεμίαν μεταπορευόμενος, οὐδὲ τῷ
δύνασθαι καὶ εἰωθέναι λέγειν ἐν ὑμῖν ἐπαρθείς, ἀλλὰ τῷ
πλήθει τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ πιστεύων, καὶ τοῖς ὅρκοις
3 οἷς ὤμοσα ἐμμένειν ἀξιῶν. γνώσεσθε μὲν οὖν ὅτι οὐκ ἀπὸ
ἴσης παρασκευῆς ἐγώ τε τοῦτον ἐλέγξω οἷός ἐστι καὶ οὗτος
ἐπεχείρησε πονηρὸς εἶναι· ὅμως <δ'> εἴ τι ἐγὼ ἐλλείποιμι
τῷ λόγῳ τῆς κατηγορίας, οὐκ ἂν δίκαιος εἴη οὗτος διὰ
τοῦτο ὠφεληθῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον, ὅ τι ἱκανῶς διδάξαιμι, ἐκ
4 τούτων ἀποδοκιμασθῆναι. ἐνδεῶς μὲν γὰρ διὰ τὴν ἀπειρίαν
πάντων τῶν τούτῳ πεπραγμένων, ἱκανῶς δὲ διὰ τὴν περὶ
αὐτὸν κακίαν εἰρηκὼς ἂν εἴην. ἀξιῶ δὲ καὶ ὑμῶν οἵτινες δυ-
νατώτεροι ἐμοῦ εἰσι λέγειν, ἀποφῆναι μείζω ὄντα αὐτοῦ τὰ
ἁμαρτήματα, καὶ ἐξ ὧν ἂν ἐγὼ ὑπολίπω, πάλιν αὐτοὺς περὶ
ὧν ἴσασι κατηγορῆσαι Φίλωνος· οὐ γὰρ ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ λε-
γομένων <μόνων> δεῖ ὑμᾶς περὶ αὐτοῦ ὁποῖός ἐστι σκέψα-
σθαι.

Το κείμενο ακολουθεί την έκδοση του CAROLUS HUDE (OXFORD 1958)

Γλωσσικά σχόλια

1	τόλμη	θράσος, τόλμη, θάρρος, αφοβία
	δοκιμάζω	εξετάζω και βρίσκω κάποιον κατάλληλο για δημόσιο αξίωμα, εξετάζω, ελέγχω, εγκρίνω
	τόλμης	γενική διαιρετική
	δοκιμασθησόμενον	τελική μτχ.
	τι	αιτιατική του κατά τι ή της αναφοράς
2	λαγχάνω	εκλέγομαι με κλήρο
	βουλεύω	συμβουλεύω, σκέπτομαι, είμαι βουλευτής
	ἀποφαίνω	φανερώνω, παρουσιάζω, αποδεικνύω, αναδεικνύω, διακηρύσσω
	ἀνεπιτήδειος	ακατάλληλος, άχρηστος
	τουτουί	αυτού εδώ (η προσθήκη στο τέλος του δεικτικού -ι κάνει εντονότερη τη δεικτική σημασία της αντωνυμίας)
	μεταπορεύμαι	τιμωρώ, καταδιώκω, ακολουθώ, μεταναστεύω, μετοικώ
	ἐπαίρομαι	περηφανεύομαι, διεγείρομαι
	καί	(επιδοτικός) και ακόμη
	βουλεύσειν	απρμφ. σκοπού από το ρ. *εἰσῆλθον*
	τῇ πόλει	δοτική προσωπική χαριστική
	ἐν τῷ ὅρκῳ	εμπρόθ. προσδ. του τόπου
	εἴ... βουλεύειν	πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο του απρμφ. *ἀποφανεῖν*
	βουλεύειν	απρμφ. αναφοράς από το επίθετο *ἀνεπιτήδειον*
	μεταπορευόμενος	αιτιολογική μτχ.
	ἔχθραν	αντικείμενο της μετοχής
	τῶν ἁμαρτημάτων	γενική διαιρετική
3	ἐλλείπω	παραλείπω, υστερώ, είμαι κατώτερος
	ἀπὸ ἴσης παρασκευῆς	εμπρόθ. προσδ. τρόπου
	τῆς κατηγορίας	γενική διαιρετική

	ἐκ τούτων	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
4	διδάσκω	λέγω, διαφωτίζω, πληροφορώ, διδάσκω, ανακοινώνω
	ἐνδεῶς	ανεπαρκώς, ελλιπώς
	ὑπολείπω	παραλείπω, αφήνω υπόλοιπο
	οἷός ἐστι	πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο του ρ. ἐλέγξω
	τῶν πεπραγμένων	γενική αντικειμενική στο ἀπειρίαν
	τούτῳ	ποιητικό αίτιο
	ὑμῶν	γενική διαιρετική
	ὄντα	κατηγορηματική μτχ. από το ἀποφῆναι
	ὁποῖός ἐστι	πλάγια ερωτηματική πρόταση από το σκέψασθαι

Ερμηνευτικά σχόλια

1 **Ὤιμην μέν... δοκιμασθησόμενον**

ο χαρακτηρισμός ευθύς εξ αρχής του Φίλωνα ως αναιδούς και η αιτιολογία του εκπλήσσει τους Βουλευτές και αποτελεί προσπάθεια του ρήτορα να τους προϊδεάσει αρνητικά για τον δοκιμαζόμενο.

ὀμόσας εἰσῆλθον εἰς τὸ βουλευτήριον... βουλεύειν

οι Βουλευτές, πριν από την είσοδό τους στη Βουλή, όταν γιόρταζαν και έθυαν τα **εισιτήρια** (θυσία που έκανε ο Βουλευτής προτού αναλάβει τα καθήκοντά του), έδιδαν τον βουλευτικό όρκο, με τον οποίο βεβαίωναν ότι θα ασκήσουν τα καθήκοντά τους σύμφωνα με τους νόμους, ότι θα εμπεδώσουν τους νόμους του Σόλωνα, ότι θα συμβουλεύουν τα άριστα για τον δήμο των Αθηναίων, ότι κατά τη δοκιμασία της ύστερης Βουλής θα απορρίψουν κάθε ακατάλληλο για Βουλευτή και ότι δε θα φυλακίσουν κανένα Αθηναίο, εκτός αν κάποιος διαπράξει έγκλημα που ο νόμος αναφέρει. Ο βουλευτικός όρκος ορίστηκε λίγο μετά τον Κλεισθένη (Αριστοτέλη *Αθηναίων Πολιτεία* 22.2).

2 **ἐγώ... ποιήσομαι κατηγορίαν, οὐ... μεταπορευόμενος, οὐδέ... ἐπαρθείς, ἀλλά... πιστεύων, καί ἀξιῶν**

τα κίνητρα της κατηγορίας δεν είναι προσωπικά, (προσωπική έχθρα και βουλευτική έπαρση) αλλά ρεαλιστικά (τα πολλά αμαρτήματα του Φίλωνα) και ηθικά (η πιστή τήρηση του βουλευτικού όρκου).

3	***γνώσεσθε μὲν οὖν... πονηρὸς εἶναι***	ο κατήγορος Βουλευτής εκφράζει τη βεβαιότητα ότι έστω και με ελλιπή προπαρασκευή, που εκφράζεται με το σχήμα λιτότητας «*οὐκ ἀπὸ ἴσης παρασκευῆς*» θα αποδείξει το ποιόν του Φίλωνα αλλά και την πρόθεσή του να είναι κακός.
4	***ἐνδεῶς μὲν γὰρ διὰ τὴν ἀπειρίαν... ἱκανῶς δὲ διὰ τὴν... κακίαν... εἰρηκὼς ἂν εἴην***	οι αντιθετικές εκφράσεις *ἐνδεῶς μὲν-ἱκανῶς δὲ εἰρηκὼς ἂν εἴην* αναφέρονται αντίστοιχα στις προηγούμενες αντιθετικές υποθέσεις *εἴ τι ἐγὼ ἐλλείποιμι τῷ λόγῳ τῆς κατηγορίας* και *ὅ τι ἱκανῶς διδάξαιμι*. Ο ανεπαρκής λόγος του κατηγόρου, λόγω του πλήθους των αμαρτημάτων του δοκιμαζομένου, γίνεται επαρκής προκειμένου να αποκαλύψει την κακία του.
	ἀξιῶ δὲ καὶ ὑμῶν... ὁποῖός ἐστι σκέψασθαι	η αξίωση του κατηγόρου στηρίζεται στην υποχρέωση, που απορρέει από τον βουλευτικό όρκο, όσων Βουλευτών μπορούν και γνωρίζουν, να συνδράμουν στην προσπάθειά του βοηθώντας συγχρόνως τη Βουλή να σχηματίσει ολοκληρωμένη εικόνα για το ποιόν του Φίλωνα.

Ασκήσεις

1) Έργο του προοιμίου είναι η εύνοια, η πρόσεξις και η ευμάθεια. Υπάρχουν τα στοιχεία αυτά στο προοίμιο του συγκεκριμένου λόγου;
2) Τα κίνητρα της κατηγορίας συνάδουν με τη βουλευτική ιδιότητα του κατηγόρου;
3) Ο κατήγορος αποκαλύπτει προοδευτικά την ηθική ποιότητα του Φίλωνα. Με ποιες φράσεις το επιτυγχάνει;
4) Να εντοπίσετε στο κείμενο τους προσδιορισμούς του αιτίου (αναγκαστικού και τελικού).
5) Να δηλωθεί η συντακτική λειτουργία των απαρεμφάτων του κειμένου.
6) *οὐκ ἂν δίκαιος εἴη οὗτος διὰ τοῦτο ὠφεληθῆναι*: Να μετατραπεί η προσωπική σύνταξη σε απρόσωπη.
7) *ἀφικέσθαι, ὀμόσας, ἐπαρθείς*: α) να αντικατασταθούν χρονικά και β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο.
8) *οἷος, ὅ τι*: Να κλιθούν και στους δύο αριθμούς.

ΠΡΟΘΕΣΗ 5-7

«Τὰ μέλλοντα ἐν ταῖς ἀποδείξεσι λέγεσθαι»

Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Λυσίας*, 17

Κείμενο

5 Ἐγὼ γὰρ οὐκ ἄλλους τινάς φημι δίκαιον εἶναι βουλεύειν περὶ ἡμῶν, ἢ τοὺς πρὸς τῷ εἶναι πολίτας καὶ ἐπιθυμοῦντας τούτου. τούτοις μὲν γὰρ μεγάλα τὰ διαφέροντά ἐστιν εὖ τε πράττειν τὴν πόλιν τήνδε καὶ ἀνεπιτηδείως διὰ τὸ ἀναγκαῖον σφίσιν αὐτοῖς ἡγεῖσθαι εἶναι μετέχειν τὸ μέρος
6 τῶν δεινῶν, ὥσπερ καὶ τῶν ἀγαθῶν μετέχουσι· ὅσοι δὲ φύσει μὲν πολῖταί εἰσι, γνώμῃ δὲ χρῶνται ὡς πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς ἐστιν ἐν ᾗ ἂν τὰ ἐπιτήδεια ἔχωσιν, οὗτοι δῆλοί εἰσιν ὅτι κἂν παρέντες τὸ τῆς πόλεως κοινὸν ἀγαθὸν ἐπὶ τὸ ἑαυτῶν ἴδιον κέρδος ἔλθοιεν διὰ τὸ μὴ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν
7 οὐσίαν πατρίδα ἑαυτοῖς ἡγεῖσθαι. ἐγὼ τοίνυν ἀποφανῶ Φίλωνα τουτονὶ περὶ πλείονος ποιησάμενον τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν ἢ τὸν κοινὸν τῆς πόλεως κίνδυνον, καὶ ἡγησάμενον κρεῖττον εἶναι αὐτὸν ἀκινδύνως τὸν βίον διάγειν ἢ τὴν πόλιν σώζειν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις πολίταις κινδυνεύοντα.

Οι ενσυνείδητοι και ασυνείδητοι πολίτες

Γλωσσικά σχόλια

5

γάρ	(βεβαιωτικός) λοιπόν, βέβαια
πρὸς τῷ εἶναι	(εμπρόθ. προσδ. προσθήκης) εκτός του ότι είναι
τὰ διαφέροντα	το ενδιαφέρον (εδώ), οι διαφορές, τα συμφέροντα
τούτοις μεγάλα τὰ διαφέροντα ἐστιν	αυτοί δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον
εὖ πράττω	ευτυχώ
ἀνεπιτηδείως πράττω	δυστυχώ
τούτοις	δοτική προσωπική κτητική

διὰ τὸ ἡγεῖσθαι	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
σφίσιν αὐτοῖς	δοτική προσωπική ηθική
τὸ μέρος	αιτιατική του κατά τι ή της αναφοράς
τῶν δεινῶν	αντικείμενο ρήμ.
6 *οἱ φύσει πολῖται*	οι γνήσιοι πολίτες
παρίημι	αφήνω κατά μέρος, παραμελώ, αδιαφορώ
φύσει	δοτική της αιτίας
ὡς... ἐστιν	ειδική πρόταση αντικείμενο στην περίφραση *γνώμῃ χρῶνται*
αὐτοῖς	δοτική προσωπική κτητική
παρέντες	χρονική μτχ.
7 *ἀποφαίνομαι*	αποδεικνύω
περὶ πλείονος ποιοῦμαι	προτιμώ, θέτω σε ανώτερη μοίρα, ενδιαφέρομαι περισσότερο
κρεῖττον	συμφερότερο
ποιησάμενον	κατηγορηματική μτχ. από το ρ. *ἀποφανῶ*
ἢ τὸν κοινὸν κίνδυνον	β' όρος σύγκρισης από το *περὶ πλείονος ποιησάμενον*
κινδυνεύοντα	τροπική μτχ.

Ερμηνευτικά σχόλια

5 *Ἐγὼ γάρ... ἢ τοὺς πρὸς τῷ εἶναι πολίτας καὶ ἐπιθυμοῦντας τούτου*

ο ισχυρισμός του κατηγόρου έχει καθολικό χαρακτήρα και αποτελεί διαχρονικό πολιτικό αξίωμα. Ο Βουλευτής δεν αρκεί να έχει μόνον τυπικά προσόντα, να είναι δηλ. γνήσιος ως προς την καταγωγή Αθηναίος πολίτης, αλλά και ουσιαστικά, να έχει δηλ. επίγνωση της ιδιότητας του πολίτη και των υποχρεώσεων προς την πατρίδα, που απορρέουν από την ιδιότητα αυτή και από το βουλευτικό του αξίωμα.

τούτοις μέν... ὥσπερ καὶ τῶν ἀγαθῶν μετέχουσι

πραγματικός πολίτης είναι αυτός που ταυτίζει το προσωπικό του συμφέρον με το συμφέρον της πόλεως, συμμετέχοντας όχι μόνον στην ευτυχία της αλλά και στη δυστυχία της.

6 *ὅσοι δὲ φύσει μὲν πολῖταί εἰσι, γνώμῃ δὲ χρῶνται... ἑαυτοῖς*

η παράγραφος αυτή αντιτίθεται ως προς το περιεχόμενο με την προηγούμενή της *τούτοις μέν... μετέχουσι* <...> *ὅσοι δέ... ἡγεῖσθαι*. Αξιοσημείωτη είναι η αντίθεση *φύσει μέν...* <...>

	ἡγεῖσθαι	*γνώμῃ δέ...* με την οποία εκφράζεται η απαράδεκτη στάση όσων γνήσιων Αθηναίων πολιτών θέτουν το προσωπικό τους συμφέρον πάνω από το κοινό αγαθό της πόλεως θεωρώντας πατρίδα όχι την πόλη αλλά την περιουσία τους.
7	***Ἐγὼ τοίνυν ἀποφανῶ Φίλωνα... κινδυνεύοντα***	ο κατήγορος θα αποδείξει ότι ο Φίλων δεν έχει συνείδηση πολίτη, επειδή προτίμησε αντίθετα προς τους άλλους πολίτες την προσωπική του ασφάλεια από τη σωτηρία της πατρίδας.

Ασκήσεις

1) Ποιες βασικές προϋποθέσεις πρέπει να πληροί ο πολίτης προκειμένου να ασκήσει το βουλευτικό αξίωμα;

2) Ποια σύγχρονη νοοτροπία προβάλλεται με τη φράση *πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς ἐστιν* και πώς δημιουργείται;

3) Να συμπληρώσετε τον ακόλουθο παραγωγικό συλλογισμό, όπως αυτός προκύπτει από τη συλλογιστική του κατηγόρου στις §§5-7. (Βλέπε σχόλια §§12 και 27).

α. Οι Βουλευτές πρέπει να έχουν συνείδηση πολίτη.

β. Ο Φίλων θα αποδειχθεί ότι δεν έχει συνείδηση πολίτη.

άρα.....

4) Να συμπληρώσετε τα κενά με λέξεις του κειμένου.

α. Ἀνδρῶν ἐπιφανῶν .... τάφος.

β. Οἱ Ἀθηναῖοι βούλονται ..... περὶ αὐτῶν τοὺς πρὸς τῷ εἶναι ..... καὶ ..... τούτου.

γ. Φίλων .... τὴν ..... ἀσφάλειαν ἢ τὸν κοινόν ....

5) Να μεταφέρετε στην αρχαία ελληνική τη φράση:

Οι αγαθοί πολίτες νομίζουν ότι πρέπει να μετέχουν στις συμφορές της πόλεως.

.....

6) Να χαρακτηρισθούν οι ονοματικές προτάσεις του κειμένου και να δηλωθεί η συντακτική των λειτουργία.

7) *μετέχειν, διάγειν, παρέντες*: α) να γίνει χρονική αντικατάσταση και β) να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση στο β' πρόσωπο ενικού-πληθυντικού του αορίστου β'.

ΔΙΗΓΗΣΗ 8-23

«Ἔκθεσις καὶ παράδοσις τῷ ἀκροατῇ τοῦ πράγματος»

Κείμενο

Ο Φίλων πράττει αντίθετα από τους άλλους πολίτες

8 Οὗτος γάρ, ὦ βουλή, ὅτε ἡ συμφορὰ τῇ πόλει ἦν (ἧς ἐγώ, καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι, κατὰ τοσοῦτον μέμνημαι), ἐκκεκηρυγμένος ἐκ τοῦ ἄστεως ὑπὸ τῶν τριάκοντα μετὰ τοῦ ἄλλου πλήθους τῶν πολιτῶν τέως μὲν ᾤκει ἐν ἀγρῷ, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀπὸ Φυλῆς κατῆλθον εἰς τὸν Πειραιᾶ, καὶ οὐ μόνον οἱ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ τῆς ὑπερορίας οἱ μὲν εἰς τὸ ἄστυ οἱ δ' εἰς τὸν Πειραιᾶ συνελέγοντο, καὶ καθ' ὅσον ἕκαστος οἷός τ' ἦν, κατὰ τοσοῦτον ἐβοήθει τῇ πατρίδι,
9 τὰ ἐναντία ἅπασι τοῖς ἄλλοις πολίταις ἐποίησε· συσκευασάμενος γὰρ τὰ ἑαυτοῦ ἐνθένδε εἰς τὴν ὑπερορίαν ἐξῴκησε, καὶ ἐν Ὠρωπῷ μετοίκιον κατατιθεὶς ἐπὶ προστάτου ᾤκει, βουληθεὶς παρ' ἐκείνοις μετοικεῖν μᾶλλον ἢ μεθ' ἡμῶν πολίτης εἶναι. οὐ τοίνυν οὐδ' ὥσπερ ἔνιοί τινες τῶν πολιτῶν μετεβάλοντο, ἐπειδὴ ἑώρων τοὺς ἀπὸ Φυλῆς ἐν οἷς ἔπραττον εὐτυχοῦντας, οὐδὲ τούτων τι τῶν εὐτυχημάτων ἠξίωσε μετασχεῖν, ἐπὶ κατειργασμένοις μᾶλλον ἐλθεῖν βουλόμενος ἢ συγκατελθεῖν κατεργασάμενός τι τῶν τῇ κοινῇ πολιτείᾳ συμφερόντων· οὐ γὰρ ἦλθεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, οὐδ' ἔστιν ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν τάξαι παρέσχεν.

Γλωσσικά σχόλια

8

ἐκκηρύττομαι	εξορίζομαι με προκήρυξη
κατέρχομαι	κατεβαίνω, επιστρέφω από την εξορία, επαναφέρομαι
ὑπερορία (γῆ)	ξένη χώρα, ξένη γη, ξενιτειά, εξορία
οἷός τ' εἰμι	μπορώ
τῇ πόλει	δοτική προσωπική κτητική

ἧς	αντικείμενο του μέμνημαι
καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι	αναφορική παραβολική πρόταση
τῶν πολιτῶν	γενική διαιρετική
πολίταις	δοτική αντικειμενική στο ἐναντία
9 ἐνθένδε	από εδώ
ἐξοικέω, -ῶ	μετοικώ
οἰκῶ ἐπὶ προστάτου	διατελώ υπό την προστασία προστάτου, έχω προστάτη
εὐτυχέω -ῶ ἔν τινι	πετυχαίνω σε κάτι
εὐτύχημα	επιτυχία
κατεργάζομαι	φέρω εις πέρας, τελειώνω, κατορθώνω
ἔστιν ὅπου	κάπου
παρ' ἐκείνοις	εμπρόθ. προσδ. τόπου
οὐ τοίνυν οὐδέ	(ενν. **μετέβαλε**)
ὥσπερ... μετεβάλοντο	αναφορική παραβολική πρόταση
ἐν οἷς ἔπραττον = ἐν τούτοις ἃ ἔπραττον	(έλξη αναφορικού)
εὐτυχοῦντας	κατηγορηματική μτχ. από το ἑώρων
πολιτείᾳ	αντικείμενο της μετοχής

Ερμηνευτικά σχόλια

8 ὅτε ἡ συμφορὰ τῇ πόλει ἦν	εννοεί την εφιαλτική περίοδο διακυβέρνησης της πόλεως από τους Τριάκοντα τυράννους που χαρακτηρίσθηκε από δολοφονίες, διώξεις, δημεύσεις περιουσιών και κάθε μορφής αυθαιρεσίες κατά του λαού.
ἧς ἐγώ, καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι, κατὰ τοσοῦτον μέμνημαι	το καθήκον του κατηγόρου να αποκαλύψει το ποιόν του Φίλωνα τον αναγκάζει να φανεί ίσως δυσάρεστος επαναφέροντας στη μνήμη τη δική του και των Βουλευτών εκείνη τη μισητή για τους Αθηναίους περίοδο.
ἐκκεκηρυγμένος... μετὰ τοῦ ἄλλου πλήθους τῶν πολιτῶν	μετά τον θάνατο του μετριοπαθούς ολιγαρχικού Θηραμένη, οι Τριάκοντα, νομίζοντας ότι μπορούν να ασκούν την τυραννία τους χωρίς φόβο, έδιωξαν πολλούς πολίτες και απαγόρευσαν την είσοδο στην πόλη σε όσους κατοίκους της υπαίθρου δεν ήσαν γραμμένοι στον κατάλογο των τριών χιλιάδων πολιτών, ενώ

συγχρόνως τους άρπαζαν από τα αγροκτήματά τους και τους έριχναν στη φυλακή για να πάρουν αυτοί και οι φίλοι τους τη γη τους. Οι κατατρεγμένοι κατέφευγαν στον Πειραιά αλλά και εκεί τους καταδίωκαν. Τα Μέγαρα και η Θήβα γέμισαν πρόσφυγες (Ξενοφ. *Ελλ.* 2.4.1).

ἐν ἀγρῷ ο Φίλων φαίνεται ότι διέθετε εξοχική κατοικία.

οἱ ἀπὸ Φυλῆς κατῆλθον εἰς τὸν Πειραιᾶ χίλιοι δημοκρατικοί με ηγέτη τον Θρασύβουλο εξόρμησαν από τη Φυλή, οχυρό φρούριο ΝΔ. της Πάρνηθας κοντά στη σημερινή Χασιά, ίσως τον Μάιο του 403 π.Χ. και εγκαταστάθηκαν στη Μουνιχία, οχυρό του Πειραιά, απ' όπου αντιμετώπισαν με επιτυχία τις επιθέσεις των Τριάκοντα και τον Σπαρτιατικό αποκλεισμό.

οἱ ἐκ τῆς ὑπερορίας όσοι Αθηναίοι βρίσκονταν ως φυγάδες στη Χαλκίδα, στη Θήβα, στα Μέγαρα, στην Κόρινθο, στο Άργος και την Ήλιδα. Οι πόλεις αυτές δε συμμορφώθηκαν με τις σπαρτιατικές αξιώσεις να παραδώσουν στους Τριάκοντα τους Αθηναίους και τους μετοίκους που είχαν καταφύγει στα εδάφη τους, παρά την απειλή ότι θα πληρώσουν πρόστιμο πέντε ταλάντων ή θα θεωρηθούν έκσπονδες.

9 ***συσκευασάμενος... ἐξῴκησε*** η αναχώρηση του Φίλωνα από την αθηναϊκή ύπαιθρο για περιοχή εκτός των συνόρων οφείλεται προφανώς στην ανασφάλεια που ένιωθε λόγω των διώξεων των κατοίκων της υπαίθρου από τους Τριάκοντα (Ξενοφ. *Ελλ.* 2.4.1).

ἐν Ὠρωπῷ πόλη στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας, μήλο της έριδος μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών. Όταν ο Φίλων εγκαταστάθηκε εκεί, την πόλη κατείχαν οι Βοιωτοί.

μετοίκιον κατατιθείς ο Φίλων ως μέτοικος στον Ωρωπό πλήρωνε το μετοίκιο, φόρο που στην Αθήνα ανερχόταν σε 12 αττικές δραχμές ετησίως για τον άνδρα και σε 6 για τη χήρα γυναίκα. Όποιος δεν πλήρωνε το μετοίκιο κινδύνευε να γίνει δούλος.

ἐπὶ προστάτου ᾤκει ο μέτοικος ήταν υποχρεωμένος να έχει έναν πολίτη ως εγγυητή ή προστάτη που τον εκπροσωπούσε σε όλες τις δημόσιες και ιδιωτικές του υποθέσεις, όπως ενώπιον των δικαστηρίων. Εναντίον αυτού που παραμελούσε το καθήκον αυτό εκινείτο γραφή αποστασίου. Γι' αυτήν ακριβώς την προστασία που τους χορηγούσε η πόλη οι μέτοικοι πλήρωναν το μετοίκιο.

βουληθείς... ἢ μεθ' ἡμῶν πολίτης εἶναι η επιλογή αυτή του Φίλωνα είναι καθοριστική. Η άρνηση της ιδιότητας του πολίτη σε δύσκολες για την πόλη στιγμές αποτελεί ουσιαστικά άρνηση της πόλεως και ασφαλώς θα επηρεάσει

την κρίση των Βουλευτών.

ὥσπερ ἔνιοί τινες τῶν πολιτῶν μετεβάλοντο	ορισμένοι ολιγαρχικοί πολίτες που δε μπορούσαν να ανεχθούν τις αυθαιρεσίες και τα εγκλήματα των Τριάκοντα, βλέποντας τις επιτυχίες των δημοκρατικών υπό τον Θρασύβουλο και προβλέποντας αλλαγή του καθεστώτος, πήγαν με το μέρος τους.
οὐδ' ἦλθεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, οὐδ' ἔστιν ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν τάξαι παρέσχεν	ο Φίλων θέτοντας τον εαυτό του υπεράνω της πατρίδος αρνήθηκε κάθε αντιστασιακή δράση.

Ασκήσεις

1) Πώς ο κατήγορος τεκμηριώνει στις §§8-9 τα όσα αναφέρει στην §7;
2) Να παραβάλετε τις §§8-9 με τον βίο του Λυσία και να βρείτε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στον λογογράφο και τον Φίλωνα.
3) *Οὗτος ἐκκεκηρυγμένος ἐκ τοῦ ἄστεως ὑπὸ τῶν τριάκοντα*: Να μετατρέψετε την παθητική σύνταξη σε ενεργητική.
4) *ὅτε ἡ συμφορά τῇ πόλει ἦν, εὐτυχοῦντας*: Να αντικατασταθούν με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
5) *μέμνημαι*: Να κλιθεί ο χρόνος στην υποτακτική, ευκτική και προστακτική.

Ερείπια του φρουρίου της Φυλής (Εκδοτική Αθηνών)

Κείμενο

10 καίτοι γε ὅστις εὐτυχοῦντας ὁρῶν ἡμᾶς ἐτόλμα προδιδόναι,
τί ποτε ὡς μὴ ἐβουλόμεθά γε πράττοντας ἐποίησεν ἄν; ὅσοι
μὲν τοίνυν διὰ συμφορὰς ἰδίας οὐ μετέσχον τῶν τότε γενο-
μένων τῇ πόλει κινδύνων, συγγνώμης τινὸς ἄξιοί εἰσι
τυχεῖν· οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ἑκούσιον δυστύχημα γίγνεται· ὅσοι
11 δὲ γνώμῃ τοῦτο ἔπραξαν, οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιοί εἰσιν·
οὐ γὰρ διὰ δυστυχίαν ἀλλὰ δι' ἐπιβουλὴν ἐποίησαν αὐτό.
καθέστηκε δέ τι ἔθος δίκαιον πᾶσιν ἀνθρώποις τῶν αὐτῶν
ἀδικημάτων μάλιστα ὀργίζεσθαι τοῖς μάλιστα δυναμένοις μὴ
ἀδικεῖν, τοῖς δὲ πένησιν ἢ ἀδυνάτοις τῷ σώματι συγγνώμην
12 ἔχειν διὰ τὸ ἡγεῖσθαι ἄκοντας αὐτοὺς ἁμαρτάνειν. οὗτος
τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν· οὔτε γὰρ τῷ
σώματι ἀδύνατος ἦν ταλαιπωρεῖν, ὡς καὶ ὑμεῖς ὁρᾶτε, οὔτε
τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λῃτουργεῖν, ὡς ἐγὼ ἀποδείξω. ὅστις οὖν
ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν, τοσοῦτον κακὸς ἦν, πῶς οὐκ ἂν
εἰκότως ὑπὸ πάντων ὑμῶν μισοῖτο;

Ο Φίλων είναι ασυγχώρητος, διότι εσκεμμένα δε βοήθησε την πατρίδα

Γλωσσικά σχόλια

10	***ὁρῶν***	χρονική μτχ.
	διὰ συμφοράς	εμπρόθ. προσδ. αιτίας
	τυχεῖν	απρμφ. αναφοράς στο *ἄξιοι*
11	***γνώμῃ***	από πρόθεση, εσκεμμένα
	ἐπιβουλή	κακή προαίρεση, κακός σκοπός
	καθίσταμαι	επικρατώ
	ἔθος	έθιμο, συνήθεια
	συγγνώμης	γενική της αξίας από το *ἄξιοι*
	διὰ δυστυχίαν	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
	δι' ἐπιβουλήν	εμπρόθ. προσδ. του σκοπού
	ἀδικημάτων	γενική της αιτίας από το *ὀργίζεσθαι*

	τοῖς πένησιν	αντικείμενο στο *συγγνώμην ἔχειν*
	τῷ σώματι	δοτική της αναφοράς στο *ἀδυνάτοις*
12	*ταλαιπωρῶ*	(αμτβ.) ταλαιπωρούμαι, βασανίζομαι, δοκιμάζω λύπες
	οὐσία	περιουσία
	λητουργέω, -ῶ	εκτελώ με δικά μου χρήματα δαπανηρές δημόσιες υπηρεσίες, διαχειρίζομαι δημόσιο υπούργημα, υπηρετώ τον λαό
	ταλαιπωρεῖν	απρμφ. του αποτελέσματος
	ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν	αναφορική παραβολική πρόταση

Ερμηνευτικά σχόλια

10	*ὅσοι... διὰ συμφορὰς ἰδίας οὐ μετέσχον... συγγνώμης τινὸς ἄξιοί εἰσι τυχεῖν*	η συμμετοχή στους κινδύνους της πόλεως αποτελεί για τον πολίτη καθήκον πρωταρχικό και απαράβατο. Γι' αυτό και η αποχή λόγω προσωπικών συμφορών μερικώς μόνο συγχωρείται.
11	*ὅσοι δὲ γνώμῃ τοῦτο ἔπραξαν... δι' ἐπιβουλὴν ἐποίησαν αὐτό*	η πρόθεση παίζει πάντοτε καθοριστικό λόγο για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του ατόμου. Όποιος πολίτης από πρόθεση δεν μετέχει στους κινδύνους της πόλεως είναι εχθρός της και για τον λόγο αυτό ασυγχώρητος.
	τοῖς δὲ πένησιν καὶ ἀδυνάτοις τῷ σώματι... ἄκοντας αὐτοὺς ἁμαρτάνειν	έκφραση επιείκειας και φιλάνθρωπης διάθεσης των Αθηναίων και γενικότερα των Ελλήνων προς τους φτωχούς και αδυνάτους.
12	*οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν*	η πρόταση αυτή αποτελεί το λογικό συμπέρασμα ενός παραγωγικού συλλογισμού (από τα γενικά συμπεραίνουμε για τα ειδικά) και προτάσσεται για έμφαση. Ο συλλογισμός έχει ως εξής:

Ὅσοι δὲ γνώμῃ τοῦτο ἔπραξαν (οὐ μετέσχον τῶν τότε γενομένων τῇ πόλει κινδύνων), οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιοί εἰσιν (Μείζων προκειμένη).

(Φίλων) οὔτε τῷ σώματι ἀδύνατος ἦν ταλαιπωρεῖν, οὔτε τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λητουργεῖν (Ελάσσων προκειμένη).

Οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν (Συμπέρασμα).

πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ὑπὸ πάντων ὑμῶν μισοῖτο; Ο κατήγορος εκφράζει τη βεβαιότητα ότι οι συνάδελφοί του Βουλευτές στο σύνολό τους λόγω του πατριωτισμού τους θα μισήσουν τον Φίλωνα για την εχθρική προς την πόλη στάση του, όπως αυτή περίτεχνα διατυπώνεται με την αναλογική αντίθεση: *ὅστις οὖν ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν, τοσοῦτον κακὸς ἦν.*

Ασκήσεις

1) Ο κατήγορος στην §10 αναφέρεται για πρώτη φορά σε προδοσία. Τι εννοεί; Γιατί κατά τη γνώμη του ο δοκιμαζόμενος είναι ασυγχώρητος;
2) *πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ὑπὸ πάντων ὑμῶν μισοῖτο;* Να τραπεί η παθητική σύνταξη σε ενεργητική.
3) *οὐ γὰρ διὰ δυστυχίαν ἀλλὰ δι' ἐπιβουλὴν ἐποίησαν αὐτό:* Να αντικαταστήσετε τους εμπρόθετους προσδιορισμούς με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
4) *ὁρῶν, πράττοντας:* Να αναλυθούν οι μετοχές.
5) *προδιδόναι, καθέστηκε:* α) Να αντικατασταθούν χρονικά και β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό του Ενεστώτα.
6) *ἔθος τι:* Να κλιθεί η συνεκφορά στις πλάγιες πτώσεις.

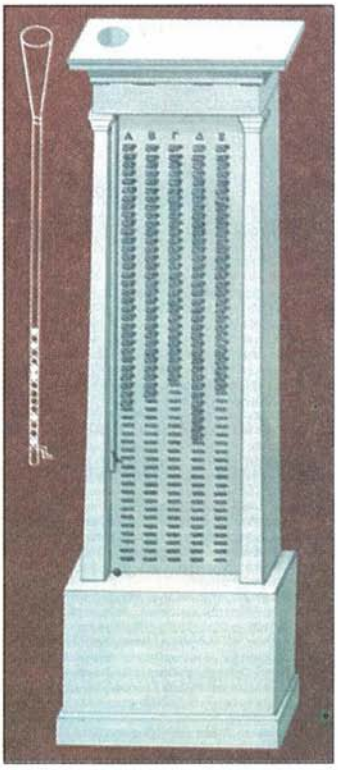

Αναπαράσταση κληρωτηρίου δικαστών (Εκδοτ. Αθηνών)

Κείμενο

13 ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀπεχθήσεσθέ γε τῶν πολιτῶν οὐδενὶ τοῦτον ἀποδοκιμάσαντες, <ὃς> οὔ τι τοὺς ἑτέρους ἀλλ' ἀμφοτέρους φανερός ἐστι προδούς, ὥστε μήτε τοῖς ἐν τῷ ἄστει γενομένοις φίλον προσήκειν εἶναι τοῦτον (οὐ γὰρ ἠξίωσεν ὡς αὐτοὺς ἐλθεῖν κινδυνεύοντας), μήτε τοῖς τὸν Πειραιᾶ καταλαβοῦσιν· οὐδὲ γὰρ τούτοις ἠθέλησε συγκατελθεῖν, φυγὰς
14 καὶ ταῦτα καὶ αὐτὸς γενόμενος. εἰ μέντοι τι μέρος περίεστι τῶν πολιτῶν ὅ τι τῶν αὐτῶν μετέσχε τούτῳ πραγμάτων, μετ' ἐκείνων, ἐάν ποτε (ὃ μὴ γένοιτο) λάβωσι τὴν πόλιν, βουλεύειν ἀξιούτω.

Ὡς οὖν ᾤκει τε ἐν Ὠρωπῷ ἐπὶ προστάτου καὶ ἐκέκτητο ἱκανὴν οὐσίαν καὶ οὔτ' ἐν τῷ Πειραιεῖ οὔτ' ἐν τῷ ἄστει ἔθετο τὰ ὅπλα, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ταῦτα πρῶτον ἀληθῆ λέγω, ἀκούσατε τῶν μαρτύρων.

Η αποδοκιμασία του Φίλωνα δεν θα δυσαρεστήσει καμμιά πολιτική μερίδα

Γλωσσικά σχόλια

13

ἀλλὰ μήν	αλλ' όμως
ἀπεχθάνομαι	μισούμαι, γίνομαι μισητός
γίγνομαι ἐν τῷ ἄστει	είμαι στην πόλη, διαμένω ή παραμένω στην πόλη, γεννιέμαι στην πόλη
καὶ ταῦτα	και μάλιστα
οὐδενί	δοτική του ποιητικού αιτίου
τοῖς γενομένοις	δοτική αντικειμενική στο *φίλον*
ὡς αὐτούς	εμπρόθ. προσδ. της κατεύθυνσης (το *ὡς* πρόθεση καταχρηστική)
κινδυνεύοντας	χρονική μτχ.

14

περίειμι	υπάρχω, απομένω, υπολείπομαι
τὰ πράγματα	οι υποθέσεις
τίθεμαι τὰ ὅπλα	λαμβάνω τα όπλα, πολεμώ

τῶν πολιτῶν	γενική διαιρετική
τούτῳ, πραγμάτων	αντικείμενα του μετέσχε
ὃ μὴ γένοιτο	αναφορική παρενθετική εκφερόμενη με ευχετική ευκτική
ὡς οὖν ᾤκει τε... καὶ ἐκέκτητο... καί... ἔθετο τὰ ὅπλα	οι ειδικές προτάσεις ως αντικείμενα του ἀκούσατε προτάσσονται για έμφαση

Ερμηνευτικά σχόλια

13 *ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀπεχθήσεσθε... τοῦτον ἀποδοκιμάσαντες, ὅς... ἀμφοτέρους φανερός ἐστι προδούς* η αποδοκιμασία του Φίλωνα από τη Βουλή θα είναι κατά την άποψη του κατηγόρου σύμφωνη με το κοινό αίσθημα, διότι ο δοκιμαζόμενος ως προδότης αμφοτέρων, δηλ. και αυτών που παρέμειναν στην Αθήνα και των δημοκρατικών που κατέλαβαν τον Πειραιά, δεν μπορεί να έχει φίλους.

14 *εἰ μέντοι... βουλεύειν ἀξιούτω* ειρωνικοί αλλά και ρεαλιστικοί οι λόγοι του κατηγόρου. Η αξίωση του Φίλωνα να εγκριθεί η εκλογή του από την παρούσα Βουλή είναι ασυμβίβαστη με το ήθος των Βουλευτών της. Μόνο μια υποθετική Βουλή της ίδιας νοοτροπίας με αυτήν του Φίλωνα, που ο κατήγορος εύχεται με τη διαχρονική έκφραση *ὃ μὴ γένοιτο*, να μην υπάρξει ποτέ, θα μπορούσε να ικανοποιήσει την αξίωσή του.

ἀκούσατε τῶν μαρτύρων η κατάθεση των μαρτύρων ήταν απαραίτητη, για να επιβεβαιωθεί η αλήθεια των ισχυρισμών του κατηγόρου.

Ασκήσεις

1) Πού στηρίζει ο κατήγορος τη βεβαιότητά του ότι η αποδοκιμασία του Φίλωνα θα γίνει αποδεκτή από τους πολίτες;
2) *ὡς οὖν ᾤκει... καὶ ἐκέκτητο... καί... ἔθετο τὰ ὅπλα*: Να αντικατασταθούν οι δευτερεύουσες προτάσεις με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
3) Να ευρεθούν και χαρακτηρισθούν οι υποθετικοί λόγοι του κειμένου.
4) Νὰ χαρακτηρισθούν συντακτικά οι δεικτικές αντωνυμίες του κειμένου.
5) *ἀξιούτω, ἐκέκτητο, ᾤκει*: Να γραφεί το β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο σε όλες τις εγκλίσεις του Ενεστώτα.

Κείμενο

ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ο πιθανός ισχυρισμός του Φίλωνα

15 Ὑπολείπεται τοίνυν αὐτῷ λέγειν ὡς τῷ μὲν σώματι δι' ἀσθένειάν τινα ἐπιγενομένην ἀδύνατος κατέστη βοηθῆσαι εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἀπὸ δὲ τῶν ὑπαρχόντων ἐπαγγειλάμενος αὐτὸς ἢ χρήματ' εἰσενεγκεῖν εἰς τὸ πλῆθος τὸ ὑμέτερον ἢ ὁπλίσαι τινὰς τῶν ἑαυτοῦ δημοτῶν, ὥσπερ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν
16 πολιτῶν αὐτοὶ οὐ δυνάμενοι λῃτουργεῖν τοῖς σώμασιν. ἵνα οὖν μὴ ἐγγένηται αὐτῷ ψευσαμένῳ ἐξαπατῆσαι, καὶ περὶ τούτων ἤδη σαφῶς ὑμῖν ἀποδείξω, ἐπειδὴ ὕστερον οὐκ ἐξέσται μοι παρελθόντι ἐνθάδ' ἐλέγχειν αὐτόν. Καί μοι κάλει Διότιμον τὸν Ἀχαρνέα καὶ τοὺς αἱρεθέντας μετ' αὐτοῦ τοὺς δημότας ὁπλίσαι ἀπὸ τῶν εἰσενεχθέντων χρημάτων.

Γλωσσικά σχόλια

15	ἐπιγίγνομαι	παρουσιάζομαι, συμβαίνω, γίνομαι ή έρχομαι μετά
	ἐπαγγέλλομαι	υπόσχομαι
	λῃτουργέω, -ῶ τῷ σώματι	βοηθώ ή υπηρετώ προσωπικά τον λαό
	ἐγγίγνεται	(απρόσ.) είναι δυνατόν, επιτρέπεται, συμβαίνει
	λέγειν	τελικό απρμφ. υποκείμενο του απροσώπου ὑπολείπεται
	τῷ σώματι	δοτική του τρόπου
	ἐπιγενομένην	επιθετική μτχ.
	ἐπαγγειλάμενος	χρονική μτχ.
	οὐ δυνάμενοι	αιτιολογική μτχ.
16	τὰ εἰσενεχθέντα χρήματα	τα χρήματα των εισφορών
	αἱρέομαι, -οῦμαι	(παθ.) εκλέγομαι, διορίζομαι
	αὐτόν	αντικείμενο του απρμφ.
	τὸν Ἀχαρνέα	παράθεση

Ερμηνευτικά σχόλια

15	***ὥσπερ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν πολιτῶν***	όπως ο Μαντίθεος κατά τον Βοιωτικό πόλεμο (*Ὑπὲρ Μαντιθέου* 14).
	οὐ δυνάμενοι λητουργεῖν τοῖς σώμασιν	λόγω ηλικίας ή σωματικής αδυναμίας
16	***οὐκ ἐξέσται μοι... ἐλέγχειν αὐτόν***	επειδή κατά τη διαδικασία της δοκιμασίας ο κατήγορος και ο κατηγορούμενος μιλούσαν μόνο μια φορά ενώπιον της Βουλής, ο κατήγορος-βουλευτής ως πρώτος ομιλητής θα προσπαθήσει να αναιρέσει με τις καταθέσεις των μαρτύρων τις πιθανές αιτιολογίες-υπεκφυγές του Φίλωνα, τις οποίες αναφέρει προϊδεάζοντας έτσι τους βουλευτές.

Ασκήσεις

1) Τι πρόκειται να καταθέσουν ενώπιον της Βουλής ο Διότιμος ο Αχαρνεύς και οι μετ' αυτού αιρεθέντες;
2) Να συμπληρώσετε το κενό των ακόλουθων φράσεων με λέξη του κειμένου:
   α. Καὶ μὴ ..... ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. β. Οὗτος καίπερ ..... ταῦτα οὐδὲν ἔπραξε. γ. ..... τοῦτο εἰπεῖν καὶ παύσομαι λέγων. δ. Οὐ ..... ταῦτα ..... ἐπειδή ..... εἰμι ἀποδεῖξαι.
3) *ψευσαμένῳ, εἰσενεχθέντων*: Να αναγνωριστούν συντακτικά και να αιτιολογηθεί η πτώση τους.
4) *ἐξέσται, ἐπαγγειλάμενος*: Να γραφούν τα συνώνυμά τους στην α.ε.
5) Τα απαρέμφατα και οι μετοχές ενεστώτα του κειμένου να μεταφερθούν στον αόριστο και αντιστρόφως.

Κείμενο

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΙΡΕΘΕΝΤΩΝ ΜΕΤΑ ΔΙΟΤΙΜΟΥ

Η αρπαγή της περιουσίας των πτωχών γερόντων αγροτών από τον Φίλωνα

17 Οὗτος τοίνυν οὐχ ὅπως ὠφελήσει τὴν πόλιν ἐν τοιούτῳ καιρῷ καὶ τοιαύτῃ καταστάσει διενοήθη, ἀλλ' ὅπως τι κερδανεῖ ἀπὸ τῶν ὑμετέρων συμφορῶν παρεσκευάσατο· ὁρμώμενος γὰρ ἐξ Ὠρωποῦ, τοτὲ μὲν αὐτὸς μόνος, τοτὲ δ' ἑτέροις ἡγούμενος οἷς τὰ ὑμέτερα δυστυχήματα εὐτυχήματα
18 ἐγεγόνει, περιιὼν κατὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ ἐντυγχάνων τῶν πολιτῶν τοῖς πρεσβυτάτοις, οἳ κατέμειναν ἐν τοῖς δήμοις ὀλίγα μὲν τῶν ἐπιτηδείων ἔχοντες, ἀναγκαῖα δέ, εὖνοι μὲν ὄντες τῷ πλήθει, ἀδύνατοι δὲ ὑπὸ τῆς ἡλικίας βοηθεῖν, τούτους ἀφῃρεῖτο τὰ ὑπάρχοντα, περὶ πλείονος ποιούμενος αὐτὸς μικρὰ κερδαίνειν ἢ ἐκείνους μηδὲν ἀδικεῖν· οἳ νῦν αὐτὸν δι' αὐτὸ τοῦτο οὐχ οἷοί τέ εἰσιν ἐπεξελθεῖν ἅπαντες,
19 δι' ὅπερ καὶ τότε ἀδύνατοι τῇ πόλει βοηθεῖν ἦσαν. οὐ μέντοι τοῦτόν γε χρὴ διὰ τὴν ἐκείνων ἀδυναμίαν δὶς ὠφεληθῆναι, τότε τ' ἀφελόμενον ἃ εἶχον, νῦν τε δοκιμασθέντα ὑφ' ὑμῶν· ἀλλὰ κἂν ὁστισοῦν παραγένηται τῶν ἀδικηθέντων, μέγα αὐτὸ ἡγήσασθε εἶναι, καὶ τοῦτον ὑπερμισήσατε, ὅστις ἐτόλμησεν, οἷς ἕτεροι διδόναι παρ' ἑαυτῶν τι προῃροῦντο διὰ τὴν ἀπορίαν οἰκτίραντες αὐτούς, τούτων ἀφαιρεῖσθαι τὰ ὑπάρχοντα. Κάλει μοι τοὺς μάρτυρας.

Γλωσσικά σχόλια

17

καιρός	περίσταση, κρίσιμη στιγμή
κερδαίνω	κερδίζω, ωφελούμαι
ὁρμάομαι, -ῶμαι	ξεκινώ, αναχωρώ, εφορμώ
τοτὲ μέν... τοτὲ δέ	άλλοτε μεν... άλλοτε δε
ἡγοῦμαί τινι	οδηγώ κάποιον, προπορεύομαι κάποιου
ἐν τοιούτῳ καιρῷ καὶ τοιαύτῃ	εμπρόθετοι προσδ. της κατάστασης

	καταστάσει	
	ἀπὸ τῶν... συμφορῶν	εμπρόθετος προσδ. της προέλευσης
	οἷς... ἐγεγόνει	αναφορική προσδιοριστική στο ἑτέροις
18	περίειμι κατ' ἀγρούς	περιφέρομαι στους αγρούς
	ἐντυγχάνω τινί	συναντώ κάποιον
	καταμένω	μένω διαρκώς σε κάποιο τόπο
	ὁ, ἡ εὔνους, τὸ εὔνουν	φιλικός, ευνοϊκός, ευμενής, ευνοϊκά διακείμενος
	τὸ πλῆθος	ο δήμος, ο λαός
	περὶ πλείονος ποιοῦμαι	προτιμώ
	ἐπεξέρχομαι	έρχομαι εναντίον· (ως δικανικός όρος) κατηγορώ, καταγγέλλω
	περιιών	χρονική μτχ.
	ἔχοντες	τροπική μτχ.
	ὑπὸ τῆς ἡλικίας	εμπρόθ. προσδ. του αιτίου
	μικρά	σύστοιχο αντικείμενο του απρμφ.
	ἐκείνους	αντικείμενο του ἀδικεῖν
	ἐπεξελθεῖν	τελ. απρμφ. αντικείμενο του οἷοί τέ εἰσιν
	δι' αὐτὸ τοῦτο	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
	δι' ὅπερ... ἦσαν	αναφορική προσδιοριστική στο δι' αὐτὸ τοῦτο
19	παραγίγνομαι	παρουσιάζομαι, παρευρίσκομαι
	ὁστισοῦν	οποιοσδήποτε
	ἀφελόμενον	χρονική μτχ.
	ἃ εἶχον	αναφορική ονοματική πρότ. αντικείμενο της μτχ. ἀφελόμενον
	τῶν ἀδικηθέντων	γενική διαιρετική στο ὁστισοῦν
	ἀφαιρεῖσθαι	τελικό απρμφ. αντικείμενο του ρ. ἐτόλμησεν
	οἷς... αὐτούς	αναφορική προσδιοριστική στο τούτων
	οἷς	αντικείμενο του διδόναι
	οἰκτίραντες	αιτιολογική μτχ.

Ερμηνευτικά σχόλια

17 *Οὗτος τοίνυν οὐχ... διενοήθη, ἀλλ' ...παρεσκευάσατο*

το συμπέρασμα από την κατάθεση των μαρτύρων είναι ότι ο Φίλων δεν συμπεριφέρθηκε ως Αθηναίος πολίτης αλλά ως άτομο, θέτοντας το ατομικό συμφέρον πάνω από το συμφέρον της πόλεως.

οἷς τὰ ὑμέτερα δυστυχήματα εὐτυχήματα ἐγεγόνει

καταλυτική η αντίθεση για τον Φίλωνα και τους ομοίους του στη συνείδηση των Βουλευτών ιδίως με την εύστοχη χρήση του επιθετικού προσδιορισμού «*τὰ ὑμέτερα*». Η φράση φέρνει στη μνήμη την ανάλογη σημερινή έκφραση «*ο θάνατός σου η ζωή μου*» αλλά και τον Σεφερικό στίχο «*ή ακόμα ιδιοτέλεια να καρπωθείς το αίμα των άλλων*» (*Τελευταίος Σταθμός*, στ. 45).

18 *ἐν τοῖς δήμοις*

ο Κλεισθένης το 510 π.Χ. διαίρεσε την Αττική σε 100 δήμους. Κάθε 10 δήμοι αποτελούσαν και μια φυλή. Αργότερα ο αριθμός των δήμων αυξήθηκε σε 174. Από αυτούς οι 10 ανήκαν στο άστυ και οι 164 στην αγροτική περιοχή, *ἐν τοῖς ἀγροῖς*. Κάθε πολίτης αρχικά ανήκε στον δήμο, όπου είχε ιδιοκτησίες, μπορούσε όμως να έχει κτήματα και σε άλλους δήμους. Αυτό λεγόταν **έγκτησις**.

τούτους ἀφῃρεῖτο τὰ ὑπάρχοντα

η κλοπή των υπαρχόντων γίνεται ακόμη πιο απεχθής και επιβαρυντική για τον κατηγορούμενο, αν ληφθεί υπόψη η ηλικία των θυμάτων, η ασήμαντη περιουσία τους και τα δημοκρατικά τους φρονήματα.

περὶ πλείονος ποιούμενος... ἀδικεῖν

η αγάπη του κέρδους, έστω και μικρού, αποτελεί το αίτιον της μεγάλης αδικίας του Φίλωνα προς τους γέροντες συμπολίτες του.

οἳ νῦν αὐτὸν δι' αὐτὸ τοῦτο... ἐπεξελθεῖν ἅπαντες

η μεγάλη ηλικία εμπόδιζε πολλούς αδικηθέντες από τον Φίλωνα να εμφανιστούν στο δικαστήριο ως κατήγοροι ή ως μάρτυρες κατηγορίας. Έτσι ούτε την πόλη μπορούσαν να βοηθήσουν ούτε τον εαυτό τους.

19 *οὐ μέντοι... δὶς ὠφεληθῆναι*

ενδόμυχος φόβος του κατηγόρου μήπως η απουσία των αδικηθέντων ως μαρτύρων από αδυναμία λόγω γήρατος οδηγήσει τους Βουλευτές σε εσφαλμένη υπέρ του κατηγορουμένου απόφαση, δηλ. την έγκριση της εκλογής του στο βουλευτικό αξίωμα. Έτσι ο Φίλων θα έχει αυτό που σήμερα λέγεται «*και την πίτα ολόκληρη και τον σκύλο χορτάτο*».

ἀλλὰ κἂν ὁστισοῦν

ο κατήγορος προτρέπει τους Βουλευτές να θεωρήσουν την πα-

παραγένηται... μέγα αὐτὸ ἡγήσασθε εἶναι	ρουσία στη Βουλή έστω και ενός αδικημένου σημαντική απόδειξη της ενοχής του Φίλωνα.
τοῦτον ὑπερμισήσατε, ὅστις ἐτόλμησεν... ἀφαιρεῖσθαι τὰ ὑπάρχοντα	η συγκινησιακή φόρτιση που προσπαθεί να δημιουργήσει ο κατήγορος αντισταθμίζει την ανεπάρκεια μαρτύρων κατηγορίας. Όπου ελλείπουν ικανές αποδείξεις, ο ρήτορας με επιδέξιο τρόπο φορτίζει συναισθηματικά την ατμόσφαιρα.

Ασκήσεις

1) Ποιο είναι το βασικό θέμα της ενότητας και πώς αισθητοποιείται;
2) Ποια η αιτία και η σκοπιμότητα των προστακτικών *ἡγήσασθε* και *ὑπερμισήσατε* και ποιο γνώρισμα της τεχνικής του Λυσία και της ρητορικής γενικότερα αναγνωρίζετε σ' αυτές;
3) *ὅστις ἐτόλμησεν*: Να χαρακτηρισθεί η πρόταση και να αντικατασταθεί με άλλη ισοδύναμή της.
4) Να χαρακτηρισθούν συντακτικά οι δοτικές του κειμένου.
5) *διενοήθη, ἡγούμενος, ἐντυγχάνων*: Να γραφούν τα ομόρριζά τους στη ν.ε.
6) *ὀλίγα, εὖνοι, μικρά*: Να γραφούν τα παραθετικά των αντιθέτων τους.

Αργυρό νόμισμα (τετράδραχμο) Αθηνών (α΄ όψη)

Κείμενο

ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Η απαράδεκτη συμπεριφορά του Φίλωνα προς τη μητέρα του

20 Οὐ τοίνυν ἔγωγε οἶδα ὅ τι ὑμᾶς διαφερόντως δεῖ γιγνώσκειν περὶ αὐτοῦ ἢ οἱ οἰκεῖοι γιγνώσκουσι· τοιαῦτα γάρ ἐστιν, ὥστ' εἰ καὶ μηδὲν αὐτῷ ἄλλο ἡμάρτητο, διὰ μόνα ταῦτα δίκαιον εἶναι ἀποδοκιμασθῆναι. οἷα μὲν οὖν ζῶσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ κατηγόρει, παρήσω· ἐξ ὧν δὲ τελευτῶσα τὸν βίον διεπράξατο τεκμαιρομένοις ῥᾴδιόν ἐστιν ὑμῖν γνῶναι
21 ὁποῖός τις ἦν περὶ αὐτήν. ἐκείνη γὰρ τούτῳ μὲν ἠπίστησεν ἀποθανοῦσαν ἑαυτὴν ἐπιτρέψαι, Ἀντιφάνει δὲ οὐδὲν προσήκουσα πιστεύσασα ἔδωκεν εἰς τὴν ἑαυτῆς ταφὴν τρεῖς μνᾶς ἀργυρίου, παραλιποῦσα τοῦτον ὑὸν ὄντα ἑαυτῆς. ἆρα δῆλον ὅτι εὖ ᾔδει αὐτὸν οὐδὲ διὰ τὸ προσήκειν αὐτῇ τὰ δέοντα ἂν
22 ποιήσαντα; καίτοι εἰ μήτηρ, ἣ πέφυκε καὶ ἀδικουμένη ὑπὸ τῶν ἑαυτῆς παίδων μάλιστα ἀνέχεσθαι καὶ μικρ' ὠφελουμένη μεγάλα ἔχειν ἡγεῖσθαι διὰ τὸ εὐνοίᾳ μᾶλλον ἢ ἐλέγχῳ τὰ γιγνόμενα δοκιμάζειν, ἐνόμιζε τοῦτον κἂν ἀπὸ τεθνεώσης
23 φέρειν ἑαυτῆς, τί χρὴ ὑμᾶς περὶ αὐτοῦ διανοηθῆναι; ὅστις γὰρ περὶ τοὺς ἑαυτοῦ ἀναγκαίους τοιαῦτα ἁμαρτάνει ἁμαρτήματα, τί ἂν περί γε τοὺς ἀλλοτρίους ποιήσειεν; ὡς οὖν καὶ ταῦτ' ἀληθῆ ἐστιν, ἀκούσατε αὐτοῦ τοῦ λαβόντος τὸ ἀργύριον καὶ θάψαντος αὐτήν.

Γλωσσικά σχόλια

20 ***διαφερόντως γιγνώσκω τι***	έχω διαφορετική γνώμη
ἡμάρτηταί τι	έχει γίνει κάποιο λάθος, σφάλμα, αμάρτημα
παρίημι	παραλείπω
ὅ τι... δεῖ γιγνώσκειν περὶ αὐτοῦ	πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικ. του ρ. *οἶδα*
τοιαῦτα	κατηγορούμενο στην εννοουμένη αναφορική

		πρότ. *ἃ γιγνώσκουσιν οἱ οἰκεῖοι*
	ζῶσα	χρονική μτχ.
	τελευτῶσα	χρονική μτχ.
	τεκμαιρομένοις	τροπική μτχ. Η μετοχή παίρνει την πτώση της από τη δοτική προσωπική *ὑμῖν* στην οποία αναφέρεται
	περὶ αὐτήν	εμπρόθ. προσδ. της αναφοράς
21	*ἀπιστῶ τινι*	δεν εμπιστεύομαι, δεν πιστεύω κάποιον
	ἐπιτρέπω τινί τι	αναθέτω, παραδίδω, εμπιστεύομαι σε κάποιον κάτι
	προσήκω τινί	(επί προσώπων) είμαι συγγενής με κάποιον
	οἱ προσήκοντες	οι συγγενείς, οι οικείοι
	ἀποθανοῦσαν	χρονική μτχ.
	ἐπιτρέψαι	απρμφ. του αποτελέσματος
	πιστεύσασα	αιτιολογική μτχ.
	εἰς τὴν ταφήν	εμπρόθ. προσδ. του σκοπού
	ἀργυρίου	γενική της αξίας
	ὄντα	εναντιωματική μτχ.
	ἂν ποιήσαντα	δυνητική κατηγορηματική μτχ. εξαρτημένη από το γνωστικό ρ. *εὖ ᾔδει*
22	*πέφυκα*	είμαι εκ φύσεως
	πέφυκε ἀνέχεσθαι	εκ φύσεως ανέχεται
	μεγάλα ἔχω	ωφελούμαι πολύ, έχω μεγάλες ωφέλειες
	δοκιμάζω	εξετάζω, κρίνω
	φέρω	αποκομίζω, κερδίζω, αποκτώ
	ἀδικουμένη	η μτχ. χρονική αλλά και κατηγορηματική από το απρμφ. *ἀνέχεσθαι*
	ὠφελουμένη	η μτχ. χρονική αλλά και εναντιωματική
	διὰ τὸ δοκιμάζειν	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
	εὐνοίᾳ	δοτική του τρόπου
	ἂν φέρειν	δυνητικό απρμφ. αντικείμενο του ρ. *ἐνόμιζε*
23	*ἀναγκαῖοι*	οι εξ αίματος συγγενείς

Ερμηνευτικά σχόλια

20 *Οὐ τοίνυν ἔγωγε οἶδα... οἱ οἰκεῖοι γιγνώσκουσι*

η γνώμη των οικείων έπαιζε πάντοτε καθοριστικό ρόλο για την τύχη του δοκιμαζομένου, διότι η συμπεριφορά του προς αυτούς εξεταζόταν κατά τη δοκιμασία και λαμβανόταν σοβαρά υπόψη από τους Βουλευτές. Ο Ξενοφών (*Απομνημονεύματα* II 2.13) αναφέρει σχετικά: «*ἐάν τις γονέας μὴ θεραπεύῃ τούτῳ δίκην τε ἐπιτίθησι (ἡ πόλις) καὶ ἀποδοκιμάζουσα οὐκ ἐᾷ ἄρχειν τοῦτον*». Λογικό λοιπόν κατά τον κατήγορο είναι η γνώμη των κριτών για τον Φίλωνα να ταυτιστεί με αυτήν των οικείων του.

τοιαῦτα γάρ ἐστιν, ὥστ'... δίκαιον εἶναι ἀποδοκιμασθῆναι

προσπάθεια του κατηγόρου να προϊδεάσει τους Βουλευτές για τη σοβαρότητα των αμαρτημάτων του Φίλωνα προς τους οικείους του.

οἷα... παρήσω

με το σχήμα της *υποσιώπησης*, γνώρισμα της ρητορικής τέχνης του Λυσία, ο ρήτορας δίνει την εντύπωση ότι πολλά θα μπορούσε να αναφέρει, αλλά χάριν συντομίας τα υποσιωπά αρκούμενος σε λίγα ενδεικτικά.

21 *ἐκείνη γὰρ τούτῳ μὲν ἠπίστησεν... παραλιποῦσα τοῦτον ὑὸν ὄντα αὐτῆς*

η ανάθεση από τη μητέρα του Φίλωνα της ταφής της στον έμπιστό της Αντισθένη, με τον οποίο δεν είχε συγγενική σχέση, αποτελεί βαρύτατη προσβολή και ντροπή για τον υιό, δεδομένου ότι η ταφή των γονέων αποτελούσε πρωταρχικό καθήκον των παιδιών τους και βασικό στοιχείο της δοκιμασίας των αρχόντων. (Βλέπε Ξενοφώντα *Απομνημονεύματα* II 2.13 «*καὶ ἐάν τις τῶν γονέων τελευτησάντων τοὺς τάφους μὴ κοσμῇ, καὶ τοῦτο ἐξετάζει ἡ πόλις ἐν ταῖς τῶν ἀρχόντων δοκιμασίαις*»).

τρεῖς μνᾶς ἀργυρίου

επρόκειτο για μια φτωχική κηδεία. Η δαπάνη μιας συνήθους κηδείας ήταν πολύ μεγαλύτερη. Μια πλούσια κηδεία κόστιζε ένα τάλαντο.

Σημειωτέον ότι 1 τάλαντο = 60 μναι. 1 μνα = 100 δραχμές. 1 δραχμή = 6 οβολοί. Όλα αυτά τα νομίσματα ήταν αργυρά. Ο χρυσός και ο χαλκός ελάχιστα χρησιμοποιήθηκαν μέχρι της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

22 *καίτοι εἰ μήτηρ, ἣ πέφυκε... τί χρὴ ὑμᾶς περὶ αὐτοῦ διανοηθῆναι*

ισχυρότατο το ψυχολογικό επιχείρημα του κατηγόρου. Η απαράδεκτη στάση του Φίλωνα ξεπέρασε τα όρια της ανεκτικότητας που η μητρική αγάπη υπαγορεύει, όταν αδικείται από τα παιδιά της.

κἂν ἀπὸ τεθνεώσης

όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης (*Ρητορική* 1383b24) αποτελεί

	φέρειν ἑαυτῆς	ντροπή το να ζητεί κάποιος να κερδίσει από αδυνάτους και από φτωχούς ή πεθαμένους, απ' όπου και η παροιμία *«κοιτάζει να κερδίσει και από νεκρό»*.
23	*ὅστις γὰρ περὶ τοὺς ἑαυτοῦ ἀναγκαίους τοιαῦτα ἁμαρτάνει ἁμαρτήματα*	τα αμαρτήματα των παιδιών προς τους γονείς ήσαν η χρήση σωματικής βίας, η μη παροχή τροφής και στέγης, όταν οι γονείς γερνούσαν και ήσαν ανήμποροι, και η μη απόδοση ταφικών τιμών. Ο **περί κακώσεως γονέων** νόμος που αποδίδεται στον Σόλωνα προέβλεπε για τα αμαρτήματα αυτά ως ποινή την ατιμία (στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων). Οι φιλάνθρωποι νόμοι των Αθηναίων υποχρέωναν τα παιδιά να τρέφουν τους γονείς και, όταν αυτοί πεθάνουν, να τους παρέχουν τα νομιζόμενα (Δημοσθένη, *Κατά Τιμοκράτους* 107).

Ασκήσεις

1) Γιατί στη δοκιμασία ενός εκλεγμένου άρχοντα δινόταν ιδιαίτερη σημασία στις υποχρεώσεις του προς τους γονείς του;
2) Γιατί ο κατήγορος επιλέγει να αναφερθεί στο περιστατικό της ταφής;
3) Τοιαῦτα ἁμαρτάνει ἁμαρτήματα: Να σχολιάσετε τη φράση από αισθητική και νοηματική άποψη.
4) Να συμπληρωθούν τα κενά με λέξεις του κειμένου:
   α. Ἓν οἶδα ὅτι οὐδέν ..... *β. Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ* ..... *ἀλλ' ἐν τῷ* ..... *τὸ πολύ. γ. Ὁ* ..... *δεδικαίωται τῆς ἁμαρτίας. δ. Φύσιν πονηρὰν μεταβαλεῖν οὐ* ..... *ε. Οὐκ ἂν* ..... *παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος. στ. Ὁ ἔχων ὦτα* .....
   .....
5) *Ἀντιφάνει*: Να χαρακτηρισθεί συντακτικά.
6) *τελευτῶσα, ἂν ποιήσαντα, τοῦ λαβόντος*: Να αναλυθούν οι μετοχές.
7) Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση αιτιολογώντας την: Η πρόταση *ὡς οὖν καὶ ταῦτ' ἀληθῆ ἐστιν* (παρ. 23) είναι:
   α. αναφορική, β. τελική, γ. ειδική, δ. χρονική, ε. συμπερασματική,
   στ. πλάγια ερωτηματική.
8) *υἱόν, Ἀντιφάνει, ἑαυτῆς, ἀληθῆ*: Να κλιθούν.

ΠΙΣΤΗ Ἡ ΑΠΟΔΕΙΞΗ 24-33

«Πίστις ἀπόδειξίς τις, ἔστι δ' ἀπόδειξις ῥητορική ἐνθύμημα»

Αριστοτέλη *Ρητορική* I 1, 1355a5

Κείμενο

ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Ο κατήγορος αναιρεί τους υποθετικούς λόγους επιδοκιμασίας του Φίλωνα

24 Τί <ἂν> οὖν βουληθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσαιτε; πότερον ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα; ἀλλὰ τὰ μέγιστα περὶ τὴν πατρίδα ἠδίκηκεν· ἀλλ' ὡς ἔσται βελτίων; τοιγάρτοι πρότερον βελτίων γενόμενος περὶ τὴν πόλιν ὕστερον βουλεύειν ἀξιούτω, φανερόν τι ἀγαθὸν ὥσπερ τότε κακὸν ποιήσας. σωφρονέστερον γάρ ἐστιν ὕστερον πᾶσι τῶν ἔργων τὰς χάριτας ἀποδιδόναι· δεινὸν γὰρ ἔμοιγε δοκεῖ εἶναι, εἰ ἐξ ὧν μὲν ἤδη ἡμάρτηκε μηδέποτε τιμωρηθήσεται, ἐξ ὧν δὲ μέλλει εὖ ποι-
25 ήσειν ἤδη τιμήσεται. ἀλλ' ἄρα ἵνα βελτίους ὦσιν οἱ πολῖται ὁρῶντες ἅπαντας ὁμοίως τιμωμένους, διὰ τοῦτο δοκιμαστέος ἐστίν; ἀλλὰ κίνδυνος καὶ τοὺς χρηστούς, ἐὰν αἰσθάνωνται ὁμοίως τοῖς πονηροῖς τιμώμενοι, παύσεσθαι τῶν χρηστῶν ἐπιτηδευμάτων, τῶν αὐτῶν ἡγουμένους εἶναι τούς τε
26 κακοὺς τιμᾶν καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀμνημονεῖν. ἄξιον δὲ καὶ τόδε ἐνθυμηθῆναι, ὅτι εἰ μέν τις φρούριόν τι προὔδωκεν ἢ ναῦς ἢ στρατόπεδόν τι, ἐν ᾧ μέρος τι ἐτύγχανε τῶν πολιτῶν ὄν, ταῖς ἐσχάταις ἂν ζημίαις ἐζημιοῦτο, οὗτος δὲ προδοὺς ὅλην τὴν πόλιν οὐχ ὅπως <μὴ> τιμωρηθήσεται <ἀλλὰ καὶ ὅπως τιμήσεται> παρασκευάζεται. καίτοι δικαίως γ' ἄν, ὅστις φανερῶς ὥσπερ οὗτος προὔδωκε τὴν ἐλευθερίαν, οὐ περὶ τοῦ βουλεύειν ἀλλὰ περὶ τοῦ δουλεύειν καὶ τῆς μεγίστης τιμωρίας ἀγωνίζοιτο.

Γλωσσικά σχόλια

24 ***τί βουληθέντες;*** γιατί, για ποιο λόγο;

τοιγάρτοι γι' αυτό λοιπόν, δια ταύτα

εὖ ποιῶ	ευεργετώ
ἀποδίδωμι τὴν χάριν	αποδίδω την ευγνωμοσύνη
τί	αντικείμενο της μετοχής *βουληθέντες*
ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα;	αιτιολογική μτχ. υποκειμενικής αιτιολογίας
ὡς ἔσται βελτίων;	αιτιολογική πρόταση
ὥσπερ τότε κακόν	(ενν. **ἐποίησεν**) αναφορική παραβολική πρόταση
πᾶσι	αντικείμενο του απρμφ. *ἀποδιδόναι*
τῶν ἔργων	γενική συγκριτική από το επίρρημα *πρότερον*
ἐξ ὧν μὲν ἤδη ἡμάρτηκε	(= ἐκ τούτων ἃ μὲν ἤδη ἡμάρτηκε) η αναφορική πρότ. έχει θέση εμπρόθετου προσδιορισμού της αιτίας στο ρ. *τιμωρηθήσεται*
25 *δοκιμαστέος ἐστίν (ὁ Φίλων)*	**= δεῖ δοκιμάζεσθαι (τὸν Φίλωνα)**
παύσεσθαι	ειδικό απρμφ. υποκείμενο της απρόσωπης έκφρασης *κίνδυνός (ἐστι)*
26 *ζημιόομαι, -οῦμαι*	τιμωρούμαι
ἐνθυμηθῆναι	(ενν. ὑμᾶς)
ἐν ᾧ	εμπρόθετος προσδ. του τόπου
προδούς	εναντιωματική μτχ.
ὅπως μὴ τιμωρηθήσεται	πλάγια ερωτηματική πρόταση από το ρ. *παρασκευάζεται*

Ερμηνευτικά σχόλια

24 *Τί ἂν οὖν βουληθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσαιτε;*	Μετά και την κατάθεση του μάρτυρα Αντιφάνη η ρητορική ερώτηση έρχεται ως λογικό επακόλουθο. Ο ρήτορας δε βλέπει λόγο επιδοκιμασίας του Φίλωνα.
ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα; ἀλλὰ τὰ μέγιστα περὶ τὴν πατρίδα ἠδίκηκεν	η αντίθεση ερώτησης-απάντησης είναι καταλυτική για τον Φίλωνα. Το μέγεθος των αδικιών και μάλιστα κατά της πατρίδας είναι πραγματικότητα και αναιρεί το υποθετικό ερώτημα.
ὡς ἔσται βελτίων;	Η δεύτερη υποθετική αιτία για πιθανή επιδοκιμασία του Φίλωνα αναφέρεται σε πιθανή υπόσχεσή του ότι στο μέλλον θα είναι καλύτερος.
πρότερον βελτίων γενόμενος... ὕστερον	το επιχείρημα του κατηγόρου αποτελεί βασική δημοκρατική αρχή: Πρώτα η εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς την πατρίδα

	βουλεύειν ἀξιούτω	και κατόπιν η αξίωση για δικαιώματα.
	σωφρονέστερον γάρ ἐστιν... τὰς χάριτας ἀποδιδόναι	η πολιτεία ανταμείβει τους πολίτες για τις προσφερόμενες προς αυτήν υπηρεσίες τους. Πρώτα η προσφορά και κατόπιν η αμοιβή. Τούτο αποτελεί πράξη σωφροσύνης αλλά και δικαιοσύνης.
	δεινὸν γάρ ἔμοιγε δοκεῖ εἶναι, εἰ... τιμήσεται	η αντίθεση *ἡμάρτηκε* <.....> *μηδέποτε τιμωρηθήσεται*, που αποτελεί παράβαση του δικαίου και η ανατροπή της προηγούμενης λογικής σχέσης προσφοράς-αμοιβής τεκμηριώνουν τον χαρακτηρισμό «δεινόν». Πράγματι αποτελεί παραλογισμό να μην τιμωρείσαι για κάτι κακό που αποδεδειγμένα έκανες και να τιμάσαι για κάτι καλό που δεν έκανες αλλά πρόκειται να κάνεις.
25	*ἀλλ' ἄρα ἵνα βελτίους ὦσιν... διὰ τοῦτο δοκιμαστέος ἐστίν;*	ειρωνικό το ερώτημα, διότι ο σκοπός είναι εξωπραγματικός. Η ισοπέδωση δεν οδηγεί σε βελτίωση αλλά στο αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα.
	ἀλλὰ κίνδυνος... παύσεσθαι τῶν χρηστῶν ἀμνημονεῖν	η έλλειψη αξιοκρατίας σε μια πολιτεία αποβαίνει πάντοτε εις βάρος της, διότι οι χρηστοί πολίτες πικραμένοι από την εις βάρος τους αδικία σταματούν το δημιουργικό τους έργο.
	τῶν αὐτῶν ἡγουμένους εἶναι... τῶν ἀγαθῶν ἀμνημονεῖν	όταν τα εντεταλμένα όργανα της πολιτείας, όπως στην περίπτωση αυτή η Βουλή, τιμούν τους κακούς και λησμονούν τους αγαθούς, προσφέρουν σ' αυτήν τη χειρότερη υπηρεσία, διότι χάνουν την αξιοπιστία τους.
26	*εἰ μέν τις φρούριόν τι προὔδωκεν ἢ ναῦς ἢ στρατόπεδόν τι... ἐζημιοῦτο*	οι ποινές, που η πολιτεία μετά από **εισαγγελία** (δημόσια κατηγορία ή καταγγελία) επέβαλλε στον κατηγορούμενο για τα ανωτέρω δημόσια αδικήματα, ήταν αυστηρότατες (θανατική ποινή, δήμευση περιουσίας, ατιμία ολόκληρου του γένους). Για τον λόγο αυτό πολλοί κατηγορούμενοι αυτοεξορίζονταν χωρίς να περιμένουν την απόφαση (Βλέπε Υπερείδη *Υπέρ Ευξενίππου* 2-5).
	οὗτος δὲ προδοὺς ὅλην τὴν πόλιν... παρασκευάζεται	ο λόγος αυτός αντιτίθεται προς τον προηγούμενον, όπου το *ἐζημιοῦτο* ήταν το φυσικό και λογικό αποτέλεσμα του *προὔδωκεν*. Τώρα, ενώ η προδοσία είναι πολύ μεγαλύτερη, ο προδότης δεν προετοιμάζεται για την έσχατη τιμωρία αλλά για τη μεγάλη τιμή, την έγκριση από τη Βουλή της εκλογής του στο βουλευτικό αξίωμα.
	καίτοι δικαίως γ' ἄν, ὅστις... προὔδωκε τὴν ἐλευθερίαν... ἀγωνίζοιτο	ο κατήγορος αίρει την προηγούμενη αντίφαση και υποδεικνύει έμμεσα στους Βουλευτές τι επιβάλλει το δίκαιον. Ο προδότης της ελευθερίας δεν έχει σχέση με την ιδιότητα του Βουλευτή αλλά με την ιδιότητα του δούλου και δικαιούται τη μεγαλύτερη τιμωρία.

Ασκήσεις

1) Ποιες αντιφάσεις επισημαίνει ο κατήγορος σε περίπτωση επιδοκιμασίας του Φίλωνα;

2) Ποιος είναι ο ρόλος των ερωταποκρίσεων (σχήμα υποφοράς-ανθυποφοράς) στον λόγο;

3) *Τί ἂν οὖν βουληθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσαιτε;* Να τρέψετε την ευθεία ερώτηση σε πλάγια με εξάρτηση *ὁ κατήγορος εἶπεν τοῖς βουλευταῖς.*

4) α. Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση και να την αιτιολογήσετε

Το ρ. δοκεῖ (§24) είναι: α. Προσωπικό β. Απρόσωπο.

β. Με τις λέξεις: δοκεῖ, Φίλων, προδότης, μοι, εἶναι, ἡ πόλις, να σχηματίσετε δύο προτάσεις με προσωπική και απρόσωπη σύνταξη.

5) *ἡμαρτηκότα, αἰσθάνωνται:* α) να αντικατασταθούν χρονικά. β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο του αορίστου β'. γ) να γραφούν τα ομόρριζά των στη ν.ε.

6) *χάριτας, βελτίους, ναῦς:* Να κλιθούν.

Αργυρό νόμισμα (τετράδραχμο) Αθηνών (β' όψη)

Κείμενο

27 Ἀκούω δ' αὐτὸν λέγειν ὡς, εἴ τι ἦν ἀδίκημα τὸ μὴ παραγενέσθαι ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, νόμος ἂν ἔκειτο περὶ αὐτοῦ διαρρήδην, ὥσπερ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀδικημάτων. οὐ γὰρ οἴεται ὑμᾶς γνώσεσθαι ὅτι διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἀδικήματος οὐδεὶς περὶ αὐτοῦ ἐγράφη νόμος. τίς γὰρ ἄν ποτε ῥήτωρ ἐνεθυμήθη ἢ νομοθέτης ἤλπισεν ἁμαρτήσεσθαί τινα τῶν πο-
28 λιτῶν τοσαύτην ἁμαρτίαν; οὐ γὰρ ἂν δήπου, εἰ μέν τις λίποι τὴν τάξιν μὴ αὐτῆς τῆς πόλεως ἐν κινδύνῳ οὔσης ἀλλ' ἑτέρους εἰς τοῦτο καθιστάσης, ἐτέθη νόμος ὡς μεγάλα ἀδικοῦντος, εἰ δέ τις αὐτῆς τῆς πόλεως ἐν κινδύνῳ οὔσης λίποι τὴν πόλιν αὐτήν, οὐκ ἂν ἄρα ἐτέθη. <ἦ> σφόδρα γ' ἄν, εἴ τις ᾠήθη τινὰ τῶν πολιτῶν ἁμαρτήσεσθαί τι τοιοῦτόν ποτε.
29 τίς δ' οὐκ ἂν εἰκότως ἐπιτιμήσειεν ὑμῖν, εἰ τοὺς μετοίκους μέν, ὅτι οὐ κατὰ τὸ προσῆκον ἑαυτοῖς ἐβοήθησαν τῷ δήμῳ, ἐτιμήσατε ἀξίως τῆς πόλεως, τοῦτον δέ, ὅτι παρὰ τὸ προσῆκον ἑαυτῷ προὔδωκε τὴν πόλιν, μὴ κολάσετε, εἰ μή
30 γε ἄλλῳ τινὶ μείζονι, τῇ γε παρούσῃ ἀτιμίᾳ; ἀναμνήσθητε δὲ δι' ὅ τι ποτὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας γενομένους περὶ τὴν πόλιν τιμᾶτε καὶ τοὺς κακοὺς ἀτιμάζετε. ἐδείχθη γὰρ ἀμφότερα ταῦτα οὐ τῶν γεγενημένων μᾶλλόν τι ἕνεκα ἢ τῶν γενησομένων, ἵν' ἀγαθοὶ προθυμῶνται γίγνεσθαι ἐκ παρασκευῆς, κακοὶ δὲ μηδὲ ἐξ ἑνὸς τρόπου ἐπιχειρῶσιν.

Αιτιολόγηση της ανυπαρξίας νόμου σχετικού με το αδίκημα

Η αντίθετη στάση μετοίκων-Φίλωνα

Η παιδευτική αξία τιμών και ποινής

Γλωσσικά σχόλια

27

παραγίγνομαι	παρευρίσκομαι
διαρρήδην	ρητώς, σαφώς
γιγνώσκω	αποφασίζω, κρίνω
ἀκούω + *αιτιατική + ειδικό απρμφ.*	πληροφορούμαι, ακούω. Εκφράζεται ένα αβέβαιο γεγονός, μια φήμη
τὸ μὴ παραγενέσθαι	έναρθρο απρμφ. υποκείμενο του ρ.

28	*δήπου*	βέβαια, υποθέτω, αν δεν απατώμαι
	λείπω τὴν τάξιν	εγκαταλείπω τη θέση μου στη μάχη
	ἦ	(βεβαιωτικό επίρρημα) πράγματι, βέβαια
	ἦ σφόδρα γ' ἄν (ἐτίθετο νόμος)	οπωσδήποτε βέβαια θα θεσπιζόταν νόμος
	οὔσης	μτχ. απόλυτη χρονικοϋποθετική
	εἰς τοῦτο	εμπρόθ. προσδιορισμός της κατάστασης
29	*τὰ προσήκοντα*	τα αρμόζοντα, τα πρέποντα, τα καθήκοντα
	οὐ κατὰ τὸ προσῆκον ἑαυτοῖς	= **ὑπὲρ τοῦ προσήκοντος** υπέρ του δέοντος, περισσότερο απ' ό,τι τους έπρεπε, ξεπερνώντας τα καθήκοντά τους, όχι σύμφωνα με τα καθήκοντά τους
	παρὰ τὸ προσῆκον	παρά το καθήκον
	γε	βέβαια, τουλάχιστον
	ἀτιμία	στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων
	εἰ... ἐτιμήσατε	αιτιολογική πρότ. υποθετικής αιτιολογίας
	τῆς πόλεως	γενική της αξίας
	ὅτι... ἐβοήθησαν τῷ δήμῳ	αιτιολογική πρότ. πραγματικής αιτιολογίας
	κατὰ τὸ προσῆκον	εμπρόθ. προσδ. της συμφωνίας
	ἑαυτοῖς	αντικείμενο στο *προσῆκον*
	ἀτιμίᾳ	δοτική του τρόπου
30	*προθυμέομαι, -οῦμαι*	προθυμοποιούμαι
	ἐκ παρασκευῆς	μετά από προετοιμασία, από πρόθεση, εκ προμελέτης
	μηδ' ἐξ ἑνὸς τρόπου	με κανένα τρόπο
	τοὺς γενομένους	επιθετική μτχ. αντικείμενο του ρ. *τιμᾶτε*
	ἐδείχθη γὰρ ἀμφότερα ταῦτα	αττική σύνταξη
	τῶν γεγενημένων ἕνεκα	(αναστροφή προθέσεως) εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
	ἕνεκα τῶν γενησομένων	εμπρόθ. προσδ. του σκοπού

Ερμηνευτικά σχόλια

27 Διαμετρικά αντίθετη η ερμηνεία του Φίλωνα και του κατηγόρου για το νομοθετικό κενό σχετικά με την κατηγορία. Ο παραγωγι-

κός συλλογισμός του Φίλωνα έχει ως εξής:

Για όλα τα αδικήματα έχουν γραφεί νόμοι

Για την απουσία μου τον καιρό εκείνο δεν έχει γραφεί νόμος.

Άρα η απουσία μου δεν αποτελεί αδίκημα.

Ο κατήγορος αντίθετα συνδέει την ανυπαρξία νόμου με το μέγεθος του αδικήματος που το κατέστησε απρόβλεπτο από ρήτορα ή νομοθέτη. Έτσι μόνον αίρεται η αντίφαση στην επόμενη §28, να έχει δηλ. θεσπισθεί νόμος για το μεγάλο αδίκημα της λιποταξίας, ενώ για το πολύ μεγαλύτερο της εγκατάλειψης πόλεως, και μάλιστα όταν αυτή κινδυνεύει, να μην έχει θεσπισθεί.

29 *εἰ τοὺς μετοίκους μέν... ἐτιμήσατε..., τοῦτον δὲ... μὴ κολάσετε... ἀτιμίᾳ*

ισχυρότατο το επιχείρημα του κατηγόρου που στηρίζεται στην αντίθετη συμπεριφορά μετοίκων και Φίλωνα προς την πόλη. Η αντίθεση αυτή γίνεται ισχυρότερη με τις επί μέρους αντιθέσεις *ἐβοήθησαν* <.....> *προὔδωκεν, οὐ κατὰ τὸ προσῆκον* <.....> *παρὰ τὸ προσῆκον* οι οποίες, αν ληφθεί υπόψη η διαφορετική κοινωνική ιδιότητα μετοίκου-πολίτη και οι διαφορετικές τους υποχρεώσεις, είναι καταδικαστικές για τον Φίλωνα. Αν όμως οι Βουλευτές επιδείξουν αντιφατική συμπεριφορά (*τοὺς μετοίκους μὲν ἐτιμήσατε ἀξίως τῆς πόλεως, τοῦτον δὲ μὴ κολάσετε τῇ γε παρούσῃ ἀτιμίᾳ*) είναι λογικό να επικριθούν.

30 *ἐδείχθη γὰρ ἀμφότερα ταῦτα οὐ τῶν γεγενημένων... ἢ τῶν γενησομένων*

η απονομή τιμών στους αγαθούς άνδρες και η επιβολή ποινών στους κακούς (*ἀμφότερα ταῦτα*) έχουν αιτία, αλλά πολύ περισσότερο ενδιαφέρει την πολιτεία ο σκοπός τους που είναι αντίστοιχα προτρεπτικός και αποτρεπτικός, δηλ. παιδευτικός. Έμμεση υπόδειξη στους Βουλευτές για τη λήψη δίκαιης και παιδευτικής απόφασης. Για την ανάγκη να λάβουν οι δικαστές μια τέτοια απόφαση αναφέρεται ο Λυσίας και στο λόγο του *Κατά των Σιτοπωλών* 19-20: «... *αν τους καταδικάσετε (τους Σιτοπώλες) σε θάνατο, οι υπόλοιποι θα γίνουν κοσμιότεροι· αν όμως τους αφήσετε ατιμώρητους, θα τους έχετε δώσει το δικαίωμα να κάνουν ό,τι θέλουν. Πρέπει όμως, κύριοι δικαστές, να μην τους τιμωρείτε μόνον για τα περασμένα αλλά και για παραδειγματισμό αυτών που πρόκειται να γίνουν σιτοπώλες*».

Ασκήσεις

1) Πότε ο νόμος έχει παιδευτικό χαρακτήρα;
2) Πώς συνδυάζετε την αναφορά του κατηγόρου στους μετοίκους με τη ζωή του Λυσία;
3) Πώς ερμηνεύει το μέγεθος του αδικήματος ο Φίλων και ο κατήγορος; Ποια ερμηνεία σας φαίνεται πειστικότερη;
4) Να χαρακτηρισθούν οι υποθετικοί λόγοι του κειμένου.
5) *οἴεται, ἁμαρτήσεσθαι*: Να γραφούν τα συνώνυμα στην α.ε. και τα ομόρριζά τους στη ν.ε.
6) Τίς γάρ ἄν ποτε... τοσαύτην ἁμαρτίαν; (§ 27).
   α. Να ξαναγράψετε την περίοδο στον πληθυντικό μετατρέποντας τη δυνητική οριστική σε δυνητική ευκτική.
   β. Τι είδος απαρεμφατικής σύνταξης υπάρχει στην περίοδο; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Η Αθηνά δίνει το χέρι της στον Δήμο των Αθηναίων (Εκδοτ. Αθηνών)

Κείμενο

31 ἔτι δὲ ἐνθυμήθητε· ποίων ἂν ὑμῖν δοκεῖ οὗτος ὅρκων φροντίσαι, ὃς ἔργῳ τοὺς πατρίους θεοὺς προὔδωκεν; ἢ πῶς ἂν χρηστόν τι βουλεῦσαι περὶ τῆς πολιτείας, ὃς οὐδὲ ἐλευθερῶσαι τὴν πατρίδα ἐβουλήθη; ἢ ποῖα ἂν ἀπόρρητα τηρῆσαι, ὃς οὐδὲ τὰ προειρημένα ποιῆσαι ἠξίωσε; πῶς δ' εἰκός ἐστι τοῦτον, ὃς οὐδὲ τελευταῖος ἐπὶ τοὺς κινδύνους ἦλθε, πρότερον τῶν κατεργασαμένων <ἢ> καὶ οὕτω συντιμηθῆναι; σχέτλιον δ' ἂν εἴη, εἰ οὗτος μὲν ἅπαντας τοὺς πολίτας περὶ οὐδενὸς ἡγήσατο, ὑμεῖς δὲ τοῦτον ἕνα ὄντα μὴ

Οι λόγοι αποτυχίας του Φίλωνα ως βουλευτή

32 ἀποδοκιμάσαιτε. ὁρῶ δέ τινας οἳ νῦν μὲν τούτῳ παρασκευάζονται βοηθεῖν καὶ δεῖσθαι ὑμῶν, ἐπειδὴ ἐμὲ οὐκ ἐδύναντο πεῖσαι· τότε δέ, ὅτε οἱ κίνδυνοι μὲν ὑμῖν καὶ οἱ μέγιστοι ἀγῶνες ἦσαν, τὰ δὲ ἆθλα αὐτὴ ἡ πολιτεία ἔκειτο, καὶ ἔδει οὐ μόνον περὶ τοῦ βουλεύειν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνίζεσθαι, τότε οὐκ ἐδέοντο αὐτοῦ βοηθῆσαι καὶ ὑμῖν καὶ κοινῇ τῇ πόλει, καὶ μὴ προδοῦναι μήτε τὴν πατρίδα μήτε τὴν βουλήν, ἧς νῦν ἀξιοῖ τυχεῖν οὐ μετὸν αὐτῷ, ἄλλων γε

Έλεγχος της στάσης των συνηγόρων του Φίλωνα

33 κατεργασαμένων. μόνος δή, ὦ βουλή, δικαίως οὐδ' ἂν ἀγανακτοίη μὴ τυχών· οὐ γὰρ ὑμεῖς νῦν αὐτὸν ἀτιμάζετε, ἀλλ' αὐτὸς αὑτὸν τότε ἀπεστέρησεν, ὅτε οὐκ ἠξίωσεν, ὥσπερ νῦν προθύμως κληρωσόμενος ἦλθε, καὶ τότε διαμαχούμενος περὶ αὐτῆς καταστῆναι μεθ' ὑμῶν.

Ο Φίλων μόνος υπεύθυνος της αποδοκιμασίας του

Γλωσσικά σχόλια

31

φροντίζω τῶν ὅρκων	τηρώ, σέβομαι τους όρκους
κατεργάζομαι	(απόλ.) εργάζομαι, πετυχαίνω
σχέτλιος, -α, -ον *και* ***σχέτλιος, -ος, -ον***	άθλιος, φρικτός, ελεεινός, δυστυχής
περὶ οὐδενὸς ἡγοῦμαι	δεν υπολογίζω, δε λογαριάζω καθόλου
δοκεῖ	το ρ. προσωπικό για να τονιστεί το πρόσωπο
ὄντα	εναντιωματική μτχ.

32	**οὐ μετὸν αὐτῷ**	ενώ δεν έχει το δικαίωμα
	βοηθεῖν	απρμφ. του σκοπού
	κοινῇ	επιρρ. προσδ. του τρόπου
	ἧς... αὐτῷ	αναφορική προσδιοριστική πρότ.
33	**μὴ τυχών (τῆς βουλῆς)**	αν δε γινόταν βουλευτής
	διαμάχομαι	πολεμώ μέχρι τέλους
	καθίσταμαι μετά τινος	παρατάσσομαι με κάποιον
	καταστῆναι	τελικό απρμφ. αντικείμενο του *ἠξίωσεν*
	διαμαχούμενος	τελική μτχ. από το απρμφ. σκόπιμης ενέργειας *καταστῆναι*

Ερμηνευτικά σχόλια

31	***ποίων... ὅρκων φροντίσαι, ὃς ἔργῳ τοὺς πατρίους θεοὺς προὔδωκε;***	η πεποίθηση του κατηγόρου ότι ο Φίλων δεν πρόκειται να τηρήσει τον βουλευτικό όρκο (βλέπε σχόλια §1), στηρίζεται στο γεγονός ότι ο Φίλων πρόδωσε ήδη τον εφηβικό όρκο, (βλ. σελ. 408) τον οποίον οι έφηβοι ορκίζονταν στο ιερό της Αγλαύρου Αθηνάς και ο οποίος περιλαμβάνει τη φράση «ἱερὰ τὰ πάτρια». Η απαράδεκτη στάση του Φίλωνα κατά την αποκατάσταση της δημοκρατίας αποτελεί έμπρακτη προδοσία προς τους πατρίους θεούς.
	πῶς ἂν χρηστόν τι βουλεῦσαι, ὃς οὐδὲ ἐλευθερῶσαι... ἐβουλήθη;	ο ατομικισμός του Φίλωνα, εξ αιτίας του οποίου αρνήθηκε να ελευθερώσει την πατρίδα, τον καθιστά ανίκανο να σκεφθεί και να αποφασίσει το καλό για την πόλη. Κάτι τέτοιο απαιτεί συνείδηση πολίτου, η οποία απουσιάζει από τον Φίλωνα.
	ἀπόρρητα τηρῆσαι... οὐδὲ τὰ προειρημένα ποιῆσαι	ο ρήτορας με την ωραιότατη αυτή παρονομασία επισημαίνει τον κίνδυνο που η πόλη θα αντιμετωπίσει, αν ο Φίλων γίνει Βουλευτής και γνώστης λόγω της ιδιότητάς του των κρατικών μυστικών. Η διαφύλαξη των απορρήτων απαιτεί υψηλό αίσθημα ευθύνης, που ο Φίλων ως προδότης των πατρίων θεών και της πατρίδος (*τὰ προειρημένα*) δε διαθέτει.
	πῶς δ' εἰκός ἐστι... συντιμηθῆναι;	η ωραιότατη αντίθεση *«ὃς οὐδὲ τελευταῖος ἐπὶ τοὺς κινδύνους ἦλθε <.....> πρότερον τῶν κατεργασαμένων»* καθιστά το *συντιμηθῆναι* παράλογο και άδικο. Η επιβράβευση των ανικάνων μειώνει την προσφορά των ικανών.
32	***ὁρῶ δέ τινας οἱ... παρασκευάζονται***	πρόκειται για τους συνηγόρους του Φίλωνα, οι οποίοι θα παρακαλέσουν τους Βουλευτές να εγκρίνουν την εκλογή του στο βου-

βοηθεῖν καὶ δεῖσθαι ὑμῶν	λευτικό αξίωμα.
ἐπειδὴ ἐμὲ οὐκ ἐδύναντο πεῖσαι	οι συνήγοροι του Φίλωνα προσπάθησαν να μεταπείσουν τον κατήγορο να αποσύρει την κατηγορία, αλλά χωρίς αποτέλεσμα.
ὅτε οἱ κίνδυνοι μὲν ὑμῖν καὶ οἱ μέγιστοι ἀγῶνες ἦσαν	οι αγώνες για την αποκατάσταση της δημοκρατίας είναι πράγματι μέγιστοι και οι κίνδυνοι ανάλογοι. Πρβλ. «*Θέλει αρετήν και τόλμην η ελευθερία*» (Α. Κάλβου, *Ωδή εις Σάμον*). Ο κατήγορος προσπαθεί να κερδίσει τη συμπάθεια των Βουλευτών τονίζοντας τη μεγάλη συμβολή τους στους αγώνες σε αντίθεση με τη στάση του Φίλωνα (*ἔδει ἀγωνίζεσθαι καὶ περὶ τῆς ἐλευθερίας... καὶ μὴ προδοῦναι μήτε τὴν πατρίδα μήτε τὴν βουλήν*).
τότε οὐκ ἐδέοντο αὐτοῦ βοηθῆσαι καὶ ὑμῖν καὶ κοινῇ τῇ πόλει	ο κατήγορος με έξυπνο τρόπο τονίζει την αντιφατική συμπεριφορά των συνηγόρων στην προσπάθειά του να τους καταστήσει αναξιόπιστους. Η αντίθεση «*νῦν μὲν παρασκευάζονται βοηθεῖν καὶ δεῖσθαι ὑμῶν* <.....> *τότε δὲ οὐκ ἐδέοντο αὐτοῦ βοηθῆσαι καὶ κοινῇ τῇ πόλει*» είναι χαρακτηριστική.
33	Ο Φίλων δεν αγαπά τον θεσμό της Βουλής (*οὐκ ἠξίωσεν καὶ τότε διαμαχούμενος περὶ αὐτῆς καταστῆναι μεθ' ὑμῶν*) αλλά το αξίωμα (*νῦν προθύμως κληρωσόμενος ἦλθε*). Ο ίδιος λοιπόν ως αποκλειστικά υπεύθυνος για τυχόν αποκλεισμό του δεν είναι δίκαιο να αγανακτεί.

Ασκήσεις

1) Γιατί ο κατήγορος θεωρεί την επιδοκιμασία του Φίλωνα αφύσικη και φρικτή πράξη;
2) Ποια είναι η αντιφατική συμπεριφορά των συνηγόρων του Φίλωνα;
3) Να χαρακτηρισθούν συντακτικά οι απόλυτες μετοχές του κειμένου και να αναλυθούν.
4) *ὃς... προὔδωκεν, παρασκευάζονται βοηθεῖν, κληρωσόμενος ἦλθε*: Να αντικατασταθούν με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
5) *προὔδωκεν, μεθ' ὑμῶν*: Να περιγράψετε το φθογγικό πάθος των λέξεων. Να σχηματίσετε ανάλογα φθογγικά πάθη στις ακόλουθες λέξεις: *τὸ ἐναντίον, ἀπὸ ἐμοῦ, καὶ ἐγώ, ἐπὶ ὑμῶν, καὶ εἶτα, τοῦ ἀνδρός, τοῦ ἑτέρου, κακὰ ἔπαθον, ἀπὸ ἔχω.*
6) *ἐνθυμήθητε, δεῖσθαι*: Να αντικατασταθούν χρονικά και να γραφεί το β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο του χρόνου τους σε όλες τις εγκλίσεις.
7) Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση και να την αιτιολογήσετε.

   Η λέξη *βουλεῦσαι* (παρ. 31) είναι

   α. Απαρέμφατο

   β. Ευκτική

   γ. Προστακτική

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 34

«Ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τεττάρων, ἔκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀκροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φαύλως, καὶ ἐκ τοῦ αὐξῆσαι καὶ ταπεινῶσαι, καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθη τὸν ἀκροατὴν καταστῆσαι, καὶ ἐξ ἀναμνήσεως»

Αριστοτέλη, *Ρητορική* I 19, 1419611

Κείμενο

34 Ἱκανά μοι νομίζω εἰρῆσθαι, καίτοι πολλά γε παραλιπών· ἀλλὰ πιστεύω ὑμᾶς καὶ ἄνευ τούτων αὐτοὺς τὰ συμφέροντα τῇ πόλει γνώσεσθαι. οὐ γὰρ ἄλλοις τισὶν ὑμᾶς δεῖ περὶ τῶν ἀξίων ὄντων βουλεύειν τεκμηρίοις χρῆσθαι ἢ ὑμῖν αὐτοῖς, ὁποῖοί τινες ὄντες αὐτοὶ περὶ τὴν πόλιν ἐδοκιμάσθητε. ἔστι γὰρ τὰ τούτου ἐπιτηδεύματα καινὰ παραδείγματα καὶ πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια.

Ο κατήγορος επαινεί τους βουλευτές. Αντιδημοκρατικό το ήθος του Φίλωνα

Γλωσσικά σχόλια

34

ὁποῖοί τινες ὄντες	επειδή είστε τέτοιοι άνθρωποι, επειδή δείξατε τέτοια διαγωγή
ἀλλότριος, -α, -ον	ξένος, εχθρικός
μοι	δοτική προσωπική του ποιητικού αιτίου
παραλιπών	εναντιωματική μτχ.
ἀλλὰ πιστεύω... γνώσεσθαι	η συντακτική σειρά είναι: *ἀλλὰ πιστεύω ὑμᾶς αὐτοὺς γνώσεσθαι τὰ συμφέροντα τῇ πόλει καὶ ἄνευ τούτων*
οὐ γὰρ ἄλλοις τισίν... ἢ ὑμῖν αὐτοῖς	η συντακτική σειρά είναι: *οὐ γὰρ δεῖ χρῆσθαι ἄλλοις τισὶν τεκμηρίοις ἢ ὑμῖν αὐτοῖς περὶ τῶν ὄντων ἀξίων βουλεύειν*
βουλεύειν	απρμφ. της αναφοράς από το επίθ. *ἀξίων*
τεκμηρίοις	κατηγορούμενο στο *ἄλλοις τισίν*
ὄντες	αιτιολογική μτχ.
περὶ τὴν πόλιν	εμπρόθ. προσδ. της αναφοράς
δημοκρατίας	γενική κτητική στο επίθ. *ἀλλότριος*

Ερμηνευτικά σχόλια

34 *Ἱκανά μοι νομίζω εἰρῆσθαι, καίτοι πολλά γε παραλιπών*

παρόμοια φράση χρησιμοποιεί ο Λυσίας και στον λόγο του *Περί του Σηκού* 9: «*ἀλλὰ γάρ, ὦ βουλή, περὶ μὲν τῶν πρότερον γεγενημένων πολλὰ ἔχων εἰπεῖν ἱκανὰ νομίζω τὰ εἰρημένα*».
Το σχήμα της υποσιώπησης (βλέπε και §20) εκφράζει μεν την καλή διάθεση του ρήτορα να μην κουράσει τους Βουλευτές, ίσως όμως χρησιμοποιείται από έλλειψη άλλων αποδεικτικών στοιχείων.

οὐ γὰρ ἄλλοις τισίν... ἢ ὑμῖν αὐτοῖς, ὁποῖοί τινες ὄντες ἐδοκιμάσθητε

ο ρήτορας την πιο κρίσιμη στιγμή πλέκει το εγκώμιο των Βουλευτών, υποδεικνύοντας την προσφορά τους προς την πόλη ως μέτρο κρίσεως για το βουλευτικό αξίωμα.

ἔστι γὰρ τὰ τούτου ἐπιτηδεύματα καινὰ παραδείγματα καὶ πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια

το νέο ήθος που εκφράζει η στάση του Φίλωνα, δηλ. η πρόταξη του ατομικού συμφέροντος έναντι του συμφέροντος της πόλεως, αποτελεί παράδειγμα προς αποφυγή, διότι είναι ξένο προς την έννοια του Αθηναίου πολίτη και κάθε δημοκρατίας.

Ασκήσεις

1) Σε τι συνίσταται ο έπαινος του κατηγόρου προς τους Βουλευτές και πού αποσκοπεί;
2) Ο κατήγορος χαρακτηρίζει τα επιτηδεύματα του Φίλωνα *καινά παραδείγματα* και *πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια*. Ισχύουν οι χαρακτηρισμοί αυτοί σήμερα;
3) *ἱκανά μοι νομίζω εἰρῆσθαι*: Να μετατρέψετε τη σύνταξη σε ενεργητική.
4) Να μεταφέρετε στην αρχαία ελληνική την ακόλουθη φράση: Νομίζω ότι πρέπει εσείς, επειδή είστε άξιοι βουλευτές, να αποφασίσετε αυτά που συμφέρουν την πόλη.
5) *ὑμῖν αὐτοῖς, ὁποῖοί τινες*: Να κλιθούν.

Ασκήσεις γενικής θεώρησης

1) Να σκιαγραφήσετε το ήθος του Φίλωνα.
2) Εάν ήσαστε εσείς στη θέση του Βουλευτή-κριτή, τι απόφαση θα εκδίδατε και πού κυρίως θα στηρίζατε την απόφασή σας;
3) Ο λόγος *«Κατά Φίλωνος»* δικαιολογεί την αναγκαιότητα ύπαρξης της δοκιμασίας ως βασικού δημοκρατικού θεσμού;
4) Πώς είναι δυνατόν σήμερα να εξασφαλισθεί η εκλογή των πραγματικά αξίων στο βουλευτικό αξίωμα;

ΛΥΣΙΟΥ ΥΠΕΡ ΜΑΝΤΙΘΕΟΥ

Εισαγωγή

Βασικό θεσμό για τη θεμελίωση και διασφάλιση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα των κλασικών χρόνων αποτελούσε η δοκιμασία των αρχόντων, αιρετών και κληρωτών. Κάθε δηλ. Αθηναίος πολίτης, προκειμένου να ασκήσει οποιοδήποτε αξίωμα, έπρεπε μετά την εκλογή του να υποστεί μια υποχρεωτική εξέταση που στόχευε στο να διαπιστωθεί αν πληρούνταν οι νόμιμες προϋποθέσεις για την ανάληψη των καθηκόντων του και αν ήταν άξιος του λειτουργήματος που είχε κληθεί να αναλάβει. Η δοκιμασία γινόταν αρχικά ενώπιον της Βουλής των πεντακοσίων· αργότερα όμως προστέθηκε και ένα δεύτερο στάδιο ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας για όσους αποδοκίμαζε η Βουλή και ασκούσαν έφεση (Αριστ. *Αθην. Πολ.* 55.2 και 45.3, Δημ. *κατά Λεπτ.* 90).

Ο Μαντίθεος από το Θορικό της Ακαμαντίδος φυλής κληρώθηκε βουλευτής και δοκιμάζεται. Εμφανίστηκε όμως στη Βουλή ένας Αθηναίος, ο οποίος τον κατηγορεί ότι υπηρέτησε ως ιππέας των Τριάκοντα, επειδή το όνομά του ήταν γραμμένο στον κατάλογο στον οποίο είχαν αναγραφεί τα ονόματα όλων όσοι υπηρέτησαν ως ιππείς επί των Τριάκοντα.* Ο κατήγορος, εκμεταλλευόμενος προφανώς το μίσος των δημοκρατών Αθηναίων για τους Τριάκοντα και τους οπαδούς τους ελπίζει στην καταδίκη του Μαντιθέου και στην ακύρωση της εκλογής του, αν και πέρασαν αρκετά χρόνια από τότε. Ο Μαντίθεος δεν μπορεί να αρνηθεί την αναγραφή του ονόματός του στον κατάλογο, προσπαθεί όμως να πείσει το δικαστήριο ότι το γεγονός αυτό δεν αποτελεί απόδειξη ενοχής. Ισχυρίζεται ότι η γύψινη σανίδα, όπου ήταν γραμμένα τα ονόματα των ιππέων, ήταν εκτεθειμένη και ο καθένας μπορούσε να σβήσει όποιο όνομα ήθελε και να γράψει ένα άλλο. Το σημαντικότερο όμως επιχείρημά του ήταν ότι αυτός δεν έγινε ιππέας, διότι ο φύλαρχος δεν εισέπραξε από αυτόν την κατάσταση, δηλ. τη χρηματική προκαταβολή που έπαιρναν οι ιππείς από το δημόσιο ταμείο και την οποία επέστρεφαν με τη λήξη της θητείας τους, αφού μάλιστα απουσίαζε από την Αθήνα την εποχή των Τριάκοντα.

Ο Μαντίθεος βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει διεξοδικά για τη ζωή του με πειστικότητα και αξιοπρέπεια. Εμφανίζεται ως τίμιος αδελφός, ενάρετος άνθρωπος, γενναίος στρατιώτης και χρηστός πολίτης.

Ο λόγος αυτός θεωρείται από τους καλύτερους του Λυσία, διότι ο δεινός αυτός λογογράφος με το χάρισμα της ηθοποιίας του απεικονίζει αριστοτεχνικά τον πελάτη του.

Ο χρόνος της απαγγελίας του δεν είναι γνωστός. Από στοιχεία όμως του λόγου, όπως α) η μνημονευόμενη εκστρατεία στην Κόρινθο το 394 π.Χ., β) άλλες εκστρατείες και φρουρές (βλ. και Ξεν. *Ελλ.* 4.4.30) που φθάνουν μέχρι το 392 π.Χ. και γ) η αναφορά του Μαντιθέου στον

---

* Ο Ξενοφών στα *Ελληνικά* του 3.1.4 αναφέρει ότι, όταν ο Σπαρτιάτης στρατηγός Θίβρων ζήτησε από τους Αθηναίους τριακόσιους ιππείς, για την εκστρατεία του στη Μ. Ασία εναντίον των Περσών, οι Αθηναίοι του έστειλαν από εκείνους που είχαν υπηρετήσει ως ιππείς επί των Τριάκοντα, γιατί νόμιζαν ότι θα ήταν κέρδος για τον λαό να αποδημήσουν και να σκοτωθούν.

Θρασύβουλο που ακόμα ζούσε και φονεύθηκε στην Άσπενδο της Παμφυλίας το 389 π.Χ. (Ξεν. *Ελλ.* 4.4.30), συμπεραίνουμε ότι εκφωνήθηκε μεταξύ των ετών 392-389 π.Χ.

Δεν γνωρίζουμε αν η δοκιμασία του Μαντιθέου υπήρξε γι' αυτόν επιτυχής. Συνήθως όμως η επιτυχημένη απολογία προδικάζει και το αποτέλεσμα.

Η δομή του λόγου

Η τάξη, δηλ. η διάκριση του ρητορικού λόγου στα μέρη του, είναι για τον Λυσία στερεότυπη. Για τη σταθερότητα αυτή ξεχωρίζει ανάμεσα στους άλλους ρήτορες. Έτσι και ο λόγος αυτός αποτελείται από τα εξής μέρη:

Α. Προοίμιο (exordium) §§1-3

Β. Διήγηση (narratio) - Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§4-19

Γ. Επίλογος (peroratio) §§20-21

Η **διήγηση** δεν περιλαμβάνει μόνον έκθεση γεγονότων σχετικών με το κατηγορητήριο, αλλά και γεγονότα που χρησιμοποιούνται ως αποδεικτικά στοιχεία όχι μόνο για την αναίρεση της κατηγορίας αλλά και για την προβολή της υποδειγματικής συμπεριφοράς του κατηγορουμένου στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο του. Έτσι η **διήγηση** στο μεγαλύτερο μέρος του λόγου λειτουργεί ως **απόδειξη**.

Αναλυτικότερα η διάρθρωση του λόγου έχει ως εξής:

Α. ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§1-3

α. Ο Μαντίθεος πιστεύει ότι μετά την απολογία του οι Βουλευτές θα εγκρίνουν τη βουλευτική του εκλογή.

β. Έκθεση της κατηγορίας: Υπηρέτησε ως ιππέας επί των Τριάκοντα.

Β. ΔΙΗΓΗΣΗ - ΑΠΟΔΕΙΞΗ §§4-19

4-8. Αναίρεση της κατηγορίας

9-19. Απολογία του Μαντιθέου για όλη τη ζωή του.

10. Η συμπεριφορά του Μαντιθέου στην ιδιωτική ζωή του.

11-12. Η συμπεριφορά του Μαντιθέου στη δημόσια ζωή του.

13-17. Η στρατιωτική συμπεριφορά του Μαντιθέου και η σκοπιμότητά της.

18-19. Το κριτήριο αξιολόγησης του πολίτη.

Γ. ΕΠΙΛΟΓΟΣ §§20-21

α. Η πρώτη δημηγορία του Μαντιθέου και ο σκοπός της.

β. Το κίνητρο της ενασχόλησης του Μαντιθέου με τα κοινά.

Αθηναίοι Ιππείς (Εκδοτική Αθηνών)

XVI
ΕΝ ΒΟΥΛΗΙ ΜΑΝΤΙΘΕΩΙ ΔΟΚΙΜΑΖΟΜΕΝΩΙ ΑΠΟΛΟΓΙΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ 1-3

«Ἔστι δὲ προοίμιον καθόλου μὲν εἰπεῖν ἀκροατῶν παρασκευὴ καὶ τοῦ πράγματος ἐν κεφαλαίῳ μὴ εἰδόσι δήλωσις, ἵνα γιγνώσκωσι, περὶ ὧν ὁ λόγος, παρακολουθοῦσί τε τῇ ὑποθέσει, καὶ ἐπὶ τὸ προσέχειν παρακαλέσαι καὶ καθ' ὅσον τῷ λόγῳ δυνατὸν εὔνους ἡμῖν αὐτοὺς ποιῆσαι»

Αναξιμένης ο Λαμψακηνός29, 1, 1436α 33

Κείμενο

1 Εἰ μὴ συνῄδη, ὦ βουλή, τοῖς κατηγόροις βουλομένοις ἐκ παντὸς τρόπου κακῶς ἐμὲ ποιεῖν, πολλὴν ἂν αὐτοῖς χάριν εἶχον ταύτης τῆς κατηγορίας· ἡγοῦμαι γὰρ τοῖς ἀδίκως διαβεβλημένοις τούτους εἶναι μεγίστων ἀγαθῶν αἰτίους, οἵτινες ἂν αὐτοὺς ἀναγκάζωσιν εἰς ἔλεγχον τῶν αὐτοῖς βε-
2 βιωμένων καταστῆναι. ἐγὼ γὰρ οὕτω σφόδρα ἐμαυτῷ πιστεύω, ὥστ' ἐλπίζω καὶ εἴ τις πρός με τυγχάνει ἀηδῶς [ἢ κακῶς] διακείμενος, ἐπειδὰν ἐμοῦ λέγοντος ἀκούσῃ περὶ τῶν πεπραγμένων, μεταμελήσειν αὐτῷ καὶ πολὺ βελτίω με
3 εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον ἡγήσεσθαι. ἀξιῶ δέ, ὦ βουλή, ἐὰν μὲν τοῦτο μόνον ὑμῖν ἐπιδείξω, ὡς εὔνους εἰμὶ τοῖς καθεστηκόσι πράγμασι καὶ ὡς ἠνάγκασμαι τῶν αὐτῶν κινδύνων μετέχειν ὑμῖν, μηδέν πώ μοι πλέον εἶναι· ἐὰν δὲ φαίνωμαι <καὶ> περὶ τὰ ἄλλα μετρίως βεβιωκὼς καὶ πολὺ παρὰ τὴν δόξαν καὶ [παρὰ] τοὺς λόγους τοὺς τῶν ἐχθρῶν, δέομαι ὑμῶν ἐμὲ μὲν δοκιμάζειν, τούτους δὲ ἡγεῖσθαι χείρους εἶναι. πρῶτον δὲ ἀποδείξω ὡς οὐχ ἵππευον οὐδ' ἐπεδήμουν ἐπὶ τῶν τριάκοντα, οὐδὲ μετέσχον τῆς τότε πολιτείας.

Ο Μαντίθεος ελπίζει στην έγκριση της βουλευτικής του εκλογής

Το κατηγορητήριο

Γλωσσικά σχόλια

1

σύνοιδά τινι + κατηγ. μτχ.	γνωρίζω καλά ότι...
κακῶς ποιῶ	βλάπτω, κακοποιώ
χάριν ἔχω τινί	χρωστώ ευγνωμοσύνη σε κάποιον

	διαβάλλομαι	συκοφαντούμαι
	καθίσταμαι εἰς ἔλεγχον τῶν βεβιωμένων μοι	λογοδοτώ για τις πράξεις της ζωής μου
	τῆς κατηγορίας	γεν. της αιτίας
	τοῖς διαβεβλημένοις	επιθετική μτχ. ως δοτ. προσωπική χαριστική
	ἀγαθῶν	γεν. της αιτίας στο *αἰτίους (ή αντικειμεν.)*
	τῶν βεβιωμένων	επιθετική μτχ. ως γεν. αντικειμενική στο *ἔλεγχον*
	αὐτοῖς	δοτ. προσωπική του ενεργούντος προσώπου ή του ποιητικού αιτίου
2	*διάκειμαι ἀηδῶς ἢ κακῶς πρός τινα*	φέρομαι άσχημα ή εχθρικά σε κάποιον
	μεταμέλει τινί	(απρόσ.) μετανοεί κάποιος, αλλάζει γνώμη
	καὶ εἴ τις... διακείμενος	εναντιωματική - παραχωρητική πρότ. που φανερώνει κάτι το πιθανό
	διακείμενος	κατηγορηματική μτχ. από το ρ. *τυγχάνει*
	βελτίω	κατηγορούμενο του *με*, που είναι αντικείμενο του *ἡγήσεσθαι*
3	*ἐπιδείκνυμι*	αποδεικνύω
	εὔνους εἰμί τινι	διάκειμαι φιλικά προς κάποιον, συμπαθώ κάποιον
	τὰ καθεστηκότα πράγματα	το παρόν πολίτευμα
	πλέον ἐστί τινί τι	υπάρχει κάποια ωφέλεια σε κάποιον, ωφελείται κάποιος
	μετρίως	κόσμια, τίμια, με μέτρο
	δοκιμάζω τινά	εγκρίνω ή επικυρώνω την εκλογή κάποιου, δοκιμάζω, υποβάλλω σε δοκιμασία, κρίνω, ελέγχω, εξετάζω, ερευνώ
	ἐπιδημῶ	είμαι στην πατρίδα, ζω στην πατρίδα, διαμένω στην πόλη
	τοῖς πράγμασι	δοτ. αντικειμενική στο *εὔνους*
	τῶν αὐτῶν	επιθετικός προσδ. στο *κινδύνων*
	κινδύνων, ὑμῖν	αντικείμενα του απρμφ. *μετέχειν*
	μοι	δοτ. προσωπική κτητική
	πλέον	επιθετικός προσδ. στο *μηδέν*
	παρὰ τὴν δόξαν	εμπρόθ. προσδ. της εναντίωσης

Ερμηνευτικά σχόλια

1 *Εἰ μὴ συνῄδη... τῆς κατηγορίας*

η έκφραση ευγνωμοσύνης προς τους κατηγόρους, έστω και υπό προϋποθέσεις, αποτελεί στοιχείο πρωτοτυπίας και εντυπωσιασμού, με τα οποία ο ρήτορας επιδιώκει να επιτύχει την *πρόσεξιν* και να κερδίσει την *εὔνοιαν* των βουλευτών. Ανάλογη είναι και η γνωστή προλογική αρχή στον *Ὑπέρ του Αδυνάτου* λόγο του ρήτορα: «*Οὐ πολλοῦ δέω χάριν ἔχειν, ὦ βουλή, τῷ κατηγόρῳ, ὅτι μοι παρεσκεύασε τὸν ἀγῶνα τουτονί*». Εκφράζει επίσης τη βεβαιότητά του για την πρόθεση της κατηγορίας, προσπαθώντας έτσι να μειώσει τους κατηγόρους του.

ὦ βουλή

πρόκειται για τη Βουλή των Πεντακοσίων (πενήντα μέλη από κάθε μία των δέκα φυλών). Οι βουλευτές αναδεικνύονταν με κλήρωση από τους δήμους. Το ουσιαστικό έργο της ολομέλειας της Βουλής ήταν η έκδοση προβουλευμάτων (προετοιμασία των προτάσεων που θα υποβάλλονταν στην εκκλησία), η άσκηση ορισμένων δικαστικών αρμοδιοτήτων, ο έλεγχος του έργου των αρχόντων και η διεκπεραίωση όλων γενικώς των έργων που δεν είχαν ανατεθεί στην εκκλησία του Δήμου. Οι βουλευτές είχαν κλείσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους και είχαν αποκτήσει κάποια πολιτική εμπειρία στις συνελεύσεις τους δήμων τους. Υποβάλλονταν σε αυστηρή δοκιμασία του ήθους των πριν αναλάβουν καθήκοντα. Αποζημιώνονταν με ένα μισθό που τον 4ο π.Χ. αιώνα έφτανε τους 5 οβολούς.

ἡγοῦμαι γάρ... καταστῆναι

η ημιπερίοδος αυτή αιτιολογεί και αποσαφηνίζει την προηγούμενη. Οι κατήγοροι, έστω και άθελά τους, προσφέρουν στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να αποδείξει την αθωότητά του μιλώντας δημόσια για τη ζωή του και συγχρόνως να καταδείξει το ποιόν των αντιπάλων του.

2 *ἐγὼ γὰρ οὕτω σφόδρα ἐμαυτῷ πιστεύω, ὥστ' ἐλπίζω... ἡγήσεσθαι*

η αυτοπεποίθηση του Μαντιθέου και η ελπίδα του ότι θα μεταστρέψει την εις βάρος του δυσμενή εντύπωση αποτελούν προσπάθεια προϊδεασμού των βουλευτών και δημιουργούν εύλογο ενδιαφέρον για όσα πρόκειται στη συνέχεια να εκθέσει.

3 *ἀξιῶ δέ, ὦ βουλή, ἐὰν μέν... πλέον εἶναι. ἐὰν δέ... χείρους εἶναι*

τα δημοκρατικά φρονήματα και οι αγώνες για τη δημοκρατία σε χαλεπούς καιρούς, όπως την εποχή των Τριάκοντα, συγκινούσαν ιδιαίτερα τους Αθηναίους και έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη δοκιμασία των αρχόντων. Δεν αρκούσε όμως μόνον η δημοκρατική διαγωγή για την ανάληψη ενός δημόσιου αξιώματος.

Έπρεπε ο εκλεγμένος άρχοντας να διαθέτει και το κατάλληλο ήθος. Ο Μαντίθεος ζητά από τους βουλευτές να εγκρίνουν την εκλογή του σε βουλευτή, μόνον εφόσον αποδείξει ότι πληροί όλες τις προϋποθέσεις.

πρῶτον δὲ ἀποδείξω ὡς οὐχ ἵππευον οὔτ' ἐπεδήμουν ἐπὶ τῶν τριάκοντα, οὐδὲ μετέσχον τῆς τότε πολιτείας

ο Μαντίθεος εκθέτει το εις βάρος του κατηγορητήριο, το οποίο θα αποδείξει ότι δεν ευσταθεί.

Ασκήσεις

1) Έργο του προοιμίου είναι η εύνοια, η πρόσεξις (προσοχή) και η ευμάθεια (κατατόπιση). Πραγματώνεται το έργο αυτό στο συγκεκριμένο προοίμιο;
2) Τι γνωρίζετε για τη δοκιμασία;
3) *ὡς οὐχ ἵππευον οὐδ' ἐπεδήμουν ἐπὶ τῶν τριάκοντα, οὐδὲ μετέσχον τῆς τότε πολιτείας*: Να αντικατασταθούν οι δευτερεύουσες προτάσεις με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
4) Να αναγνωρισθούν οι φανεροί και κρυφοί υποθετικοί λόγοι του κειμένου.
5) Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση αιτιολογώντας την.

   Η μετοχή λέγοντος είναι:

   α. συνημμένη

   β. απόλυτη
6) Τα επίθετα του κειμένου να αντικατασταθούν στους άλλους βαθμούς.
7) *συνῄδη, μετέσχον*: α) το πρώτο να κλιθεί και το δεύτερο να αντικατασταθεί εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο· β) να γραφούν τα ομόρριζά τους στη ν.ε.

ΔΙΗΓΗΣΗ-ΑΠΟΔΕΙΞΗ 4-19

«Ἀναγκαῖον γάρ τό τε πρᾶγμα εἰπεῖν περὶ οὗ, καὶ τοῦτ' ἀποδεῖξαι»

Αριστοτέλη, *Ρητορική* III 13, 1414α.37

Κείμενο

Αναίρεση της κατηγορίας

4 Ἡμᾶς γὰρ ὁ πατὴρ πρὸ τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ συμφορᾶς
ὡς Σάτυρον τὸν ἐν τῷ Πόντῳ διαιτησομένους ἐξέπεμψε, καὶ
οὔτε τῶν τειχῶν καθαιρουμένων <ἐπεδημοῦμεν> οὔτε μεθι-
σταμένης τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἤλθομεν πρὶν τοὺς ἀπὸ
Φυλῆς εἰς τὸν Πειραιᾶ κατελθεῖν πρότερον πένθ' ἡμέραις.
5 καίτοι οὔτε ἡμᾶς εἰκὸς ἦν εἰς τοιοῦτον καιρὸν ἀφιγμένους
ἐπιθυμεῖν μετέχειν τῶν ἀλλοτρίων κινδύνων, οὔτ' ἐκεῖνοι
φαίνονται τοιαύτην γνώμην ἔχοντες ὥστε καὶ τοῖς ἀποδη-
μοῦσι καὶ τοῖς μηδὲν ἐξαμαρτάνουσι μεταδιδόναι τῆς πολι-
τείας, ἀλλὰ μᾶλλον ἠτίμαζον καὶ τοὺς συγκαταλύσαντας
6 τὸν δῆμον. ἔπειτα δὲ ἐκ μὲν τοῦ σανιδίου τοὺς ἱππεύσαντας
σκοπεῖν εὔηθές ἐστιν· ἐν τούτῳ γὰρ πολλοὶ μὲν τῶν ὁμολο-
γούντων ἱππεύειν οὐκ ἔνεισιν, ἔνιοι δὲ τῶν ἀποδημούντων
ἐγγεγραμμένοι εἰσίν. ἐκεῖνος δ' ἐστὶν ἔλεγχος μέγιστος·
ἐπειδὴ γὰρ κατήλθετε, ἐψηφίσασθε τοὺς φυλάρχους ἀπενε-
γκεῖν τοὺς ἱππεύσαντας, ἵνα τὰς καταστάσεις ἀναπράξητε
7 παρ' αὐτῶν. ἐμὲ τοίνυν οὐδεὶς ἂν ἀποδείξειεν οὔτ' ἀπενε-
χθέντα ὑπὸ τῶν φυλάρχων οὔτε παραδοθέντα τοῖς συνδίκοις
οὔτε κατάστασιν καταβαλόντα. καίτοι πᾶσι ῥᾴδιον τοῦτο
γνῶναι, ὅτι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς φυλάρχοις, εἰ μὴ ἀποδείξειαν
τοὺς ἔχοντας τὰς καταστάσεις, αὐτοῖς ζημιοῦσθαι. ὥστε
πολὺ ἂν δικαιότερον ἐκείνοις τοῖς γράμμασιν ἢ τούτοις πι-
στεύοιτε· ἐκ μὲν γὰρ τούτων ῥᾴδιον ἦν ἐξαλειφθῆναι τῷ
βουλομένῳ, ἐν ἐκείνοις δὲ τοὺς ἱππεύσαντας ἀναγκαῖον ἦν
8 ὑπὸ τῶν φυλάρχων ἀπενεχθῆναι. ἔτι δέ, ὦ βουλή, εἴπερ
ἵππευσα, οὐκ ἂν ἦ ἔξαρνος ὡς δεινόν τι πεποιηκώς, ἀλλ'
ἠξίουν, ἀποδείξας ὡς οὐδεὶς ὑπ' ἐμοῦ τῶν πολιτῶν κακῶς
πέπονθε, δοκιμάζεσθαι. ὁρῶ δὲ καὶ ὑμᾶς ταύτῃ τῇ γνώμῃ
χρωμένους, καὶ πολλοὺς μὲν τῶν τότε ἱππευσάντων βουλεύ-

οντας, πολλοὺς δ' αὐτῶν στρατηγοὺς καὶ ἱππάρχους κεχειροτονημένους. ὥστε μηδὲν δι' ἄλλο με ἡγεῖσθε ταύτην ποιεῖσθαι τὴν ἀπολογίαν, ἢ ὅτι περιφανῶς ἐτόλμησάν μου καταψεύσασθαι. Ἀνάβηθι δέ μοι καὶ μαρτύρησον.

Γλωσσικά σχόλια

4	*γάρ*	(επεξηγηματικός) δηλαδή
	διαιτάομαι, -ῶμαι	(παθητ.) ζω, ζω με ορισμένο τρόπο
	μεθίσταμαι	α) (επί πραγ.) μεταβάλλομαι, αλλάζω, αλλοιώνομαι. β) αλλάζω θέση, μετακινούμαι, αποσύρομαι, αποχωρώ
	κατέρχομαι	επανέρχομαι, έρχομαι πίσω, επιστρέφω από την εξορία
	ὡς Σάτυρον	η καταχρηστική πρόθεση ὡς + αιτιατική προσώπου δηλώνει κατεύθυνση
	διαιτησομένους	τελική μτχ.
	καθαιρουμένων, μεθισταμένης	μετοχές απόλυτες χρονικές
	πένθ' ἡμέραις	δοτ. του μέτρου στο πρότερον
5	*καίτοι*	και πράγματι, και επιπλέον, και όμως, αν και
	ἀποδημέω, -ῶ	αποδημώ, είμαι μακριά από την πατρίδα, ζω στα ξένα, φεύγω για τα ξένα
	ἐξαμαρτάνω	σφάλλω, αποτυγχάνω εντελώς, διαπράττω αδίκημα
	μεταδίδωμί τινί τινος	δίνω σε κάποιον μέρος από κάτι
	μεταδίδωμί τινι τῆς πολιτείας	παρέχω σε κάποιον αξιώματα στη διοίκηση της πολιτείας
	ἀτιμάζω τινά	στερώ από κάποιον τα πολιτικά του δικαιώματα
	ἀφιγμένους	αιτιολογική μτχ.
	μηδέν	σύστοιχο αντικείμενο της μετοχής
6	*ὁ, ἡ εὐήθης, τὸ εὔηθες (εὖ + ἦθος)*	α) ηθικός, αγαθός, άδολος, απλός, β) ανόητος, βλάκας, απλοϊκός
	τὸ σανίδιον	πινακίδα, μικρός πίνακας

ἱππεύω	είμαι ιππέας, υπηρετώ στο ιππικό
ψηφίζομαι	αποφασίζω, ψηφίζω
ἀποφέρω τοὺς ἱππεύσαντας	παραδίδω κατάλογο των ιππέων
ἀναπράττω τὰς καταστάσεις	εισπράττω πίσω το επίδομα
τοὺς ἱππεύσαντας	επιθετική μτχ. αντικείμενο του απρμφ. *σκοπεῖν*
ἱππεύειν	ειδικό απρμφ. αντικείμενο της επιθετικής μτχ. *ὁμολογούντων*
ἐπειδή	χρονικός σύνδεσμος
τοὺς φυλάρχους	υποκείμενο του τελικού απρμφ. *ἀπενεγκεῖν*
7 ἀπενεχθέντα	μτχ. παθ. αορ. του *ἀποφέρομαι* αναφέρομαι, αναγράφομαι
ὁ σύνδικος	ο συνήγορος του δημοσίου
ζημιόομαι, -οῦμαι	τιμωρούμαι
τὰ γράμματα	οι κατάλογοι (των φυλάρχων)
ἀπενεχθέντα, παραδοθέντα, καταβαλόντα	κατηγορηματικές μτχ. από το ρ. *ἂν ἀποδείξειαν*
αὐτοῖς	δοτ. προσωπική αντιχαριστική
ἐκ τούτων	εμπρόθ. προσδ. τόπου
τῷ βουλομένῳ	επιθετική μτχ. ως δοτ. χαριστική
8 ὁ, ἡ ἔξαρνος, τὸ ἔξαρνον	ο επίμονα αρνούμενος
ἔξαρνός εἰμι	αρνούμαι
κακῶς πάσχω	κακοποιούμαι. Το αντίθετο **εὖ πάσχω** ευτυχώ, ευεργετούμαι
περιφανῶς	ολοφάνερα, πρόδηλα, επίσημα
καταψεύδομαί τινος	λέω ψέμματα εναντίον κάποιου
ὡς πεποιηκώς	αιτιολογική μτχ. υποκειμενικής αιτίας
ἀποδείξας	υποθετική μτχ.
τῶν πολιτῶν	γεν. διαιρετική
ὑπ' ἐμοῦ	εμπρόθ. προσδ. ποιητικού αιτίου
χρωμένους, βουλεύοντας, κεχειροτονημένους	κατηγορηματικές μτχ. από το *ὁρῶ*
ὥστε... τὴν ἀπολογίαν	ο σύνδεσμος *ὥστε* στην αρχή περιόδου ή ημιπεριόδου χρησιμοποιείται και ως παρατακτικός και τότε εισάγει κύρια πρόταση.

	Στην περίπτωση αυτή μεταφράζεται με τις λέξεις: επομένως, γι' αυτό
ὅτι... καταψεύσασθαι	η πρόταση αιτιολογική
μοι	δοτ. προσωπική χαριστική (ή ηθική)

Επιτύμβια στήλη πολεμιστού τέλη 5ου αι. (Εκδ. Αθην. Γ1)

Ερμηνευτικά σχόλια

4 *τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ συμφορᾶς* — η καταστροφή των Αθηναίων κατά τη ναυμαχία στους Αιγός ποταμούς τον Απρίλιο του 405 π.Χ.

ὡς Σάτυρον τὸν ἐν τῷ Πόντῳ — ο Σάτυρος ήταν βασιλιάς του Πόντου ή Κιμμερίου Βοσπόρου (Κριμαία) με πρωτεύουσα το Παντικάπαιο, αποικία των Μιλησίων.

διαιτησομένους — ο πατέρας του Μαντιθέου ήταν φίλος του φιλέλληνα Σατύρου και του έστειλε τους δύο γιους του, οι οποίοι παρέμειναν εκεί αρκετό χρόνο ασχολούμενοι με το εμπόριο σίτου.

τῶν τειχῶν καθαιρουμένων — η καθαίρεση των μακρών τειχών που συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά έγινε με διαταγή του Λυσάνδρου το 404 π.Χ.

μεθισταμένης τῆς πολιτείας — η μεταβολή του δημοκρατικού πολιτεύματος σε ολιγαρχικό με την εγκαθίδρυση των Τριάκοντα έγινε τον Αύγουστο ή Σεπτέμβριο του 404 π.Χ.

ἦλθομεν πρίν... πένθ' ἡμέραις — χίλιοι δημοκρατικοί με ηγέτη τον Θρασύβουλο εξόρμησαν από τη Φυλή, οχυρό φρούριο ΝΔ. της Πάρνηθας, ίσως τον Μάιο του 403 π.Χ. και εγκαταστάθηκαν στη Μουνιχία, οχυρό του Πειραιά, όπου αντιμετώπισαν με επιτυχία τις επιθέσεις των Τριάκοντα και τον Σπαρτιατικό αποκλεισμό. Η κατάλυση του τυραννικού καθεστώτος στην Αθήνα έγινε τον Σεπτέμβριο του 403 π.Χ.

5 *εἰς τοιοῦτον καιρόν* — εξαιρετικά δύσκολη περίοδος για τους Τριάκοντα λόγω της λαϊκής οργής για τα εγκλήματά τους, των εσωτερικών τους διενέξεων και της αντίδρασης των εκ Πειραιώς, δηλ. των δημοκρατικών υπό τον Θρασύβουλο.

οὔτε ἡμᾶς εἰκὸς ἦν ἐπιθυμεῖν μετέχειν τῶν ἀλλοτρίων κινδύνων — ο Μαντίθεος και ο αδελφός του δεν είχαν καμία σχέση με το τυραννικό καθεστώς, διότι έφυγαν για τον Πόντο πριν από την εγκαθίδρυσή του. Γι' αυτό η συμμετοχή τους στους κινδύνους που δικαιολογημένα οι Τριάκοντα διέτρεχαν θα ήταν πράξη αφύσικη και ανόητη.

οὔτ' ἐκεῖνοι φαίνονται τοιαύτην γνώμην ἔχοντες, ὥστε... τῆς πολιτείας — ένας ακόμη ισχυρός λόγος για τη μη ανάμειξη του Μαντιθέου στη διακυβέρνηση των Τριάκοντα. Όσοι είχαν αποδημήσει και δε μετείχαν σε αντιδημοκρατικές ενέργειες αποκλείονταν από τα αξιώματα.

ἀλλὰ μᾶλλον ἠτίμαζον — ο Κριτίας, ένας από τους σκληρότερους τυράννους, δε δίστασε,

	καὶ τοὺς συγκαταλύσαντας τὸν δῆμον	καταγγέλλοντας τον μετριοπαθή τύραννο και φίλο του Θηραμένη ως προδότη του καθεστώτος, να τον οδηγήσει στον θάνατο και να καταδιώξει τους οπαδούς του, επειδή ο Θηραμένης επέκρινε την πολιτική τρομοκρατίας που εφάρμοζε.
6	*ἐκ τοῦ σανιδίου*	μικρή σανίδα που λεγόταν και λεύκωμα, γιατί ήταν αλειμμένη με γύψο. Πάνω σ' αυτήν έγραφαν τα ονόματα των ιππέων και την εξέθεταν σε κοινή θέα (βλέπε και Λυσία, *Περί της Ευάνδρου δοκιμασίας* 10). Η αναγραφή του ονόματος του Μαντιθέου στο σανίδιο αποτελούσε για τους κατηγόρους του τη μοναδική απόδειξη ότι υπηρέτησε ως ιππέας επί των Τριάκοντα και ότι ως ολιγαρχικός ήταν εχθρός του δημοκρατικού πολιτεύματος.
	ἐν τούτῳ γὰρ πολλοὶ μέν... οὐκ ἔνεισιν, ἔνιοι δέ... ἐγγεγραμμένοι εἰσίν	με το ισχυρό αυτό επιχείρημα ο ρήτορας θέτει υπό αμφισβήτηση τον ισχυρισμό των αντιπάλων του αιτιολογώντας συγχρόνως το εὔηθές ἐστιν της προηγούμενης ημιπεριόδου.
	τοὺς φυλάρχους	στην Αθήνα εκλέγονταν δέκα φύλαρχοι, ο καθένας των οποίων είχε την αρχηγία του ιππικού της φυλής του. Αρχηγοί όλου του ιππικού ήσαν δύο ίππαρχοι.
	ἀπενεγκεῖν τοὺς ἱππεύσαντας	έργο των φυλάρχων ήταν να παραδίδουν στη Βουλή κατάλογο όσων ήσαν υπόχρεοι και ικανοί να ιππεύουν. Τον κατάλογο αυτό την εποχή του Αριστοτέλη παρέδιδαν στους ιππάρχους και φυλάρχους οι καταλογείς.
	ἵνα τὰς καταστάσεις ἀναπράξητε παρ' αὐτῶν	**κατάσταση** ήταν το χρηματικό ποσό που έπαιρναν από το δημόσιο οι δοκιμαζόμενοι από τη Βουλή ιππείς και το οποίο επέστρεφαν μέσω των φυλάρχων, αν στη θέση τους εκλέγονταν άλλοι. Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το σώμα των ιππέων που υπηρέτησε υπό τους Τριάκοντα διαλύθηκε, οπότε οι ιππείς εκείνοι έπρεπε να επιστρέψουν το επίδομα που είχαν πάρει.
7	*τοῖς συνδίκοις*	στην Αθήνα οι σύνδικοι ήσαν συνήγοροι του δημοσίου διοριζόμενοι για να αντιπροσωπεύουν την πόλη και συνηγορούν για τα συμφέροντά της.
	ἐμὲ τοίνυν οὐδεὶς ἂν ἀποδείξειεν οὔτ' ἀπενεχθέντα... οὔτε παραδοθέντα... οὔτε παραλαβόντα	η βεβαιότητα του Μαντιθέου ότι κανείς δεν μπορεί να αποδείξει τρία βασικά ενοχοποιητικά στοιχεία που εκφράζονται με τις κατηγορηματικές μετοχές, αποτελεί γι' αυτόν τη μεγαλύτερη απόδειξη της αθωότητάς του.
	ὥστε πολὺ ἂν δικαιό-	λογικό συμπέρασμα ενός πειστικού συλλογισμού. Τα **γράμματα**,

τερον ἐκείνοις τοῖς γράμμασι ἢ τούτοις πιστεύοιτε

δηλ. οι κατάλογοι στους οποίους αναγράφονταν τα ονόματα των ιππέων από τους οποίους εισπράχθηκαν τα δοθέντα επιδόματα, ήταν πιο αξιόπιστα από τα εκτεθειμένα σανίδια, διότι ήταν εγκυρότερα. Ο κίνδυνος να παραλειφθούν από τους καταλόγους κάποια ονόματα ιππέων και να πληρώσουν οι φύλαρχοι τα οφειλόμενα από εκείνους χρήματα έκανε προσεκτική και υπεύθυνη τη σύνταξή τους. Η παράδοση των καταλόγων αυτών ως επισήμων εγγράφων στη Βουλή απέκλειε οποιαδήποτε αλλοίωσή τους.

8 *εἴπερ ἵππευσα οὐκ ἂν ἔξαρνος ὡς δεινόν τι πεποιηκώς, ἀλλ'... δοκιμάζεσθαι*

η υποθετική αυτή άποψη του Μαντιθέου είναι πολύ εύστοχη και στηρίζεται στην εκλογή πολλών από τους παρόντες βουλευτές όχι μόνο στο αξίωμα αυτό αλλά και στο αξίωμα του στρατηγού και ιππάρχου, παρόλο που υπηρέτησαν στο ιππικό επί των Τριάκοντα. Επιδοκιμάζοντας την εκλογή τους επιδιώκει να κερδίσει τη συμπάθειά τους και μια ανάλογη ευνοϊκή και δίκαιη γι' αυτόν απόφαση.

στρατηγοί

στην Αθήνα η εκλογή των στρατηγών δε γινόταν με κλήρωση αλλά με χειροτονία, διότι το αξίωμα αυτό απαιτούσε γνώσεις και εμπειρία. Εκλέγονταν κάθε χρόνο δέκα, ένας από κάθε φυλή. Προτιμιόταν ο παντρεμένος, αυτός που είχε νόμιμα τέκνα και γαιοκτησία (Δείναρχος *κατά Δημοσθένους* 71). Φρόντιζαν για τη στρατολογία, επέβλεπαν τις στρατιωτικές λειτουργίες και εισφορές και επαγρυπνούσαν για την ασφάλεια της χώρας. Είχαν το δικαίωμα να συγκαλούν τη Βουλή, όταν το έκριναν αναγκαίο. Στις ναυτικές εκστρατείες οι στρατηγοί ήσαν συγχρόνως και ναύαρχοι. Το αξίωμα του στρατηγού ήταν τιμητικότατο και αποτελούσε καύχημα για τα παιδιά να κατάγονται από πατέρα που είχε διατελέσει στρατηγός.

ὥστε μηδὲν δι' ἄλλο... ἢ ὅτι περιφανῶς ἐτόλμησάν μου καταψεύσασθαι

ο μοναδικός λόγος της απολογίας δεν είναι η ίδια η κατηγορία αλλά ο έλεγχος της ψευδολογίας των κατηγόρων.

ἀνάβηθι δέ μοι καὶ μαρτύρησον

οι μάρτυρες ανέβαιναν σε ένα μικρό βάθρο, το πόδιον, για να φαίνονται και ακούονται καλύτερα από τους βουλευτές. Εδώ ο μάρτυς θα βεβαιώσει τον χρόνο επιστροφής του Μαντιθέου στην Αθήνα.

Ασκήσεις

1) Ποιο είναι το βαθύτερο αίτιο της κατηγορίας κατά του Μαντιθέου;
2) Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί ο Μαντίθεος να αναιρέσει την κατηγορία; Ποιο κατά τη γνώμη σας έχει τη μεγαλύτερη αποδεικτική ισχύ; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3) *μεθισταμένης τῆς πολιτείας*: Πότε άλλοτε την εποχή εκείνη κατελύθη το δημοκρατικό πολίτευμα των Αθηναίων και πότε στην πρόσφατη ιστορία μας;
4) *διαιτησομένους, καθαιρουμένων, χρωμένους*: Να αναλυθούν οι μετοχές.
5) *ὡς οὐδεὶς ὑπ' ἐμοῦ τῶν πολιτῶν κακῶς πέπονθε*: α) να αντικατασταθεί η ειδική πρόταση από ισοδύναμη συντακτικά έκφραση και β) να τραπεί η σύνταξη σε ενεργητική.
6) Να μεταφέρετε στην α.ε την ακόλουθη έκφραση:
   Είναι φυσικό να μετέχουμε στους κινδύνους της πόλεως, αλλά είναι ανόητο να συμπάσχουμε με τους εχθρούς της.
7) Να γραφούν στη ν.ε. λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις ακόλουθες λέξεις: *ἐξέπεμψε, καθαιρουμένων, ἐπεδημοῦμεν, μεθισταμένης, ἀφιγμένους, μετέχειν, ἠτίμαζον, χρωμένους*.
8) *μεθισταμένης, μεταδιδόναι*: α) να γίνει χρονική αντικατάσταση και β) να γραφεί το β' ενικό πρόσωπο του ενεστώτα και αορίστου β' σε όλες τις εγκλίσεις.

Κείμενο

9 Περὶ μὲν τοίνυν αὐτῆς τῆς αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ πλείω λέγειν· δοκεῖ δέ μοι, ὦ βουλή, ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀγῶσι περὶ αὐτῶν μόνων τῶν κατηγορημένων προσήκειν ἀπολογεῖσθαι, ἐν δὲ ταῖς δοκιμασίαις δίκαιον εἶναι παντὸς τοῦ βίου λόγον διδόναι. δέομαι οὖν ὑμῶν μετ' εὐνοίας ἀκροάσασθαί μου. ποιήσομαι δὲ τὴν ἀπολογίαν ὡς ἂν δύνωμαι διὰ βραχυτάτων.

Ο Μαντίθεος θα απολογηθεί σύντομα για όλη τη ζωή του.

10 Ἐγὼ γὰρ πρῶτον μέν, οὐσίας μοι οὐ πολλῆς καταλειφθείσης διὰ τὰς συμφορὰς καὶ τὰς τοῦ πατρὸς καὶ τὰς τῆς πόλεως, δύο μὲν ἀδελφὰς ἐξέδωκα ἐπιδοὺς τριάκοντα μνᾶς ἑκατέρᾳ, πρὸς τὸν ἀδελφὸν δ' οὕτως ἐνειμάμην ὥστ' ἐκεῖνον πλέον ὁμολογεῖν ἔχειν ἐμοῦ τῶν πατρῴων, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἅπαντας οὕτως βεβίωκα ὥστε μηδεπώποτέ μοι μηδὲ πρὸς ἕνα μηδὲν ἔγκλημα γενέσθαι. καὶ τὰ μὲν ἴδια οὕτως διῴκηκα· περὶ δὲ τῶν κοινῶν μοι μέγιστον ἡγοῦμαι τεκμήριον εἶναι τῆς ἐμῆς ἐπιεικείας, ὅτι τῶν νεωτέρων ὅσοι περὶ κύβους ἢ πότους ἢ [περὶ] τὰς τοιαύτας ἀκολασίας τυγχάνουσι τὰς διατριβὰς ποιούμενοι, πάντας αὐτοὺς ὄψεσθέ μοι διαφόρους ὄντας, καὶ πλεῖστα τούτους περὶ ἐμοῦ λογοποιοῦντας καὶ ψευδομένους. καίτοι δῆλον ὅτι, εἰ τῶν αὐτῶν ἐπεθυμοῦμεν, οὐκ ἂν τοιαύτην γνώμην εἶχον περὶ ἐμοῦ. ἔτι δ', ὦ βουλή, οὐδεὶς ἂν ἀποδεῖξαι περὶ ἐμοῦ δύναιτο οὔτε δίκην αἰσχρὰν οὔτε γραφὴν οὔτε εἰσαγγελίαν γεγενημένην· καίτοι ἑτέρους ὁρᾶτε πολλάκις εἰς τοιούτους ἀγῶνας καθεστηκότας. πρὸς τοίνυν τὰς στρατείας καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς πρὸς τοὺς πολεμίους σκέψασθε οἷον ἐμαυτὸν παρέχω τῇ πόλει. πρῶτον μὲν γάρ, ὅτε τὴν συμμαχίαν ἐποιήσασθε πρὸς [τοὺς] Βοιωτοὺς καὶ εἰς Ἁλίαρτον ἔδει βοηθεῖν, ὑπὸ Ὀρθοβούλου κατειλεγμένος ἱππεύειν, ἐπειδὴ πάντας ἑώρων τοῖς μὲν ἱππεύουσιν ἀσφάλειαν εἶναι δεῖν νομίζοντας,

Η συμεριφορά του Μ. στην ιδιωτική του ζωή.

Η συμεριφορά του Μ. στη δημόσια ζωή του.

Πρόταση του Μ. να πολεμήσει ως οπλίτης

τοῖς δ' ὁπλίταις κίνδυνον ἡγουμένους, ἑτέρων ἀναβάντων ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀδοκιμάστων παρὰ τὸν νόμον ἐγὼ προσελθὼν ἔφην τῷ Ὀρθοβούλῳ ἐξαλεῖψαί με ἐκ τοῦ καταλόγου, ἡγούμενος αἰσχρὸν εἶναι τοῦ πλήθους μέλλοντος κινδυνεύειν ἄδειαν ἐμαυτῷ παρασκευάσαντα στρατεύεσθαι. Καί μοι ἀνάβηθι, Ὀρθόβουλε.

Γλωσσικά σχόλια

9 **αἰτία** κατηγορία

ἀγών δικαστικός αγώνας, δίκη

τὰ κατηγορημένα οι κατηγορίες

ὅ τι δεῖ πλείω λέγειν πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο του ρ. *οἶδα*

ὅ τι αιτιατική του σκοπού

βίου γεν. αντικειμενική στο λόγον

ὡς ἂν δύνωμαι αναφορική παραβολική πρόταση. Εκφράζει ποσό

10 **οὐσία** περιουσία

ἐκδίδωμι παντρεύω

ἐπιδίδωμι δίνω προίκα, προικίζω

νέμομαί τι ἤ τινι ἤ πρός τινα μοιράζομαι κάτι ή με κάποιον

τὰ πατρῷα η πατρική περιουσία

μηδεπώποτε (επίρρ.) ποτέ μέχρι τώρα

ἔγκλημα παράπονο, κατηγορία, μομφή

ἔγκλημα γίγνεταί μοι πρός τινα δίνω αφορμή παραπόνου σε κάποιον

τὰς τοῦ πατρός επιθετικός προσδ. στο *συμφοράς*

ἐμοῦ γενική συγκριτική

11 **τὰ ἴδια** οι ιδιωτικές υποθέσεις

διοικέω, -ῶ διευθύνω, κυβερνώ

τὰ κοινά ο δημόσιος βίος

ἐπιείκεια τιμιότητα, ειλικρίνεια, πραότητα, κοσμιότητα

	οἱ κύβοι	τα ζάρια
	ποιοῦμαι τὰς διατριβάς	ασχολούμαι, περνώ ή χάνω τον καιρό μου
	διάφορος <διαφέρομαι	εχθρός, αντίπαλος, αντίθετος
	διάφορος <διαφέρω	διαφορετικός, ανόμοιος
	λογοποιέω, -ῶ	πλάθω μύθους, διαδίδω ψευδείς φήμες, ανακριβείς λόγους
	ἐπιεικείας	γενική αντικειμενική στο *τεκμήριον*
	τεκμήριον	κατηγορούμενο στο εννοούμενο *τοῦτο*
	ὅτι... ποιούμενοι	ειδική πρότ. επεξήγηση στο εννοούμενο *τοῦτο*
	πλεῖστα	σύστοιχο αντικείμενο των μτχ. *λογοποιοῦντας* και *ψευδομένους*
12	*δίκη*	ιδιωτική δίκη
	γραφή	έγγραφη καταγγελία για δημόσιο αδίκημα
	εἰσαγγελία	μήνυση για δημόσιο αδίκημα
	οἷον ἐμαυτὸν παρέχω τῇ πόλει	πώς συμπεριφέρομαι στην πόλη, πόσο πρόθυμα εκπληρώνω το καθήκον μου προς την πατρίδα
	γεγενημένην	κατηγορηματική μτχ. από το *ἀποδεῖξαι*
	οἷον... τῇ πόλει	πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο στο *σκέψασθε*
	κατειλεγμένος	μτχ. πρκμ. του ρ. **καταλέγομαι** καταγράφομαι, γράφομαι σε κατάλογο
	ἀναβαίνω ἐπὶ τοὺς ἵππους	κατατάσσομαι στο ιππικό
	ἀδοκίμαστος	ανεξέταστος, χωρίς να υποβληθεί σε δοκιμασία
	ἄδεια	ασφάλεια
13	*κατειλεγμένος*	εναντιωματική μτχ.
	ἱππεύειν	απρμφ. του σκοπού
	τοῖς ἱππεύουσιν	επιθετική μτχ. ως δοτ. προσωπική κτητική

Ερμηνευτικά σχόλια

9 *ἐν δὲ ταῖς δοκιμασίαις δίκαιον εἶναι παντὸς τοῦ βίου λόγον διδόναι*

η διαδικασία της δοκιμασίας (βλ. εισαγωγή) είχε την εξής μορφή: Στην αρχή υποβάλλονταν ορισμένες καθιερωμένες ερωτήσεις, που στόχο είχαν να εξακριβωθεί η καταγωγή του δοκιμαζομένου και να διαπιστωθεί αν ήταν Αθηναίος πολίτης (συγκεκριμένα αφορούσαν τα ονόματα του πατέρα, της μητέρας, των δύο παππούδων, καθώς και τους δήμους από τους οποίους κατάγονταν). Στη συνέχεια, έπρεπε να διαπιστωθεί αν σεβόταν τους γονείς του και απέδιδε τις πρέπουσες τιμές στους τάφους τους· επίσης, αν είχε εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, πλήρωνε τακτικά τους φόρους και λάτρευε τους θεούς της πόλης. Οι δηλώσεις του εξεταζομένου σχετικά με τα ερωτήματα αυτά έπρεπε να επιβεβαιώνονται από μάρτυρες. Τέλος, όποιος ήθελε μπορούσε να απευθύνει κατά του εξεταζομένου κατηγορία, την οποία μπορούσε εκείνος να αντικρούσει με επιχειρήματα. Μετά απ' αυτό η Βουλή ή οι δικαστές αποφάσιζαν για την αποδοχή ή την απόρριψή του. Η δοκιμασία δεν ήταν πάντοτε μια συνοπτική και τυπική διαδικασία, αλλά μπορούσε να είναι περισσότερο λεπτομερής και χρονοβόρα, γιατί μπορούσε να περιλάβει ένα ευρύτερο και εξονυχιστικότερο έλεγχο της προσωπικότητας του δοκιμαζομένου, με σκοπό να διαπιστωθεί αν ήταν άξιος του λειτουργήματος στο οποίο είχε αναδειχθεί.

δέομαι οὖν ὑμῶν μετ' εὐνοίας ἀκροάσασθαί μου

η παράκληση του Μαντιθέου αποτελεί λογικό συμπέρασμα της προηγούμενης ημιπεριόδου, αλλά και έντονη επιθυμία για κάθε άδικα κατηγορούμενον.

ποιήσομαι δὲ τὴν ἀπολογίαν ὡς ἂν δύνωμαι διὰ βραχυτάτων

ο Μαντίθεος με την πρόθεσή του να μην κουράσει τους βουλευτές επιδιώκει την εύνοιά τους.

10 *διὰ τὰς συμφορὰς καὶ τὰς τοῦ πατρὸς καὶ τὰς τῆς πόλεως*

οι εκτεταμένες καταστροφές της πόλεως σε έμψυχο και άψυχο υλικό που προκάλεσε ο μακροχρόνιος Πελοποννησιακός πόλεμος επόμενο ήταν να έχουν σοβαρότατες επιπτώσεις και στις εμπορικές επιχειρήσεις του πατέρα του Μαντιθέου. Η κακή οικονομική κατάστασή του προφανώς τον υποχρέωσε να στείλει τα δυο του παιδιά στον φίλο του Σάτυρο (§4). Φαίνεται επίσης ότι ο Μαντίθεος λόγω των αριστοκρατικών ιδεών του αντιμετώπισε και προβλήματα πολιτικής φύσεως.

δύο μὲν ἀδελφὰς

ο Μαντίθεος, ως μεγαλύτερος αδελφός και αρχηγός του οίκου

ἐξέδωκα ἐπιδοὺς τριάκοντα μνᾶς ἑκατέρᾳ — μετά τον θάνατο του πατέρα του, πάντρεψε τις δύο αδελφές του δίνοντας σε κάθε μία προίκα 30 μνων, αρκετά καλή σε σχέση με την περιουσία που κληρονόμησε. Μια συνήθης προίκα ανερχόταν στο ποσό των 30-40 μνων. Στην Αθήνα σπανιότατα γινόταν γάμος χωρίς προίκα. Ο πατέρας όμως ή ο αδελφός-προστάτης της νύφης δεν ήταν νομικά υποχρεωμένος να δώσει προίκα.

πρὸς τὸν ἀδελφὸν δ' οὕτως ἐνειμάμην, ὥστε... τῶν πατρῴων — αν κάποιος πέθαινε αφήνοντας περισσότερους από έναν γνήσιους γιους, αυτοί κληρονομούσαν εξίσου όλη την περιουσία του πατέρα τους. Ο μεγαλύτερος γιος δεν είχε κανένα πλεονέκτημα απέναντι των άλλων. Η παραχώρηση μεγαλύτερου μεριδίου στον μικρότερο αδελφό αποτελεί δείγμα της αφιλοκέρδειας του Μαντιθέου.

11 *περὶ κύβους ἢ πότους ἢ περὶ τὰς τοιαύτας ἀκολασίας... ποιούμενοι* — πολλοί νεαροί Αθηναίοι περνούσαν τον καιρό τους στα σκιραφεία ή κυβευτήρια παίζοντας ζάρια, και στα καπηλεία. Τα μέρη αυτά εθεωρούντο τόποι διαφθοράς, διότι σύχναζαν κοινές γυναίκες. Ο Ισοκράτης στον λόγο του «Αρεοπαγιτικός» (Κεφ. 48-50) κακίζει τη νεολαία της εποχής του για τις κακές αυτές συνήθειες.

περὶ ἐμοῦ λογοποιοῦντας καὶ ψευδομένους — η λογοποιία και ψευδολογία, έννοιες συνώνυμες, χαρακτήριζαν τους ανθρώπους που σύχναζαν στα σκιραφεία, καπηλεία και λοιπά καταγώγια, και σκοπό είχαν τη διαβολή έντιμων πολιτών.

εἰ τῶν αὐτῶν ἐπεθυμοῦμεν, οὐκ ἂν τοιαύτην γνώμην εἶχον περὶ ἐμοῦ — ψυχολογικό και πολύ εύστοχο το επιχείρημα. Στηρίζεται στην παλαιά παροιμία *ὅμοιον ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει*, δηλ. ο όμοιος τον όμοιο πάντα γυρεύει (Πλάτ. *Συμπόσιο* 195b). Η ανωτερότητα όμως του Μαντιθέου κινεί τον φθόνο των αντιπάλων του και αυτός προκαλεί την εις βάρος του διαβολή.

12 *οὐδείς... γεγενημένην* — το ηθικό αυτό επιχείρημα είναι πολύ ισχυρό και χρησιμοποιείται από αρκετούς ρήτορες, όπως τον Λυσία, Υπερείδη, Δημοσθένη, Ισοκράτη. Επειδή οι Αθηναίοι ήσαν φιλόδικοι (Ξενοφώντα *Απομνημονεύματα* 3.5.16 «*πλείστας δίκας ἀλλήλοις δικάζονται*»), επαινούσαν αυτόν που δεν πήγαινε στο δικαστήριο ούτε ως κατήγορος ούτε ως κατηγορούμενος.

δίκην — στην Αθήνα δίκη λεγόταν η ιδιωτική δίκη (αγών ίδιος). Δίκη μπορούσε να κινήσει ως ενάγων (κατήγορος) μόνον άνδρας, ελεύθερος, ενήλικας και επίτιμος (με πολιτικά δικαιώματα), εφόσον νόμιζε ότι αδικείται.

γραφήν — ήταν ο πιο συνηθισμένος τύπος δημόσιας δίκης. Ονομαζόταν έτσι διότι, όπως φαίνεται, αρχικά ήταν ο μόνος τύπος υπόθεσης, όπου η καταγγελία έπρεπε να υποβληθεί εγγράφως. Οι δημόσιες δίκες αφορούσαν αδικήματα τα οποία έθιγαν το σύνολο της κοι-

νότητας, όπως π.χ. η προδοσία, η λιποταξία ή η κατάχρηση δημοσίου χρήματος.

εἰσαγγελίαν η εισαγγελία στην Αθήνα ήταν δημόσια κατηγορία ή καταγγελία για σοβαρότατα δημόσια αδικήματα που αφορούσαν την ασφάλεια του κράτους (προδοσία, συνωμοσία κ.λπ.). Εισαγόταν πρώτα στη Βουλή των πεντακοσίων, η οποία επέβαλλε στον ένοχο πρόστιμο μέχρι 500 δρχ. Για αυστηρότερη ποινή παρέπεμπε την υπόθεση για εκδίκαση στην Εκκλησία του δήμου ή στην Ηλιαία. Η Εκκλησία έκρινε μόνον τις πολιτικές υποθέσεις. Τον 4ο π.Χ. αιώνα η χρήση της εισαγγελίας γενικεύθηκε και για υποθέσεις ήσσονος σημασίας.

13 *ὅτε τὴν συμμαχίαν ἐποιήσασθε πρὸς Βοιωτούς* πρόκειται για τη συμμαχία που συνομολογήθηκε το 395 π.Χ. μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών, η οποία στρεφόταν κατά των Λακεδαιμονίων. Ο Θρασύβουλος διάβασε το ψήφισμα στους Θηβαίους πρέσβεις για την από κοινού αντιμετώπιση των Λακεδαιμονίων (Ξεν. *Ελλ.* 3.5.16).

εἰς Ἁλίαρτον πόλη της Βοιωτίας κοντά στην Κωπαΐδα. Στη μάχη που έγινε εκεί νίκησαν οι Αλιάρτιοι και οι Θηβαίοι τον Σπαρτιάτη Λύσανδρο που οδηγούσε τον στρατό των Φωκέων και του Ορχομενού. Ο Λύσανδρος σκοτώθηκε αφήνοντας 1.000 νεκρούς στο πεδίο της μάχης και οι νικητές έστησαν τρόπαιο (Ξεν. *Ελλ.* 3.5.17-19).

ὑπὸ Ὀρθοβούλου ως φύλαρχος της Ακαμαντίδος φυλής, στην οποία ανήκε ο Μαντίθεος, ο Ορθόβουλος. κρατούσε τον κατάλογο των ιππέων.

τοῖς μὲν ἱππεύουσιν... τοὺς δ' ὁπλίτας διακινδυνεύσειν ἡγουμένους οι ιππείς των Αθηναίων και Βοιωτών θα είχαν ευκολότερο έργο, διότι και πολλοί και ικανοί ήσαν, ενώ το ιππικό των Λακεδαιμονίων δεν ήταν αξιόμαχο. Αντίθετα οι οπλίτες θα αντιμετώπιζαν σοβαρούς κινδύνους λόγω της ισχύος του εχθρικού πεζικού.

ἑτέρων ἀναβάντων ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀδοκιμάστων παρὰ τὸν νόμον στην αρχή κάθε χρόνου η Βουλή δοκίμαζε τους ιππείς και τους ίππους, τιμωρώντας αυτόν που δε διατηρούσε σε καλή κατάσταση τον ίππο του. Τους δοκιμασμένους από τη Βουλή ιππείς οι στρατηγοί δεν είχαν εξουσία να τους τοποθετήσουν στο πεζικό. Οι αδοκίμαστοι δεν είχαν το δικαίωμα να στρατεύονται με τους ιππείς· αν όμως κάποιος αδοκίμαστος ίππευε, καταδικαζόταν σε ατιμία και δημευόταν η περιουσία του.

ἔφην τῷ Ὀρθοβούλῳ... στρατεύεσθαι η αντίθεση ενεργειών και κινήτρων του Μαντιθέου και των άλλων, αποτελεί ισχυρότατο επιχείρημα για την άψογη συμπεριφορά του προς την πόλη

Ασκήσεις

1) Σε τι διαφέρει μια τυπική δίκη από τη δοκιμασία;
2) Τι υπόσχεται ο Μαντίθεος στους Βουλευτές και ποια η αιτία και ο σκοπός της υπόσχεσης;
3) Το ήθος του Μαντιθέου αναδεικνύεται μέσα από αντιθέσεις. Να τις επισημάνετε.
4) Να χαρακτηρισθούν συντακτικά τα απαρέμφατα του κειμένου και να γραφεί το υποκείμενό τους.
5) *ἔφην τῷ Ὀρθοβούλῳ ἐξαλεῖψαί με ἐκ τοῦ καταλόγου*: Να τραπεί ο πλάγιος λόγος σε ευθύ.
6) *μοι*: Ποιες είναι οι συντακτικές του ιδιότητες στο κείμενο;
7) *ὅ τι, πλείω, ἐμαυτῷ*: Να κλιθούν στο θηλυκό γένος.
8) *σκέψασθε, ἀνάβηθι*: Να αντικατασταθούν χρονικά και εγκλιτικά.

«ὅρος προικός» των Ελληνιστικών χρόνων. (Εκδοτ. Αθηνών)

Κείμενο

ΜΑΡΤΥΡΙΑ

14 Συλλεγέντων τοίνυν τῶν δημοτῶν πρὸ τῆς ἐξόδου, εἰδὼς αὐτῶν ἐνίους πολίτας μὲν χρηστοὺς ὄντας καὶ προθύμους, ἐφοδίων δὲ ἀποροῦντας, εἶπον ὅτι χρὴ τοὺς ἔχοντας παρέχειν τὰ ἐπιτήδεια τοῖς ἀπόρως διακειμένοις. καὶ οὐ μόνον τοῦτο συνεβούλευον τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔδωκα δυοῖν ἀνδροῖν τριάκοντα δραχμὰς ἑκατέρῳ, οὐχ ὡς πολλὰ κεκτημένος, ἀλλ' ἵνα παράδειγμα τοῦτο τοῖς ἄλλοις γένηται. Καί μοι ἀνάβητε.

Πρόταση του Μαντιθέου για οικονομική ενίσχυση των στρατευμένων συνδημοτών του.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ

15 Μετὰ ταῦτα τοίνυν, ὦ βουλή, εἰς Κόρινθον ἐξόδου γενομένης καὶ πάντων προειδότων ὅτι δεήσει κινδυνεύειν, ἑτέρων ἀναδυομένων ἐγὼ διεπραξάμην ὥστε τῆς πρώτης τεταγμένος μάχεσθαι τοῖς πολεμίοις· καὶ μάλιστα τῆς ἡμετέρας φυλῆς δυστυχησάσης, καὶ πλείστων ἐναποθανόντων, ὕστερος ἀνεχώρησα τοῦ σεμνοῦ Στειριῶς τοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις
16 δειλίαν ὠνειδικότος. καὶ οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον μετὰ ταῦτα ἐν Κορίνθῳ χωρίων ἰσχυρῶν κατειλημμένων, ὥστε τοὺς πολεμίους μὴ δύνασθαι παριέναι, Ἀγησιλάου δ' εἰς τὴν Βοιωτίαν ἐμβαλόντος ψηφισαμένων τῶν ἀρχόντων ἀποχωρίσαι τάξεις αἵτινες βοηθήσουσι, φοβουμένων ἁπάντων (εἰκότως, ὦ βουλή· δεινὸν γὰρ ἦν ἀγαπητῶς ὀλίγῳ πρότερον σεσωσμένους ἐφ' ἕτερον κίνδυνον ἰέναι) προσελθὼν ἐγὼ τὸν ταξίαρχον ἐκέλευον ἀκληρωτὶ τὴν ἡμετέραν τάξιν
17 πέμπειν. ὥστ' εἴ τινες ὑμῶν ὀργίζονται τοῖς τὰ μὲν τῆς πόλεως ἀξιοῦσι πράττειν, ἐκ δὲ τῶν κινδύνων ἀποδιδράσκουσιν, οὐκ ἂν δικαίως περὶ ἐμοῦ τὴν γνώμην ταύτην ἔχοιεν· οὐ γὰρ μόνον τὰ προσταττόμενα ἐποίουν προθύμως, ἀλλὰ καὶ κινδυνεύειν ἐτόλμων. καὶ ταῦτ' ἐποίουν οὐχ ὡς οὐ δεινὸν ἡγούμενος εἶναι Λακεδαιμονίοις μάχεσθαι, ἀλλ' ἵνα, εἴ ποτε ἀδίκως εἰς κίνδυνον καθισταίμην, διὰ ταῦτα βελτίων ὑφ' ὑμῶν νομιζόμενος ἁπάντων τῶν δικαίων τυγχάνοιμι. Καί μοι ἀνάβητε τούτων μάρτυρες.

Ο ηρωισμός του Μαντιθέου

Γλωσσικά σχόλια

14	ἔνιοι, -αι, -α	(αόρ. αντων.) μερικοί
	ἀπορῶ τινος	έχω έλλειψη από κάτι
	οἱ ἀπόρως διακείμενοι	οι φτωχοί, οι άποροι
	ἀνδροῖν	δυικός αρ., γενική διαιρετική
	ὡς κεκτημένος	αιτιολογική μτχ. υποκειμενικής αιτιολογίας
15	ἔξοδος	εκστρατεία, έξοδος, διέξοδος, πομπή, τέλος, συμπέρασμα, δαπάνη
	πρόοιδα	γνωρίζω από πριν
	ἀναδύομαι	αποφεύγω (τη μάχη), αποσύρομαι, οπισθοχωρώ, αναβάλλω, ανέρχομαι
	διαπράττομαι	κατορθώνω, φέρω εις πέρας
	τάττομαι τῆς πρώτης	παρατάσσομαι στην πρώτη γραμμή
	δυστυχέω, -ῶ	νικιέμαι
	σεμνός	αλαζόνας, υπερήφανος
	ὀνειδίζω τινί τι	κατηγορώ κάποιον για κάτι
	τεταγμένος	τροπική μτχ.
	Στειριῶς	γενική συγκριτική
16	ἰσχυρὸν χωρίον	οχυρός τόπος, οχυρή θέση
	πάρειμι	διαβαίνω, διέρχομαι, περνώ
	ἀγαπητῶς	(επίρρ.) μόλις και μετά βίας
	οὐ πολλαῖς (= ὀλίγαις)	σχήμα λιτότητας
	ὀλίγῳ	δοτική του ποσού
17	πράττω τὰ τῆς πόλεως	ασχολούμαι με τα δημόσια πράγματα
	ἀποδιδράσκω	δραπετεύω, διαφεύγω, αποφεύγω, φεύγω
	τὰ προσταττόμενα	οι διαταγές

Ερμηνευτικά σχόλια

14 *συλλεγέντων τῶν δημοτῶν* — πρόκειται για τους στρατευμένους συνδημότες του Μαντιθέου από τον δήμο του Θορικού. Τους καταλόγους των στρατευσίμων δημοτών κατάρτιζαν οι δήμαρχοι.

πρὸ τῆς ἐξόδου — πριν από την εκστρατεία στην Αλίαρτο.

ἐφοδίων δ' ἀποροῦντας — οι Αθηναίοι στρατιώτες έπρεπε να φροντίζουν για τον οπλισμό τους. Ο ημερήσιος όμως μισθός που η Αθηναϊκή πολιτεία έδινε στον κάθε στρατιώτη ήταν μόνον δύο οβολοί και άλλοι δύο για τη διατροφή τους. Για τον λόγο αυτό εύποροι φιλάνθρωποι Αθηναίοι κάλυπταν με πρόσθετη εισφορά τις ανάγκες σε οπλισμό των απόρων στρατιωτών του δήμου τους.

καὶ οὐ μόνον τοῦτο συνεβούλευον τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ καί... γένηται — η συμβουλή του Μαντιθέου, η υλοποίησή της και ο επιδιωκόμενος σκοπός της συνιστούν ισχυρή απόδειξη του πατριωτισμού του.

καί μοι ἀνάβητε — ο Μαντίθεος καλεί τους δύο άνδρες να επιβεβαιώσουν με τη μαρτυρία τους τα λεγόμενά του.

15 *εἰς Κόρινθον ἐξόδου γενομένης* — πρόκειται για την εκστρατεία στην Κόρινθο των Αθηναίων και των συμμάχων τους Κορινθίων, Βοιωτών και Αργείων κατά των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους το 394 π.Χ.

πάντων προειδότων ὅτι δεήσει κινδυνεύειν — η σύγκρουση προβλεπόταν σκληρή, λόγω της ισοδυναμίας των αντιπάλων και του αήττητου των Λακεδαιμονίων.

ἑτέρων ἀναδυομένων ἐγὼ διεπραξάμην ὥστε... τοῖς πολεμίοις — η αντίθεση εξαίρει τη γενναιότητα του Μαντιθέου, που έλαβε μέρος ως οπλίτης στη μάχη εκείνη.

τῆς ἡμετέρας φυλῆς δυστυχησάσης καὶ πλείστων θανόντων — ο ρήτορας κατ' ευφημισμόν χρησιμοποιεί την ηπιότερη μετοχή *δυστυχησάσης* αντί της *ἡττηθείσης*. Η Ακαμαντίδα φυλή, στην οποία ανήκε ο Μαντίθεος, και οι άλλες πέντε που βρέθηκαν αντιμέτωπες στη Νεμέα με τους Λακεδαιμονίους με ηγέτη τον Αριστόδημο υπέστησαν οδυνηρή ήττα. Σκοτώθηκαν από τους Λακεδαιμονίους μόνον 8 και 1100 από τους συμμάχους τους, ενώ από τους αντιπάλους τους 2800 σ' εκείνη τη μεγάλη μάχη, όπως τη χαρακτηρίζει ο Δημοσθένης (*Προς Λεπτίνην* 52).

	ὕστερος ἀνεχώρησα τοῦ σεμνοῦ Στειριῶς... ὠνειδικότος	ο στρατηγός Θρασύβουλος, που κατέλυσε την αρχή των Τριάκοντα και αποκατέστησε τη δημοκρατία στην Αθήνα, ήταν επικεφαλής των Αθηναίων στη μάχη της Νεμέας. Λέγεται Στειριεύς, διότι ανήκε στον δήμο Στειρία που υπαγόταν στην Πανδιονίδα φυλή. Η συμπεριφορά του προς τους άνδρες του, τους οποίους κατηγόρησε ως δειλούς χαρακτηρίζεται από τον Μαντίθεο αλαζονική. Το επιχείρημα αυτό ως ενισχυτικό του προηγουμένου αναδεικνύει το θάρρος του Μαντιθέου.
16	*ἐν Κορίνθῳ χωρίων ἰσχυρῶν κατειλημμένων... παριέναι*	παρά τη νίκη των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους ο αντίπαλος συνασπισμός εξακολούθησε να κατέχει την Κόρινθο και με την κατάληψη οχυρών θέσεων πέτυχε τον έλεγχο του Ισθμού, εμποδίζοντας έτσι τους Σπαρτιάτες του Αριστόδημου να ενωθούν με τον στρατό του Αγησιλάου, που είχε ήδη φθάσει στη Βοιωτία. Τελικά μόνο μια μόρα στρατού (600 περίπου άνδρες) κατάφερε να φθάσει στον Αγησίλαο.
	Ἀγησιλάου δ' εἰς τὴν Βοιωτίαν ἐμβαλόντος	ο Αγησίλαος, ο ικανότερος βασιλιάς που ανέδειξε η Σπάρτη, είχε εκστρατεύσει στη Μ. Ασία για να απελευθερώσει τις εκεί ελληνικές πόλεις από τους Πέρσες και με απώτερο σκοπό να καταλύσει το κράτος των Περσών για όσα κακά είχαν διαπράξει στους Έλληνες. Ο απώτερος σκοπός όμως δεν πραγματοποιήθηκε, διότι με εντολή των Εφόρων επέστρεψε εσπευσμένα στην Ελλάδα, για να αντιμετωπίσει τον αντισπαρτιατικό συνασπισμό των Αθηναίων, Αργείων, Βοιωτών και Κορινθίων που είχε συγκροτηθεί με περσικά χρήματα. Ο Αγησίλαος έμπαινε στη Βοιωτία τον Αύγουστο του 394 π.Χ. με 20.000 περίπου άνδρες.
	φοβουμένων ἁπάντων... προσελθὼν ἐγὼ τὸν ταξίαρχον ἐκέλευον... πέμπειν	ο ρήτορας λίαν επιτυχώς αντιπαραθέτει τον καθολικό και αιτιολογημένο φόβο των στρατιωτών προς την τολμηρή και θαρραλέα στάση του Μαντιθέου.
	εἰκότως, ὦ βουλή· δεινὸν γὰρ ἦν... ἐφ' ἕτερον κίνδυνον ἰέναι	ρεαλιστικό και ψυχολογικό το επιχείρημα. Αποτελεί φοβερή δοκιμασία για τον στρατιώτη, που έχασε τη μάχη και ως εκ θαύματος σώθηκε, να ριχθεί με πεσμένο το ηθικό σε ελάχιστο χρονικό διάστημα σε έναν πολύ πιο δύσκολο αγώνα με αντίπαλο μάλιστα τον Αγησίλαο.
	τὸν ταξίαρχον	ταξίαρχος ήταν ο διοικητής της τάξεως, του πεζικού δηλ. σώματος της κάθε φυλής· γι' αυτό στην Αθήνα εκλέγονταν κάθε χρόνο με χειροτονία δέκα ταξίαρχοι, όσες και οι φυλές.
17	*εἴ τινες ὑμῶν ὀργίζονται... ἐκ δὲ τῶν κιν-*	η αντίθεση προκαλεί δικαιολογημένη οργή. Η αποφυγή της στρατιωτικής υπηρεσίας, η λιποταξία και η δειλία όχι μόνο δεν

δύνων ἀποδιδράσκουσιν	επέτρεπαν στον πολίτη να αναλάβει δημόσια αξιώματα, αλλά του στερούσαν και τα πολιτικά δικαιώματα.
οὐ γὰρ μόνον τὰ προσταττόμενα... ἀλλὰ καὶ κινδυνεύειν ἐτόλμων	η προθυμία στην εκτέλεση των διαταγών αλλά και η περιφρόνηση του κινδύνου διαφοροποιούν τον Μαντίθεο.

Ασκήσεις

1) Πώς τεκμηριώνεται ο πατριωτισμός και η γενναιότητα του Μαντιθέου;
2) Να συγκρίνετε τη συμπεριφορά του Θρασυβούλου (του σεμνού Στειριώς) και του Μαντιθέου προς τους στρατιώτες.
3) Πού απέβλεπε η παραδειγματική στρατιωτική συμπεριφορά του Μαντιθέου;
4) Να γραφούν οι απόλυτες μετοχές και να χαρακτηρισθούν.
5) *αἵτινες βοηθήσουσι*: Να αναγνωρίσετε την πρόταση και να την αντικαταστήσετε με άλλη ισοδύναμή της.
6) *κεκτημένος, ἡγούμενος*: Να γράψετε τα ομόρριζα (απλά και σύνθετα) του πρώτου τύπου στη ν.ε. και τα συνώνυμα του δεύτερου τύπου στην α.ε.
7) Να γράψετε τα ρήματα και τους ρηματικούς τύπους με αναδιπλασιασμό και να χαρακτηρίσετε το είδος του.
8) *ἀναδυομένων, ἀποδιδράσκουσιν*: α) να αντικατασταθούν χρονικά και β) να γραφεί το β′ ενικό και γ′ πληθυντικό πρόσωπο του αορίστου β′ σε όλες τις εγκλίσεις

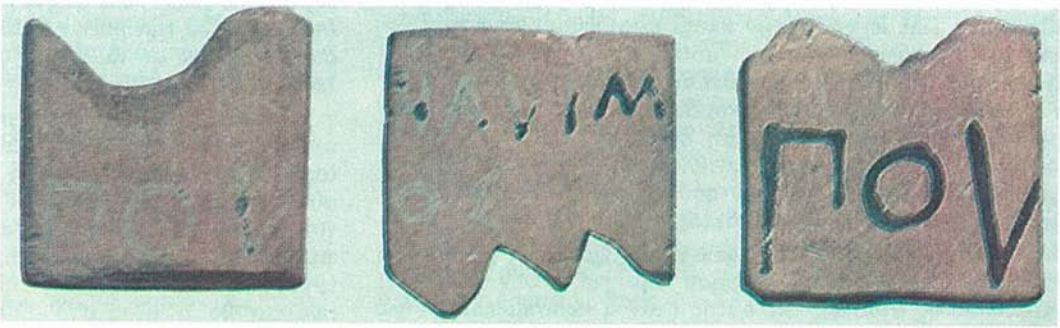

Μικρά πήλινα πλακίδια που φέρουν επιγραφή με το όνομα της φυλής και του δήμου. (Εκδοτ. Αθηνών)

Κείμενο

ΜΑΡΤΥΡΕΣ

18 Τῶν τοίνυν ἄλλων στρατειῶν καὶ φρουρῶν οὐδεμιᾶς ἀπε-
λείφθην πώποτε, ἀλλὰ πάντα τὸν χρόνον διατετέλεκα μετὰ
τῶν πρώτων μὲν τὰς ἐξόδους ποιούμενος, μετὰ τῶν τελευ-
ταίων δὲ ἀναχωρῶν. καίτοι χρὴ τοὺς φιλοτίμως καὶ κο-
σμίως πολιτευομένους ἐκ τῶν τοιούτων σκοπεῖν, ἀλλ' οὐκ εἴ
τις κομᾷ, διὰ τοῦτο μισεῖν· τὰ μὲν γὰρ τοιαῦτα ἐπιτηδεύμα-
τα οὔτε τοὺς ἰδιώτας οὔτε τὸ κοινὸν τῆς πόλεως βλάπτει,
ἐκ δὲ τῶν κινδυνεύειν ἐθελόντων πρὸς τοὺς πολεμίους ἅπα-
19 ντες ὑμεῖς ὠφελεῖσθε. ὥστε οὐκ ἄξιον ἀπ' ὄψεως, ὦ βουλή,
οὔτε φιλεῖν οὔτε μισεῖν οὐδένα, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν·
πολλοὶ μὲν γὰρ μικρὸν διαλεγόμενοι καὶ κοσμίως ἀμπεχόμε-
νοι μεγάλων κακῶν αἴτιοι γεγόνασιν, ἕτεροι δὲ τῶν τοιού-
των ἀμελοῦντες πολλὰ κἀγαθὰ ὑμᾶς εἰσιν εἰργασμένοι.

Το κριτήριο αξιολόγησης του πολίτη.

Γλωσσικά σχόλια

18	***ἀπολείπομαί τινος***	παραμελώ, αφήνω κάτι, μένω πίσω από κάτι
	ποιοῦμαι ἐξόδους	εκστρατεύω
	φιλοτίμως	με φιλοτιμία, με φιλοδοξία
	κομάω, -ῶ	τρέφω μακριά μαλλιά, περιποιούμαι, καλλωπίζω την κόμη μου
	ἐπιτήδευμα	ασχολία, συνήθεια, επάγγελμα
	τὸ κοινὸν τῆς πόλεως	οι αρχές της πόλεως, το δημόσιο
	ἐκ τῶν τοιούτων	εμπρόθ. προσδ. της συμφωνίας
	μισεῖν	τελικό απρμφ. υποκείμενο στο απρόσωπο *χρή*
	ἐκ τῶν ἐθελόντων	εμπρόθ. προσδ. της προέλευσης
19	***ἀπ' ὄψεως***	από την εξωτερική εμφάνιση (*πρβλ. σε γνωρίζω από την όψη*)

ἀμπέχομαι	(ἀμφί + ἔχω) ντύνομαι, καλύπτομαι, περιβάλλομαι
μικρόν	(με επιρρημ. σημασία) λίγο
ἐργάζομαί τινά τι	κάνω σε κάποιον κάτι

Ερμηνευτικά σχόλια

18	φρουρῶν	πρόκειται για τη φύλαξη των φρουρίων της Αττικής και γενικά των οχυρών θέσεων.
	καίτοι χρή... ἐκ τῶν τοιούτων σκοπεῖν	κατά τον ρήτορα η άψογη εκτέλεση των στρατιωτικών υποχρεώσεων από τον δοκιμαζόμενο πολίτη προεξοφλεί τη φιλοτιμία και κοσμιότητα στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων.
	οὐκ εἴ τις κομᾷ, διὰ τοῦτο μισεῖν	ο Μαντίθεος και πολλοί αριστοκρατικοί νέοι της τάξεως των ιππέων έτρεφαν μακριά κόμη μιμούμενοι τους Λακεδαιμονίους. Αυτό όμως τους έκανε αντιπαθείς σε πολλούς δημοκρατικούς. Οι περισσότεροι ελεύθεροι Αθηναίοι της κλασικής περιόδου είχαν τα μαλλιά τους αρκετά κοντά, ήδη από την εφηβική ηλικία.
19	ὥστε οὐκ ἄξιον ἀπ' ὄψεως... ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν	ο Μαντίθεος επισημαίνει ότι η ουσία της δοκιμασίας δεν είναι η εξωτερική εμφάνιση του δοκιμαζομένου, αλλά οι πράξεις του. Τα φαινόμενα συνήθως απατούν. Πολλοί πίσω από μια κόσμια εμφάνιση κρύβουν την κακότητα της ψυχής τους. Ενδιαφέρονται για το *φαίνεσθαι* και όχι για το *εἶναι*.

Ασκήσεις

1) Γιατί ο Μαντίθεος κάνει λόγο για την εξωτερική του εμφάνιση;
2) Πιστεύετε ότι η εξωτερική εμφάνιση ενός ανθρώπου πρέπει να επηρεάζει την κρίση μας γι' αυτόν;
3) *διαλεγόμενοι, ἀμελοῦντες*: α) να χαρακτηρισθούν συντακτικά οι μετοχές και να αναλυθούν· β) να γραφούν τα ομόρριζα της πρώτης μετοχής στη ν.ε. και να αντικατασταθεί η δεύτερη με το αντώνυμό της.
4) Να αναγνωρίσετε συντακτικά τις γενικές του κειμένου.
5) Να καλύψετε τα κενά με λέξεις του κειμένου.
   α. Οὐ πολλοῦ δέω χάριν ἔχειν, — _____, τῷ κατηγόρῳ.
   β. Οἱ Πέρσαι τοῖς Ἕλλησι _____ _____ αἴτιοι γεγόνασι.
   γ. Ὁ δῆμος _____ τοὺς κοσμίως _____ .
   δ. Πάντας χρὴ ἐκ τῶν ἔργων _____ .
6) *ἀπ' ὄψεως, κἀγαθά*: Να περιγράψετε το φθογγικό πάθος των λέξεων και να δημιουργήσετε ανάλογα πάθη στα ακόλουθα παραδείγματα.
   α. *Οὐδεὶς μετὰ ὀργῆς ἀσφαλῶς βουλεύεται.* β. *Πρὸς τὴν ἀνάγκην πάντα τὰ ἄλλα ἐστὶ ἀσθενῆ.*
   γ. *Ἆρα οὐ δικαία γλῶσσα ἔχει κράτος μέγα;* δ. *Καὶ ἐγὼ πέμπω ὑμᾶς.*

Κωμικογράφημα

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 20-21

«Ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τεττάρων, ἔκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀκροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φαύλως, καὶ ἐκ τοῦ αὐξῆσαι καὶ ταπεινῶσαι καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθη τὸν ἀκροατὴν καταστῆσαι καὶ ἐξ ἀναμνήσεως»

Αριστοτέλη, *Ρητορική* III 19, 1419611

Κείμενο

20 Ἤδη δέ τινων ἠσθόμην, ὦ βουλή, καὶ διὰ ταῦτα ἀχθομένων μοι, ὅτι νεώτερος ὢν ἐπεχείρησα λέγειν ἐν τῷ δήμῳ. ἐγὼ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἠναγκάσθην ὑπὲρ τῶν ἐμαυτοῦ πραγμάτων δημηγορῆσαι, ἔπειτα μέντοι καὶ ἐμαυτῷ δοκῶ φιλοτιμότερον διατεθῆναι τοῦ δέοντος, ἅμα μὲν τῶν προγόνων ἐνθυμούμενος, ὅτι οὐδὲν πέπαυνται τὰ τῆς πόλεως πράττον-
21 τες, ἅμα δὲ ὑμᾶς ὁρῶν (τὰ γὰρ ἀληθῆ χρὴ λέγειν) τοὺς τοιούτους μόνους <τινὸς> ἀξίους νομίζοντας εἶναι, ὥστε ὁρῶν ὑμᾶς ταύτην τὴν γνώμην ἔχοντας τίς οὐκ ἂν ἐπαρθείη πράττειν καὶ λέγειν ὑπὲρ τῆς πόλεως; ἔτι δὲ τί ἂν τοῖς τοιούτοις ἄχθοισθε; οὐ γὰρ ἕτεροι περὶ αὐτῶν κριταί εἰσιν, ἀλλ' ὑμεῖς.

Ο σκοπός της πρώτης αγόρευσης του Μαντιθέου και το κίνητρο ενασχόλησής του με τα κοινά.

Γλωσσικά σχόλια

20

ἀχθομαί τινι	δυσαρεστούμαι, ενοχλούμαι, στενοχωριέμαι με κάποιον
ἐνθυμέομαι, -οῦμαι	σκέπτομαι, συλλογίζομαι, έχω στη μνήμη μου
φιλοτιμότερον διατίθεμαι	επιδεικνύω μεγαλύτερη φιλοδοξία
ἅμα μέν... ἅμα δέ	από τη μια... από την άλλη
οὐδέν	(επίρρ.) καθόλου
τὸ πρῶτον	επιρρ. προσδ. χρόνου

	ἐμαυτῷ	δοτ. προσωπική του κρίνοντος προσώπου
21	ἐπαίρομαι	παρακινούμαι, διεγείρομαι, περηφανεύομαι

Ερμηνευτικά σχόλια

20	νεώτερος ὢν ἐπεχείρησα λέγειν ἐν τῷ δήμῳ	σύμφωνα με το νόμο του Σόλωνα δικαίωμα αγόρευσης στην Εκκλησία είχαν μόνον οι Αθηναίοι πολίτες άνω των πενήντα ετών και οι μεγαλύτεροι αγόρευαν πρώτοι. Το προνόμιο αυτό της ηλικίας προ πολλού είχε καταργηθεί και όλοι οι πολίτες από είκοσι χρόνων και άνω μπορούσαν να μιλήσουν. Γενικά πάντως οι νέοι απέφευγαν για λόγους ευγενείας να λάβουν πρώτοι τον λόγο.
	ἠναγκάσθην ὑπὲρ τῶν ἐμαυτοῦ πραγμάτων δημηγορῆσαι	προφανώς εδημηγόρησε για να διασώσει την πατρική περιουσία από τον κίνδυνο της δήμευσης (βλ. §10 «διὰ τὰς συμφορὰς τὰς τοῦ πατρός»).
	ἐμαυτῷ δοκῶ φιλοτιμότερον διατεθῆναι τοῦ δέοντος	ευγενής έκφραση ειλικρινείας του Μαντιθέου.
	ἅμα μὲν τῶν προγόνων ἐνθυμούμενος... πράττοντες	η προγονική παράδοση ενασχόλησης με τα κοινά που έπρεπε να συνεχιστεί αποτελεί τον πρώτο λόγο της υπέρμετρης φιλοδοξίας του Μαντιθέου.
21	ἅμα δὲ ὑμᾶς ὁρῶν... νομίζοντας εἶναι	η άποψη της πολιτείας ότι μόνον οι ασχολούμενοι με τα κοινά θεωρούνται άξιοι πολίτες κέντρισε περισσότερο τη φιλοδοξία του.
	ὥστε ὁρῶν ὑμᾶς... τίς οὐκ ἂν ἐπαρθείη πράττειν καὶ λέγειν ὑπὲρ τῆς πόλεως;	ο ρήτορας εγκωμιάζει τους Βουλευτές, οι οποίοι ως εκφραστές του πνεύματος της πολιτείας, υπηρέτες και προστάτες του κοινού συμφέροντος, με την ανάλογη στάση τους παρακινούν τον κάθε πολίτη να ασχοληθεί με τα ζητήματα της πόλεως.
	ἔτι δὲ τί ἂν τοῖς τοιούτοις ἄχθοισθε; οὐ γὰρ ἕτεροι... ἀλλ' ὑμεῖς	ο Μαντίθεος τελειώνει την απολογία του υποβάλλοντας στους βουλευτές μια ρητορική ερώτηση που ισοδυναμεί με έντονη άρνηση, την οποία και αιτιολογεί. Τους λέει ότι δεν υπάρχει λόγος να δυσανασχετούν με τέτοιους πολίτες, τους οποίους οι ίδιοι παρακίνησαν με τη στάση τους να ασχοληθούν με τα κοινά. Διότι αυτοί τους κρίνουν με τη δοκιμασία και όχι άλλοι.

Ασκήσεις

1) Πού οφείλεται η επιθυμία του Μαντιθέου να ασχοληθεί με την πολιτική; Ισχύουν σήμερα για τους νέους οι ίδιοι λόγοι;
2) Ο Μαντίθεος στον επίλογο επαινεί τους Βουλευτές και τον θεσμό της δοκιμασίας. Σε τι συνίσταται ο έπαινος και πού αποσκοπεί;
3) *ἀχθομένων*: α) να χαρακτηρισθεί συντακτικά η μετοχή και να αναλυθεί· β) Η μετοχή είναι συνημμένη ή απόλυτη; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
4) Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση αιτιολογώντας την επιλογή σας.
   Η πρόταση ὅτι νεώτερος ὢν ἐπεχείρησα λέγειν ἐν τῷ δήμῳ είναι:
   α. Ειδική
   β. Αιτιολογική
   γ. Πλάγια ερωτηματική
   δ. Αναφορική
5) *ᾐσθόμην, ἐπαρθείη*: α) να αντικατασταθούν χρονικά και β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό.

Ασκήσεις γενικής θεώρησης

1) Η απολογία του Μαντιθέου χωρίζεται σε δύο μέρη. Ποιο είναι το θέμα του κάθε μέρους και ποιο, κατά τη γνώμη σας, είναι το σπουδαιότερο; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
2) Το σημαντικότερο γνώρισμα της τέχνης του Λυσία στον συγκεκριμένο λόγο είναι η ηθοποιία. Πώς ζωγραφίζει ο επιδέξιος λογογράφος τον πελάτη του;
3) Ποιος ο ρόλος της δοκιμασίας των αρχόντων στη διασφάλιση της δημοκρατίας;
4) Εάν ήσαστε Βουλευτής-κριτής, θα επικυρώνατε ή όχι την εκλογή του Μαντιθέου στο βουλευτικό αξίωμα; Να αιτιολογήσετε την απόφασή σας.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ

Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας

Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν

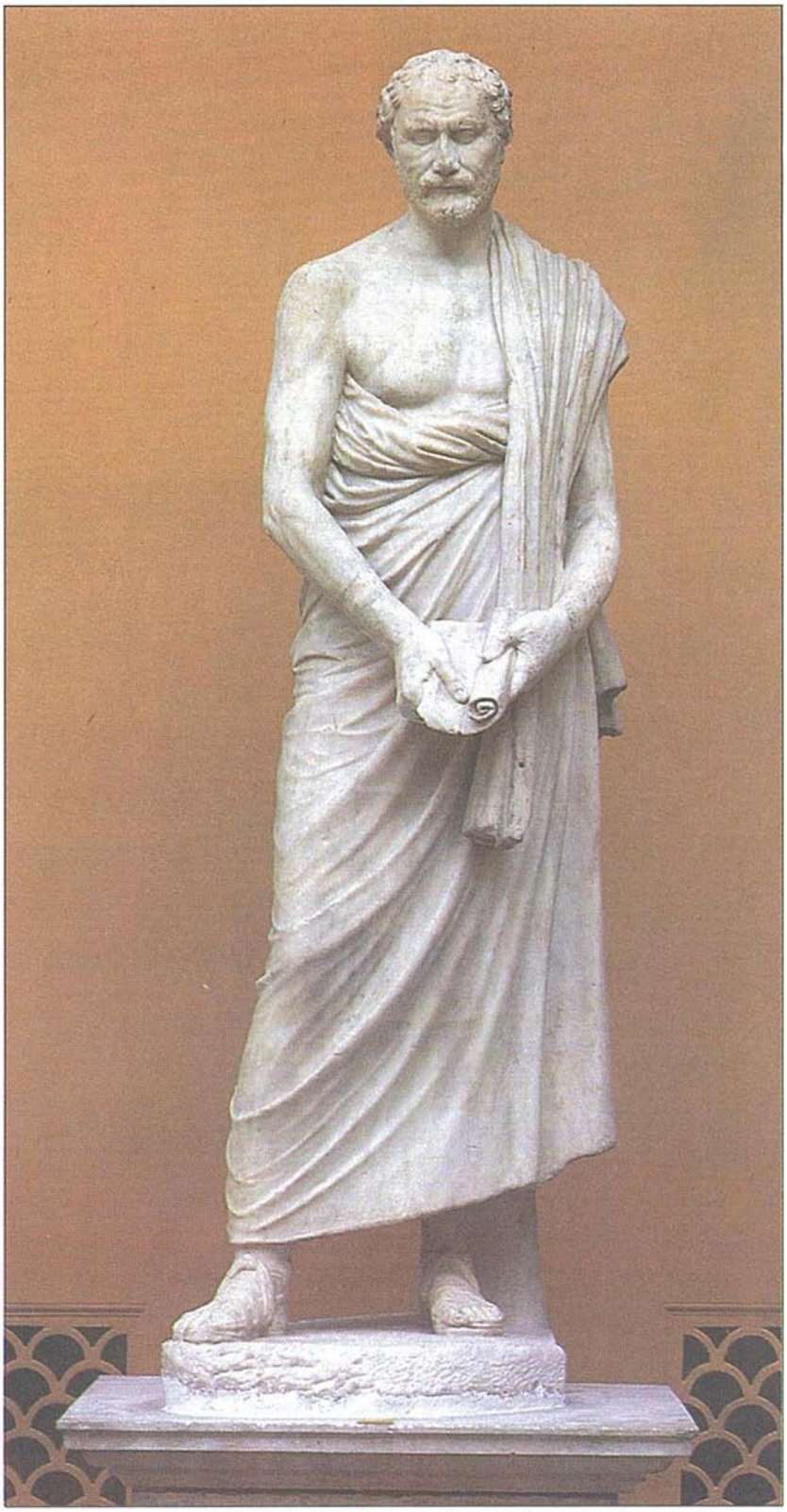

Ο Δημοσθένης (Γλυπτοθήκη της Κοπεγχάγης)

ΒΙΟΣ - ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Η νεότητα

Ο Δημοσθένης ανήκει στις μορφές εκείνες της αρχαιότητας για τις οποίες έχουμε αρκετά εξακριβωμένες πληροφορίες για τη ζωή τους, κυρίως για τη νεότητά τους.

Γεννήθηκε το 384 π.Χ. στο δήμο Παιανίας της Αττικής. Ο πατέρας του, που ονομαζόταν κι αυτός Δημοσθένης, ήταν πλούσιος Αθηναίος, ιδιοκτήτης δύο εργοστασίων μαχαιροποιίας και κλινοποιίας. Η μητέρα του Κλεοβούλη ήταν ελληνοσκύθισσα, κόρη του Αθηναίου Γύλωνα, πάππου του Δημοσθένη, ο οποίος εξόριστος στον Εύξεινο Πόντο (Ταυρική Χερσόνησος), είχε παντρευτεί γυναίκα σκυθικής καταγωγής, μητέρα της Κλεοβούλης.

Σε ηλικία επτά ετών ο Δημοσθένης έχασε τον πατέρα του, ο οποίος με διαθήκη όριζε κηδεμόνες του ανήλικου γιου του και της πενταετούς κόρης του και διαχειριστές της περιουσίας του δύο ανεψιούς του, τον Άφοβο και τον Δημοφώντα κι έναν παλιό του φίλο, τον Θηριππίδη.

Μετά την ενηλικίωσή του ο Δημοσθένης αποδύθηκε σε πολυετείς δικαστικούς αγώνες κατά των κηδεμόνων του («ἐπίτροποι») για κακοδιαχείριση της περιουσίας που τους εμπιστεύτηκε ο πατέρας του. Για ν' ανταποκριθεί σ' αυτές τις δραστηριότητες αλλά και για ν' αποκτήσει ρητορική μόρφωση, αυτονόητη για τους νέους της εποχής του με πολιτικές φιλοδοξίες, μελέτησε από νέος τη ρητορική τέχνη, κλεισμένος κυριολεκτικά μέσα στο σπίτι του, μακριά από την ξεγνοιασιά και τις συνηθισμένες δραστηριότητες των συνομηλίκων του, που χαίρονταν τη νιότη τους.

Φαίνεται ότι και η λαμπρή απολογία του πολιτικού και δεινού ρήτορα Καλλίστρατου, ο οποίος ασκούσε τότε την εξουσία στην Αθήνα, κατά τη λεγόμενη δίκη του Ωρωπού (366 π.Χ.)[1], θα άσκησε επάνω στον 17χρονο ήδη Δημοσθένη ισχυρή επίδραση και θα τον έστρεψε προς τη ρητορική τέχνη. Παράλληλα θα του ενίσχυσε την επιθυμία και το ενδιαφέρον για την ενασχόληση με τα κοινά, από αγάπη για την πατρίδα.

Εκτός από τις προσωπικές του μελέτες και παράλληλα μ' αυτές έγινε μαθητής του Ισαίου (Αθηναίου πολίτη γεννημένου στη Χαλκίδα), έμπειρου και ειδικού στις κληρονομικές υποθέ-

1. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πλουτάρχου (Δημοσθένης, 5) ο νεαρός Δημοσθένης πέρασε στο χώρο της δίκης κρυμμένος πίσω από τον παιδαγωγό του.

σεις λογογράφου και σπουδαίου ρητοροδιδάσκαλου της εποχής μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο[2].

Πρώτοι δικανικοί λόγοι

Καρπός της προηγούμενης προετοιμασίας του είναι οι πέντε δικανικοί λόγοι του[3] εναντίον των κηδεμόνων του (ή προσώπων που εμπλέκονται ποικιλοτρόπως στις κληρονομικές του υποθέσεις). Παρά τη νεότητά του διακρίνει κανείς σ' αυτούς «νεανική κοσμιότητα» αλλά και «μια εκπληκτική σιγουριά» κι ένα «πάθος ώριμο και κυριαρχημένο», ασυνήθιστο για την εποχή του (W. Jaeger).

Η επιτυχία σ' αυτές τις δίκες τον εμψύχωσε ώστε να συνεχίσει τη σπουδή της ρητορικής τέχνης και τη γενικότερη πνευματική του μόρφωση και καλλιέργεια. Παράλληλα με τη φροντίδα αυτή αγωνίζεται να διορθώσει ατέλειες και αδυναμίες σωματικές, τις οποίες η φύση του είχε κληροδοτήσει. Η ίδια όμως η φύση τον είχε προικίσει με αδάμαστη θέληση, χάρη στην οποία, με υπομονή και πείσμα, «άσκησε την ορθοφωνία του (βάζοντας χαλίκια μέσα στο στόμα του), τη φωνή του (με το να ρητορεύει τρέχοντας) και την ηθοποιία του (μιλώντας μπροστά στον καθρέφτη)» (Jacq. de Romilly).

Λογογράφος

Για πολλά χρόνια ύστερα ο Δημοσθένης άσκησε το επάγγελμα του λογογράφου, χωρίς να έχει ουσιαστική οικονομική ανάγκη γι' αυτό, αλλά ωθούμενος κυρίως από ένα εσωτερικό πάθος. Για τον ίδιο λόγο δίδασκε ιδιωτικά σε νέους την τέχνη του λόγου, ώστε να είναι ικανοί να υπερασπίζονται οι ίδιοι τα συμφέροντά τους στα δικαστήρια.

Από τα πρώτα αυτά χρόνια της ζωής του ως λογογράφου σώζονται λίγοι δικανικοί λόγοι. Ίσως η φήμη του ακόμη δεν ήταν πολύ μεγάλη και αυτοί οι λόγοι του είχαν βίο εφήμερο. Αντίθετα, πολύ περισσότεροι δικανικοί του λόγοι μας σώζονται από τα μεταγενέστερα χρόνια, όταν ο Δημοσθένης, φτασμένος πια πολιτικός ρήτορας, προσφέρει τις υπηρεσίες του σε δημόσιες και ιδιωτικές δίκες συγγράφοντας λόγους για άλλους.[4]

Δικανικοί λόγοι δημόσιοι

Οι λόγοι του σε δημόσιες πολιτικές δίκες (σε δίκες με πολιτικό περιεχόμενο) είναι αυτοί που σηματοδοτούν τη στροφή του

---

2. Πιστεύεται ότι υπήρξε επίσης μαθητής του Ισοκράτη και του Πλάτωνα και ότι αντέγραψε ιδιοχείρως οκτώ φορές το έργο του Θουκυδίδη.

3. Κατ' Ἀφόβου Α' και Β', Πρὸς Ἄφοβον Ψευδομαρτυριῶν, Πρὸς Ὀνήτορα ἐξούλης Α' και Β' («Ἐπιτροπικοί»).

4. «Ὑπὲρ Φορμίωνος παραγραφή, Πρὸς Πανταίνετον παραγραφή, Πρὸς Βοιωτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος, Κατὰ Κόνωνος αἰκ(ε)ίας (= ιδιωτική καταγγελία για σωματική βλάβη), Ἔφεσις πρὸς Εὐβουλίδην κ.λπ.

(εσωτερική πολιτική) Δημοσθένη προς την πολιτική. Η κρίσιμη χρονιά είναι το 355 π.Χ. που γράφτηκε ο λόγος *Κατ' Ανδροτίωνος* και ακολουθούν οι λόγοι *Πρὸς Λεπτίνην* (354) και *Κατὰ Τιμοκράτους* (353). Στους λόγους αυτούς επιτίθεται κυρίως κατά της οικονομικής πολιτικής των κυβερνώντων (επικεφαλής τους είναι ο ηλικιωμένος Αριστοφώντας), που είχαν οδηγήσει το κράτος σε οικονομική εξαθλίωση και τη δημόσια διοίκηση σε διάλυση. Ο Δημοσθένης βρίσκεται στο πλευρό της αντιπολίτευσης (υπό τον διαπρεπή οικονομολόγο Εύβουλο) και ο πρώτος καθαρά πολιτικός λόγος, που εκφωνείται από τον ρήτορα στην Εκκλησία του Δήμου, ήταν ο *Περὶ τῶν Συμμοριῶν* (354). Θεματολογικά κινείται στο ίδιο κλίμα με τους προηγούμενους λόγους και εξετάζει σημαντικά οικονομικά μέτρα του κράτους. Προτείνει, συγκεκριμένα, τη μεταρρύθμιση του τρόπου οργάνωσης των τριηραρχιών, της δαπάνης δηλ. για τον εξοπλισμό των πλοίων, υποχρέωση που είχαν οι εύποροι πολίτες, ενόψει του φημολογούμενου περσικού κινδύνου.

Πολιτικοί λόγοι Ο τομέας όμως στον οποίον διακρίθηκε ιδιαίτερα ο Δημοσθένης ήταν ο πολιτικός στίβος και οι δημηγορίες του ενώπιον του αθηναϊκού λαού τού άφησαν δόξα αιώνια και τον τίτλο του μεγαλύτερου ρήτορα της αρχαιότητας. Είναι προπάντων εκείνες που αφορούν την εξωτερική πολιτική της Αθήνας, η οποία διέρχεται μεγάλη κρίση από τον Συμμαχικό πόλεμο (357-355 π.Χ.) και την αυτονόμηση των πόλεων που αποστάτησαν από τη συμμαχία της (Ρόδος, Χίος, Κως, Βυζάντιο). Παράλληλα υφίσταται βέβαια και η περσική απειλή που ποτέ δεν είχε εκλείψει τελείως. Εδώ ανήκουν οι δημηγορίες *Περὶ τῶν Συμμοριῶν* (που αναφέραμε), *Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν* (353/52), *Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας* (352/51), *Κατ' Ἀριστοκράτους* (352). Ο

Κωμικογράφημα

τελευταίος αναφέρεται στις σχέσεις της Αθήνας με τον Κερσοβλέπτη, βασιλιά της Θρακικής Χερσονήσου.

Αντιμακεδονικός αγώνας

Οι λόγοι αυτοί προετοιμάζουν το έδαφος για τη μεγάλη και ανυποχώρητη αντίσταση που αρχίζει ο Δημοσθένης κατά του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου με τον λόγο του *Κατὰ Φιλίππου Α΄* που εκφωνείται το 351 π.Χ. Είναι η αρχή ενός δραματικού, σκληρού και ισόβιου αγώνα του Δημοσθένη εναντίον των Μακεδόνων και του Φιλίππου, τον οποίο θεωρεί τώρα τον πιο επικίνδυνο εχθρό της Αθήνας. Αυτός είναι ο λόγος που έρχεται ο ρήτορας σε πλήρη αντίθεση με τους οπαδούς του φιλομακεδονικού κόμματος, τις ιδέες του οποίου εκφράζουν ο Αισχίνης, ο στρατηγός και πολιτικός Φωκίων και ο Ισοκράτης, ο κατεξοχήν κήρυκας και εισηγητής της Πανελλήνιας Ιδέας, της ένωσης δηλ. όλων των Ελλήνων υπό την ηγεσία του Φιλίππου για τον πόλεμο εναντίον των Περσών. Στα πλαίσια αυτής της αδυσώπητης διαμάχης του με τον Φίλιππο ανήκουν οι άλλοι τρεις λόγοι του *Κατὰ Φιλίππου* (ο Β΄ το 344, οι Γ΄ και Δ΄ το 341), οι τρεις *Ὀλυνθιακοί* (349), ο *Περὶ τῆς Εἰρήνης* (346), ο *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* (343) και ο *Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ* (341).

Ακολουθούν δύο λόγοι του, ο *Περὶ τοῦ Στεφάνου* (330) και ο *Κατ' Ἀριστογείτονος* (327), και οι δύο δικανικοί λόγοι, που κλείνουν το συγγραφικό του έργο. Ο πρώτος είναι «ο διασημότερος και προσωπικότερος λόγος του Δημοσθένη» και αποτελεί αναδρομή στο παρελθόν το δικό του και της πόλης του[1].

Το τέλος

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του είναι δραματικά και τραγικά. Εμπλέκεται το όνομά του σε μια κατάχρηση μέρους των

Κωμικογράφημα

1. Στον Δημοσθένη αποδίδονται επίσης δύο πανηγυρικοί λόγοι, ο *Ἐπιτάφιος* (338), για τους νεκρούς της μάχης της Χαιρωνείας και ο *Ἐρωτικός*. Επίσης έξι *Ἐπιστολαί* και πενήντα έξι *Προοίμια*. Του *Ἐρωτικοῦ*, τεσσάρων *Ἐπιστολῶν* και αρκετών *Προοιμίων* αμφισβητείται η γνησιότητα.

χρημάτων που είχε αρπάξει ο ταμίας του Μ. Αλεξάνδρου Άρπαλος και είχε καταφύγει στην Αθήνα. Παρότι δεν αποδείχτηκε η ενοχή του, καταδικάστηκε σε πρόστιμο πενήντα ταλάντων, το οποίο αδυνατούσε να καταβάλει και γι' αυτό δραπέτευσε από τη φυλακή στην Αίγινα-Τροιζήνα. Μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) οι συμπατριώτες του τον ανακάλεσαν από την Αίγινα, από την οποία επανήλθε θριαμβευτικά και πρωτοστάτησε στην εξέγερση των άλλων Ελλήνων κατά των Μακεδόνων. Όταν όμως οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους νικήθηκαν στην Κραννώνα της Θεσσαλίας (322 π.Χ.), κατ' απαίτηση των νικητών Μακεδόνων εισάγονται σε δίκη οι πρωτεργάτες αυτής της εξέγερσης. Ο Δημοσθένης για ν' αποφύγει τη βέβαιη καταδίκη καταφεύγει στο μικρό νησί Καλαύρ(ε)ια (τον σημερινό Πόρο) και ζητά άσυλο στο βωμό του ναού του Ποσειδώνα. Περικυκλωμένος από ανθρώπους του εχθρού αναγκάζεται να αυτοκτονήσει πίνοντας το δηλητήριο που είχε πάντα μαζί του κρυμμένο στον κονδυλοφόρο του. Αυτό το τέλος είχε ο διασημότερος ρήτορας της αρχαιότητας που πρόβαλε σθεναρή «πνευματική αντίσταση κατά των δυνάμεων της εποχής του» και θεωρήθηκε «ο άτυχος τελευταίος πρόμαχος της Ελληνικής ελευθερίας» (W. Jaeger). Ο Πλούταρχος (Δημοσθένης, κεφ. 30) αναφέρει ότι ύστερα από 42 χρόνια ο δήμος των Αθηναίων τιμώντας τον Δημοσθένη όπως του άξιζε τού έστησε στην αγορά χάλκινο ανδριάντα και ψήφισε να τρέφεται στο Πρυτανείο ο κάθε φορά μεγαλύτερος απόγονός του. Στη βάση του ανδριάντα επέγραψαν το πολυθρύλητο επίγραμμα:

εἴπερ ἴσην ῥώμην γνώμῃ, Δημόσθενες εἶχες,
οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών.

(= Αν είχες, Δημοσθένη, δύναμη τόση, όσο και νου δεν θα κυριαρχούσε ποτέ στην Ελλάδα ο Μακεδονικός Άρης, δηλ. οι Μακεδόνες).

Αξία του έργου του Δημοσθένη

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τον 4ον αι. π.Χ. τον βλέπουμε με τα μάτια του Δημοσθένη. Πράγματι το έργο του έχει μεγάλη ***ιστορική*** αξία. Ο ίδιος είναι ενεργός πολιτικός, συμμετέχει στα πολιτικά δρώμενα της εποχής του, τα επηρεάζει, τα διαμορφώνει. Αρχικά συμπλέει με τους φιλειρηνιστές. Όταν διαπιστώνει όμως πως αυτό το «πνεύμα» οδηγεί στον ατομικισμό, στην ευμάρεια και στην αποφυγή της στράτευσης, δηλ. ζημιώνει την πατρίδα του, αντιδρά, εξεγείρεται και επιτιμά τους συμπολίτες του. Γίνεται ο αγωνιστής-ηγέτης της εθνικής ενότητας των

Ελλήνων, εναντίον του Φιλίππου όμως και των διαδόχων του, κι όχι εναντίον των Περσών, που ήθελε ο Ισοκράτης.

Έτσι παρελαύνει μέσα από τους λόγους του η **κοινωνική** ζωή, η **εσωτερική** και η **εξωτερική** πολιτική της Αθήνας του 4ου αι. π.Χ.

Στους **δικανικούς** λόγους του έχουμε ανάγλυφη την εικόνα της αθηναϊκής κοινωνίας με τις ποικίλες οικονομικές, κοινωνικές και αστικές δραστηριότητές της (φορολογικό σύστημα, τραπεζικές εργασίες, κληρονομικές υποθέσεις, διαζύγια κ.λπ.). Είναι μια κοινωνία της επιείκειας, χωρίς σχολαστικότητες, με επιφανειακή αξιοπρέπεια και αστική ηθική.

Στους **πολιτικούς** του λόγους (και σε δικανικούς για πολιτικά θέματα) έχουμε πληροφορίες για ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Παρακολουθούμε τις προσπάθειες για οικονομική, διοικητική και ηθική ανόρθωση του αθηναϊκού κράτους από μια ομάδα εκλεκτών Αθηναίων, οικονομολόγων, επιχειρηματιών, διπλωματών και πολιτικών. Είναι όλοι τους εραστές του πνεύματος της παλαιάς, ισχυρής και ένδοξης Αθήνας, που είχε κύρος, γόητρο και επιβολή στον ελληνικό χώρο. Αυτό το πνεύμα θέλουν να αναβιώσουν, τούτο αποτελεί και όνειρο ζωής για τον Δημοσθένη.

Εξάλλου, σχετικά με τον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, παρουσιάζονται στους λόγους του Δημοσθένη πρόσωπα, γεγονότα, καταστάσεις, συγκρούσεις, διπλωματικές αποστολές και διαπραγματεύσεις για ειρήνη ή συμμαχία.

Στα πλαίσια της δικής του πολιτικής, με βάση την αρχή «*της ισορροπίας των δυνάμεων*», βλέπουμε στους λόγους του μια Αθήνα που ενεργεί χωρίς ενδοιασμούς και ηθικές αναστολές, αλλά με κύριο γνώμονα το *συμφέρον* της. Έτσι συντάσσεται και συμμαχεί άλλοτε με τους Θηβαίους και άλλοτε με τους Σπαρτιάτες. Αντιστρατεύεται στην προσπάθεια καθεμιάς από τις δύο αυτές αντίπαλες πόλεις ν' αποκτήσει υπεροχή, προβάδισμα στρατιωτικό, εδαφικές επεκτάσεις ή συμμαχικούς δεσμούς που ανατρέπουν τις εκάστοτε ισορροπίες στον ελληνικό χώρο.

Επίσης, οι σχέσεις της Αθήνας με τους συμμάχους της της Δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας (378/77 π.Χ.), οι κίνδυνοι για την πόλη από τα Μικρασιατικά παράλια (Ευρωπασιατικό πρόβλημα, Μαύσωλος, σατράπης της Καρίας) από το Πελοποννησιακό πρόβλημα (Σπάρτη-Αρκάδες, Μεσσήνη), ή από τον Φίλιππο και τον Αλέξανδρο της Μακεδονίας (Βορειοελλαδικό πρόβλημα), προκύπτουν ανάγλυφα μέσα από τους πολιτικούς του

λόγους.

Μεγάλη είναι και η ***αισθητική*** αξία των λόγων του, η οποία αναγνωρίζεται από τους μελετητές του έργου του. Κατέχει ο ρήτορας την τέχνη της *ηθοποιίας*. Έχει δηλ. την ικανότητα να σκιαγραφεί με τον λόγο του (ως λογογράφος) τον εσωτερικό κόσμο και τον χαρακτήρα των πελατών του. Κάθε φορά ο λογογράφος μεταμορφώνεται σε πρόσωπο ξεχωριστό της υψηλής κοινωνίας, σε «καλόκαρδο επαρχιώτη», σε «κλαψιάρη τραυματία πολέμου», σε «κατεργάρη» ή σε «φιλήσυχο μικροαστό».

Εξάλλου, ο λόγος του γενικά, ορμητικός, τολμηρός, ζωηρός, λαμπρός, οδηγεί με αργό ρυθμό στην κλιμάκωση των νοημάτων για να καταλήξει, ίσως απροσδόκητα, σ' ένα σύντομο αλλά σαφές και αποστομωτικό για τον αντίπαλο συμπέρασμα. Με την καλοδουλεμένη και φροντισμένη μορφή τους οι λόγοι του Δημοσθένη χαρίζουν μεγάλη φήμη στον δημιουργό τους και παράλληλα αποτελούν ένα απολαυστικό ανάγνωσμα. Είναι ένα σπουδαίο μέσον πνευματικής ψυχαγωγίας για τον αναγνώστη.

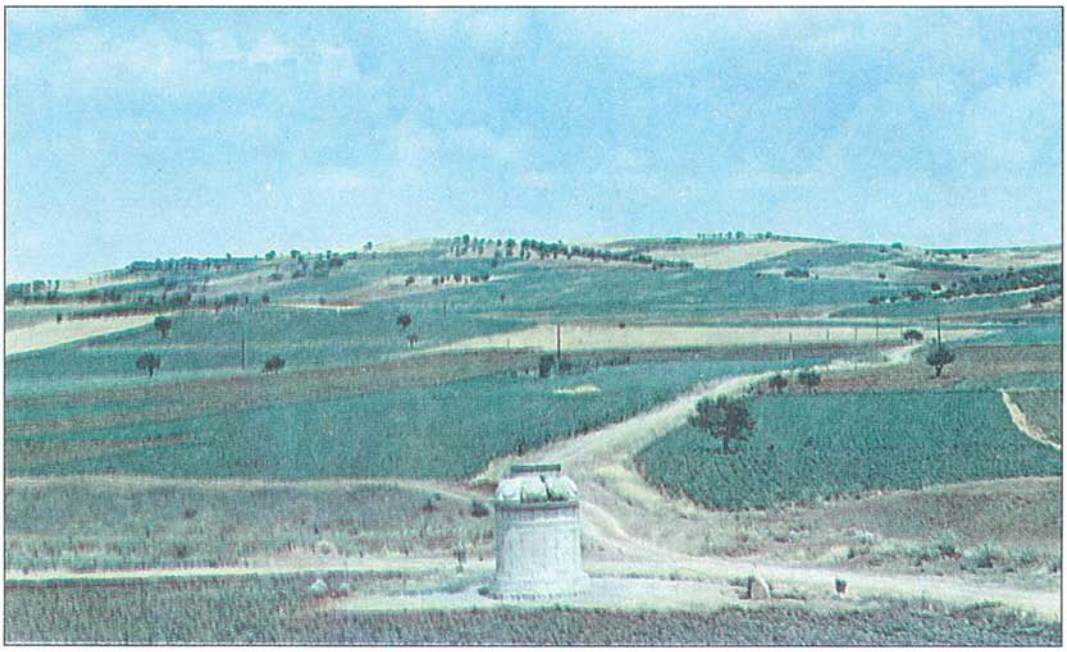

Ο χώρος της μάχης των Λεύκτρων. Διακρίνεται το κάτω τμήμα του τροπαίου της μάχης. Σύγχρονη αναπαράσταση. (Εκδοτ. Αθηνών)

Η Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία το 355 π.Χ.
(Εκδοτ. Αθην.)

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Εισαγωγή

Η Ρόδος, το πιο μεγάλο νησί της Δωδεκανήσου, κατοικήθηκε τουλάχιστον από το τέλος της νεολιθικής περιόδου. Εγκαταστάθηκαν εκεί αργότερα **Κρήτες άποικοι** (Μινωίτες) και ύστερα Μυκηναίοι **Αχαιοί**. Ο Όμηρος μνημονεύει τον βασιλέα των Ροδίων Τληπόλεμο, γιο του

Ρόδος (Λίνδος). Ο λεγόμενος «τάφος του Κλεοβούλου» (Μ.Ι.Ε.Τ.)

Ηρακλή. **Ο Τληπόλεμος** έλαβε μέρος στην Τρωική εκστρατεία με εννέα πλοία, πράγμα που ίσως σημαίνει μια πολύ πρώιμη, πριν από τη Δωρική κάθοδο, εγκατάσταση **Δωριέων** στο νησί.

Μετά τον Τληπόλεμο δημιουργούνται τρεις Δωρικές πόλεις-κράτη, η **Λίνδος,** η **Ιαλυσός** και η **Κάμιρος** οι οποίες μαζί με την Κω, την Κνίδο και την Αλικαρνασσό ίδρυσαν τη **«Δωρική Εξάπολη»** με θρησκευτικό κέντρο το ιερό του Απόλλωνος στο **Τριόπιο** ακρωτήριο της Κνίδου.

Τον 6ο αιώνα δεσπόζει στην πολιτική και πολιτιστική ζωή της Ρόδου η προσωπικότητα του «τυράννου» της Λίνδου Κλεόβουλου. Ο **Κλεόβουλος** περιλαμβάνεται στον κατάλογο των επτά σοφών της αρχαίας Ελλάδος.

Έμποροι και ναυτικοί κυρίως οι Ρόδιοι, προσχώρησαν μετά τα Μηδικά, καίτοι Δωριείς, στην **Α' Αθηναϊκή συμμαχία** (478/77 π.Χ.) στην οποία παρέμειναν μέχρι το 412 π.Χ., οπότε αποστάτησαν παρά την αντίδραση των δημοκρατικών.

Στην κίνηση αυτή πρωτοστάτησε μια άλλη μεγάλη Ροδιακή προσωπικότητα πανελλήνιου κύρους, ο γιος του Ολυμπιονίκη Διαγόρα **Δωριεύς** ο οποίος επίσης είχε αναδειχθεί πολλές φορές Ολυμπιονίκης, Πυθιονίκης, Νεμεονίκης και Ισθμιονίκης! Ο Δωριεύς, σπουδαίος στρατιωτικός και πολιτικός, όσο και αθλητής, πέτυχε τη συνένωση (**«συνοικισμό»**) των τριών πόλεων-κρατών σε μία μεγάλη πόλη, με μία βουλή. Τη νέα πόλη έκτισαν εκεί όπου ευρίσκεται σήμερα η πόλη της Ρόδου.

Η πολιτική αστάθεια κατά τα τελευταία έτη του Πελοποννησιακού πολέμου και μετά απ' αυτόν (404 π.Χ. κ.εξ.) ήταν φυσικό να επηρεάσει και τη Ρόδο στην οποία οι δύο πολιτικές παρατάξεις, οι φιλαθήναιοι δημοκρατικοί και οι λακωνίζοντες ολιγαρχικοί, ήσαν σχεδόν ισόπαλες. Έτσι η Ρόδος άλλαξε πολλές φορές «στρατόπεδο». Το 378/77 π.Χ. προσχωρεί στη **Β' Αθηναϊκή Συμμαχία**. Η πιεστική όμως εις βάρος των συμμάχων συμπεριφορά των Αθηναίων εδημιούργησε δυσαρέσκειες και τάσεις αποστασίας τις οποίες ενίσχυε ο δυνάστης της Καρίας **Μαύσωλος** του οποίου έδρα ήταν η **Αλικαρνασσός**. Απώτερο βέβαια σκοπό είχε την απομόνωση και την προσάρτηση των πλησίον της αρχής του Ελληνικών νησιών.

Το 357 π.Χ. οι Ρόδιοι, Κώοι και Χίοι συμμάχησαν με το Βυζάντιο, που ήδη ακολουθούσε εχθρική προς τους Αθηναίους πολιτική, και αρνήθηκαν την καταβολή των συμμαχικών εισφορών («συντάξεων»). Στην εχθρική αυτή κίνηση εναντίον των Αθηναίων πρωτοστάτησαν στη Ρόδο οι ολιγαρχικοί, αλλά και αρκετοί δυσαρεστημένοι δημοκρατικοί πολίτες. Ακολούθησε ο ατυχής για τους Αθηναίους **«Συμμαχικός πόλεμος»** εναντίον των πρώην συμμάχων τους κατά τη διάρκεια του οποίου (357-55 π.Χ.) ο Μαύσωλος πέτυχε την εγκατάσταση στη Ρόδο Καρικών φρουρών.

Ο Συμμαχικός πόλεμος έληξε με περσικό τελεσίγραφο με το οποίο ο Μ. Βασιλεύς απαίτησε από τους Αθηναίους να μην επεμβαίνουν στα εσωτερικά άλλων πόλεων σύμφωνα με τον σχετικό όρο της Ανταλκιδείου ειρήνης (387 π.Χ.). Οι Ρόδιοι ολιγαρχικοί ενισχυμένοι από τον Μαύσωλο κατέλυσαν το δημοκρατικό πολίτευμα και διατήρησαν τις Καρικές φρουρές. Η αποστασία επομένως από την Αθηναϊκή συμμαχία οδήγησε τη Ρόδο σε Καρική επικυριαρχία.

Μετά τον θάνατο του Μαυσώλου (353/2 π.Χ.) οι Ρόδιοι δημοκρατικοί ίσως κατέλαβαν πάλι για λίγο την εξουσία, έδιωξαν τις Καρικές φρουρές και προσπάθησαν να καταλάβουν την Αλικαρνασσό, πρωτεύουσα της Καρικής δυναστείας. Όμως η σύζυγος και διάδοχος του Μαυσώλου **Αρτεμισία** (353-351 π.Χ.) φαίνεται πως απέκρουσε την επίθεση και με στρατήγημα

κατέλαβε πάλι τη Ρόδο.

Πάντως το **351 π.Χ.** δημοκρατικοί Ρόδιοι φυγάδες απευθύνθηκαν στους Αθηναίους και ζήτησαν τη βοήθειά τους. Ο Δημοσθένης αναλαμβάνει την υποστήριξη του αιτήματος αυτού και εκφωνεί στην Εκκλησία του Δήμου τον λόγο ***«Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας»***.

Έχει να αντιπαρατεθεί προς τη φιλειρηνική, στις γενικές της γραμμές, πολιτική του **Ευβούλου**, το κόμμα του οποίου επικρατεί στην Αθήνα μετά τον Συμμαχικό πόλεμο. Βασική πολιτική της Αθηναϊκής πολιτείας την εποχή αυτή είναι η αποφυγή πολεμικών περιπετειών, όταν δεν διακυβεύονται ζωτικά Αθηναϊκά συμφέροντα. Έχει ακόμη ο Δημοσθένης να αντιμετωπίσει την οργή των Αθηναίων εναντίον των Ροδίων των οποίων η αποστασία παρέσυρε την Αθηναϊκή πολιτεία στον ατυχή Συμμαχικό πόλεμο και τη χαιρεκακία επίσης των συμπολιτών του για τα δεινά που εξ αιτίας της αποστασίας εκείνης οι Ρόδιοι υφίστανται.

Οι Αθηναίοι δεν βοήθησαν εν τέλει τη Ρόδο που παρέμεινε υπό Καρική κατοχή μέχρι την κατάλυση του Περσικού κράτους από τον Μ. Αλέξανδρο. Αξίζει όμως ν' ακούσουμε τα επιχειρήματα του μεγάλου ρήτορα με τα οποία προσπαθεί να πείσει τους συμπολίτες του ότι δεν πρέπει να μνησικακούν, αλλά να στέρξουν σε πολεμικές περιπέτειες, για να ελευθερώσουν τους αγνώμονες τέως συμμάχους των.

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ (§§1-2)

Στα μεγάλα ζητήματα πρέπει ν' ακούγεται όλων η γνώμη, αλλά και να εκτελούνται οι αποφάσεις.

Η ευκαιρία (της βοήθειας που ζητούν οι Ρόδιοι) είναι θεόσταλτη και πρέπει ν' αξιοποιηθεί για ν' αποκατασταθεί η φήμη της πόλεως.

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§3-4)

Ο Συμμαχικός πόλεμος οργανώθηκε από τους Χίους, Βυζαντίους και Ροδίους με υποκίνηση του Μαυσώλου. Αν η πόλη βοηθήσει τους Ροδίους, θ' αποδειχθούν οι Χίοι και Βυζάντιοι αφερέγγυοι σύμμαχοι, ο Μαύσωλος σκευωρός και οι Αθηναίοι σωτήρες των Ροδίων και εγγυητές της δημοκρατίας και της ελευθερίας.

ΠΙΣΤΙΣ (§§5-34)

§§5-13. Υπάρχει φανερή αντίφαση στις προτάσεις των αντιπάλων ρητόρων. Φόβος δυναμικής αντιδράσεως του Μ. Βασιλέως δεν φαίνεται να υπάρχει, όπως απέδειξε η επιχείρηση του Τιμόθεου στη Σάμο. Ούτε την Αρτεμισία συμφέρει να αντιδράσει σοβαρά σε μια Αθηναϊκή επιχείρηση η οποία επιπλέον θα δείξει τις προθέσεις του Μ. Βασιλέως έναντι όλων των Ελλήνων.

§§14-16. Αν και οι Ρόδιοι έχουν αποδειχθεί αναξιόπιστοι και δικαίως έχουν χάσει την ελευθερία τους, η βοήθεια σ' αυτούς προτείνεται με γνώμονα το συμφέρον των Αθηνών. Οι

Αθηναίοι εξ άλλου δεν πρέπει να μνησικακούν ενθυμούμενοι και δικά τους παρόμοια ολισθήματα.

§§17-20. Τους Αθηναίους συμφέρει η αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο. Αντιθέτως η εξάπλωση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων αποτελεί κίνδυνο και για τη δημοκρατία στην Αθήνα.

§§21-24. Ακόμη είναι δίκαιο οι Αθηναίοι να συνδράμουν τον λαό της Ρόδου, όπως θα ήθελαν σε ανάλογη περίπτωση να το πράξουν άλλοι για χάρη τους. Παράδειγμα οι Αργείοι που δεν λογάριασαν κίνδυνο υπαρκτό για να βοηθήσουν τους Αθηναίους φυγάδες την εποχή των Τριάκοντα, ενώ ο κίνδυνος από τον Μ. Βασιλέα δεν είναι σπουδαίος.

§§25-29. Οι αντίπαλοι ρήτορες θέτουν το ζήτημα της νομιμότητας μιας επεμβάσεως στη Ρόδο. Η τήρηση όμως των συνθηκών απαιτεί αμοιβαιότητα. Όταν οι άλλοι παρασπονδούν, είναι δειλία οι Αθηναίοι να τηρούν συμφωνίες που στο κάτω κάτω εκφράζουν το «δίκαιο» του κάθε φορά ισχυροτέρου.

§§30-34. Η απόφαση ανήκει στους Αθηναίους και μπορεί να πραγματοποιηθεί, αν θεωρηθούν απ' όλους προστάτες της ελευθερίας. Δύσκολη όμως είναι η εκτέλεση των αποφάσεων, διότι αφήνονται ανεξέλεγκτοι στο εσωτερικό της πόλεως οι εχθροί της δημοκρατίας που δωροδοκούμενοι την υπονομεύουν. Αυτό είναι ευθύνη που βαρύνει και τους δημοκρατικούς πολίτες, αλλά και ένα γενικότερο πρόβλημα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§35)

Οι Αθηναίοι πρέπει να επιληφθούν με σθένος και να πράξουν άξια της πόλεως και των προγόνων.

Το κείμενο ακολουθεί την έκδοση του S.H. BUTCHER (OXFORD) 1958

Ρόδος. Ψηφιδωτό μέσης Ελληνιστικής περιόδου με παράσταση προσωπείου (Μ.Ι.Ε.Τ.)

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ (§§1-2)

Περί του ότι δεν εκτελούνται οι αποφάσεις και ότι θεόσταλτη ευκαιρία παρουσιάστηκε που πρέπει ν' αξιοποιηθεί «ἔργῳ».

Κείμενο

Οἶμαι δεῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, περὶ τηλικούτων βουλευομένους διδόναι παρρησίαν ἑκάστῳ τῶν συμβουλευόντων. ἐγὼ δ' οὐδεπώποθ' ἡγησάμην χαλεπὸν τὸ διδάξαι τὰ βέλτιστ' ὑμᾶς (ὡς γὰρ εἰπεῖν ἁπλῶς, ἅπαντες ὑπάρχειν ἐγνωκότες μοι δοκεῖτε), ἀλλὰ τὸ πεῖσαι πράττειν ταῦτα· ἐπειδὰν γάρ τι δόξῃ καὶ ψηφισθῇ, τότ' ἴσον τοῦ πραχθῆναι ἀπέχει
2 ὅσονπερ πρὶν δόξαι. ἔστι μὲν οὖν ἓν ὧν ἐγὼ νομίζω χάριν ὑμᾶς τοῖς θεοῖς ὀφείλειν, τὸ τοὺς διὰ τὴν αὑτῶν ὕβριν ὑμῖν πολεμήσαντας οὐ πάλαι νῦν ἐν ὑμῖν μόνοις τῆς αὑτῶν σωτηρίας ἔχειν τὰς ἐλπίδας. ἄξιον δ' ἡσθῆναι τῷ παρόντι καιρῷ· συμβήσεται γὰρ ὑμῖν, ἐὰν ἃ χρὴ βουλεύσησθ' ὑπὲρ αὐτοῦ, τὰς παρὰ τῶν διαβαλλόντων τὴν πόλιν ἡμῶν βλασφημίας ἔργῳ μετὰ δόξης καλῆς ἀπολύσασθαι.

Γλωσσικά σχόλια

§ 1.

διδόναι *(ὑμᾶς)*	υποκ. του απροσ. *δεῖν*
τηλικοῦτος - τηλικαύτη - τηλικοῦτο(ν) *(δεικτ. αντων.)*	τόσο μεγάλος, τόσο σπουδαίος
βουλευομένους *(ὑμᾶς)*	αιτιολογ. μτχ.
παρρησία (πᾶν + ῥῆσις)	η θαρραλέα έκφραση της γνώμης
δίδωμι παρρησίαν	παραχωρώ πλήρη την ελευθερία του λόγου

οἱ συμβουλεύοντες	οι ρήτορες
οὐδεπώποτε	ποτέ μέχρι τώρα
ὡς... εἰπεῖν ἁπλῶς *(το απαρ. τίθεται απολύτως)*	για να μιλήσω γενικά-σε γενικές γραμμές
ὑπάρχειν ἐγνωκότες	η περίφραση προσδίδει έμφαση, εκφράζει μεγαλύτερη βεβαιότητα από το απλό *ἐγνωκέναι*
ὑπάρχω ἐγνωκώς *(η μτχ. κατηγορ.)*	γνωρίζω άριστα
δόξῃ *(υποτ. αορ. του ρ. δοκέω, -ῶ).* ***δοκεῖ*** *(μοι)* ***τι***	μου φαίνεται κάτι σωστό, αποφασίζω. Συνηθισμένη φράση στα ψηφίσματα ήταν το *«ἔδοξε τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ»* (έλαβε την απόφαση η Βουλή και ο Δήμος)
ἴσον	(επιρρ. προσδ. που δηλώνει απόσταση)
§ 2. ***ἔστι μὲν οὖν... τὰς ἐλπίδας***	Η φυσική σειρά: *Ἔστι μὲν οὖν ἓν ὧν ἐγὼ νομίζω ὀφείλειν ὑμᾶς χάριν τοῖς θεοῖς, τὸ ἔχειν νῦν, τούς... οὐ πάλαι πολεμήσαντας ὑμῖν, τὰς ἐλπίδας τῆς αὑτῶν σωτηρίας ἐν ὑμῖν μόνοις.*
ἓν	(υποκ. του *ἔστι*)
τὸ... ἔχειν	(επεξήγηση στο *ἓν*)
(τούτων) ὧν	η παράλειψη του δεικτικού (γεν. διαιρ.) λόγω έλξεως. Το *ὧν* γεν. της αιτ. στο *ὀφείλειν*.
ὕβρις	αλαζονεία
ἡσθῆναι	(απαρ. παθ. αορ. του *ἥδομαι·* ευχαριστούμαι)
τῷ... καιρῷ	(δοτ. της αιτίας)
διαβάλλω	δυσφημώ με ψευδείς ισχυρισμούς, συκοφαντώ (*διαβολή, διάβολος*)
βλασφημία (βλάπτω(;) + φήμη)	δυσφήμηση, κακολογία, κατηγορία. Στην εκκλησιαστική γλώσσα· ασεβής λόγος εναντίον του Θεού
ἔργῳ	έμπρακτα
ἀπολύσασθαι	(υποκ. του απροσ. *συμβήσεται*)
ἀπολύομαι τὰς βλασφημίας	αναιρώ, αποδεικνύω ψευδείς τις εναντίον μου κακολογίες

Ερμηνευτικά σχόλια

§ 1. *Περὶ τηλικούτων βουλευομένους*

αρχίζοντας τον λόγο του ο Δημοσθένης επισημαίνει τη σοβαρότητα του θέματος που συζητείται. Πρόκειται ν' αποφασίσουν την πραγματοποίηση ή μη εκστρατείας για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο. Οποιαδήποτε απόφαση θα έχει σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις.

διδόναι παρρησίαν ἑκάστῳ τῶν συμβουλευόντων

Η *«ἰσηγορία»* (ισότητα στο δικαίωμα του λόγου) ήταν δεδομένη στη δημοκρατική Αθήνα. Ο κήρυκας στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου με την καθιερωμένη φράση *«τίς ἀγορεύειν βούλεται;»* καλούσε στο *βῆμα* κάθε πολίτη που είχε την πρόθεση να αγορεύσει. Ήταν φυσικό βέβαια να κάνουν χρήση του δικαιώματος αυτού σχετικά λίγοι, επιφανείς συνήθως, πολίτες. Η ισηγορία όμως θα ήταν χωρίς αντικείμενο, αν δεν συνοδευόταν από το δικαίωμα της πλήρους ελευθερίας του λόγου, από αυτό που ο Δημοσθένης ονομάζει εδώ *«παρρησίαν»*. Η παρρησία, είτε ως κοινωνική αρετή (απόλυτη ειλικρίνεια) είτε ως πολιτικό δικαίωμα (θαρραλέα έκφραση της γνώμης ενώπιον του πλήθους), συναντούσε και τότε, όπως και τώρα, αντιδράσεις. Στη συνέλευση οι «ἐκκλησιάζοντες» πολλές φορές θορυβούσαν και εμπόδιζαν με αποδοκιμασίες τον ρήτορα να αγορεύσει, όταν δεν συμφωνούσαν με τις απόψεις του. Σ' αυτό συντελούσε και η τακτική των «δημοκολάκων», των «δημοπιθήκων» κατά τον Αριστοφάνη, οι οποίοι φρόντιζαν να είναι δημοφιλείς προσαρμόζοντας τους λόγους των προς τις επιθυμίες του πλήθους. Ο Δημ. πολλές φορές επισημαίνει στους Αθηναίους το γεγονός ότι η τακτική αυτή δεν βοηθεί να εκφράζονται στις συνελεύσεις απόψεις χρησιμότατες.

Η έκκλησή του για την εξασφάλιση της παρρησίας στην προκειμένη περίσταση σημαίνει προφανώς ότι ο Δημ. θα διαφωνήσει με τους ρήτορες που προηγήθηκαν και το γενικό αίσθημα. Με την έκκληση αυτή *«προκαταλαμβάνει»*, προδιαθέτει δηλ. το ακροατήριο (σχήμα προκαταλήψεως, προλήψεως, προδιορθώσεως ή προθεραπείας) για να προλάβει ενδεχόμενες αποδοκιμασίες, αφού θα ζητήσει από τους συμπολίτες του να βοηθήσουν τους Ροδίους, παρά τους ενδεχόμενους κινδύνους και παρά το γεγονός ότι αυτοί με την πρόσφατη αποστασία τους από τη συμμαχία προκάλεσαν σημαντικές ζημίες στην Αθηναϊκή πολιτεία.

διδάξαι τὰ βέλτιστα — οι συμβουλευτικοί λόγοι είχαν σκοπό να υποδείξουν *τὸ δίκαιον, τὸ νόμιμον, τὸ συμφέρον, τὸ δυνατόν, τὸ καλόν, τὸ ἡδύ* (ευχάριστο).

ὡς γὰρ εἰπεῖν ἁπλῶς, ἅπαντες ὑπάρχειν ἐγνωκότες μοι δοκεῖτε — ο ρήτορας κολακεύει τους ακροατές. Σκοπός του, λέγει, δεν είναι να διδάξει σ' αυτούς «τὰ βέλτιστα» (αυτό είναι εύκολο, αφού «ἅπαντες» τα γνωρίζουν) αλλά να τους πείσει να τα εφαρμόσουν. Το «ἁπλῶς» μετριάζει τη γενικότητα του «ἅπαντες»· υπάρχουν και οι εξαιρέσεις.

ὅσονπερ πρὶν δόξαι — οι υποθέσεις της πόλεως απαιτούν «*βουλήν*», «*ψῆφον*», «*πρᾶξιν*». Αν απουσιάζει η πρᾶξις, τα άλλα είναι μάταια και χωρίς αξία. Ο Δημ. σε πολλούς λόγους του επιπλήττει τους Αθηναίους αντιπαραβάλλοντας συνήθως την αδράνεια της πόλεως προς την ακαταπόνητη δραστηριότητα του Φιλίππου. Η αμέλεια, η αδράνεια και αδιαφορία των πολιτών είναι χαρακτηριστικά μιας πολιτείας που παρακμάζει.

§ 2. *χάριν... ὀφείλειν τοῖς θεοῖς* — ο Δημ. συχνά διακηρύσσει πως η Αθήνα είναι η πόλη που έχει την εύνοια των θεών. Μεταξύ των αποδείξεων της ευνοίας αυτής θεωρεί και την παρουσία των ταπεινωμένων Ροδίων που ζητούν βοήθεια απ' αυτούς εναντίον των οποίων είχαν πρόσφατα (357-355 π.Χ.) πολεμήσει.

διὰ τὴν αὐτῶν ὕβριν — *ὕβρις* είναι εν προκειμένω η ανεδαφική υπεροψία, η αλαζονεία, η προπέτεια, η αυθάδεια που πηγάζει από υπερβολική, αβάσιμη συναίσθηση δυνάμεως. Οι Ρόδιοι υπέπεσαν στο αμάρτημα της ύβρεως με την αποστασία τους από την Αθηναϊκή Συμμαχία, διότι υπερεκτίμησαν τη δύναμή τους και περιφρόνησαν τους ισχυροτέρους των. Η συμπεριφορά των πόλεων, όπως και των ανθρώπων, κατά την αντίληψη αυτή, πρέπει να κινείται στα όρια του μέτρου, που είναι και το δίκαιο. Τιμωρία της ύβρεως των Ροδίων είναι αυτή η εσχάτη ταπείνωση, να ζητούν δηλ. το έλεος αυτών τους οποίους πολέμησαν (βλ. και Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 473 κ.εξ.).

Είναι χαρακτηριστικόν ότι ο ρήτορας σπεύδει να κατηγορήσει τους Ροδίους, την υπόθεση των οποίων υπερασπίζεται, για να μην αποδοκιμασθεί με την υποψία ότι τους ευνοεί (βλ. πιο κάτω §15). Έτσι αποδίδει την αποστασία στην αλαζονεία τους, για την οποίαν οι Αθηναίοι βέβαια δεν ευθύνονται, και όχι σε κάποια σφάλματα της Αθηναϊκής εξωτερικής πολιτικής. Συγχρόνως όμως πραΰνει την οργή των Αθηναίων εναντίον τους τονίζοντας την παρούσα ταπείνωση και εξαίροντας τη μεγαλοσύνη της

πόλεως στο έλεος της οποίας προσπίπτουν. Έτσι η κατηγορία μεταβάλλεται σε υπεράσπιση!

Ἄξιον δ' ἡσθῆναι ἐν τῷ παρόντι καιρῷ

προσπαθεί ν' αναστρέψει το κλίμα λέγοντας ότι δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας, αλλά χαράς. Η χαρά αυτή δεν είναι χαιρεκακία για τα δεινά των Ροδίων, αλλά ικανοποίηση για την εύνοια των θεών στην παρούσα περίσταση. Την αισιοδοξία του στηρίζει επομένως στην πεποίθηση πως η έκκληση των Ροδίων για βοήθεια αποτελεί θεόσταλτη ευκαιρία («*καιρόν*»). Οι ευκαιρίες όμως τότε έχουν αξία, όταν δεν παρέρχονται ανεκμετάλλευτες («*ἐὰν ἃ χρὴ βουλεύσησθε περὶ αὐτοῦ*»). Όπως λέγει στον Α΄ *Ὀλυνθιακό* (§11) «οἱ μὴ χρησάμενοι τοῖς καιροῖς ὀρθῶς, οὐδ' εἰ συνέβη τι παρὰ τῶν θεῶν χρηστὸν μνημονεύουσι».

τὰς παρὰ τῶν διαβαλλόντων... βλασφημίας

κολακεύει εμμέσως τους Αθηναίους αποκαλώντας διαβολές (συκοφαντίες) τις εναντίον των κατηγορίες. Οι «*διαβάλλοντες*» όμως, αντίπαλοι ή και σύμμαχοι της πόλεως, δεν είχαν πάντοτε άδικο. Η Αθηναϊκή πολιτεία, ως μεγάλη Δύναμη, είχε όχι λίγες φορές επιδείξει ιμπεριαλιστική συμπεριφορά και οι σύμμαχοί της είχαν συχνά δοκιμάσει καταπιέσεις οικονομικές και διοικητικές αυθαιρεσίες. Αυτά σκοπίμως εδώ αποσιωπώνται.

ἔργῳ μετὰ δόξης καλῆς ἀπολύσασθαι

μετά την λ. *ἔργῳ* υπονοείται η φράση «*καὶ οὐ λόγῳ*». Το ζεύγος των τροπ. επιρρ. προσδιορισμών *λόγῳ-ἔργῳ* απαντάται πολύ συχνά στα αρχαία κείμενα. Είναι ανέφικτο να διαλύσει κανείς με λόγια δυσμενείς φήμες που έχουν με τον χρόνο παγιωθεί («*οὐ ῥᾴδιον ἐν χρόνῳ ὀλίγῳ μεγάλας διαβολὰς ἀπολύσασθαι*», Πλάτ. *Ἀπολογ. Σωκράτους*, 27). Η πράξη όμως που διαψεύδει την κατηγορία είναι αποστομωτικό επιχείρημα, και δεν διαλύει μόνον τις συκοφαντίες, αλλ' επί πλέον αποκαθιστά την καλή φήμη. Η τελευταία περίοδος του προοιμίου αποτελεί **προκατασκευή**, προετοιμασία δηλαδή της εισηγήσεως που ακολουθεί.

δόξα καλή

καλή φήμη. Η λ. *δόξα* (γνώμη, φήμη) εσήμαινε την αγαθή υπόληψη, την τιμή, αλλά κάποτε και την κακή φήμη, ήταν δηλαδή «*μέση λέξις*» (media vox) που εσήμαινε αδιαφόρως το καλό και το κακό, όπως π.χ. η λ. *τύχη*.

Ασκήσεις

1) Να καταγραφούν τα απαρέμφατα των δύο παραγράφων του προοιμίου και δίπλα σε κάθε ένα να γραφεί στα τρία γένη η αντίστοιχη μετοχή.
2) Να καταγραφούν οι μετοχές των δύο παραγράφων του προοιμίου και πλάι τους να γραφεί το αντίστοιχο απαρέμφατο.
3) α΄) *δεῖν, διδόναι, τὸ πεῖσαι, ὡς... εἰπεῖν, τοῦ πραχθῆναι·* να αναγνωρισθούν συντακτικώς.
   β΄) *πρὶν δόξαι·* να αιτιολογηθεί η σύνταξη του *πρίν*.
4) Να μεταφράσετε την περίοδο «*ἔστι μὲν οὖν... ἔχειν τὰς ἐλπίδας*» λαμβάνοντας *τὸ... ἔχειν* ως υποκ. του *ἔστι* και το *ἓν* ως κατηγορούμενό του. Στα σχόλια προτείνεται μια άλλη εκδοχή. Ποιαν προτιμάτε;
5) Ο Δημοσθένης γράφει κάπου: «Οὐδὲν ἂν εἴη τοῖς ἐλευθέροις μεῖζον ἀτύχημα τοῦ στέρεσθαι τῆς παρρησίας», δηλ. δεν υπάρχει μεγαλύτερο ατύχημα για τους ελευθέρους ανθρώπους από τη στέρηση της παρρησίας. Ο Δημόκριτος επίσης γράφει: «Οἰκήιον ἐλευθερίης παρρησίη, κίνδυνος δὲ ἡ τοῦ καιροῦ διάγνωσις», δηλ. βασικό χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι η παρρησία, υπάρχει όμως ένα επικίνδυνο σημείο, η διάκριση του προσήκοντος μέτρου. Η παρρησία επομένως είναι αρετή, αλλά και αμάρτημα, αν δεν υπάρχει η διάκριση του «καιροῦ», πράγμα που τονίζουν οι διδάσκαλοι της ρητορικής, αλλά και η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση που θεωρεί τη διάκριση αρετή. Ποια στοιχεία νομίζετε λοιπόν ότι πρέπει να σταθμίζει ο ρήτορας για να μιλήσει «παρρησία»;
6) Όπως σημειώσαμε στην Εισαγωγή, σκοποί του προοιμίου είναι η εύνοια, η προσοχή και η ενημέρωση των ακροατών. Την *εύνοια* επιτυγχάνει ο ρήτορας,
   α΄) επαινώντας τους ακροατές,
   β΄) προβάλλοντας την προσωπικότητά του,
   γ΄) επικρίνοντας τους αντιπάλους,
   δ΄) προσπαθώντας να διαλύσει προκαταλήψεις και δυσμενείς απόψεις του ακροατηρίου.

   Την *προσοχή* προσελκύει προβάλλοντας τη σπουδαιότητα, την ωφελιμότητα κ.λπ. του αντικειμένου της αγορεύσεώς του.

   Την *ενημέρωση* εξυπηρετεί η θέση του ζητήματος το οποίο πρέπει να γνωρίζει ο ακροατής από την αρχή.

   Ποιους από τους στόχους αυτούς και με ποιες συγκεκριμένες φράσεις νομίζετε ότι επιχειρεί να επιτύχει ο Δημοσθένης στο προοίμιο του λόγου που μελετούμε;

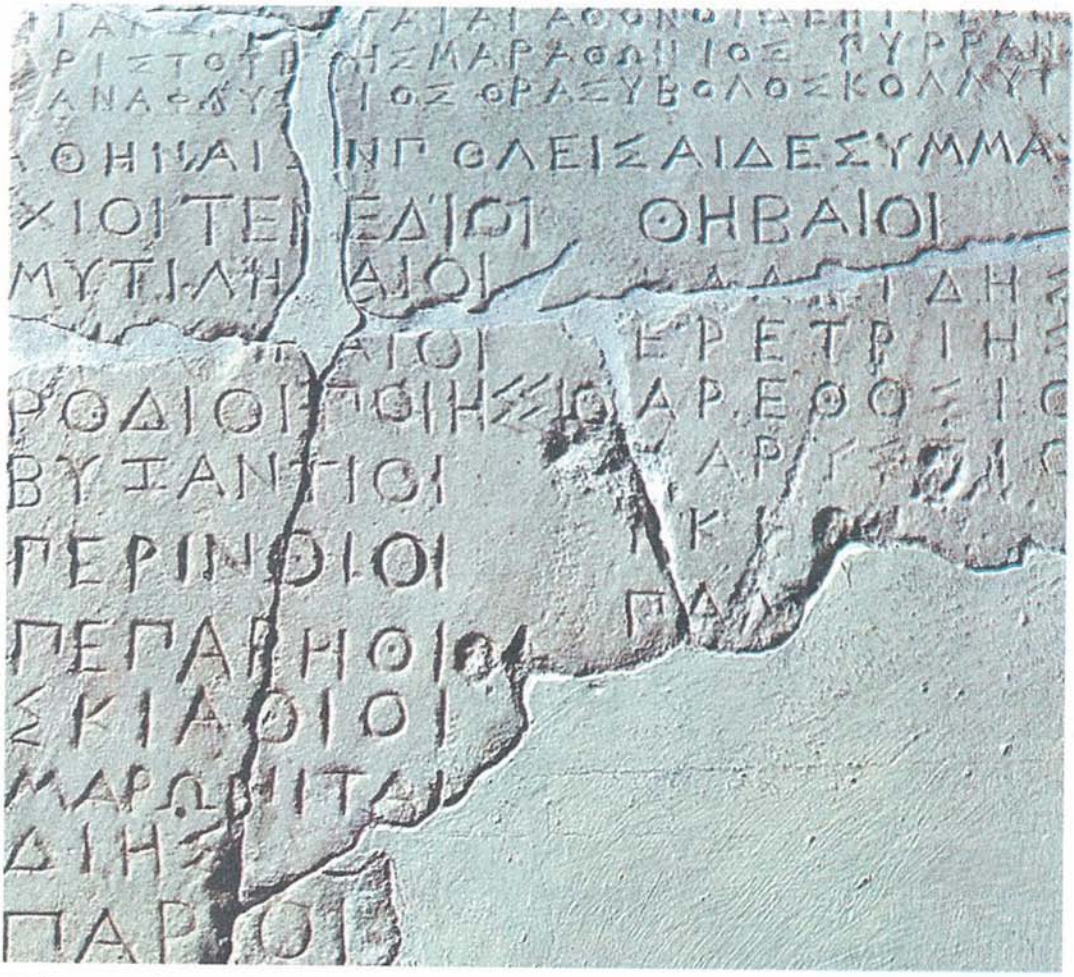

Τμήμα επιγραφής σχετικής με θέματα της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας.
Διακρίνονται μεταξύ άλλων και τα ονόματα των Χίων, Ροδίων και Βυζαντίων (Εκδοτ. Αθηνών)

Κείμενο

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§3-4)

Η πόλη έχει αδίκως διαβληθεί και είναι ευκαιρία ν' αποκατασταθεί η φήμη της.

3 Ἠτιάσαντο μὲν γὰρ ἡμᾶς ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς Χῖοι καὶ Βυζάντιοι καὶ Ῥόδιοι, καὶ διὰ ταῦτα συνέστησαν ἐφ' ἡμᾶς τὸν τελευταῖον τουτονὶ πόλεμον· φανήσεται δ' ὁ μὲν πρυτανεύσας ταῦτα καὶ πείσας Μαύσωλος, φίλος εἶναι φάσκων Ῥοδίων, τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀφῃρημένος, οἱ δ' ἀποδείξαντες ἑαυτοὺς συμμάχους Χῖοι καὶ Βυζάντιοι τοῖς ἀτυχήμασιν
4 αὐτῶν οὐ βεβοηθηκότες, ὑμεῖς δ', οὓς ἐφοβοῦντο, μόνοι τῶν πάντων τῆς σωτηρίας αὐτοῖς αἴτιοι. ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ' ὑφ' ἁπάντων ὀφθῆναι ποιήσετε τοὺς πολλοὺς ἐν ἁπάσαις ταῖς πόλεσι τοῦτο ποιεῖσθαι σύμβολον τῆς αὐτῶν σωτηρίας, ἐὰν ὑμῖν ὦσι φίλοι· οὗ μεῖζον οὐδὲν ἂν ὑμῖν γένοιτ' ἀγαθόν, ἢ παρὰ πάντων ἑκόντων ἀνυπόπτου τυχεῖν εὐνοίας.

Γλωσσικά σχόλια

§3

αἰτιῶμαί τινα	κατηγορώ κάποιον
ἐπιβουλεύω τινί	σχεδιάζω ύπουλα να βλάψω κάποιον
συν-ίστημι πόλεμον	συμπράττω στην οργάνωση πολέμου, οργανώνω συμμαχικά πόλεμο
φανήσεται... Μαύσωλος... ἀφῃρημένος, οἱ δὲ Χῖοι καὶ Βυζάντιοι (φανήσονται)... οὐ βεβοηθηκότες, ὑμεῖς δέ... (φανήσεσθε) αἴτιοι (ὄντες)	οι μετοχές είναι κατηγορηματικές από το ρ. *φανήσεται* το οποίο εννοείται μεταβαλλόμενο κατά το πρόσωπο και τον αριθμό (σχήμα εξ αναλόγου)
φαίνομαι	αποδεικνύομαι
ὁ πρυτανεύσας ταῦτα	ο εισηγητής αυτών, αυτός που τους υποκίνησε σ' αυτά
φάσκων	μτχ. του ρ. *φημί* (ισχυρίζομαι)
ἀποδείκνυμι ἐμαυτὸν σύμμαχον	δηλώνω (ψευδώς) ότι είμαι σύμμαχος, πα-

		ριστάνω τον σύμμαχο
§4	*ὀφθῆναι*	απρμφ. παθητ. αορ. α' (*ὤφθην*) του ρ. *ὁράω, -ῶ*
	Ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ' ὑφ' ἁπάντων ὀφθῆναι	ο εμπρόθ. προσδ. με χρονική ή αιτιολογική σημασία (και αφού αυτά θα τα διαπιστώσουν όλοι ή και επειδή αυτά θα είναι πασιφανή)
	σύμβολον	(κατηγορ. του αντικ. *τοῦτο*)· σημείο, τεκμήριο, εγγύηση
	ἐὰν ὑμῖν ὦσι φίλοι	η υποθετ. πρότ., επεξήγηση στο δεικτ. *τοῦτο*
	οἱ πολλοί	οι δημοκρατικοί. Αντίθ. «*οἱ ὀλίγοι*» (οι ολιγαρχικοί)
	ἢ... τυχεῖν εὐνοίας	επεξηγηματική επανάληψη του β' όρου συγκρίσεως (της γεν. συγκριτ. *οὗ*)
	ἀνύποπτος εὔνοια	συμπάθεια, φιλία ανεπιφύλακτη

Ερμηνευτικά σχόλια

§3 *Χῖοι καὶ Βυζάντιοι καὶ Ρόδιοι*

και οι τρεις πόλεις είχαν αποστατήσει από τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία. Το Βυζάντιο αποστάτησε και προσχώρησε στη Βοιωτική συμμαχία το 364 π.Χ. Το γεγονός αυτό είχε σοβαρές επιπτώσεις στο Αθηναϊκό εμπόριο με τον Πόντο. Το 357 π.Χ. συνήψαν συμμαχικούς δεσμούς με το Βυζάντιο η Ρόδος, η Χίος και η Κως και αρνήθηκαν την καταβολή στους Αθηναίους των «συντάξεων», των συμμαχικών δηλαδή εισφορών.

ἠτιάσαντο... ἡμᾶς ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς

η Β' Αθηναϊκή συμμαχία είχε δημιουργηθεί (377 π.Χ.) με σκοπό την προστασία των συμμάχων πόλεων από σπαρτιατικές επεμβάσεις, ήδη όμως ο κίνδυνος αυτός είχε παρέλθει. Η Σπάρτη δεν ήταν πλέον επικίνδυνη και μάλιστα το 369 π.Χ. είχε συμμαχήσει με τους Αθηναίους και τους συμμάχους των. Η συμμαχία επομένως φαινόταν τότε να συμφέρει πλέον μόνον τους Αθηναίους εις βάρος των οποίων υπήρχαν σοβαρά παράπονα (*ἠτιάσαντο ἡμᾶς*) για ηγεμονική συμπεριφορά και τάσεις καταλύσεως της ανεξαρτησίας των συμμάχων (*ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς*)

συνέστησαν... τὸν τελευταῖον τουτονὶ πόλεμον

η άρνηση των συμμάχων να καταβάλουν τις «συντάξεις» ανάγκασε τους Αθηναίους να κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον τους (357 π.Χ.). Ο Συμμαχικός πόλεμος υπήρξε ατυχής και στοίχι-

σε στους Αθηναίους πολλά. Το 355 μετά από περσικό τελεσίγραφο αναγκάστηκαν να διακόψουν τις επιχειρήσεις. Το δεικτ. *ι* στη λ. *τουτονί* δείχνει ότι η ανάμνηση του πολέμου που είχε λήξει προ τριετίας ήταν ακόμη έντονη και τραυματική στην Αθήνα.

Μαύσωλος Ο Μαύσωλος ήταν γιος του σατράπη της Καρίας Εκατόμνου ο οποίος είχε επεκτείνει την κυριαρχία του στις Ελληνικές πόλεις Αλικαρνασσό και Ιασό. Όταν διαδέχτηκε τον πατέρα του (377 π.Χ.) στη σατραπεία, κατέλαβε την Κνίδο, τη Μίλητο και τμήμα της Λυκίας και μετέφερε την πρωτεύουσά του από τα Μύλασα στην Αλικαρνασσό την οποίαν οχύρωσε και στόλισε με μεγαλοπρεπή κτήρια. Ήταν φίλος των Ελληνικών γραμμάτων και τεχνών. Στην αυλή του επίσημη γλώσσα ήταν η Ελληνική. Ναυπήγησε σημαντικό στόλο με σκοπό την προσάρτηση των απέναντι Ελληνικών νήσων. Για ν' αποφύγει τη σύγκρουση με τους Αθηναίους ενίσχυσε τα ολιγαρχικά κόμματα ενθαρρύνοντας έτσι την αποστασία των πόλεων από την Αθηναϊκή συμμαχία. Κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου που ακολούθησε πέτυχε επισείοντας προφανώς τον Αθηναϊκό κίνδυνο την εγκατάσταση Καρικών φρουρών στις ακροπόλεις, πράγμα που οδήγησε τη Ρόδο και την Κω σε Καρική επικυριαρχία όπως είδαμε στην εισαγωγή.

Ο Μαύσωλος πέθανε το 353 π.Χ. Την πολιτική του συνέχισε η σύζυγός του *Αρτεμισία* που έζησε μετά τον θάνατό του μόλις δύο έτη. Προς τιμήν του οικοδόμησε το *Μαυσωλεῖον*, το περίφημο ταφικό μνημείο που περιλαμβάνεται στον κατάλογο των επτά «θαυμάτων» του αρχαίου κόσμου. Έργο Ελλήνων καλλιτεχνών, ήταν τόσο εντυπωσιακό, ώστε έκτοτε κατά συνεκδοχήν ονομάζεται «μαυσωλείο» κάθε αξιόλογο ταφικό οικοδόμημα.

πρυτανεύσας ταῦτα *πρυτανεύω* σημαίνει είμαι πρύτανις, πρόεδρος, κυβερνώ. Στην αρχαία Αθήνα *πρυτάνεις* ονομάζονταν οι 50 βουλευτές που αποτελούσαν το προεδρείο της Βουλής των 500 για το 1/10 της διαρκείας του έτους (36 ημέρες περίπου). Οι πρυτάνεις ανήκαν στην ίδια φυλή η οποία κατά το χρονικό διάστημα της θητείας τους ονομαζόταν *πρυτανεύουσα*. Οι πρυτάνεις είχαν το δικαίωμα και την ευθύνη να εισηγούνται στην Εκκλησία του Δήμου προτάσεις για ψηφοφορία.

Εδώ το *πρυτανεύσας* λέγεται για τον Μαύσωλο μεταφορικά και μάλλον ειρωνικά. Ο Μαύσωλος είναι ο εισηγητής, ο υποκινητής της στάσεως των συμμάχων και επομένως ο κατ' εξοχήν

υπεύθυνος.

σύμβολον η πασιφανής (*ὑφ' ἁπάντων ὀφθῆναι*) και γι' αυτό αναμφισβήτητη μεγαλόψυχη συμπεριφορά της πόλεως θα γίνει σημαία των φιλαθήναιων δημοκρατικών κομμάτων σε όλες τις πόλεις.

τῶν πάντων... ὑφ' ἁπάντων... ἐν ἁπάσαις... παρὰ πάντων με το ετυμολογικό σχήμα τονίζεται η γενική παραδοχή της πόλεως ως εγγυήτριας της ελευθερίας των συμμάχων της.

Οι παράγραφοι 3-4 αποτελούν την «*Πρόθεση*» του λόγου όπου εκτίθεται σύντομα η πρόταση του ρήτορα την οποία θα στηρίξει στο κυρίως μέρος (Πίστις). Επιχειρηματολογεί υπέρ της θέσεως που διατύπωσε στην *προκατασκευή*, ότι συμφέρει και θα δοξάσει την πόλη η παροχή βοήθειας στους Ροδίους. Το επιχείρημα αναπτύσσεται με τρόπο αριστοτεχνικό. Αποδίδοντας στον Μαύσωλο και τις ραδιουργίες του την ηθική αυτουργία της αποστασίας των Ροδίων, επιχειρεί και να μειώσει την ευθύνη τους, αφού εξαπατήθηκαν, και να απαλλάξει από την ευθύνη τους Αθηναίους χαρακτηρίζοντας συκοφαντίες τις κατηγορίες εναντίον τους.

Αφού λοιπόν θεωρεί δεδομένο ότι οι σύμμαχοι αποστάτησαν διότι εξαπατήθηκαν, συμπεραίνει ότι οι Αθηναίοι πρέπει να διαλύσουν τις «συκοφαντίες» που πανελληνίως διαδίδονται εις βάρος τους βοηθώντας τους Ροδίους και ανατρέποντας με έργα μεγαλοψυχίας, που δεν είναι δυνατόν ν' αμφισβητηθούν, τις «ανεύθυνες» φήμες. Αυτό είναι, κατά τον ρήτορα, μακροπρόθεσμα το συμφέρον της πόλεως, αφού θα απαλλαγεί από τις άδικες εις βάρος της φήμες και θ' αποκομίσει τη δόξα της προστάτριας των αδικουμένων.

Τετράδραχμο Ρόδου (Εκδ. Αθηνών)

Ασκήσεις

1) *φανήσεται δ' ὁ μὲν... αὐτοῖς αἴτιοι·* στη θέση του *φανήσεται* να τοποθετήσετε τον τύπο «*ὁρῶ*» και να επιφέρετε σε όλη την ημιπερίοδο τις αλλαγές που επιβάλλει η μεταβολή αυτή.

2) *ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ'... ὦσι φίλοι·* Να μεταφράσετε την ημιπερίοδο αυτή, αφού θεωρήσετε α΄) ότι το *τοῦτο* αναφέρεται στο *ταῦθ' ὑφ' ἁπάντων ὀφθῆναι* και β΄) ότι η υποθ. πρόταση *ἐὰν ὑμῖν ὦσι φίλοι* έχει απόδοση το *ποιήσετε* (προσδοκώμενο).

Στα σχόλια προτείνεται μια άλλη σύνταξη. Ποια από τις δυο νομίζετε ότι δίνει πιο ικανοποιητικό νόημα;

3) Η αντίθεση χρησιμοποιείται πολύ στον ρητορικό λόγο, επειδή με την αντιπαράθεση των εννοιών το νόημα γίνεται σαφέστερο. Στις παραγρ. 3-4 ο Δημ. προσπαθεί να καταστήσει σαφές στους Αθηναίους ότι, αν βοηθήσουν τους Ροδίους, η σύγκριση της συμπεριφοράς τους με την αντίστοιχη του Μαύσωλου από το ένα μέρος και των Χίων και Βυζαντίων από το άλλο θα έχει φυσική συνέπεια την αποκατάσταση της φήμης των Αθηνών.

Να αντιστοιχίσετε τις έννοιες της αντιθέσεως όπως υποδεικνύει το σχήμα:

φανήσεται	*ὑμεῖς δέ μόνοι πάντων*	*οἱ δ' ἀποδείξαντες ἑαυτοὺς συμμάχους*
ὁ μὲν Μαύσωλος	*οὓς ἐφοβοῦντο*	*Χῖοι καὶ Βυζάντιοι*
φίλος εἶναι φάσκων	*(φανήσεσθε)*	*(φανήσονται)*
ἀφῃρημένος	*τῆς σωτηρίας*	*αὐτῶν*
τὴν ἐλευθερίαν	*αὐτοῖς*	*τοῖς ἀτυχήμασιν*
αὐτῶν	*αἴτιοι*	*οὐ βεβοηθηκότες*

4) Το 416 π.Χ. οι Αθηναίοι πολιόρκησαν τη Μήλο, που δεν ανήκε στην Αθην. Συμμαχία, και απαίτησαν την υποταγή του νησιού. Οι Μήλιοι δέχτηκαν να είναι φίλοι των Αθηναίων, αλλά ουδέτεροι στον πόλεμο με τους Λακεδαιμονίους. Η απάντηση που πήραν είναι η εξής: «Δεν το δεχόμαστε, διότι δεν μας βλάπτει τόσο η έχθρα σας, όσο μας βλάπτει η φιλία σας. Επειδή η φιλία σας θα ερμηνευθεί από τους υπηκόους μας ως αδυναμία, ενώ το μίσος σας ως απόδειξη της ισχύος μας»! (Θουκ. V, 95).

Να σχολιάσετε την απάντηση αυτή συγκρίνοντάς την με όσα λέγει ο Δημ. στην τελευταία παράγραφο («ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ' ... τυχεῖν εὐνοίας»).

Τετράδραχμο Ρόδου (η άλλη όψη)

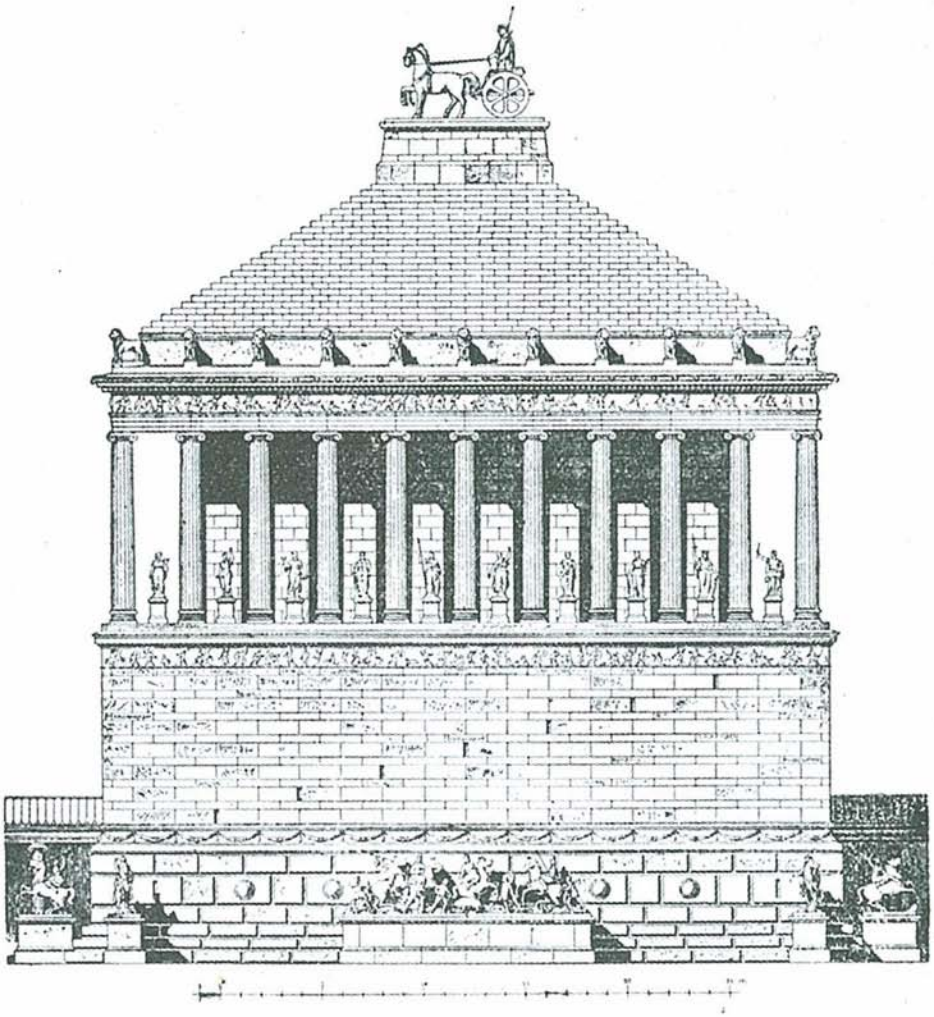

Μία από τις αναπαραστάσεις του Μαυσωλείου. Το μνημείο ήταν έργο των αρχιτεκτόνων Πυθεού και Σατύρου. Διακοσμήθηκε από τους γλύπτες Σκόπα, Βρύαξη, Τιμόθεο και Λεωχάρη. Στην κορυφή της στέγης υπήρχε τέθριππο άρμα με κολοσσιαία αγάλματα του Μαυσώλου και της Αρτεμισίας.
Μολονότι χρησιμοποιήθηκαν σ' αυτό κλασσικά γλυπτικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία, όμως ένα τόσο μεγαλοπρεπές ταφικό οικοδόμημα ήταν ξένο προς την κλασσική Ελληνική αντίληψη του μέτρου, που ήθελε τη μνημειακή Αρχιτεκτονική στην υπηρεσία του θείου. Εικόνα του Μαυσώλου 6λ. στη σελ. 270.

Κείμενο

ΠΙΣΤΙΣ (§§5-34)

5-16 Οι αντίπαλοι αντιφάσκουν. Ο κίνδυνος από τον Μ. Βασιλέα και την Αρτεμισία ανύπαρκτος. Οι Ρόδιοι παρά τα σφάλματά τους πρέπει να βοηθηθούν.

5 Θαυμάζω δ' ὅτι τοὺς αὐτοὺς ὁρῶ ὑπὲρ μὲν Αἰγυπτίων τἀναντία πράττειν βασιλεῖ τὴν πόλιν πείθοντας, ὑπὲρ δὲ τοῦ Ῥοδίων δήμου φοβουμένους τὸν ἄνδρα τοῦτον. καίτοι τοὺς μὲν Ἕλληνας ὄντας ἅπαντες ἴσασι, τοὺς δ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῇ
6 'κείνου μεμερισμένους. οἶμαι δ' ὑμῶν μνημονεύειν ἐνίους, ὅτι ἡνίκ' ἐβουλεύεσθ' ὑπὲρ τῶν βασιλικῶν, παρελθὼν πρῶτος ἐγὼ παρῄνεσα, οἶμαι δὲ καὶ μόνος ἢ δεύτερος εἰπεῖν, ὅτι μοι σωφρονεῖν ἂν δοκεῖτε, εἰ τὴν πρόφασιν τῆς παρασκευῆς μὴ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἔχθραν ποιοῖσθε, ἀλλὰ παρασκευάζοισθε μὲν πρὸς τοὺς ὑπάρχοντας ἐχθρούς, ἀμύνοισθε δὲ κἀκεῖνον, ἐὰν ὑμᾶς ἀδικεῖν ἐπιχειρῇ. καὶ οὐκ ἐγὼ μὲν εἶπον ταῦτα, ὑμῖν δ' οὐκ ἐδόκουν ὀρθῶς λέγειν, ἀλλὰ καὶ
7 ὑμῖν ἤρεσκε ταῦτα. ἀκόλουθος τοίνυν ὁ νῦν λόγος ἐστί μοι τῷ τότε ῥηθέντι. ἐγὼ γάρ, εἰ βασιλεὺς παρ' αὐτὸν ὄντα με σύμβουλον ποιοῖτο, ταὔτ' ἂν αὐτῷ παραινέσαιμ' ἅπερ ὑμῖν, ὑπὲρ μὲν τῶν αὑτοῦ πολεμεῖν, ἐάν τις ἐναντιῶται τῶν Ἑλλήνων, ὧν δὲ μηδὲν αὐτῷ προσήκει, τούτων μηδ' ἀντιποιεῖσθαι τὴν ἀρχήν.

Αιγυπτιακό νόμισμα για την αμοιβή Ελλήνων μισθοφόρων (Εκδοτ. Αθηνών)

Μετάφραση

Οι αντιφατικές απόψεις των αντιπάλων, η συνέπεια του ρήτορα και ο περιορισμένος περσικός κίνδυνος.

5 Εκπλήσσομαι, γιατί παρατηρώ πως οι ίδιοι άνθρωποι απ' το ένα μέρος προσπαθούν να παρασύρουν την πόλη σε εχθρικές ενέργειες εναντίον του Βασιλέως[1] χάριν των Αιγυπτίων[2], ενώ από τ' άλλο δείχνουν να τον φοβούνται, όταν πρόκειται για τον λαό της Ρόδου[3]. Κι όμως όλοι γνωρίζουν πως οι Ρόδιοι είναι Έλληνες[4], ενώ αντιθέτως οι Αιγύπτιοι
6 ανήκουν στην επικράτεια εκείνου (του Βασιλέως)[5]. Ασφαλώς μερικοί από σας θα θυμούνται πως τον καιρό που μελετούσατε τη στάση σας έναντι του Βασιλέως, πρώτος εγώ ανέβηκα στο βήμα και διατύπωσα τις προτάσεις μου[6]. Και νομίζω ότι μόνον εγώ σας είπα, ίσως κι ένας ακόμη, πως θα ήταν δείγμα σωφροσύνης εκ μέρους σας αν δεν προβάλλατε ως αιτία της πολεμικής σας προπαρασκευής την έχθρα σας για τον Βασιλέα, αλλ' αν προχωρούσατε στις προετοιμασίες για ν' αντιμετωπίσετε τους παρόντες τότε εχθρούς και, στην περίπτωση που θα δοκίμαζε να βλάψει τα συμφέροντά σας, ν' αποκρούατε κι εκείνον[7]. Και δεν εκρίνατε πως ήταν λάθος αυτά που είπα τότε, αλλά την ίδια γνώμη είχατε και
7 σεις. Λοιπόν και οι απόψεις που εκφράζω τώρα είναι συνεπείς μ' εκείνες που τότε είχα διατυπώσει[8]. Εγώ δηλαδή, αν ήμουν στη βασιλική αυλή κι ο Βασιλέας ζητούσε τη γνώμη μου[9], θα τον συμβούλευα τα ίδια που προτείνω σε σας, δηλαδή να πολεμάει για τα κυριαρχικά του δικαιώματα, αν κάποιοι απ' τους Έλληνες τα αμφισβητούν, για όσα όμως δεν του ανήκουν ούτε αξιώσεις να εγείρει[10].

8 εἰ μὲν οὖν ὅλως ἐγνώκατ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅσων ἂν βασιλεὺς ἐγκρατὴς γένηται φθάσας ἢ παρακρουσάμενός τινας τῶν ἐν ταῖς πόλεσι, παραχωρεῖν, οὐ καλῶς ἐγνώκατε, ὡς ἐγὼ κρίνω· εἰ δ' ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ πολεμεῖν, ἂν τούτου δέῃ, καὶ πάσχειν ὁτιοῦν οἴεσθε χρῆναι, πρῶτον μὲν ὑμῖν ἧττον δεήσει τούτων, ὅσῳ ἂν μᾶλλον ἐγνωκότες ἦτε ταῦτα, ἔπειθ' ἃ προσήκει φρονεῖν δόξετε.

9 Ὅτι δ' οὐδὲν καινὸν οὔτ' ἐγὼ λέγω νῦν κελεύων Ῥοδίους ἐλευθεροῦν, οὔθ' ὑμεῖς, ἂν πεισθῆτέ μοι, ποιήσετε, τῶν γεγενημένων ὑμᾶς τι καὶ συνενηνοχότων ὑπομνήσω. ὑμεῖς ἐξεπέμψατε Τιμόθεόν ποτ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, βοηθήσοντ' Ἀριοβαρζάνῃ, προσγράψαντες τῷ ψηφίσματι 'μὴ λύοντα τὰς σπονδὰς τὰς πρὸς τὸν βασιλέα.' ἰδὼν δ' ἐκεῖνος τὸν μὲν Ἀριοβαρζάνην φανερῶς ἀφεστῶτα βασιλέως, Σάμον δὲ φρουρουμένην ὑπὸ Κυπροθέμιδος, ὃν κατέστησε Τιγράνης ὁ βασιλέως ὕπαρχος, τῷ μὲν ἀπέγνω μὴ βοηθεῖν, τὴν δὲ προ-
10 σκαθεζόμενος καὶ βοηθήσας ἠλευθέρωσε· καὶ μέχρι τῆς τήμερον ἡμέρας οὐ γέγονεν πόλεμος διὰ ταῦθ' ὑμῖν. οὐ γὰρ ὁμοίως οὐδεὶς ὑπέρ τε τοῦ πλεονεκτεῖν πολεμήσειεν ἂν καὶ τῶν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ μὲν ὧν ἐλαττοῦνται μέχρι τοῦ δυνατοῦ πάντες πολεμοῦσιν, ὑπὲρ δὲ τοῦ πλεονεκτεῖν οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐφίενται μέν, ἐάν τις ἐᾷ, ἐὰν δὲ κωλυθῶσιν, οὐδὲν ἠδικηκέναι τοὺς ἐναντιωθέντας αὐτοῖς ἡγοῦνται.

Στατήρ Κυζίκου με τη μορφή του Τιμοθέου (Εκδοτ. Αθηνών)

8 Αν λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, έχετε γενικώς καταλήξει στην απόφαση να παραχωρείτε στον Βασιλέα όσα τυχόν καταλάβει με αιφνιδιασμό ή εξαπατώντας κάποια πολιτική παράταξη[11] μέσα στις πόλεις, δεν έχετε, κατά τη γνώμη μου, αποφασίσει σωστά. Αν όμως πιστεύετε πως είναι καθήκον σας στην ανάγκη να πολεμήσετε και να υποβληθείτε σε κάθε θυσία για το δίκαιο, πρώτα-πρώτα οι πιθανότητες ν' απαιτηθούν οι θυσίες αυτές θα είναι τόσο πιο λίγες όσο πιο σταθερή είναι η απόφασή σας αυτή και εκτός αυτού θ' αποκτήσετε τη φήμη ότι εμπνέεσθε από τις πρέπουσες αντιλήψεις[12].

Ένα ενθαρρυντικό παράδειγμα από την πρόσφατη Ιστορία.

9 Και θα σας αποδείξω, θυμίζοντας κάποια παλιότερα γεγονότα που σας ωφέλησαν, ότι, προτρέποντάς σας τώρα να ελευθερώσετε τους Ροδίους, ούτε εγώ λέγω κάτι ασυνήθιστο ούτε σεις κάτι τέτοιο θα πράξετε, αν εφαρμόσετε τις συμβουλές μου[13]. Εσείς εστείλατε κάποτε, άνδρες Αθηναίοι, τον Τιμόθεο[14] να βοηθήσει τον Αριοβαρζάνη, αφού προσθέσατε στο ψήφισμα κατά λέξη τον όρο: «Να μην παραβιάζει τις συνθήκες με τον Βασιλέα»[15]. Όταν όμως εκείνος διαπίστωσε ότι ο Αριοβαρζάνης[16] είχε απροκάλυπτα αποστατήσει από τον Βασιλέα και ότι τη Σάμο φρουρούσε ο Κυπρόθεμις τον οποίον είχεν εγκαταστήσει εκεί ο ύπαρχος του Βασιλέα Τιγράνης, αποφάσισε να μη βοηθήσει τον Αριοβαρζάνη, αλλά πολιόρκησε τη Σάμο και με την επέμβαση αυτή την ε-
10 λευθέρωσε. Παρ' όλα αυτά γι' αυτή την ενέργεια δεν σας έχει κηρύξει ο Βασιλέας τον πόλεμο μέχρι αυτή τη στιγμή που μιλούμε. Αυτό συμβαίνει[17] διότι κανείς δεν πολεμά για να επεκτείνει τις κτήσεις του με την ίδια ένταση που πολεμά για να διατηρήσει αυτές που του ανήκουν. Αντιθέτως όλοι πολεμούν μέχρι τα όρια της αντοχής τους για όσα κινδυνεύουν να χάσουν, ενώ δεν πράττουν το ίδιο για ν' αυξήσουν αυτά που έχουν. Και βέβαια δεν παύουν να επιδιώκουν τα περισσότερα, αν κάποιοι υποχωρώντας τους ενθαρρύνουν, όταν όμως συναντήσουν αντίσταση, δεν αισθάνονται αδικημένοι σε κάτι απ' αυτούς που τους αντιστάθηκαν.

11 Ὅτι δ' οὐδ' ἂν ἐναντιωθῆναί μοι δοκεῖ τῇ πράξει ταύτῃ νῦν Ἀρτεμισία τῆς πόλεως οὔσης ἐπὶ τῶν πραγμάτων, μίκρ' ἀκούσαντες σκοπεῖτε εἴτ' ὀρθῶς λογίζομαι ταῦτ' εἴτε μή. ἐγὼ νομίζω, πράττοντος μὲν ἐν Αἰγύπτῳ πάνθ' ὡς ὥρμηκε βασιλέως, σφόδρ' ἂν Ἀρτεμισίαν πειραθῆναι περιποιῆσαι Ῥόδον αὐτῷ, οὐ τῇ βασιλέως εὐνοίᾳ, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι πλησίον αὐτῆς διατρίβοντος ἐκείνου μεγάλην εὐεργεσίαν καταθέσθαι πρὸς αὐτόν, ἵν' ὡς οἰκειότατ' αὐτὴν ἀπο-
12 δέχηται· πράττοντος δ' ὡς λέγεται, καὶ διημαρτηκότος οἷς ἐπεχείρησεν, ἡγεῖσθαι τὴν νῆσον ταύτην, ὅπερ ἔστιν, ἄλλο μὲν οὐδὲν ἂν εἶναι βασιλεῖ χρησίμην ἐν τῷ παρόντι, τῆς δ' αὐτῆς ἀρχῆς ἐπιτείχισμα πρὸς τὸ μηδ' ὁτιοῦν παρακινεῖν. ὥστε μοι δοκεῖ μᾶλλον ἂν ὑμᾶς ἔχειν μὴ φανερῶς αὐτῆς ἐνδούσης, ἢ 'κεῖνον λαβεῖν βούλεσθαι. οἶμαι μὲν οὖν οὐδὲ βοηθήσειν αὐτήν, ἂν δ' ἄρα τοῦτο ποιῇ, φαύλως καὶ κακῶς.
13 ἐπεὶ καὶ βασιλέα γε, ὅ τι μὲν ποιήσει μὰ Δί' οὐκ ἂν εἴποιμ' ἔγωγ' ὡς οἶδα, ὅτι μέντοι συμφέρει τῇ πόλει δῆλον ἤδη γενέσθαι πότερ' ἀντιποιήσεται τῆς πόλεως τῆς Ῥοδίων ἢ οὔ, τοῦτ' ἂν ἰσχυρισαίμην· οὐ γὰρ ὑπὲρ Ῥοδίων βουλευτέον, ὅταν ἀντιποιῆται, μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν πάντων Ἑλλήνων.

Το αναστηλωμένο Ωδείο της αρχαίας Ρόδου (Μ.Ι.Ε.Τ.).

11 Εγώ πιστεύω πως, αν η πόλη παρακολουθεί ενεργώς από κοντά τις εξελίξεις, ούτε η Αρτεμισία θα εναντιωθεί στην ενέργεια αυτή[18]. Επ' αυτού ακούστε μια σύντομη εισήγηση και ύστερα σκεφθείτε αν συλλογίζομαι σωστά ή όχι. Η γνώμη μου είναι πως, αν όλες οι επιχειρήσεις του Βασιλέως στην Αίγυπτο ευδοκιμούν όπως αυτός τις εσχεδίασε, η Αρτεμισία με πολύ μεγάλο ζήλο θα προσπαθήσει να του προσφέρει τη Ρόδο, όχι γιατί τον συμπαθεί, αλλά επειδή θέλει, τώρα που αυτός συμβαίνει να βρίσκεται πλησίον της, να του προσφέρει κάποια μεγάλη εκδούλευση για να εξασφαλί-
12 σει την ανεπιφύλακτη εύνοιά του[19]. Αν όμως οι υποθέσεις του εξελίσσονται όπως λέγουν οι φήμες και έχει αποτύχει σε όλες του τις επιχειρήσεις[20], νομίζω πως (η Αρτεμισία) θεωρεί, όπως και πράγματι συμβαίνει, ότι αυτό το νησί σε τίποτα δεν χρησιμεύει σήμερα στον Βασιλέα παρά μόνον ως βάση ελέγχου της σατραπείας της[21], ώστε να μην μπορεί καθόλου να κινηθεί εναντίον του. Επομένως μου φαίνεται πως αυτή προκρίνει να κατέχετε σεις το νησί, χωρίς να σας το παραχωρήσει φανερά, παρά να το καταλάβει εκείνος. Πιστεύω λοιπόν πως εκείνη ούτε ενισχύσεις θα στείλει κι αν ί-
13 σως το πράξει, θα το πράξει πρόχειρα και αδέξια. Και μολονότι για τον Βασιλέα δεν πρόκειται εγώ τουλάχιστον, μα τον Δία, να ισχυριστώ ότι γνωρίζω τι θα πράξει[22], όμως μπορώ με βεβαιότητα να υποστηρίξω τούτο, ότι συμφέρει την πόλη μας να διευκρινισθεί τώρα αν εκείνος θα εγείρει αξιώσεις για την πόλη των Ροδίων ή όχι. Διότι, στην περίπτωση που θα εγείρει αξιώσεις, τότε αντικείμενο της συζητήσεώς μας δεν πρέπει να είναι μόνον η τύχη των Ροδίων, αλλά και το δικό μας μέλλον και όλων των Ελλήνων.

Η αντίδραση της Αρτεμισίας δεν προβλέπεται σοβαρή, ενώ θα αποκαλυφθούν οι περσικές προθέσεις.

14 Οὐ μὴν οὐδ' ἂν εἰ δι' αὐτῶν εἶχον τὴν πόλιν οἱ νῦν ὄντες
ἐν αὐτῇ Ῥόδιοι, παρήνεσ' ἂν ὑμῖν τούτους ἑλέσθαι, οὐδ' εἰ
πάνθ' ὑπισχνοῦνθ' ὑμῖν ποιήσειν. ὁρῶ γὰρ αὐτοὺς τὸ μὲν
πρῶτον, ὅπως καταλύσωσι τὸν δῆμον, προσλαβόντας τινὰς
τῶν πολιτῶν, ἐπειδὴ δὲ τοῦτ' ἔπραξαν, πάλιν ἐκβαλόντας
τούτους· τοὺς οὖν μηδετέροις πιστῶς κεχρημένους οὐδ' ἂν
15 ὑμῖν βεβαίους ἡγοῦμαι γενέσθαι συμμάχους. καὶ ταῦτ' οὐδε-
πώποτ' εἶπον ἄν, εἰ τῷ Ῥοδίων δήμῳ μόνον ἡγούμην συμ-
φέρειν· οὔτε γὰρ προξενῶ τῶν ἀνδρῶν οὔτ' ἰδίᾳ ξένος αὐτῶν
οὐδείς ἐστί μοι. οὐ μὴν οὐδ' εἰ ταῦτ' ἀμφότερ' ἦν, εἰ μὴ συμ-
φέρειν ὑμῖν ἡγούμην, εἶπον ἄν, ἐπεὶ Ῥοδίοις γε, εἰ οἷόν τε
τοῦτ' εἰπεῖν τῷ συναγορεύοντι τῇ σωτηρίᾳ αὐτῶν, συγχαί-
ρω τῶν γεγενημένων. τοῦ κομίσασθαι γὰρ τὰ ὑμέτερ' ὑμῖν
φθονήσαντες τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν ἀπολωλέκασι, καὶ
παρὸν αὐτοῖς Ἕλλησι καὶ βελτίοσιν αὐτῶν [ὑμῖν] ἐξ ἴσου
συμμαχεῖν, βαρβάροις καὶ δούλοις, οὓς εἰς τὰς ἀκροπόλεις
16 παρεῖνται, δουλεύουσιν. ὀλίγου δὲ δέω λέγειν, ἐὰν αὐτοῖς
ὑμεῖς ἐθελήσητε βοηθῆσαι, ὡς καὶ συνενήνοχε ταῦτ'
αὐτοῖς· εὖ μὲν γὰρ πράττοντες οὐκ οἶδ' εἴ ποτ' ἂν εὖ
φρονῆσαι ἠθέλησαν, ὄντες Ῥόδιοι, ἔργῳ δὲ πειραθέντες καὶ
διδαχθέντες ὅτι πολλῶν κακῶν ἡ ἄνοι' αἰτία τοῖς πολλοῖς
γίγνεται, τάχ' ἄν, εἰ τύχοιεν, σωφρονέστεροι πρὸς τὸν
λοιπὸν τοῦ χρόνου γένοιντο. τοῦτο δ' οὐ μικρὰν ὠφέλειαν
αὐτοῖς ἡγοῦμαι. φημὶ δὴ χρῆναι πειρᾶσθαι σώζειν τοὺς
ἄνδρας καὶ μὴ μνησικακεῖν, ἐνθυμουμένους ὅτι πολλὰ καὶ
ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἐπιβουλευσάντων ἐξηπάτησθε, ὧν οὐδενὸς
αὐτοὶ δοῦναι δίκην δίκαιον ἂν εἶναι φήσαιτε.

14 Όμως κι αν αυτοδύναμα[23] κατείχαν την εξουσία στην πόλη οι Ρόδιοι που την κατέχουν σήμερα, δεν θα σας έδινα τη συμβουλή να τους κάνετε συμμάχους, έστω κι αν έδιναν την υπόσχεση ότι θα κάνουν για σας τα πάντα. Διότι βλέπω ότι αυτοί στην αρχή, για να καταλύσουν το δημοκρατικό πολίτευμα, προσεταιρίσθηκαν κάποιους πολίτες και, όταν πέτυχαν τον σκοπό τους, πάλι τους απομάκρυναν. Επομένως νομίζω ότι αυτοί που δεν φάνηκαν πιστοί σε κανέναν
15 ούτε σε σας θα είναι σταθεροί σύμμαχοι. Και δεν θα τα έλεγα ποτέ αυτά, αν πίστευα ότι συμφέρουν μόνον τη δημοκρατική παράταξη της Ρόδου, διότι ούτε εκπροσωπώ τους ανθρώπους αυτούς ως πρόξενος[24] ούτε με κανέναν τους έχω προσωπική φιλία. Αλλά και στην περίπτωση ακόμη που θα συνέβαιναν αυτά τα δύο, πάλι δεν θα μιλούσα έτσι, αν δεν πίστευα πως αυτό είναι το συμφέρον σας, επειδή εγώ, αν μπορεί να το πει αυτό κάποιος που συνηγορεί για τη σωτηρία τους, συμμερίζομαι τη χαρά σας γι' αυτά που έπαθαν οι Ρόδιοι. Γιατί με το να σας αρνηθούν να λάβετε αυτά που
16 σας ανήκαν[25] έχουν χάσει την ελευθερία τους και, ενώ είχαν κεκτημένο το δικαίωμα να είναι σύμμαχοι ισότιμοι με σας που είσθε Έλληνες και ανώτεροί τους, έχουν καταντήσει δούλοι βαρβάρων και δούλων[26], τους οποίους δέχτηκαν στις ακροπόλεις[27]. Όμως λίγο ακόμη και θα έλεγα πως αυτά θα τους βγουν και σε καλό[28], αν σεις θελήσετε να τους βοηθήσετε. Γιατί, αν τους έρχονταν όλα καλά, δεν ξέρω, ως Ρόδιοι που είναι[29], αν θ' αποφάσιζαν ποτέ να βάλουνε μυαλό. Τώρα όμως που έκαναν τη δοκιμή και πήρανε το μάθημα ότι η απερισκεψία γίνεται για τον λαό[30] αιτία πολλών συμφορών, ίσως θα γίνουν στο μέλλον φρονιμότεροι, αν τους δοθεί η ευκαιρία. Κι αυτό δεν το θεωρώ γι' αυτούς μικρό κέρδος. Υποστηρίζω λοιπόν ότι πρέπει να προσπαθήσετε να σώσετε τους ανθρώπους αυτούς και να μην τους κρατάτε κακία[31], αναλογιζόμενοι ότι και σεις απ' αυτούς που θέλησαν να σας βλάψουν εξαπατηθήκατε σε πολλά, για κανένα από τα οποία δεν θα κρίνατε δίκαιο να τιμωρηθείτε.

Οι Ρόδιοι είναι ένοχοι και αναξιόπιστοι, τη στάση όμως του ρήτορα υπαγορεύει το συμφέρον των Αθηναίων.

Ερμηνευτικά σχόλια

1. Πρόκειται για τον Μεγάλο Βασιλέα, όπως ονόμαζαν οι Έλληνες τον βασιλέα των Περσών.

2. Ο Φαραώ της Αιγύπτου είχε προσχωρήσει (361 π.Χ.) στην επανάσταση των σατραπών εναντίον του τότε Μ. Βασιλέως Αρταξέρξη Β΄. Τον Φαραώ βοήθησαν 10.000 περίπου Έλληνες μισθοφόροι και 1.000 Σπαρτιάτες με στρατηγό τον γηραιό Αγησίλαο. Τη διοίκηση του Αιγυπτιακού ναυτικού είχε ως ιδιώτης ο Αθηναίος Χαβρίας. Όταν εκφωνείται ο παρών λόγος, Μ. Βασιλεύς ήταν ο Αρταξέρξης Γ΄, ο Ώχος (358-338 π.Χ.) ο οποίος προσπάθησε με μεγάλες δυνάμεις να καταστείλει την επανάσταση. Ο Φαραώ Νεκτανεβώς προσέλαβε πάλι Έλληνες μισθοφόρους με αρχηγούς τον Αθηναίο Διόφαντο και τον Σπαρτιάτη Λάμαχο. Οι πόλεις των Αθηνών και της Σπάρτης προφανώς παρά την πρόσκληση των Αιγυπτίων απέφυγαν την ανάμειξη, μολονότι, όπως φαίνεται από την §5 του κειμένου μας, υπήρχαν εκείνοι που το επιθυμούσαν. Οι Πέρσες νικήθηκαν τότε, η επανάσταση όμως τελικώς απέτυχε (343 π.Χ.).

3. Ο Δημ. επισημαίνει την αντίφαση στην οποίαν περιπίπτουν οι αντίπαλοι ρήτορες που, ενώ λέγουν ότι φοβούνται την αντίδραση του Βασιλέως, αν επέμβουν οι Αθηναίοι στη Ρόδο, συγχρόνως προσπαθούν να παρασύρουν την πόλη σε μια τυχοδιωκτική επιχείρηση εναντίον του στην Αίγυπτο. Ενδεχομένως πρόκειται για εκπροσώπους του δημοκρατικού κόμματος οι οποίοι δεν συμπαθούν τους δημοκρατικούς Ροδίους είτε λόγω της συμπράξεώς τους στην αποστασία της Ρόδου από τη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία είτε εξ αιτίας κάποιου άλλου πολιτικού υπολογισμού που δεν θέλουν να φανερώσουν. Ο Δημοσθένης υπαινίσσεται πως η αντίφαση αυτή οφείλεται σε κάποια υποκρισία και υστεροβουλία.

4. Οι αρχαίοι Έλληνες, παρά τις πολιτικές τους διαιρέσεις, είχαν σαφή εθνική αυτοσυνειδησία.

5. Σύμφωνα με το κείμενο της Ανταλκιδείου ειρήνης οι Πέρσες δεν είχαν δικαίωμα επεμβάσεως στη Ρόδο. Παρά ταύτα ο Μαύσωλος και η Αρτεμισία με τη σύμπραξη των Ροδίων την κατέχουν. Οι Αθηναίοι επίσης δεν έχουν δικαίωμα επεμβάσεως σύμφωνα με τον όρο της ειρήνης ο οποίος είχεν επιβάλει την αυτονομία των Ελληνικών πόλεων με την εγγύηση του Μ. Βασιλέ-

ως. Πολύ περισσότερο βέβαια μια επέμβαση των Αθηναίων υπέρ των Αιγυπτίων θα ήταν σαφής επιθετική ενέργεια εναντίον του Μ. Βασιλέως στην επικράτεια του οποίου ανήκε η Αίγυπτος (το κείμενο της Ανταλκιδείου ειρήνης βλ. στο τέλος του βιβλίου).

6. Ο λόγος αυτός τον οποίον εδώ ο Δημ. ονομάζει «*ὑπὲρ τῶν βασιλικῶν*» είναι γνωστός σήμερα με τον τίτλο «*Περὶ τῶν Συμμοριῶν*» και εκφωνήθηκε το 354 π.Χ., όταν κάποιοι πίεζαν για την κήρυξη πολέμου κατά των Περσών. Ο Δημ. είχε τότε διαφωνήσει και πρότεινε τον εξοπλισμό της πόλεως, ώστε να είναι έτοιμη σε περίπτωση πολέμου να αμυνθεί, αν Πέρσες ή Έλληνες τον προκαλέσουν. Ήδη το 355 π.Χ. οι Αθηναίοι, παρά τις σημαντικές επιτυχίες που είχε ο στρατηγός Χάρης στη Μ. Ασία πολεμώντας εναντίον βασιλικών στρατευμάτων υπέρ των σατραπών που είχαν αποστατήσει, αναγκάστηκαν να τον ανακαλέσουν μετά από βασιλικό τελεσίγραφο.

7. Ο Δημ. είχε προφανώς εκφράσει τότε το πνεύμα της φιλειρηνικής σε γενικές γραμμές πολιτικής της παρατάξεως του Ευβούλου η οποία επικράτησε στην Αθήνα μετά τον Συμμαχικό πόλεμο (355 π.Χ.) μέχρι το 346 π.Χ.

8. Παρά τα όσα λέγει, είναι φανερή η μεταβολή της πολιτικής γραμμής του ρήτορα, αφού προτείνει τώρα επέμβαση των Αθηναίων στη Ρόδο, ενέργεια που είναι πιθανόν να προκαλέσει την αντίδραση των Περσών. Η προσπάθειά του να φανεί συνεπής προς όσα κατά το παρελθόν είχε προτείνει ίσως δηλώνει ότι έχει γίνει στόχος επικρίσεων των παλαιών κομματικών του φίλων.

9. Δεν είναι παραδοξολόγημα· πολλές φορές οι Πέρσες βασιλείς χρησιμοποίησαν Έλληνες συμβούλους, όπως π.χ. τον Ιστιαίο, τον Ιππία, τον Δημάρατο κ.ά. Είναι συνηθισμένος τρόπος σκέψεως να τοποθετείται κανείς υποθετικά στη θέση του αντιπάλου για να εικάσει τις αντιδράσεις του. Η μέθοδος αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι υπάρχει σημαντική πιθανότητα δύο άνθρωποι σκεπτόμενοι λογικά και υπό τις ίδιες συνθήκες να έχουν παρόμοιες αντιδράσεις.

10. Ο Δημ. εξαγγέλλει για λογαριασμό του Μ. Βασιλέως(!) την πολιτική τού «δεν διεκδικούμε τίποτε, δεν παραχωρούμε τίποτε», για να δηλώσει εμμέσως ότι η Αθήνα έχει κάποια δικαιώματα επί της Ρόδου. Ουσιαστικώς επιδιώκει μιαν ανασύσταση της Αθηναϊκής συμμαχίας.

11. Εμμέσως υποβάλλει την άποψη ότι οι Ρόδιοι δημοκρατικοί

υπήρξαν θύματα απάτης.

12. Στην παράγραφο αυτή τονίζει ότι, αν η πόλη πράξει το δίκαιο, συγχρόνως πράττει και το συμφέρον, ενώ προσπαθεί να υποβαθμίσει τον κίνδυνο των θυσιών που θ' απαιτηθούν. Οι Αθηναίοι όμως είναι ιδαιτέρως ευαίσθητοι στο θέμα αυτό, αφού είναι πολύ πρόσφατες οι υπέρογκες οικονομικές και άλλες θυσίες στις οποίες είχαν υποβληθεί κατά τον Συμμαχικό πόλεμο.

13. Το ιστορικό παράδειγμα που θ' ακολουθήσει συνιστά ένα επιχείρημα «ἐξ ἰδίων», αφού υπενθυμίζει στους Αθηναίους ότι οι ίδιοι χωρίς συνέπειες έπραξαν κατά το παρελθόν κάτι ανάλογο προς αυτό που ο ρήτορας υποδεικνύει. Δεν υποστηρίζει λοιπόν κάτι «καινόν» και επομένως αδοκίμαστο και επικίνδυνο, αλλά κάτι που δοκιμάστηκε και έχει από τον χρόνο δικαιωθεί.

14. *Ο Τιμόθεος* ήταν στρατηγός, γιος του επίσης μεγάλου Αθηναίου στρατηγού-ναυάρχου Κόνωνος. Η στρατιωτική του σταδιοδρομία άρχισε με την ίδρυση (378 π.Χ.) της Β' Αθην. Συμμαχίας. Το 365 π.Χ. μετά δεκάμηνη πολιορκία κατέλαβε τη Σάμο η οποία κατεχόταν κατά παράβαση της Ανταλκιδείου ειρήνης (387 π.Χ.) από Περσική φρουρά την οποία είχεν εγκαταστήσει ο ύπαρχος του Μ. Βασιλέως στα παράλια της Μ. Ασίας *Τιγράνης*. Ο *Κυπρόθεμις* ήταν άρχοντας της Σάμου υποτελής του Μ. Βασιλέως.

15. Η εκδίωξη της Περσικής φρουράς δεν συνιστούσε παραβίαση της Ανταλκιδείου ειρήνης, αφού σύμφωνα μ' αυτήν η Σάμος έπρεπε να είναι ελεύθερη και ανεξάρτητη. Μετά την επιχείρηση της Σάμου πάντως ο Τιμόθεος έπλευσε στον Ελλήσποντο, για να βοηθήσει τον Αριοβαρζάνη.

16. *Ο Αριοβαρζάνης* ήταν σατράπης της Φρυγίας. Αποστάτησε το 366 π.Χ. και ζήτησε τη βοήθεια των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων οι οποίοι και τον βοήθησαν με στρατιωτικές δυνάμεις υπό τον Τιμόθεο και τον Αγησίλαο αντιστοίχως. Το κίνημα του Αριοβαρζάνη εν τέλει απέτυχε και ο ίδιος εκτελέστηκε.

17. Με το συγκεκριμένο παράδειγμα-επιχείρημα συνάπτονται γνώμες γενικού κύρους με τις οποίες ζητείται επίσης να δικαιολογηθεί η άποψη ότι δεν είναι πιθανή σοβαρή αντίδραση του Μ. Βασιλέως. Όλοι γνωρίζουν ότι όσοι πολεμούν «ὑπὲρ βωμῶν καί ἑστιῶν» μάχονται με μεγαλύτερη ένταση απ' αυτόν που διεξάγει επιθετικό πόλεμο, αλλά και ότι η υποχωρητικότητα του αδικουμένου αποθρασύνει τον επιτιθέμενο. Επομένως η πόλη πρέ-

πει να δείξει αποφασιστικότητα.

18. Προφανώς οι αντίπαλοι ρήτορες είχαν τονίσει τον κίνδυνο από την αντίδραση της Αρτεμισίας η οποία είχε στη διάθεσή της ισχυρό ναυτικό και άφθονους πόρους. Ο Δημ. προσπαθεί με λογικά επιχειρήματα ν' αποδείξει ότι συμφέρει στην Αρτεμισία να καταλάβουν τη Ρόδο οι Αθηναίοι παρά ο βασιλεύς των Περσών.

19. Η Αρτεμισία σε περίπτωση νίκης του Μ. Βασιλέως στην Αίγυπτο θα επιζητούσε την εύνοιά του προσφέροντάς του ως δώρο τη Ρόδο, ώστε να την αναγνωρίσει ως νόμιμη διάδοχο του Μαυσώλου.

20. Πράγματι οι επιχειρήσεις των Περσών στην Αίγυπτο το 351 π.Χ., όταν εκφωνείται ο λόγος αυτός, έχουν αποτύχει. Η συγκυρία αυτή στηρίζει το επιχείρημα του Δημ. το οποίο όμως δεν παύει να είναι μια εικασία.

21. Βάση ελέγχου (στο κείμενο «*ἐπιτείχισμα*»)· κατά τον Δημ. η Αρτεμισία φοβείται πως, αν ο Μ. Βασιλεύς κατέχει τη Ρόδο, θα μπορεί να ελέγχει τις κινήσεις της. Ο Αρταξέρξης έχει κάθε λόγο να μην την εμπιστεύεται, αφού ο Μαύσωλος είχε ουσιαστικώς αυτονομηθεί και είχε στην αρχή υποστηρίξει την επανάσταση των σατραπών εναντίον του.

22. Προηγουμένως (§7) είχε αναφέρει τι θα συμβούλευε τον Μ. Βασιλέα. Εδώ παραδέχεται ότι δεν θα μπορούσε βέβαια να προβλέψει τις αντιδράσεις του, προσθέτει όμως ότι σε κάθε περίπτωση συμφέρει την πόλη να βοηθήσει τους Ροδίους, διότι:
α΄) Στην καλύτερη περίπτωση ο Μ. Βασιλεύς δεν θα αντιδράσει.
β΄) Στη χειρότερη περίπτωση θα αντιδράσει παραβιάζοντας την ειρήνη και αποκαλύπτοντας έτσι τις επιθετικές του προθέσεις. Στη δεύτερη περίπτωση ο κίνδυνος θα ήταν ούτως ή άλλως αναπόφευκτος και θα αφορούσε όλους τους Έλληνες.

23. αυτοδύναμα (*«δι' ἑαυτῶν»*)· Οι πραγματικοί κυρίαρχοι στη Ρόδο δεν είναι οι ολιγαρχικοί Ρόδιοι, αλλά οι Κάρες της Αρτεμισίας που κατέχουν τις ακροπόλεις.

24. *Ο πρόξενος* προστάτευε στην πόλη του τα συμφέροντα των πολιτών μιας ξένης πόλεως. Ο θεσμός του προξένου υφίσταται και σήμερα.

25. Με την άρνηση καταβολής των «*συντάξεων*», δηλαδή της συμμαχικής εισφοράς στις κοινές δαπάνες, εκδηλώθηκε η απο-

στασία των Ροδίων από τη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία.

26. Η υπέροχη σκηνή του Χριστού που νίπτει τα πόδια των μαθητών του θα ήταν ακατανόητη στην αρχαία Ελλάδα. Για τους αρχαίους το φυσικό είναι να υποτάσσεται ο κατώτερος στον ανώτερο. Οι Ρόδιοι όμως, μολονότι είχαν κεκτημένο το δικαίωμα της «ἐξ ἴσου» συμμαχίας με τους ανωτέρους σε δύναμη και αίγλη Αθηναίους, κατάντησαν εξ αιτίας της συμπεριφοράς τους δούλοι βαρβάρων και δούλων. Κατά τον Πλάτωνα (Πολιτεία 347c) δεν υπάρχει μεγαλύτερη συμφορά από το να άρχεται ο ανώτερος από τον κατώτερό του: «τῆς δὲ ζημίας μεγίστη τὸ ὑπὸ πονηροτέρου ἄρχεσθαι». Κατά τον Αριστοτέλη (Πολιτικά 1252b) βάρβαρος και δούλος φύσει ταυτίζονται: «Βάρβαρον καὶ δοῦλον ταὐτὸν φύσει». Οι Έλληνες κατά τον Ευριπίδη (Ἰφιγ. ἐν Αὐλ., 1400) είναι φυσικό να εξουσιάζουν τους βαρβάρους:

Βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους
.. Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι.

Στο περσικό κράτος όλοι ήσαν δούλοι πλην του Μ. Βασιλέως: «Τὰ βαρβάρων γὰρ δοῦλα πάντα πλὴν ἑνός» (Εὐριπ. Ἑλένη, 276).

Επομένως οι Ρόδιοι έγιναν δούλοι δούλων. Πρβλ. τον νεοελλ. στίχο:

σκλάβος ραγιάδων έπεσες και ζεις ραγιάς ραγιάδων.

27. Εκτός από την ακρόπολη της Ρόδου οι βάρβαροι είχαν προφανώς καταλάβει και τις ακροπόλεις στη Λίνδο, την Ιαλυσό και την Κάμιρο.

28. «Οὐδὲν κακὸν ἀμιγὲς καλοῦ».

29. Οι Ρόδιοι, τους οποίους ήδη ο Όμηρος (Ἰλ. Β, 655) αποκαλεί «ἀγερώχους», φαίνεται ότι γενικώς ήσαν υπερόπτες εκδηλώνοντας με αλαζονική συμπεριφορά ένα συναίσθημα υπεροχής έναντι άλλων Ελλήνων. Αυτή τη συμπεριφορά ειρωνεύεται ο Δημ.

30. Εννοεί τη δημοκρατία. Το γνωμικό διατυπώνει την άποψη ότι η δημοκρατία απαιτεί σύνεση και μετριοπάθεια· είναι το πολίτευμα του μέτρου.

31. Στην πολιτική τα πάθη είναι κακοί σύμβουλοι. Ο Δημ. ζητεί από τους Αθηναίους να μη μνησικακούν. Η Αθηναϊκή πολιτεία είχε ως προς τούτο επιδείξει θαυμαστή ωριμότητα, όταν μετά την πτώση των Τριάκοντα αντιμετώπισε με το μέτρο της αμνηστίας τον κίνδυνο να ξεσπάσουν ανεξέλεγκτα τα πάθη που

συσσώρευσε η τυραννική συμπεριφορά εκείνων.

Ο ρήτορας προτίμησε ν' αφήσει στο τέλος (§14-16) την αντιμετώπιση του πιο ισχυρού επιχειρήματος των αντιπάλων που είναι προφανώς η επισήμανση της αντισυμμαχικής εις βάρος της πόλεως συμπεριφοράς των Ροδίων. Το επιχείρημα αυτό εύρισκε σημαντικό έρεισμα στη μνησικακία των Αθηναίων πολιτών. Προτίμησε λοιπόν να μιλήσει προηγουμένως για το συμφέρον της πόλεως, τη δόξα που θα αποκτήσει, και για τις τυχόν επεκτατικές διαθέσεις του Μ. Βασιλέως, ώστε ο ακροατής να θελχθεί με την προσδοκία του πρώτου, ν' ανησυχήσει με τη σκέψη του δευτέρου και να θέσει σε δεύτερη μοίρα το μίσος του κατά των Ροδίων.

Σ' αυτές τις τρεις παραγράφους με τρόπο αριστοτεχνικό προετοιμάζεται η πρόταση: «Φημὶ δὴ χρῆναι πειρᾶσθαι σῴζειν τοὺς ἄνδρας καὶ μὴ μνησικακεῖν».

Ο ρήτορας πρέπει να καταπραΰνει τους Αθηναίους πολίτες και συγχρόνως να αποσείσει τυχόν υποψία εις βάρος του ότι η πρόταση αυτή υποκρύπτει κάποιο προσωπικό συμφέρον. Γι' αυτό κάνει ακριβώς το αντίθετο απ' αυτό που θα περίμενε κανείς· υπερασπίζεται τους Ροδίους κατηγορώντας τους δριμύτατα! Συγχρόνως με κάθε τρόπο δηλώνει ότι δεν έχει καμμιά σχέση μαζί τους, ότι συμμερίζεται τη χαρά των Αθηναίων για τα παθήματά τους και ότι ποτέ δεν θα συνηγορούσε υπέρ αυτών, αν δεν πίστευε πως αυτό είναι το συμφέρον της πόλεως.

Στην αρχή την ευθύνη για τα συμβάντα καταλογίζει μόνον στους Ροδίους αποσιωπώντας τις ευθύνες των Αθηναίων για τη διάλυση της Συμμαχίας. Ύστερα εντέχνως μεταβιβάζει την ευθύνη από το σύνολο των Ροδίων στο ολιγαρχικό κόμμα και μερικούς «εξαπατηθέντες» δημοκρατικούς και εν τέλει εμμέσως στον Μαύσωλο και την Αρτεμισία, διότι οι Ρόδιοι δεν κατέχουν την εξουσία «δι' ἑαυτῶν». Ακολούθως κολακεύει το αυτοσυναίσθημα των Αθηναίων τονίζοντας την ανωτερότητά τους και ειρωνευόμενος τους Ροδίους οι οποίοι όμως έχουν ήδη τιμωρηθεί για την αλαζονεία τους και ίσως έχουν συνετισθεί.

Τελειώνει με ένα παράδειγμα-επιχείρημα «ἐξ ἰδίων», υπενθυμίζοντας ότι και οι ίδιοι έχουν εξαπατηθεί κατά το παρελθόν, όπως ο δήμος των Ροδίων, αλλά δεν θα έκριναν δίκαιο να τιμωρηθούν γι' αυτό.

Ασκήσεις

1. Ο Δημ. προσπαθεί ν' ανασκευάσει επιχειρήματα αντιπάλων ρητόρων. Να καταγράψετε τα επιχειρήματα αυτά σε ένα συνεχές κείμενο κατά τη σειρά που νομίζετε ότι θα έπρεπε να έχουν διατυπωθεί. Σημειωτέον ότι η διάταξη των επιχειρημάτων εξαρτάται από το είδος τους, από το θέμα του λόγου, τις περιστάσεις και το ακροατήριο. Είναι επομένως σε μεγάλο βαθμό ζήτημα υποκειμενικής εκτιμήσεως.
2. Νομίζετε ότι ο Δημ. έχει κατά τρόπο ικανοποιητικό αντικρούσει τα επιχειρήματα των αντιπάλων του; Προσωπικώς θα είχατε πεισθεί ή όχι και γιατί;
3. Η πειστικότητα του ρήτορα εξαρτάται και από την «ηθοποιία», δηλ. από τον τρόπο που θα εμφανίσει στο ακροατήριο τον εαυτό του, και τους αντιπάλους του, αλλά και από τον τρόπο που θα προσεγγίσει τους ακροατές (βλ. και όσα έχουν γραφεί γι' αυτό το θέμα στην εισαγωγή). Με ποιους συγκεκριμένους τρόπους ανταποκρίνεται στην ανάγκη αυτή εδώ (§§5-16) ο Δημοσθένης;
4. Στις παραγρ. 9 και 16 ο Δημ. παραθέτει δύο παραδείγματα-επιχειρήματα από την πρόσφατη Αθηναϊκή ιστορία υπενθυμίζοντας στους Αθηναίους δικές τους παλαιότερες σκέψεις και πράξεις. Είναι αυτού του είδους τα «προσωπικά» επιχειρήματα ισχυρά και από πού νομίζετε ότι αντλούν τη δύναμή τους;

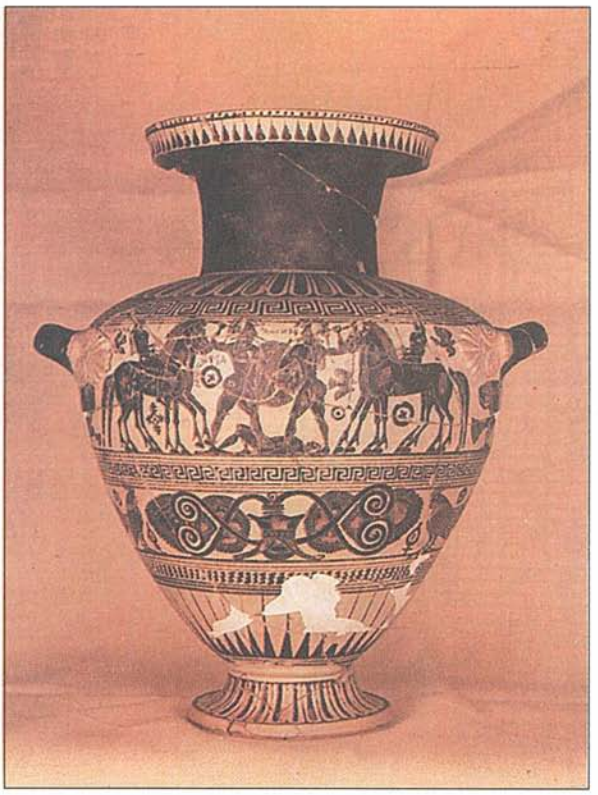

Λακωνική υδρία του 6ου αι. π.Χ. από νεκροταφείο της Ιαλυσού (Μ.Ι.Ε.Τ.)

Κείμενο

§§17-20

Ο κίνδυνος από την εξάπλωση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων επιβάλλει ως συμφέρουσα και αναγκαία την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο.

17 Ὁρᾶτε δὲ κἀκεῖν', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι πολλοὺς ὑμεῖς πολέμους πεπολεμήκατε καὶ πρὸς δημοκρατίας καὶ πρὸς ὀλιγαρχίας. καὶ τοῦτο μὲν ἴστε καὶ αὐτοί· ἀλλ' ὑπὲρ ὧν πρὸς ἑκατέρους ἔσθ' ὑμῖν ὁ πόλεμος, τοῦτ' ἴσως ὑμῶν οὐδεὶς λογίζεται. ὑπὲρ τίνων οὖν ἐστίν; πρὸς μὲν τοὺς δήμους ἢ περὶ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων, οὐ δυνηθέντων δημοσίᾳ διαλύσασθαι ταῦτα, ἢ περὶ γῆς μέρους ἢ ὅρων ἢ φιλονικίας ἢ τῆς ἡγεμονίας· πρὸς δὲ τὰς ὀλιγαρχίας ὑπὲρ μὲν τούτων
18 οὐδενός, ὑπὲρ δὲ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλευθερίας· ὥστ' ἔγωγ' οὐκ ἂν ὀκνήσαιμ' εἰπεῖν μᾶλλον ἡγεῖσθαι συμφέρειν δημοκρατουμένους τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας πολεμεῖν ὑμῖν ἢ ὀλιγαρχουμένους φίλους εἶναι. πρὸς μὲν γὰρ ἐλευθέρους ὄντας οὐ χαλεπῶς ἂν εἰρήνην ὑμᾶς ποιήσασθαι νομίζω, ὁπότε βουληθείητε, πρὸς δ' ὀλιγαρχουμένους οὐδὲ τὴν φιλίαν ἀσφαλῆ νομίζω· οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως ὀλίγοι πολλοῖς καὶ ζητοῦντες ἄρχειν τοῖς μετ' ἰσηγορίας ζῆν ἠρημένοις εὖνοι γένοιντ' ἄν.

19 Θαυμάζω δ' εἰ μηδεὶς ὑμῶν ἡγεῖται Χίων ὀλιγαρχουμένων καὶ Μυτιληναίων, καὶ νυνὶ Ῥοδίων καὶ πάντων ἀνθρώπων ὀλίγου δέω λέγειν εἰς ταύτην τὴν δουλείαν ὑπαγομένων, συγκινδυνεύειν τι τὴν παρ' ἡμῖν πολιτείαν, μηδὲ λογίζεται τοῦθ' ὅτι οὐκ ἔστιν ὅπως, εἰ δι' ὀλιγαρχίας ἅπαντα συστήσεται, τὸν παρ' ὑμῖν δῆμον ἐάσουσιν. ἴσασι γὰρ οὐδένας ἄλλους πάλιν εἰς ἐλευθερίαν <ἂν> τὰ πράγματ' ἐξάγοντας· ὅθεν δὴ κακὸν αὑτοῖς ἄν τι γενέσθαι προσδοκῶσι,
20 τοῦτ' ἀνελεῖν βουλήσονται. τοὺς μὲν οὖν ἄλλους τοὺς ἀδικοῦντάς τινας αὐτῶν τῶν κακῶς πεπονθότων ἐχθροὺς ἡγεῖσθαι χρή· τοὺς δὲ τὰς πολιτείας καταλύοντας καὶ μεθιστάντας εἰς ὀλιγαρχίαν κοινοὺς ἐχθροὺς παραινῶ νομίζειν ἁπάντων τῶν ἐλευθερίας ἐπιθυμούντων.

Γλωσσικά σχόλια

§17	πολλοὺς πολέμους πεπολεμήκατε	παρήχηση και σχήμα ετυμολογικό
	(ὑμεῖς) αὐτοί	η αντωνυμ. οριστική (σεις οι ίδιοι)
	ὑπὲρ ὧν... ὁ πόλεμος	πλγ. ερωτ. πρότ., αντικ. του ρ. λογίζεται
	ὑπὲρ ὧν	εμπρόθ. προσδ. του αιτίου (αναγκ. ή τελ.) αδιακρίτως (για ποιους λόγους)
	ἑκάτερος, -α, -ον	αόριστ. επιμεριστ. αντων. (καθείς από τους δύο)
	τοῦτ'	το αντικ. (η πλάγ. ερωτ. πρότ.) επαναλαμβάνεται με το δεικτικό τοῦτ' χάριν ρητορικής εμφάσεως. Ίσως ο ρήτορας συνόδευε τη λέξη με τη σχετική χειρονομία και τον αντίστοιχο χρωματισμό της φωνής.
	ὑπὲρ τίνων οὖν ἐστίν; πρὸς μὲν... πρὸς δὲ...	σχήμα υποφοράς και ανθυποφοράς
	δῆμοι	οι δημοκρατικές πόλεις
	περὶ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων... περὶ... ἡγεμονίας	η πρόθεση περί δηλώνει το αίτιο, όπως και η πρόθεση ὑπέρ στην ίδια παράγραφο
	ἔγκλημα (ἐγκαλῶ = κατηγορώ, καταγγέλλω)	κατηγορία, μομφή, καταγγελία, διαμαρτυρία
	ἴδια ἐγκλήματα	ιδιωτικής φύσεως διενέξεις ή διαφορές μεταξύ κάποιων πόλεων (δικές τους)
	οὐ δυνηθέντων	εννοείται τῶν δήμων (κατ' άλλους ὑμῶν, τῶν Αθηναίων δηλ.)
	δημοσίᾳ	με δημόσια συμφωνία, συμβιβασμό. Οι λ. ἴδιος, δημόσιος, ἰδίᾳ, δημοσίᾳ ως ζεύγος αντιθέτων εμφανίζονται συχνά στον αρχαίο ελληνικό λόγο
	διαλύομαί τι	διακανονίζω, διευθετώ, εξομαλύνω
	(γῆς) ὅροι	σύνορα
	φιλονικία (φιλονικέω = αγαπώ τη νίκη, την επικράτηση)	όπως και στη Νέα Ελληνική, φιλονικία, άμιλλα, ανταγωνισμός
	ἡγεμονία	η πρώτη αρχή, η αρχηγία
	πρὸς μὲν τοὺς δήμους-πρὸς δὲ τὰς ὀλιγαρχίας	αντίθεση

ἢ περὶ μέρους ἢ ὅρων ἢ φιλονικίας ἢ τῆς ἡγεμονίας	πολυσύνδετο
ὑπὲρ μὲν τούτων οὐδενός - ὑπὲρ δέ...	σχήμα επαναφοράς και αντιθέσεως
§18 ὀκνέω, -ῶ (ὄκνος = φόβος, δισταγμός, απροθυμία)	διστάζω
εἰπεῖν	τελ. απρμφ. αντικ. του ρήματος (οὐκ ἂν ὀκνήσαιμ')
ἡγεῖσθαι (ἡγέομαι-οῦμαι = νομίζω)	ειδ. απρμφ. αντικ. του εἰπεῖν
συμφέρειν	ειδ. απρμφ. αντικ. του ἡγεῖσθαι
πολεμεῖν	τελ. απρμφ. υποκ. του απροσώπου συμφέρειν
εἶναι	τελ. απρμφ. υποκ. του συμφέρειν, β' όρος συγκρ. (ἢ... εἶναι)
τοὺς Ἕλληνας	υποκ. των απρμφ. πολεμεῖν και εἶναι
δημοκρατουμένους - ὀλιγαρχουμένους	οι μετοχές είναι τροπικές ή υποθετικές
«ὥστ' ἔγωγ'... φίλους εἶναι»	η πρόταση αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των δυνατοτήτων της αρχαίας Ελληνικής. Μεταφράζοντας μπορείτε να κατανοήσετε τον συνθετικό χαρακτήρα της αρχαίας και τον αναλυτικό χαρακτήρα της νέας Ελληνικής γλώσσας
ὁπότε βουληθείητε	χρονικοϋποθετική πρόταση. Απόδοση το ἂν ποιήσασθαι (ποιήσαισθε ἄν)
ἀσφαλής (α στερ. + σφαλῆναι, απρμφ. αορ. β' του σφάλλομαι = σκοντάφτω, κλονίζομαι)	σταθερός, βέβαιος
οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως	ελλειπτική αναφορική έκφραση με επιρρηματ. σημασία (οὐδαμῶς, με κανέναν τρόπο). Προσδιορίζει το γένοιντ' ἄν. Βλ. και πιο κάτω (§19) οὐκ ἔστιν ὅπως.
ὀλίγοι	το αρχοντολόϊ, τα μεγάλα τζάκια, οι ολιγαρχικοί
πολλοί	ο πολύς λαός, οι δημοκρατικοί
οἱ ζητοῦντες ἄρχειν	αυτοί που επιδιώκουν να ασκούν απόλυτη εξουσία
ἰσηγορία (ἰσηγορέω <ἴσος + ἀγορεύω)	ισότητα στο δικαίωμα του λόγου, ισονομία

ἠρημένος, -η, -ον	μτχ. παρακμ. του ρ. *αἱρέομαι, -οῦμαι*, εκλέγω, προτιμώ, επιλέγω
εὔνους, -ουν (*εὖ + νοῦς*)	ευνοϊκός, ευμενής, φιλικός
§19 *θαυμάζω δ' εἰ μηδεὶς ὑμῶν ἡγεῖται... μηδὲ λογίζεται*	οι προτάσεις είναι αιτιολογικές από το *θαυμάζω* ως ρήμα ψυχ. πάθους σημαντικό. Για τον ίδιο λόγο μπορεί να θεωρηθούν πλαγ. ερωτηματικές (αντικείμενα του *θαυμάζω*)
συγκινδυνεύειν	ειδ. απρμφ. αντικείμ. του ρ. *ἡγεῖται*
τὴν πολιτείαν	υποκ. του *συγκινδυνεύειν*
ἡ παρ' ἡμῖν πολιτεία	το (δημοκρατικό) μας πολίτευμα
ὀλιγαρχουμένων, ὑπαγομένων	γεν. απόλ. εναντιωματ. μετοχές
ὀλίγου δέω λέγειν (*παρενθετ.*)	λίγο ακόμη και θα έλεγα. Μπορεί να μεταφρασθεί με το επίρρ. *σχεδόν*. Επιδιορθώνει την υπερβολή της φράσεως *πάντων ἀνθρώπων*
ὑπάγομαι εἰς δουλείαν	οδηγούμαι στον ζυγό της δουλείας
ἐξάγω εἰς ἐλευθερίαν τὰ πράγματα πάλιν	επαναφέρω, αποκαθιστώ την ελευθερία. Είναι χαρακτηριστική και εικονιστική των πραγμάτων η αντίθεση της πρόθ. *ὑπό* του ρ. *ὑπάγομαι* προς την *ἐξ* (*ἔξω*) του ρ. *ἐξάγω*. Η *ὑπό* παραπέμπει στην καταπίεση και το σκοτάδι, ενώ η *ἐξ* στην ανάκαμψη και το φως (πρβλ. το νεοελλ. (ε)ξελευτεριά-(ε)ξελευτερώνω)
εἰ ἅπαντα (*τὰ πράγματα*) *συστήσεται δι' ὀλιγαρχίας*	αν όλα στις πόλεις οργανωθούν κατά το ολιγαρχικό σύστημα
συστήσεται	μέλλων του ρ. *συνίσταμαι*
οὐδείς, οὐδεμία, οὐδέν	αόρ. επιμεριστ. αντωνυμία. Στο αρσενικό γένος έχει και πληθυντ. αριθμό
ὅθεν δή... προσδοκῶσι, τοῦτ' ἀνελεῖν βουλήσονται	η αναφορ. πρόταση εισάγεται με το αναφορ. επίρρ. *ὅθεν* (από όπου, από εκεί που) και προηγείται της κυρίας. Το δεικτικό *τοῦτ'* ανακεφαλαιώνει το περιεχόμενο της αναφορικής. Η σύνταξη αυτή είναι συνηθισμένη και έχει σκοπό την έμφαση
αὐτοῖς	δοτ. προσ. αντιχαριστική
ἀνελεῖν· απρμφ. αορ. *β'* του ρ. *ἀναιρέω*	βγάζω κάτι από τη μέση, καταλύω, κατα-

-ῶ	στρέφω

§20 ***Χρὴ ἡγεῖσθαι τοὺς ἄλλους τοὺς ἀδικοῦντάς τινας ἐχθροὺς αὐτῶν τῶν κακῶς πεπονθότων***

τοὺς ἄλλους	αντικ. του *ἡγεῖσθαι*
ἐχθρούς	κατηγορ. του αντικειμένου
τῶν πεπονθότων	γεν. κτητική στο *ἐχθρούς*
πέπονθα	παρακ. του ρ. *πάσχω*
κακῶς πάσχω	κακοπαθώ, αδικούμαι
αὐτῶν	κατηγορημ. προσδ.
τινας	αντικ. της μτχ. *ἀδικοῦντας*
πολιτεία	η δημοκρατία
μεθίστημι τὰς πολιτείας εἰς ὀλιγαρχίαν	μετατρέπω τα δημοκρατικά πολιτεύματα σε ολιγαρχικά

Ερμηνευτικά σχόλια

§17 ***πρὸς δημοκρατίας καὶ πρὸς ὀλιγαρχίας*** η βασική διαφορά μεταξύ των δύο πολιτευμάτων είναι ότι στη δημοκρατία την κυρίαρχη εξουσία κατέχει η πλειοψηφία των πολιτών, ενώ στην ολιγαρχία, η μειοψηφία, οι «ὀλίγοι» που διακρίνονται λόγω δυνάμεως, πλούτου ή καταγωγής. Φυσικά υπήρχε μεγάλη ποικιλία δημοκρατικών και ολιγαρχικών πολιτευμάτων

περὶ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων οὐ δυνηθέντων δημοσίᾳ διαλύσασθαι ταῦτα η διατύπωση αυτή αφορά μάλλον δυναμικές παρεμβάσεις των Αθηναίων σε περιπτώσεις αντιδικιών μεταξύ δημοκρατουμένων πόλεων. Η Σικελική εκστρατεία π.χ. είχε ως αφορμή την παροχή βοήθειας στους Εγεσταίους στη διένεξή τους με τον Σελινούντα, στην πραγματικότητα όμως είχε σκοπό την επέκταση της Αθηναϊκής κυριαρχίας στη Δύση (415 π.Χ.).

περὶ γῆς μέρους ἢ ὅρων ο Περικλής π.χ. το 441 π.Χ. είχε πολιορκήσει τη Σάμο, επειδή δεν είχε συμμορφωθεί με τις υποδείξεις των Αθηναίων να σταματήσει τη διένεξή της με τη Μίλητο για την κατοχή της Πριήνης.

ὑπὲρ μὲν τούτων οὐδε- το *οὐδενός* είναι ασφαλώς υπερβολή. Η κάθετη διαχωριστική

νός γραμμή μεταξύ πολέμων πρὸς δημοκρατίας καὶ πρὸς ὀλιγαρχίας προφανώς δεν ανταποκρίνεται ακριβώς προς την πραγματικότητα και συνιστά διπλωματική απόκρυψη του γεγονότος ότι αιτία των διαρκών συγκρούσεων π.χ. προς την «ολιγαρχική» Σπάρτη και τους συμμάχους της ήταν κυρίως η διεκδίκηση της ηγεμονίας.

ὑπὲρ δὲ τῆς πολιτείας κατά τον Αριστοτέλη «πολιτεία καὶ πολίτευμα σημαίνει ταὐτόν», αλλά πολιτεία ονομάζεται και το ορθό δημοκρατικό πολίτευμα, «ὅταν τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύηται συμφέρον». Κατ' εξοχήν επομένως πολιτεία είναι το δημοκρατικό πολίτευμα, διότι αυτό ανταποκρίνεται ακριβώς στην έννοια του πολιτεύματος το οποίο τότε είναι απολύτως ορθό, όταν άρχει η πλειοψηφία με γνώμονα το κοινό συμφέρον όλων των πολιτών.

καὶ τῆς ἐλευθερίας Ο Δημ. συνδέει δημοκρατία και ελευθερία, διότι η ελευθερία εξασφαλίζεται με τη δημοκρατία. Κατά τον Αριστοτέλη «ὑπόθεσις (θεμελιώδης αρχή δηλ.) τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἐλευθερία».

§18 *συμφέρει δημοκρατουμένους τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας πολεμεῖν ὑμῖν ἢ ὀλιγαρχουμένους φίλους εἶναι* πρόκειται βέβαια περί υπερβολής. Είναι ένα ρητορικό πυροτέχνημα που έχει σκοπό να κολακεύσει το δημοκρατικό φρόνημα των Αθηναίων ακροατών, να τονίσει την ιδεολογική ταυτότητα του ρήτορα, να ενισχύσει τη δημοτικότητά του και επομένως την αποτελεσματικότητα του λόγου του.

οὐδὲ τὴν φιλίαν ἀσφαλῆ νομίζω ο Δημοσθένης έχει πολλές φορές εκφράσει τη δυσπιστία του προς τα μη δημοκρατικά πολιτεύματα. Θεωρεί τη δυσπιστία αυτή όπλο και φυλακτήριο που σώζει τις δημοκρατίες, «οὐ γὰρ ἀσφαλεῖς ταῖς πολιτείαις αἱ πρὸς τοὺς τυράννους ὁμιλίαι».

ὀλίγοι καὶ ζητοῦντες ἄρχειν - πολλοὶ καὶ μετ' ἰσηγορίας ζῆν ἠρημένοι η διαφορά μεταξύ των πολιτευμάτων γίνεται σαφής με την αντίθεση. Δεν είναι μόνον ποσοτική, δεν περιορίζεται δηλ. στον αριθμό των ασκούντων την εξουσία (ὀλίγοι-πολλοί), αλλά και ποιοτική, αφού επεκτείνεται στον τρόπο σκέψεως και ζωής.
Την ιδανική αυτή, εκ των έσω, εικόνα της Αθηναϊκής πολιτείας δεν δικαιώνει η εξωτερική πολιτική των Αθηναίων οι οποίοι επί συμμάχων και μη ήσαν επίσης «ζητοῦντες ἄρχειν». Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Λακεδαιμόνιοι «ἀρχόμενοι τοῦ (Πελοποννησιακού) πολέμου» εκήρυτταν «Ἀθηναίους ἐλευθεροῦντες τὴν Ἑλλάδα πολεμήσειν» ότι δηλ. σκοπός του πολέμου ήταν η απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Αθηναίους!

οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως... εὔνοι γένοιντ' ἄν η φιλία κατά τον Αριστοτέλη είναι αμοιβαία εύνοια. Επομένως, κι αν ακόμη οι Αθηναίοι θελήσουν να συνάψουν φιλία προς ένα ο-

λιγαρχικό καθεστώς, αυτό είναι αδύνατο, διότι ποτέ ολιγαρχικοί δεν θα έβλεπαν με ευμένεια (*εὖνοι*) τον δημοκρατικό τρόπο ζωής και διακυβερνήσεως. Κάθε προσπάθεια λοιπόν ειρήνης και φιλίας θα ήταν καταδικασμένη να ναυαγήσει εξ αιτίας της ολιγαρχικής νοοτροπίας. Οι ολιγαρχικές κυβερνήσεις μόνον πιεζόμενες από κάποιαν ανάγκη θα υπέγραφαν συνθήκη ειρήνης και φιλίας με τη δημοκρατική Αθήνα περιμένοντας προφανώς την κατάλληλη ευκαιρία για να την αθετήσουν.

§19 *Χίων ὀλιγαρχουμένων καὶ Μυτιληναίων*

Άγνωστο πότε, αλλά μετά το 351 π.Χ. αποκαταστάθηκε η δημοκρατία στη Χίο. Η πόλη της Μυτιλήνης το 351/50 π.Χ. είχε ολιγαρχική κυβέρνηση, αλλά δεν γνωρίζουμε αν είχε διαλύσει τους συμμαχικούς δεσμούς της με τους Αθηναίους. Το 349/48 την εξουσία κατέλαβε ο εχθρός των Αθηναίων τύραννος Κάμμυς. Το 346 π.Χ. καταλύθηκε η τυραννία και η Μυτιλήνη ξαναγύρισε στην Αθηναϊκή συμμαχία.

εἰς ταύτην τὴν δουλείαν ὑπαγομένων

ο Δημοσθένης, αφού ταυτίζει τη δημοκρατία με την ελευθερία, ονομάζει *δουλείαν* την υπαγωγή σε ολιγαρχικό καθεστώς. Βέβαια η λέξη χρησιμοποιείται μεταφορικώς. Τα ολιγαρχικά πολιτεύματα είχαν πολλές φορές δεσποτικό χαρακτήρα και οι πολίτες μεταβάλλονταν σε δούλους με την ευρεία βέβαια σημασία της λέξεως, αφού χρησιμοποιούνταν προς το συμφέρον των «ὀλίγων» σε έργα για την εκτέλεση των οποίων δεν είχαν συμφωνήσει, όπως δηλαδή και οι με στενή έννοια δούλοι που μοναδικό λόγο υπάρξεως είχαν την εξυπηρέτηση του κυρίου τους του οποίου ήσαν έμψυχα όργανα και κτήματα.

Βέβαια όλα τα ολιγαρχικά πολιτεύματα δεν ήσαν εξ ίσου καταπιεστικά, στην Αθήνα όμως υπήρχε τραυματική η εμπειρία της εγκληματικής ολιγαρχίας των Τριάκοντα και σ' όλη την Ελλάδα η ανάμνηση των στυγνών δεκαρχιών που εγκαθιστούσαν οι Λακεδαιμόνιοι, αν και το πολίτευμα της Σπάρτης είχε αρκετά δημοκρατικά στοιχεία.

τοῦτ' ἀνελεῖν βουλήσονται

είναι φανερόν ότι κάθε είδους πολιτικό καθεστώς αισθάνεται ασφαλές, όταν τα συγγενικά προς αυτό πληθύνονται και μειώνονται τα αντίπαλα. Είναι επομένως φυσικό να πιέζει και να αναλαμβάνει δράση προς την κατεύθυνση αυτή. Ο Δημ. προσπαθεί να φοβήσει τους Αθηναίους προλέγοντας μια γενική επικράτηση των ολιγαρχικών καθεστώτων, αν αυτό που άρχισε με τους Χίους, Μυτιληναίους και Ροδίους συνεχισθεί, οπότε ο επόμενος στόχος είναι η Αθηναϊκή δημοκρατία, η εγγυήτρια δύναμη για όλα τα δημοκρατικά καθεστώτα. Η άλωσή της θα σημάνει το

τέλος της δημοκρατίας γενικώς.

§20 *τοὺς ἀδικοῦντάς τινας* τους κοινούς δηλ. εγκληματίες, όσους παραβαίνουν τον νόμο και αδικούν προσωπικά κάποιους συμπολίτες τους. Η έχθρα που δημιουργείται στις περιπτώσεις αυτές είναι προσωπική και αντιμετωπίζεται με σχετική επιείκεια. Αυτοί όμως που εγκληματούν εις βάρος της δημοκρατίας πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εχθροί όλων όσων αγαπούν την ελευθερία. Το έγκλημα αυτό, έγκλημα πολιτικό, πρέπει να συναντά τη γενική αντίδραση και αυστηρότητα.

Στις §§17-20 προσθέτει ακόμη δυο επιχειρήματα τα οποία στηρίζονται στο συμφέρον της Αθηναϊκής πολιτείας. Διακρίνει δύο είδη πολέμων, προς δημοκρατίες και προς ολιγαρχίες. Οι πρώτοι οφείλονται σε διενέξεις με εξωτερικές αφορμές που μπορούν να διακανονισθούν. Οι δεύτεροι οφείλονται σε μία βασική διαφορά που δεν μπορεί να διευθετηθεί, αφού αφορά την ουσία των πολιτευμάτων (το πολίτευμα είναι η ψυχή της πόλεως). Συμφέρει λοιπόν την Αθηναϊκή πολιτεία να υπάρχουν περισσότερα δημοκρατικά πολιτεύματα, αφού με αυτά η συνεννόηση είναι ευκολότερη και η φιλία ασφαλής.
Με το επόμενο επιχείρημα (§§19-20) κινδυνολογώντας προσπαθεί να φοβήσει τους Αθηναίους. Υποδεικνύει ότι η επικράτηση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων αποτελεί θανάσιμο κίνδυνο για τη δημοκρατία και την ελευθερία γενικώς (ό,τι βλέπεις στην αυλή του γείτονά σου, να το περιμένεις στην αυλή σου). Η αποκατάσταση επομένως της δημοκρατίας στη Ρόδο είναι όχι απλώς συμφέρουσα, αλλά και αναγκαία για την Αθηναϊκή δημοκρατία.

Είναι φανερό πως ο Δημοσθένης στις παραγράφους αυτές εμμέσως υποδεικνύει στους Αθηναίους ότι δεν πρέπει ν' αφήσουν το μίσος τους για τους Ροδίους να γίνει εφαλτήριο της ολιγαρχίας. Δεν είναι οι Ρόδιοι που κινδυνεύουν, αλλά η δημοκρατία.

Ασκήσεις

1) Να αναγνωρισθούν γραμματικώς και συντακτικώς όλες οι αντωνυμίες της §17 και απ' αυτές να κλιθούν στα τρία γένη οι επιμεριστικές.
2) Να ευρεθούν οι επιθετ. μετοχές και τα κατηγορούμενα της §18.
3) Να κλιθούν στα τρία γένη τα επίθετα *εὔνους* και *ἀσφαλής*.
4) *πάντων ἀνθρώπων·* να κλιθούν μαζί.
5) Να ευρεθούν τα υποκείμενα και αντικείμενα των απαρεμφάτων στις παραγρ. 19-20.
6) Η λέξη *ἰσηγορία* ετυμολογικώς σημαίνει την ισότητα στο δικαίωμα του λόγου (*ἰσηγορέω* <*ἴσος* + *ἀγορεύω*). Ήδη όμως στο έργο του Ηροδότου σημαίνει γενικώς την ισότητα, την απουσία της τυραννίας. Ποια πολιτική εμπειρία νομίζετε πως δηλώνει αυτή η διεύρυνση της σημασίας της λέξεως;
7. Ο Δημοσθένης αντιπαραθέτει δύο πολιτείες και τις αντίστοιχες βιοθεωρίες. Είναι οι «*ὀλίγοι*» και «*ζητοῦντες ἄρχειν*» και οι «*πολλοί*» και «*μετ' ἰσηγορίας ζῆν ῥρημένοι*». Η Χριστιανική διδασκαλία προτείνει μιαν άλλου είδους κοινωνία και «*ἐν Χριστῷ πολιτείαν*»: «Οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν· οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος» (Μάρκ. ι', 42-44).
Σε ποιες βασικές αρχές στηρίζουν τις αντιλήψεις τους για την εξουσία και την κοινωνία οι τρεις αυτές «πολιτείες»;
8. Κατά τον ρήτορα Αισχίνη (Κατὰ Τιμ., 4) «*διοικοῦνται δ' αἱ μὲν τυραννίδες καὶ ὀλιγαρχίαι τοῖς τρόποις τῶν ἐφεστηκότων* (σύμφωνα δηλ. με τις διαθέσεις αυτών που κατέχουν την εξουσία), *αἱ δὲ πόλεις αἱ δημοκρατούμεναι τοῖς νόμοις τοῖς κειμένοις*».
Να δικαιολογήσετε στηριζόμενοι στο κείμενο αυτό τη δυσπιστία του Δημοσθένη (παρ. 17-18) για την ασφάλεια των σχέσεων με ολιγαρχικές πολιτείες.

Μελανόμορφη Αττική όλπη του 6ου αι. π.Χ. από τάφο της Καμίρου (Μ.Ι.Ε.Τ.)

Κείμενο

§§21-24

Είναι δίκαιο οι Αθηναίοι να συνδράμουν τον λαό της Ρόδου, όπως θα ήθελαν σ' ανάλογη περίπτωση για χάρη τους να πράξουν άλλοι. Παράδειγμα οι Αργείοι που δεν λογάριασαν κίνδυνο υπαρκτό για να τους βοηθήσουν, ενώ ο κίνδυνος απ' τον Μ. Βασιλέα δεν είναι σημαντικός.

21 Ἔπειτα καὶ δίκαιον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δημοκρατουμένους αὐτοὺς τοιαῦτα φρονοῦντας φαίνεσθαι περὶ τῶν ἀτυχούντων δήμων, οἷάπερ ἂν τοὺς ἄλλους ἀξιώσαιτε φρονεῖν περὶ ὑμῶν, εἴ ποθ', ὃ μὴ γένοιτο, τοιοῦτό τι συμβαίη. καὶ γὰρ εἰ δίκαιά τις φήσει Ῥοδίους πεπονθέναι, οὐκ ἐπιτήδειος ὁ καιρὸς ἐφησθῆναι· δεῖ γὰρ τοὺς εὐτυχοῦντας περὶ τῶν ἀτυχούντων ἀεὶ φαίνεσθαι τὰ βέλτιστα βουλευομένους, ἐπειδήπερ ἄδηλον τὸ μέλλον ἅπασιν ἀνθρώποις.

22 Ἀκούω δ' ἐγὼ πολλάκις ἐνταυθὶ παρ' ὑμῖν τινῶν λεγόντων ὡς, ὅτ' ἠτύχησεν ὁ δῆμος ἡμῶν, συνεβουλήθησάν τινες αὐτὸν σωθῆναι· ὧν ἐγὼ μόνων Ἀργείων ἐν τῷ παρόντι μνησθήσομαι βραχύ τι. οὐ γὰρ ἂν ὑμᾶς βουλοίμην, δόξαν ἔχοντας τοῦ σῴζειν τοὺς ἀτυχοῦντας ἀεί, χείρους Ἀργείων ἐν ταύτῃ τῇ πράξει φανῆναι, οἳ χώραν ὅμορον τῇ Λακεδαιμονίων οἰκοῦντες, ὁρῶντες ἐκείνους γῆς καὶ θαλάττης ἄρχοντας, οὐκ ἀπώκνησαν οὐδ' ἐφοβήθησαν εὐνοϊκῶς ὑμῖν ἔχοντες φανῆναι, ἀλλὰ καὶ πρέσβεις ἐλθόντας ἐκ Λακεδαίμονος, ὥς φασιν, ἐξαιτήσοντάς τινας τῶν φυγάδων τῶν ὑμετέρων ἐψηφίσαντο, ἐὰν μὴ πρὸ ἡλίου δύντος ἀπαλλάττωνται, πο-
23 λεμίους κρίνειν. εἶτ' οὐκ αἰσχρόν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ τὸ μὲν Ἀργείων πλῆθος οὐκ ἐφοβήθη τὴν Λακεδαιμονίων ἀρχὴν ἐν ἐκείνοις τοῖς καιροῖς οὐδὲ τὴν ῥώμην, ὑμεῖς δ' ὄντες Ἀθηναῖοι βάρβαρον ἄνθρωπον, καὶ ταῦτα γυναῖκα, φοβήσεσθε; καὶ μὴν οἱ μὲν ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν ὅτι πολλάκις ἥττηνται [ὑπὸ] Λακεδαιμονίων, ὑμεῖς δὲ νενικήκατε μὲν πολλάκις βασιλέα, ἥττησθε δ' οὐδ' ἅπαξ οὔτε τῶν δούλων τῶν βασιλέως οὔτ' αὐτοῦ 'κείνου· εἰ γάρ τί που κεκράτηκε

τῆς πόλεως βασιλεύς, ἢ τοὺς πονηροτάτους τῶν Ἑλλήνων καὶ προδότας αὐτῶν χρήμασι πείσας ἢ οὐδαμῶς ἄλλως κε-
24 κράτηκεν. καὶ οὐδὲ τοῦτ' αὐτῷ συνενήνοχεν, ἀλλ' ἅμ' εὑρήσετ' αὐτὸν τήν τε πόλιν διὰ Λακεδαιμονίων ἀσθενῆ ποιήσαντα καὶ περὶ τῆς αὑτοῦ βασιλείας κινδυνεύσαντα πρὸς Κλέαρχον καὶ Κῦρον. οὔτ' οὖν ἐκ φανεροῦ κεκράτηκεν οὔτ' ἐπιβουλεῦσαι συνενήνοχεν αὐτῷ. ὁρῶ δ' ὑμῶν ἐνίους Φιλίππου μὲν ὡς ἄρ' οὐδενὸς ἀξίου πολλάκις ὀλιγωροῦντας, βασιλέα δ' ὡς ἰσχυρὸν ἐχθρὸν οἷς ἂν προέληται φοβουμένους. εἰ δὲ τὸν μὲν ὡς φαῦλον οὐκ ἀμυνούμεθα, τῷ δ' ὡς φοβερῷ πάνθ' ὑπείξομεν, πρὸς τίνας, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παραταξόμεθα;

Γλωσσικά σχόλια

§21 ***δίκαιόν*** *(ἐστι)* ***φαίνεσθαι*** *(ὑμᾶς)* ***αὐτοὺς φρονοῦντας τοιαῦτα***

φαίνεσθαι	τελ. απαρέμφ. υποκ. του απροσ. *δίκαιόν (ἐστι)*
φρονοῦντας	κατηγορ. μτχ. από το *φαίνεσθαι*
δημοκρατουμένους	αιτιολ. μτχ.
φαίνομαι τοιαῦτα φρονῶν	εκδηλώνω τέτοιες διαθέσεις...
οἷάπερ	αναφέρεται στο προηγούμενο *τοιαῦτα*
ὃ μὴ γένοιτο	η φράση χρησιμοποιείται συχνά και σήμερα
συμβαίη	αόρ. β' του ρ. *συμβαίνω* (συνέβην)
εἰ συμβαίη... ἀξιώσαιτε ἄν	ο υποθ. λόγος δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος
ἐπιτήδειος καιρός	η κατάλληλη περίσταση
ἐφησθῆναι	απρμφ. παθητ. αορ. του ρ. *ἐφήδομαι* = επιχαίρω, χαιρεκακώ
δεῖ γάρ... βουλευομένους	η σύνταξη όπως στην α' περίοδο της παραγράφου

22 ***ἀκούω*** *(ἔχω ακούσει)* ο ενεστώς αντί του παρακειμένου (ενεστώς

	του αποτελέσματος) χρησιμοποιείται επί γεγονότων που έχουν συμβεί κατά το παρελθόν, αλλά οι συνέπειές τους εξακολουθούν να υφίστανται στο παρόν
ἐνταυθὶ παρ' ὑμῖν	εδώ ενώπιόν σας
ὡς... συνεβουλήθησάν τινες	ειδική πρόταση. Ο σύνδεσμος *ὡς* δεν εκφράζει εδώ υποκειμενική γνώμη, αλλά το πραγματικό
συμβούλομαι	συμφωνώ
αὐτόν *(τὸν δῆμον)*	υποκ. του *σωθῆναι*
ὧν	γεν. διαιρετική
βραχύ τι *(πολύ σύντομα)*	επιρρ. προσδ. της χρον. εκτάσεως. Το *τι* επιτείνει την έννοια του *βραχύ*
οὐ γὰρ ἂν βουλοίμην ὑμᾶς φανῆναι χείρους Ἀργείων δόξαν ἔχοντας (ὑμᾶς) τοῦ σῴζειν	
φανῆναι	τελ. απρμφ. αντικ. του *ἂν βουλοίμην*
ὑμᾶς	υποκ. των *φανῆναι* και *ἔχοντας*
τοῦ σῴζειν	γεν. αντικ. ή της αιτίας στο *δόξαν (ἔχοντας)*
δόξαν ἔχω τοῦ σῴζειν	έχω τη φήμη ότι ή διότι σώζω, είμαι ένδοξος ως σωτήρας
ἔχοντας	επιθ. ή εναντιωμ. μτχ.
οἰκοῦντες	τροπ. μετοχή. Μερικοί τη μεταφράζουν ως εναντιωματική
ὁρῶντες	η μετοχή εναντιωματική
ἀποκνέω, -ῶ	διστάζω
(εὐνοϊκῶς) ἔχοντες	κατηγορ. μτχ. από το *φανῆναι*
ἐξαιτήσοντας	τελική μτχ.
δύντος	μτχ. αορ. *β'* του ρ. *δύομαι*, εισέρχομαι (πρβλ. *ἐνδύομαι*). Επί του ηλίου και της σελήνης, βυθίζομαι στη θάλασσα (βουτώ), δύω, «βασιλεύω». Για την κλίση του αορ. *β'* *ἔδυν* βλ. σχολ. Γραμματική, σελ. 232
απαλλάττομαι	αναχωρώ
κρίνειν	τελ. απρμφ. αντικ. του *ἐψηφίσαντο* Ο ευθύς λόγος: *Ἐὰν μὴ ἀπαλλάττωνται,*

		πολεμίους αὐτοὺς κρινοῦμεν ἢ (προς τους πρέσβεις): Ἐὰν μὴ ἀπαλλάτησθε, πολεμίους ὑμᾶς κρινοῦμεν. Ο ενεστώς έχει πολλές φορές μελλοντική σημασία
§23	***οὐκ αἰσχρόν (ἐστι) εἰ τὸ μὲν Ἀργείων πλῆθος οὐκ ἐφοβήθη... ὑμεῖς δὲ... φοβήσεσθε;***	οι προτάσεις πλάγ. ερωτηματικές. Με το εἰ η έκφραση γίνεται λεπτότερη και ευγενική, αφού εκφράζονται με υποθετικότητα και επιφύλαξη τετελεσμένα και αναμφίβολα
	τὸ πλῆθος	ο λαός
	καὶ ταῦτα	και μάλιστα
	καὶ μήν	κι όμως
	ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν	θα μπορούσαν να προφασισθούν
	εἰ γάρ τί που κεκράτηκε	τα τι και που μειωτικά της σημασίας του κεκράτηκε (αν ίσως κάπως κάπου νίκησε)
	εἰ γάρ... κεκράτηκε, ἢ (κεκράτηκε) πείσας ἢ οὐδαμῶς... κεκράτηκε	η επανάληψη της λέξεως κεκράτηκε κυκλικώς, στην αρχή και το τέλος της φράσεως, γίνεται χάριν εμφάσεως. Απλούστερα θα έγραφε: *οὐδαμῶς ἄλλως ἢ χρήμασι πείσας κεκράτηκε*
§24	***συνενήνοχε***	παρακ. του ρ. *συμφέρω*
	οὐδὲ τοῦτ' συνενήνοχεν αὐτῷ	ούτε αυτό ήταν προς το συμφέρον του, ούτε αυτό τον ωφέλησε
	ποιήσαντα, κινδυνεύσαντα	κατηγορημ. μετοχές από το *εὑρήσετε*
	ἐπιβουλεῦσαι	υποκ. του *συνενήνοχεν* το οποίο εδώ, όπως και πιο πάνω, είναι προσωπικό
	ἔνιοι, ἔνιαι, ἔνια	αόρ. αντωνυμία (μερικοί)
	ὀλιγωρέω (*ὀλίγος + ὥρα = φροντίδα, πρβλ. θυρωρός*)	ελάχιστα φροντίζω, αδιαφορώ, δεν πολυνοιάζομαι
	ὀλιγωροῦντας, φοβουμένους	κατηγορ. μετοχές από το *ὁρῶ*
	προέληται	υποτ. αορ. β' (*προειλόμην*) του ρ. *προαιρέομαι, -οῦμαι*· επιλέγω. (Ο βασιλεύς επιλέγει κάποιους ως στόχους του, ως εχθρούς του· δηλαδή αποφασίζει να τους πλήξει)
	οἷς (*τούτοις οὕς*)	δοτ. αντικ. στο κατηγορ. *ἐχθρόν* (έλξη του αναφορικού)

φαῦλος	ασήμαντος, ανάξιος λόγου
ὑπείκω	υποχωρώ, υποτάσσομαι
πάνθ' *(πάντα)*	κατά πάντα, σε όλα
εἰ... οὐκ ἀμυνούμεθα... τῷ δ' ὑπείξομεν *(υπόθεση)*... ***παραταξόμεθα*** *(απόδοση)*	ο υποθετ. λόγος ακολουθεί τον τύπο του πραγματικού, αλλά δηλώνει το προσδοκώμενο
πρὸς τίνας παραταξόμεθα;	η ερώτηση ρητορική (πρὸς οὐδένα παραταξόμεθα)

Ερμηνευτικά σχόλια

§21 ***ἔπειτα καὶ δίκαιον*** όχι μόνον δηλ. συμφέρον. Το επιχείρημα επομένως που ακολουθεί στηρίζεται σ' αυτό που γενικά ορίζεται ως δίκαιο, ως φυσικός έμφυτος νόμος.

τοιαῦτα φρονοῦντας φαίνεσθαι, οἷάπερ ἂν τοὺς ἄλλους ἀξιώσαιτε φρονεῖν περὶ ὑμῶν πρβλ. το ευαγγελικό «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. στ' 31). Βέβαια για τον Δημοσθένη η απαίτηση αυτή (*ἂν ἀξιώσαιτε*) της εφαρμογής του αγράφου δικαίου φαίνεται να αφορά τις σχέσεις μόνον των *δημοκρατουμένων* προς τους *ἀτυχοῦντας δήμους*. Εξ άλλου η κοινή αντίληψη περί του δικαίου ήταν ότι αυτό περιορίζεται στο «τοὺς μὲν φίλους ὠφελεῖν τοὺς δὲ ἐχθροὺς βλάπτειν». Δεν πρέπει όμως να παραβλέψουμε π.χ. το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου αρνήθηκαν να υποκύψουν στις πιέσεις των συμμάχων τους Θηβαίων και Κορινθίων που απαιτούσαν να καταστραφεί ολοκληρωτικά η πόλη των Αθηνών.

εἴποτε τοιοῦτό τι συμβαίη εμμέσως υπενθυμίζει στους Αθηναίους την εποχή των Τριάκοντα στην οποίαν ανήκει ιστορικά και το παράδειγμα των Αργείων που ακολουθεί.

καὶ γὰρ εἰ δίκαιά τις φήσει πεπονθέναι σπεύδει ν' απαντήσει σε μια ένσταση που ήδη έχει δημιουργηθεί στις ψυχές των ακροατών του και προφανώς έχει χρησιμοποιηθεί από τους αντιπάλους ρήτορες: Αν είναι δίκαιο να βοηθούμε τους ατυχούντες, επίσης δίκαιο είναι να τιμωρούνται οι αδικούντες. Κοινή αντίληψη ήταν ότι «τὸ ἀδικοῦντα μὴ διδόναι δίκην (το να αδικεί κανείς και να μην τιμωρείται) πάντων μέγιστόν τε

καὶ πρῶτον κακῶν πέφυκεν» (Πλατ. Γοργ. 479d). Επομένως οι Ρόδιοι δημοκρατικοί «πήγαιναν γυρεύοντας» και «ἄξια ὧν ἔπραξαν» απολαμβάνουν. Είναι δίκαιο λοιπόν να πάσχουν αβοήθητοι όσα πάσχουν, λόγω της αντισυμμαχικής των συμπεριφοράς.

οὐκ ἐπιτήδειος ὁ καιρὸς ἐφησθῆναι

απαντά στην ένσταση που ο ίδιος προηγουμένως διατύπωσε τονίζοντας πρώτα πρώτα τη σοβαρότητα των πραγμάτων που δεν επιτρέπει την πολυτέλεια της χαιρεκακίας. Η χαιρεκακία, η ικανοποίηση δηλ. για τη δυστυχία των άλλων, είναι από τα πλέον μικροπρεπή και στείρα ανθρώπινα πάθη.

δεῖ γὰρ... ἅπασιν ἀνθρώποις

το γνωμικό που ακολουθεί εξηγεί γιατί δεν επιτρέπεται στους Αθηναίους μνησικακούντες να χαιρεκακούν. Η χαιρεκακία θα μπορούσε ίσως να τους συγχωρηθεί, αν ήσαν «ἀτυχοῦντες». Ο Ευριπίδης (Ἰφιγ. ἐν Ταύροις, 352-53) παρατηρεί ότι οι δυστυχείς δεν ελεούν τους πιο δυστυχισμένους. Οι Αθηναίοι όμως ως «δημοκρατούμενοι» είναι «εὐτυχοῦντες», οπότε ισχύει γι' αυτούς η αρχαία, ήδη Ομηρική, διαπίστωση ότι τα ανθρώπινα είναι «κύκλος περιφερόμενος», ότι δεν έχει κανείς μονιμότητα στη χαρά και τη θλίψη, αφού αυτά εναλλάσσονται στη ζωή των ανθρώπων. Η επιείκεια επομένως και η συγγνώμη συνιστούν την ορθή στην παρούσα περίσταση ανθρώπινη συμπεριφορά. Το αντίθετο θ' αποτελούσε «ὕβριν» η οποία είναι αδικία και τιμωρείται. Αν λοιπόν οι Αθηναίοι από μια στείρα χαιρεκακία δεν συνδράμουν τους «ἀτυχοῦντας» Ροδίους, πρέπει ν' αναμένουν ενδεχομένως ότι θα περιπέσουν αβοήθητοι σε παρόμοια συμφορά.

§22 *ὅτ' ἠτύχησεν ὁ δῆμος ἡμῶν*

ενισχύει το προηγούμενο επιχείρημα με παράδειγμα ιδιαιτέρως ισχυρό, αφού προέρχεται από την ιστορία της Αθηναϊκής πολιτείας. Μετά τη συντριβή των Αθηναίων κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο (404 π.Χ.) είχε επιβληθεί στην πόλη το ολιγαρχικό φιλολακωνικό καθεστώς των Τριάκοντα. Η φράση «ἠτύχησεν ὁ δῆμος» έχει επιλεγεί με προσοχή. Η επικράτηση των Τριάκοντα δεν ήταν ασφαλώς θέμα τύχης· ο «δῆμος» είχε τις ευθύνες του οι οποίες εδώ σκοπίμως για προφανείς λόγους αποσιωπώνται.

συνεβουλήθησάν τινες αὐτὸν σωθῆναι

η τυραννική συμπεριφορά των Τριάκοντα είχε αναγκάσει πολλούς πολίτες και μετοίκους να ζητήσουν άσυλο σε άλλες πόλεις. Το πλήθος των φυγάδων ανησύχησε τους πανίσχυρους τότε Σπαρτιάτες οι οποίοι τελεσιγραφικώς απαίτησαν να παραδίδονται οι πρόσφυγες στους Τριάκοντα, απειλώντας με πρόστιμα

και άλλες κυρώσεις.

Το Άργος, η Ήλις, τα Μέγαρα και η Θήβα αψήφησαν τις σπαρτιατικές απειλές και όχι μόνον δεν παρέδιδαν τους φυγάδες, αλλά τους ενίσχυαν, ώστε ν' ανατρέψουν, όπως και πράγματι έγινε, το τυραννικό καθεστώς.

μνησθήσομαι βραχύ τι — ο ρήτορας σπεύδει να προλάβει τυχόν δυσανασχέτηση των ακροατών. Το περιστατικό ήταν προφανώς γνωστό και η αφήγησή του ίσως φορτική. Γι' αυτό δηλώνει ότι θα είναι σύντομος. Παρόμοιες φράσεις χρησιμοποιούν και σήμερα για τον ίδιο λόγο οι ομιλητές όπως «θα είμαι σύντομος, δεν θα σας κουράσω, δυο λέξεις ακόμη και τελείωσα» κ.λπ.

δόξαν ἔχοντας τοῦ σώζειν τούς ἀτυχοῦντας ἀεί — σε πανηγυρικούς λόγους επαναλαμβάνεται συχνά η καύχηση των Αθηναίων ότι η πόλη τους από τα μυθικά χρόνια έσπευδε ανιδιοτελώς να βοηθεί τους αναξιοπαθούντες. Συνήθως αναφέρονται η προσφορά φιλοξενίας στους Ηρακλείδες, όταν τους καταδίωκε ο Ευρυσθέας, η βοήθεια προς τους Αργείους για την ταφή των νεκρών της εκστρατείας των «ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας», η συνδρομή στους Ίωνες κατά την Ιωνική επανάσταση (499-94 π.Χ.), η αρωγή και στη Σπάρτη ακόμη κατά την επανάσταση των ειλώτων (464 π.Χ.) κ.λπ.

Βέβαια αποσιωπώνται συνήθως γεγονότα όπως ο εξανδραποδισμός των Σκιωναίων (422 π.Χ.), των Μηλίων (416 π.Χ.) και η σκληρή αντιμετώπιση άλλων πόλεων κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

ἐξαιτήσοντάς τινας τῶν φυγάδων — εζήτησαν, όπως θα λέγαμε σήμερα, την έκδοση στο καθεστώς των Τριάκοντα των πολιτικών προσφύγων Αθηναίων πολιτών και μετοίκων. Και σήμερα εφαρμόζεται διεθνώς η αρχή της μη εκδόσεως προσφύγων για πολιτικά αδικήματα.

ἐὰν μή... ἀπαλλάττωνται... πολεμίους κρίνειν — τα πρόσωπα των πρέσβεων ήσαν απαραβίαστα, όπως συμβαίνει και σήμερα προκειμένου περί μονίμων διπλωματικών υπαλλήλων ή απεσταλμένων με προσωρινή διπλωματική ιδιότητα για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων, την υπογραφή συμβάσεων κ.λπ. Σύμφωνα με το άρθρο 44 της Συμβάσεως της Βιέννης του 1961, και σε περίπτωση πολέμου μεταξύ τους, οφείλουν τα κράτη να παρέχουν στα πρόσωπα αυτά και στα μέλη των οικογενειών τους τις αναγκαίες διευκολύνσεις για την αναχώρηση από το έδαφός των εντός της πλέον ευνοϊκής προθεσμίας. Την οργή των Αργείων φανερώνει η ελάχιστη, μέχρι τη δύση του η-

λίου, προθεσμία που παραχωρήθηκε στους Λακεδαιμόνιους πρέσβεις, για να διαβούν τα σύνορα της πόλεως.

§23 *εἶτ' οὐκ αἰσχρόν (ἐστι);* η ερώτηση ρητορική. Προφανώς είναι *αἰσχρόν*, πρέπει δηλαδή να προκαλέσει στους Αθηναίους το αίσθημα της ντροπής το να φοβηθούν αυτοί, «*ὄντες Ἀθηναῖοι, βάρβαρον ἄνθρωπον καὶ ταῦτα γυναῖκα*», όταν η σχετικά μικρή πόλη του Άργους τόλμησε να υψώσει το ανάστημά της στους φοβερούς Λακεδαιμονίους την εποχή της μεγάλης τους ακμής. Οι συγκρίσεις-αντιθέσεις, Αθηναίοι-Αρτεμισία, Αργείοι-Λακεδαιμόνιοι, Αθηναίοι-Αργείοι, είναι για το φιλότιμο των Αθηναίων οδυνηρές.

Το επιχείρημα είναι ηθικής φύσεως· αφορά το «*καθ' ἑαυτὸ καλόν*», δηλαδή την αρετή και οι «ἄνδρες Ἀθηναῖοι» στους οποίους ο Δημοσθένης απευθύνεται γνωρίζουν βέβαια ότι κατ' εξοχήν ανδρική αρετή είναι η ανδρεία. Το *αἰσχρόν* <αἰδ-χρόν* (αἰδώς) είναι το αντίθετο του «καλοῦ», είναι εκείνο για το οποίο πρέπει κανείς να αισχύνεται (αἶσχος <αἰδ-χος*). Η φυγή στη μάχη ονομάζεται «αἰσχρά», ατιμάζει δηλ. τους άνδρες μέσα στον στενό κοινωνικό κύκλο της πόλεως που ζουν και την πόλη στον ευρύτερο κύκλο των γειτόνων της, όπως και η φυγομαχία των Αθηναίων στην παρούσα περίπτωση.

οὐκ ἐφοβήθη τὴν Λακεδαιμονίων ἀρχήν από το 404, το τέλος δηλ. του Πελοποννησιακού πολέμου, μέχρι την απελευθέρωση των Θηβών (379 π.Χ.) και την ίδρυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας (377 π.Χ.) είχε επιβληθεί στην Ελλάδα μια σπαρτιατική μονοκρατορία. Η αντίδραση των Αργείων ερμηνεύεται και από το γεγονός ότι ήσαν προαιώνιοι εχθροί των Σπαρτιατών και έτρεφαν μίσος πατροπαράδοτο εναντίον τους. Εξ άλλου η αυταρχική συμπεριφορά της Σπάρτης προς τους συμμάχους της είχε αρχίσει να δημιουργεί παντού ισχυρό αντιλακωνικό ρεύμα.

ὄντες Ἀθηναῖοι οι Αθηναίοι, όχι αδίκως, ήσαν υπερήφανοι ως πολίτες «πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκιμωτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύν» (Πλατ. Ἀπολ. Σωκρ. 29d). Πρβλ. τη σημασία που έχει η ίδια φράση, όταν αναφέρεται στους Ροδίους (§16)· *ὄντες Ῥόδιοι!*

βάρβαρον ἄνθρωπον καὶ ταῦτα γυναῖκα εννοεί την Αρτεμισία. Οι Έλληνες αποκαλούσαν βαρβάρους όσους δεν ήσαν Έλληνες. Η λέξη *βάρβαρος* <barbar είναι ηχοποίητη. Σημαίνει αυτόν που ομιλεί κακόηχη, αλλόκοτη για τους Έλληνες γλώσσα και κατ' επέκταση τον ξένο, τον αμαθή και αγροίκο. Περιφρονούσαν επίσης τους βαρβάρους ως φύσει δού-

λους (βλ. §16, σημ. 26), τρυφηλούς και απόλεμους. Τη γνώμη που είχαν για τις πολεμικές ικανότητες των βαρβάρων (Περσών) εκφράζει άριστα το περιστατικό που αφηγείται ο Ξενοφών (Ἑλληνικά Γ΄, 4, 19). Το 395 π.Χ. κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Μ. Ασία ο Αγησίλαος έδωσε εντολή να πωλούνται στην αγορά γυμνοί οι αιχμάλωτοι βάρβαροι, για να βλέπουν οι στρατιώτες του τα μαλακά και αγύμναστα σώματά τους και να σχηματίζουν την εντύπωση ότι ο πόλεμος μ' αυτούς θα ήταν όπως ένας πόλεμος εναντίον γυναικών. Για τις γυναίκες κοινή ήταν στους Έλληνες η παραδοχή ότι ο πόλεμος δεν αρμόζει στο φύλο τους, παρά τις αφηγήσεις περί αμαζονικών κοινωνιών. Η Αρτεμισία λοιπόν διπλά απόλεμη, ως βάρβαρη και γυναίκα, δεν είναι, κατά τον Δημοσθένη, υπολογίσιμη αντίπαλος.

Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι στην εκστρατεία του Ξέρξη κατά της Ελλάδος είχε συμμετάσχει επί κεφαλής στολίσκου πέντε πλοίων άλλη Αρτεμισία, βασίλισσα επίσης της Καρίας. Οι Αθηναίοι την είχαν επικηρύξει αντί 10.000 δραχμών, διότι θεώρησαν εξαιρετικά προσβλητικό «γυναῖκα ἐπὶ τὰς Ἀθήνας στρατεύεσθαι». (Ἡροδ. 8, 93). Κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας στη Σαλαμίνα (480 π.Χ.) η Αρτεμισία κατόρθωσε βυθίζοντας ένα περσικό πλοίο να παραπλανήσει τον Έλληνα τριήραρχο που την καταδίωκε, αλλά και τον Ξέρξη ο οποίος νομίζοντας ότι το πλοίο που είχε εμβολίσει ήταν ελληνικό, είπε: «Οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες»!

Και η νεώτερη όμως Αρτεμισία δεν φαίνεται να υπολειπόταν σε πονηρία, αφού, αν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα όσα παραδίδει μεταγενέστερη πηγή, με πολεμικό τέχνασμα (στρατήγημα) κατέλαβε τη Ρόδο.

πολλάκις ἥττηνται από τους Μυκηναϊκούς χρόνους μέχρι και των μέσων περίπου του 8ου αι. π.Χ. το Άργος ήταν η ισχυρότερη πόλη της Πελοποννήσου. Μετά τον θάνατο του τυράννου Φείδωνος (760-730 π.Χ.) άρχισε να παρακμάζει και να συγκρούεται με την ανερχόμενη δύναμη της Σπάρτης η οποία διεκδικούσε εδάφη γειτονικά της Λακωνικής που ανήκαν στο Άργος.

Το 546 π.Χ. οι Σπαρτιάτες νίκησαν τους Αργείους και κατέλαβαν την Κυνουρία. Την πιο ταπεινωτική ήττα υπέστησαν οι Αργείοι περί το 494 π.Χ., όταν ο βασιλεύς της Σπάρτης Κλεομένης τους συνέτριψε σε μάχη κοντά στην Τίρυνθα. Οι απώλειες ήσαν τόσο μεγάλες (6.000 Αργείοι νεκροί!), ώστε επί ένα χρονικό διάστημα την εξουσία στο Άργος ασκούσαν δούλοι και περίοι-

κοι μέχρι να ανδρωθούν τα παιδιά των πεσόντων! Το 418 π.Χ. οι Σπαρτιάτες νίκησαν πάλι τους Αργείους σε μάχη κοντά στη Μαντίνεια.

Λόγω της πατροπαράδοτης αυτής έχθρας με την ολιγαρχική Σπάρτη η φιλική προς τους Αθηναίους δημοκρατική παράταξη του Άργους ήταν εξαιρετικά ισχυρή και οι ολιγαρχικοί για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα μόνον (417 π.Χ.) είχαν καταλάβει την εξουσία. Όλα αυτά εξηγούν την απόφαση που έλαβε το «Ἀργείων πλῆθος» στην περίπτωση των Αθηναίων προσφύγων παρά τις απειλές των Σπαρτιατών.

Το πρόβλημα της παροχής ασύλου σε πρόσφυγες και των κινδύνων που αυτή συνεπάγεται δεν ήταν άγνωστο στους αρχαίους. Σε συνδυασμό με το πατροπαράδοτο δίκαιο της φιλοξενίας και τη θρησκευτική διαδικασία της «ἱκεσίας» έδωσε το θέμα στις «Ἱκέτιδες» του Αισχύλου, στον «Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ» του Σοφοκλή και στους «Ἡρακλεῖδες» του Ευριπίδη.

Σήμερα σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων (1951) δεν επιτρέπεται η απέλαση ή έκδοση προσφύγων σε κράτη όπου απειλούνται η ζωή και η ελευθερία τους λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, πολιτικών πεποιθήσεων ή εντάξεως σε ορισμένη κοινωνική ομάδα. Στη διακήρυξη της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (1977) υποστηρίζεται ότι η παροχή εδαφικού ασύλου είναι πράξη ειρηνική και ανθρωπιστική και δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί μη φιλική ως προς άλλο κράτος. Παρά ταύτα είναι γνωστόν ότι δημιουργούνται για το θέμα αυτό διπλωματικά επεισόδια μεταξύ κρατών, δεδομένου ότι πολλές φορές η πολιτική δράση συνδυάζεται με έκνομες ενέργειες και χαρακτηρίζεται «τρομοκρατική», οπότε η παροχή ασύλου και η άρνηση εκδόσεως λαμβάνει άλλες διαστάσεις.

νενικήκατε μὲν... ἥττησθε δ' οὐδ' ἅπαξ

πολλές φορές οι Αθηναίοι κατά τους Περσικούς πολέμους και επί κεφαλής αργότερα της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας είχαν νικήσει τους Πέρσες. Δεν είναι όμως ακριβές ότι «οὐδ' ἅπαξ» είχαν ηττηθεί. Μικρή δύναμη των Αθηναίων ηττήθηκε (498 π.Χ.) κατά την Ιωνική επανάσταση. Το 456 π.Χ. επίσης οι Αθηναίοι νικήθηκαν στη Μέμφιδα της Αιγύπτου όπου είχαν εκστρατεύσει το 460 π.Χ. για να βοηθήσουν Ινάρω τον Ψαμμητίχου στην επανάστασή του εναντίον του Μ. Βασιλέως. Η εκστρατεία της Αιγύπτου απέτυχε, στοίχισε στους Αθηναίους πολλά και στην Κύπρο την ανεξαρτησία της, αφού την κατέλαβαν πάλι οι Πέρ-

σες.

οὔτε τῶν δούλων τοῦ βασιλέως εννοεί τους Πέρσες σατράπες Φαρνάβαζο, Τισσαφέρνη και Κύρο τους οποίους οι Έλληνες, όπως και όλους τους υπηκόους του Μ. Βασιλέως, θεωρούσαν δούλους του. Για το θέμα αυτό βλ. §15, σχόλ. 26.

εἰ γάρ τί που κεκράτηκεν διορθώνει το απόλυτο «*οὐδ' ἅπαξ*». Οι αποτυχίες των Αθηναίων στα παράλια της Μ. Ασίας κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και η διάλυση της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας οφείλονταν στον περσικό χρυσό. Ήσαν επομένως εμμέσως και μερικώς περσικές επιτυχίες. Οι σατράπες Τισσαφέρνης και Φαρνάβαζος μετά τη Σικελική καταστροφή (413 π.Χ.) και αργότερα ο Κύρος προσπάθησαν να επωφεληθούν και να προσαρτήσουν πάλι στο Περσικό κράτος τις Ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας όπως συνέβαινε πριν από τη θαλασσοκρατορία της Αθην. συμμαχίας. Οι Πέρσες μέσω του στενού Σπαρτιατικού πατριωτισμού και του άφθονου χρυσού κατόρθωσαν ό,τι δεν είχαν πετύχει με τα όπλα («*ἐκ φανεροῦ*»), δηλ. την αποδυνάμωση και ταπείνωση των Ελλήνων, την οποία σαφώς εικονίζει η ατιμωτική Ανταλκίδειος ειρήνη (387 π.Χ.). Το κείμενό της βλ. στο τέλος του βιβλίου.

Ο Δημοσθένης χαρακτηρίζει «*πονηροτάτους τῶν Ἑλλήνων καὶ προδότας αὐτῶν*» όσους υπέκυψαν στις περσικές «αργυρές λόγχες» και ιδιαιτέρως εννοεί τον περιβόητο ναύαρχο των Λακεδαιμονίων Λύσανδρο. Παραλείπει βέβαια να αναφέρει ότι με περσικά χρήματα και ο Αθηναίος ναύαρχος Κόνων είχε ανοικοδομήσει τα μακρά τείχη των Αθηνών (393 π.Χ.). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Δημοσθένης δέκα χρόνια μετά την εκφώνηση του λόγου αυτού (341-40 π.Χ.) συμβουλεύει τους Αθηναίους να συνάψουν φιλία με τους Πέρσες και να ζητήσουν οικονομική βοήθεια για τον αγώνα τους εναντίον του Φιλίππου, αφήνοντας κατά μέρος τις «ανοησίες» που πολλές φορές τους έβλαψαν όπως «ὁ δὴ βάρβαρος καὶ ὁ κοινὸς ἅπασιν ἐχθρός»! (Δ' Φιλιππ. §31-34).

§24 *πρὸς Κλέαρχον καὶ Κῦρον* ο Μ. Βασιλεύς κατόρθωσε να αποδυναμώσει, με όργανο τους Λακεδαιμονίους, το Αθηναϊκό κράτος, συγχρόνως όμως εκινδύνευσε, αφού ο Κύρος, μέσω του οποίου εφαρμόστηκε, μετά το 408 π.Χ., η πολιτική αυτή, στράφηκε εναντίον του.

Πράγματι, το 401 π.Χ. ο Κύρος βάδισε κατά του αδελφού του Αρταξέρξη Β' με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας του Περσικού κράτους. Σ' αυτή την εκστρατεία έλαβε μέρος και μισθοφορικό στράτευμα 13.000 περίπου Ελλήνων, οι λεγόμενοι

«*Μύριοι*». Κατά τη μάχη που έγινε στα Κούναξα, κοντά στη Βαβυλώνα, οι «Μύριοι» με στρατηγό τον Λακεδαιμόνιο Κλέαρχο νίκησαν το απέναντί τους πολλαπλάσιο βαρβαρικό στράτευμα, αλλά ο θάνατος του Κύρου στη μάχη ανέτρεψε το αποτέλεσμα. Μετά τη δολοφονία του Κλεάρχου και των άλλων Ελλήνων στρατηγών οι Έλληνες οπλίτες με αρχηγούς τον Λακεδαιμόνιο Χειρίσοφο και τον Αθηναίο Ξενοφώντα κατόρθωσαν μαχόμενοι να διασχίσουν το Περσικό κράτος και να φθάσουν (6.000 περίπου) στον Εύξεινο Πόντο. Αυτή είναι η περίφημη «*κάθοδος* (επιστροφή) *τῶν Μυρίων*», την οποίαν αφηγείται ο Ξενοφών στο έργο του «*Κύρου Ἀνάβασις*». Η επιχείρηση αυτή έδειξε την υπεροχή των Ελλήνων οπλιτών, τις αδυναμίες του Περσικού κράτους και κατά κάποιον τρόπο αποτελεί έναν πρόλογο της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου.

ὁρῶ δ' ὑμῶν ἐνίους... φοβουμένους σε σφοδρή αντίθεση προς την εικόνα της δυνάμεως του Μ. Βασιλέως, όπως την παρουσίασε στη σύντομη αφήγησή του ο Δημοσθένης, έρχεται η συμπεριφορά των αντιπάλων του οι οποίοι φαίνονται να φοβούνται τον Βασιλέα, αλλά όχι και τον Φίλιππο. Και όμως, σύμφωνα με τον Δημοσθένη, ο Μ. Βασιλεύς αποδεικνύεται ιστορικά ότι δεν διαθέτει τη δύναμη που του αποδίδουν, ενώ αντιθέτως ο Φίλιππος είναι μια νέα δύναμη την οποία χωρίς αποδείξεις περιφρονούν.

Ίσως το ίδιο έτος (351 π.Χ.) και πριν από τον παρόντα λόγο είχε εκφωνήσει χωρίς αποτέλεσμα τον Α' Φιλιππικό.

πρὸς τίνας παραταξόμεθα; Η ερώτηση προφανώς επικρίνει εμμέσως την εξωτερική πολιτική της παρατάξεως του Ευβούλου από την οποία ο Δημοσθένης έχει διαφοροποιηθεί με τον λόγο του «Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» (353/2 π.Χ.). Ο Εύβουλος εφαρμόζει την αρχή της μη επεμβάσεως, όταν δεν θίγονται ζωτικά συμφέροντα του Αθηναϊκού κράτους. Η απάντησή του θα ήταν ενδεχομένως «εἰρηνεύσομεν καὶ πρὸς οὐδένα παραταξόμεθα».

Η ερώτηση όμως του Δημοσθένη είναι ρητορική και επισημαίνει ένα αδιέξοδο. Κατ' αυτόν προφανώς μία δύναμη όπως η Αθήνα (όχι περιθωριακή) δεν μπορεί χωρίς συνέπειες να μείνει απαθής σε όσα συμβαίνουν, αφού όλα την αφορούν. Κατά τον Αλκιβιάδη (Θουκ. Ζ, 18) η Αθηναϊκή ηγεμονία θα παρακμάσει και θα καταλυθεί, αν πέσει σε αδράνεια. Η μοίρα των μεγάλων δυνάμεων είναι η διαρκής δραστηριότητα και αντιπαράθεση. Η ησυχία ταιριάζει σε άλλους.

Ο Δημ. επομένως δεν έχει εγκαταλείψει τη μεγάλη ιδέα της

Αθηναϊκής ηγεμονίας η οποία σ' εμάς σήμερα, που γνωρίζουμε από την Ιστορία τις εξελίξεις, φαίνεται ανεδαφική.

Στις §§21-24 ο ρήτορας παραθέτει πρώτα το «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχείρημα προσπαθώντας να φοβίσει τους Αθηναίους για τις επιπτώσεις μιας άδικης συμπεριφοράς. Αυτό συνδέεται αβίαστα με το παράδειγμα-επιχείρημα των Αργείων οι οποίοι, καίτοι μικροί και αδύναμοι, έπραξαν το δίκαιο υπέρ των Αθηναίων.

Το παράδειγμα που έχει στόχο να διεγείρει την πατριωτική φιλοτιμία των συμπολιτών του, μεταβάλλεται με πολλή τέχνη ανεπαίσθητα σε επιχείρημα εναντίον αυτών που επισείουν τον περσικό κίνδυνο (βλ. §§5-13) και ζητεί να ενθαρρύνει τους Αθηναίους με την υπενθύμιση των περσικών αποτυχιών.

Ασκήσεις

§21 1) *φρονοῦντας, φαίνεσθαι, γένοιτο, συμβαίη, ἐφησθῆναι*: να κλιθεί η προστακτική του ίδιου χρόνου στην ίδια φωνή.

2) *δεῖ γάρ τοὺς εὐτυχοῦντας... ἅπασιν ἀνθρώποις*: η ημιπερίοδος εκφράζει μια γενικώς αποδεκτή δεοντολογία, η οποία εξειδικεύεται, προς την παρούσα περίσταση, στις προηγούμενες φράσεις.
α΄) Να γίνει συντακτική ανάλυση της ημιπεριόδου,
β΄) Να σχολιασθούν οι αντίστοιχες διατυπώσεις:

δεῖ	δίκαιόν (ἐστι) - εἰ δίκαιά τις φήσει
τοὺς εὐτυχοῦντας	δημοκρατουμένους (ὑμᾶς) αὐτούς
περὶ τῶν ἀτυχούντων	περὶ τῶν ἀτυχούντων δήμων-Ροδίους πεπονθέναι
ἀεί	οὐκ ἐπιτήδειος καιρός
φαίνεσθαι τὰ βέλτιστα βουλευομένους	τοιαῦτα φρονοῦντας φαίνεσθαι, οἷά περ ἂν τοὺς ἄλλους ἀξιώσαιτε φρονεῖν περὶ ὑμῶν - οὐκ ἐφησθῆναι
ἐπειδήπερ ἄδηλον τὸ μέλλον ἅπασιν ἀνθρώποις	εἴ ποθ', ὃ μὴ γένοιτο, τοιοῦτό τι συμβαίη (ὑμῖν)

§22 3) *ἠτύχησεν, συνεβουλήθησαν, φανῆναι, ὁρῶντες, ἐλθόντας, φασιν*: να κλιθεί η προστακτική των ρημάτων στον ίδιο χρόνο και την ίδια φωνή.

4) *ἐλθόντας*: να σχηματισθεί το ρήμα στο α΄ πρόσ. του ενεστ. της οριστικής, σύνθετο με τις προθέσεις *ἀνά, ἀπό, διά, εἰς, ἐξ, ἐπί, κατά, μετά, παρά, περί, πρό, πρός* και *σύν*. Να βρεθούν οι βασικές σημασίες των ρημάτων που θα προκύψουν στη Ν. Ελληνική.

5) Ποιους λόγους θα μπορούσε να επικαλεσθεί ένας Αργείος ρήτορας αγορεύοντας υπέρ της μη εκδόσεως των Αθηναίων προσφύγων; Να συντάξετε ένα σύντομο λογύδριο με το θέμα αυτό.

§23 6) *βάρβαρον γυναῖκα*: να κλιθούν μαζί.

7) *οἱ μὲν πολλάκις ἥττηνται ὑπὸ Λακεδαιμονίων, ὑμεῖς δὲ νενικήκατε μὲν πολλάκις βασιλέα, ἥττησθε δ' οὐδ' ἅπαξ οὔτε τῶν δούλων τοῦ βασιλέως οὔτ' αὐτοῦ 'κείνου*. Να μετατρέψετε τη σύνταξη όπου είναι ενεργητική σε παθητική και όπου παθητική σε ενεργητική.

8) Η *αἰδώς* δεν ήταν πάντοτε αισχύνη για μεμπτή (αισχρή) πράξη ή παράλειψη· η λέξη είχε βέβαια και καλή σημασία. Να μεταφράσετε και να σχολιάσετε το εξής αρχαίο ανέκδοτο:
(Διογένης ο φιλόσοφος) *ἰδών ποτε μειράκιον ἐρυθριῶν, θάρρει, ἔφη, τοιοῦτόν ἐστιν τῆς ἀρετῆς τὸ χρῶμα*

Διογ. Λαερτ. Βίοι Φιλοσ. 6, 54

9) Στην Ελληνική Ιστορία, αρχαία και νεότερη, αναφέρονται συχνά γυναίκες που αναγκάστηκαν να πάρουν τα όπλα και να πολεμήσουν σαν άνδρες. Στην παράδοσή μας όμως η γυναικεία «ανδρεία» αναφέρεται κυρίως σε άλλους τομείς δράσεως. Μια παράμετρό της δίνει ο λόγος της Μήδειας που ακολουθεί:

Λέγουσι δ' ἡμᾶς ὡς ἀκίνδυνον βίον
ζῶμεν κατ' οἴκους, οἱ δὲ μάρναντα δορί[1]·
κακῶς φρονοῦντες[2]· *ὡς τρὶς ἂν παρ' ἀσπίδα*
στῆναι[3] *θέλοιμ' ἂν μᾶλλον ἢ τεκεῖν ἅπαξ.*

Εὐριπ. Μήδεια, 248-251

Πώς θα περιγράφατε μια «ανδρεία» γυναίκα σήμερα στον τόπο μας;
Σημ.: 1. *μάρναμαι δορί*· πολεμώ με δόρυ
2. *κακῶς φρονῶ*· δεν σκέπτομαι σωστά, δεν έχω δίκιο
3. *παρ' ἀσπίδα ἵσταμαι*· παρατάσσομαι για μάχη.

§24 10) Να καταγράψετε τα κατηγορούμενα και τις κατηγορηματικές μετοχές του κειμένου.

11) Να σχηματίσετε με *β'* συνθετικό τη λέξη *ὥρα* (φροντίδα, προσοχή, ενδιαφέρον, λατ. cura) σύνθετες λέξεις σύμφωνα με το παράδειγμα και να σημειώσετε τις σημασίες που έχουν στην Ν. Ελληνική:

ὀλίγος	ὀλίγωρος	ὀλιγωρῶ	ὀλιγωρία
ἀκτή (ἀκταῖος)			
θύρα		–	–
πύλη		–	–

σῆμα

σκεῦος

τιμή

12) Ο Δημοσθένης με τη γεμάτη αγωνία ερώτηση «*πρὸς τίνας, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παραταξόμεθα;*» εκφράζει την ανάγκη να συμμετέχει η Αθήνα, ως μεγάλη δύναμη, ενεργά στα πολιτικά και στρατιωτικά δρώμενα της εποχής. Νομίζετε ότι την αντίληψη αυτή μπορούμε να την ανιχνεύσουμε στις δραστηριότητες των μεγάλων δυνάμεων του κόσμου σήμερα;

Δίδραχμο Άργους με παράσταση κεφαλής Ήρας (Έκδοτ. Αθηνών)

Λίνδος. Τμήμα τής Ελληνιστικής στοάς (Μ.Ι.Ε.Τ.)

Κείμενο

§§25-33

Το πρόβλημα της νομιμότητας της επεμβάσεως και η σχετικότητα αυτού που κάθε φορά ονομάζεται δίκαιο. Η απόφαση ανήκει στους Αθηναίους, αλλά η εκτέλεση εμποδίζεται, γιατί αφήνονται ανεξέλεγκτοι οι εχθροί της δημοκρατίας.

25 Εἰσὶ δέ τινες, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παρ' ὑμῖν δεινότατοι τὰ δίκαια λέγειν ὑπὲρ τῶν ἄλλων πρὸς ὑμᾶς, οἷς παραινέσαιμ' ἂν ἔγωγε τοσοῦτον μόνον, ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ζητεῖν τὰ δίκαια λέγειν, ἵν' αὐτοὶ τὰ προσήκοντα πρῶτοι φαίνωνται ποιοῦντες· ὡς ἔστ' ἄτοπον περὶ τῶν δικαίων ὑμᾶς διδάσκειν αὐτὸν οὐ δίκαια ποιοῦντα· οὐ γάρ ἐστι δίκαιον ὄντα πολίτην τοὺς καθ' ὑμῶν λόγους, ἀλλὰ μὴ τοὺς
26 ὑπὲρ ὑμῶν ἐσκέφθαι. φέρε γὰρ πρὸς θεῶν σκοπεῖτε, τί δήποτ' ἐν Βυζαντίῳ οὐδείς ἐσθ' ὁ διδάξων ἐκείνους μὴ καταλαμβάνειν Χαλκηδόνα, ἣ βασιλέως μέν ἐστιν, εἴχετε δ' αὐτὴν ὑμεῖς, ἐκείνοις δ' οὐδαμόθεν προσῆκεν· μηδὲ Σηλυμβρίαν, πόλιν ὑμετέραν ποτὲ σύμμαχον οὖσαν, ὡς αὐτοὺς συντελῆ ποιεῖν καὶ Βυζαντίων ὁρίζειν τὴν τούτων χώραν παρὰ τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συνθήκας, ἐν αἷς αὐτονόμους τὰς
27 πόλεις εἶναι γέγραπται; οὐδὲ Μαύσωλον ζῶντα, οὐδὲ τελευτήσαντος ἐκείνου τὴν Ἀρτεμισίαν οὐδείς ἐσθ' ὁ διδάξων μὴ καταλαμβάνειν Κῶν καὶ Ῥόδον καὶ ἄλλας ἑτέρας πόλεις Ἑλληνίδας, ὧν βασιλεὺς ὁ 'κείνων δεσπότης ἐν ταῖς συνθήκαις ἀπέστη τοῖς Ἕλλησι, καὶ περὶ ὧν πολλοὺς κινδύνους καὶ καλοὺς ἀγῶνας οἱ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους Ἕλληνες ἐποιήσαντο. εἰ δ' ἄρα καὶ λέγει τις ἀμφοτέροις αὐτοῖς, ἀλλ'

Μετάφραση

25 Κυκλοφορούν στην πόλη σας, άνδρες Αθηναίοι, κάποιοι
άνθρωποι φοβερά επιδέξιοι στο ν' απευθύνονται σε σας και
να μιλούν για τα δίκαια των άλλων[1]. Σ' αυτούς μόνον έναν
λόγο θ' απευθύνω· ας κάνουν τον κόπο να μιλούν για τα δι-
κά σας δίκαια στους άλλους, για να μας αποδείξουν ότι
πράττουν πρώτοι αυτοί το καθήκον τους. Γιατί είναι αντι-
φατικό να σας κάνει τον δάσκαλο της δικαιοσύνης αυτός
που δεν την εφαρμόζει. Επειδή δεν είναι δίκαιο ο συμπολί-
της σας να έχει ασχοληθεί με τα επιχειρήματα που δεν σας
26 ευνοούν και όχι μ' αυτά που σας συμφέρουν[2]. Σκεφθείτε
λοιπόν, για όνομα των θεών, γιατί τέλος πάντων στο Βυζά-
ντιο[3] δεν βρίσκεται κανείς να τους διδάξει να μην κατέχουν
τη Χαλκηδόνα[4] που ανήκει στον βασιλέα και κάποτε ήταν
δική σας, ενώ εκείνοι κανένα δικαίωμα δεν είχαν πάνω της;
Επίσης να μην προσαρτήσουν τη Σηλυμβρία[5], που κάποτε
ανήκε στη συμμαχία σας, και να μην θεωρούν ότι ανήκει
στην επικράτεια των Βυζαντίων το έδαφος εκείνων, παρά
τους όρκους και τις συνθήκες στις οποίες έχει περιληφθεί ο
27 όρος να είναι οι πόλεις αυτόνομες; Επίσης ούτε τον Μαύσω-
λο, όσο ζούσε, ούτε την Αρτεμισία βρέθηκε κανείς να συμ-
βουλεύσει να μην καταλαμβάνουν την Κω και τη Ρόδο και
κάποιες άλλες Ελληνικές πόλεις τις οποίες άφησε με τη
συνθήκη ο βασιλεύς και κύριός τους στους Έλληνες και για
τις οποίες οι Έλληνες εκείνου του καιρού[6] πολλούς αντιμε-
τώπισαν κινδύνους και πολλές ένδοξες μάχες έδωσαν. Αλλά
και αν τυχόν κάποιος δώσει και στους δύο αυτές τις συμ-

Η απάντηση στο ερώτημα αν είναι δίκαιο να επέμβουν οι Αθηναίοι στη Ρόδο ευρίσκεται στις παρασπονδίες των άλλων και στις αντιφάσεις των συνθηκών.

28 οἵ γε πεισόμενοι τούτοις, ὡς ἔοικεν, οὐκ εἰσίν. ἐγὼ δὲ δίκαι-
ον μὲν εἶναι νομίζω κατάγειν τὸν Ῥοδίων δῆμον· οὐ μὴν
ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ δίκαιον ἦν, ὅταν εἰς ἃ ποιοῦσιν οὗτοι βλέψω,
προσήκειν οἶμαι παραινεῖν κατάγειν. διὰ τί; ὅτι πάντων μέν,
ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὰ δίκαια ποιεῖν ὡρμηκότων, αἰσχρὸν
ἡμᾶς μόνους μὴ θέλειν, ἁπάντων δὲ τῶν ἄλλων ὅπως ἀδι-
κεῖν δυνήσονται παρασκευαζομένων μόνους ἡμᾶς τὰ δίκαια
προτείνεσθαι, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένους, οὐ δικαιοσύνην
ἀλλ' ἀνανδρίαν ἡγοῦμαι· ὁρῶ γὰρ ἅπαντας πρὸς τὴν παροῦ-
29 σαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιουμένους. καὶ παράδειγμα λέ-
γειν ἔχω τούτου πᾶσιν ὑμῖν γνώριμον. εἰσὶ συνθῆκαι τοῖς
Ἕλλησι [διτταὶ] πρὸς βασιλέα, ἃς ἐποιήσαθ' ἡ πόλις ἡ
ἡμετέρα, ἃς ἅπαντες ἐγκωμιάζουσι, καὶ μετὰ ταῦθ' ὕστερον
Λακεδαιμόνιοι ταύτας ὧν δὴ κατηγοροῦσι· κἀν ταύταις οὐχὶ
ταὐτὰ δίκαι' ἀμφοτέραις ὥρισται. τῶν μὲν γὰρ ἰδίων δικαί-
ων τῶν ἐν ταῖς πολιτείαις οἱ νόμοι κοινὴν τὴν μετουσίαν
ἔδοσαν καὶ ἴσην καὶ τοῖς ἀσθενέσιν καὶ τοῖς ἰσχυροῖς· τῶν δ'
Ἑλληνικῶν δικαίων οἱ κρατοῦντες ὁρισταὶ τοῖς ἥττοσι γί-
γνονται.
30 Ἐπειδὴ τοίνυν ὑμῖν ἐγνωκέναι τὰ δίκαια [ποιεῖν] ὑπάρ-
χει, ὅπως καὶ πρᾶξαι ταῦτ' ἐφ' ὑμῖν ἔσται δεῖ σκοπεῖν. ἔστι
δὲ ταῦτ', ἐὰν ὑποληφθῆτε κοινοὶ προστάται τῆς πάντων
ἐλευθερίας εἶναι. εἰκότως δέ μοι δοκεῖ χαλεπώτατον ὑμῖν
εἶναι πρᾶξαι τὰ δέοντα. τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώ-
ποις εἷς ἀγών ἐστιν ὁ πρὸς τοὺς προδήλους ἐχθρούς, ὧν ἂν
κρατήσωσιν, οὐδὲν ἐμποδὼν αὐτοῖς κυρίοις τῶν ἀγαθῶν
εἶναι·

28 βουλές, δεν φαίνεται να υπάρχουν αυτοί που θα τις εφαρμόσουν[7]. Εγώ λοιπόν εν πρώτοις νομίζω πως είναι δίκαιο να επαναφέρουμε στην εξουσία το δημοκρατικό κόμμα της Ρόδου[8]. Ωστόσο, κι αν ακόμη δεν ήταν δίκαιο, κάθε φορά που έρχονται στον νου μου οι ενέργειες εκείνων, αισθάνομαι καθήκον μου να σας προτρέπω στην επιχείρηση αυτή[9]. Και γιατί αυτό[10]; Διότι, άνδρες Αθηναίοι, αν όλοι γενικώς σπεύδουν να πράττουν τα δίκαια, είναι ντροπή μόνον εμείς να αντιδρούμε. Αν όμως όλοι οι άλλοι μηχανεύονται τρόπους να καταστρατηγούν το δίκαιο και μόνον εμείς προβάλλουμε ως πρόσχημα της απραξίας μας τη δικαιοσύνη, αυτό δεν το θεωρώ δικαιοσύνη, αλλ' ανανδρία, αφού διαπιστώνω ότι όλοι
29 γενικώς εξασφαλίζουν το δίκιο τους ανάλογα με τη δύναμη που διαθέτουν. Και για να το αποδείξω μπορώ να φέρω παράδειγμα σε όλους σας γνωστό[11]. Έχουν συνάψει οι Έλληνες δύο συνθήκες ειρήνης με τον βασιλέα, αυτήν που υπέγραψε η πόλη μας και την εγκωμιάζουν οι πάντες και εκείνη που πολύ αργότερα υπέγραψαν οι Λακεδαιμόνιοι και όλοι την καταδικάζουν. Σ' αυτές τις δύο συνθήκες δεν έχουν ορισθεί τα ίδια πράγματα ως δίκαια. Διότι τα δικαιώματα των πολιτών στις δημοκρατίες οι νόμοι τα έχουν εξασφαλίσει κοινά και ίσα για αδυνάτους και ισχυρούς. Των ελληνικών όμως πόλεων τα δίκαια τα καθορίζουν οι πιο ισχυροί εις βάρος των αδυνάτων[12].

30 Αφού λοιπόν είσθε σε θέση ν' αποφασίσετε την εφαρμογή του δικαίου[13], είναι απαραίτητο να εξετάζετε τον τρόπο με τον οποίον θ' αποκτήσετε και την δυνατότητα να κάνετε την απόφαση πράξη[14]. Και είναι δυνατόν αυτό, αν όλοι σάς αναγνωρίσουν προστάτες της ελευθερίας όλων[15]. Ωστόσο έχω τη γνώμη ότι δικαιολογημένα εσείς αντιμετωπίζετε δυσκολίες στην εκτέλεση του καθήκοντος[16], διότι όλοι οι άλλοι άνθρωποι έχουν μόνο μία μάχη να δώσουν, με τους φανερούς εχθρούς, κι αν τους νικήσουν, τίποτα δεν στέκεται εμπόδιο στο ν' απολαύσουν τη νίκη τους.

Η εκτέλεση των αποφάσεων εμποδίζεται από την προδοτική δράση των ολιγαρχικών τους οποίους αποθρασύνει η ανοχή των δημοκρατικών πολιτών.

31 ὑμῖν δ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δύο, οὗτός θ' ὁ καὶ τοῖς ἄλλοις καὶ πρόσεσθ' ἕτερος τούτου πρότερος καὶ μείζων· δεῖ γὰρ ὑμᾶς βουλευομένους κρατῆσαι τῶν τἀναντία τῇ πόλει παρ' ὑμῖν πράττειν προῃρημένων. ὅταν οὖν μηδὲν ᾖ διὰ τούτους ἀκονιτεὶ τῶν δεόντων γενέσθαι, πολλῶν διαμαρτάνειν ὑμᾶς
32 εἰκότως συμβαίνει. τοῦ μέντοι πολλοὺς ἀδεῶς ταύτην τὴν τάξιν αἱρεῖσθαι τῆς πολιτείας, ἴσως μὲν αἱ παρὰ τῶν μισθοδοτούντων αὐτοὺς ὠφέλειαι μάλιστ' αἴτιαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς ἄν τις ἔχοι δικαίως αἰτιᾶσθαι. ἐχρῆν γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν αὐτὴν ἔχειν διάνοιαν ὑμᾶς περὶ τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξεως ἥνπερ περὶ τῆς ἐν ταῖς στρατείαις ἔχετε. τίς οὖν ἐστιν αὕτη; ὑμεῖς τὸν λιπόντα τὴν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τάξιν ταχθεῖσαν, ἄτιμον οἴεσθε προσήκειν εἶναι καὶ μηδενὸς
33 τῶν κοινῶν μετέχειν. χρῆν τοίνυν καὶ τοὺς τὴν ὑπὸ τῶν προγόνων τάξιν ἐν τῇ πολιτείᾳ παραδεδομένην λιπόντας καὶ πολιτευομένους ὀλιγαρχικῶς ἀτίμους τοῦ συμβουλεύειν ὑμῖν αὐτοῖς ποιεῖσθαι· νῦν δὲ τῶν μὲν συμμάχων τοὺς τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον κρινεῖν ὀμωμοκότας νομίζετ' εὐνουστάτους, τῶν δὲ πολιτευομένων οὓς ἴστε σαφῶς τοὺς τῆς πόλεως ἐχθροὺς ῥηρημένους, τούτους πιστοτάτους ἡγεῖσθε.

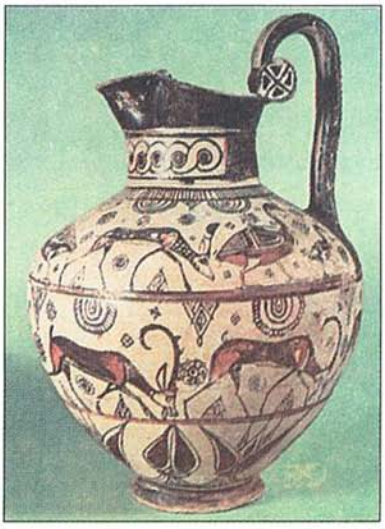

Ροδιακή οινοχόη

31 Σεις όμως, άνδρες Αθηναίοι, έχετε δύο μάχες να δώσετε[17],
και αυτήν που δίνουν οι άλλοι και επί πλέον μία δεύτερη που
προηγείται και είναι από εκείνη δυσκολότερη. Διότι είσθε υ-
ποχρεωμένοι στη συνέλευση να ματαιώσετε τα σχέδια εκεί-
νων από τους συμπολίτες σας που εσκεμμένως αντενερ-
γούν[18] σ' αυτά που συμφέρουν την πόλη. Όταν λοιπόν εξ αι-
τίας αυτών τίποτε σωστό δεν γίνεται χωρίς αντίδραση[19], ε-
32 πόμενον είναι να έχετε συχνές αποτυχίες. Βεβαίως το γεγο-
νός ότι πολλοί χωρίς ενδοιασμούς ακολουθούν αυτήν την
πολιτική στάση ίσως οφείλεται κυρίως στα κέρδη που απο-
κομίζουν χρηματιζόμενοι από κάποιους[20], οπωσδήποτε όμως
και σε σας θα μπορούσε δικαιολογημένα κανείς να καταλο-
γίσει ευθύνες[21]. Γιατί, άνδρες Αθηναίοι, θα έπρεπε να έχετε
το ίδιο μέτρο κρίσεως για τις πολιτικές παρατάξεις, αυτό α-
κριβώς που έχετε για την παράταξη στον πόλεμο. Και ποιο
είναι αυτό; Είναι άποψη δική σας ότι, όποιος εγκαταλείψει
τη θέση που τον έταξε ο στρατηγός, επιβάλλεται να χάνει
τα πολιτικά του δικαιώματα και να μη μετέχει καθόλου στα
33 κοινά. Έπρεπε συνεπώς και αυτούς που εγκατέλειψαν την
πατροπαράδοτη πολιτική παράταξη και πολιτεύονται ολι-
γαρχικά να τους στερείτε το δικαίωμα να σας συμβου-
λεύουν[22]. Και όμως τώρα, ενώ κατά τη γνώμη σας οι πιο
πιστοί σας φίλοι είναι οι σύμμαχοι εκείνοι που ορκίστηκαν
να έχουν τους ίδιους με σας εχθρούς και φίλους[23], στην πε-
ρίπτωση των πολιτικών θεωρείτε εκείνους πιο πιστούς που
όμως ξέρετε πολύ καλά πως έχουν επιλέξει τη συνεργασία
με τους εχθρούς της πατρίδας.

Ερμηνευτικά σχόλια

1. Η φράση είναι ειρωνική. Ο Δημ. επιτίθεται εναντίον των αντιπάλων του ρητόρων-πολιτικών, τους οποίους προσπαθεί να μειώσει ηθικά προσάπτοντάς τους την κατηγορία της προδοτικής συμπεριφοράς έναντι της πόλεως. Το ίδιο κάνει εντονότερα πιο κάτω (§§31-33).

Η ηθική μείωση του αντιπάλου ακόμη και με ειρωνικούς υπαινιγμούς, με αναπόδεικτους ισχυρισμούς και «εκτόξευση λάσπης» είναι συνηθισμένη τακτική του πολιτικού λόγου. Με τον τρόπο αυτόν ο ρήτορας επιχειρεί επίσης να ελκύσει και την εύνοια του ακροατηρίου, διότι εμμέσως ο ίδιος εμφανίζεται ως ηθικά ακέραιος, αδιάφθορος και εργαζόμενος για το συμφέρον της πόλεως.

Στο κείμενο της §25 επαναλαμβάνεται πέντε φορές η λέξη *δίκαια-δίκαιος*. Προφανώς οι αντίπαλοι ρήτορες, αφού τόνισαν το ασύμφορο μιας εκστρατείας στη Ρόδο, λόγω του περσικού κινδύνου (*επιχείρημα εκ του συμφέροντος*), έθιξαν και το ζήτημα της παραβιάσεως του δικαίου (*επιχείρημα εκ του δικαίου*). Ο Δημ. αναφέρεται υπαινικτικά μόνον στα πρόσωπα και στα «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχειρήματα των αντιπάλων, και διότι ήσαν γνωστά στους ακροατές, αλλά και διότι ενδεχομένως δεν τον συνέφερε να τα υπενθυμίσει, αν μάλιστα τα επιχειρήματα εκείνα ήσαν σοβαρά. Γι' αυτό ίσως και προσπαθεί να μειώσει τη δύναμη των επιχειρημάτων υπονομεύοντας το ήθος αυτών που τα έχουν αναπτύξει.

Η αναφορά στο δίκαιο ή μη μιας επεμβάσεως των Αθηναίων στη Ρόδο δεν παραπέμπει βέβαια στο φιλοσοφικό πρόβλημα της ουσίας του δικαίου, αλλά στο πρακτικό ζήτημα αν έχουν οι Αθηναίοι το δικαίωμα αυτό βάσει των συνθηκών που έχουν υπογράψει, αν δηλαδή η στρατιωτική επέμβαση θα ήταν νόμιμη.

Σήμερα δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τα κείμενα των συνθηκών ούτε σε ποιες ακριβώς αναφέρονται οι αντίπαλοι του Δημοσθένη. Οι Έλληνες, εκτός από την Ανταλκίδειο ή Βασίλειο ειρήνη, είχαν και μεταξύ τους συνάψει αρκετές φορές συνθήκες «κοινῆς εἰρήνης» από τις οποίες πρόσφατη σχεδόν ήταν η «κοινή εἰρήνη» του 362 π.Χ. Ασφαλώς και ο Συμμαχικός πόλεμος έληξε (355 π.Χ.) με την υπογραφή παρόμοιας συνθήκης. Οι συνθήκες αυτές απέβλεπαν στην παγίωση ενός status quo στην

Ελλάδα και δεν ευνοούσαν προφανώς επεμβάσεις όπως αυτή που συμβουλεύει ο Δημοσθένης. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι συνθήκες επικυρώνονταν με σπονδές και όρκους που έδιναν σ' αυτές θρησκευτικό κύρος.

2. Ο Δημ. δέχεται ότι ως προς την νομιμότητα μιας ενδεχόμενης ενέργειας των Αθηναίων είναι δυνατόν να υπάρξουν αντικρουόμενες απόψεις ανάλογα με την αφετηρία της σκέψεως. Εμμέσως λοιπόν παραδέχεται ότι τα «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχειρήματα των αντιπάλων δεν είναι ανεδαφικά. Εκείνο για το οποίο τους κατηγορεί είναι ότι συμπεριφέρονται ως συνήγοροι των εχθρών της πόλεως με το να επιλέγουν και να δίδουν έμφαση σε επιχειρήματα τα οποία σε μια υποθετική δίκη θα την είχαν καταδικάσει. Αυτό όμως ήταν, όχι μόνον κατά τον Δημοσθένη, αλλά και κατά την κρατούσα γενικώς τότε αντίληψη αδικία. Ο πολίτης, που είναι τμήμα της πόλεως, που τρέφεται και ευεργετείται από την πόλη, έχει καθήκον να υποτάσσεται σ' αυτήν και να την υποστηρίζει. Γι' αυτόν δίκαιο πρέπει να είναι το συμφέρον της πόλεως.

Ένας φιλόσοφος θα μπορούσε ν' αντιστρέψει την άποψη αυτή λέγοντας ότι δεν είναι ό,τι συμφέρει την πόλη δίκαιο, αλλά ό,τι είναι δίκαιο τη συμφέρει. Ο Δημ. όμως δεν απευθύνεται σε φιλοσόφους, αλλά σε ένα πλήθος ανθρώπων οι οποίοι έχουν τη γενικά διαδεδομένη την εποχή αυτή άποψη ότι δίκαιο είναι «τοὺς μὲν φίλους ὠφελεῖν τοὺς δὲ ἐχθροὺς βλάπτειν». Οι αντίπαλοι ρήτορες επομένως αγνοούν «τὰ προσήκοντα» και διαπράττουν αδικία, λειτουργώντας ως συνήγοροι των εχθρών, ενώ θα μπορούσαν κάλλιστα να υπερασπίζουν την πόλη, αφού μάλιστα δεν λείπουν τα σχετικά επιχειρήματα. Η στάση τους είναι επίσης υποκριτική, αφού, ενώ αδικούν την πόλη, ομιλούν περί δικαιοσύνης (δάσκαλε που δίδασκες και νόμο δεν εκράτεις). Τα ανωτέρω τεκμηριώνονται (§26-27) με τα παραδείγματα των Βυζαντίων και του Μαυσώλου-Αρτεμισίας.

3. Βυζάντιον: Αποικία των Μεγαρέων στη θέση που ιδρύθηκε αργότερα η Κωνσταντινούπολις. Μέλος της Α' Αθην. Συμμαχίας, ήταν από τις πόλεις που αργότερα προκάλεσαν τον Συμμαχικό πόλεμο και τη διάλυση της Β' Αθην. Συμμαχίας (βλ. §3).

4. Χαλκηδών: Αποικία των Μεγαρέων στην Προποντίδα απέναντι από το Βυζάντιο (στην Ασιατική ακτή). Επί του Δαρείου ανήκε στο Περσικό κράτος. Αργότερα έγινε μέλος της Α' Αθην.

Συμμαχίας. Ο Δημ. σημειώνει εδώ ότι ανήκει στον Μ. Βασιλέα, σύμφωνα προφανώς με τον όρο της Ανταλκιδείου ειρήνης «τὰς ἐν Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ (του βασιλέως) εἶναι».

5. **Σηλυμβρία:** Αποικία επίσης των Μεγαρέων δυτικότερα του Βυζαντίου, στην Προποντίδα. Υπήρξε και αυτή μέλος της Α' Αθην. Συμμαχίας. Το Βυζάντιο είχε επέμβει στην πόλη αυτή παρά τον όρο της Ανταλκιδείου ειρήνης «τὰς... ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφεῖναι». Τον ίδιον όρο παρέβησαν ο Μαύσωλος και η Αρτεμισία, καίτοι υπήκοοι και δούλοι του Βασιλέως, ο οποίος είχε διατυπώσει το κείμενο της ειρήνης.

6. Αναφέρεται στους αγώνες εναντίον των Περσών κατά και μετά τους Μηδικούς πολέμους.

7. Ο Δημ. εμμέσως και με κάποια ειρωνεία υποδεικνύει ότι στο Βυζάντιο και την Αλικαρνασσό υπάρχει περισσότερος πατριωτισμός και καθόλου ευαισθησίες έναντι των συνθηκών όπως αυτές που επιδεικνύουν οι πολιτικοί του αντίπαλοι στην Αθήνα. Αλλά, και αν διατυπώνονταν παρόμοιοι προβληματισμοί, κανείς δεν θα είχε τη διάθεση εκεί να πεισθεί στις αντίστοιχες εισηγήσεις, όπως εξ άλλου αποδεικνύουν τα πράγματα.

8. Ο Δημ. υποστηρίζει ότι μια επέμβαση των Αθηναίων στη Ρόδο σε περίοδο ειρήνης δεν προσκρούει στο δίκαιο, δηλ. στη νομιμότητα των συνθηκών. Φαίνεται όμως ν' αποφεύγει μια λεπτομερή ανάλυση των απόψεών του, ίσως διότι τα «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχειρήματά του δεν ήσαν ισχυρά. Ενδεχομένως θα επαναλάμβανε όσα είπε στις §§8-10 και την εκτίμηση ότι με την πράξη αυτή οι Αθηναίοι θα θεωρηθούν «προστάται τῆς πάντων ἐλευθερίας» (§30).

9. Παρά το ότι μόλις στην προηγούμενη φράση έχει αποφανθεί ότι οι Αθηναίοι έχουν το δικαίωμα να αποκαταστήσουν το δημοκρατικό πολίτευμα στη Ρόδο, επιχειρεί, ίσως διότι δεν διαθέτει ισχυρά επιχειρήματα, μια απροσδόκητη επίθεση κατά των αντιπάλων του «ἐκ τοῦ ἀντιθέτου», παραδέχεται δηλαδή ότι μπορεί και να έχουν δίκιο! Και στην περίπτωση όμως αυτή, που η επέμβαση στη Ρόδο θα αποτελούσε πράγματι παράβαση των νομίμων, προτρέπει τους Αθηναίους να την επιχειρήσουν, διότι, οι Βυζάντιοι και η Αρτεμισία έχουν ήδη παραβιάσει τις συνθήκες και όλοι οι άλλοι (υπερβολή!) ετοιμάζονται να τις παραβούν, αν μπορέσουν. Με άλλα λόγια υποστηρίζει ότι, αφού όλοι οι άλ-

λοι(!) παρανομούν, πρέπει και οι Αθηναίοι επίσης να παρανομήσουν.

10. Την παραίνεση αυτή προσπαθεί να τη στηρίξει με δύο τρόπους. Πρώτον με το «ηθικό» επιχείρημα της ντροπής. Είναι ανανδρία και επομένως «αἰσχρόν» (αἶσχος-αἰσχύνη) οι Αθηναίοι να μεταμφιέζουν την αδράνειά τους σε προσήλωση στο γράμμα των συνθηκών. Εδώ βέβαια υπαινίσσεται πως η προσήλωση των αντιπάλων του ρητόρων στο δίκαιο («τὰ δίκαια προτείνεσθαι») είναι υποκριτική.

Το δεύτερο επιχείρημα είναι μια γνώμη στην οποίαν προσπαθεί να δώσει γενική ισχύ, καθώς θεωρεί ότι επαληθεύεται σε όλες τις περιπτώσεις από την πραγματικότητα: «ὁρῶ γὰρ ἅπαντας πρὸς τὴν παροῦσαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιουμένους» (διαπιστώνω ότι *όλοι γενικώς* εξασφαλίζουν το δίκιο τους ανάλογα με τη δύναμη που διαθέτουν). Η κυνική αυτή παραδοχή δεν διατυπώνεται βέβαια μόνον εδώ. Την είχαν διακηρύξει πολύ πιο νωρίς κάποιοι από τους σοφιστές δεχόμενοι ότι «δίκαιόν ἐστι τὸ τοῦ κρείττονος (του ισχυροτέρου δηλ.) συμφέρον». Αυτή τη διαλυτική της κοινωνίας αρχή την είχε απορρίψει ο Σωκράτης ο οποίος εδίδαξε ότι η εφαρμογή της δικαιοσύνης δεν επιδέχεται εξαιρέσεις («οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν») και βέβαια την απορρίπτει η χριστιανική ηθική διδασκαλία.

11. Τη «ρεαλιστική» αυτή άποψη για τον υποκειμενικό χαρακτήρα της δικαιοσύνης, όπως εφαρμόζεται στα κείμενα των συνθηκών, ο Δημ. σπεύδει να τη στηρίξει με το παράδειγμα των δύο συνθηκών ειρήνης που υπέγραψαν οι Έλληνες με τον Μ. Βασιλέα. Αυτές είναι η Καλλίειος και η Ανταλκίδειος. Επισημαίνει λοιπόν ότι οι δύο συνθήκες δεν έκριναν ως δίκαια τα ίδια πράγματα, αλλά οι ρυθμίσεις έγιναν από αυτούς που είχαν τη δύναμη να τις υπαγορεύσουν.

Η Καλλίειος ή Κιμώνειος ειρήνη (449 π.Χ.) είχε συναφθεί μεταξύ του Μ. Βασιλέως και των Αθηναίων ως αρχηγών της Συμμαχίας της Δήλου (Α' Αθην. Συμμαχία). Με τη συνθήκη αυτή είχε εξασφαλισθεί, πλην των άλλων, και η αυτονομία των Ελλην. πόλεων της Μ. Ασίας.

Η Ανταλκίδειος ή Βασίλειος ειρήνη (387 π.Χ.) η οποία είχε επιβληθεί από τον Μ. Βασιλέα με τη συναίνεση των Λακεδαιμονίων προέβλεπε στο σημείο αυτό ακριβώς τα αντίθετα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το κείμενό της αρχίζει με την επίκληση του δικαίου: «Ἀρταξέρξης βασιλεὺς *νομίζει δίκαιον* τὰς μὲν ἐν τῇ

Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι...»! Οι όροι της ειρήνης αυτής είχαν χαρακτηρισθεί ως «προστάγματα» και η σύμπραξη των Λακεδαιμονίων ως εθνική μειοδοσία. Ο Δημ. επισημαίνει το γεγονός ότι τα ίδια πράγματα εθεωρήθησαν άλλοτε δίκαια και άλλοτε όχι.

12. Πριν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «των Ελληνικών πόλεων τα δίκαια τα καθορίζουν οι ισχυροί εις βάρος των αδυνάτων» σπεύδει να αμβλύνει την εντύπωση από αυτή την κυνική δήλωση διευκρινίζοντας ότι το «δίκαιο του ισχυροτέρου» ισχύει στις διεθνείς, όπως θα λέγαμε σήμερα, σχέσεις και όχι στις διαπροσωπικές ή στις σχέσεις των πολιτών προς την πολιτεία όπου οι νόμοι εξασφαλίζουν την ισοπολιτεία μεταξύ ισχυρών και αδυνάτων.

Μολονότι και το τελευταίο αυτό πολλές φορές αμφισβητείται, οι Αθηναίοι εγνώριζαν, ως πολίτες μεγάλης δυνάμεως, ότι πράγματι η δημοκρατική αντιμετώπιση των πολιτών μέσα στην Αθηναϊκή πολιτεία δεν μπορούσε να επεκταθεί π.χ. στις σχέσεις της με τους συμμάχους. Η εξουσία των ισχυρών πόλεων που ήσαν επί κεφαλής των συμμαχιών κατέληγε πάντοτε να γίνεται δεσποτική και άδικη. Πράγματι το δίκαιο μπορεί ευκολότερα να εφαρμοσθεί στο εσωτερικό των κρατών παρά στη χαλαρή διεθνή κοινότητα όπου, και όταν υπάρχουν κάποιοι γενικοί διεθνείς κανόνες δικαίου, είναι δύσκολο να εφαρμοστούν, ακόμη και όταν (σπανίως) υφίσταται το αρμόδιο διεθνές δικαστήριο, του οποίου όμως οι αποφάσεις δεν είναι εκτελεστές παρά μόνον αν ευνοούν τα συμφέροντα των ισχυρών. Ανεξαρτήτως λοιπόν του τι είναι ορθό να γίνεται, ο Δημ. δεν κάνει λάθος, όταν διαπιστώνει ότι στις διεθνείς σχέσεις το «δίκαιο» το καθορίζουν πολιτικά και όχι ηθικά ή νομικά κριτήρια. Αυτό εξ άλλου έχει διδάξει και η πείρα τους ακροατές του.

13. Η Εκκλησία του Δήμου ήταν αρμόδια ν' αποφασίζει περί πολέμου και ειρήνης. Ο Δημ. πιστεύει, όπως δήλωσε προηγουμένως (§28) ότι η επέμβαση στη Ρόδο είναι δίκαιη, αλλά, σύμφωνα με το σκεπτικό της προηγουμένης φράσεως, το δίκαιο μπορεί να το καθορίσει και η απόφαση του Δήμου μιας ισχυρής πόλεως όπως η Αθήνα.

14. Και στο προοίμιο του κειμένου αυτού και σε άλλα κείμενά του ο Δημ. επισημαίνει το γεγονός ότι οι Αθηναίοι της εποχής του, μολονότι γνωρίζουν ή και αποφασίζουν το ορθό, όμως αδρανούν και εφησυχάζουν φοβούμενοι κόπους, κινδύνους και έξοδα.

Είναι αυτά προφανώς συμπτώματα παρακμής μιας πόλεως της οποίας οι πολίτες λίγο πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (431-404 π.Χ.) χαρακτηρίζονταν από τους αντιπάλους των νεωτεριστές, ταχύτατοι στη σύλληψη και εκτέλεση των σχεδίων, τολμηροί, αισιόδοξοι, ριψοκίνδυνοι, ακαταπόνητοι, ανικανοποίητοι που δεν ησυχάζουν ποτέ ούτε τους άλλους αφήνουν σε ησυχία (Θουκ. Α, 70).

15. Ο Δημ. εκφράζει την αντίθεσή του στην απομονωτική πολιτική της μη επεμβάσεως που επικράτησε μετά τον Συμμαχικό πόλεμο. Φλογερός πατριώτης πιστεύει ότι οι Αθηναίοι, παρά την απογοητευτική εικόνα που παρουσιάζουν, μπορούν να ανασυστήσουν την παλαιά ναυτική τους ηγεμονία και ότι η περίπτωση της Ρόδου είναι μια λαμπρή ευκαιρία προς την κατεύθυνση αυτή. Μια επέμβαση για την αποκατάσταση της δημοκρατίας εκεί θα δώσει το μήνυμα ότι οι Αθηναίοι εξακολουθούν να είναι, όπως και πριν έναν αιώνα, οι εγγυητές της ελευθερίας και της δημοκρατίας οι οποίες κινδυνεύουν από τους βαρβάρους και τους ολιγαρχικούς.

16. Οι ρήτορες πάντοτε προσπαθούν να είναι ευχάριστοι στους ακροατές και, όταν κάποτε τους επικρίνουν, σπεύδουν αμέσως να τους κολακεύσουν. Ο Δημ. εδώ επικρίνει τους Αθηναίους ότι αδρανούν και διαπράττουν σφάλματα, συγχρόνως όμως τους ικανοποιεί αποδίδοντας την ευθύνη στους κακούς συμβούλους τους οποίους μόνοι αυτοί απ' όλους τους ανθρώπους (υπερβολή) έχουν ν' αντιμετωπίσουν.

17. Η πολιτική ζωή μέσα στη δημοκρατική πολιτεία είναι ένας διαρκής αγώνας, η συνέλευση είναι ένας στίβος όπου υπάρχουν νίκες και πτώσεις και όπου η ορθή απόφαση δεν λαμβάνεται χωρίς αντιδράσεις (βλ. και σημ. 19).

18. Ο Δημ. επιτίθεται εναντίον των αντιπάλων του τους οποίους κατηγορεί, ούτε λίγο ούτε πολύ, για εσκεμμένη προδοτική συμπεριφορά. Τους θεωρεί πέμπτη φάλαγγα των εχθρών μέσα στην πόλη, τροχοπέδη στη λήψη ορθών αποφάσεων. Δεν είναι σαφές ποιους ακριβώς εννοεί. Ενδεχομένως αναφέρεται στη μετριοπαθή φιλειρηνική πολιτική παράταξη του Ευβούλου η οποία πρωταγωνιστεί στην πολιτική σκηνή από το 355 μέχρι το 346 π.Χ. Ο Εύβουλος φρόντισε για την εσωτερική οργάνωση και την οικονομική ανόρθωση της πόλεως χωρίς όμως να παραμελήσει τον εξοπλισμό της. Ο Δημ. διαφοροποιείται από τη φιλει-

ρηνική πολιτική του Ευβούλου το 352 π.Χ. με τον λόγο του «Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν».

19. «χωρὶς αντίδραση»· στο κείμενο «*ἀκονιτεί*». Η λέξη παραπέμπει στους αθλητικούς αγώνες μέσα στην *κόνιν* (σκόνη) της *κονίστρας*. «Ἀκονιτεί» σημαίνει χωρίς να σκονιστεί ο αθλητής, δηλ. χωρίς αγώνα. Και σήμερα χρησιμοποιούμε την ίδια μεταφορά μιλώντας για «*πολιτική κονίστρα*».

20. Κατηγορεί τους πολιτικούς του αντιπάλους ότι χρηματίζονται από τους εχθρούς της πόλεως οι οποίοι έτσι τους υπαγορεύουν την πολιτική που ακολουθούν. Είναι πασίγνωστο ότι και οι Πέρσες και ο Φίλιππος Β' χρησιμοποιούσαν συχνά τις «αργυρές λόγχες» όπου δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις σιδερένιες. Πάντως εκτοξεύει τη φοβερή αυτή κατηγορία με την επιφύλαξη που εκφράζουν στο κείμενο τα επιρρήματα «*ἴσως*» και «*μάλιστα*», διότι προφανώς, κι αν αυτό αληθεύει, δεν μπορεί να το αποδείξει. Η τακτική αυτή, της σπιλώσεως των αντιπάλων, δεν είναι άγνωστη βέβαια στη σύγχρονη προπαγάνδα που γνωρίζει ότι η επαναλαμβανόμενη κατηγορία, κι αν ακόμη δεν πείσει, αφήνει όμως στις ψυχές των ακροατών τη σκιά της αμφιβολίας.

21. Επιρρίπτει στους Αθηναίους την ευθύνη για την παρουσία στην πολιτική σκηνή ολιγαρχικών και κυρίως διότι αυτοί πολιτεύονται «*ἀδεῶς*», δηλ. χωρίς τον φόβο της τιμωρίας. Αυτοί και λόγω των φρονημάτων τους δεν ευνοούν προφανώς την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο. Πολίτες με ολιγαρχικά φρονήματα υπήρχαν στην Αθήνα και είναι γνωστόν ότι η πόλη δοκίμασε την πικρή γεύση της ολιγαρχίας (Τετρακόσιοι-Τριάκοντα) τα τελευταία χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η πολιτική παράταξη του Ευβούλου που επικρατεί στην Αθήνα κατά την περίοδο της εκφωνήσεως του παρόντος λόγου περιλαμβάνει στους κόλπους της συντηρητικούς δημοκράτες, αλλά και μετριοπαθείς ολιγαρχικούς. Ο Δημ. επισημαίνει εδώ το γεγονός ότι η δημοκρατία γίνεται πολλές φορές θύμα καταχρήσεως των βασικών της αρχών, της ισότητας, της ελευθερίας, της ανεκτικότητας και της επιείκειας. Αυτό συμβαίνει, όταν δεν αυτοπροστατεύεται, αλλά από υπερβολική ανοχή ή ολιγωρία γίνεται ακουσίως σύμμαχος των εχθρών της, εσωτερικών και εξωτερικών. Αυτοί χρησιμοποιούν ως όπλα τις βασικές της αρχές για να τη φθείρουν. Ο ρήτορας εξακολουθεί να κολακεύει τους ακροατές του κατηγορώντας τους! Τους επιπλήττει: Είστε καλοί και γι' αυτό σας εκμεταλλεύονται!

22. Κατά τον ρήτορα οι «πολιτευόμενοι ὀλιγαρχικῶς» πρέπει να θεωρηθούν λιποτάκτες, διότι έχουν εγκαταλείψει την πατροπαράδοτη δημοκρατική παράταξη, όπως ακριβώς οι οπλίτες που εγκαταλείπουν την παράταξη στη μάχη. Τιμωρία της λιποταξίας στη μάχη ήταν η «ἀτιμία», η στέρηση δηλ. των πολιτικών δικαιωμάτων. Ο Δημ. ζητεί από τους Αθηναίους να καταστήσουν τους «ὀλιγαρχικῶς πολιτευομένους», ως λιποτάκτες της δημοκρατίας, «ἀτίμους τοῦ συμβουλεύειν», να τους αφαιρέσουν δηλ. το δικαίωμα του λόγου στις συνελεύσεις. Πρόκειται βέβαια για αντιπολιτευτικό πυροτέχνημα, όπως το «δεν δικαιούσθε να ομιλείτε» που πολλές φορές ακούγεται στις σύγχρονες πολιτικές αντιπαραθέσεις. Προφανώς δεν πρέπει να δεχθούμε χωρίς επιφυλάξεις και τον χαρακτηρισμό όλων των αντιπάλων του ως ολιγαρχικών.

23. Η φράση «τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους νομίζειν» επαναλαμβάνεται τυπικά σε όλες τις συνθήκες συμμαχιών. Μορφή λιγότερο στενής συμμαχίας ήταν η «ἐπιμαχία», συνθήκη δηλ. μεταξύ δύο κρατών που υποχρέωνε τα συμβαλλόμενα μέρη σε αμοιβαία βοήθεια μόνον στην περίπτωση επιθέσεως εναντίον τους.

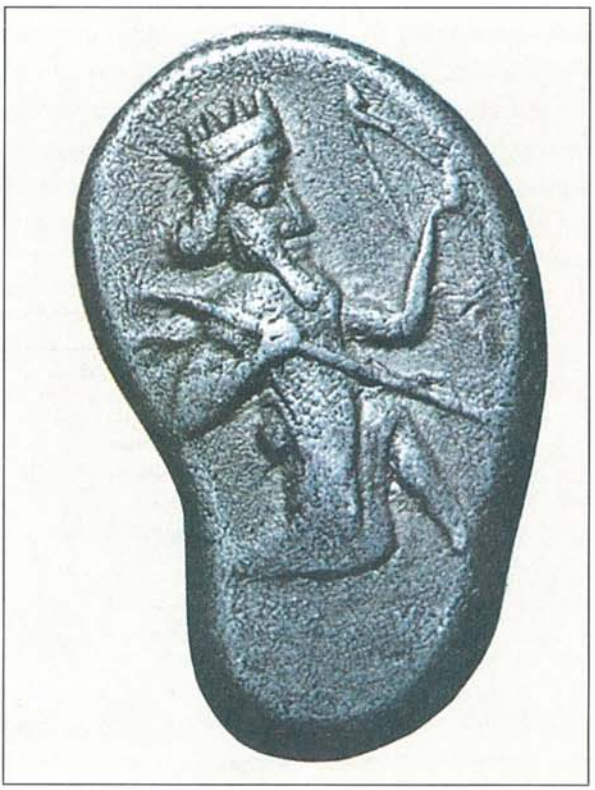

Δαρεικός με παράσταση τοξότη, το όπλο της Περσικής διπλωματίας (Εκδοτ. Αθηνών). Το 394 π.Χ. οι Πέρσες, δωροδοκώντας Αθηναίους και Θηβαίους δημαγωγούς, εδημιούργησαν αντιπερισπασμό κατά της Σπάρτης και ανάγκασαν τον Αγησίλαο να εγκαταλείψει την εκστρατεία του στη Μ. Ασία. Τότε αυτός είπε χαριτολογώντας: «Μυρίοις τοξόταις ὑπὸ βασιλέως ἐξελαύνομαι τῆς Ἀσίας».

Ασκήσεις

1. Η λέξη «ΝΟΜΙΜΟΝ», επισημαίνουν πολλοί, είναι καρκινική, είναι δυνατόν δηλ. να την αναγνώσουμε από τ' αριστερά προς τα δεξιά και αντιστρόφως με το ίδιο αποτέλεσμα. Θα μπορούσε η ειρωνική αυτή παρατήρηση ν' αποτελέσει σχόλιο των όσων λέγει ο Δημ. στην §25 και γιατί; Ποια είναι η άποψη της σοφιστικής (βλ. Εισαγωγή) για το ίδιο θέμα;
2. Στις παραγρ. 28-29 αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της σχέσεως θετού και φυσικού δικαίου, νομιμότητας δηλ. και δικαιοσύνης. Ποια θα ήταν η απάντηση της Αντιγόνης σ' αυτόν τον προβληματισμό; (Βλ. Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 449-457).
3. Πώς θα εξηγούσε ο Δημ. το γεγονός ότι οι αποφάσεις του Ο.Η.Ε. εφαρμόστηκαν πρόσφατα στην περίπτωση της εισβολής του Ιράκ στο Κουβέιτ, όχι όμως και στην αντίστοιχη περίπτωση της εισβολής των Τούρκων στην Κύπρο;
4. Ο Δημ. στις παραγρ. 32-33 (βλ. και σημ. 22) σε μια έκρηξη αγανακτήσεως ζητεί από τους Αθηναίους να μην κάνουν διάκριση μεταξύ πολίτη και οπλίτη, εκστρατείας και πολιτικής δράσεως. Ουσιαστικώς ζητεί να φιμωθούν οι αντίπαλοί του «ολιγαρχικοί». Νομίζετε ότι είναι δημοκρατική η «απαίτηση» αυτή; Πώς αντιμετωπίζουμε τα ζητήματα αυτά σήμερα στο δημοκρατικό μας πολίτευμα; Ποια σκοπιμότητα νομίζετε πως εξυπηρετούν παρόμοια ρητορικά «πυροτεχνήματα»;
5. Ο Δημ. χρησιμοποιεί πολύ συχνά το σχήμα της αντιθέσεως με το οποίο το νόημα γίνεται εναργέστερο. Στην τελευταία ημιπερίοδο της §33 υπάρχει μια χαρακτηριστική αντίθεση. Να αντιστοιχίσετε τις έννοιες των δύο σκελών της αντιθέσεως όπως υποδεικνύει το σχήμα:

τῶν μὲν συμμάχων	*τῶν δὲ πολιτευομένων*
τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον	οὓς ἴστε ῥηθέντας
τοὺς ὁμωμοκότας κρινεῖν	τοὺς τῆς πόλεως ἐχθρούς
νομίζετ'	τούτους πιστοτάτους
εὐνουστάτους	ἡγεῖσθε

Κωμικογράφημα

Κείμενο

§34

Το σημαντικό είναι η ορθή πράξη

§35

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η υποχρέωση του «πράττειν ἄξια» της πόλεως και των προγόνων.

34 Ἀλλὰ γὰρ οὐχ ὅ τι τις κατηγορήσει τούτων ἢ τοῖς ἄλλοις
ὑμῖν ἐπιπλήξει χαλεπὸν εὑρεῖν, ἀλλ' ἀφ' ὁποίων λόγων ἢ
πράξεως ποίας ἐπανορθώσεταί τις ἃ νῦν οὐκ ὀρθῶς ἔχει,
τοῦτ' ἔργον εὑρεῖν. ἴσως μὲν οὖν οὐδὲ τοῦ παρόντος καιροῦ
περὶ πάντων λέγειν· ἀλλ' ἐὰν ἃ προῄρησθε δυνηθῆτ' ἐπι-
κυρῶσαι συμφερούσῃ τινὶ πράξει, καὶ τἄλλ' ἂν ἴσως καθ' ἓν
35 ἀεὶ βέλτιον σχοίη. ἐγὼ μὲν οὖν οἶμαι δεῖν ὑμᾶς ἀντιλαμβάνε-
σθαι τῶν πραγμάτων τούτων ἐρρωμένως, καὶ πράττειν ἄξια
τῆς πόλεως, ἐνθυμουμένους ὅτι χαίρετ' ἀκούοντες, ὅταν τις
ἐπαινῇ τοὺς προγόνους ὑμῶν καὶ τὰ πεπραγμέν' ἐκείνοις
διεξίῃ καὶ τὰ τρόπαια λέγῃ. νομίζετε τοίνυν ταῦτ' ἀναθεῖναι
τοὺς προγόνους ὑμῶν οὐχ ἵνα θαυμάζητ' αὐτὰ θεωροῦντες,
ἀλλ' ἵνα καὶ μιμῆσθε τὰς τῶν ἀναθέντων ἀρετάς.

Γλωσσικά σχόλια

§34

Ἀλλὰ γὰρ... ἔργον εὑρεῖν	Η περίοδος είναι περίτεχνα κατασκευασμένη. Χαρακτηριστικά της συντάξεως το υπερβατό, η επανάληψη του *εὑρεῖν* (έμφαση) και το χιαστό (ποίων λόγων - πράξεως ποίας)
ὅ,τι τις κατηγορήσει... ἢ (ὅ,τι) ἐπιπλήξει... ἀφ' ὁποίων λόγων (ἐπανορθώσεται) ἢ (ἀπὸ) ποίας πράξεως ἐπανορθώσεται	οι προτάσεις πλάγ. ερωτηματικές, αντικείμενα του *εὑρεῖν*
τοῖς ἄλλοις ὑμῖν	το *ὑμῖν* έμμεσο αντικ. στο *ἐπιπλήξει*. Άμε-

	σο αντικ. το *ὅ,τι. τοῖς ἄλλοις*, δοτ. της αιτίας ή της αναφοράς στο *ἐπιπλήξει*. (Ποιες επικρίσεις θα διατυπώσει για τα υπόλοιπα (θέματα) εις βάρος σας). Πολλοί αποδίδουν το ἄλλοις στο ὑμῖν (τους άλλους, εσάς)
ἐπανορθοῦμαί τι	επαναφέρω κάτι στην προηγούμενη φυσική (ορθή) του θέση, επανορθώνω, διορθώνω
τοῦτ' ἔργον εὑρεῖν	το δεικτ. *τοῦτ'* επαναλαμβάνει (ρητορική έμφαση) τα αντικ. του *εὑρεῖν*, που είναι οι πλαγ. ερωτ. προτάσεις *ἀφ' ὁποίων λόγων ἢ πράξεως ποίας ἐπανορθώσεται*.
ἔργον *(ἐστί)*	απρόσ. έκφραση, αντίστοιχη προς το προηγ. *χαλεπόν* (ἐστι)· είναι δύσκολο, επίπονο
ἃ προῄρησθε *(β' πληθ. παρακμ. του ρ.* ***προαιρέομαι, -οῦμαι)***	αυτά που ήδη έχετε αποφασίσει
ἐπικυρῶσαι· ἐπικυρόω, -ῶ *(κῦρος = δύναμη, ασφάλεια, εγγύηση)*	επικυρώνω, επιβεβαιώνω, επισφραγίζω
καθ' ἓν ἀεί	το καθένα με τη σειρά του
καὶ τἆλλ' ἂν ἴσως... σχοίη	η πρόταση είναι κυρία. Ο *καί* είναι προσθετικός, όχι συμπλεκτικός
§35 ***ἀντιλαμβάνομαί τινος***	επιλαμβάνομαι, παίρνω στα χέρια μου, καταπιάνομαι (πρβλ. το εκκλησιαστικό *ἀντιλαβοῦ, σῶσον* κ.λπ.)
ἐρρωμένως	με ανδρεία, με σθένος. Το επίρρημα από τη μετοχή παθητ. παρακμ. του ρ. *ῥώννυμι* (δυναμώνω, ενισχύω) *ἐρρωμένος* = ρωμαλέος, ισχυρός. Το αντίθ. *ἄρρωστος*
διεξίῃ	*γ'* εν. υποτ. ενεστ. του ρ. *διέξειμι* (διά-ἐξ-εἶμι). διεξέρχομαι, διηγούμαι, μνημονεύω λεπτομερώς (διεξοδικώς)
ἐπαινῇ... καὶ διεξίῃ... καὶ λέγῃ	σχ. πολυσύνδετο και ομοιοτέλευτο
ἀναθεῖναι	απρμφ. αορ. *β'* του ρ. *ἀνατίθημι*
νομίζετε	προστακτική

Ερμηνευτικά σχόλια

§34 *Ἀλλὰ γὰρ οὐχ ὅ,τι... λέγειν*

διακόπτει τον χείμαρρο των επικρίσεων με το συνηθισμένο στους ρητορικούς λόγους σχήμα της παραλείψεως, υποσιωπήσεως ή παρασιωπήσεως. Το σχήμα αυτό το χρησιμοποιούμε συχνά και στον καθημερινό λόγο (π.χ. έχω να 'πω πολλά, αλλά επί του παρόντος αρκούν αυτά ή θα έλεγα κάτι, αλλά έχε χάρη που... ή τι να σου 'πω, «θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου» κ.λπ.). Είναι ένα ρητορικό τέχνασμα· με το πρόσχημα ότι παραλείπεται κάτι υποβάλλονται στον ακροατή ποικίλες σκέψεις και υπόνοιες.

κατηγορῶ-ἐπιπλήττω

παρατηρείτε τη διαφορά της σημασίας των ρημάτων: *Κατηγορῶ* σημαίνει απαγγέλλω κατηγορία για κάποιο σοβαρό παράπτωμα ή έγκλημα. *Ἐπιπλήττω* σημαίνει απλώς επιτιμώ, επικρίνω, ψέγω, αποδοκιμάζω κάποιον για ελαφρό παράπτωμα, αβλεψία, αμέλεια ή παράλειψη. Και σήμερα η «επίπληξη» είναι η επιεικέστερη πειθαρχική ποινή.

Ο ρήτορας επαναλαμβάνει επομένως την άποψη ότι ναι μεν οι ολιγαρχικώς πολιτευόμενοι έχουν τη βασική ευθύνη, αλλά και οι λοιποί Αθηναίοι δεν είναι τελείως ανεύθυνοι. Γι' αυτό πρέπει να «επανορθώσουν».

ἀλλ' ἀφ' ὁποίων λόγων... βέλτιον σχοίη

επαναλαμβάνει όσα και στο προοίμιο και σε άλλα σημεία ετόνισε. Εμμέσως δηλαδή, παρά τα όσα μόλις στην προηγούμενη πρόταση λέγει, επιπλήττει τους Αθηναίους για την αδράνειά τους στην εκτέλεση των αποφάσεων. Όμως και ο ίδιος λέγοντας ότι δεν είναι της παρούσης στιγμής «περὶ πάντων λέγειν», ζητεί να καλύψει ένα βασικό μειονέκτημα του λόγου του, την έλλειψη δηλ. πρακτικού μέρους. Ενώ δηλ. προτείνει την πραγματοποίηση μιας στρατιωτικής επιχειρήσεως, δεν εκθέτει ένα σχέδιο ενεργείας, δεν υποδεικνύει τους πόρους, τις απαιτούμενες στρατιωτικές δυνάμεις, τις πιθανές δυσκολίες και επιπτώσεις. Φαίνεται ότι ανέλαβε να μιλήσει υπέρ των Ροδίων δημοκρατικών γνωρίζοντας ότι, όπως είχαν τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα και την Αθήνα τότε, δεν ήταν πιθανή η πραγματοποίηση μιας εκστρατείας στη Ρόδο. Εξ άλλου όπως φαίνεται από το «ἃ προῄρησθε» υπήρχαν πολλές εκκρεμότητες ως προς την εκτέλεση προηγουμένων αποφάσεων, ώστε να πάρει τη σειρά του και το θέμα της Ρόδου. Πράγματι η Ρόδος εξακολουθεί να κατέχεται το 346 π.Χ. από τον διάδοχο της Αρτεμισίας Ιδριέα.

Προφανώς οι Ρόδιοι δημοκρατικοί ανέθεσαν στον Δημοσθένη την υποστήριξη του αιτήματός τους γνωρίζοντας τις πολιτικές του θέσεις και αυτός δεν άφησε ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να δώσει το πολιτικό του στίγμα τονίζοντας τις διαφορές του με την επικρατούσα πολιτική παράταξη του Ευβούλου.

Η προσπάθειά του να καθησυχάσει τους Αθηναίους ως προς τον περσικό κίνδυνο απέβλεπε ίσως και στο να στρέψει τα βλέμματα του λαού στις επικίνδυνες δραστηριότητες του Φιλίππου τις οποίες ευνοούσε η πολιτική του απομονωτισμού και της μη επεμβάσεως. Επισημαίνοντας τις επιπτώσεις της πολιτικής αυτής η οποία ευνοούσε την επικράτηση των ολιγαρχικών καθεστώτων, προβαίνει σε ένα πανδημοκρατικό προσκλητήριο για την ενότητα των δημοκρατικών δυνάμεων και τη σωτηρία της δημοκρατίας.

§35 Ήδη από την §30 ο λόγος άρχισε να τείνει προς τον επίλογο που είναι η §35.

ἄξια τῆς πόλεως οι Αθηναίοι, και δικαίως, ήσαν υπερήφανοι ως πολίτες πόλεως που είχε χαρακτηρισθεί «δαιμόνιον πτολίεθρον», «Ἑλλάδος ἔρεισμα», «πρυτανεῖον τῆς σοφίας» κ.λπ. Αυτό όμως συνεπαγόταν και αυξημένες ευθύνες, το *«ἄξια τῆς πόλεως πράττειν»*. Ο Δημ. επομένως απευθύνεται στη φιλοτιμία των συμπολιτών του των οποίων η νωθρότητα δεν αρμόζει στη λαμπρή Ιστορία μιας πόλεως που βασικό της χαρακτηριστικό ήταν το *«ἀντιλαμβάνεσθαι ἐρρωμένως τῶν πραγμάτων»*.

χαίρετ' ακούοντες... λέγῃ αναφέρεται στους πανηγυρικούς ή τους επιτάφιους λόγους τους οποίους εκφωνούσαν σε διάφορες περιστάσεις επιφανείς πολίτες με ρητορικές ικανότητες. Κοινός τόπος των λόγων αυτών ήταν ο έπαινος της Αττικής γης και των προγόνων, των θεσμών της πόλεως, της φιλοπατρίας και των κατορθωμάτων των πολιτών της από τους μυθικούς ακόμη χρόνους. Τα συνήθως υπερβολικά αυτά εγκώμια άκουγαν οι Αθηναίοι με ιδιαίτερη ικανοποίηση και υπερηφάνεια (βλ. στο τέλος του βιβλίου σχετικό κείμενο από τον Πλατωνικό «Μενέξενο»).

τὰ τρόπαια ήσαν πρόχειρα, σπανίως μονιμότερα, μνημεία τα οποία έστηναν στο πεδίο της μάχης οι νικητές ως σύμβολα της τροπῆς, της ήττας δηλ. και φυγής των αντιπάλων. Τα αποτελούσαν ασπίδες, περικεφαλαίες και άλλα όπλα των πεσόντων εχθρών κρεμασμένα συνήθως σε δέντρα ή ξύλινους στύλους. Τα αφιέρωναν στον *«Τροπαῖον»* Δία και ήσαν απαραβίαστα. Τα χρησιμοποιούμενα

στα κείμενα ρήματα είναι *στῆσαι, θεῖναι, ἱδρῦσαι, ἐγεῖραι* (τρόπαιον). Συνηθισμένη είναι σήμερα η φράση «νικητής και τροπαιούχος. «*Τροπαιοφόρος*» επίσης αποκαλείται ο Άγιος Γεώργιος που απεικονίζεται έφιππος και δρακοντοκτόνος στις σημαίες του σύγχρονου Ελληνικού πεζικού.

οὐχ ἵνα θαυμάζητε... ἀλλ' ἵνα καὶ μιμῆσθε (σχήμα αντιθέσεως). Η προτροπή γενικώς είναι συνηθισμένο στοιχείο του επιλόγου. Η προτροπή προς μίμηση των προγόνων συνηθίζεται και σήμερα στους πανηγυρικούς λόγους των εθνικών εορτών.

Ασκήσεις

1) *δυνηθῆτ', ἐπαινῇ, διεξίῃ, λέγῃ, θαυμάζητ', μιμῆσθε*: να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση.

ΟΡΙΣΤΙΚΗ	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ	ΕΥΚΤΙΚΗ	ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ
	δυνηθῆτε		
	ἐπαινῇ		
	διεξίῃ		
	λέγῃ		
	θαυμάζητε		
	μιμῆσθε		

2) *τοῦ παρόντος καιροῦ*: να κλιθούν μαζί.

3) *κατηγορήσει-ἐπιπλήξει, (οὐ) χαλεπὸν εὑρεῖν - ἔργον εὑρεῖν, ἐπαινῇ - διεξίῃ - λέγῃ*: τι νομίζετε ότι προσφέρουν στον λόγο από αισθητική και σημασιολογική άποψη τα συνώνυμα; Προσέχοντας τις διαφορές στη σύνταξη και τη σημασία να αντιστοιχίσετε τις φράσεις των δύο στηλών στην άσκηση που ακολουθεί:

κατηγορῶ	κόλακα
ἐπιπλήττω	τὴν ἀλήθειαν
οὐ χαλεπὸν εὑρεῖν	τὸν ἀγαθὸν αὐλητήν
ἔργον εὑρεῖν	ὅ οἶδα
ἐπαινῶ	τὰς Ἡροδότου ἱστορίας
διεξέρχομαι	τῷ νεανίσκῳ τὴν αὐθαδίαν
λέγω	τοῦ προδότου

4) Να επισημάνετε στην §35 τα στοιχεία του επιλόγου όπως αυτά σημειώνονται στην εισαγωγή.

Γενική θεώρηση του λόγου

1) Οι ρήτορες που συμβουλεύουν τη διεξαγωγή μιας πολεμικής επιχειρήσεως χρησιμοποιούν συνήθως τα εξής επιχειρήματα:
α΄. Ότι ο πόλεμος είναι δίκαιος και αμυντικός
β΄. Ότι μεγάλος είναι ο κίνδυνος, αν δεν επισπευσθεί
γ΄. Ότι ο αντίπαλος είναι κατώτερος
δ΄. Ότι η δύναμη της πόλεως του ρήτορα είναι ανώτερη
ε΄. Τα αγαθά που θα προκύψουν από την επιχείρηση
ς΄. Η προαιώνια έχθρα με τον αντίπαλο
ζ΄. Η διαβολή των φιλειρηνικών πολιτικών αντιπάλων.
Ποια από τα επιχειρήματα αυτά χρησιμοποιεί ο Δημοσθένης και σε ποια σημεία του λόγου;
2) Αν το 351 π.Χ. παρακολουθούσατε και σεις ως Αθηναίοι πολίτες τη συνεδρίαση αυτή της Εκκλησίας του Δήμου, θα είχατε πεισθεί ή όχι από τα επιχειρήματα του Δημοσθένη; Να εξηγήσετε τους λόγους.
3) Μπορείτε να συντάξετε το σχέδιο ενός λόγου που θ' απαντούσε στον λόγο του Δημοσθένη; Για να διευκολυνθείτε μπορείτε ν' ακολουθήσετε τη διάρθρωση του λόγου του όπως εκτίθεται στην εισαγωγή.
4) Διαβάζοντας τον λόγον αυτόν σχηματίσατε την εντύπωση ότι ο Δημοσθένης είναι δημοκράτης, γιατί είναι πατριώτης ή πατριώτης, γιατί είναι δημοκράτης; Μήπως δεν μπορεί να τεθεί ένα τέτοιο δίλημμα;
5) Είναι ο Δημοσθένης φιλοπόλεμος πολιτικός;
6) Οι Αθηναίοι, όπως γνωρίζουμε, δεν ακολούθησαν τη συμβουλή του Δημοσθένη και η εκστρατεία στη Ρόδο δεν έγινε. Υπάρχουν ενδείξεις στο κείμενο πως ο Δημοσθένης γνώριζε από πριν ότι ο λόγος του δεν θα είχε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα (βλ. σχετικό σχόλιο στην §34). Τον ίδιον απελπισμένον αγώνα διεξήγαγε μέχρι το τέλος της ζωής του κατά του Φιλίππου και των Μακεδόνων. Πώς εξηγείτε τη στάση αυτή; Είναι απλώς ισχυρογνωμοσύνη, δονκιχωτισμός ή πώς θα μπορούσε να δικαιωθεί υπό τις προϋποθέσεις αυτές ο αγώνας μιας ολόκληρης ζωής;
7) Με την τρομπέτα του ο Λούις Άρμστρονγκ συνόδεψε μια διασκευή λόγων του Γερμανού διανοούμενου Μάρτιν Νίμελερ που αφορούσαν την αδράνεια της «σιωπηλής πλειοψηφίας» την εποχή του Γ΄ Ράιχ:
«Κάποτε ήρθανε και πιάσαν τους Εβραίους· εσιώπησα, γιατί δεν ήμουνα Εβραίος. Ύστερα πιάσαν τους επαναστάτες· δεν μίλησα γιατ' ήμουν φιλήσυχος πολίτης. Ήρθαν μετά και πήραν τους Χριστιανούς· πάλι δεν μίλησα· ποιος νοιάζεται για θρησκείες και άλλα τέτοια! Στο τέλος ήρθανε και πήρανε κι εμένα. Εσιώπησα, δεν φώναξα, έσκυψα το κεφάλι. Δεν ζήτησα βοήθεια, γιατί τότε που ήταν να κραυγάσω, να διαμαρτυρηθώ, να παλέψω, συνέχιζα αδιάφορος τη σκυφτή μου ζωή».
Πού και για ποιο θέμα εκφράζει ο Δημοσθένης μια παρόμοια άποψη; Νομίζετε πως είναι αυτό ένα πολιτικό μήνυμα που μας αφορά σήμερα;

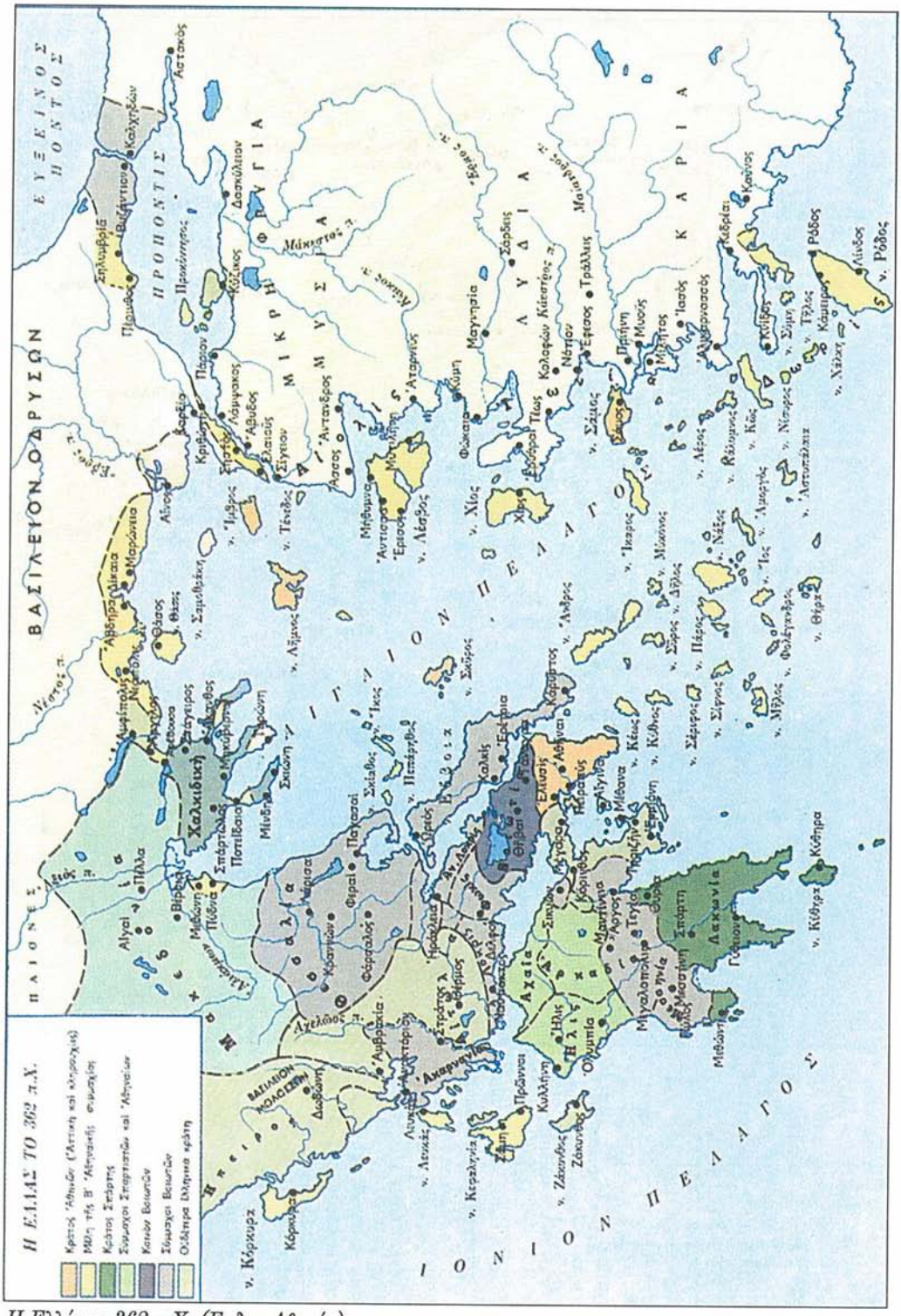

Η Ελλάς το 362 π.Χ. (Εκδοτ. Αθηνών)

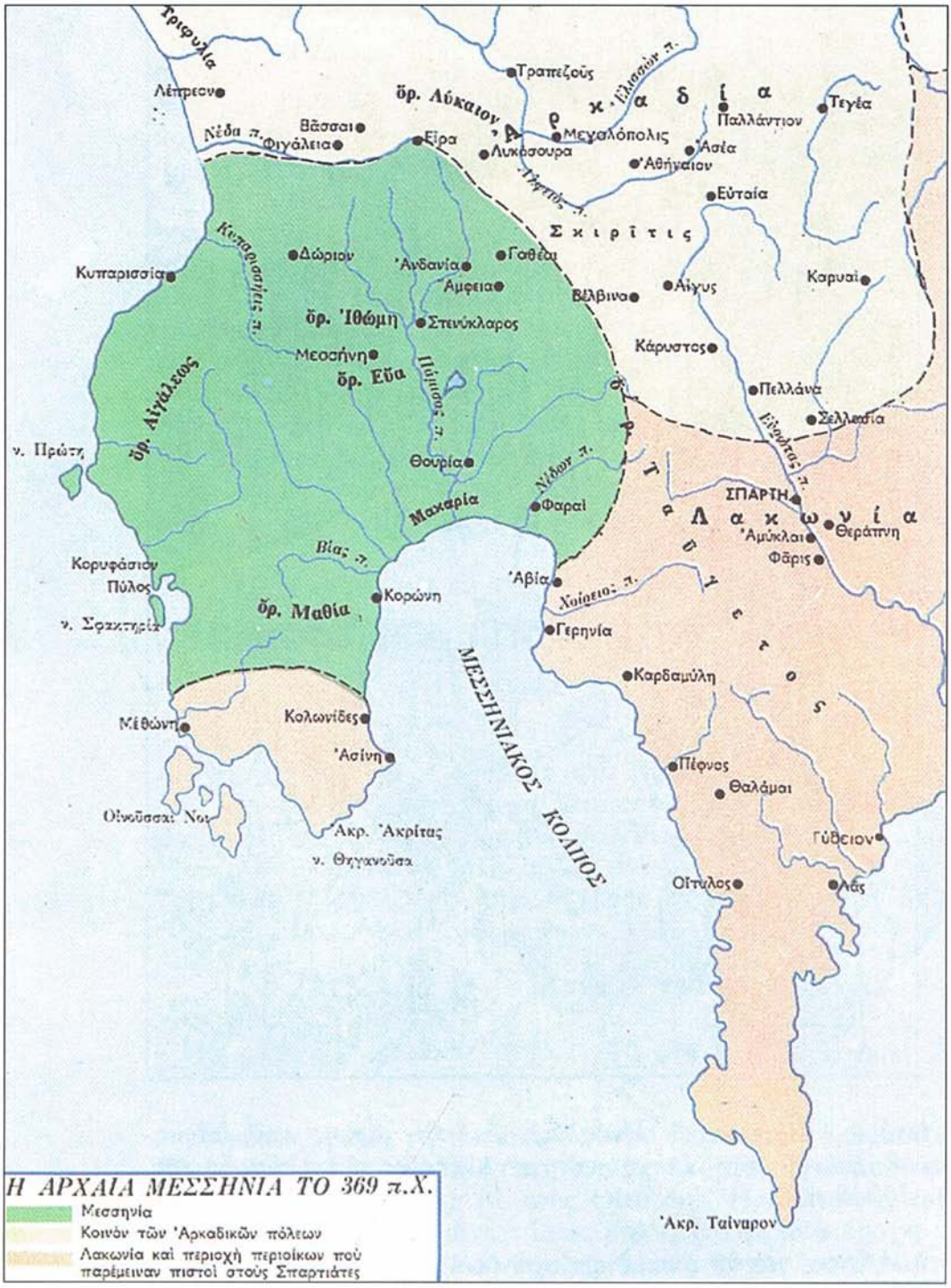

Η Αρχαία Μεσσηνία το 369 π.Χ.
(Εκδ. Αθηνών)

ΔΗΜΟΣΘΈΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ

Εισαγωγή

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Η μάχη στα Λεύκτρα της Βοιωτίας (371 π.Χ.) σηματοδοτεί το τέλος της Σπαρτιατικής ηγεμονίας[1] στην Ελλάδα και την αρχή της Θηβαϊκής.

Η ηγεμονία της Σπάρτης είχε αρχίσει να κλονίζεται σοβαρά ήδη από το 379 π.Χ., όταν ευάριθμοι Θηβαίοι πολιτικοί εξόριστοι, με αρχηγό τον Πελοπίδα και με ορμητήριο την Αθήνα, υποχρέωσαν, ύστερα από πολιορκία, την εκεί σπαρτιατική φρουρά να εγκαταλείψει την Καδμεία και απάλλαξαν έτσι τη Θήβα από τον ολιγόχρονο (από το 382) σπαρτιατικό ζυγό. Σημαντική συμβολή στο αποτέλεσμα αυτό είχε η βοήθεια αθηναϊκού στρατεύματος.

Το 378 π.Χ. ο επιφανής Σπαρτιάτης Σφοδρίας, τον οποίο είχε αφήσει ο βασιλιάς Κλεόμβροτος αρμοστή στις Θεσπιές, με δική του πρωτοβουλία και χωρίς αθηναϊκή πρόκληση, απέτυχε στην προσπάθειά του να κυριεύσει τον Πειραιά. Η άστοχη και αψυχολόγητη αυτή ενέργεια είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας: Αφ' ενός οδήγησε στη διακοπή των σχέσεων Αθήνας-Σπάρτης και στη σύναψη συμμαχίας Αθήνας-Θήβας αφ' ετέρου αποτέλεσε την αφετηρία της επανίδρυσης της Δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας (378/77 π.Χ.), που ισχυροποίησε τη θέση της Αθήνας.

Η ηγεμονική θέση της Θήβας, μετά τη νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα, εκδηλώνεται με ενέργειες που αποσκοπούν στην περαιτέρω εξασθένιση και ίσως την εκμηδένιση της Σπάρτης, η οποία μέχρι τότε ηγεμόνευε κατ' αποκλειστικότητα στην Πελοπόννησο και είχε δημιουργήσει πολλές αντιπάθειες:

α) Ενθαρρύνουν οι Θηβαίοι την εξέγερση των δημοκρατικών στις πόλεις της Πελοποννήσου, οι οποίες ελέγχονταν από φιλοσπαρτιατικά (ολιγαρχικά) κόμματα, οι οπαδοί των οποίων τώρα σφαγιάζονται ανελέητα, όπως συνέβη π.χ. στο Άργος με την εκτέλεση χιλίων διακοσίων αριστοκρατικών. Είναι ο γνωστός «σκυταλισμός» (θανάτωση με ραβδισμό).

β) Συμβάλλουν στην ίδρυση ανεξάρτητου μεσσηνιακού κράτους με πρωτεύουσα τη Μεσσήνη, η οποία περιτειχίζεται για την καλύτερη ασφάλειά της. Ύστερα δηλ. από αιώνες δουλείας οι Μεσσήνιοι λυτρώνονται από τον μισητό σπαρτιατικό ζυγό.

γ) Ύστερα από σχετική κίνηση αρκαδικών πόλεων για κοινό κράτος, με πρωτοβουλία της Μαντίνειας, ιδρύεται η Αρκαδική Συμπολιτεία με πρωτεύουσα τη Μεγαλόπολη (Μεγάλη Πό-

1. Είχε αρχίσει μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (404 π.Χ.) και διαδέχθηκε την Αθηναϊκή ηγεμονία στην Ελλάδα, που άρχισε μετά το τέλος των Μηδικών (479 π.Χ.).

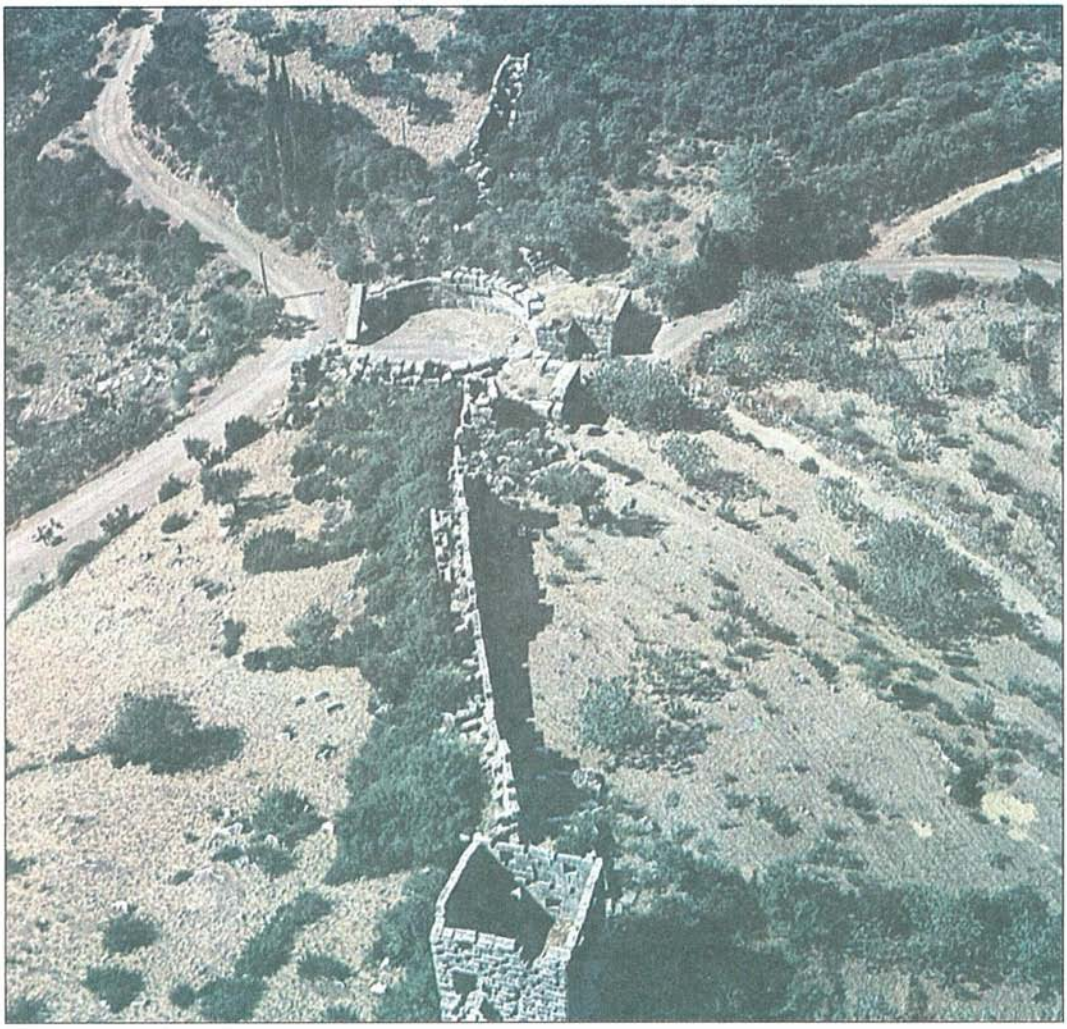

Τμήμα των Τειχών της Μεσσήνης. Στην κυκλική αυλή διακρίνεται η πύλη του δρόμου προς τη Μεγαλόπολη (Εκδ. Αθηνών)

λις), που συνοικίστηκε από τον Επαμεινώνδα (369 π.Χ.) με κατοίκους από σαράντα περίπου αρκαδικές πόλεις.

Όμως η νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα οδήγησε στην αλλαγή προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας, οι σχέσεις της οποίας με τη Θήβα είχαν αρχίσει να ψυχραίνονται μετά την καταστροφή από τους Θηβαίους της Πλάταιας (373-72 π.Χ.), παλαιάς συμμάχου και φίλης της Αθήνας. Εξάλλου ο διαφαινόμενος και για την ίδια την Αθήνα κίνδυνος από την άνοδο της δύναμης και της επιρροής της Θήβας στην Ελλάδα την οδήγησε να συμμετάσχει στον συνασπισμό Σπαρτιατών-Φωκέων. Οι Φωκείς ήσαν από παλαιά εχθροί των Βοιωτών.

Η συμμαχία της Αθήνας με τη Σπάρτη δικαιολογείται περισσότερο μετά την ήττα της τελευταίας στη μάχη της Μαντινείας από τους Θηβαίους (362 π.Χ.). Ο θάνατος όμως σ' αυτήν

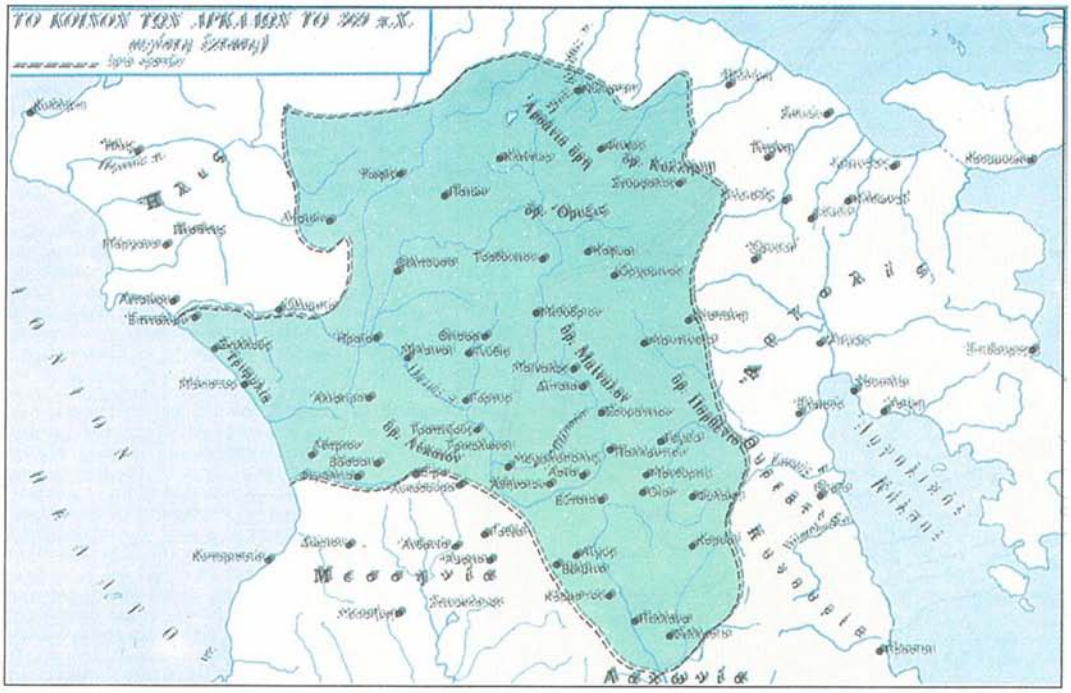

Το Κοινό των Αρκάδων το 369 π.Χ.

του Επαμεινώνδα οδήγησε το νέο βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμο, γιο και διάδοχο του Αγησιλάου, στο σχέδιο ανασυγκρότησης της Πελοποννησιακής Ομοσπονδίας. Είναι προφανές ότι η κίνηση αυτή του Αρχίδαμου αποτελούσε ευθεία απειλή για τους Αρκάδες και τους Μεσσηνίους, που μετά τα Λεύκτρα τελούσαν υπό την «εγγύηση» της Θήβας του Επαμεινώνδα. Τώρα όμως που αυτός εξέλιπε από το ιστορικό προσκήνιο και εντωμεταξύ η Θήβα είχε εμπλακεί σε πόλεμο με τη Φωκίδα[1], οι προνοητικοί Μεσσήνιοι συνάπτουν αμυντική συμμαχία με την Αθήνα (355 π.Χ.). Οι Αρκάδες βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, γιατί αντιμετωπίζουν τώρα τον εξοπλισμό της Σπάρτης που προετοιμάζεται να τους επιτεθεί.

Το 353 π.Χ., και ενώ ο πόλεμος με τους Φωκείς βρίσκεται σε εξέλιξη, με τους Θηβαίους να βρίσκονται σε δυσχερή θέση ύστερα από τις αλλεπάλληλες νίκες των Φωκέων, ο Αρχίδαμος προτείνει την αποκατάσταση του «status quo ante» (ἔχειν τὰ ἑαυτῶν) πριν από τα Λεύκτρα. Σύμφωνα με την πρότασή του δηλ. οι Θεσπιές, ο Ορχομενός και οι Πλαταιές θα γίνονταν ανεξάρτητα κράτη (πλήγμα για τη δύναμη της Θήβας). Οι Αθηναίοι θα επανακτούσαν τον Ωρωπό, που έχασαν το 366 π.Χ., όταν οι κάτοικοί του παρέδωσαν την πόλη τους στο Βοιωτικό Κοινό (ομοίως πλήγμα για τη Θήβα αλλά και δέλεαρ για την Αθήνα). Οι Ηλείοι και οι Φλιάσιοι θα ανακτούσαν εδάφη στην Πελοπόννησο που τους ανήκαν παλαιότερα. Φυσικά η ουσία της πρότασης βρίσκεται στο γεγονός ότι η Σπάρτη διεκδικεί τη Μεσσηνία, ζωτικό χώρο του δικού της κράτους, την απώλεια της οποίας είχαν αρνηθεί πεισματικά ν' αποδεχθούν μετά το 371

1. Είναι ο λεγόμενος Φωκικός πόλεμος (356-355 π.Χ.) που μετεξελίχθηκε στον Τρίτο Ιερό πόλεμο (355-346 π.Χ.)

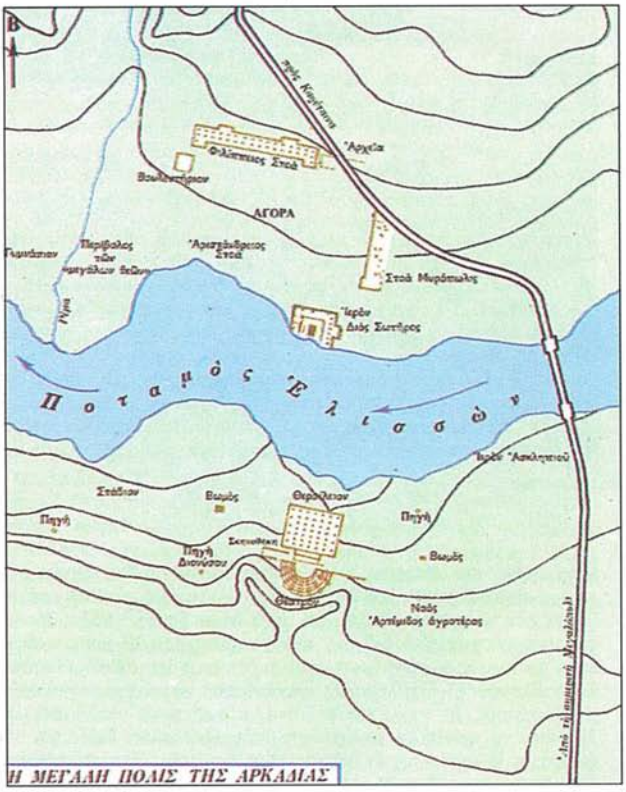

Η Μεγάλη Πόλις της Αρκαδίας

π.Χ. οι Σπαρτιάτες.

Μέσα σ' αυτό το γενικότερο πολιτικό κλίμα που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα οι Αρκάδες, που αντιμετωπίζουν την απροκάλυπτη πλέον απειλή της Σπάρτης, στέλνουν αντιπροσωπεία στην Αθήνα για να συνάψουν, το ταχύτερο δυνατόν, αμυντική συμμαχία μαζί της, όμοια μ' αυτή που είχαν συνάψει οι Αθηναίοι με τους Μεσσηνίους. Παράλληλα έρχεται στην Αθήνα και σπαρτιατική αντιπροσωπεία προκειμένου να διερευνήσει τις διαθέσεις των Αθηναίων σε περίπτωση πολέμου της Σπάρτης με τους Αρκάδες.

Στην Εκκλησία του Δήμου μίλησαν Αθηναίοι πολιτικοί και υπερασπίστηκαν άλλοι την πρόταση των Λακεδαιμονίων, επιδιώκοντας την ανάκτηση του Ωρωπού, κι άλλοι την πρόταση των Μεγαλοπολιτών, για ν' αποτρέψουν τη νέα κυριαρχία της Σπάρτης στην Πελοπόννησο. Το τελευταίο θα συνιστούσε μελλοντικά νέα απειλή για τους ίδιους τους Αθηναίους (φαίνεται πως αναβιώνουν πάλι υποσυνείδητα τα βιώματα από την ήττα τους κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο (431-404 π.Χ.).

Σ' αυτή τη σύνοδο της Εκκλησίας του Δήμου εκφωνεί και ο Δημοσθένης τον λόγο του *Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν*, που θα παρακολουθήσουμε αναλυτικά στη συνέχεια.

Συνιστά την αποδοχή της πρότασης των Μεγαλοπολιτών, γιατί πιστεύει (και το υποστηρίζει με μια περίτεχνη και απαράμιλλη επιχειρηματολογία) ότι συμφέρει την πόλη του να προστατεύει τους αδύνατους και όσους αδικούνται. Κυρίως όμως γιατί αυτό επιβάλλει η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων». Η Θήβα είναι ήδη εξασθενημένη από τον Φωκικό πόλεμο. Αν η

Σπάρτη αφεθεί να υποτάξει την Αρκαδία (αυτό θα συμβεί, αν οι Αθηναίοι απορρίψουν το αίτημα των Μεγαλοπολιτών), θα καταλάβει έπειτα και τη Μεσσηνία, οπότε πάλι ανατρέπεται η ισορροπία των δυνάμεων υπέρ της Σπάρτης.

Η πρότασή του απορρίφθηκε, γιατί η βοήθεια προς τους Μεγαλοπολίτες θα συνεπαγόταν σημαντικές οικονομικές δαπάνες. Οι Αθηναίοι δεν ήσαν τώρα πρόθυμοι για οικονομικές θυσίες για πολεμικούς σκοπούς, γι' αυτό και υιοθέτησαν τη φιλειρηνική πολιτική του Εύβουλου. Είχαν χάσει την πίστη τους στην ηγετική θέση της πόλης τους στην Ελλάδα, επειδή τους έλειπαν οι ηθικές δυνάμεις που είχαν στο παρελθόν. Αυτές αγωνίζεται τώρα απεγνωσμένα και με πάθος ο Δημοσθένης να αναβιώσει. Αλλά μάταια. Οι μελλοντικές εξελίξεις πάντως δικαίωσαν την άποψη του Δημοσθένη.

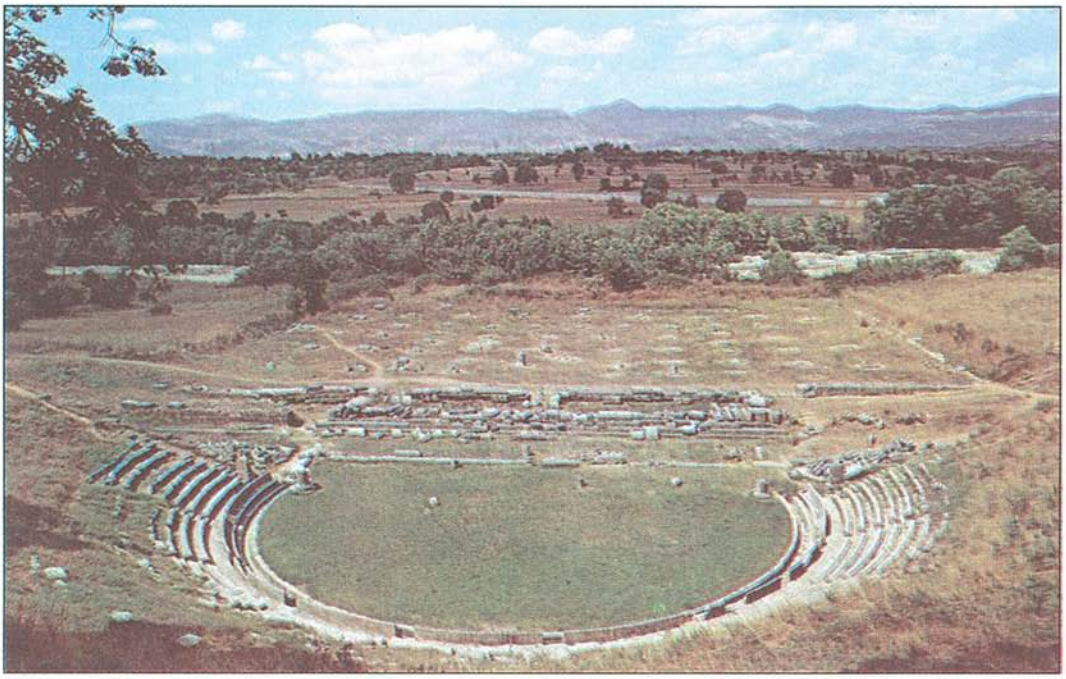

Άποψη του χώρου της Μεγαλόπολης με το αρχαίο θέατρο (Εκδ. Αθηνών)

3. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

1) **ΠΡΟΟΙΜΙΟ (§§1-3)** Πώς μίλησαν οι άλλοι ρήτορες. Το έργο του Δημοσθένη είναι δύσκολο.

2) **ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§4-5)**
Ποιο είναι το συμφέρον της Αθήνας: Πώς θα γίνουν ανίσχυροι οι Θηβαίοι και δεν θα γίνουν πιο ισχυροί οι Λακεδαιμόνιοι.

3) **ΠΙΣΤΙΣ (απόδειξη) (§§6-31)**

α) «Να μη βοηθήσουμε τους Μεγαλοπολίτες αλλά και οι Λακεδαιμόνιοι να μην αδικούν τους Αρκάδες και τους Μεσσηνίους. Να προστατεύουμε ταυτόχρονα το δίκαιο και τα συμφέροντά μας (§§6-10).

β) Η ανάκτηση του Ωρωπού από τους Αθηναίους (§§11-13). Δεν είναι αναξιόπιστη η εξωτερική πολιτική της Αθήνας (§§14-15). Οι προτάσεις των Λακεδαιμονίων για ρύθμιση εδαφικών διεκδικήσεων είναι υστερόβουλες και αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για την Αθήνα στο μέλλον (§§16-18).

γ) Βοήθεια προς τους Αρκάδες τώρα σημαίνει απομάκρυνση του κινδύνου από την ισχυροποίηση της Σπάρτης, που είναι ο ανομολόγητος στόχος της. Αλλιώς θα είμαστε αναγκασμένοι να συμμαχήσουμε με τους Θηβαίους. Αυτό απαιτεί η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων», το συμφέρον της Αθήνας και το δίκαιο: να είναι ελεύθερες οι βοιωτικές και πελοποννησιακές πόλεις (§§19-26).

δ) Οι Αρκάδες πρέπει να διακόψουν τη συμμαχία τους με τους Θηβαίους και οι Λακεδαιμόνιοι να σέβονται την ειρήνη. Αλλιώς και οι δύο πλευρές παραβιάζουν το δίκαιο. Επιβάλλεται πάντως η σωτηρία των Αρκάδων να προέλθει μόνο από τη βοήθεια των Αθηναίων (§§27-31).

4) **ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§32)** Είναι συμφέρον για την Αθήνα να βοηθήσει τους Μεγαλοπολίτες και να μην εγκαταλείπει τους ασθενέστερους στο έλεος των ισχυροτέρων.

Νόμισμα του Κοινού των Αρκάδων, με την κεφαλή του Διός στη μια όψη και με τον Πάνα, τοπικό θεό, στην άλλη. Λονδίνο. Βρετανικό Μουσείο (Εκδοτ. Αθηνών).

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ[1]

Κείμενο

ΠΡΟΟΙΜΙΟ (§§1-3)

Πώς μίλησαν οι άλλοι ρήτορες
Το έργο του Δημοσθένη είναι δύσκολο

1 Ἀμφότεροι μοι δοκοῦσιν ἁμαρτάνειν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ οἱ τοῖς Ἀρκάσι καὶ οἱ τοῖς Λακεδαιμονίοις συνειρηκότες· ὥσπερ γὰρ ἀφ' ἑκατέρων ἥκοντες, οὐχ ὑμῶν ὄντες [πολῖται], πρὸς οὓς ἀμφότεροι πρεσβεύουσι, κατηγοροῦσι καὶ διαβάλλουσιν ἀλλήλους. ἦν δὲ τοῦτο μὲν τῶν ἀφιγμένων ἔργον, τὸ δὲ κοινῶς ὑπὲρ τῶν πραγμάτων λέγειν καὶ τὰ βέλτισθ' ὑπὲρ ὑμῶν σκοπεῖν ἄνευ φιλονικίας τῶν ἐνθάδε
2 συμβουλεύειν ἀξιούντων. νῦν δ' ἔγωγε, εἴ τις αὐτῶν ἀφέλοι τὸ γιγνώσκεσθαι καὶ τὸ τῇ φωνῇ λέγειν Ἀττικιστί, πολλοὺς ἂν οἶμαι τοὺς μὲν Ἀρκάδας, τοὺς δὲ Λάκωνας αὐτῶν εἶναι νομίσαι. ἐγὼ δ' ὁρῶ μὲν ὡς χαλεπὸν τὰ βέλτιστα λέγειν ἐστί· συνεξηπατημένων γὰρ ὑμῶν, καὶ τῶν μὲν ταυτί, τῶν δὲ ταυτὶ βουλομένων, ἂν τὰ μεταξύ τις ἐγχειρῇ λέγειν κᾆθ' ὑμεῖς μὴ περιμένητε μαθεῖν, χαριεῖται μὲν οὐδετέροις,
3 διαβεβλήσεται δὲ πρὸς ἀμφοτέρους· οὐ μὴν ἀλλ' αἱρήσομαι μᾶλλον αὐτός, ἂν ἄρα τοῦτο πάθω, δοκεῖν φλυαρεῖν, ἢ παρ' ἃ βέλτιστα νομίζω τῇ πόλει, προέσθαι τισὶν ὑμᾶς ἐξαπατῆσαι. τὰ μὲν οὖν ἄλλ' ὕστερον, ἂν ὑμῖν βουλομένοις ᾖ, λέξω· ἀπὸ δὲ τῶν ὁμολογουμένων ὑφ' ἁπάντων ἄρξομαι, ἃ κράτιστα νομίζω διδάσκειν.

---

1. Το κείμενο ακολουθεί την έκδοση του S. H. BUTCHER (OXFORD) 1958

Γλωσσικά σχόλια

§1

ἀμφότεροι	αφορά τους Αθηναίους ομιλητές (η λέξη χρησιμοποιείται για δύο μέρη του ίδιου πράγματος)
δοκῶ + δοτ. προσωπ.	έχω τη γνώμη, νομίζω, μου φαίνεται (το **δοκοῦσιν** εδώ είναι προσωπικό, σ' αυτή τη σύνταξη εξαίρεται το πρόσωπο, δηλ. το Ὑποκ. του ρ.)
ἁμαρτάνω	αποτυγχάνω (στις εκτιμήσεις μου), αστοχώ, κάνω σφάλμα
καὶ οἱ... συνειρηκότες	επεξήγ. στο ἀμφότεροι
συναγορεύω (+ δοτ.)	συνηγορώ, υποστηρίζω, υπερασπίζω κάποιον (πρβλ. συνήγορος, συνηγορία)
ὥσπερ... ἥκοντες... ὄντες	υποθετ. μετοχές (υποθετική αιτιολογία) στα πλαίσια αναφορ. ελλειπτικών προτάσεων (λείπει το ρ.). Το πλήρες θα ήταν: **ὥσπερ κατηγόρουν ἄν καὶ διέβαλλον ἄν** (δευτ. αναφ. παραβολ. πρότ.) **εἰ ἧκον ἀφ' ἑκατέρων...**, **εἰ μὴ ἦσαν πολῖται ὑμῶν** (δευτ. υποθ. πρότ.), **κατηγοροῦσι καὶ διαβάλλουσιν ἀλλήλους** (κύρια πρότ.)
γάρ	επεξηγεί το **δοκοῦσιν ἁμαρτάνειν... συνειρηκότες**
ἀφ' ἑκατέρων	ἐκ μέρους (από τη μεριά) και των δύο (λέγεται για δύο διαφορετικά πράγματα), δηλ. από τους Αρκάδες-Λακεδαιμονίους
πρὸς οὓς	αναφέρεται στο **ὑμῶν**
πρεσβεύω πρός τινα	είμαι πρεσβευτής, έρχομαι (στέλνομαι) ως πρεσβευτής, διαπραγματεύομαι ως πρεσβευτής. Πρβλ. πρεσβεία, πρέσβευσις, πρεσβευτής (πληθ. οἱ πρέσβεις)
ἀλλήλους	αντικείμ. των ρ., σε αιτιατική πτώση, γιατί επικράτησε η πτώση του πλησιέστερου ρήματος (κατηγορῶ + γεν., διαβάλλω + αιτιατ). Το κατηγορῶ + αιτιατ. σημαίνει αποδεικνύω.

ἀμφότεροι	δηλ. Αρκάδες και Λακεδαιμόνιοι
ἦν δὲ τοῦτο μέν... (εννο. τὸ κατηγορεῖν καὶ διαβάλλειν ἀλλήλους)	τό δέ κοινῶς... λέγειν... τῶν ἐνθάδε συμβουλεύειν ἀξιούντων (εννο. ἐστὶν ἔργον = καθῆκον)
κοινῶς	δημόσια, φανερά
λέγω ὑπὲρ τῶν πραγμάτων	υπερασπίζομαι τις υποθέσεις της πολιτείας
τὰ βέλτισθ' (= βέλτιστα)	τα καλύτερα, τα πιο ωφέλιμα
σκοπῶ	εξετάζω, σκέπτομαι [πρβλ. σκοπή (τόπος και ενέργεια), σκοπιά, σκοπός, σκόπιμος, σκόπελος, σκέμμα, σκέψις, ἀπερίσκεπτος]
φιλονικία (<φιλονικῶ <φιλόνικος <φίλος + νίκη)	εριστικότητα, φιλονικία, άμιλλα, ανταγωνισμός.
τῶν... ἀξιούντων	(εννο. ἔργον ἐστίν)
ἐνθάδε	ἐδῶ (δηλ. από το βήμα, στην Εκκλησία του Δήμου)
ἀξιῶ (-όω) + απρμφ.	νομίζω πως έχω το δικαίωμα, θεωρώ άξιο να...
§2 ἔγωγε (<ἐγώ + γε)	εγώ τουλάχιστον (δηλώνεται έμφαση με το εγκλιτικό μόριο γε. Οι τύποι του α΄ προσ. οι τονίζονται ως εξής: ἔγωγε, ἐμοῦγε, ἔμοιγε, ἐμέγε)
νῦν δ'	τώρα όμως, όπως έχουν όμως τα πράγματα
εἴ τις αὐτῶν (έμμ. αντικ.) ἀφέλοι (ἀφαιρῶ, -έω)	αν κάποιος αφαιρέσει (παραβλέψει) απ' αυτούς
τὸ γιγνώσκεσθαι, τὸ λέγειν (άμ. αντικ.)	το ότι είναι γνωστοί, το ότι μιλούν
Ἀττικιστί (τροπ. επίρρ.)	(κατά) την αττική διάλεκτο
νῦν δ' ἔγωγε... νομίσαι	(η σειρά του λόγου): **νῦν δ' ἔγωγε οἶμαι νομίσαι ἂν** (= ὅτι νομίσειαν ἄν) **πολλοὺς εἶναι τοὺς μὲν αὐτῶν Ἀρκάδας, τοὺς δὲ Λάκωνας, εἴ τις ἀφέλοι αὐτῶν τὸ γιγνώσκεσθαι καὶ τὸ λέγειν τῇ φωνῇ Ἀττικιστί**
χαλεπὸν ἐστι (απρόσ. έκφρ.)	είναι δύσκολο
λέγω τὰ βέλτιστα	προτείνω τα άριστα (την καλύτερη λύση)
συνεξαπατῶμαι (-άομαι)	με εξαπατούν μαζί (ή όμοια) με άλλους
συνεξηπατημένων ὑμῶν	επειδή έχετε εξαπατηθεί όλοι μαζί (ομαδι-

	κά, συνολικά)
ταυτί-ταυτί *(ταῦτα + το δεικτικό -ί, που επιτείνει τη σημασία των δεικτικών αντωνυμιών, στις οποίες προστίθεται)*	τούτα - εκείνα (αυτή τη λύση - εκείνη τη λύση)
τῶν μὲν *(ενν.* ***ὑμῶν****)*	άλλοι (από σας)
ἐγχειρῶ (-έω) *(<ἐν + χείρ = χέρι)*	επιχειρώ, προσπαθώ, τολμώ
λέγω	υποστηρίζω
τὰ μεταξύ *(ενν.* ***τούτων****)*	τα ενδιάμεσα, μια ενδιάμεση λύση (τη «μέση οδό»)
κᾆθ' *(< καί εἶτα = κράση)*	και έπειτα
(ἄν) μὴ περιμένητε μαθεῖν *(ενν. τὰ μεταξύ)*	(αν) δεν περιμένετε (δεν έχετε την υπομονή) να καταλάβετε
χαρίζομαί τινι	ικανοποιώ κάποιον, γίνομαι ευχάριστος σε κάποιον
διαβεβλήσεται *(συντελ. μέλλ. οριστ. του ρ. διαβάλλομαι)*	θα έχει γίνει διαβλητός, αναξιόπιστος, εχθρός, θα έχει συκοφαντηθεί (δηλώνει το αναπόφευκτο ύστερα από άλλη μελλοντική πράξη)
§3 ***οὐ μὴν ἀλλ(ά)***	αλλά όμως, εντούτοις, παρόλ' αυτά
οὐ μὴν ἀλλ'... ἐξαπατῆσαι	(η σειρά του λόγου): **οὐ μήν (ενν. παύσομαι ἢ φοβήσομαι λέγειν τὰ βέλτιστα) ἀλλὰ αἱρήσομαι μᾶλλον αὐτὸς δοκεῖν φλυαρεῖν, ἂν ἄρα τοῦτο πάθω, ἢ προέσθαι τισὶν ἐξαπατῆσαι ὑμᾶς, παρ' ἃ νομίζω βέλτιστα τῇ πόλει**
τοῦτο πάθω	δηλ. ***τὸ χαριεῖσθαι μὲν οὐδετέροις διαβεβλήσεσθαι δὲ πρὸς ἀμφοτέρους***
ἄρα	τυχόν, ίσως, επομένως
προΐεμαί τινί τι	αφήνω (εγκαταλείπω, παραδίδω) κάτι στη διάθεση κάποιου
ἐξαπατῆσαι *(απρμφ. σκοπού-αποτελέσματος, εξαρτ. από το προέσθαι) τινάς: Υ, ὑμᾶς: Α*	= ώστε να σας εξαπατήσουν
παρ' ἅ	αντίθετα με (προς) αυτά που...
νομίζω	θεωρώ, κρίνω
βουλομένοις ᾖ *(= βούλησθε)*	η περίφραση εκφράζει παραστατικότερα την έννοια του απλού ρ. βούλομαι. Όμοια συμβαίνει και με τις μετοχές των ρημ.: **ἐθέλω, ἥδομαι, ἄχθομαι** και τη λ. **ἄσμενος**

ὑμῖν	(δοτ. προσ. ηθική)
τὰ ὁμολογούμενα	αυτά που (όσα) παραδέχονται (γίνονται παραδεκτά)
κράτιστα *(υπερθ. βαθμός του επιθ. ἀγαθός) κατηγορούμενο στο: ἅ (= Α του νομίζω)*	τα καλύτερα, τα άριστα
διδάσκω	διαφωτίζω, συμβουλεύω, εκθέτω
ἀπὸ δὲ τῶν... διδάσκειν	θ' αρχίσω όμως απ' όσα γίνονται παραδεκτά από όλους, αυτά που θεωρώ ότι είναι τα καλύτερα να σας εξηγήσω.

Ερμηνευτικά σχόλια

Στο ***Προοίμιο*** (§§1-3) του λόγου του ο Δημοσθένης παρουσιάζει το «κλίμα» που έχει δημιουργηθεί στην Εκκλησία του Δήμου από τους ομιλητές που προηγήθηκαν (μίλησαν οι ξένοι αντιπρόσωποι και Αθηναίοι πολιτικοί). Είναι κατά την άποψή του (***μοι δοκοῦσιν***) ένα κλίμα σύγχυσης, αποπροσανατολισμού και παραπλάνησης (***ἁμαρτάνειν, συνεξηπατημένων...***) των Αθηναίων, αλλά και διχασμού του σώματος της Εκκλησίας του Δήμου (***κατηγοροῦσι... διαβάλλουσιν ἀλλήλους,... τῶν μέν ταυτί, τῶν δέ ταυτί βουλομένων...***). Ο λόγος των Αθηναίων πολιτικών δεν είναι ενιαίος, δεν υπηρετεί το συμφέρον της πόλης, αλλά επηρεάζεται από τις πολιτικές συμπάθειες ή αντιπάθειες των αγορητών Αθηναίων πολιτών (***συνειρηκότες... τοῖς Ἀρκάσι... τοῖς Λακεδαιμονίοις***) που είναι αλλοτριωμένοι (***ὥσπερ... ἥκοντες, οὐχ ὑμῶν ὄντες... πρεσβεύουσι***) και δίνουν την εντύπωση πως έχουν πρόβλημα ταυτότητας (***τοὺς μέν Ἀρκάδας... τοὺς δὲ Λάκωνας... νομίσαι***). Μόλις που τους προφυλάσσει απ' αυτό η γνωστή φυσιογνωμία τους (***τὸ γιγνώσκεσθαι***) και η γλώσσα (διάλεκτος) που μιλούν (...***Ἀττικιστί***).

Μέσα σ' αυτήν την «ατμόσφαιρα» το έργο του Δημοσθένη ως πολιτικού συμβούλου των συμπολιτών του και προασπιστή των συμφερόντων της πατρίδας του είναι δύσκολο (***τῶν ἐνθάδε... ἀξιούντων..., χαλεπόν... λέγειν***). Υπάρχουν μικρά περιθώρια για την επικράτηση της λογικής και της μετριοπάθειας (***ἄνευ φιλονικίας***) και για τη διατύπωση μιας πρότασης, ίσως αμφίβολης αποτελεσματικότητας, η οποία να εξισορροπεί και να συνθέτει τις αντίμαχες προτάσεις που προηγήθηκαν (***ἂν τὰ μεταξύ... λέγειν..., χαριεῖται οὐδετέροις... διαβεβλήσεται πρός ἀμφοτέρους***).

Παρόλ' αυτά θα διακινδυνεύσει ο Δημοσθένης αυτή την πρόταση, αφού η σύνεση, η νηφαλιότητα και η λογική επιβάλλουν ν' αρχίσει από τα κοινά σημεία[1] που εμφανίζουν και οι δύο πλευρές των προηγούμενων Αθηναίων ομιλητών (... **ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων ἄρξομαι**...), αφήνοντας για αργότερα τα άλλα, τα δύσκολα (**τὰ... ἄλλα... ὕστερον λέξω**). Έτσι, πιστεύει, θα τους «οδηγήσει» ευκολότερα στη δική του συλλογιστική βάση, που είναι το **συμφέρον** της πόλης τους (... **ἃ βέλτιστα... τῇ πόλει,... κράτιστα... διδάσκειν**), και έχει για τον Δημοσθένη χαρακτήρα αξιώματος που δε χρειάζεται απόδειξη.

Για την καλύτερη κατανόηση των ανωτέρω ο αναγνώστης διευκολύνεται: 1) από το σύστημα των **αντωνυμιών** που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, όταν αναφέρεται στους προλαλήσαντες (επιμεριστικές, αλληλοπαθητικές, την **αὐτός** ως επαναληπτική...), στους ακροατές του (προσωπικές β' προσώπου) ή στον εαυτό του (προσωπικές α' προσώπου ή την οριστική **αὐτός** για έμφαση-διαστολή του εαυτού του από τους άλλους ομιλητές). Το τελευταίο δείχνει την ισχυρή βούληση, τη δυναμική προσωπικότητα και την αυτοπεποίθηση που εκδηλώνει ο Δημοσθένης ήδη από την αρχή της επίσημης πολιτικής του πορείας. Βρίσκεται στη φάση που επιθυμεί α) αυτονόμηση από την πολιτική κηδεμονία ή επιρροή του διαπρεπούς οικονομολόγου και πολιτικού Εύβουλου, με τον οποίο αρχικά συμπορεύεται πολιτικά,

β) να βοηθήσει για την επάνοδο της πατρίδας του στην παλαιά της δόξα και στις παραδοσιακές της αξίες και

γ) να προστατεύσει την πόλη του από τον καιροσκοπισμό πολιτικών της συμπολίτευσης ή αντιπολίτευσης.

2) από τη χρήση **συνδέσμων**: α) αιτιολογικών (που εξηγούν τις απόψεις του),

β) αντιθετικών, για να δείξει τη διαφωνία του προς τους προηγούμενους ομιλητές, αλλά και των ίδιων μεταξύ τους,

γ) υποθετικών, που εκφράζουν τους όρους της πολιτικής δράσης του ρήτορα.

3) από το **ρήμα**, που στην παρεμφατική του μορφή χρησιμοποιείται στο γ' πρόσωπο (οι άλλοι) ή στο α' (εγώ, ο ίδιος ο ρήτορας), ενώ γίνεται ευρεία χρήση της απαρεμφατικής του μορφής, γιατί μ' αυτήν εκφράζει ειδικές συγκεκριμένες καταστάσεις, ό-

1. Αξίωμα του παραγωγικού συλλογισμού είναι: αρχίζουμε από προτάσεις με καθολικό κύρος (γενικό) για να καταλήξουμε συλλογιστικά στο ζητούμενο (ειδικό). Βλ. Ε.Π. Παπανούτσου, Λογική, Εκδ. ΔΩΔΩΝΗ, Αθ. 1974, σ. 165 κ.εξ.

πως π.χ. ότι αποτελεί λάθος (**ἁμαρτάνειν**) η συνηγορία Αθηναίων υπέρ των Αρκάδων ή των Λακεδαιμονίων, ενώ έπρεπε με την ομιλία τους (**λέγειν**) να δίνουν συμβουλές (**συμβουλεύειν**) στην Εκκλησία του Δήμου με στόχο (**σκοπεῖν**) πρωτίστως το συμφέρον της πόλης..., και τέλος

4) από τη **γνώση** (εφ' όσον υπάρχει) των τοπικών και χρονικών παραμέτρων (κανονισμός λειτουργίας και εργασιών της Εκκλησίας του Δήμου, πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες της εποχής κατά την οποία εκφωνείται ο λόγος, συμμαχίες, διεθνείς σχέσεις και ισορροπίες κ.λπ.).

§1 ***ἀμφότεροι*** είναι οι Αθηναίοι, φίλοι πολιτικοί της Σπάρτης ή των Αρκάδων, που έχουν ήδη αγορεύσει μπροστά στην Εκκλησία του Δήμου και έχουν υποστηρίξει τα αιτήματα και τις απόψεις της πλευράς που συμπαθούν.

ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι προσφώνηση που απευθύνεται στους ελεύθερους Αθηναίους πολίτες, μέλη της Εκκλησίας του Δήμου (= συνέλευσης των ελεύθερων ενηλίκων Αθηναίων πολιτών). Είναι αυτή το ανώτατο όργανο της αθηναϊκής πολιτείας που αποφασίζει για όλα τα ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Ασκεί εξουσία νομοθετική, δικαστική και διοικητική άμεσα ή έμμεσα. Συζητά με βάση τα σχέδια νόμου (***προβουλεύματα***) της Βουλής (των Πεντακοσίων), που εισάγονται στην Εκκλησία του Δήμου για τη λήψη της τελικής απόφασης.

τοῖς Ἀρκάσι Αρκάδες γενικά είναι οι κάτοικοι της Αρκαδίας, χώρας της κεντρικής Πελοποννήσου. Εδώ εννοούνται οι κάτοικοι της Μεγαλόπολης, αρκαδικής πόλης που ιδρύθηκε από τον Θηβαίο Επαμεινώνδα το 369 π.Χ., λίγο μετά τη νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα το 371 π.Χ. Η Αρκαδία κατά την αρχαιότητα εκτεινόταν και βορειότερα από τις επαρχίες που κατέχει ο σημερινός ομώνυμος νομός και περιοχές, όπως π.χ. η Κυνουρία, δεν ανήκαν στην Αρκαδία κατά την Αρχαιότητα. Είχε περίπου τετράγωνο σχήμα και σε μερικές περιόδους των αρχαίων χρόνων, εκτεινόταν στα δυτικά μέχρι τη θάλασσα του Ιονίου Πελάγους έχοντας στην κατοχή της τη γειτονική Τριφυλία.

Χαρακτηριστικός κατά τον 5ον αι. π.Χ. είναι ο ανταγωνισμός των δύο ισχυρότερων αρκαδικών πόλεων, της Μαντίνειας και της Τεγέας για την κατοχή της εύφορης πεδιάδας (οροπέδιο) της Τρίπολης. Αυτός ο εσωτερικός ανταγωνισμός μεταξύ των αρκαδικών πόλεων αποδυνάμωνε την Αρκαδία, η οποία αποτελούσε σοβαρό εμπόδιο για την κυριαρχία της Σπάρτης στην Πε-

λοπόννησο.

τοῖς Λακεδαιμονίοις Οι Λακεδαιμόνιοι ήταν κάτοικοι της Λακεδαίμονος, χώρας της Ν.Α. Πελοποννήσου, ανάμεσα στον Πάρνωνα και στον Ταΰγετο. Την ονομασία αυτή (Λακεδαίμων) έφερε η χώρα από την εποχή του Ομήρου και ύστερα, ενώ κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους ονομαζόταν Λακωνία (Laconia). Κατά τους ιστορικούς χρόνους ονομαζόταν επίσης και Λακωνική.
Λακεδαιμόνιοι ονομάζονταν όλοι οι κάτοικοι της Λακεδαίμονος (Σπαρτιάτες και Περίοικοι) για να διακρίνονται από τους κατοίκους των άλλων πόλεων – κρατών της αρχαίας Ελλάδας. Στο τέλος του 5ου αι. π.Χ. ο συνολικός πληθυσμός της Σπάρτης ήταν περίπου 20.000 Σπαρτιάτες και 60.000 Είλωτες.

πρεσβεύουσι Οι πρέσβεις ήταν επίσημοι απεσταλμένοι των πόλεων για τη διπλωματική τους επικοινωνία με άλλες πόλεις στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων. Το αξίωμά τους ήταν πολύ τιμητικό. Στην Αθήνα διορίζονταν από την Εκκλησία του Δήμου, στην οποία και λογοδοτούσαν. Οι πρέσβεις των ξένων πόλεων παρουσιάζονταν στους πρυτάνεις και τους άκουγε πρώτα η Βουλή. Στη Σπάρτη διορίζονταν αρχικά από τους βασιλείς και αργότερα από τους εφόρους.

§2 ***Ἀττικιστί*** Στην Αττική διάλεκτο. Για τις διαλέκτους της α.ε. βλ. Δημ. Ε. Τομπαΐδη, Επιτομή της Ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας, ΟΕΔΒ, Γ' Γυμνασίου Αθ. 1989, σσ. 18-21.

συνεξηπατημένων... ὑμῶν Άποψη του Δημοσθένη είναι πως οι οι συμπολίτες του έχουν εξαπατηθεί από τους προηγούμενους ομιλητές-ρήτορες. «Στόχος τους ήταν να σας παραπείσουν, να σας παρασύρουν προς τις απόψεις τους, για να υπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα κι όχι το συμφέρον όλης της πόλης. Έχουν θέσει τη ρητορική τους δεινότητα στην υπηρεσία της ***πειθούς*** και όχι της ***αλήθειας***», έτσι φαίνεται να πιστεύει ο ίδιος.
Όλ' αυτά απηχούν τις γνωστές Πλατωνικές απόψεις για την αντίθεση της Ρητορικής (στόχος της η πειθώ) και της Διαλεκτικής-Φιλοσοφίας (στόχος της η αλήθεια). Ίσως δε και να σχετίζονται με την αρχαία παράδοση (Κικέρων) που ήθελε το Δημοσθένη μελετητή του Πλατωνικού έργου, ίσως και ακροατή της διδασκαλίας του.

§3 ***ἤ... προέσθαι τισὶν ὑμᾶς ἐξαπατῆσαι*** δηλ. εννοεί ο Δημοσθένης: *δεν πρόκειται να κάμω υποχωρήσεις σε κάποιους άλλους συμβούλους σας ρήτορες, ώστε να τους δώσω την ευκαιρία και τη δυνατότητα να σας εξαπατήσουν. Αλη-*

θινό για το Δημοσθένη είναι ό,τι συμφέρει την πόλη. Γι' αυτό αγωνίζεται, έστω κι αν οι ακροατές του, παρασυρμένοι, ακούνε με προκατάληψη τον λόγο του, που τον θεωρούν μια ενοχλητική φλυαρία (***δοκεῖν φλυαρεῖν***).

Ασκήσεις

1) Τι επιχειρεί να επιτύχει στο Προοίμιον ο ρήτορας και με ποια εκφραστικά μέσα;
2) Να καταγράψετε τις προσωπικές, αναφορικές και αόριστες αντωνυμίες του κειμένου και να γράψετε τον αντίστοιχο τύπο στον άλλο αριθμό (για τους ίδιους τύπους π.χ. ***ὑμῶν*** ν' απαντήσετε μία φορά).
3) Να σημειώσετε τα παραθετικά του επιθέτου ***ἀγαθός*** που απαντούν στο κείμενο· να τα γράψετε στον άλλο βαθμό· να δώσετε συμπληρωματικά και τα υπόλοιπα παραθετικά του ίδιου επιθέτου στις πλάγιες πτώσεις του ενικού αριθμού στο αρσενικό γένος.
4) Να καταγραφούν τα απαρέμφατα που εξαρτώνται από δοξαστικούς ή βουλητικούς ρηματικούς τύπους· δίπλα από το καθένα να γράψετε το γ' πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής του ενεστώτα και του μέλλοντα.
5) ***Οὐ μὴν ἀλλ' αἱρήσομαι... φλυαρεῖν***: Να αναγνωρίσετε τον υποθετικό λόγο και να τον μεταγράψετε στα άλλα είδη.
6) Πώς χαρακτηρίζετε τους προηγούμενους από το Δημοσθένη ομιλητές, σύμφωνα με την εικόνα που παρουσιάζει ο ίδιος γι' αυτούς;
7) Ο Δημοσθένης χαρακτηρίζει το συμβουλευτικό του ρόλο δύσκολο (***χαλεπόν***). Ποια είναι, κατά τη γνώμη του, και τι συνεπάγεται αυτή η δυσκολία και ποιον τρόπο επιλέγει για να την ξεπεράσει;
8) Να γράψετε στο α΄ ενικό πρόσωπο τα παρακάτω ρήματα και δίπλα τους ένα αφηρημένο ουσιαστικό της νέας ελληνικής:

ἁμαρτάνειν	ἁμαρτάνω	ἁμαρτία
συνειρηκότες		
διαβεβλήσεται		
ἀφιγμένων		
ἀφέλοι		
γιγνώσκεσθαι		
πάθω		
ἄρξομαι		

9) Ο Μακρυγιάννης στ' *Απομνημονεύματά* του, μιλώντας για τους πολιτικούς και τα κόμματα («φατρίες») κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821 (Γαλλικό - Αγγλικό - Ρωσικό) σημειώνει: «Να είχετε πολιτικόν τον Μαυροκορδάτο, να είχετε τον Κωλέτη, να είχετε τον Ζαΐμη, τον Μεταξά κι άλλους τοιούτους, να θέλουν άλλος την Αγγλία, άλλος την Γαλλία, άλλος τήν Ρουσσία,... και να κάνουν χιλιάδες αντενέργειες και συχνούς ε(μ)φύλιους πολέμους..., κι όσους θέλαν να βαστήξουν την πατρίδα... ζητούσαν να τους σκοτώσουν...· και τους σκότωσαν».
Υπάρχουν στο κείμενο (§§1-3) σκέψεις του Δημοσθένη για τους πολιτικούς (ρήτορες) της εποχής του που μας θυμίζουν το παραπάνω απόσπασμα του Μακρυγιάννη; Να σημειώσετε τις λέξεις-φράσεις που τις δηλώνουν, να τις συσχετίσετε με αυτές του Μακρυγιάννη και να διατυπώσετε τα σχόλιά σας.

Κείμενο

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§4-5)
Η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων»

4 Οὐκοῦν οὐδ' ἂν εἷς ἀντείποι ὡς οὐ συμφέρει τῇ πόλει καὶ Λακεδαιμονίους ἀσθενεῖς εἶναι καὶ Θηβαίους τουτουσί. ἔστι τοίνυν ἔν τινι τοιούτῳ καιρῷ τὰ πράγματα νῦν, εἴ τι δεῖ τοῖς εἰρημένοις πολλάκις παρ' ὑμῖν λόγοις τεκμήρασθαι, ὥστε Θηβαίους μὲν Ὀρχομενοῦ καὶ Θεσπιῶν καὶ Πλαταιῶν οἰκισθεισῶν ἀσθενεῖς γενέσθαι, Λακεδαιμονίους δ', εἰ ποιήσονται τὴν Ἀρκαδίαν ὑφ' ἑαυτοῖς καὶ Μεγάλην πόλιν ἀναιρήσουσι,
5 πάλιν ἰσχυροὺς γενήσεσθαι. σκεπτέον τοίνυν μὴ πρότερον τούσδε γενέσθαι φοβεροὺς καὶ μεγάλους ἐάσωμεν ἢ 'κεῖνοι μικροὶ γεγενήσονται, καὶ λάθωσιν ἡμᾶς πλείονι μείζους οἱ Λακεδαιμόνιοι γενόμενοι ἢ ὅσῳ τοὺς Θηβαίους ἐλάττους συμφέρει γενέσθαι. οὐ γὰρ ἐκεῖνό γ' ἂν εἴποιμεν, ὡς ἀνταλλάξασθαι βουλοίμεθ' (ἂν) ἀντιπάλους Λακεδαιμονίους ἀντὶ Θηβαίων, οὐδὲ τοῦτ' ἔσθ' ὃ σπουδάζομεν, ἀλλ' ὅπως μηδέτεροι δυνήσονται μηδὲν ἡμᾶς ἀδικεῖν· οὕτω γὰρ ἂν ἡμεῖς μετὰ πλείστης ἀδείας εἴημεν.

Γλωσσικά σχόλια

§4

καιρός	κατάσταση, περίσταση, σημείο
ἔν τινι τοιούτῳ καιρῷ	σε τέτοια περίπου κατάσταση (σημείο)
τὰ πράγματα	οι υποθέσεις της πολιτείας, «τα πράγματα»
ἔστι... τὰ πράγματα	(ποιο συντακτικό φαινόμενο παρατηρείτε εδώ;)
τεκμαίρομαι	συμπεραίνω... (πρβλ. τεκμήρια, τεκμαρτό εισόδημα)
εἴ τι δεῖ... τεκμήρασθαι	πρόταση παρενθετική (υποθετική)

πολλάκις	επανειλημμένα, κατ' επανάληψη
παρ' ὑμῖν	σε σας, ενώπιόν σας
οἱ εἰρημένοι λόγοι	τα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν
ὥστε Θηβαίους... γενέσθαι (ὥστε) Λακεδαιμονίους... γενήσεσθαι	συμπέρασμα ενδεχόμενο ή δυνατό
οἰκισθεισῶν (υποθετ. μτχ.)	αν οικιστούν, αν κατοικηθούν πάλι
ποιοῦμαι ὑπ' ἐμαυτὸν (τινα)	υποτάσσω, κυριεύω, έχω (βάζω) στην εξουσία μου
ἀναιρῶ (-έω)	(για άψυχα) κυριεύω, καταστρέφω
§5 ***σκεπτέον (ἐστίν)***	(ανάλυση: **δεῖ σκοπεῖν** (ή **σκοπεῖσθαι**) **ἡμᾶς**) = πρέπει να εξετάσουμε, να προσέξουμε, να δούμε...)
σκοπῶ (-έω)	σκέπτομαι, εξετάζω, φροντίζω. πρβλ. σκοπός, σκοπή (=σκοπιά), σκέψις, σκέμμα, σκεπτικός, ἄσκοπος, ἄσκεπτος κ.λπ.
τούσδε (*δηλ. τους Λακεδαιμονίους*)... ***'κεῖνοι*** (*δηλ. οι Θηβαίοι*)	σχήμα χιαστό σε σχέση με τα προηγούμενα: **ὥστε Θηβαίους... ἰσχυροὺς γενήσεσθαι.**
μή... ἐάσωμεν	μήπως (πώς να μην) αφήσουμε (επιτρέψουμε)
ἐῶ (-άω)	αφήνω, επιτρέπω
φοβερὸς	επίφοβος, φοβερός
γεγενήσονται (Συντελ. Μέλλ. Οριστ.) μικροὶ	θα έχουν γίνει αδύνατοι, ακίνδυνοι
καί (μή) λάθωσιν ἡμᾶς... γενόμενοι	και (μήπως) γίνουν χωρίς να το καταλάβουμε (πώς να μη γίνουν χωρίς...)
πλείονι (*δοτ. του μέτρου*) ***μείζους***	πολύ μεγαλύτεροι (δηλ. ισχυρότεροι, δυνατότεροι)
ἤ ὅσῳ (*δοτ. του μέτρου*) ***συμφέρει γενέσθαι***	απ' όσο συμφέρει να γίνουν
γεγενήσονται	(δηλώνει κάτι που θα έχει γίνει αναπόφευκτα στο μέλλον) θα έχουν γίνει, θα γίνουν
μείζους (μείζονες)	πιο δυνατοί
ἐλάττους (ἐλάττονας) *κατηγορούμενο του Υποκειμ. τοὺς Θηβαίους (= Υ στο γενέσθαι)*	πιο αδύνατοι, ασθενέστεροι
οὐ γὰρ ἐκεῖνο γ' ἂν εἴποιμεν	γιατί δεν μπορούμε βέβαια να πούμε εκείνο
ὡς... βουλοίμεθ'(α) (ειδική πρότ. - εκφράζει υποκειμ. γνώμη)	ότι τάχα θέλουμε

ἀνταλλάξασθαι... ἀντὶ Θηβαίων	να ανταλλάξουμε ως εχθρούς τους Λακεδαιμονίους στη θέση (αντί) των Θηβαίων
ἀντίπαλος	ανταγωνιστής, ισόπαλος, εχθρός, αντίπαλος
σπουδάζω	επιδιώκω με ζήλο (με προθυμία), με απασχολεί σοβαρά, επιζητώ
ἀλλὰ	(εννν. **σπουδάζομεν** ή **σκοπούμεθα**)
ὅπως... δυνήσονται (πλάγ. ερώτ.)	πώς δε θα μπορέσει (κανείς από τους δύο)
ἄδεια (*<α στερ. + **δέος** = φόβος, ανησυχία*)	αφοβία, ασφάλεια
μετὰ πλείστης ἀδείας εἰμὶ	έχω την πιο μεγάλη ασφάλεια, είμαι απόλυτα ασφαλής (εξασφαλισμένος)

Ερμηνευτικά σχόλια

§§4-5 Ο Δημοσθένης αρχίζει μιλώντας για το ***συμφέρον*** της Αθήνας, για την προτεραιότητα του οποίου συμφωνούν όλοι. Υπηρετείται καλύτερα με την παράλληλη εξασθένηση της Θήβας και της Σπάρτης (αρχή της *ισορροπίας δυνάμεων*). Της πρώτης η εξασθένηση επιτυγχάνεται με τον επανοικισμό του Ορχομενού, των Θεσπιών και των Πλαταιών. Της δεύτερης με τη διατήρηση της αυτονομίας της Μεγαλόπολης (των Αρκάδων). Αν αφήσουν τη Σπάρτη να την καταστρέψει και να υποτάξει όλη την Αρκαδία[1], απειλείται η ασφάλεια της Αθήνας. Μόνο με την αποδυνάμωση και των δύο αντιπάλων πόλεων, που δεν θα μπορούν πλέον να αδικούν (δηλ. να απειλούν το συμφέρον της Αθήνας), κατοχυρώνεται η ***ασφάλειά*** *της*. Και αυτό είναι τώρα το ζητούμενο, κι όχι αν θ' αλλάξουν αντιπάλους, βάζοντας τους Λακεδαιμονίους στη θέση των Θηβαίων (αποδυναμώνονται οι υποστηρικτές των Λακεδαιμονίων).

§4 ὡς οὐ συμφέρει την ιδέα να είναι αδύνατοι πολιτικά και στρατιωτικά οι Λακεδαιμόνιοι και οι Θηβαίοι διατυπώνει ο Δημοσθένης λίγους μήνες αργότερα (352 π.Χ.) και στον λόγο του *Κατ' Ἀριστοκράτους* §120: «*Ἴσθ' ὅτι συμφέρει τῇ πόλει μήτε Θηβαίους μήτε Λακεδαιμονίους ἰσχύειν*».

1. Ικανοποιείται η μερίδα των Αθηναίων που αρνείται βοήθεια στη Μεγαλόπολη.

τουτουσί ο ρήτορας χρησιμοποιεί εμφαντικά δεικτική αντωνυμία, παρά το γεγονός ότι δεν παρευρίσκονται αντιπρόσωποι των Θηβαίων στην Εκκλησία του Δήμου. Θέλει να επισημάνει στους συμπολίτες του την επικρεμάμενη απειλή για την πόλη εκ μέρους των Θηβαίων, που βρίσκονται πολύ κοντά τους, «σε απόσταση αναπνοής». Τούτο ασφαλώς θα το εδήλωσε με μια χαρακτηριστική και εκφραστική χειρονομία του.

Ὀρχομενοῦ, Θεσπιῶν καὶ Πλαταιῶν οἰκισθεισῶν... Ο Ορχομενός, οι Θεσπιές και οι Πλαταιές, μέλη της Βοιωτικής Συνομοσπονδίας, που ανασυστήθηκε το 447 π.Χ. (ήττα των Αθηναίων στην Κορώνεια της Βοιωτίας), αποκτούν την αυτονομία τους. Την επέβαλε η «Ανταλκίδειος ειρήνη» (ή «ειρήνη του βασιλέα») (386 π.Χ.) και την επέβλεπαν φρούραρχοι Σπαρτιάτες, για τους οποίους η ειρήνη αυτή ήταν μεγάλη διπλωματική επιτυχία. Μετά την απελευθέρωσή της από την βραχυχρόνια σπαρτιατική κατοχή (379 π.Χ.) η Θήβα αποφάσισε την ανασύσταση της Βοιωτικής Συνομοσπονδίας (378 π.Χ.), υποσχόμενη στα μέλη της ότι τώρα θα διοικούνταν δημοκρατικά. Οι αντιδράσεις που συνάντησε την οδήγησαν κατά τα επόμενα χρόνια στην καταστροφή των Πλαταιών (πάλι), στην κατάληψη του Ορχομενού και στην υποταγή των Θεσπιών. Ο επανοικισμός, σε πλαίσια αυτονομίας, των πόλεων αυτών, που προτείνει, όχι χωρίς υστεροβουλία η Σπάρτη (Αρχίδαμος), οδηγούν στην εξασθένηση της Θήβας (συμφέρει την Αθήνα). Σημειώνεται ότι οι Πλαταιές είχαν καταστραφεί από τους Σπαρτιάτες το 427 π.Χ., στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, ο δε Ορχομενός ώς το 371 π.Χ. ήταν έξω από τα όρια της Βοιωτικής Ομοσπονδίας, από την οποία είχε αποχωρήσει το 395 π.Χ.

§§4-5 Στην πολιτική σημασία έχει η ορθή εκτίμηση της εκάστοτε κατάστασης και η έγκαιρη λήψη τελεσφόρων αποφάσεων.

Με ορθολογική και σαφή σκέψη ο Δημοσθένης δείχνει εδώ τις προϋποθέσεις (**εἰ δεῖ... τεκμήρασθαι, οἰκισθεισῶν, εἰ ποιήσονται... ἀναιρήσουσι**), για να φτάσουν οι Αθηναίοι στο αποτέλεσμα, με το οποίο εξυπηρετείται το συμφέρον τους (ή απειλείται) (**ὥστε Θηβαίους... γενέσθαι,... πάλιν ἰσχυροὺς γενέσθαι**).

Η σαφήνεια επιτυγχάνεται με την οργάνωση των δευτερευουσών προτάσεων και με τα απαρέμφατα «***εἶναι***» (= παρόν - διάρκεια) και «***γενέσθαι-γενήσεσθαι***» (= οι μελλοντικές εξελίξεις).

Ασκήσεις

1) συμφέρει, ἀντείποι, τεκμήρασθαι, ἀναιρήσουσι, δυνήσονται: Να γραφούν τα ρ. αυτά στο α΄ ενικό πρόσωπο του ενεστώτα της οριστικής και δίπλα τους ένα παράγωγο ρηματικό επίθετο σε -τός (-τος) (απλό ή σύνθετο).
2) Να καταγράψετε τα επίθετα του κειμένου που σχηματίζουν ανώμαλα παραθετικά σε -ιων, -ιστος. Να γράψετε και τους τρεις βαθμούς των επιθέτων αυτών, του δε συγκριτικού βαθμού την αιτιατική ενικού και πληθυντικού αριθμού στο αρσενικό και ουδέτερο γένος.
3) Να εντοπίσετε τις δευτερεύουσες ονοματικές προτάσεις του κειμένου (§§4-5), να σημειώσετε το είδος και την συντακτική λειτουργία της καθεμιάς.
4) Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις και τις φράσεις των δύο στηλών κατά σημασιολογικά ζεύγη:

α) ἀσθενεῖς	1. πολλές φορές
β) πολλάκις	2. θα καταστρέψουν
γ) ἀναιρήσουσι	3. κανένας από τους δύο
δ) ἄδεια	4. ανίσχυροι
ε) μηδέτεροι	5. αφοβία

5) Να γράψετε τη λέξη-ορισμό, παράγωγο του ρ. **λανθάνω**, δίπλα στο ερμήνευμα:
..... η έλλειψη μνήμης, η λησμονιά
..... αυτός που δεν κάνει λάθος
..... αυτός που ξεχνά εύκολα
..... αυτός που εισάγεται σε μια χώρα παράνομα
6) Ποιο είναι το συμφέρον της Αθήνας σχετικά με τους Θηβαίους και τους Λακεδαιμονίους και τι επιπτώσεις έχει αυτό για τους Θηβαίους;
7) Το συμφέρον της Αθήνας κινδυνεύει από τη Σπάρτη:
α) Να σημειώσετε τις λέξεις-φράσεις που δηλώνουν τον κίνδυνο αυτό
β) Να δηλώσετε τις προϋποθέσεις που τον στοιχειοθετούν.
8) Η Πρόθεσις αποτελεί σύντομη έκθεση του θέματος ενός ρητορικού λόγου. Ποιο είναι αυτό το θέμα εδώ και με ποια εκφραστικά μέσα παρουσιάζεται από τον ρήτορα;

Κείμενο

3) ΠΙΣΤΙΣ (§§6-31)

α) §§6-10

Σεβασμός του δικαίου αλλά και προστασία του συμφέροντος της Αθήνας

6 Ἀλλὰ νὴ Δία ταῦτα μὲν οὕτως δεῖν ἔχειν φήσομεν, δεινὸν δ' εἰ, πρὸς οὓς παρεταττόμεθ' ἐν Μαντινείᾳ, τούτους συμμάχους αἱρησόμεθα, εἶτα βοηθήσομεν τούτοις ἐναντί' ἐκείνοις μεθ' ὧν τότ' ἐκινδυνεύομεν. κἀμοὶ ταῦτα δοκεῖ, προσδεῖσθαι δ' ἔτι τοῦ 'τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθελόντων τῶν ἑτέ-
7 ρων.' εἰ μὲν τοίνυν ἐθελήσουσιν εἰρήνην ἅπαντες ἄγειν, οὐ βοηθήσομεν τοῖς Μεγαλοπολίταις· οὐδὲν γὰρ δεήσει· ὥστ' οὐδ' ὁτιοῦν ὑπεναντίον ἡμῖν ἔσται πρὸς τοὺς συμπαραταξαμένους, σύμμαχοι δ' ἡμῖν οἱ μὲν ὑπάρχουσιν, ὥς φασιν, οἱ δὲ
8 προσγενήσονται νυνί. καὶ τί ἂν ἄλλο βουλοίμεθα; ἐὰν δ' ἀδικῶσι καὶ πολεμεῖν οἴωνται δεῖν, εἰ μὲν ὑπὲρ τούτου μόνον βουλευτέον, εἰ χρὴ Μεγάλην πόλιν ἡμᾶς προέσθαι Λακεδαιμονίοις ἢ μή, δίκαιον μὲν οὔ, συγχωρῶ δ' ἔγωγ' ἐᾶσαι καὶ μηδὲν ἐναντιωθῆναι τοῖς γε τῶν αὐτῶν μετασχοῦσι κινδύνων· εἰ δ' ἅπαντες ἐπίστασθ' ὅτι, ταύτην ἂν ἕλωσιν, ἴασ' ἐπὶ Μεσσήνην, φρασάτω τις ἐμοὶ τῶν νῦν χαλεπῶν τοῖς Μεγαλοπολίταις, τί τόθ' ἡμῖν συμβουλεύσει ποιεῖν. ἀλλ'
9 οὐδεὶς ἐρεῖ. καὶ μὴν πάντες ἐπίστασθ' ὡς, καὶ παραινούντων τούτων καὶ μή, βοηθητέον, καὶ διὰ τοὺς ὅρκους οὓς ὀμωμόκαμεν Μεσσηνίοις, καὶ διὰ τὸ συμφέρον εἶναι κατοικεῖσθαι ταύτην τὴν πόλιν. σκοπεῖσθε δὴ πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς ποτέραν τὴν ἀρχὴν καλλίονα καὶ φιλανθρωποτέραν ποιήσεσθε τοῦ μὴ 'πιτρέπειν ἀδικεῖν Λακεδαιμονίοις, τὴν ὑπὲρ Μεγάλης πόλε-
10 ως ἢ τὴν ὑπὲρ Μεσσήνης. νῦν μέν γε βοηθεῖν δόξετ' Ἀρκάσι, καὶ τὴν εἰρήνην σπουδάζειν εἶναι βεβαίαν, ὑπὲρ ἧς ἐκινδυνεύσατε καὶ παρετάξασθε· τότε δ' εὔδηλοι πᾶσιν ἔσεσθε οὐ τοῦ δικαίου μᾶλλον εἵνεκα Μεσσήνην εἶναι βουλόμενοι ἢ

τοῦ πρὸς Λακεδαιμονίους φόβου. δεῖ δὲ σκοπεῖν μὲν καὶ πράττειν ἀεὶ τὰ δίκαια, συμπαρατηρεῖν δ' ὅπως ἅμα καὶ συμφέροντ' ἔσται ταῦτα.

Γλωσσικά σχόλια

§6

νὴ Δία	μα τον Δία (***νή***· ορκωτικό μόριο, για κατάφαση, ενώ ***μὰ (Δία)*** για άρνηση)
φήσομεν (φημὶ)	θα δεχθούμε, θα πούμε (υποστηρίξουμε)
ταῦτα οὕτως ἔχει	έτσι είναι (έχουν) αυτά
πρὸς οὕς (δηλ. τους Θηβαίους)	εναντίον των οποίων
εἰ... αἱρησόμεθα... βοηθήσομεν	αιτιολ. πρότ. (εξαρτ. από το **δεινὸν ἐστι**)
αἱροῦμαι (μέσον)	εκλέγω, προτιμώ, επιλέγω
παρατάττ(σσ)ομαι	αντιπαρατάσσομαι, πολεμώ εναντίον, αντιμετωπίζω
τούτοις (δηλ. τους Μεγαλοπολίτες και έμμεσα τους Θηβαίους)	αυτούς
ἐναντί(α) (επίρρ.)	εναντίον
ἐκείνοις	(δηλ. τους Λακεδαιμονίους)
κινδυνεύω μετά τινος	πολεμώ με κάποιον ως σύμμαχο εναντίον άλλου και μοιράζομαι μαζί του τον κίνδυνον
κἀμοί (*<καὶ ἐμοί: κράση*) ***ταῦτα δοκεῖ*** (δηλ. **μὴ συμμαχεῖν Ἀρκάσι**)	κι εγώ αυτή τη γνώμη έχω
προσδεῖσθαί (*εξαρτ. από το εννοούμ.* ***δοκεῖ*** *)* ***τινος***	υπάρχει πρόσθετη ανάγκη,χρειάζεται επιπλέον
(δοκεῖ) προσδεῖσθαι δ' ἔτι τοῦ	(νομίζω) όμως ότι χρειάζεται ακόμη τούτο
ἐθελόντων τῶν ἑτέρων	αν θέλουν οι άλλοι (δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι) [δηλώνει την προϋπόθεση που πρέπει κατά τη γνώμη του ρήτορα να προστεθεί (να συντρέχει) για να συμφωνήσει κι αυτός με όσους απορρίπτουν την προτεινόμενη συμμαχία με τους Μεγαλοπολίτες: (το νόημα): ***εἰ ἐθέλουσι Λακεδαιμόνιοι ποιεῖν τὰ δίκαια, κἀμοὶ ταῦτα δοκεῖ, μὴ συμμαχεῖν Ἀρκάσι***]

§7	*ἄγω εἰρήνην*	ζω ειρηνικά, τηρώ την ειρήνη, είμαι διαρκώς σε ειρήνη
	οὐδ' ὁτιοῦν ὑπεναντίον ἡμῖν ἔσται	τίποτε απολύτως εχθρικό δεν θα συμβεί από μας (δεν θα πράξουμε εμείς)
	οἱ συμπαραταξάμενοι	όσοι παρατάχθηκαν μαζί μας (οι συμπολεμιστές μας)
	οἱ μὲν	(δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι) **οἱ δὲ** (δηλ. οι Μεγαλοπολίτες, έμμεσα και οι Θηβαίοι)
	προσγίγνομαι	προστίθεμαι (γίνομαι επιπλέον, εκ των υστέρων)
	νυνί (<νῦν + δεικτ. -ί)	τώρα αμέσως
§8	*τί ἂν ἄλλο βουλοίμεθα;*	τι άλλο θα ευχόμαστε (θα επιθυμούσαμε);
	ἐὰν ἀδικῶσι	(δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι)
	εἰ μέν... βουλευτέον (ἐστὶν)	αν βέβαια πρέπει να αποφασίσουμε (**βουλευτέον ἐστὶν ἡμῖν = δεῖ βουλεύεσθαι ἡμᾶς**)
	εἰ χρὴ Μεγάλην πόλιν ...ἢ μὴ (διμελ. πλάγ. ερωτ. πρότ. ολ. αγν.) επεξήγ. στο: **ὑπὲρ τούτου μόνον βουλευτέον**	αν πρέπει δηλαδή (να εγκαταλείψουμε) τη Μεγαλόπολη, ή όχι.
	προέσθαι (προΐεμαι)	βλ. §3
	δίκαιον μὲν οὔ (= οὐκ ἔστιν)	οπωσδήποτε αυτό δεν είναι δίκαιο
	συγχωρῶ + απρμφ.	συμφωνώ, συγκατατίθεμαι, δέχομαι να...
	ἐᾶσαι (ἐῶ -άω = αφήνω)	ενν. **ἡμᾶς** (ίσως **ὑμᾶς**) **ποιεῖν αὐτοὺς τοῦτο** (δηλ. **πολεμεῖν τοῖς Μεγαλοπολίταις**)
	μηδὲν	(= μηδόλως) καθόλου
	ὁ αὐτός	(ταυτότητα) ο ίδιος
	ἐπίσταμαι	γνωρίζω καλά (πρβλ. ἐπιστήμη, ἐπιστήμων)
	εἰ δ' (ἅπαντες)	(έντονη αντίθεση με τα προηγούμενα) όμως, αν (όλοι σας γενικά)
	αἱρῶ (-έω)	(για έμψυχα) συλλαμβάνω, (για άψυχα) κυριεύω
	ἴασιν (εἶμι = θα πάω)	θα βαδίσουν οπωσδήποτε (ο ενεστώτας δηλώνει κάτι που θα γίνει οπωσδήποτε στο μέλλον)
	χαλεπός	δύσκολος, αυστηρός, σκληρός, εχθρικός (*τῶν χαλεπῶν* = γεν. διαιρ.)
	τόθ'	(= τότε)

	οὐδεὶς ἐρεῖ (βουλητικός μέλλοντας)	κανείς δεν θα θέλει (θα έχει διάθεση) να μιλήσει, ν' απαντήσει (= όλοι θ' αποφεύγουν να πάρουν το λόγο)
§9	*παραινῶ (-έω)* (<παρά + αἰνῶ = μιλώ, συνήθως επαινετικά)	συμβουλεύω, προτρέπω, παρορμώ (**παραινούντων** = υποθ. μτχ.) **τούτων** (ενν. **τῶν Μεσσηνίων** - ή κατ' άλλους: **τῶν νῦν χαλεπῶν τοῖς Μεγαλοπολίταις**)
	ὡς... βοηθητέον (ἐστὶν ἡμῖν) = **ὡς δεῖ βοηθεῖν ἡμᾶς (Μεσσηνίοις)**	ότι πρέπει να βοηθήσουμε (τους Μεσσηνίους).
	ὄμνυμι (και ὀμνύω)	ορκίζομαι πρβλ. συνωμότης, συνωμοσία, ἀνώμοτος (αυτός που δεν ορκίστηκε), ἀνωμοτί (επίρρ. = χωρίς όρκο)
	διὰ τοὺς ὅρκους, διὰ τὸ συμφέρον	(εμπρόθ. προσδ. της αιτίας)
	σκοποῦμαι πρὸς ἐμαυτόν	σκέπτομαι προσωπικά (μόνος μου, μέσα μου), αναρωτιέμαι. Το *σκοποῦμαι* αφορά εξέταση λεπτομερειών - ενώ τα ρ. **θεῶμαι-θεωρῶ** δηλώνουν γενική, καθολική εξέταση. Επίσης: **θεῶμαι** (= βλέπω με θαυμασμό και κατανοώ, πρβλ. θέα, θεατής), **θεωρῶ** (= «θωρώ», βλέπω, παρακολουθώ με τα μάτια, παρατηρώ, σκέπτομαι νοερά, πρβλ. θεωρός, θεωρία)
	ποτέραν τὴν ἀρχὴν... ἢ τὴν ὑπὲρ Μεσσήνης	(το νόημα): Η εντιμότητα και η γενναιοφροσύνη σάς επιβάλλουν κάποτε να κάνετε την αρχή. Να εμποδίσετε δηλ. τις αδικίες των Λακεδαιμονίων. Πότε πρέπει να γίνει αυτό: τώρα (που απειλείται η Μεγαλόπολη) ή αργότερα (που θα κινδυνεύσει η Μεσσήνη); Η πρότ. διμελ. πλαγ. ερωτ. ολ. αγν.
	ποιοῦμαι τὴν ἀρχήν	αρχίζω, ξεκινώ
	ἐπιτρέπω τινί + απρμφ.	παραχωρώ σε κάποιον το δικαίωμα (τη δυνατότητα) να..., επιτρέπω (**'πιτρέπειν**: αφαίρεση)
§10	*δοκῶ*	(ως προσωπικό) φαίνομαι, νομίζομαι, θεωρούμαι, δίνω την εντύπωση
	νῦν μὲν... τότε δὲ	(ενν. **ποιούμενοι τὴν ἀρχὴν**)
	σπουδάζω	ενδιαφέρομαι ζωηρά, φροντίζω με ζήλο
	βέβαιος	σταθερός, ασφαλής
	ὑπὲρ ἧς	για την υπεράσπιση (εξασφάλιση, χάρη,

	προστασία) της οποίας
εὔδηλος (<εὖ = καλά + δῆλος = φανερός)	ολοφάνερος, πασι(φανής-δηλος) (το εὖ ως πρώτο συνθετικό δηλώνει συνήθως μέγεθος, ευκολία, αφθονία)
τότε δ' εὔδηλοι... τοῦ φόβου	(η σειρά του λόγου): «**Τότε δ' ἔσεσθε εὔδηλοι πᾶσιν βουλόμενοι** (κτγρ. μτχ.) **εἶναι** (= ὑπάρχειν) **Μεσσήνην οὐχ εἵνεκα τοῦ δικαίου μᾶλλον ἢ (εἵνεκα) τοῦ φόβου πρὸς Λακεδαιμονίους**».
εἵνεκα τοῦ δικαίου - τοῦ φόβου	από σεβασμό στο δίκαιο - από το φόβο (αιτία)
ἀεὶ	πάντοτε, κάθε φορά
συμπαρατηρῶ (-έω)	εξετάζω, κοιτάζω, φροντίζω συγχρόνως (μαζί, επίσης)
ὅπως... ἔσται (πλάγ. ερωτ. πρότ.)	πώς αυτά θα είναι συγχρόνως και συμφέροντα

Ερμηνευτικά σχόλια

§§6-10 Στα προηγούμενα μπορεί ν' αντιταχθεί το επιχείρημα πως με τους Λακεδαιμονίους συμπολεμήσαμε στη Μαντίνεια εναντίον των Αρκάδων, των Θηβαίων (και των συμμάχων τους). Θ' αλλάξουμε τώρα στρατόπεδο; Είναι δίκαιο; Απάντηση (του Δημοσθένη): μήπως είναι δίκαιο ν' αφήσουμε ανυπεράσπιστους τους Μεγαλοπολίτες, ώστε να υποταχθούν στους Λακεδαιμονίους; Τότε όμως θα έρθει η σειρά της Μεσσήνης, με την οποία μας συνδέει αμυντική συμμαχία. Δεν θα συγκρουστούμε μοιραία τότε με τους Λακεδαιμονίους; Αυτό δεν επιβάλλει το δίκαιο και η ηθική; Μήπως όμως είναι αργά πλέον; Είναι εντιμότερο λοιπόν να εμποδίσουμε από τώρα την επεκτατική πολιτική των Λακεδαιμονίων (σταθεροποιώντας την **ειρήνη**), παρά να επέμβουμε αργότερα υπέρ της Μεσσήνης (από **φόβο** θα πουν όλοι). Πρέπει πάντα να συνδυάζουμε το ***δίκαιο*** με το ***συμφέρον***.

§6. Ἀλλὰ νὴ Δία Επικαλείται ο Δημοσθένης το Δία για να προσδώσει ηθική διάσταση στην προηγούμενη επισήμανσή του (§§4-5), ότι πρέπει να είναι ανίσχυροι και οι Λακεδαιμόνιοι και οι Θηβαίοι. Κι όλοι πρέπει να συμφωνούν σ' αυτό (**φήσομεν**), όπως και στο ότι είναι άδικο να συμμαχήσουν οι Αθηναίοι με τους αντιπάλους τους στη

Μαντίνεια, εναντιωνόμενοι τώρα στους τότε συμπολεμιστές τους. Υπό έναν όρο όμως, προσθέτει ο Δημοσθένης: «Να είναι και οι άλλοι (δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι) διατεθειμένοι να πράξουν το δίκαιο». Διαφορετικά πιστεύει πως η πρότασή του δεν θα αποδείξει ότι οι Αθηναίοι είναι ασυνεπείς απέναντι στους Λακεδαιμονίους. Γιατί αυτοί άρχισαν πρώτοι τις αδικίες, παραβιάζοντας το γράμμα και το πνεύμα των ένορκων συνθηκών (371 π.Χ., ένα μήνα πριν από τη μάχη στα Λεύκτρα)που είχαν υπογράψει η Σπάρτη, η Αθήνα και οι σύμμαχοί τους. Στόχος τους ήταν η διαφύλαξη της αυτονομίας των πόλεων-κρατών.

πρὸς οὓς παρεταττόμεθ' ἐν Μαντινείᾳ Στη Μαντίνεια, πόλη της Αρκαδίας, στην ομώνυμη μάχη (362 π.Χ.) οι Αθηναίοι έλαβαν μέρος στο πλευρό των Λακεδαιμονίων εναντίον των Θηβαίων (με αρχηγό τον Επαμεινώνδα), των Αρκάδων, των Αργείων και άλλων συμμάχων τους από την Στερεά και την κεντρική Ελλάδα.

§7 ***σύμμαχοι δ' ἡμῖν...*** Ο Δημοσθένης θέλει ν' αποδείξει ότι η πρότασή του (που αφορά την εξωτερική πολιτική της Αθήνας), με τις προϋποθέσεις και τους όρους που θέτει, έχει ένα σημαντικό πλεονέκτημα απέναντι σ' αυτές που προηγήθηκαν: διατηρείται η συμμαχία τους με τους Λακεδαιμονίους (***οἱ μὲν ὑπάρχουσιν***) και παράλληλα προσεταιρίζονται τους Μεγαλοπολίτες (Αρκάδες–, ***οἱ δὲ προσγενήσονται νυνί***).

§8 ***ὥστε... ἡμῖν ἔσται*** Είναι το ηθικό συμπέρασμα (αν ισχύσει το περιεχόμενο του αμέσως προηγούμενου υποθετικού λόγου), που φαίνεται να ικανοποιεί το Δημοσθένη, γιατί δεν θα χρειαστεί να γίνουν ανακόλουθοι οι Αθηναίοι πολεμώντας εναντίον των συμμάχων τους Λακεδαιμονίων, των συμπολεμιστών τους στη Μαντίνεια.

ἐὰν δ' ἀδικῶσι... Ο Δημοσθένης είναι διατεθειμένος να δώσει τη συγκατάθεσή του (**συγχωρῶ**...) στο να μην εμποδίσουν οι Αθηναίοι τους Λακεδαιμονίους στον πόλεμο που θα κάμουν εναντίον των Μεγαλοπολιτών (**μηδὲν ἐναντιωθῆναι... κινδύνων**), αν και θεωρεί άδικο αυτόν τον πόλεμο. Με μία προϋπόθεση όμως: ότι τώρα καλούνται να πάρουν απόφαση στην Εκκλησία του Δήμου μόνο γι' αυτό το ζήτημα. Γιατί ο ίδιος πιστεύει πως οι αδικίες των Λακεδαιμονίων θα έχουν και συνέχεια.

ἴασ' ἐπὶ Μεσσήνην Στόχος ανομολόγητος των Λακεδαιμονίων είναι η ανάκτηση της παλαιάς τους δύναμης και η εκ νέου απόλυτη κυριαρχία τους στην Πελοπόννησο. Εκμεταλλεύονται λοιπόν τώρα τον πόλεμο Θηβαίων-Φωκέων και την αδυναμία των πρώτων να εξασφαλί-

σουν τους συμμάχους τους στην Πελοπόννησο (Αρκάδες-Μεσσήνη). Απειλούν στρατιωτικά τώρα τη Μεγαλόπολη. Αν την κυριεύσουν, ακολουθεί η σειρά της Μεσσήνης, από τη διεκδίκηση της οποίας ποτέ δεν παραιτήθηκαν και για τον λόγο αυτό δεν υπέγραψαν την «κοινή ειρήνη» του 362 π.Χ., αμέσως μετά τη μάχη της Μαντινείας.

τῶν νῦν χαλεπῶν... Είναι η πλευρά εκείνη των Αθηναίων που αρνείται κάθε βοήθεια στους απειλούμενους από τη Σπάρτη Αρκάδες.

§9 καὶ παραινούντων τούτων... Εννοεί κυρίως τους πολιτικούς αντιπάλους του ο ρήτορας (πρβλ. «**τῶν νῦν χαλεπῶν**...»).

διὰ τοὺς ὅρκους Στα πλαίσια της «κοινής ειρήνης» (362 π.Χ.) φαίνεται ότι οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους δεσμεύτηκαν με όρκο να διαφυλάξουν την ανεξαρτησία της Μεσσηνίας.

σκοπεῖσθε δή... ὑπὲρ Μεσσήνης Καλούνται οι Αθηναίοι να εξετάσουν με προσοχή πότε πρέπει να κάμουν το πρώτο βήμα για ν' αντιδράσουν στην επεκτατική πολιτική της Σπάρτης. Βοηθώντας τώρα τους Αρκάδες θα φανούν πως ενδιαφέρονται για την εδραίωση της ειρήνης, αφού θα εμποδίζουν τις αδικίες των Λακεδαιμονίων. Ενώ αργότερα, στην περίπτωση της Μεσσηνίας, θα δείξουν ότι κίνητρό τους είναι ο φόβος κι όχι το δίκαιο. Δίκαιο και συμφέρον όμως πηγαίνουν μαζί, δεν πρέπει να περνάει απαρατήρητο αυτό από τους Αθηναίους.

§§6-10. (Η επιχειρηματολογία του Δημοσθένη) Το **συμφέρον** της Αθήνας υπηρετείται με την ισορροπία των δυνάμεων Σπάρτης-Θήβας. Επομένως η στάση μας απέναντι στη Σπάρτη πρέπει να προσδιοριστεί με βάση (θα λέγαμε σήμερα) τις αρχές του διεθνούς δικαίου: Πάνω από τις τυπικές συνθήκες και συμμαχίες μεταξύ δύο χωρών (πολλές φορές συγκυριακού χαρακτήρα) τοποθετούνται οι ηθικοί - λογικοί δεσμοί μεταξύ των πόλεων και οι διακρατικές συμφωνίες. Αν δώσουμε θετική απάντηση στο αίτημα των Αρκάδων και τους εξασφαλίσουμε τη συνέχιση της αυτονομίας τους (από τη Σπάρτη), θα σφυρηλατηθούν μεταξύ μας φιλικοί δεσμοί που μπορούν να υπερκεράσουν την τυπική συμμαχία τους με τους Θηβαίους[1]. Γιατί τώρα αυτοί αδυνατούν να τους προστατεύσουν, την ώρα που δέχονται άδικη και απρόκλητη επίθεση[2]. Τους σώζει απ' αυτήν η γενναιόδωρη διάθεσή μας να προστατεύουμε τους αδύνατους που αδικούνται

1. «Τη φιλία μεταξύ των λαών δεν γεννά το γράμμα μιας συνθήκης, αλλά η συνισταμένη των συμφερόντων» (W. Jaeger) βλ. και §27.

2. Κι έχουν το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας.

(βλ. και τον Επίλογο). Άρα ένα πάγιο σύστημα συμμαχιών δεν είναι πάντα επωφελές. Γνωρίζουν άλλωστε οι ακροατές του ρήτορα πως η ίδια αρχή της ισορροπίας των δυνάμεων τους οδήγησε στο παρελθόν σε συμμαχία με τη Σπάρτη, απομακρύνοντάς τους από τους μέχρι τότε συμμάχους τους Θηβαίους, που είχαν αυξήσει επικίνδυνα τη δύναμή τους στην Ελλάδα.

§§6-10. Ο πολιτικός στοχασμός του Δημοσθένη έχει σαφήνεια, διαύγεια, λογική συνέπεια και διακρίνεται για τον ρεαλισμό του. Αυτό φαίνεται:

α) από την κρυστάλλινη τοποθέτησή του απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους (***δεινὸν δ' εἰ... αἱρησόμεθα..., κἀμοὶ ταῦτα δοκεῖ... προσδεῖσθαι... τῶν ἑτέρων*** (προϋπόθεση για τον Δημοσθένη).

β) από το σύστημα των δευτερευουσών προτάσεων, ιδιαίτερα των υποθετικών, που παρουσιάζουν όλα τα πιθανά σενάρια των πολιτικών ενεργειών απ' όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές (**εἰ... αἱρησόμεθα..., εἰ μὲν... ἐθελήσουσιν... οὐ βοηθήσομεν..., ὥστ' οὐδ' ὁτιοῦν ὑπεναντίον..., ἐὰν δ' ἀδικῶσι..., εἰ μὲν ὑπὲρ τούτου μόνον βουλευτέον...**, ...),

γ) από τον αντίκτυπο (για το γόητρο της Αθήνας) που θα έχει στους άλλους Έλληνες αυτή ή εκείνη η απόφαση των Αθηναίων (**νῦν... δόξετε... καὶ τὴν εἰρήνην σπουδάζειν..., τότε δ' εὔδηλοι πᾶσιν ἔσεσθε οὐ τοῦ δικαίου...**, ἢ **τοῦ... φόβου...**) και τα κριτήρια που θα την υπαγορεύσουν. Και ενδιαφέρει σφόδρα τον Δημοσθένη αυτός ο αντίκτυπος, γιατί μεγάλη επιθυμία του είναι ν' ανακτήσει η πατρίδα του την παλαιά, ξεχωριστή θέση της στο πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας.

Ασκήσεις

1) Να καταγράψετε τα ρήματα της §6 που έχουν υποκείμενο τους Αθηναίους. Να τα γράψετε στον ενεστώτα και αόριστο (α' ή β') της οριστικής της ίδιας φωνής στο α' και β' πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού.
2) ***Σκοπεῖσθε δή... Μεσσήνης***: Να τροποποιήσετε το κείμενο θεωρώντας ότι τα λόγια αυτά απευθύνονται από άλλο πρόσωπο στον ίδιο το Δημοσθένη (§9).
3) ***Νῦν μὲν γε βοηθεῖν... φόβου***: Να τροποποιήσετε το κείμενο θεωρώντας ότι μιλούν οι Αθηναίοι (§10).
4) Να καταγραφούν οι εμπρόθετοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί των §§6 και 9 σε ομάδες ανάλογα με το είδος της επιρρηματικής σχέσης που δηλώνουν, π.χ. του ***τόπου***: παρεταττόμεθ' ***ἐν Μαντινείᾳ***.
5) ***οὕς*** *(= ὅρκους)* ***ὀμωμόκαμεν*** (§9): α) Να το σχολιάσετε συντακτικά και να εντοπίσετε ίδια φαινόμενα στον λόγο (π.χ. §14). β) Να εξηγήσετε γραμματικά τον τρόπο σχηματισμού του ρημ. τύπου (= ***ὀμωμόκαμεν***). Ποια άλλα ρήματα γνωρίζετε, που σχηματίζονται στους συντελικούς χρόνους με τον ίδιο τρόπο;
6) Με ποιο ρήμα της §9 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι επόμενες λέξεις της αρχαίας ή της ν.ε.: *ἀνώμοτος* (= αυτός που δεν ορκίστηκε), *ἀπώμοτος* (= που αρνείται κάτι με όρκο), *ἐξωμοσία* (= ένορκη διαβεβαίωση για άγνοια...), *συνωμοσία*, *συνωμότης*, *ἐξωμότης* (= που έχει απαρνηθεί την πίστη του).
7) Με ποιες λέξεις (απλές ή σύνθετες) των §§9-10 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: σκέψη, τρόπαιο, ενοίκιο, επιτροπή, άτακτος, σπουδαστής, πράκτορας, απραξία, ουσία.
8) Οι Αθηναίοι πολιτικοί, που είναι αντίθετοι στο αίτημα των Αρκάδων για βοήθεια, προβάλλουν για τη στήριξη της γνώμης τους ένα δίλημμα: α) Ποιο είναι αυτό; β) Ποιον όρο θέτει ο Δημοσθένης για να συμφωνήσει απόλυτα μαζί τους; γ) Ποια πρακτικά αποτελέσματα θα έχει η ικανοποίηση αυτού του όρου; Να σημειώσετε λέξεις-φράσεις του κειμένου (§§6-7) που έχουν σχέση με τα προηγούμενα ερωτήματα.
9) Αν δεν ικανοποιηθεί ο προηγούμενος όρος (ερώτ. 8β) ποιες συμπληρωματικές σκέψεις του παρουσιάζει ο Δημοσθένης στους συμπολίτες του για τον προβληματισμό τους, πριν αποφασίσουν τώρα σχετικά με τους Αρκάδες;
10) Για ποιους λόγους, πιστεύει ο Δημοσθένης, πρέπει οι Αθηναίοι να δώσουν τώρα βοήθεια στους Αρκάδες, αντί να γίνει το ίδιο αργότερα για τη Μεσσήνη; Σχετίζονται αυτά με την Αθήνα και το γόητρό της;

Κείμενο

6_1)§§11-13

Η ανάκτηση του Ωρωπού από τους Αθηναίους

11 Ἔστι τοίνυν τοιοῦτός τις λόγος παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων, ὡς κομίσασθαι τὸν Ὠρωπὸν ἡμᾶς ἐγχειρεῖν δεῖ, εἰ δὲ τοὺς βοηθήσαντας ἂν ἡμῖν νῦν ἐπ' αὐτὸν ἐχθροὺς κτησόμεθα, οὐχ ἕξομεν συμμάχους. ἐγὼ δὲ τὸ μὲν κομίσασθαι Ὠρωπὸν πειρᾶσθαι δεῖν φημι καὶ αὐτός· τὸ δ' ἐχθροὺς ἡμῖν Λακεδαιμονίους ἔσεσθαι νῦν, ἐὰν ποιώμεθα συμμάχους Ἀρκάδων τοὺς βουλομένους ἡμῖν εἶναι φίλους, μόνοις οὐδ' εἰπεῖν ἐξεῖναι νομίζω τοῖς πείσασιν ὑμᾶς, ὅτ' ἐκινδύνευον Λακεδαι-
12 μόνιοι, βοηθεῖν. οὐ γὰρ ταῦτα λέγοντες ἔπεισαν ὑμᾶς, πάντων Πελοποννησίων ἐλθόντων ὡς ὑμᾶς καὶ μεθ' ὑμῶν ἀξιούντων ἐπὶ τοὺς Λακεδαιμονίους ἰέναι, τοὺς μὲν μὴ προσδέξασθαι (καὶ διὰ τοῦθ', ὅπερ ἦν ὑπόλοιπον αὐτοῖς, ἐπὶ Θηβαίους ἦλθον), ὑπὲρ δὲ τῆς Λακεδαιμονίων σωτηρίας καὶ χρήματ' εἰσφέρειν καὶ τοῖς σώμασι κινδυνεύειν· οὐδ' ἂν ὑμεῖς ἠθελήσατε δήπου σῴζειν αὐτούς, εἰ τοῦτο προὔλεγον ὑμῖν, ὅτι σωθέντες, ἐὰν μὴ ποιεῖν ὅ τι βούλονται πάλιν αὐτοὺς ἐᾶτε καὶ ἀδικεῖν, οὐδεμίαν ὑμῖν χάριν ἕξουσι τῆς σωτηρίας.
13 καὶ μὴν εἰ σφόδρ' ἐναντίον ἐστὶ τοῖς Λακεδαιμονίων ἐπιχειρήμασιν τὸ τοὺς Ἀρκάδας ἡμᾶς συμμάχους ποιήσασθαι, προσήκει δήπου πλείω χάριν αὐτοὺς ἔχειν ὧν ἐσώθησαν ὑφ' ἡμῶν εἰς τοὺς ἐσχάτους ἐλθόντες κινδύνους ἢ ὧν ἀδικεῖν κωλύονται νῦν ὀργίζεσθαι. ὥστε πῶς οὐ βοηθήσουσιν ἡμῖν ἐπ' Ὠρωπόν, ἢ κάκιστοι πάντων ἀνθρώπων δόξουσιν εἶναι; μὰ τοὺς θεοὺς ἔγωγ' οὐχ ὁρῶ.

Γλωσσικά σχόλια

§11 **λόγος** επιχείρηση, άποψη

ἔστι υπάρχει, διατυπώνεται, εκφράζεται

οἱ ἀντιλέγοντες (ἀντιλέγω, πρβλ. ἀντίλογος) όσοι φέρνουν αντίρρηση, όσοι έχουν αντίθετη γνώμη (ενν. **ἐμοί**: όσοι με αντιπολιτεύονται, είναι αντίθετοι, αντίπαλοι σ' εμένα)

ὡς κομίσασθαι... (ειδ. πρότ., επεξήγ. στο: **τοιοῦτός τις λόγος**)

κομίζομαι (επ)ανακτώ, παίρνω πίσω, ανακαταλαμβάνω

ἐγχειρῶ (-έω) επιχειρώ, προσπαθώ (<**ἐν** + **χείρ** = χέρι). Πρβλ. ἐγχείρημα (προσπάθεια), ἐγχείρησις (επιχείρηση, προσπάθεια) # ἐγχείρισις (<ἐγχειρίζω = δίνω στα χέρια κάποιου) = παράδοση στα χέρια κάποιου (π.χ. επιστολής). Πρβλ. επίσης το ν.ε. εγχείρηση (ιατρ., χειρουργική επέμβαση).

κτῶμαι ἐχθρούς (κατηγορ.) κάνω εχθρούς

τούς βοηθήσαντας ἄν (αντικ. στο «κτησόμεθα», επιθετ. μτχ. δυνητική = τούτους, οἳ βοηθήσειαν ἄν) = αυτούς που θα (μας) βοηθούσαν - ή μπορούν να (μας) βοηθήσουν

ἐπ' αὐτόν (ενν. τὸν **Ὠρωπόν**) για την ανάκτηση (του Ωρωπού: σκοπός)

ἐγώ δέ... καί αὐτός (η σειρά του λόγου): **Ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸς φημὶ δεῖν πειρᾶσθαι (ἡμᾶς) κομίσασθαι τὸν Ὠρωπὸν** = κι εγώ ο ίδιος υποστηρίζω ότι πρέπει να προσπαθήσουμε να ανακτήσουμε τον Ωρωπό

ἔξεστιν είναι δυνατόν, επιτρέπεται, υπάρχει το δικαίωμα

οὐδ' (= επιδοτικό) εἰπεῖν ἐξεῖναι = **οὐκ ἔξεστιν οὐδ' εἰπεῖν** = δεν επιτρέπεται, δεν έχουν το δικαίωμα ούτε να το πουν (**οὐδ' εἰπεῖν**, ενν. τοῦτο, δηλ. **ἐχθροὺς ἡμῖν ἔσεσθαι Λακεδαιμονίους**)

τοῖς πείσασιν (είναι οι ίδιοι που τώρα χαλεπαίνουσι τοῖς Μεγαλοπολίταις) = αυτοί που σας έπεισαν

§12 **Ἔπεισαν** (ενν. Υ. οἱ **ἀντιλέγοντες**) **ὑμᾶς** (δηλ. (δεν) σας έπεισαν (οι αντίπαλοί μου να

τους Αθηναίους), (ενν. **βοηθεῖν Λακεδαιμονιοις**), ταῦτα λέγοντες (τροπ. μτχ.)	βοηθείτε τους Λακεδαιμονίους) χρησιμοποιώντας αυτά τα επιχειρήματα
ἐλθόντων - ἀξιούντων (γεν. απόλ. χρον. μτχ.)	ὅτε ἦλθον - ὅτε ἠξίουν
ὡς ὑμᾶς	σ' εσάς (**ὡς**: καταχρηστική πρόθεση + αιτιατ. προσώπου από ρ. κίνησης)
ἰέναι (εἶμι) (ενν. Υ: Πελοποννησίους)	να προχωρήσουν (βαδίσουν, επιτεθούν)
μὴ προσδέξασθαι, εἰσφέρειν, κινδυνεύειν	τελ. απρμφ. επεξηγ. στο **ταῦτα**
ἀξιῶ (-όω) (<ἄξιος)	θεωρώ άξιο, απαιτώ, αξιώνω
προσδέχομαί τινα	δέχομαι κάποιον (ως σύμμαχο)
ἐπὶ Θηβαίους	προς τους Θηβαίους (κατεύθυνση)
ὑπόλοιπόν ἐστί τινι	υπολείπεται (απομένει) σε κάποιον
κινδυνεύω τῷ σώματι	ριψοκινδυνεύω, βάζω σε κίνδυνο τη ζωή μου
δήπου	βέβαια, αναμφίβολα
ὅτι σωθέντες...	ειδ. πρότ., επεξήγ. στο *τοῦτο = ὅτι δηλ.*,
ἕξουσι...	*αν σωθούν... δεν θα σας ευγνωμονούν...*
χάριν ἔχω τινὶ τῆς σωτηρίας	ευγνωμονώ κάποιον για τη σωτηρία (μου)
τὰ ἐπιχειρήματα	τα σχέδια, οι ενέργειες, οι βλέψεις
§13 ***ποιοῦμαί τινα*** (αντικ.) ***τι*** (κατηγορ.)	κάνω, καθιστώ κάποιον κάτι
σφόδρα ἐναντίον	τελείως αντίθετο, εκ διαμέτρου αντίθετο
προσήκει	αρμόζει, πρέπει
ὧν	**τούτων** (γεν. της αιτίας) **ἃ** (σύστ. αντικ.)
ὧν ἐσώθησαν ὑφ' ὑμῶν	για όσα εκάματε (επράξατε) για τη σωτηρία τους
ὧν ἀδικεῖν κωλύονται	για όσες αδικίες εμποδίζονται να κάμουν (**ὧν** = **τούτων**: γεν. της αιτίας, από το ὀργίζεσθαι, **ἃ** = σύστ. αντικ. στο **ἀδικεῖν** (= ἃς ἀδικίας)
ἐπ' Ὠρωπόν	για την ανάκτηση του Ωρωπού
ἢ (εἰ) δόξουσιν εἶναι	παρά αν θα φανούν πως είναι
κάκιστοι	οι πιο αχάριστοι

Ερμηνευτικά σχόλια

§§11-18 Στο τμήμα αυτό του λόγου παρουσιάζονται οι φόβοι των αντιπάλων του Δημοσθένη για την ανάκτηση του Ωρωπού, χωρίς τη βοήθεια της Σπάρτης (§§11-13) και ο ισχυρισμός τους ότι φαίνεται ασυνεπής η εξωτερική πολιτική της πόλης τους (14-15). Ο ίδιος ο ρήτορας αμφισβητεί την ειλικρίνεια των Σπαρτιατών που προτείνουν τη ρύθμιση εδαφικών διεκδικήσεων εντός και εκτός της Πελοποννήσου (16-18).

Για ν' αντικρούσει αυτά ο Δημοσθένης παρουσιάζει επιχειρήματα λογικά, ιστορικά ή άλλα που συμφωνούν με τις αρχές του διεθνούς δικαίου, της ισορροπίας των δυνάμεων, της ισότητας των κρατών και της αμοιβαιότητας.

Οργανώνει το λόγο του μεθοδικά, με σαφήνεια, ρεαλισμό και αντικειμενικότητα. Και απαντά στους ισχυρισμούς των αντιπάλων του:

§§11-13 Συμφωνεί με την ανάκτηση του Ωρωπού (***ἐγώ... φημὶ καὶ αὐτός***). Επισημαίνει την ανακολουθία των πολιτικών αντιπάλων του. Με άλλα επιχειρήματα στο παρελθόν έπεισαν τους Αθηναίους να βοηθήσουν τη Σπάρτη που κινδύνευε (***τοῖς πείσασιν ὑμᾶς... βοηθεῖν***) και ν' απορρίψουν το αίτημα όλων των Πελοποννησίων για συμμαχία με την πόλη τους (***πάντων Πελοποννησίων ἐλθόντων... μὴ προσδέξασθαι...***), εξωθώντας τους Πελοποννησίους σε συμμαχία με τη Θήβα (... ***ἐπὶ Θηβαίους ἦλθον...***). Η λογική επιβάλλει όχι να οργίζονται τώρα οι Λακεδαιμόνιοι, γιατί εμποδίζουμε τις αδικίες τους (***ἢ ὧν ἀδικεῖν... ὀργίζεσθαι***), αλλά να μας ευγνωμονούν, γιατί τους σώσαμε παλαιότερα (***πλείω χάριν... ἔχειν... ὧν ἐσώθησαν ὑφ' ἡμῶν...***). Και το λογικό-ηθικό συμπέρασμα του Δημοσθένη: Αν δεν μας βοηθήσουν οι Λακεδαιμόνιοι στην ανάκτηση του Ωρωπού θα είναι αχάριστοι (***ὥστε... ἢ κάκιστοι πάντων ἀνθρώπων...***).

§11 ***κομίσασθαι τὸν Ὠρωπόν*** Αναφέρεται ο ρήτορας στη γνωστή πρόταση του Αρχίδαμου (βλ. §16). Ο Ωρωπός, σημαντική για τους Αθηναίους τοποθεσία στα ΒΔ σύνορα της Αττικής απέναντι από την Ερέτρια, αποτελούσε συχνά αιτία διαμάχης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Θήβα. Φαίνεται πως ανήκε αρχικά στους Βοιωτούς, μετά όμως πέρασε στη σφαίρα επιρροής της Αθήνας. Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα

τον κατέλαβαν οι Θηβαίοι και οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν ν' αναστείλουν τις διεκδικήσεις τους επί του Ωρωπού για αργότερα. (βλ. Επίμετρο, Ξενοφ. Έλλην. 7, 4, 1). Αυτές τις διεκδικήσεις αναβιώνει η δελεαστική πρόταση του Αρχίδαμου η οποία, μέσα στη γενικότητα της διατύπωσής της, υποκρύπτει ιδιοτελείς ανάλογες διεκδικήσεις της Σπάρτης στο μέλλον. Θα τις επισημάνει με διορατικότητα ο Δημοσθένης στη συνέχεια του λόγου του (§16 κ.εξ.). Τελικά ο Ωρωπός επανήλθε στην κατοχή της Αθήνας μετά τη μάχη της Χαιρωνείας (338 π.Χ.).

τοὺς βοηθήσαντας ἂν ἡμῖν ἐπ' αὐτὸν «Οι Λακεδαιμόνιοι μπορούν να μας βοηθήσουν για την ανάκτηση του Ωρωπού. Αν όμως συμμαχήσουμε τώρα με τους Αρκάδες, αυτοί θα γίνουν εχθροί μας». Τονίζει ο Δημοσθένης τους ισχυρισμούς των αντιπάλων του για να τους αντικρούσει στη συνέχεια, αποκαλύπτοντας με λογική σκέψη, σαφή και ρεαλιστική, τόσο την ανακολουθία των συμβουλών τους προς τον αθηναϊκό δήμο όσο και την αγνωμοσύνη των Λακεδαιμονίων.

§12

ἐλθόντων (πάντων Πελοποννησίων) Δυο χρόνια μετά τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) οι Λακεδαιμόνιοι εισέβαλαν στην Αρκαδία και κατέλαβαν τον Ορχομενό. Σε μάχη που ακολούθησε οι Αρκάδες νίκησαν τους Λακεδαιμονίους. Φοβούμενοι όμως την ισχύ της Σπάρτης, σε συνεννόηση με τους Αργείους και τους Ηλείους, έστειλαν κοινή αντιπροσωπεία στην Αθήνα για βοήθεια (το **πάντων** του Δημοσθένη εδώ είναι ρητορική υπερβολή). Οι Αθηναίοι πείσθηκαν από τις εισηγήσεις των πολιτικών αντιπάλων του Δημοσθένη και δεν δέχτηκαν τους Πελοποννησίους, οι οποίοι στράφηκαν στη Θήβα και έλαβαν βοήθεια. Τότε οι Λακεδαιμόνιοι, θορυβημένοι από την παρουσία θηβαϊκού στρατού στην Πελοπόννησο, ζήτησαν και έλαβαν μεγάλη στρατιωτική βοήθεια από την Αθήνα (12.000 άνδρες υπό τον Ιφικράτη).

§13 ***ὧν ἐσώθησαν... ἢ ὧν ἀδικεῖν...*** Επισημαίνεται το χιαστό σχήμα στη σειρά παράθεσης των νοημάτων που συνάπτονται με το ***προσήκει***:

προσήκει πλείω χάριν ἔχειν — ὧν ἐσώθησαν ὑφ' ἡμῶν

ἢ ὧν ἀδικεῖν κωλύονται — (προσήκει) ὀργίζεσθαι

Ασκήσεις

1) Να καταγραφούν οι εμπρόθετοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί της §12 κατά ομάδες επιρρηματικής σχέσης που δηλώνουν.
2) Να καταγράψετε τις επιθετικές μετοχές της §11 και να τις αναλύσετε σε δευτερεύουσα πρόταση.
3) Με ποιες λέξεις (απλές ή σύνθετες) της §11 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: αντίρρηση, κόμιστρα, εγχείρηση, σχήμα, πειρατής, απόφαση, προφήτης, ρήτορας, εξουσία, νόμος, πεποίθηση.
4) Με ποιο ρήμα της §13 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: όψη, είδος, ιδέα, ύποπτος, υποψία. Να σχηματίσετε φράσεις της ν.ε. με τις λέξεις αυτές.
5) ***εἰ κτησόμεθα... οὐχ ἕξομεν*** (§11): Να μετασχηματισθεί ο υποθετικός λόγος στα υπόλοιπα είδη.
6) Οι πολιτικοί αντίπαλοι του Δημοσθένη θεωρούν αναγκαία την ανάκτηση του Ωρωπού, αλλά δυνατή μόνο με κάποιες προϋποθέσεις. Ποιες είναι αυτές και με ποια συλλογιστική τις θεμελιώνουν;
7) Διαπιστώνει ο Δημοσθένης κάποια αντίφαση ανάμεσα στη σημερινή στάση των αντιπάλων του προς τους Αρκάδες και στην παλαιότερη των ίδιων προς τους κινδυνεύοντες τότε Λακεδαιμονίους. Να την προσδιορίσετε και να τη συσχετίσετε: α) με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της Αθήνας, β) με το ενδεχόμενο που διατυπώνει ο Δημοσθένης για διαφορετική απόφαση της Εκκλησίας του Δήμου στο παλαιότερο αίτημα των Λακεδαιμονίων για βοήθεια.
8) Ποια στάση των Λακεδαιμονίων θεωρεί ορθότερη ο Δημοσθένης σχετικά με το ζήτημα του Ωρωπού; και
   α) πώς τεκμηριώνει την άποψή του;
   β) Τι συνεπάγεται για τους Λακεδαιμονίους παρέκκλιση από τη στάση αυτή;

Κείμενο

6_2) §§14-15
Αμετάβλητη η εξωτερική πολιτική της Αθήνας

14 Θαυμάζω τοίνυν καὶ τῶν λεγόντων τοῦτον τὸν λόγον, ὡς εἰ συμμάχους ποιησόμεθ' Ἀρκάδας καὶ ταῦτα πράξομεν, μεταβάλλεσθαι δόξει καὶ οὐδὲν ἔχειν πιστὸν ἡ πόλις. ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖ τοὐναντίον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. διὰ τί; ὅτι τῶν πάντων οὐδέν' ἂν ἀντειπεῖν οἴομαι ὡς οὐ καὶ Λακεδαιμονίους καὶ πρότερον Θηβαίους καὶ τὸ τελευταῖον Εὐβοέας ἔσωσεν ἡ πόλις, καὶ μετὰ ταῦτα συμμάχους ἐποιήσατο, ἕν
15 τι καὶ ταὔτ' ἀεὶ βουλομένη πράττειν. ἔστι δὲ τοῦτο τί; τοὺς ἀδικουμένους σῴζειν. εἰ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχει, οὐκέτ' ἂν ἡμεῖς εἴημεν οἱ μεταβαλλόμενοι, ἀλλ' οἱ μὴ 'θέλοντες τοῖς δικαίοις ἐμμένειν, καὶ φανήσεται τὰ πράγματ' ἀεὶ διὰ τοὺς πλεονεκτεῖν βουλομένους μεταβαλλόμενα, οὐχ ἡ πόλις ἡμῶν.

Γλωσσικά σχόλια

§14

θαυμάζω	απορώ, παραξενεύομαι, εκπλήσσομαι
λόγος	ισχυρισμός, γνώμη, επιχείρημα
δόξει	(προσωπικό, Υ ***ἡ πόλις***), θα φανεί (η πόλη)
καὶ ταῦτα πράξομεν	και θα εφαρμόσουμε αυτή την πολιτική (ενν. ***ἃ ἐγὼ κελεύω*** = όσα προτείνω, αυτά που θέλω να γίνουν)
μεταβάλλομαι	αλλάζω (πολιτική, πολιτικό προσανατολισμό)
οὐδὲν ἔχειν πιστὸν	ότι δεν εμπνέει καμιά εμπιστοσύνη, ότι είναι τελείως αναξιόπιστη
γάρ	(αιτιολογεί το ***θαυμάζω*** της προηγούμενης περιόδου)

τῶν πάντων (ενν. ἀνθρώπων: γεν. διαιρ.): επιθ. προσδ.	από το σύνολο (των ανθρώπων)
διὰ τί; ὅτι... οἴομαι	(ρητορικό σχήμα υποφοράς και ανθυποφοράς - Ο ρήτορας ερωτά και ακολούθως απαντά ο ίδιος)
ἂν ἀντειπεῖν	(δυνητ. απρμφ. = **ἀντείποι ἄν**, ενν. **εἴ τις τοῦτο φαίη**)
ταὐτ(ο)	(<τὸ αὐτό = το ίδιο: κράση και έκθλιψη) (ταυτότητα)
§15 ***ἐμμένω*** (<ἐν + μένω)	(παρα)μένω σταθερός (πρβλ. ἐμμονή, έμμονη ιδέα)
διὰ τοὺς βουλομένους (αιτία) **πλεονεκτεῖν**	εξ αιτίας αυτών που θέλουν (επιδιώκουν) να πλεονεκτούν, που απαιτούν περισσότερα απ' όσα δικαιούνται
πλεονεκτῶ (<πλεονέκτης <πλεονεξία <πλέον + ἔχω)	είμαι πλεονέκτης, έχω πλεονεκτικές διαθέσεις, θέλω να έχω την κυριαρχία.
οὐχ ἡ πόλις ἡμῶν	(ενν. **φανήσεται μεταβαλλομένη**)

Ερμηνευτικά σχόλια

§§14-15 «Είναι ν' απορεί κανείς με τον ισχυρισμό των αντιπάλων μου ότι η πόλη μας φαίνεται να μην ακολουθεί σταθερή εξωτερική πολιτική (***θαυμάζω... καὶ τῶν λεγόντων... μεταβάλλεσθαι δόξει***) και συνεπώς είναι αναξιόπιστη (***οὐδὲν ἔχειν πιστόν***)». Η γνώμη του Δημοσθένη είναι εντελώς αντίθετη και στηρίζεται σε ιστορικά παραδείγματα (αντικειμενικότητα) αναμφισβήτητα (***ἐμοὶ... δοκεῖ τοὐναντίον..., οὐδέν' ἂν ἀντειπεῖν οἴομαι***). Η Αθήνα με πολλή γενναιοδωρία έσωσε στο παρελθόν τους Θηβαίους, τους Λακεδαιμονίους και τους Ευβοείς και τους έκαμε συμμάχους έπειτα (***Λακεδαιμονίους... Θηβαίους... Εὐβοέας ἔσωσεν ἡ πόλις...***). Κριτήριο και κίνητρο των ενεργειών της τότε ήταν η σωτηρία των αδικουμένων (***δίκαιον***) (***τοὺς ἀδικουμένους σώζειν***). Και τώρα πρέπει να μείνει σταθερή στην ίδια αρχή, δηλ. να βοηθήσει τους αδικουμένους Μεγαλοπολίτες. Ποιος λοιπόν αλλάζει πολιτική στάση; Η πόλη μας που μένει σταθερή στις αρχές του δικαίου και της ισότητας των κρατών (διεθνές δίκαιο) (εξυπηρετώντας παράλληλα και το δικό της συμφέρον) ή όσοι παραβιάζουν το δίκαιο (= οι Λακεδαιμόνιοι) από πλεονεξία και ηγεμονι-

κή διάθεση;

§14 *Λακεδαιμονίους (ἔσωσεν ἡ πόλις)* Πρέπει να αναφέρεται ο Δημοσθένης στην περίπτωση του Ιφικράτη (βλ. το σχόλιο §12: **ἐλθόντων πάντων Πελοποννησίων**), κυρίως όμως στη βοήθεια των Αθηναίων κατά τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.).

πρότερον Θηβαίους Εννοεί τη βοήθεια των Αθηναίων (379 π.Χ.) για την απελευθέρωση της Θήβας από τους Σπαρτιάτες, που είχαν καταλάβει την Καδμεία, την ακρόπολη των Θηβών το 382 π.Χ. (βλ. Εισαγωγή, «Το Ιστορικό πλαίσιο του λόγου»)

Εὐβοέας Το 358 π.Χ. οι Αθηναίοι έστειλαν στην Εύβοια στρατιωτική δύναμη με διοικητή τον στρατηγό Τιμόθεο, γιο του Κόνωνα, ο οποίος ανάγκασε τους Θηβαίους να εκκενώσουν το νησί, το οποίο εντάσσεται στη Δεύτερη Αθηναϊκή συμμαχία. Στο ίδιο γεγονός αναφέρεται ο Δημοσθένης στους λόγους του *Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ* §74 «**ἴστε γὰρ δήπου τοῦθ' ὅτι Τιμόθεός ποτ' ἐκεῖνος ἐν ὑμῖν ἐδημηγόρησεν ὡς δεῖ βοηθεῖν καὶ τοὺς Εὐβοέας σώζειν, ὅτε Θηβαῖοι κατεδουλοῦντ' αὐτούς**» και στον *Κατ' Ἀνδροτίωνος* §14 «**ἴσθ' ὅτι πρώην Εὐβοεῦσιν ἡμερῶν τριῶν ἐβοηθήσατε καὶ Θηβαίους ὑποσπόνδους** (= προστατευόμενους από συμφωνία) **ἀπεπέμψατε**».

§15 *τοὺς ἀδικουμένους σώζειν* Ο Δημοσθένης αναφέρεται συχνά σ' αυτήν την ιδέα παρουσιάζοντάς την ως ένα χαρακτηριστικό της αθηναϊκής πολιτικής. Αλλού τη συνδέει ρητά με το *συμφέρον* και την εδαφική ακεραιότητα της πόλης.

§§14-15 Με λόγο σύντομο, περιεκτικό, σαφή και με λογική ακολουθία διαρθρωμένο, ο Δημοσθένης θεμελιώνει την άποψή του ότι η αθηναϊκή εξωτερική πολιτική είναι σταθερή και εμπνέεται από την ιδέα της σωτηρίας όσων αδικούνται. Κυρίαρχο ρόλο σ' αυτό έχουν κυρίως οι ρηματικοί τύποι (στην παρεμφατική, απαρεμφατική και μετοχική τους μορφή) με άξονα τα: **μεταβάλλεσθαι δόξει**, (οὐκέτ'... ἡμεῖς) **οἱ μεταβαλλόμενοι**, ἀλλ' (εἶεν ἂν **οἱ μεταβαλλόμενοι**), (φανήσεται τὰ πράγματα) **μεταβαλλόμενα**, **ἔσωσεν** (ἡ πόλις), (τοὺς ἀδικουμένους) **σώζειν** (ἡ πόλις), ... καὶ... **συμμάχους ἐποιήσατο** (ἡ πόλις). Δηλ. η Αθήνα δεν αλλάζει εξωτερική πολιτική, αλλά μένει σταθερή σ' αυτήν. Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής σώζει όσους αδικούνται και έπειτα τους κάνει συμμάχους της.

Ασκήσεις

1) Να καταγραφούν τα τριτόκλιτα ουσιαστικά και οι επιμεριστικές αντωνυμίες του κειμένου (§§14-15) και να γραφεί η γενική και δοτική στον ενικό και πληθυντικό αριθμό (για όσα έχουν και πληθυντικό αριθμό).
2) Να εντοπίσετε στο κείμενο περιπτώσεις «αττικής σύνταξης». Να κλίνετε τα αντίστοιχα ρήματα στην ευκτική αορ. β' στη φωνή που βρίσκεται το καθένα στο κείμενο.
3) ***εἰ ποιησόμεθα... ἡ πόλις***: (§14) Να μετασχηματιστεί ο υποθετικός λόγος στα υπόλοιπα είδη.
4) ***ὅτι τῶν πάντων... οἴομαι... ἡ πόλις***: (§14) Να μετατραπεί ο πλάγιος λόγος σε ευθύ.
5) ***δόξει καὶ οὐδὲν... ἡ πόλις***: (§14) Να μετατραπεί η σύνταξη σε απρόσωπη. Ποια η διαφορά στη σημασία από την προσωπική;
6) Ο Δημοσθένης διαφωνεί με τον ισχυρισμό μερικών ότι βοήθεια προς τους Αρκάδες σημαίνει αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας. Πώς θεμελιώνει τη διαφωνία του;

Νόμισμα της Μεσσήνης. Στη μια όψη φέρει την Κεφαλή της Δήμητρας και στην άλλη τον Δία με τον Κεραυνό. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο. (Εκδ. Αθηνών).

Κείμενο

63)§§16-18

Υστερόβουλες και επικίνδυνες οι προτάσεις των Λακεδαιμονίων

16 Δοκοῦσι δέ μοι Λακεδαιμόνιοι μάλα δεινῶν ἔργον ἀνθρώπων ποιεῖν. νῦν γάρ φασιν ἐκεῖνοι δεῖν Ἠλείους μὲν τῆς Τριφυλίας τινὰ κομίσασθαι, Φλειασίους δὲ τὸ Τρικάρανον, ἄλλους δέ τινας τῶν Ἀρκάδων τὴν αὑτῶν, καὶ τὸν Ὠρωπὸν ἡμᾶς, οὐχ ἵν' ἑκάστους ἡμῶν ἴδωσιν ἔχοντας τὰ αὑτῶν, οὐδ' ὀλίγου δεῖ· ὀψὲ γὰρ ἂν φιλάνθρωποι γεγονότες εἶεν·
17 ἀλλ' ἵνα πᾶσι δοκῶσι συμπράττειν ὅπως ἕκαστοι κομίσωνται ταῦθ' ἅ φασιν αὑτῶν εἶναι, ἐπειδὰν δ' ἴωσ' ἐπὶ Μεσσήνην αὐτοί, συστρατεύωνται πάντες αὐτοῖς οὗτοι καὶ βοηθῶσι προθύμως, ἢ δοκῶσ' ἀδικεῖν, περὶ ὧν ἔφασαν ἕκαστοι σφῶν αὐτῶν εἶναι συμψήφους λαβόντες ἐκείνους, μὴ
18 τὴν ὁμοίαν αὐτοῖς [χάριν] ἀποδιδόντες. ἐγὼ δὲ νομίζω τὴν πόλιν, πρῶτον μὲν καὶ χωρὶς τοῦ καθυφεῖναι Λακεδαιμονίοις τινὰς Ἀρκάδων, Ὠρωπὸν ἂν κομίσασθαι, καὶ μετ' ἐκείνων, ἂν τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλωσι, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων τῶν οὐκ οἰομένων δεῖν Θηβαίους ἐᾶν ἔχειν τἀλλότρια. εἰ δ' ἄρα τοῦτ' εὔδηλον ἡμῖν γένοιτο, ὅτι μὴ Λακεδαιμονίους ἐῶντες τὴν Πελοπόννησον καταστρέψασθαι οὐχ οἷοί τ' ἐσόμεθ' Ὠρωπὸν λαβεῖν, αἱρετώτερον, εἰ οἷόν τ' εἰπεῖν, ἡγοῦμαι τὸν Ὠρωπὸν ἐᾶν ἢ Λακεδαιμονίοις Μεσσήνην προέσθαι καὶ Πελοπόννησον. οὐ γὰρ ἂν ἡγοῦμαι περὶ τούτου μόνον ἡμῖν εἶναι τὸν λόγον πρὸς ἐκείνους, ἀλλ' –ἐάσω τό γ' ἐπελθὸν εἰπεῖν μοι· περὶ πολλῶν δ' ἂν οἶμαι κίνδυνον ἡμῖν γενέσθαι.

Γλωσσικά σχόλια

§16	***δοκῶ*** (προσωπ.) + δοτ. προσωπ. (του κρίνοντος προσώπου)	έχω τη γνώμη, νομίζω, μου φαίνεται ...
	δεινός	φοβερός, επιτήδειος, επικίνδυνος, πανούργος
	κομίζομαί τι	(επ)ανακτώ, αποκτώ πάλι, παίρνω κάτι πίσω (βλ. και §11)
	τὴν αὑτῶν (ενν. χώραν) αυτοπαθ. αντων. γ' προσώπου	τη χώρα τους
	τὰ αὑτῶν (= ***ἑαυτῶν***)	τα δικά τους, όσα τους ανήκαν
	οὐχ ἵν'... ἴδωσιν	όχι γιατί θέλουν, περιμένουν να δουν (σκοπός-προσδοκία)
	οὐδ' ὀλίγου δεῖ	ούτε κατά προσέγγιση, καθόλου, κάθε άλλο!
	ὀψὲ	αργά, όψιμα (ως α' συνθετικό γίνεται ***ὀψι-***, πρβλ. ὀψιμαθής = που μαθαίνει αργά, σε μεγάλη ηλικία, πρβλ. επίσης ὄψιμος, αντίθ. πρώιμος)
§17	***ἀλλά***	(ενν. φασὶν Λακεδαιμόνιοι ταῦτα ή τοῦτο)
	συμπράττω	βοηθώ, συνεργώ
	ἐπειδὰν ἴωσι (εἶμι = θα πάω)	όταν θα πάνε (εκστρατεύσουν, βαδίσουν)
	(ἵνα) συστρατεύωνται... καὶ (ἵνα) βοηθῶσι (τελ. προτ.)	για να εκστρατεύουν μαζί... και να βοηθούν
	ἢ (ἵνα) δοκῶσιν ἀδικεῖν	ή, (αλλιώς, διαφορετικά) (για) να φανούν άδικοι, να γίνει φανερό πως αδικούν
	σύμψηφος	ομόψηφος, που ψηφίζει όμοια, σύμφωνος, βοηθός (***συμψήφους*** = κατηγορ. του αντικειμ. ἐκείνους)
	λαβόντες (εναντιωμ. μτχ.)	αν και είχαν εξασφαλίσει (τη σύμφωνη γνώμη τους)
	ἀποδιδόντες	(υποθετ. ή αιτιολογ. μτχ.)
	τὴν ὁμοίαν	την ίδια (βοήθεια ή ευγνωμοσύνη)
	περὶ ὧν (= περὶ ἐκείνων ἅ)	γι' αυτά που..., για όσα... (η σειρά του λόγου: (φασὶ Λακεδαιμόνιοι ταῦτα)... ἢ (ἵνα) **δοκῶσ' ἀδικεῖν μὴ ἀποδιδόντες αὐτοῖς τὴν**

	ὁμοίαν, λαβόντες ἐκείνους συμψήφους περὶ ὧν (= περὶ ἐκείνων ἅ) **ἔφασαν ἕκαστοι εἶναι σφῶν αὐτῶν**) = για όσα ο καθένας απ'αυτούς ισχυριζόταν πως ήταν δικά του.
καθυφεῖναι (καθυφίημι <κατά + ὑπό + ἵημι = ρίχνω)	να αφήσουμε, να παραμελήσουμε δόλια, να εγκαταλείψουμε
καθυφίημί τινί (= Λακεδαιμονίοις) ***τινα*** (= τινάς)	εγκαταλείπω κάποιον στη διακριτική ευχέρεια, στην εξουσία («στο έλεος») κάποιου άλλου, τον «θυσιάζω»
ἐγὼ δὲ νομίζω τὴν πόλιν... Ὠρωπὸν ἂν κομίσασθαι	Εγώ αντίθετα (όμως) πιστεύω ότι η πόλη (μας)... θα μπορούσε να ανακτήσει τον Ωρωπό
μετ' ἐκείνων	(ενν. τῶν Λακεδαιμονίων)
τῶν οὐκ οἰομένων δεῖν (= τῶν οἰομένων οὐ δεῖν)	αυτούς που νομίζουν ότι δεν πρέπει
ἔχειν τἀλλότρια (= τὰ ἀλλότρια)	να κατέχουν τα ξένα (εδάφη)
εὔδηλος (<εὖ = καλά + δῆλος = φανερός)	κατάδηλος, ολοφάνερος
καταστρέφομαί τινα	υποτάσσω («μέσον ωφελείας»)
αἱρετώτερον (συγκριτ. του ρημ. επιθ. αἱρετός <μεσ. αἱροῦμαι = εκλέγω, προτιμώ)	(ότι είναι) προτιμότερο (= ενν. το απρμφ. **εἶναι**)
εἰ οἷόν τ' (ἐστιν) εἰπεῖν	αν είναι δυνατόν (μπορώ, επιτρέπεται) να μιλήσω, να το πω έτσι (δηλ. «εἰπεῖν», ενν. οὕτως ή τοῦτο)
προΐεμαι (προέσθαι = απρμφ. μέσου αορ. β')	αδιαφορώ, εγκαταλείπω, προδίδω, παραδίδω
περὶ τούτου	(δηλ. του Ὠρωποῦ)
λόγος	συνομιλία, συζήτηση, διαπραγματεύσεις
ἐάσω τὸ γ' ἐπελθὸν εἰπεῖν μοι	θ' αφήσω αυτό που ήρθε στο νου μου να πω
ἐπέρχεταί μοι εἰπεῖν	μου έρχεται στο νου να πω
ἀλλὰ - ἐάσω...	(«αποσιώπηση» βλ. ερμηνευτικά σχόλια)
περὶ πολλῶν... γενέσθαι	(η σειρά του λόγου) «**Οἶμαι δὲ γενέσθαι ἄν** (= ὅτι γένοιτ' ἄν) **ἡμῖν κίνδυνον περὶ πολλῶν**» = νομίζω πως θα κινδυνεύσουμε στο μέλλον για πολλά

Ερμηνευτικά σχόλια

§§16-18 Με λόγο χωρίς οξύτητα (***δοκοῦσι... δεινῶν ἔργον ἀνθρώπων ποιεῖν***, αντί να πει ο ρήτορας: *εἰσὶ δεινοὶ ἄνθρωποι* Λακεδαιμόνιοι) αλλά διεισδυτικό (***ὀψέ... ἂν φιλάνθρωποι γεγονότες εἶεν***) ο Δημοσθένης φτάνει στον πυρήνα της πρότασης του Αρχίδαμου (... ***ἐπειδὰν δ' ἴωσ' ἐπὶ Μεσσήνην αὐτοί***... (*ἵνα*) *συστρατεύωνται πάντες αὐτοῖς... καὶ βοηθῶσι προθύμως, ἢ δοκῶσ' ἀδικεῖν*). Για να συνεχίσει πάλι με το ζήτημα του Ωρωπού (αυτό το μέρος της πρότασης ενδιαφέρει πρωτίστως τους ακροατές του) υποστηρίζοντας (***νομίζω***) ότι για την ανάκτησή του (***κομίσασθαι τὸν Ὠρωπόν***) θα βοηθήσουν και οι άλλοι που πιστεύουν ότι οι Θηβαίοι κατέχουν ξένα εδάφη (***οὐ... δεῖν Θηβαίους ἐᾶν ἔχειν τἀλλότρια***), αλλά και οι ίδιοι οι Λακεδαιμόνιοι, αν είναι διατεθειμένοι ειλικρινά να σεβαστούν το δίκαιο (***καὶ μετ' ἐκείνων, ἂν τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλωσι***). Παρά ταύτα, για λόγους «διπλωματικού εξωραϊσμού» (W. Jaeger) θυσιάζει τον Ωρωπό (***αἱρετώτερον***, μικρή η θυσία) για να μην εγκαταλειφθεί η Μεσσήνη (δεν είναι δίκαιο) και όλη η Πελοπόννησος (...**Λακεδαιμονίους Μεσσήνην προέσθαι καὶ Πελοπόννησον**) (μεγάλη η θυσία). Γιατί τότε πολλοί θα είναι οι κίνδυνοι για τους Αθηναίους (***περὶ πολλῶν... κίνδυνον ἡμῖν γενέσθαι***) Ποιοι είναι αυτοί; Δεν τους αναφέρει ο ρήτορας (***ἐάσω τό γ' ἐπελθὸν εἰπεῖν μοι*** = «σχήμα αποσιώπησης»).

§16 ***Μάλα δεινῶν ἔργον ἀνθρώπων*** Οι Λακεδαιμόνιοι ενεργούν συνήθως με υστεροβουλία και δεν αποκαλύπτουν εξαρχής τα πραγματικά τους σχέδια, πιστεύει ο Δημοσθένης. Παρουσιάζουν τις προτάσεις τους με τρόπο επιτήδειο, ικανό να παραπλανήσει όσους δεν τις εξετάζουν με σύνεση και σοβαρότητα. Εδώ όμως ο Δημοσθένης μιλά γι' αυτούς με γλώσσα «διπλωματική» αλλά ταυτόχρονα και ειλικρινή. Θέλει ο λόγος του να είναι ευπρεπής αλλά και αποκαλυπτικός των μύχιων σκέψεων και μακροπρόθεσμων βλέψεων των Λακεδαιμονίων. Αντί του **δεινῶν** θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το «πονηρῶν» (= πανούργων, δολίων), γιατί αυτό είναι η ουσία της σκέψης του. Τούτο όμως θα εξερέθιζε τους φιλολάκωνες εκ των συμπατριωτών του και θα ήταν ίσως ο λόγος του γενικά λιγότερο πειστικός και αποτελεσματικός. Θα εκινείτο επίσης έξω από τα πλαίσια της ευπρεπούς αλλά και αμφίσημης διπλωματικής γλώσσας.

νῦν γάρ φασιν ἐκεῖνοι... Αναφέρει τις συγκεκριμένες προτάσεις των Λακεδαιμονίων ο Δημοσθένης για να δικαιολογήσει και εξηγήσει (**γάρ**: επεξηγηματικός) το προηγούμενο **δεινῶν**.

τῆς Τριφυλίας Η Τριφυλία ήταν μια μικρή περιοχή στη Δ. ακτή της Πελοποννήσου, στον Κυπαρισσιακό κόλπο, μεταξύ Ηλείας (με όριο τον Αλφειό) και της Μεσσηνίας (με όριο τη Νέδα). Στην αρχαιότητα φαίνεται πως βρισκόταν κάτω από την κυριαρχία των Ηλείων. Το 398 π.Χ., με τη βοήθεια της Σπάρτης, οι Τριφυλιακές πόλεις έγιναν ανεξάρτητες, αλλά μετά τη μάχη στα Λεύκτρα έγιναν υποτελείς των Ηλείων. Πάντως για πολλά χρόνια αποτελούσαν το «μήλο της έριδος» μεταξύ Ηλείων και Αρκάδων, και το 366 π.Χ. φαίνεται πως είναι στην κατοχή των δεύτερων. Επειδή οι Λακεδαιμόνιοι είχαν για τη Μεσσηνία τις ίδιες διεκδικήσεις που είχαν οι Ηλείοι για εδάφη της Τριφυλίας, γι' αυτό, κατά τον Δημοσθένη, η ικανοποίηση τώρα των Ηλείων θα δημιουργούσε ένα καλό προηγούμενο για τους Λακεδαιμονίους στο μέλλον.

Τρικάρανον Ήταν ένας λόφος, κοντά στον Φλ(ε)ιούντα, οχυρωμένος από τους Αργείους που τον κατέλαβαν (370-369 π.Χ.) και τον χρησιμοποιούσαν ως ορμητήριο εναντίον της πόλης, πιστής συμμάχου της Σπάρτης και μετά την ήττα της στα Λεύκτρα. (*«**Φλιάσιοι τοίνυν φίλοι μὲν ἐγένοντο Λακεδαιμονίοις..., σφαλέντων δ' αὐτῶν ἐν τῇ ἐν Λεύκτροις μάχῃ... πιστοὶ διέμειναν**...»* Ξεν. Έλλ. 7,2,2). Οφείλει την ονομασία στο σχήμα του, καθώς αποτελείται από τρεις κορυφές (πρβλ. **τό κάρηνον** = κεφάλι, μτφρ. βουνοκορφή. Επίσης πρβλ. **τό κάρα** = κεφάλι).

Φλειασίους Οι Φλειάσιοι (ή Φλιάσιοι) είναι οι κάτοικοι του Φλ(ε)ιούντα, αρχαίας πόλης της Αρκαδίας, στη δεξιά όχθη του μικρού ποταμού Ασωπού, που διέρρεε τη Φλιασία χώρα. Αρχικά ήταν ανεξάρτητη και αυτόνομη πόλη, μέλος της δωρικής εξάπολης της Πελοποννήσου (Άργος-Κόρινθος-Σικυώνα-Επίδαυρος-Τροιζήνα). Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα οι Φλιάσιοι είχαν συνάψει απλώς συνθήκη φιλίας με τους Θηβαίους. Η φιλία τους με τη Σπάρτη αποδίδει τώρα τους καρπούς της, γιατί στην πρόταση του Αρχίδαμου περιλαμβάνονται οι διεκδικήσεις τους για το Τρικάρανον.

§17 *ἢ δοκῶσ' ἀδικεῖν* Το σχέδιο των Λακεδαιμονίων ήταν να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι επιθυμούν την εξομάλυνση της κατάστασης στην Ελλάδα και την επαναφορά του status quo ante (**ἔχειν τά ἑαυτῶν**). Σιωπηρά λοιπόν εντάσσουν σ' αυτό και τις δικές τους

διεκδικήσεις επί της Μεσσηνίας. Βοηθούν τώρα τους άλλους για ανάκτηση των εδαφών που θεωρούν ότι τους ανήκουν από παλαιά και σε κάποια στιγμή θα ζητήσουν κι αυτοί ανάλογη βοήθεια (**ἵνα συστρατεύωνται πάντες αὐτοῖς...**) για τη Μεσσηνία. Αν αρνηθούν θα χαρακτηριστούν *άδικοι* και *αχάριστοι*.

§18 ***περὶ τούτου*** Δηλ. για τον Ωρωπό (*άλλοι*: για τη Μεσσήνη).

ἀλλ'-ἐάσω... εἰπεῖν μοι Ο Δημοσθένης φέρνει στο νου του τα χειρότερα, τον κίνδυνο δηλ. που μπορεί να απειλήσει την ίδια την Αθήνα, και ο οποίος θα προέλθει από την αναβίωση της σπαρτιατικής ηγεμονίας στην Πελοπόννησο. Για να διεγείρει το ενδιαφέρον των ακροατών του (και να τους εκφοβίσει ίσως) αποσιωπά αυτή του τη σκέψη. Γιατί του είναι αποκρουστική, αφού πρέπει να ανακαλέσει συνειρμούς από το οδυνηρό τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου.

Ασκήσεις

1) ***ἐᾶν, προέσθαι, ἐπελθόν, εἰπεῖν, οἶμαι, γενέσθαι*** (§18): Να κλιθεί η προστακτική στο χρόνο και στη φωνή που βρίσκεται το καθένα στο κείμενο.
2) Να καταγραφούν τα επιρρήματα των §§16, 17 και να γραφούν τα παραθετικά τους (εφόσον σχηματίζουν).
3) Να διατυπώσετε πάλι την §17 (***ἀλλ' ἵνα... ἀποδιδόντες***) θεωρώντας ότι μιλούν: α) οι Λακεδαιμόνιοι (π.χ. = ***ἀλλὰ (φαμὲν ταῦτα) ἵνα...***), β) όλοι όσοι αναφέρονται στην §16 (Ηλείοι, Φλειάσιοι κ.λπ.) (π.χ. ***ἀλλὰ φασὶν οἱ Λακεδαιμόνιοι ταῦτα ἵνα...***).
4) ***Δοκοῦσι... ποιεῖν*** (§16): Να μετατραπεί η σύνταξη σε απρόσωπη και να δηλωθεί η διαφορά της από την προσωπική.
5) Σε τι αποβλέπει πραγματικά, κατά την άποψη του Δημοσθένη, το σχέδιο των Λακεδαιμονίων για την τακτοποίηση εδαφικών διεκδικήσεων μέσα και έξω από την Πελοπόννησο;
6) Ο Δημοσθένης πιστεύει πως η ανάκτηση του Ωρωπού από την Αθήνα μπορεί να γίνει κάτω από ορισμένες συνθήκες. Ποιες είν' αυτές; Των ρηματικών τύπων που τις εκφράζουν να γραφούν το β' και γ' ενικό πρόσωπο στον παρατατικό της οριστικής της ίδιας φωνής.
7) Σε ποια περίπτωση και για ποιο σοβαρό λόγο πιστεύει ο Δημοσθένης ότι είναι δυνατόν ν' αποσύρουν οι Αθηναίοι τις διεκδικήσεις τους για τον Ωρωπό;

Κείμενο

γ)§§19-31

Οι Αθηναίοι πρέπει: α)να βοηθήσουν τώρα τους Αρκάδες, β)να προστατεύσουν τα δίκαια των βοιωτικών και πελοποννησιακών πόλεων από τις αυθαιρεσίες των Θηβαίων και των Σπαρτιατών και γ)να εξασφαλίσουν μόνο αυτοί τη σωτηρία των Μεγαλοπολιτών

19 Ἀλλὰ μὴν ἅ γέ φασιν πεπρᾶχθαι διὰ Θηβαίους τοῖς Μεγαλοπολίταις ὑπεναντία πρὸς ἡμᾶς, ἄτοπον νῦν [μὲν] ἐν κατηγορίας μέρει ποιεῖσθαι, βουλομένων δὲ γενέσθαι φίλων αὐτῶν, ἵνα τοὐναντίον εὖ ποιῶσιν ἡμᾶς, βασκαίνειν καὶ σκοπεῖν ἐξ ὅτου τρόπου μὴ γενήσονται, καὶ μὴ γιγνώσκειν ὅτι, ὅσῳ ἂν σπουδαιοτέρους τούτους περὶ Θηβαίους γεγενημένους ἀποδείξωσι, τοσούτῳ πλείονος ὀργῆς αὐτοὶ δικαίως ἂν τυγχάνοιεν, εἰ τοιούτων συμμάχων τὴν πόλιν, ὅτ' ἐφ' ὑμᾶς
20 προτέρους ἦλθον ἢ Θηβαίους, ἀπεστέρησαν. ἀλλ', οἶμαι, ταῦτα μέν ἐστι δεύτερον ἀνθρώπων βουλομένων ἑτέρων ποιῆσαι τούτους συμμάχους. ἐγὼ δ' οἶδα, ὅσ' ἂν ἐκ λογισμοῦ σκοπῶν τις εἰκάσαι, καὶ τοὺς πολλοὺς οἶμαι ὑμῶν ἐμοὶ ταὐτὰ φήσειν, ὅτι εἰ λήψονται Μεγάλην πόλιν Λακεδαιμόνιοι, κινδυνεύσει Μεσσήνη· εἰ δὲ καὶ ταύτην λήψονται, φήμ'
21 ἡμᾶς ἔσεσθαι συμμάχους Θηβαίων. πολὺ δὴ κάλλιον καὶ ἄμεινον τὴν μέν Θηβαίων συμμαχίαν αὐτοὺς παραλαβεῖν, τῇ δὲ Λακεδαιμονίων πλεονεξίᾳ μὴ 'πιτρέψαι, ἢ νῦν ὀκνοῦντας μὴ τοὺς Θηβαίων σώσωμεν συμμάχους, τούτους μὲν προέσθαι, πάλιν δὲ σῴζειν αὐτοὺς τοὺς Θηβαίους, καὶ προσέτ' ἐν φόβῳ καθεστάναι περὶ ἡμῶν αὐτῶν.

Μετάφραση

§19 Όσες όμως εχθρικές πράξεις ισχυρίζονται (οι αντίπαλοί μου) πως έχουν διαπράξει εναντίον μας[1] οι Μεγαλοπολίτες εξ αιτίας των Θηβαίων είναι αδικαιολόγητο να τις θεωρούμε τώρα ως κατηγορία εναντίον τους, κι ενώ αυτοί θέλουν να γίνουν φίλοι μας για να μας ευεργετούν ανταποδίδοντας τη φιλία μας, (είναι άτοπο) εμείς να τους κακολογούμε και να κοιτάζουμε με ποιο τρόπο δεν θα γίνουν· και δεν καταλαβαίνουν οι αντίπαλοί μου ότι όσο πιο σημαντικοί (για τους Θηβαίους) αποδείξουν πως υπήρξαν αυτοί[2] τόσο περισσότερο μπορεί να οργιστείτε εναντίον τους δικαιολογημένα, γιατί αποστέρησαν την πόλη μας από τέτοιους συμμάχους, όταν ήρθαν σ' εσάς πρώτα[3] οι Αρκάδες προτού να πάνε στους Θηβαίους.

Οι Μεγαλοπολίτες ζητούν τη φιλία των Αθηναίων

§20 Νομίζω όμως πως αυτή είναι η δεύτερη προσπάθεια κάποιων ανθρώπων[4] που θέλουν να τους κάμουν συμμάχους άλλων[5]. Εγώ εξάλλου γνωρίζω, όσο μπορεί να συμπεράνει κανείς εξετάζοντας με τη λογική του τα πράγματα, κι ελπίζω πως θα συμφωνήσουν μαζί μου οι περισσότεροι από σας, ότι θα κινδυνεύσει η Μεσσήνη, αν οι Λακεδαιμόνιοι καταλάβουν (κατακτήσουν) τη Μεγαλόπολη· κι αν κυριεύσουν κι αυτήν, τότε λέω πως εμείς θα γίνουμε σύμμαχοι των Θηβαίων[6].

Κινδυνεύει η Μεσσήνη, αν κατακτηθεί η Μεγαλόπολη από τους Σπαρτιάτες

§21 Είναι βέβαια εντιμότερο (τιμητικότερο) και πιο συμφέρον (δείγμα μεγάλης γενναιοδωρίας) να αναλάβουμε εμείς οι ίδιοι[7] τους συμμάχους[8] των Θηβαίων και να μην υποχωρήσουμε στην πλεονεξία των Λακεδαιμονίων, παρά, διστάζοντας τώρα μήπως σώσουμε τους συμμάχους των Θηβαίων, αυτούς μεν ν' αφήσουμε αβοήθητους (στην τύχη τους) να σώσουμε δε πάλι τους ίδιους τους Θηβαίους και επιπλέον να φοβόμαστε για τους ίδιους τους εαυτούς μας.

Οι Αθηναίοι πρέπει ν'αναλάβουν την προστασία των Μεγαλοπολιτών.

22 οὐ γὰρ ἔγωγ' ἀδεὲς τοῦθ' ὑπολαμβάνω τῇ πόλει, τὸ λαβεῖν Μεγάλην πόλιν Λακεδαιμονίους καὶ πάλιν γενέσθαι μεγάλους. ὁρῶ γὰρ αὐτοὺς καὶ νῦν οὐχ ὑπὲρ τοῦ μὴ παθεῖν τι κακὸν πολεμεῖν αἱρουμένους, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ κομίσασθαι τὴν πρότερον οὖσαν αὐτοῖς δύναμιν· ὧν δ', ὅτ' ἐκείνην εἶχον, ὠρέγοντο, ταῦθ' ὑμεῖς μᾶλλον ἴσως εἰδότες ἢ 'γὼ φοβοῖσθ' ἂν εἰκότως.

23 Ἡδέως δ' ἂν πυθοίμην τῶν λεγόντων καὶ τοὺς Θηβαίους μισεῖν φασκόντων καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, πότερ' ἑκάτεροι μισοῦσιν, οὓς δὴ μισοῦσιν, ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τοῦ συμφέροντος ὑμῖν, ἢ ὑπὲρ Λακεδαιμονίων μὲν Θηβαίους, ὑπὲρ δὲ Θηβαίων Λακεδαιμονίους ἑκάτεροι. εἰ μὲν γὰρ ὑπὲρ ἐκείνων, οὐδετέροις ὡς μαινομένοις πείθεσθαι προσήκει· εἰ δ' ὑπὲρ ὑμῶν φήσουσι, τί πέρα τοῦ καιροῦ τοὺς ἑτέρους ἐπαίρουσιν; ἔστι γάρ, ἔστι Θηβαίους ταπεινοὺς ποιεῖν ἄνευ τοῦ Λακεδαι-
24 μονίους ἰσχυροὺς καθιστάναι, καὶ πολύ γε ῥᾷον· ὡς δ', ἐγὼ πειράσομαι πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν. ἴσμεν ἅπαντες τοῦθ' ὅτι τὰ μὲν δίκαια πάντες, ἐὰν καὶ μὴ βούλωνται, μέχρι τού γ' αἰσχύνονται μὴ πράττειν, τοῖς δ' ἀδίκοις ἐναντιοῦνται φανερῶς, ἄλλως τε κἂν τινες βλάπτωνται· καὶ τοῦτο λυμαινόμενον πάνθ' εὑρήσομεν, καὶ ταύτην ἀρχὴν οὖσαν πάντων τῶν κακῶν, τὸ μὴ 'θέλειν τὰ δίκαια πράττειν ἁπλῶς.

§22 Γιατί εγώ τουλάχιστον αυτό θεωρώ επικίνδυνο για την πόλη, να καταλάβουν οι Λακεδαιμόνιοι τη Μεγαλόπολη και να ξαναγίνουν μεγάλοι. Επειδή βλέπω ότι αυτοί και τώρα επιλέγουν τον πόλεμο όχι για να μην πάθουν κάτι κακό, αλλά για να επανακτήσουν τη δύναμη που είχαν πρωτύτερα. Όσα δε ορέγονταν τότε, όταν είχαν εκείνη τη δύναμη, αυτά δικαιολογημένα να τα φοβάστε εσείς, επειδή ασφαλώς τα γνωρίζετε καλύτερα από μένα.

Οι Σπαρτιάτες επιδιώκουν να επανακτήσουν την παλαιά τους δύναμη.

§23 Ευχαρίστως θα ζητούσα να μάθω απ' αυτούς που μιλούν και ισχυρίζονται ότι μισούν και τους Θηβαίους και τους Λακεδαιμονίους, για ποιο λόγο ο καθένας τους μισεί, όποιον βέβαια μισεί, για σας και το συμφέρον σας, ή ο ένας μισεί τους Θηβαίους για χάρη των Λακεδαιμονίων κι ο άλλος τους Λακεδαιμονίους για χάρη των Θηβαίων. Γιατί, αν μισούν για το συμφέρον εκείνων, δεν αρμόζει ν' ακούτε ούτε τον ένα ούτε τον άλλο, γιατί σκέφτονται παράλογα. Αν όμως ισχυριστούν ότι τους μισούν για το συμφέρον σας, γιατί αναθαρρύνουν παράκαιρα τους άλλους;[9]

Ποιες πρέπει να είναι οι αρχές της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας

§24 Γιατί είναι δυνατόν, είναι όντως δυνατόν να ταπεινώσουμε τους Θηβαίους χωρίς να ισχυροποιήσουμε τους Λακεδαιμονίους[10], και μάλιστα πολύ εύκολα. Με ποιο τρόπο, εγώ θα προσπαθήσω να σας πω. Γνωρίζουμε όλοι μας τούτο, ότι τα δίκαια όλοι οι άνθρωποι, ενώ στην πραγματικότητα δεν θέλουν, ως ένα σημείο τουλάχιστον, ντρέπονται να μην τα πράττουν, και ότι εναντιώνονται φανερά στις αδικίες, ιδιαίτερα, όταν μερικοί βλάπτονται απ' αυτές. Και θα διαπιστώσουμε ότι αυτό τα καταστρέφει όλα κι αυτό είναι η αιτία όλων των κακών, το να μη θέλουμε οι άνθρωποι γενικά να πράττουμε τα δίκαια.

Αιτία όλων των δεινών είναι οι αδικίες.

25 ἵνα τοίνυν μὴ τοῦτ' ἐμποδὼν γένηται τῷ Θηβαίους γενέσθαι μικρούς, τὰς μὲν Θεσπιὰς καὶ τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὰς Πλαταιὰς κατοικίζεσθαι φῶμεν δεῖν καὶ συμπράττωμεν αὐτοῖς καὶ τοὺς ἄλλους ἀξιῶμεν (ταῦτα γὰρ καὶ καλὰ καὶ δίκαια, μὴ περιορᾶν πόλεις ἀρχαίας ἐξανεστώσας), τὴν δὲ Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην μὴ προώμεθα τοῖς ἀδικοῦσι, μηδ' ἐπὶ τῇ προφάσει τῇ Πλαταιῶν καὶ Θεσπιῶν τὰς οὔσας καὶ κατοικουμένας πόλεις ἀναιρεθείσας περιίδωμεν.

26 κἂν ᾖ ταῦτα πρόδηλα, οὐδεὶς ὅστις οὐ βουλήσεται παύσασθαι Θηβαίους ἔχοντας τὴν ἀλλοτρίαν· εἰ δὲ μή, πρῶτον μὲν ἐναντίους ἕξομεν πρὸς ἐκεῖνα τούτους εἰκότως, ὅταν ἡγῶνται τὴν ἐκείνων κατοίκισιν αὑτοῖς ὄλεθρον φέρειν, εἶτ' ἀνήνυτα πράγμαθ' ἕξομεν αὐτοί· τί γὰρ ὡς ἀληθῶς ἔσται πέρας, ὅταν ἀεὶ τὰς μὲν οὔσας πόλεις ἐῶμεν ἀναιρεῖν, τὰς δ' ἀνῃρημένας ἀξιῶμεν οἰκίζειν;

27 Λέγουσι τοίνυν οἱ μάλιστα δοκοῦντες δίκαια λέγειν ὡς δεῖ τὰς στήλας καθελεῖν αὐτοὺς τὰς πρὸς Θηβαίους, εἴπερ ἡμέτεροι βεβαίως ἔσονται σύμμαχοι. οἱ δέ φασι μὲν αὐτοῖς οὐ στήλας, ἀλλὰ τὸ συμφέρον εἶναι τὸ ποιοῦν τὴν φιλίαν, τοὺς δὲ βοηθοῦντας ἑαυτοῖς, τούτους νομίζειν εἶναι συμμάχους. ἐγὼ δ', εἰ τὰ μάλιστ' εἰσὶ τοιοῦτοι, ὧδί πως ἔχω. φημὶ δεῖν ἅμα τούτους ἀξιοῦν καθαιρεῖν τὰς στήλας καὶ Λακεδαιμονίους ἄγειν εἰρήνην, ἐὰν δὲ μὴ 'θέλωσι ποιεῖν ὁπότεροι ταῦτα, τότ' ἤδη μετὰ τῶν ἐθελόντων ἡμᾶς γίγνεσθαι.

§25 Για να μην αποτελέσει λοιπόν τούτο εμπόδιο στο να γίνουν οι Θηβαίοι μικροί, ας δηλώσουμε πως πρέπει να επανιδρυθούν οι Θεσπιές, ο Ορχομενός και οι Πλαταιές[11] και ας συμπράττουμε μ' αυτούς[12] και ας απαιτούμε από τους άλλους να κάνουν το ίδιο (γιατί αυτά είναι και έντιμα και δίκαια, να μην ανεχόμαστε να καταστρέφονται πόλεις αρχαίες)· αλλά και τη Μεγαλόπολη και τη Μεσσήνη ας μην τις παραδώσουμε στους άδικους[13] ούτε να ανεχθούμε να καταστραφούν πόλεις που υπάρχουν και κατοικούνται, με την πρόφαση της καταστροφής των Πλαταιών και των Θεσπιών.

Αποκατάσταση του δικαίου στη Βοιωτία και προστασία του στην Πελοπόννησο.

§26 Κι αν διακηρύξουμε φανερά αυτές τις αρχές[14], δεν υπάρχει κανείς που να μη θελήσει να πάψουν οι Θηβαίοι να κατέχουν την ξένη χώρα. Αλλιώς πρώτα - πρώτα θα τους έχουμε αυτούς εύλογα αντίθετους σ' εκείνα τα σχέδια, όταν νομίσουν ότι η επανεγκατάσταση των κατοίκων εκείνων θα φέρει καταστροφή σ' αυτούς, κι έπειτα εμείς οι ίδιοι θα έχουμε προβλήματα ατελεύτητα. Γιατί ποια θα είναι στ' αλήθεια η κατάληξη, όταν κάθε φορά αφήνουμε να καταστρέφονται οι κατοικούμενες πόλεις, ενώ απαιτούμε να επανιδρύονται οι κατεστραμμένες;

Να πάψουν οι Θηβαίοι να κατέχουν ξένη χώρα.

§27 Λένε λοιπόν, όσοι θεωρούνται πως μιλούν απόλυτα σύμφωνα με το δίκαιο, ότι πρέπει οι Μεγαλοπολίτες να καταστρέψουν τις στήλες[15] που αναγράφουν τη συμμαχία τους με τους Θηβαίους, αν βέβαια πρόκειται να είναι στο μέλλον πιστοί σύμμαχοί μας. Εκείνοι όμως υποστηρίζουν ότι γι' αυτούς όχι οι στήλες αλλά το συμφέρον[16] είναι αυτό που δημιουργεί τη φιλία και ότι, εκείνους που τους βοηθούν, αυτούς θεωρούν συμμάχους. Εγώ όμως, αν αυτές είναι γενικά οι απόψεις τους, έχω την εξής γνώμη: Πιστεύω πως πρέπει συγχρόνως να προβάλλουμε την αξίωση οι Μεγαλοπολίτες να καταστρέψουν τις στήλες και οι Λακεδαιμόνιοι να τηρούν ειρηνική στάση, κι αν κάποιος από τους δύο δε θέλει να πράξει αυτά, τότε πια εμείς να ταχθούμε με το μέρος εκείνων που τα δέχονται.

Το συμφέρον δημιουργεί τη φιλία, όχι οι συμμαχίες.

28 εἴτε γὰρ εἰρήνης γιγνομένης αὐτοῖς οἱ Μεγαλοπολῖται τῆς
Θηβαίων συμμαχίας ἕξονται, φανεροὶ πᾶσιν ἔσονται τὴν
πλεονεξίαν τὴν Θηβαίων, οὐ τὸ δίκαιον αἱρούμενοι· εἴτε συμ-
μάχους ἡμᾶς ἀδόλως τῶν Μεγαλοπολιτῶν ποιουμένων μὴ
'θελήσουσιν ἄγειν εἰρήνην οἱ Λακεδαιμόνιοι, δῆλοι δήπου
πᾶσιν ἔσονται, οὐχ ἵνα Θεσπιαὶ κατοικισθῶσι ποιούμενοι τὴν
σπουδήν, ἀλλ' ἵνα τοῦ πολέμου περιεστηκότος Θηβαίοις τὴν
29 Πελοπόννησον ὑφ' αὑτοῖς ποιήσωνται. θαυμάζω δ' ἐνίων, εἰ
τὸ μὲν Θηβαίων συμμάχους εἶναι τοὺς Λακεδαιμονίων
ἐχθροὺς φοβοῦνται, εἰ δὲ καταστρέψονται Λακεδαιμόνιοι
τούτους, μηδὲν ἡγοῦνται φοβερόν, καὶ ταῦτ' ἔργῳ πεῖραν
ἡμῖν δεδωκότος τοῦ χρόνου ὅτι Θηβαῖοι μὲν τούτοις συμμά-
χοις ἐπὶ Λακεδαιμονίους ἀεὶ χρῶνται, Λακεδαιμόνιοι δ' ὅτ'
εἶχον αὐτούς, ἐφ' ἡμᾶς ἐχρῶντο.
30 Οἶμαι τοίνυν ἔγωγε κἀκεῖν' ἐνθυμεῖσθαι δεῖν, ὅτι μὴ
προσδεξαμένων μὲν ὑμῶν τοὺς Μεγαλοπολίτας, ἐὰν μὲν
ἀναιρεθῶσι καὶ διοικισθῶσιν, ἰσχυροῖς Λακεδαιμονίοις ἔστιν
εὐθὺς εἶναι, ἐὰν δὲ σωθῶσιν ἄρα, ὡς ἤδη τι καὶ παρ' ἐλπί-
δας ἐξέβη, βέβαιοι σύμμαχοι Θηβαίων δικαίως ἔσονται· ἂν
δὲ προσδέξησθε, τούτοις μὲν ὑπάρξει ἤδη σωθῆναι δι' ὑμᾶς,
τὸ δὲ συμβησόμενον, τὸν τοῦ κινδύνου λογισμὸν μετενεγκόν-
τες, σκοπῶμεν ἐπὶ Θηβαίων καὶ Λακεδαιμονίων.

§28 Γιατί, αν οι Μεγαλοπολίτες εξακολουθήσουν να είναι σύμμαχοι των Θηβαίων[17], ενώ θα έχουν εξασφαλίσει την ειρήνη, θ' αποδείξουν καθαρά σε όλους ότι προτιμούν την πλεονεξία των Θηβαίων, όχι το δίκαιο. Αν πάλι οι Λακεδαιμόνιοι δε θελήσουν να τηρούν ειρηνική στάση, ενώ εμείς έχουμε συνάψει άδολη συμμαχία με τους Μεγαλοπολίτες, θα γίνουν φανεροί σε όλους ότι δεν ενδιαφέρονται για να κατοικηθούν πάλι οι Θεσπιές, αλλά για να θέσουν υπό την εξουσία τους την Πελοπόννησο την ώρα που ο πόλεμος περισφίγγει τους Θηβαίους.

Οι πραγματικοί στόχοι της πολιτικής των Μεγαλοπολιτών και των Λακεδαιμονίων.

§29 Απορώ δε με μερικούς[18], γιατί φοβούνται το να είναι σύμμαχοι των Θηβαίων οι εχθροί των Λακεδαιμονίων, αν όμως οι Λακεδαιμόνιοι υποτάξουν αυτούς, τούτο δεν το θεωρούν καθόλου φοβερό, και μάλιστα ενώ ο χρόνος μάς έχει διδάξει έμπρακτα ότι οι Θηβαίοι χρησιμοποιούν ανέκαθεν αυτούς ως συμμάχους εναντίον των Λακεδαιμονίων, ενώ οι Λακεδαιμόνιοι, όταν τους είχαν στην εξουσία τους, τους χρησιμοποιούσαν εναντίον μας.

Οι Θηβαίοι και οι Λακεδαιμόνιοι δε χρησιμοποιούν τους συμμάχους τους με τον ίδιο τρόπο.

§30 Νομίζω λοιπόν, εγώ τουλάχιστον, ότι πρέπει κι εκείνο να έχετε στο νου σας, ότι, αν δεν δεχθείτε τους Μεγαλοπολίτες ως συμμάχους, αν υποταχθούν και διασκορπιστούν[19], θα μπορέσουν οι Λακεδαιμόνιοι να γίνουν γρήγορα ισχυροί. Αν όμως κατά τύχη σωθούν, όπως πράγματι συνέβη μέχρι τώρα κάτι τέτοιο ανέλπιστα, δικαιολογημένα θα είναι σταθεροί σύμμαχοι των Θηβαίων. Αν όμως τους δεχθείτε, θα έχουν μεν τη δυνατότητα αυτοί να σωθούν πλέον χάρη σ' εσάς, ας εξετάσουμε όμως τι πρόκειται να συμβεί με τους Θηβαίους και τους Λακεδαιμονίους, αφού μεταφέρουμε τον υπολογισμό του κινδύνου σ' αυτούς[20].

Η υποταγή των Μεγαλοπολιτών ισχυροποιεί τη Σπάρτη, ενώ η σωτηρία τους, χωρίς αθηναϊκή βοήθεια, ενισχύει τη Θήβα.

31 ἂν μὲν τοίνυν καταπολεμηθῶσιν οἱ Θηβαῖοι, ὥσπερ αὐτοὺς δεῖ, οὐκ ἔσονται μείζους τοῦ δέοντος οἱ Λακεδαιμόνιοι, τούτους ἔχοντες ἀντιπάλους τοὺς Ἀρκάδας ἐγγὺς οἰκοῦντας· ἂν δ' ἀνενέγκωσιν ἄρ' οἱ Θηβαῖοι καὶ σωθῶσιν, ἀλλ' οὖν ἀσθενέστεροί γ' ἔσονται, ἡμῖν συμμάχων γεγενημένων τῶνδε καὶ δι' ἡμᾶς σεσωμένων. ὥστε πανταχῇ συμφέρει μήτε προέσθαι τοὺς Ἀρκάδας μήτε δι' αὐτούς, ἂν ἄρα σωθῶσι, περιγεγονέναι δοκεῖν, μηδὲ δι' ἄλλους τινάς, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

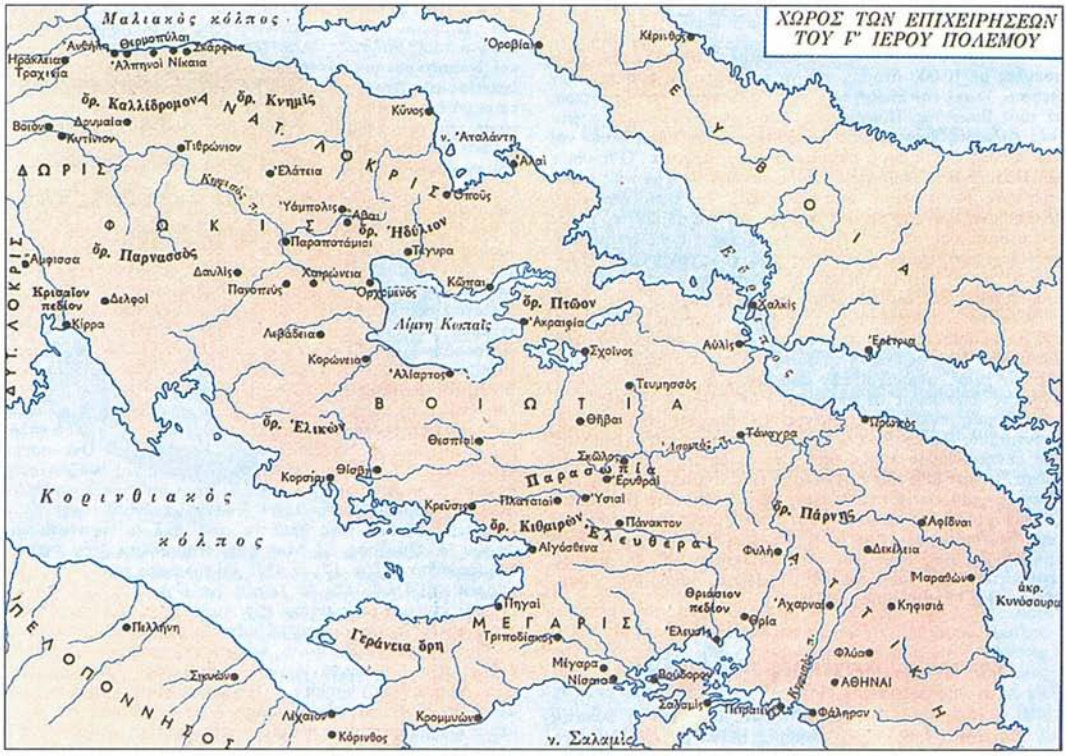

Χώρος των επιχειρήσεων του Γ΄ Ιερού πολέμου. (Εκδ. Αθηνών).

§31 Αν λοιπόν νικηθούν στον πόλεμο οι Θηβαίοι, όπως ακριβώς πρέπει να τους συμβεί, δεν πρόκειται να γίνουν μεγαλύτεροι απ' όσο πρέπει οι Λακεδαιμόνιοι, αν έχουν αντιπάλους αυτούς τους Αρκάδες που κατοικούν πλησίον τους. Αν τυχόν όμως ανακτήσουν τη δύναμή τους οι Θηβαίοι και σωθούν, τουλάχιστον θα είναι ασθενέστεροι, αφού θα έχουν γίνει σύμμαχοί μας αυτοί εδώ οι Αρκάδες και θα έχουν σωθεί χάρη σ' εμάς. Επομένως συμφέρει από κάθε άποψη ούτε να εγκαταλείψουμε τους Αρκάδες, ούτε, αν τυχόν σωθούν, να θεωρούν ότι σώθηκαν μόνοι τους, ούτε χάρη σε κάποιους άλλους, αλλά χάρη σ' εσάς[21].

Η σωτηρία των Μεγαλοπολιτών πρέπει να οφείλεται μόνο στους Αθηναίους.

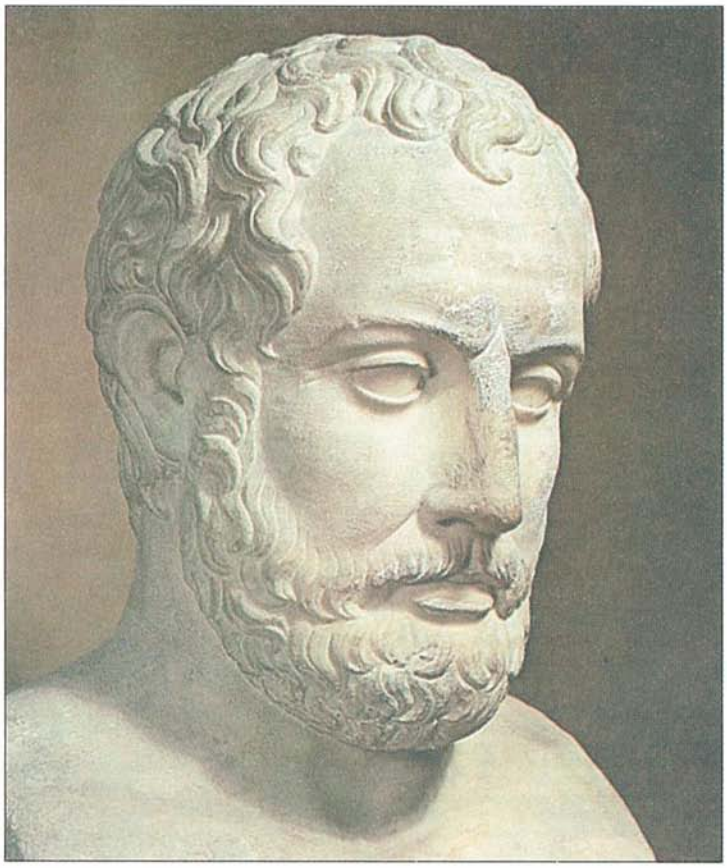

Ο ρήτορας Αισχίνης. Ρωμαϊκό αντίγραφο από προτομή του 4ου αι. π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (Εκδ. Αθηνών).

Ερμηνευτικά σχόλια

1. Εννοεί τη συμπαράταξη των Μεγαλοπολιτών και των γύρω τους Αρκάδων με τους Θηβαίους στη Μαντίνεια εναντίον των Αθηναίων που ήσαν σύμμαχοι των Σπαρτιατών.

2. Οι Μεγαλοπολίτες (βλ. και σημ. 1).

3. Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) οι Αρκάδες και οι Μεσσήνιοι απευθύνθηκαν πρώτα στους Αθηναίους και ζήτησαν βοήθεια για ν' αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους από τη Σπάρτη. Η Αθήνα τώρα έχει αυξημένο κύρος και εμπνέει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ελληνικές πόλεις. Μετά την ίδρυση της Δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας (378/77 π.Χ.) και την ήττα της Σπάρτης στα Λεύκτρα, έχει πάλι την αδιαφιλονίκητη ναυτική υπεροχή στην Ελλάδα και βρίσκεται σε νέα ανοδική πορεία. Επειδή όμως οι Αθηναίοι αρνήθηκαν να τους δώσουν τη βοήθεια που ζήτησαν, αυτοί στράφηκαν προς τη Θήβα, που πρόθυμα τους προσέφερε βοήθεια και τους έκαμε συμμάχους της, ενισχύοντας έτσι την ηγεμονική της θέση στην Ελλάδα.

4. Εννοεί τους σημερινούς ρήτορες που εισηγούνται την απόρριψη του αιτήματος των Μεγαλοπολιτών για συμμαχία με την Αθήνα. Είναι οι ίδιοι που και στο παρελθόν έκαμαν ανάλογες, ζημιογόνες για την πόλη, εισηγήσεις (βλ. και σημ. 3).

5. Δηλ. των Λακεδαιμονίων, αφού εύκολα θα τους υποτάξουν, αν μείνουν αβοήθητοι.

6. Η κυριαρχία και πάλι της Σπάρτης στην Πελοπόννησο, αν υποτάξει τους Αρκάδες και τους Μεσσηνίους, θα αναβιώσει τις ηγεμονικές της διαθέσεις. Τούτο προφανώς θα υποχρεώσει τους Αθηναίους να συνάψουν συμμαχία με τους Θηβαίους, για την αντιμετώπιση του νέου κινδύνου, τον οποίο θεωρεί επικείμενο ο Δημοσθένης, που βλέπει χωρίς συναισθηματισμούς τις πολιτικές εξελίξεις.

7. Μέχρι τώρα ήταν η Θήβα εγγυητής της αυτονομίας τους, που βρισκόταν όμως κάτω από την «καλοπροαίρετη τυραννία της» (W. Jaeger)

8. «Τήν συμμαχίαν» = «τούς συμμάχους» των Θηβαίων (μετωνυμία). Πρέπει οι Αθηναίοι τώρα να αναλάβουν την προστασία των συμμάχων της Θήβας (που ταλαιπωρείται με τον Φωκικό

πόλεμο). Αλλιώς θα υποχρεωθούν αργότερα να σώσουν τους ίδιους τους Θηβαίους, τους τωρινούς εχθρούς τους που κατέχουν τον Ωρωπό. Παράλληλα, οι ίδιοι οι Αθηναίοι θα ζουν με τον φόβο της απειλής από τη Σπάρτη, που θα έχει ενισχύσει την παρουσία της στην Πελοπόννησο.

9. Αν αρνηθούν βοήθεια στους Αρκάδες, θα ενθαρρύνουν έμμεσα τη Σπάρτη να τους υποτάξει, αφού η Θήβα τώρα αδυνατεί να τους προστατεύσει, λόγω της εμπλοκής της στον πόλεμο με τους Φωκείς.

10. Συμμαχώντας με τους Αρκάδες οι Αθηναίοι εξασθενίζουν τους Θηβαίους, παράλληλα δε αποτρέπουν την αύξηση της δύναμης των Σπαρτιατών, που δεν θα τολμήσουν τώρα να απειλήσουν τους Αρκάδες (βλ. και §4). Είναι η γνωστή αρχή της «ισορροπίας δυνάμεων».

11. Βλ. και §4

12. Δηλ. με τους Βοιωτούς.

13. Δηλ. στους Σπαρτιάτες.

14. Αυτές οι αρχές είναι τόσο η επανίδρυση των κατεστραμμένων βοιωτικών πόλεων όσο και η αυτονομία των Αρκάδων και της Μεσσήνης.

15. Εννοεί τις στήλες (λίθινες πλάκες), στις οποίες ήταν χαραγμένες οι συνθήκες Αρκάδων-Θηβαίων. Η καταστροφή τους θα σήμαινε και τη φανερή διάλυση των συνθηκών.

16. Μια όντως μακιαβελική αρχή (πολιτικός κυνισμός = συμφέρον), που επιδέξια ο Δημοσθένης τη βάζει στο στόμα των Αρκάδων και ο ίδιος φαίνεται να την πιστεύει, αφού αξίωμα του πολιτικού στοχασμού του είναι το συμφέρον της Αθήνας. Τούτο επιβάλλει συμμαχία με τους Αρκάδες τώρα, για αποτροπή μελλοντικής απειλής από τη Σπάρτη, την ώρα που η Θήβα είναι εξασθενημένη από τον Φωκικό πόλεμο.

17. Επειδή δεν θα δεχθούν να καταστρέψουν τις στήλες.

18. Εννοεί τους συμπολίτες του εκείνους που φοβούνται να δεχθούν τη συμμαχία των εχθρών της Σπάρτης (των Αρκάδων) με τους Θηβαίους, ενώ δε φοβούνται, αν αυτοί (υποψήφιοι τώρα σύμμαχοι των Αθηναίων) υποταχθούν στη Σπάρτη. Κατά τη γνώμη του Δημοσθένη δεν προσεγγίζουν τα πράγματα με ρεαλισμό.

19. Ήταν συνήθεια της εποχής εκείνης οι νικητές να καταστρέφουν τις οικοδομές των πόλεων που κατακτούσαν και να διασκορπίζουν τους κατοίκους τους (*διοίκησις, διοικισμός, διοικίζω*) κατά τμήματα σε διάφορα μέρη (πρόσφυγες). Η συνήθεια αυτή εφαρμόστηκε περισσότερο από τη Σπάρτη (στην Πελοπόννησο) κι από τη Θήβα (στις γειτονικές της βοιωτικές πόλεις).

20. Τον κίνδυνο δηλ. που διατρέχουν οι Θηβαίοι και οι Λακεδαιμόνιοι από ενδεχόμενη συμμαχία Αθηναίων-Μεγαλοπολιτών.

21. Η σωτηρία των Αρκάδων πρέπει να προέλθει μόνο από την Αθήνα (με την αποδοχή του αιτήματός τους για συμμαχία). Σωτηρία τους από άλλη πόλη (π.χ. από τη Θήβα), από εύνοια της τύχης, ή, (το χειρότερο), υποταγή τους στη Σπάρτη, είναι εξελίξεις ανεπιθύμητες και επικίνδυνες για τους Αθηναίους, γιατί ανατρέπουν τους συσχετισμούς δυνάμεων στην Ελλάδα εις βάρος της Αθήνας.

Ο Λεών της Χαιρωνείας. Μνημείο στον ομαδικό τάφο των Θηβαίων Ιερολοχιτών, που έπεσαν στη μάχη της Χαιρωνείας. Σύγχρονη αναστήλωση (Εκδ. Αθηνών).

Θέματα για συζήτηση

1. Ποιες συνέπειες θα έχει για την Αθήνα η απόρριψη του αιτήματος των Αρκάδων για συμμαχία μαζί της και η ενδεχόμενη υποταγή τους στη Σπάρτη;
2. Ποια μομφή απευθύνει ο Δημοσθένης κατά των συμπατριωτών του που ισχυρίζονται ότι αισθάνονται μίσος για τους Θηβαίους ή τους Λακεδαιμονίους;
3. Τη λήψη ποιων μέτρων προτείνει ο Δημοσθένης για την ταυτόχρονη αποδυνάμωση της Θήβας και της Σπάρτης, βασικών αντιπάλων της πόλης του;
4. Μερικοί Αθηναίοι εξαρτούν τη φερεγγυότητα των Αρκάδων από μια συγκεκριμένη ενέργειά τους. Ποια είναι αυτή η ενέργεια, ποια είναι η άποψη του Δημοσθένη για το ζήτημα αυτό και με ποιο τρόπο την παρουσιάζει;
5. Γιατί συμφέρει τους Αθηναίους να προέλθει η σωτηρία των Αρκάδων μόνο από την πόλη τους;

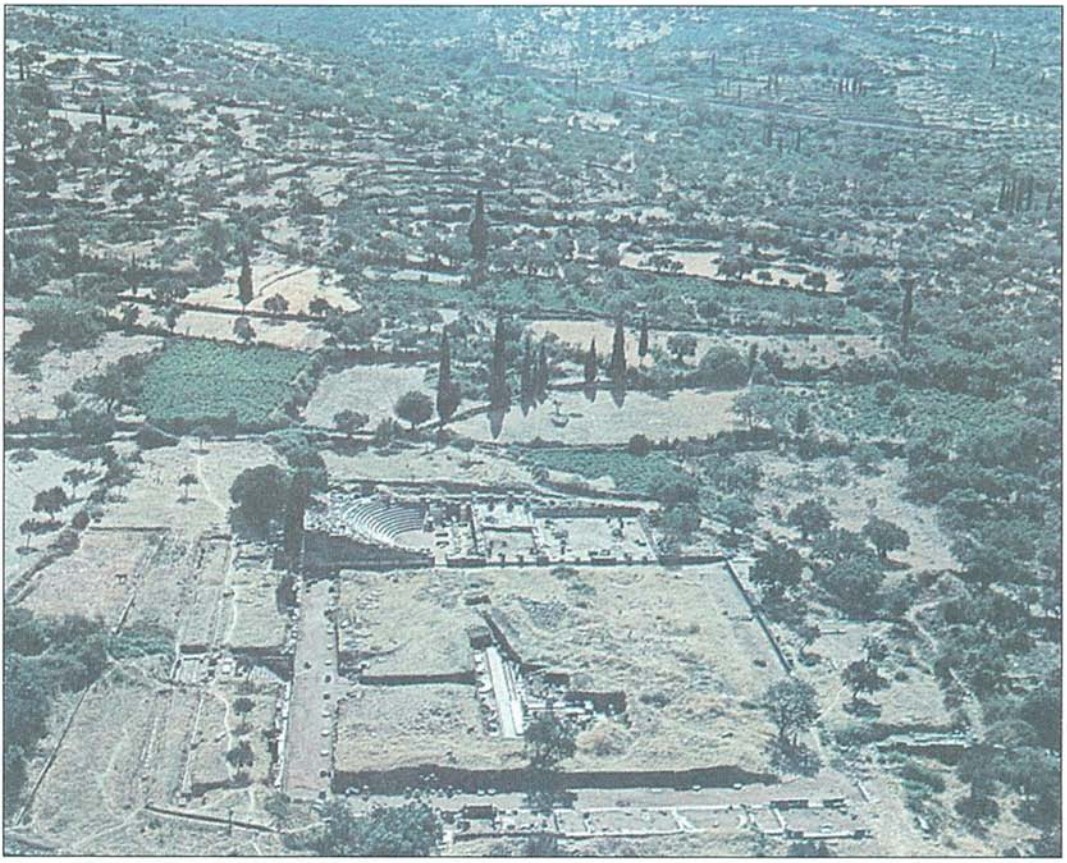

Αεροφωτογραφία της Αρχαίας Μεσσήνης. Διακρίνονται το ένα από τα δύο θέατρα και το "Συνέδριον", τόπος συγκέντρωσης των αντιπροσώπων των πόλεων της αυτόνομης Μεσσηνίας. (Εκδ. Αθηνών)

Κείμενο

4) ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§32)

Συμφέρει την Αθήνα η βοήθεια προς τους Μεγαλοπολίτες

32 Ἐγὼ μὲν οὖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μὰ τοὺς θεοὺς οὔτε φιλῶν οὐδετέρους οὔτε μισῶν ἰδίᾳ εἴρηκα, ἀλλ' ἃ νομίζω συμφέρειν ὑμῖν· καὶ παραινῶ μὴ προέσθαι Μεγαλοπολίτας, μηδ' ἄλλον ἁπλῶς μηδένα τῶν ἐλαττόνων τῷ μείζονι.

Γλωσσικά σχόλια

32

οὐδέτερος (<οὐδέ + ἕτερος = άλλος)	ούτε ο ένας ούτε ο άλλος
μὰ + αιτιατ.	(προσώπου ή πράγματος), μόριο ορκωτικό (για άρνηση)
φιλῶ (-έω)	αγαπώ, συμπαθώ
ἰδίᾳ	προσωπικά, ιδιαίτερα
παραινῶ (-έω)	προτρέπω, συμβουλεύω
ἁπλῶς	γενικά
τῶν ἐλαττόνων (συγκριτ. βαθμ. του επιθ. **μικρός**)	από τους πιο αδύνατους, τους πιο μικρούς (γεν. διαιρ.)
τῷ μείζονι (συγκριτ. βαθμ. του επιθ. **μέγας**)	στον ισχυρότερο

Ερμηνευτικά σχόλια

§32 Ο Δημοσθένης κλείνει τον λόγο του επιγραμματικά (αλλά με σαφήνεια και λιτότητα) με μια **επισήμανση** (***οὔτε φιλῶν... οὔτε μισῶν... εἴρηκα***) και με μια **προτροπή** (***μὴ προέσθαι Μεγαλοπολίτας... τῷ μείζονι***), με βασικό άξονα κι εδώ το συμφέρον των Αθηναίων (... ***ἃ νομίζω συμφέρειν ὑμῖν***). Μ' αυτό ξεκίνησε στο κύριο μέρος του λόγου του («ΠΡΟΘΕΣΙΣ», §4) ***συμφέρει τῇ πόλει...***) μ' αυτό και τον κλείνει (κύκλος). Γιατί αυτή είναι και

η μόνιμη έγνοια του.

οὔτε φιλῶν οὐδετέρους οὔτε μισῶν ἰδίᾳ εἴρηκα Ενώ αντίθετα οι αντίπαλοί του μίλησαν αλληλοκατηγορούμενοι και αλληλοσυκοφαντούμενοι σαν να ήταν εκπρόσωποι των Αρκάδων ή των Λακεδαιμονίων (βλ. Προοίμιο, §1: ***ὥσπερ... ἥκοντες,... κατηγοροῦσι καὶ διαβάλλουσιν ἀλλήλους***). Βλ. επίσης και §23.

Ασκήσεις

1) Με ποιες λέξεις του κειμένου (απλές ή σύνθετες) έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: αντιλογία, απολογία, συμφορά, συμφόρηση (πρβλ. εγκεφαλική, κυκλοφοριακή συμφόρηση), οισοφάγος, (εγ)κάθετος, συνετός.
2) ***φιλῶν-μισῶν***: Η στάση του Δημοσθένη δηλώνεται επιγραμματικά με τις δύο αυτές, αντίθετες εννοιολογικά, μετοχές. Να την αξιολογήσετε συγκρίνοντάς την με τη στάση των άλλων ρητόρων (βλ. π.χ. §23).
3) Να επισημάνετε στην §32 τα στοιχεία του Επιλόγου (ενός ρητορικού λόγου) όπως αυτά σημειώνονται στην εισαγωγή του βιβλίου σας (βλ. σ. 20).

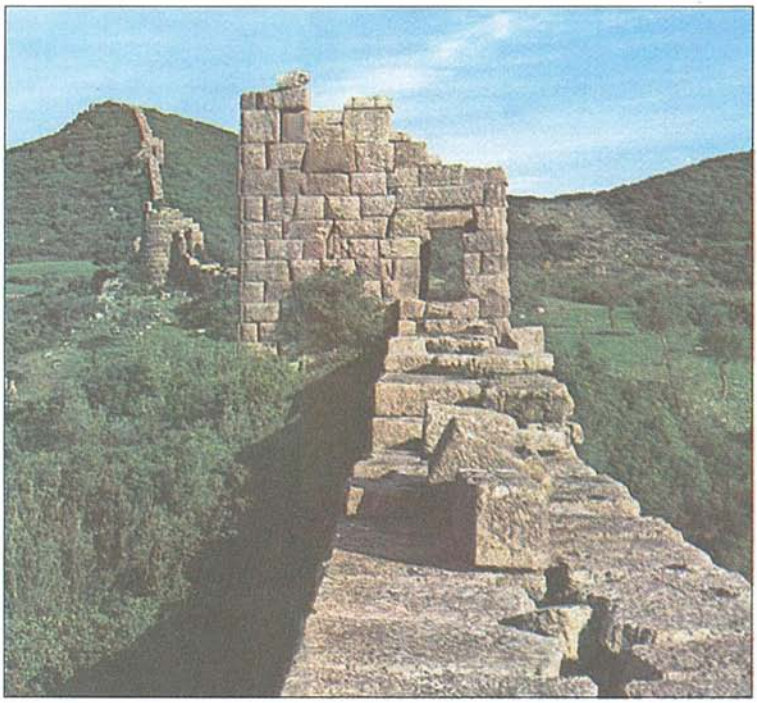

Τα τείχη Της Μεσσήνης. Δείγμα χαρακτηριστικό της υψηλής στάθμης της ελληνικής οχυρωματικής τον 4ο αι. π.Χ. (Εκδ. Αθηνών).

Γενική θεώρηση του λόγου

1) Αν ήσαστε μέλη της Εκκλησίας του Δήμου, ποια θέση θα παίρνατε στις προτάσεις του Δημοσθένη για βοήθεια προς τους Μεγαλοπολίτες; Να τεκμηριώσετε την ψήφο σας.

2) Υπάρχουν επιχειρήματα του Δημοσθένη που στηρίζονται σε γεωγραφικά δεδομένα για να δικαιολογήσουν τις θέσεις του σχετικά με την εξασθένηση της Θήβας ή με την υποστήριξη των Μεγαλοπολιτών από την Αθήνα;

3) Γνωρίζουμε πως οι Αθηναίοι απέρριψαν το αίτημα των Μεγαλοπολιτών. Μπορείτε να σκεφθείτε ποια δεδομένα (ιστορικά ή άλλα) της εποχής εκείνης επηρέασαν την απόφασή τους αυτή;

4) «ένας νέος άνδρας (δηλ. ο Δημοσθένης)... είχε το **ηθικό θάρρος** να έρθει σε αντίθεση με τις συμπάθειες των συμπολιτών του... και την **πολιτική κρίση** να εκτιμήσει την αναγκαιότητα για κάτι τέτοιο». Συμφωνείτε με την άποψη αυτή; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας επισημαίνοντας σε ποια πλευρά οδηγούσαν τους Αθηναίους οι συμπάθειές τους και σε ποια τα συμφέροντά τους.

5) Υπάρχουν στην εποχή μας ιστορικά γεγονότα-περιστατικά που θα μπορούσαν να παραλληλιστούν (τηρουμένων των αναλογιών) με αυτά που εκθέτει ο Δημοσθένης στο λόγο του *Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν*;

6) Ο λόγος *Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν* εκφωνήθηκε το 353/52 π.Χ. Η Αθήνα είχε τελειώσει με τον Συμμαχικό πόλεμο (357-355), που οδήγησε σε αποστασία αρκετούς συμμάχους της. Η Θήβα εξακολουθεί τη δύσκολη σύγκρουσή της με τους Φωκείς και η Σπάρτη επιχειρεί να εκμεταλλευθεί τη συγκυρία προτείνοντας εδαφικές διευθετήσεις που θα της επιτρέψουν τώρα την υποταγή της Μεγαλόπολης και αργότερα της Μεσσήνης. Με βάση τα προηγούμενα να παρουσιάσετε: α) το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της περιόδου 371-338 π.Χ. β) ενέργειες των Αρκάδων και των Μεσσηνίων, μετά την εκφώνηση του λόγου, που δικαίωσαν τις προβλέψεις του Δημοσθένη, αν οι Αθηναίοι απέρριπταν την πρόταση των Αρκάδων (Μεγαλοπολιτών). (Βλ. και στο Επίμετρο το απόσπασμα από τον λόγο του Δημοσθένη Περὶ τῆς Εἰρήνης).

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

Περὶ Εἰρήνης

Ἀρεοπαγιτικός

Προτομή του Ισοκράτους (Εκδ. Αθηνών Γ2)

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

Ο Ισοκράτης γεννήθηκε στην Αθήνα το 436 π.Χ., πέντε χρόνια πριν απ' την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου, και πέθανε το 338 π.Χ., σε ηλικία 98 ετών. Ο πατέρας του, ένας ευκατάστατος ιδιοκτήτης εργαστηρίου κατασκευής αυλών, φρόντισε ώστε ο νεαρός Ισοκράτης να μαθητεύσει κοντά στους πιο φημισμένους σοφιστές και ρητοροδιδασκάλους της εποχής (**Γοργία, Πρόδικο, Τισία** κ.λπ.).

Το τέλος του πολέμου (404 π.Χ.) βρίσκει τον ενήλικα πλέον Ισοκράτη κατεστραμμένον οικονομικά, πράγμα που θα τον αναγκάσει να ασκήσει για ένα διάστημα το επάγγελμα του **λογογράφου** (του συγγραφέα δηλαδή δικανικών λόγων για λογαριασμό τρίτων). Ο ίδιος δεν φαίνεται να εκφώνησε ποτέ λόγο (δικανικό, συμβουλευτικό ή πανηγυρικό) ενώπιον ακροατηρίου, κι αυτό, λόγω του ότι δεν διέθετε, όπως παραδεχόταν και ο ίδιος, την απαραίτητη για κάτι τέτοιο τόλμη και ευφωνία.

Γύρω στο 390 (κατ' άλλους 393) π.Χ., ο Ισοκράτης, έχοντας λύσει πια τα οικονομικά του προβλήματα, ιδρύει δικιά του **ρητορική σχολή** με την οποία φιλοδόξησε να δώσει στους μαθητές του μια παιδεία απαλλαγμένη τόσο από τις θεωρητικές-μεταφυσικές ενασχολήσεις του Πλάτωνα, όσο και από τη χρησιμοθηρική εξειδίκευση στη ρητορική τεχνική. Η πρακτική φιλοσοφία, η μέσω της αγωγής του λόγου ηθική διαπαιδαγώγηση και απόκτηση της ικανότητας να χειρίζεται κανείς τις υποθέσεις του οίκου του και της πόλης, στάθηκε το κύριο μέλημα και ιδανικό της ισοκρατικής διδασκαλίας.

Ο Ισοκράτης άσκησε μεγάλη επίδραση στους συγχρόνους του· σημαντικοί Αθηναίοι όπως ο στρατηγός **Τιμόθεος**, ο ρήτορας **Υπερείδης** κ.ά. υπήρξαν μαθητές του, ενώ δεν πρέπει να υποτιμάται και η συμβολή του στη διαμόρφωση της ρητορικής τέχνης και του αττικού λόγου του 4ου αι. π.Χ.

Το 380 π.Χ. ο Ισοκράτης ολοκληρώνει τον *Πανηγυρικό* του, έναν λόγο στον οποίο διατυπώνει (ακολουθώντας το πρότυπο ανάλογων λόγων του Γοργία και του Λυσία) την ιδέα της **συμμαχίας όλων των Ελλήνων κατά των Περσών** υπό την ηγεμονία των Αθηναίων (κατά κύριο λόγο) και των Σπαρτιατών. Εδώ κάνει την εμφάνισή της η διάσημη ρήση «καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας» [: κι έκανε (η πόλη των Αθηνών) ώστε το όνομα των Ελλήνων να μη θεωρείται πια ότι αντιπροσωπεύει την καταγωγή, αλλά την πνευματική καλλιέργεια, και να ονομάζονται Έλληνες μάλλον όσοι μετέχουν της δικιάς μας παιδείας, παρά όσοι έχουν την ίδια καταγωγή]. Παρ' όλο που μια τέτοια αντίληψη δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτική μιας αμιγούς «πανανθρώπινης» ιδεολογίας που αντικαθιστά τους «δεσμούς αίματος» με τους «δεσμούς πνεύματος», δείχνει εν τούτοις την τάση για **αποδέσμευση από τα παλαιά στενά όρια της πόλης-κράτους** και προαναγγέλλει τις υπερεθνικές επικράτειες του ελληνιστικού κόσμου.

Στο διάστημα μεταξύ των ετών 378 π.Χ. και 374 π.Χ. συνοδεύει τον μαθητή του και στρατηγό Τιμόθεο στις μετακινήσεις του σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου, και τον

βοηθά στην προσπάθειά του να ενισχύσει τη **Β' Αθηναϊκή συμμαχία**.

Αργότερα, απογοητευμένος από την πορεία της Αθήνας και γενικά των πόλεων-κρατών της εποχής (σ' αυτή την περίοδο παρουσιάζεται η αναλαμπή της Θήβας), ο Ισοκράτης θα αναζητήσει τους ηγεμόνες του αντιβαρβαρικού αγώνα στο πρόσωπο ισχυρών ανδρών του ευρύτερου ελληνισμού που εκτείνονταν από τη Σικελία μέχρι την Κύπρο (**Ιάσονα των Φερών, Διονυσίου Α'**, κ.ά.).

Η περίοδος από το 362 π.Χ. μέχρι το 353 π.Χ. χαρακτηρίζεται από μια ανανέωση του ενδιαφέροντος του Ισοκράτους για την τύχη της Αθήνας, η οποία βλέπει τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία να διαλύεται με το τέλος του «Συμμαχικού πολέμου» (357-355 π.Χ.). Σ' αυτή τη φάση ανήκουν σημαντικά έργα του Ισοκράτους όπως οι λόγοι ***Περὶ Εἰρήνης, Ἀρεοπαγιτικός*** και ***Περὶ Ἀντιδόσεως***, που αναφέρονται περισσότερο σε θέματα εσωτερικής πολιτικής και ανασυγκρότησης των Αθηνών.

Το 346 π.Χ., έτος συνομολόγησης της Φιλοκρατείου ειρήνης, βρίσκει τον Ισοκράτη να εγκαινιάζει τη **φιλομακεδονική** του πολιτική με τη δημοσίευση του λόγου ***Φίλιππος***, ενός έργου που επιχειρούσε να προσηλυτίσει στα πανελλήνια σχέδια του ρήτορα τον Μακεδόνα βασιλιά.

Χωρίς να εγκαταλείψει τις σχέσεις του με τη Μακεδονία – πράγμα που τον έφερε, βέβαια, σε σύγκρουση με την «πατριωτική», αντιμακεδονική πολιτική του Δημοσθένη – ο Ισοκράτης αφιέρωσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στη συγγραφή του ***Παναθηναϊκού***, ενός λόγου που ολοκληρώθηκε το 339 π.Χ., και που αποτελεί έναν γεμάτο παρεκβάσεις και πλατειασμούς έπαινο της Αθήνας.

Πέθανε λίγο μετά τη **μάχη της Χαιρωνείας** (338 π.Χ.), τέσσερα χρόνια πριν την πραγματοποίηση – με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου – του «πανελλήνιου» ονείρου του. Με αυτόν τον παράξενο και αντιφατικό τρόπο, η νοσταλγία του Ισοκράτη για το παρελθόν (**πανελλήνια ενότητα κατά των Περσών/αριστοκρατικό ιδανικό**) συνάντησε τους δρόμους του μέλλοντος στο πρόσωπο ενός «αρίστου» ανδρός που έμελλε να οδηγήσει στην ενότητα (και στην Ασία) τους Πανέλληνες.

Κωμικογράφημα

ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το 378, εκατό χρόνια μετά την ίδρυση της **Α' Αθηναϊκής συμμαχίας**, οι Αθηναίοι, αφού συμμάχησαν με τους Θηβαίους, πρότειναν τη συγκρότηση μιας αμυντικής συμμαχίας, για ν' αντιμετωπισθεί η επεκτατική πολιτική της Σπάρτης και οι συνεχείς επεμβάσεις της στα εσωτερικά των άλλων πόλεων-κρατών. Τα συμφέροντα των μελών εξυπηρετούνταν από ένα συμβούλιο, *το συνέδριον*, με έδρα την Αθήνα. Την τελική όμως απόφαση λάμβανε η Εκκλησία του δήμου της Αθήνας, όπου υποβάλλονταν οι προτάσεις του συνεδρίου. Ας σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι μπορούσαν να επηρεάζουν ακόμη και τις αποφάσεις του συμμαχικού συμβουλίου καθοδηγώντας την ψήφο των ασθενέστερων μελών. Στο καταστατικό της **Β' Αθηναϊκής συμμαχίας**, με πρόταση του ρήτορα από τις Αφίδνες **Καλλίστρατου**, καθιερώθηκε ένας νέος όρος, «συντάξεις», για τη δήλωση των οικονομικών συνδρομών που κατέβαλλαν οι σύμμαχοι για την κοινή άμυνα.

Οι Αθηναίοι λοιπόν είχαν τη δυνατότητα να προσανατολίζουν την πολιτική της συμμαχίας και να αναλαμβάνουν υποχρεώσεις που δέσμευαν τους συμμάχους ή είχαν επιπτώσεις σε βάρος τους. Πολύ σύντομα άρχισαν να ενεργούν εναντίον του πνεύματος των συμφωνιών με τους συμμάχους και να διαπράττουν τα ίδια θανάσιμα σφάλματα, όπως και κατά την **Α' Αθηναϊκή συμμαχία**.

Τα πρώτα χρόνια σημειώθηκε κάποια πρόοδος χάρη στην ικανότητα δυο αξιόλογων στρατηγών της Αθήνας, του **Χαβρία** και του **Τιμόθεου**, οι οποίοι ενίσχυσαν τη συμμαχία με την προσάρτηση και άλλων πόλεων, ιδίως από την περιοχή της Μακεδονίας. Πολύ γρήγορα όμως άρχισε να αποδυναμώνεται η συμμαχία, όταν έπαυσε να είναι έντονος ο κοινός φόβος από την επιθετικότητα της Σπάρτης. Εξάλλου οι Αθηναίοι άρχισαν και πάλι να επεμβαίνουν στα εσωτερικά των συμμαχικών πόλεων, να εγκαθιστούν κληρουχίες και να ασκούν ολοένα και μεγαλύτερη οικονομική καταπίεση.

Έτσι λοιπόν τα αντιαθηναϊκά αισθήματα ήσαν έντονα στους συμμάχους, οι οποίοι, άλλοι περισσότερο άλλοι λιγότερο, ήθελαν να απαλλαγούν από την Αθηναϊκή συμμαχία που δεν τους απέφερε κανένα κέρδος, ενώ τους βάρυνε υπέρμετρα και αδικαιολόγητα. Το 358 π.Χ., με την υποστήριξη του σατράπη της Καρίας **Μαυσώλου**, ο οποίος επιθυμούσε να επεκτείνει τον έλεγχό του και στα νησιά του Αιγαίου, η Ρόδος, η Χίος και η Κως απεστάτησαν από τη συμμαχία. Ένα χρόνο αργότερα το γεγονός αυτό της αποστασίας οδήγησε σε πόλεμο, τον γνωστό με την ονομασία «Συμμαχικός πόλεμος». Στην έκρηξη του πολέμου συνέτεινε και η άστοχη ενέργεια του στρατηγού **Χάρη**, ο οποίος αντί να βαδίσει κατά της Αμφιπόλεως, όπως ήταν οι εντολές της πόλης, στράφηκε κατά των νησιών νομίζοντας πως έτσι θα ωφελούσε περισσότερο την Αθήνα. Τα σχέδιά του όμως απέτυχαν, γιατί οι νησιώτες αντιστάθηκαν με σθένος. Διαφάνηκε μάλιστα ο κίνδυνος να μετατοπισθούν οι εχθροπραξίες στην Αττική. Η κατάσταση εγκυμονούσε μεγάλους κινδύνους για την Αθήνα. Τότε αναλαμβάνει να γράψει ο Ισοκράτης τον *Περί Ειρήνης* (ή *Συμμαχικόν* κατά τον Αριστοτέλη) λόγο, με σκοπό να πείσει τους Αθηναίους να συνάψουν ειρήνη. Η ακριβής χρονολογία συγγραφής του λόγου δεν είναι βέβαιη· πιστεύεται ότι ο λόγος συντάχθηκε και αμέσως κυκλοφόρησε ως πολιτικό φυλλάδιο το 356 π.Χ.

Ο Μαύσωλος, σατράπης της Καρίας (Εκδ. Αθηνών Γ1)

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§1-15

1-2 Τα θέματα που θα συζητηθούν στην εκκλησία του δήμου είναι πολύ σημαντικά

3-15 Η αλήθεια δύσκολα ακούγεται από τους Αθηναίους -Έλλειψη «παρρησίας»- Αποφασιστικότητα του ρήτορα να πει την αλήθεια

ΠΡΟΘΕΣΗ

16 Η πρόταση ειρήνης

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ (ΠΙΣΤΕΙΣ) §§17-144

17-27 Τα πλεονεκτήματα από την ειρήνη που εγγυάται την αυτονομία των ελληνικών πόλεων

28-40 Η δυσκολία να πεισθεί το κοινό πως η αρετή είναι επωφελής για τα κράτη

41-48 Η εξωτερική πολιτική των Αθηναίων είναι παράλογη κι επικίνδυνη

49-62 Η πολιτική στο εσωτερικό είναι κι αυτή εσφαλμένη

63-70 Υπάρχει ανάγκη μιας μεταρρύθμισης κυρίως ηθικής. Καταγγελία κάθε ιμπεριαλιστικής πολιτικής και αποκάλυψη της αδικίας. Αδύνατη και ανώφελη η κατάκτηση της ηγεμονίας

71-74 Δικαιολόγηση της σκληρής κριτικής

75-94 Τα σφάλματα των Αθηναίων στην εξωτερική πολιτική δικαιώνουν τις απόψεις του ρήτορα

95-115 Αυστηρή κριτική και της πολιτικής των Σπαρτιατών κατά την εποχή της ηγεμονίας τους

116-120 Η σωφροσύνη εξυπηρετεί τα πραγματικά συμφέροντα των ατόμων και των πόλεων

121-132 Στην Αθήνα η άσκηση της πολιτικής έχει ανατεθεί στους δημαγωγούς, που έχουν προσωπικό συμφέρον να προκαλούν αναταραχή και να βλάπτουν τη δημοκρατία

133-136 Σε ποιες αρχές πρέπει να στηριχθεί η προτεινόμενη μεταρρύθμιση

137-144 Ποια αγαθά θα απολαύσει η Αθήνα, αν επιβάλει τη δικαιοσύνη στον ελληνικό κόσμο

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

145 Προτροπή στους νεότερους ρήτορες να συνεχίσουν την προσπάθειά του προς επικράτηση της δικαιοσύνης και της αρετής στην Ελλάδα

Η θεά Ειρήνη. Ρωμαϊκό αντίγραφο αγάλματος του Κηφισοδότου (Εκδ. Αθηνών Γ1)

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Κείμενο

Η σπουδαιότητα των θεμάτων

1 Ἅπαντες μὲν εἰώθασιν οἱ παριόντες ἐνθάδε ταῦτα μέγιστα φάσκειν εἶναι καὶ μάλιστα σπουδῆς ἄξια τῇ πόλει, περὶ ὧν ἂν αὐτοὶ μέλλωσι συμβουλεύσειν· οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ περὶ ἄλλων τινῶν πραγμάτων ἥρμοσε τοιαῦτα προειπεῖν, δοκεῖ μοι πρέπειν καὶ περὶ τῶν νῦν παρόντων ἐντεῦθεν ποιήσασθαι
2 τὴν ἀρχήν. ἥκομεν γὰρ ἐκκλησιάσοντες περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἃ μεγίστην ἔχει δύναμιν ἐν τῷ βίῳ τῷ τῶν ἀνθρώπων, καὶ περὶ ὧν ἀνάγκη τοὺς ὀρθῶς βουλευομένους ἄμεινον τῶν ἄλλων πράττειν. τὸ μὲν οὖν μέγεθος, ὑπὲρ ὧν συνεληλύθαμεν, τηλικοῦτόν ἐστιν.

Γλωσσικά σχόλια

1

εἴωθα	(παρακείμενος του επικού ρ. ἔθω) είμαι συνηθισμένος, συνηθίζω Ο σχηματισμός του παρακ. *σέ-σFω-θα >σέ-σωθ-α>εἴωθα*· η μτχ. *εἰωθώς* = ο συνηθισμένος, *τὰ εἰωθότα* τα συνήθη πράγματα, οι συνήθειες, τα έθιμα· από το ίδιο θέμα οι λέξεις *ἔθος, ἦθος, ἐθίζω* κ.λπ.
οἱ παριόντες	μτχ. εν. του ρ. *πάρειμι* <*παρά + εἶμι*
πάρειμι	ανέρχομαι στο βήμα
ἐνθάδε	εδώ, δηλ. στην Εκκλησία του δήμου
φάσκειν	(αντ. του ρ. εἰώθασιν, τελ. απρμφ.)
φάσκω	λέγω, ισχυρίζομαι
μέγιστα* και *ἄξια	(κατηγ. στο *ταῦτα*)
μέλλω	(με απρμφ. *μέλλοντα* συνήθως αλλά και ενεστ.) σκοπεύω, πρόκειται να..., βραδύνω,

---

Το κείμενο ακολουθεί την έκδοση του G. Norlin (Loeb 1929) με ελάχιστες, κατά περίπτωση, διαφορετικές γραφές

	διστάζω, αναβάλλω
οὐ μὴν ἀλλά	αλλ' όμως, και όμως
προειπεῖν	(υποκ. του απροσ. ρ. *ἥρμοσε*)
προλέγω	προλογίζω, κάνω πρόλογο
ἁρμόζει	(απρόσ. ρ.) είναι πρέπον, ταιριάζει
δοκεῖ μοι	(απρόσ. ρ. με υποκ. το *πρέπειν*) μου φαίνεται ότι επιβάλλεται (πρέπει)
ἐντεῦθεν	από εδώ
ποιοῦμαι τὴν ἀρχήν	αρχίζω (η περίφραση για έμφαση)
2 ***ἥκω***	(ενεστ. με σημ. παρακ.) έχω έλθει
ἐκκλησιάσοντες	(μτχ. τελική)
ἐκκλησιάζω	συγκαλώ συνέλευση και συζητώ, συζητώ, παίρνω μέρος στη συνέλευση του λαού· *ἐκκλησιάζω* <*ἐκκλησία* <*ἔκκλητος* <*ἐκκαλῶ* (παρατ. *ἐξεκλησίαζον* ή *ἐκκλησίαζον*)
ἅ... ἔχει	(αττική σύνταξη)
τοὺς ὀρθῶς βουλευομένους	(υποκ. του απρ. *ἄμεινον πράττειν*)
ὀρθῶς βουλεύομαι	σκέφτομαι σωστά, αποφασίζω σωστά
εὖ πράττω	ευτυχώ, είμαι ευτυχισμένος
ἄμεινον πράττω	είμαι πιο ευτυχισμένος [*ἄμεινον πράττειν* υποκ. της απροσ. έκφρασης *ἀνάγκη (ἐστί)*]
τὸ μέγεθος	η σπουδαιότητα
ὑπὲρ ὧν	εκείνων, ὑπὲρ ὧν...
τηλικοῦτον	(κατηγ.) *τηλικοῦτος-τηλικαύτη-τηλικοῦτο(ν)* (δεικτ. αντων.) τόσο μεγάλος, τόσο σπουδαίος

Ερμηνευτικά σχόλια

1 ***οἱ παριόντες ἐνθάδε*** πρόκειται για δραματοποίηση, αφού ο *Περὶ Εἰρήνης* λόγος γράφτηκε ως πολιτικό φυλλάδιο και δεν εκφωνήθηκε ποτέ. Άλλωστε είναι γνωστό ότι ο Ισοκράτης έγραφε τους λόγους του για να χρησιμεύσουν ως πρότυπα της τέχνης του για τους μαθητές

του, και δεν τους απήγγελλε στην Εκκλησία του δήμου ή την βουλή εξαιτίας της φυσικής του δειλίας και της ασθενικής φωνής του.

ταῦτα μέγιστα... καὶ μάλιστα σπουδῆς ἄξια

στην αρχή του λόγου του ο Ισοκράτης τονίζει τη σπουδαιότητα της συζητήσεως που διεξάγεται στην εκκλησία του δήμου. Πρόκειται ν' αποφασίσουν τη σύναψη ειρήνης ή τη διεξαγωγή πολέμου. Οποιαδήποτε απόφαση θα έχει σημαντικές συνέπειες στη ζωή των ανθρώπων.

ἥκομεν γὰρ ἐκκλησιάσοντες

η Εκκλησία του δήμου υπήρξε το ισχυρότερο και δημοκρατικότερο όργανο της αθηναϊκής πολιτείας. Κάθε πολίτης είχε τη δυνατότητα να μετέχει στις συνεδρίες, από το εικοστό έτος της ηλικίας του, οπότε είχαν λήξει οι διετείς στρατιωτικές του υποχρεώσεις.

Η Εκκλησία συνερχόταν σε τέσσερις τακτικές συνεδριάσεις στη διάρκεια κάθε πρυτανείας, δηλ. σαράντα φορές στο διάστημα του έτους. Η πρώτη από τις τέσσερις συνεδρίες κάθε πρυτανείας λεγόταν *«κυρία Εκκλησία»* και είχε καθορισμένα θέματα.

Υπήρχε δυνατότητα εκτός από τις τακτικές, να γίνουν και έκτακτες συνεδρίες («σύγκλητοι») σε δύο περιπτώσεις:

α) όταν δεν είχε τελειώσει η συζήτηση για μια υπόθεση

β) όταν υπήρχε επείγουσα ανάγκη

Οι εργασίες της Εκκλησίας άρχιζαν νωρίς το πρωί και τελείωναν με τη δύση του ηλίου. Συνεδρίαζε στην Αγορά ή στην Πνύκα ή στο Θέατρο του Διονύσου. Αρμόδιος για τη σύγκλησή της ήταν ο «επιστάτης» των πρυτάνεων, ο οποίος προήδρευε και στη συνεδρία. Τον βοηθούσαν ένας «κῆρυξ» και ο «γραμματεὺς τῆς βουλῆς».

Οι κύριες δραστηριότητες της Εκκλησίας του δήμου περιλάμβαναν τη λατρεία, τα οικονομικά, την εκλογή αρχόντων, τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας, τη στρατιωτική και ναυτική προπαρασκευή, την εξωτερική πολιτική και τη δικαιοσύνη (αν και μόνο σε πολιτικές υποθέσεις κατά κανόνα), την έκδοση κανόνων δεσμευτικών της συμπεριφοράς των πολιτών υπό τύπον νόμων ή ψηφισμάτων. Γενικά διαχειριζόταν όλες τις σοβαρές υποθέσεις της πόλεως και με τις αποφάσεις της διαμόρφωνε ως κυρίαρχο όργανο την εσωτερική και εξωτερική πολιτική *περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης*. Από τη φράση αυτή προκύπτει πως οι Αθηναίοι πρόκειται τώρα ν' αποφασίσουν αν θα κάνουν πόλεμο ή όχι. Και επί πλέον σημαίνει ότι ο λόγος γράφτηκε προτού αρχί-

σει ο λεγόμενος Συμμαχικός πόλεμος, συμπέρασμα που επιβεβαιώνεται και από την έλλειψη του άρθρου τόν στη λέξη πόλεμον. Είναι μία από τις διαφορετικές απόψεις για τον χρόνο συγγραφής του λόγου.

καὶ περὶ ὧν... πράττειν — επιδιώκοντας ο ρήτορας να καταστήσει προσεκτικούς τους Αθηναίους επισημαίνει πως η ευτυχία (τὸ εὖ πράττειν) αποτελεί φυσική συνέπεια των ορθών αποφάσεων. Το επιχείρημα είναι ψυχολογικό.

τὸ μὲν οὖν μέγεθος... τηλικοῦτον ἐστιν — κλείνοντας το προοίμιον ο Ισοκράτης προβάλλει γι' άλλη μια φορά τη σπουδαιότητα των θεμάτων.

Ασκήσεις

1) Τι επιχειρεί να επιτύχει στο προοίμιον ο ρήτορας και με ποια εκφραστικά μέσα;
2) Με ποιες λέξεις και φράσεις τονίζεται η σπουδαιότητα των προς συζήτηση θεμάτων;
3) Είναι γνωστό ότι ο «περὶ εἰρήνης» λόγος κυκλοφόρησε ως πολιτικό φυλλάδιο προς ανάγνωση. Με ποιες λέξεις και ποιες φράσεις δημιουργείται η εντύπωση ότι ο λόγος εκφωνήθηκε;
4) *μέλλωσι, ἥρμοσε*: Να γραφούν οι προτάσεις στις οποίες ανήκουν τα ρήματα, να χαρακτηρισθούν συντακτικώς και να δικαιολογηθεί η έγκλιση κάθε ρήματος.
5) *μέγιστα, μάλιστα, ἄξια, ὀρθῶς, ἄμεινον*: Να γραφούν οι άλλοι βαθμοί.
6) *συνεληλύθαμεν*: Να αντικατασταθεί χρονικώς και να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του αορίστου β'.
7) *βουλευομένους*: Να γραφούν λέξεις της νέας ελληνικής από το ίδιο θέμα. Με τρία ομόρριζα ουσιαστικά να σχηματισθούν αντίστοιχες προτάσεις.

Χρυσό νόμισμα της Καρύστου των μέσων του 4ου αι. π.Χ. Εικονίζεται η κεφαλή του Ηρακλέους (Εκδ. Αθηνών Γ₂)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ §§3-13

Ο Ισοκράτης παρατηρεί ότι, επειδή συνήθως αποπέμπονται από την Εκκλησία του δήμου όσοι μιλούν με ελευθεροφροσύνη, ενώ αντίθετα γίνονται ανεκτοί οι δημοκόλακες, οι ρήτορες φροντίζουν να γίνονται ευχάριστοι. Και σ' αυτήν την περίπτωση έχουν συγκεντρωθεί οι Αθηναίοι για ν' ακούσουν μόνο όσους προτείνουν πόλεμο, επειδή πιστεύουν ότι τα κέρδη που θα προκύψουν απ' αυτόν θα είναι πολλά. Θα έπρεπε όμως ν' ακούσουν με μεγαλύτερη προσοχή όσους προσπαθούν να τους αλλάξουν τη γνώμη. Γιατί κανένα κακό δεν έχει προκύψει από την ειρήνη, ενώ ο πόλεμος υπήρξε αιτία όλων των συμφορών. Χωρίς ν' αναλογίζονται αυτές τις συμφορές στη δημόσια ζωή επιδοκιμάζουν όλους όσοι με τις συμβουλές τους βλάπτουν την πόλη.

Κείμενο

14 Ἐγὼ δ' οἶδα μὲν ὅτι πρόσαντές ἐστιν ἐναντιοῦσθαι ταῖς ὑμετέραις διανοίαις, καὶ ὅτι δημοκρατίας οὔσης οὐκ ἔστι παρρησία, πλὴν ἐνθάδε μὲν τοῖς ἀφρονεστάτοις καὶ μηδὲν ὑμῶν φροντίζουσιν, ἐν δὲ τῷ θεάτρῳ τοῖς κωμῳδοδιδασκάλοις· ὃ καὶ πάντων ἐστὶ δεινότατον, ὅτι τοῖς μὲν ἐκφέρουσιν εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας τὰ τῆς πόλεως ἁμαρτήματα τοσαύτην ἔχετε χάριν ὅσην οὐδὲ τοῖς εὖ ποιοῦσι, πρὸς δὲ τοὺς ἐπιπλήττοντας καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς οὕτω διατίθεσθε δυσκόλως ὥσπερ πρὸς τοὺς κακόν τι τὴν πόλιν ἐργαζομένους.

Έλλειψη «παρρησίας»

15 Ὅμως δὲ καὶ τούτων ὑπαρχόντων οὐκ ἂν ἀποσταίην ὧν διενοήθην. παρελήλυθα γὰρ οὐ χαριούμενος ὑμῖν οὐδὲ χειροτονίαν μνηστεύσων, ἀλλ' ἀποφανούμενος ἃ τυγχάνω γιγνώσκων πρῶτον μὲν περὶ ὧν οἱ πρυτάνεις προτιθέασιν, ἔπειτα περὶ τῶν ἄλλων τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων· οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἔσται τῶν νῦν περὶ τῆς εἰρήνης γνωσθέντων, ἢν μὴ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ὀρθῶς βουλευσώμεθα.

Αποφασιστικότητα και Ειλικρίνεια

16 Φημὶ δ' οὖν χρῆναι ποιεῖσθαι τὴν εἰρήνην μὴ μόνον πρὸς Χίους καὶ Ῥοδίους καὶ Βυζαντίους καὶ Κῴους ἀλλὰ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους, καὶ χρῆσθαι ταῖς συνθήκαις μὴ ταύταις αἷς νῦν τινες γεγράφασιν, ἀλλὰ ταῖς γενομέναις μὲν πρὸς βασιλέα καὶ Λακεδαιμονίους, προσταττούσαις δὲ τοὺς

Η πρόταση ειρήνης

Ἕλληνας αὐτονόμους εἶναι καὶ τὰς φρουρὰς ἐκ τῶν ἀλλοτρίων πόλεων ἐξιέναι καὶ τὴν αὑτῶν ἔχειν ἑκάστους. τούτων γὰρ οὔτε δικαιοτέρας εὑρήσομεν οὔτε μᾶλλον τῇ πόλει συμφερούσας.

Γλωσσικά σχόλια

14 **ὁ, ἡ προσάντης, τὸ πρόσαντες** (επίθ.) ο ανηφορικός, ο δύσκολος, ο σκληρός, ο εχθρικός

ἐναντιοῦσθαι (υποκ. της απρ. έκφρ. πρόσαντές ἐστιν· <ἐναντιοῦμαι <ἐναντιό -ομαι εναντιώνομαι, είμαι αντίθετος, αντιστέκομαι, αρνούμαι

διάνοια σκέψη, γνώση, σκοπός, πρόθεση

δημοκρατίας οὔσης μετοχή εναντιωματική σε γενική απόλυτη

παρρησία (πᾶς + ῥῆσις) ελευθερία λόγου, ελευθεροστομία, το δικαίωμα να λέγει κανείς τα πάντα

ἐνθάδε εδώ, στην Εκκλησία του δήμου

ὑμῶν αντικ. του ρ. *φροντίζουσιν*

ὃ καὶ πάντων ἐστὶ δεινότατον αυτό είναι και το πιο φοβερό απ' όλα

κωμῳδοδιδάσκαλος κωμικός ποιητής

ἐκφέρω φανερώνω, εμφανίζω, κάνω γνωστό

ἁμάρτημα σφάλμα, αποτυχία

χάριν ἔχω τινί χρωστώ χάρη (ευγνωμοσύνη σε κάποιον) ευγνωμονώ κάποιον

εὖ ποιῶ ευεργετώ (ως παθ. εὖ πάσχω ευεργετούμαι)

νουθετῶ συμβουλεύω, προτρέπω

διατίθεμαι δυσκόλως αισθάνομαι οργή, οργίζομαι

ἐργάζομαί τινα τι κάνω σε κάποιον κάτι

15 **ὑπαρχόντων** μτχ. εναντιωματική σε γενική απόλυτη (υποκ. τούτων)

ἀποσταίην (ευκτ. αορ. β΄ ενεργ. με σημασ. μέσου του ρ. *ἀφίσταμαι* απομακρύνομαι)

ὧν	(αναφ. έλξη) τούτων, ἅ (τούτων· αντικ. του ρ. ἀποσταίην, ἅ· αντικ. του ρ. διενοήθην)
παρελήλυθα	(πρκμ. του ρ. παρέρχομαι· παρουσιάζομαι ενώπιον κάποιου για να μιλήσω, ανέρχομαι στο βήμα. Οι άλλες εγκλίσεις, ο παρατ. και ο μέλλοντας από το ρ. πάρειμι που έχει την ίδια σημασία στους Αττικούς ρήτορες)
χαρίζομαί τινι	γίνομαι ευχάριστος σε κάποιον, κάνω χάρη σε κάποιον, ευχαριστώ κάποιον (χαριούμενος μτχ. τελ.)
χειροτονία	(χείρ + τείνω) ανάταση των χεριών, εκλογή με ανάταση των χεριών
μνηστεύω χειροτονίαν	επιζητώ την εκλογή μου ως άρχοντα (μνηστεύσων· μτχ. τελ.)
ἀποφαίνομαι	εκφράζω τη γνώμη μου (ἀποφανούμενος μτχ. τελ.)
περὶ ὧν	(αναφ. έλξη) περὶ ἐκείνων, ἅ
προτίθημι	προτείνω
γιγνώσκω	αποφασίζω (τῶν γνωσθέντων των αποφασισθέντων)
ὀρθῶς βουλεύομαι	(βλ. §1)
ἢν μή... βουλευσώμεθα	υποθετική πρόταση
οὐδὲν ὄφελος ἔσται	απόδοση. Ο υποθετικός λόγος δηλώνει το προσδοκώμενο
16 φημί	λέγω, υποστηρίζω
χρῆναι	(ειδ. απρμφ. ως αντικ. του ρ. φημί)
ποιεῖσθαι και χρῆσθαι	(υποκ. του απρμφ. χρῆναι)
χρῶμαι ταῖς συνθήκαις	εφαρμόζω τις συνθήκες
αἷς	(η δοτ. καθ' έλξη προς το ταύταις αντί της αιτ. ἅς)
γεγράφασιν	(πρκμ. του ρ. γράφω προτείνω)
προστάττω ή -σσω	διατάζω, επιβάλλω
αὐτονόμους	(κατηγορ. στο τοὺς Ἕλληνας)
εἶναι	(τελ. απρμφ., αντικ. της μετοχής προσταττούσαις καθώς και τα δύο επόμενα απρμφ. ἐξιέναι και ἔχειν)

ἐξιέναι	(απρμφ. ενεστ. του ρ. ἔξειμι αποχωρώ, εξέρχομαι)
τὰς φρουράς	(υποκ. του ἐξιέναι)
ἑκάστους	(υποκ. του ἔχειν)
τούτων	(ενν. συνθηκών) γεν. συγκριτική

Ερμηνευτικά σχόλια

14 *... ὅτι πρόσαντές ἐστιν ἐναντιοῦσθαι ταῖς ὑμετέραις διανοίαις*

έχει επίγνωση ο ρήτορας των δυσκολιών που θα αντιμετωπίσει στην προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους για την ειρήνη.

ὅτι δημοκρατίας οὔσης οὐκ ἔστι παρρησία

η «ἰσηγορία» (ισότητα στο δικαίωμα του λόγου) αποτελούσε βασικό στοιχείο της δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα, όπως και η ισονομία. Στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του δήμου ο κήρυκας καλούσε κάθε πολίτη που ήθελε να μιλήσει με την καθιερωμένη φράση: «τίς ἀγορεύειν βούλεται;» (βλ. Δημ. *Περὶ τοῦ στεφάνου* §170 «καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἦλθεν ἡ βουλὴ καὶ ἀπήγγειλαν οἱ προτάνεις τὰ προσηγγελμέν' ἑαυτοῖς καὶ τὸν ἥκοντα παρήγαγον κἀκεῖνος εἶπεν, ἠρώτα μὲν ὁ κῆρυξ «τίς ἀγορεύειν βούλεται;» παρῆει δ' οὐδείς». μετάφρ. «και μετά απ' αυτά μόλις οι βουλευτές έφθασαν (στην Πνύκα όπου συνεδρίαζε η Εκκλησία του δήμου) και ανακοίνωσαν οι πρυτάνεις τις ειδήσεις που είχαν φθάσει σ' αυτούς και παρουσίασαν τον αγγελιαφόρο κι εκείνος επιβεβαίωσε (τις ειδήσεις), ρωτούσε ο κήρυκας «ποιος θέλει να λάβει το λόγο;» αλλά κανένας δεν ανέβαινε στο βήμα».

Η «ισηγορία» όμως δεν είχε ουσιαστικό περιεχόμενο, αν δεν συνοδευόταν από το δικαίωμα της πλήρους ελευθερίας του λόγου. Ο Ισοκράτης υποστηρίζει ότι στην εποχή του δεν υπήρχε πλέον ελευθερία λόγου, παρρησία, ενώ η κατοχύρωσή της ως πολιτικού δικαιώματος θα συνέβαλλε στην ορθή λειτουργία της δημοκρατίας με ευεργετικές συνέπειες για όλους.

πλὴν ἐνθάδε μὲν τοῖς ἀφρονεστάτοις... τοῖς κωμῳδοδιδασκάλοις

η εικόνα της Εκκλησίας του δήμου που μας δίνει το 356 π.Χ. ο Ισοκράτης, με την παράλληλη αναφορά στην ελευθεροστομία των κωμικών ποιητών, παραπέμπει κατευθείαν στην εποχή του Αριστοφάνη παρά στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Οι ποιητές της αρχαίας αττικής κωμωδίας (Εύπολις, Φερεκράτης, Φρύνιχος,

Αριστοφάνης κ.ά.) καυτηρίαζαν στα έργα τους τα πάντα με τρόπο αυστηρό και αμείλικτο, και κυρίως τα ζητήματα της πόλεως. Αυτές οι κωμωδίες παίζονταν («ἐδιδάσκοντο») στη γιορτή του Διονύσου, όταν πολλοί ξένοι βρίσκονταν στην Αθήνα. Ο Αριστοφάνης (Ἀχαρνῆς, 525 κ.ε.) αναφέρει πως ο Κλέωνας του επιτέθηκε, γιατί κατηγόρησε τους Αθηναίους ενώπιον ξένων.

ὃ καὶ πάντων ἐστὶ δεινότατον, ὅτι... ἐργαζομένους

επικρίνοντας την παράλογη συμπεριφορά των Αθηναίων προς τους «νουθετοῦντας» «προκαταλαμβάνει», προδιαθέτει δηλ. το ακροατήριο (σχήμα προλήψεως ή προκαταλήψεως), για να προλάβει ενδεχόμενες αποδοκιμασίες, αφού θα προτείνει να συναφθεί ειρήνη με όλους, αντίθετα με την ισχύουσα εξωτερική πολιτική της Αθήνας.

15 *οὐκ ἂν ἀποσταίην ὧν διενοήθην*

ο ρήτορας δηλώνει ότι θα εμμείνει στις απόψεις του παρόλο που το πολιτικό κλίμα είναι εντελώς αρνητικό.

παρελήλυθα γὰρ οὐ χαριούμενος... γιγνώσκων

τονίζεται η ειλικρίνεια και η ανιδιοτέλεια των προθέσεών του.

περὶ ὧν οἱ πρυτάνεις προτιθέασιν

πρυτάνεις ονομάζονταν οι πενήντα βουλευτές μιας φυλής οι οποίοι για 35 ή 36 ημέρες ασκούσαν την εξουσία. Η σειρά με την οποία κάθε φυλή είχε αυτή την τιμή καθοριζόταν με κλήρο. Οι πρυτάνεις έμεναν και σιτίζονταν στη Θόλο, ένα ειδικό κυκλικό οικοδόμημα στην αγορά και αμείβονταν με έναν οβολό περισσότερο από τους άλλους βουλευτές (συνολικά μια δραχμή).

Καθημερινά κληρωνόταν ο επιστάτης των πρυτάνεων, πρόεδρος της Βουλής και της Εκκλησίας του δήμου, ο οποίος είχε στα χέρια του, για ένα ημερονύχτιο, τα κλειδιά των ιερών, όπου φυλάσσονταν οι θησαυροί και τα αρχεία, καθώς και η σφραγίδα του κράτους.

Κατά τον 4ο αι. π.Χ. την προεδρία των συνελεύσεων είχε ο επιστάτης των εννέα προέδρων, οι οποίοι εκλέγονταν ανάμεσα στους βουλευτές των φυλών που δεν είχαν την πρυτανεία. Με τη μεσολάβηση των πρυτάνεων η βουλή ερχόταν σε επαφή με την Εκκλησία του δήμου, τους άρχοντες και τους απλούς πολίτες. Αυτοί συγκαλούσαν σε περίπτωση ανάγκης τη Βουλή, την Εκκλησία του δήμου, τους στρατηγούς. Αυτοί πρότειναν στις συνελεύσεις τα σχέδια νόμων («προβουλεύματα»), τα οποία, όταν ψηφίζονταν από τον δήμο, αποκτούσαν ισχύ νόμων.

οὐδὲν γὰρ ὄφελος

ο ρήτορας πιστεύει ότι η ειρήνευση θα ήταν το έναυσμα για τη

	ἔσται... βουλευσώμεθα	ριζική αναθεώρηση της αθηναϊκής πολιτικής
16	*Φημὶ δ' οὖν χρῆναι ποιεῖσθαι τὴν εἰρήνην... πρὸς βασιλέα καὶ Λακεδαιμονίους*	ο Ισοκράτης προτείνει τη σύναψη ειρήνης όχι μόνο με τους συμμάχους που επανεστάτησαν αλλά και με όλους τους ανθρώπους, αποδεχόμενος ακόμη και τους δυσμενείς όρους της Ανταλκίδειας ειρήνης (387 π.Χ.) που είχε κατακρίνει το 380 π.Χ. στον Παν ηγυρικό (§§116-117).
		Η αλλαγή των πολιτικών του απόψεων οφείλεται στο γεγονός ότι οι εμφύλιες διαμάχες των Ελλήνων είχαν κορυφωθεί και ήταν πολύ δύσκολο ν' αντιμετωπισθεί η περσική απειλή, αν προηγουμένως δεν εδραιωνόταν η ενότητα των Ελλήνων.
	προσταττούσαις τοὺς Ἕλληνας... ἔχειν ἑκάστους	υποδεικνύει ποιοι θα έπρεπε να είναι οι σημαντικότεροι όροι της ειρήνης: κατοχύρωση της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας κάθε πόλης και απομάκρυνση κάθε είδους μη εγχώριας στρατιωτικής φρουράς.
	οὔτε δικαιοτέρας εὑρήσομεν... συμφερούσας	μόνιμη επιδίωξη του ρήτορα αποτελεί η επικράτηση της δικαιοσύνης και η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της πόλεως. Γι' αυτό καταδίκαζε συχνά κάθε πράξη βιαιότητας από τη μεριά οποιασδήποτε ελληνικής πόλεως εναντίον άλλης ελληνικής θεωρώντας ως μόνο επιτρεπτό όπλο την πειθώ. Η προσφυγή στη χρήση βίας ήταν θεμιτή μόνον όταν οι Έλληνες αγωνίζονταν εναντίον των βαρβάρων.

Ασκήσεις

1) Γιατί ο Ισοκράτης στην αρχή του λόγου του τονίζει τη δυσκολία να εναντιωθεί στις απόψεις των Αθηναίων;
2) Ποια η σημασία της «παρρησίας» στη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος; Να αναπτύξετε τις προσωπικές σας απόψεις.
3) Να καταγραφούν οι λέξεις και οι φράσεις με τις οποίες εκφράζεται η ειλικρίνεια και η ανιδιοτέλεια του ρήτορα.
4) Πώς κρίνετε την αποδοχή από τον Ισοκράτη ακόμη και των ταπεινωτικών όρων της Ανταλκίδειας ειρήνης;

5) Ο Ισοκράτης προτείνει τη σύναψη ειρήνης με όλους, επειδή
   α) είναι οπαδός της ειρήνης
   β) με την ειρήνη εξυπηρετούνται τα προσωπικά του συμφέροντα
   γ) είναι σταθερός στις πολιτικές του θέσεις

δ) πιστεύει ότι έτσι θα ενωθούν οι Έλληνες και θ' αντιμετωπίσουν οποιονδήποτε κίνδυνο

ε) με την ειρήνη εξυπηρετούνται τα συμφέροντα της Αθήνας

Να υπογραμμίσετε την πιο σωστή και την πιο λανθασμένη, κατά τη γνώμη σας, φράση και να τις αιτιολογήσετε

6) *οἶδα, ἐναντιοῦσθαι*: Να κλιθεί ο παρατατικός και να γραφούν τα απαρέμφατα όλων των χρόνων.

7) *ὃ καὶ πάντων ἐστὶ δεινότατον... ἐργαζομένους*: Να ξαναγραφεί η ημιπερίοδος αφού τεθούν όλοι οι ρηματικοί τύποι στον ενικό αριθμό.

8) *χαριούμενος*: Να αντικατασταθεί χρονικώς ο τύπος και να γραφούν λέξεις της νέας ελληνικής που έχουν το ίδιο θέμα.

9) *προτιθέασιν*: Να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο ενεστώτα και αορίστου σ' όλες τις εγκλίσεις.

10) *ὑμῖν, ἅ, γιγνώσκων, περὶ ὧν, τῶν τῆς πόλεως*: Να χαρακτηρισθούν συντακτικώς οι λέξεις.

11) *οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἔσται... ἢν μὴ ὀρθῶς βουλευσώμεθα*: Πώς θα ήταν διατυπωμένος ο υποθετικός λόγος, αν δήλωνε το πραγματικό.

12) *ἅπαντας, ταύταις, αἷς, τινές, βασιλέα, τῇ πόλει*: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις ενικού και πληθυντικού των λέξεων.

13) *χρῆσθαι, ἐξιέναι*: Να γραφεί το β' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ενεστώτα και να κλιθεί ο παρατατικός.

14) *ταῖς συνθήκαις, ταῖς γενομέναις, αὐτονόμους, τὴν αὑτῶν, τῇ πόλει*: Ποια η συντακτική θέση των λέξεων;

15) *προσταττούσαις*: η μετοχή είναι:

α) αιτιολογική

β) κατηγορηματική

γ) τροπική

δ) επιθετική

ε) εναντιωματική

ζ) υποθετική

Να υπογραμμίσετε την ορθή απάντηση και να την αιτιολογήσετε.

Κείμενο

17 Ἢν μὲν οὖν ἐνταῦθα καταλίπω τὸν λόγον, οἶδ' ὅτι δόξω τὴν πόλιν ἐλαττοῦν, εἰ Θηβαῖοι μὲν ἕξουσι Θεσπιὰς καὶ Πλαταιὰς καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἃς παρὰ τοὺς ὅρκους κατειλήφασιν, ἡμεῖς δ' ἔξιμεν μηδεμιᾶς ἀνάγκης οὔσης ἐξ ὧν τυγχάνομεν ἔχοντες· ἢν δὲ διὰ τέλους ἀκούσητέ μου προσέχοντες τὸν νοῦν, οἶμαι πάντας ὑμᾶς καταγνώσεσθαι πολλὴν ἄνοιαν καὶ μανίαν τῶν τὴν ἀδικίαν πλεονεξίαν εἶναι νομιζόντων, καὶ τῶν τὰς ἀλλοτρίας πόλεις βίᾳ κατεχόντων, καὶ μὴ λογιζομένων τὰς συμφορὰς τὰς ἐκ τῶν τοιούτων ἔργων γιγνομένας.

18 Ταῦτα μὲν οὖν διὰ παντὸς τοῦ λόγου πειρασόμεθα διδάσκειν ὑμᾶς, περὶ δὲ τῆς εἰρήνης πρῶτον διαλεχθῶμεν, καὶ σκεψώμεθα τί ἂν ἐν τῷ παρόντι γενέσθαι βουληθεῖμεν ἡμῖν. ἢν γὰρ ταῦτα καλῶς ὁρισώμεθα καὶ νοῦν ἐχόντως, πρὸς ταύτην τὴν ὑπόθεσιν ἀποβλέποντες ἄμεινον βουλευσόμεθα
19 καὶ περὶ τῶν ἄλλων. ἆρ' οὖν ἂν ἐξαρκέσειεν ἡμῖν, εἰ τήν τε πόλιν ἀσφαλῶς οἰκοῖμεν καὶ τὰ περὶ τὸν βίον εὐπορώτεροι γιγνοίμεθα καὶ τά τε πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὁμονοοῖμεν καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμοῖμεν; ἐγὼ μὲν γὰρ ἡγοῦμαι τούτων ὑπαρξάντων τελέως τὴν πόλιν εὐδαιμονήσειν. ὁ μὲν τοίνυν πόλεμος ἁπάντων ἡμᾶς τῶν εἰρημένων ἀπεστέρηκεν· καὶ γὰρ πενεστέρους πεποίηκε, καὶ πολλοὺς κινδύνους ὑπομένειν ἠνάγκασε, καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαβέβληκε, καὶ

Μετάφραση

§§17-27

17 Αν, βέβαια, σταματήσω σ' αυτό το σημείο[1] την ομιλία μου, ξέρω ότι θα δώσω την εντύπωση πως μειώνω την πόλη μας, εάν οι Θηβαίοι θα εξακολουθήσουν να κατέχουν τις Θεσπιές[2], τις Πλαταιές και τις άλλες πόλεις που έχουν καταλάβει παρά τις ένορκες συνθήκες, ενώ εμείς θα απομακρυνθούμε, χωρίς να υπάρχει καμιά ανάγκη, από τις πόλεις που συμβαίνει να κατέχουμε. Αν όμως με ακούσετε προσεκτικά μέχρι το τέλος, νομίζω πως όλοι σας θα καταλογίσετε μεγάλη απερισκεψία και παραφροσύνη σ' εκείνους που θεωρούν πως η αδικία είναι πλεονέκτημα και σ' εκείνους που κατέχουν με τη βία ξένες πόλεις και δεν συλλογίζονται τις συμφορές που προέρχονται από τέτοιου είδους ενέργειες.

Ανάγκη ν' ακουστεί ο ρήτορας μέχρι τέλους

18 Γι' αυτά λοιπόν θα προσπαθήσω με όλο τον λόγο μου να σας διαφωτίσω, αλλά πρώτα ας συζητήσουμε για την ειρήνη και ας σκεφθούμε τι θα θέλαμε να γίνει στην παρούσα περίσταση. Διότι, αν αντιμετωπίσουμε αυτά σωστά και με σύνεση, με αυτή τη βάση θα σκεφτούμε καλύτερα και για τ' άλλα θέματα.

19 Άραγε μπορεί να μας είναι αρκετό, αν κατοικούμε στην πόλη μας με ασφάλεια και γινόμαστε στη ζωή πιο εύποροι κι έχουμε ομόνοια μεταξύ μας κι έχουμε κερδίσει ανάμεσα στους Έλληνες υπόληψη; Εγώ βέβαια φρονώ πως, αν γίνουν αυτά, η πόλη θα είναι πλήρως ευτυχισμένη. Ο πόλεμος μας έχει στερήσει απ' όλα όσα προηγουμένως ανέφερα· γιατί και πιο φτωχούς μας έκανε και πολλούς κινδύνους μάς ανάγκασε να υπομένουμε και στους Έλληνες μας έχει δια-

Τα οφέλη της ειρήνης

20 πάντας τρόπους τεταλαιπώρηκεν ἡμᾶς. ἢν δὲ τὴν εἰρήνην
ποιησώμεθα, καὶ τοιούτους ἡμᾶς αὐτοὺς παράσχωμεν οἵους
αἱ κοιναὶ συνθῆκαι προστάττουσι, μετὰ πολλῆς μὲν ἀσφα-
λείας τὴν πόλιν οἰκήσομεν, ἀπαλλαγέντες πολέμων καὶ κιν-
δύνων καὶ ταραχῆς, εἰς ἣν νῦν πρὸς ἀλλήλους καθέσταμεν,
καθ' ἑκάστην δὲ τὴν ἡμέραν πρὸς εὐπορίαν ἐπιδώσομεν,
ἀναπεπαυμένοι μὲν τῶν εἰσφορῶν καὶ τῶν τριηραρχιῶν καὶ
τῶν ἄλλων τῶν περὶ τὸν πόλεμον λειτουργιῶν, ἀδεῶς δὲ γε-
ωργοῦντες καὶ τὴν θάλατταν πλέοντες καὶ ταῖς ἄλλαις
ἐργασίαις ἐπιχειροῦντες, αἳ νῦν διὰ τὸν πόλεμον ἐκλελοίπα-
21 σιν. ὀψόμεθα δὲ τὴν πόλιν διπλασίας μὲν ἢ νῦν τὰς προσό-
δους λαμβάνουσαν, μεστὴν δὲ γιγνομένην ἐμπόρων καὶ ξέ-
νων καὶ μετοίκων, ὧν νῦν ἐρήμη καθέστηκεν.

Τὸ δὲ μέγιστον, συμμάχους ἕξομεν ἅπαντας ἀνθρώπους,
οὐ βεβιασμένους ἀλλὰ πεπεισμένους, οὐδ' ἐν ταῖς μὲν ἀσφα-
λείαις διὰ τὴν δύναμιν ἡμᾶς ὑποδεχομένους, ἐν δὲ τοῖς κιν-
δύνοις ἀποστησομένους, ἀλλ' οὕτω διακειμένους ὥσπερ χρὴ
τοὺς ὡς ἀληθῶς συμμάχους καὶ φίλους ὄντας.

22 Πρὸς δὲ τούτοις, ἃ νῦν ἀπολαβεῖν οὐ δυνάμεθα διὰ πολέ-
μου καὶ πολλῆς δαπάνης, ταῦτα διὰ πρεσβείας ῥᾳδίως κομι-
ούμεθα. μὴ γὰρ οἴεσθε μήτε Κερσοβλέπτην ὑπὲρ Χερρονή-
σου μήτε Φίλιππον ὑπὲρ Ἀμφιπόλεως πολεμήσειν, ὅταν
ἴδωσιν ἡμᾶς μηδενὸς τῶν ἀλλοτρίων ἐφιεμένους. νῦν μὲν
γὰρ εἰκότως φοβοῦνται γείτονα ποιήσασθαι τὴν πόλιν ταῖς
23 αὐτῶν δυναστείαις· ὁρῶσι γὰρ ἡμᾶς οὐ στέργοντας ἐφ' οἷς
ἂν ἔχωμεν, ἀλλ' ἀεὶ τοῦ πλέονος ὀρεγομένους, ἢν δὲ μεταβαλώμεθα τὸν τρόπον καὶ δόξαν βελτίω λάβωμεν, οὐ μόνον ἀποστήσονται τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῶν προσδώσουσι· λυσιτελήσει γὰρ αὐτοῖς θεραπεύουσι τὴν δύναμιν τὴν τῆς πόλεως ἀσφαλῶς ἔχειν τὰς ἑαυτῶν βασιλείας.

20 βάλει και με κάθε τρόπο μας έχει ταλαιπωρήσει. Αν όμως κάνουμε ειρήνη και συμπεριφερθούμε όπως ορίζουν οι κοινές συνθήκες, θα κατοικούμε στην πόλη μας με μεγάλη ασφάλεια, αφού απαλλαγούμε από πολέμους και κινδύνους και διχόνοια στην οποία τώρα έχουμε περιέλθει· αντίθετα κάθε μέρα θα γινόμαστε και πιο πλούσιοι απαλλαγμένοι από τους φόρους και τις τριηραρχίες[3] και τις άλλες εισφορές για τον πόλεμο και ασχολούμενοι με την καλλιέργεια των χωραφιών και τη ναυτιλία και τις άλλες εργασίες[4] οι οποίες έχουν ε-
21 κλείψει εξαιτίας του πολέμου. Ακόμη θα δούμε την πόλη μας να έχει διπλάσια έσοδα απ' όσα έχει τώρα, να είναι γεμάτη από εμπόρους και ξένους και μετοίκους[5], απ' τους οποίους έχει ερημωθεί σήμερα.

Η διπλωματία οδηγεί σε πρόσθετα πλεονεκτήματα

Και το σπουδαιότερο, θα έχουμε συμμάχους όλους τους ανθρώπους όχι με τη βία αλλά με τη θέλησή τους, και δεν θα μας δέχονται όταν είμαστε ασφαλείς εξαιτίας της δύναμής μας, κι όταν κινδυνεύουμε θα αποστατούν, αλλά θα συμπεριφέρονται όπως αρμόζει (να συμπεριφέρονται) οι αληθινοί φίλοι και σύμμαχοι.

22 Επί πλέον, όσα τώρα δεν μπορούμε να πάρουμε πίσω με πόλεμο και μεγάλες δαπάνες, θα τα κερδίσουμε εύκολα με πρέσβεις (δια της διπλωματικής οδού). Γιατί μη νομίζετε πως ο Κερσοβλέπτης[6] θα πολεμήσει για τη Χερσόνησο και ο Φίλιππος για την Αμφίπολη[7], όταν δουν ότι δεν επιθυμούμε κάτι από εκείνα που ανήκουν στους άλλους. Τώρα βέβαια δικαιολογημένα φοβούνται να κάνουν γειτονική τής δι-
23 κής τους επικράτειας την πόλη μας. Γιατί βλέπουν ότι δεν είμαστε ευχαριστημένοι με όσα έχουμε, αλλά πάντοτε επιθυμούμε όλο και περισσότερα. Αν όμως αλλάξουμε τη συμπεριφορά μας και αποκτήσουμε καλύτερη φήμη, όχι μόνο θα απομακρυνθούν από τις κτήσεις μας αλλά θα μας παραχωρήσουν και μέρος από τις δικές τους[8], γιατί θα είναι συμφέρον τους, εξυπηρετώντας τη δύναμη της πόλης μας, να κατέχουν με ασφάλεια το βασίλειό τους.

24 Καὶ μὲν δὴ καὶ τῆς Θρᾴκης ἡμῖν ἐξέσται τοσαύτην ἀποτεμέσθαι χώραν, ὥστε μὴ μόνον αὐτοὺς ἄφθονον ἔχειν, ἀλλὰ καὶ τοῖς δεομένοις τῶν Ἑλλήνων καὶ δι' ἀπορίαν πλανωμένοις ἱκανὸν δύνασθαι βίον παρασχεῖν. ὅπου γὰρ Ἀθηνόδωρος καὶ Καλλίστρατος, ὁ μὲν ἰδιώτης ὤν, ὁ δὲ φυγάς, οἰκίσαι πόλεις οἷοί τε γεγόνασιν, ἧ που βουληθέντες ἡμεῖς πολλοὺς ἂν τόπους τοιούτους κατασχεῖν δυνηθεῖμεν. χρὴ δὲ τοὺς πρωτεύειν ἐν τοῖς Ἕλλησιν ἀξιοῦντας τοιούτων ἔργων ἡγεμόνας γίγνεσθαι πολὺ μᾶλλον ἢ πολέμου καὶ στρατοπέδων ξενικῶν, ὧν νῦν ἐπιθυμοῦντες ἡμεῖς τυγχάνομεν.

25 Περὶ μὲν οὖν ὧν οἱ πρέσβεις ἐπαγγέλλονται, καὶ ταῦθ' ἱκανά, καὶ πολλὰ ἂν ἴσως τις προσθείη τούτοις· ἡγοῦμαι δὲ δεῖν ἡμᾶς οὐ μόνον ψηφισαμένους τὴν εἰρήνην ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀπελθεῖν, ἀλλὰ καὶ βουλευσαμένους ὅπως ἄξομεν αὐτήν, καὶ μὴ ποιήσομεν ὅπερ εἰώθαμεν, ὀλίγον χρόνον διαλιπόντες πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς καταστησόμεθα ταραχάς, μηδ' ἀναβολὴν ἀλλ' ἀπαλλαγὴν εὑρήσομέν τινα τῶν κακῶν
26 τῶν παρόντων. οὐδὲν δὲ τούτων οἷόν τ' ἐστὶ γενέσθαι πρότερον, πρὶν ἂν πεισθῆτε τὴν μὲν ἡσυχίαν ὠφελιμωτέραν καὶ κερδαλεωτέραν εἶναι τῆς πολυπραγμοσύνης, τὴν δὲ δικαιοσύνην τῆς ἀδικίας, τὴν δὲ τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίας.

Περὶ ὧν οὐδεὶς πώποτε τῶν ῥητόρων εἰπεῖν ἐν ὑμῖν ἐτόλμησεν· ἐγὼ δὲ περὶ αὐτῶν τούτων τοὺς πλείστους τῶν λόγων μέλλω ποιεῖσθαι πρὸς ὑμᾶς· ὁρῶ γὰρ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τούτοις ἐνοῦσαν, ἀλλ' οὐκ ἐν οἷς νῦν τυγχάνομεν πράττον-

Δίδραχμο του Βοιωτικού Κοινού (Εκδ. Αθηνών Γ₁)

24 Και βέβαια θα έχουμε τη δυνατότητα να χωρίσουμε από τη Θράκη τόση έκταση γης, ώστε όχι μόνο εμείς οι ίδιοι να έχουμε άφθονη, αλλά να μπορούμε να προσφέρουμε ικανοποιητικούς πόρους ζωής και σ' όσους Έλληνες έχουν ανάγκη κι εξαιτίας της φτώχιας περιπλανιούνται εδώ κι εκεί. Διότι, αφού ο Αθηνόδωρος[9] και ο Καλλίστρατος[10], ο πρώτος ως απλός πολίτης και ο δεύτερος ως εξόριστος, έχουν κατορθώσει να ιδρύσουν πόλεις, ασφαλώς εμείς, αν θελήσουμε, θα μπορέσουμε να καταλάβουμε πολλούς τέτοιους τόπους. Και όσοι έχουν την αξίωση να είναι πρώτοι ανάμεσα στους Έλληνες οφείλουν να πρωτοστατούν σε τέτοια έργα περισσότερο, παρά να γίνονται αρχηγοί πολέμου και μισθοφορικών στρατευμάτων, πράγματα τα οποία συμβαίνει εμείς τώρα να επιθυμούμε.

Η Εκκλησία του δήμου πρέπει ν' αποφασίσει και πώς θα διατηρηθεί η ειρήνη

25 Για όσα λοιπόν οι πρέσβεις[11] υπόσχονται και αυτά είναι αρκετά και πολλά ίσως μπορεί κανείς να προσθέσει σ' αυτά· νομίζω όμως ότι εμείς πρέπει ν' αποχωρήσουμε από την εκκλησία του δήμου όχι μόνο αφού αποφασίσουμε την ειρήνη αλλά και αφού σκεφθούμε πώς θα διατηρήσουμε αυτήν και δε θα κάνουμε αυτό που συνηθίζουμε, δηλ. ύστερα από μικρό χρονικό διάστημα να περιπέσουμε σε ταραχές, αλλά πώς θα βρούμε όχι τρόπο αναβολής αλλά έναν τρόπο απαλ-
26 λαγής από τις σημερινές δυσχέρειές μας. Τίποτε όμως από αυτά δεν μπορεί να γίνει, προτού πεισθήτε ότι η ησυχία είναι πιο ωφέλιμη και πιο επικερδής από την πολυπραγμοσύνη[12], και η δικαιοσύνη από την αδικία, και η φροντίδα για τα δικά μας από την επιθυμία των ξένων πραγμάτων.

Γι' αυτά όμως τα θέματα κανένας από τους ρήτορες δεν τόλμησε ποτέ ώς τώρα να μιλήσει ενώπιόν σας· εγώ αντίθετα σ' αυτά σκοπεύω ν' αφιερώσω το μεγαλύτερο μέρος της ομιλίας μου προς εσάς· γιατί βλέπω ότι η ευτυχία εξαρτάται από αυτά και όχι από εκείνα με τα οποία τώρα συμ-

27 τες. ἀνάγκη δὲ τὸν ἔξω τῶν εἰθισμένων ἐπιχειροῦντα δημηγορεῖν καὶ τὰς ὑμετέρας γνώμας μεταστῆσαι βουλόμενον πολλῶν πραγμάτων ἅψασθαι καὶ διὰ μακροτέρων τοὺς λόγους ποιήσασθαι, καὶ τὰ μὲν ἀναμνῆσαι, τῶν δὲ κατηγορῆσαι, τὰ δ' ἐπαινέσαι, περὶ δὲ τῶν συμβουλεῦσαι· μόλις γὰρ ἄν τις ὑμᾶς ἐξ ἁπάντων τούτων ἐπὶ τὸ βέλτιον φρονῆσαι δυνηθείη προαγαγεῖν.

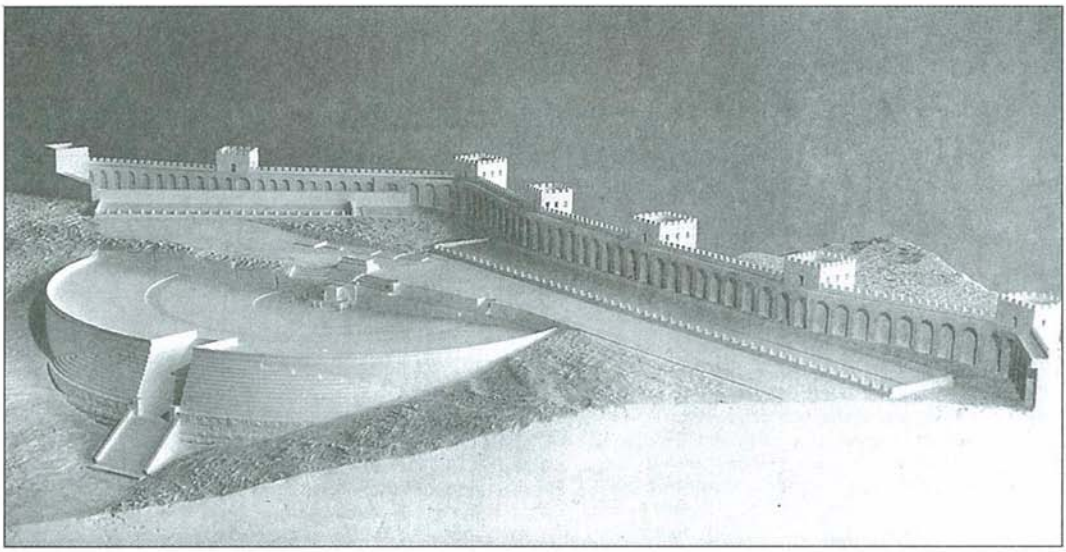

Ομοίωμα της Πνύκας στο Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς

27 βαίνει ν' ασχολούμαστε. Κατ' ανάγκη όμως, όποιος επιχειρεί να μιλήσει δημόσια για θέματα όχι συνηθισμένα και θέλει να αλλάξει τη γνώμη σας, θα θίξει πολλά ζητήματα και θα μιλήσει εκτενέστερα, άλλα υπενθυμίζοντας, άλλα κατακρίνοντας, άλλα επαινώντας και γι' άλλα δίνοντας συμβουλές. Γιατί με όλα αυτά με δυσκολία θα μπορέσει κανείς να σας κάνει να σκεφθήτε καλύτερα.

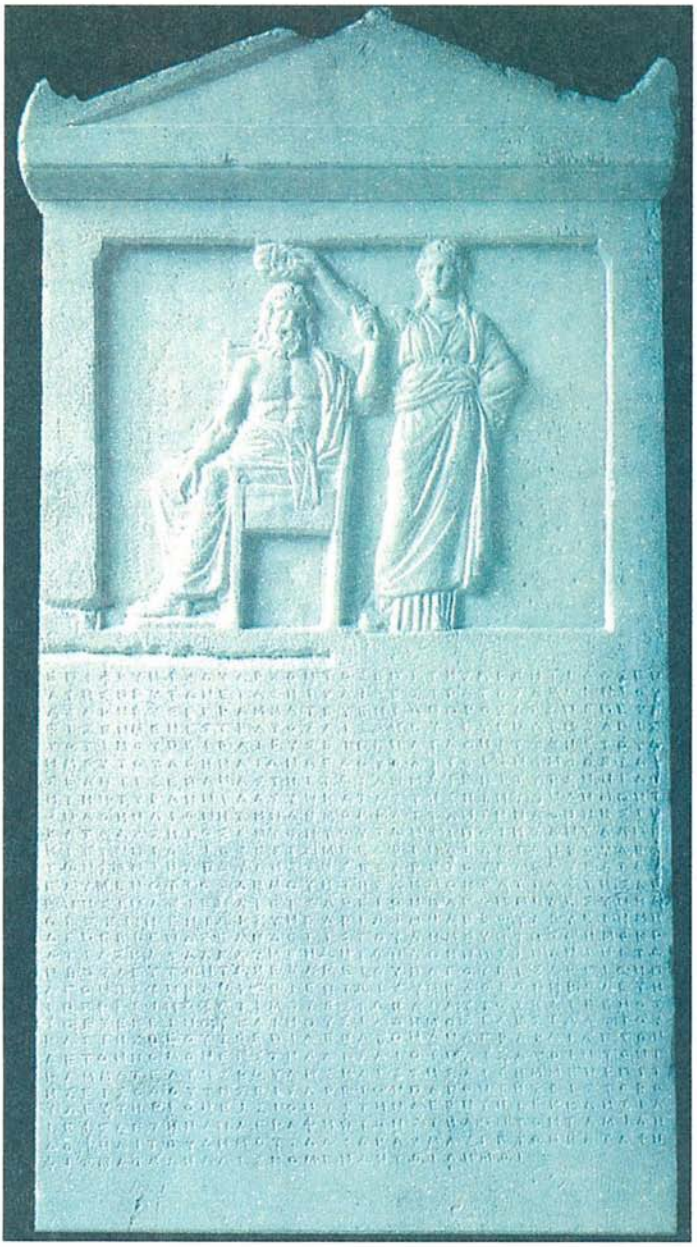

Ενεπίγραφη στήλη με κείμενο κατά της Τυραννίας. Στην ανάγλυφη παράσταση ο Δήμος στεφανώνεται από τη Δημοκρατία. (Αρχαία Αγορά)

Ερμηνευτικά σχόλια

1 Ο Ισοκράτης δηλώνει την πρόθεσή του να δώσει εξηγήσεις για την αλλαγή των πολιτικών του θέσεων, διότι γνωρίζει ότι η πρόταση που μόλις πριν λίγο υπέβαλε, θα προκαλέσει πολλές αντιδράσεις εναντίον του.

2 Μετά τη σύναψη της βραχύβιας ειρήνης, το φθινόπωρο του 375 π.Χ., και την αποχώρηση των σπαρτιατικών φρουρών από τον Ορχομενό, τις Θεσπιές και τις Πλαταιές, οι Θηβαίοι πίεζαν τους Πλαταιείς να προσχωρήσουν στο *Βοιωτικό Κοινό*, που είχαν αρχίσει ν' ανασυγκροτούν. Οι Πλαταιείς όμως, προαιώνιοι εχθροί των Θηβαίων, δεν ήθελαν με κανέναν τρόπο να συνδεθούν μαζί τους. Ζήτησαν λοιπόν τη βοήθεια των Αθηναίων. Αλλά πριν απαντήσουν οι Αθηναίοι, δύναμη Θηβαίων και άλλων Βοιωτών εισέβαλε αιφνιδιαστικά στις Πλαταιές, αιχμαλώτισε τους κατοίκους που βρέθηκαν στην ύπαιθρο και πολιόρκησε την πόλη. Οι Πλαταιείς, για να μη πάθουν χειρότερα, δέχθηκαν τελικά τους όρους που τους επέβαλαν οι Θηβαίοι: αποχώρησαν στην Αττική με όσα πράγματα μπορούσαν να μεταφέρουν. Μετά την αναχώρηση των Πλαταιέων οι Θηβαίοι κατέσκαψαν την πόλη. Μια ιδέα των αντιθηβαϊκών αισθημάτων που δημιουργήθηκαν τότε στην Αθήνα παίρνουμε από τον *Πλαταϊκόν* του Ισοκράτους.

3 Λειτουργίες ήταν δημόσιες υπηρεσίες των πιο πλούσιων Αθηναίων για την οργάνωση δραματικών ή μουσικών αγώνων, δημόσιων γευμάτων, εξοπλισμού ενός πολεμικού πλοίου (τριήρους) κ.λπ. Η προσφορά χρημάτων, στην οποία υποβάλλονταν υποχρεωτικά οι ισχυρότεροι οικονομικά πολίτες της Αθήνας, ήταν μια άμεση και σημαντική φορολόγηση αλλά ταυτόχρονα και πολύ τιμητική. Γι' αυτό άλλωστε ανελάμβαναν με προθυμία να εκτελέσουν κάποια λειτουργία.

Το κράτος συχνότατα τιμούσε τους πλούσιους πολίτες που πρόσφεραν μεγάλα ποσά για λειτουργίες. Π.χ. έδινε την άδεια να στήσουν αναμνηστικό μνημείο σε περίπτωση νίκης της ομάδας τους σε δραματικούς ή γυμνικούς αγώνες. Η οδός Τριπόδων της Αθήνας, κάτω από την Ακρόπολη, είχε μεγάλη σειρά τέτοιων χορηγικών μνημείων.

Αν ο οριζόμενος από τον επώνυμο άρχοντα για την εκτέλεση κάποιας λειτουργίας ισχυρίζονταν ότι υπήρχε κάποιος πλουσιό-

τερος πολίτης και έπρεπε εκείνος μάλλον παρά αυτός να είχε ορισθεί, εφαρμοζόταν η διαδικασία της «ἀντιδόσεως» (ανταλλαγής περιουσιών). Το δικαστήριο έκρινε ποιος από τους δύο έπρεπε να εκτελέσει τη λειτουργία, αν ο προτεινόμενος ως πλουσιότερος δεν δεχόταν ν' αναλάβει την απαιτούμενη δαπάνη για τη λειτουργία. Ωστόσο φαίνεται ότι αυτό δεν συνέβαινε συχνά.

Οι λειτουργίες ήταν τακτικές και έκτακτες· από τις τακτικές οι σπουδαιότερες ήταν η χορηγία, η γυμνασιαρχία και η αρχιθεωρία· από τις έκτακτες η τριηραρχία, που ήταν δαπανηρότατη, γιατί ο τριήραχος ήταν υποχρεωμένος να εξοπλίσει για τον πόλεμο ένα πλοίο και ν' αναλάβει για ένα έτος τη συντήρησή του και τη μισθοδοσία του πληρώματος. Για την ορθότερη κατανομή των τριηραρχιών οι εύποροι πολίτες οργανώθηκαν κατά τον 4ο αι. π.Χ. σε 20 «συμμορίες» με 60 μέλη η καθεμιά. Οι τριήραρχοι καλούνταν να πάρουν μέρος και στις εκστρατείες, οπότε ήσαν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τις εργασίες τους.

Το αθηναϊκό κράτος ανέθετε και στους μετοίκους μερικές λειτουργίες, εκτός από την τριηραρχία.

4 Εννοεί τέχνες και βιομηχανίες, (ανδριαντοποιία, κεραμουργία, μεταλλουργία κ.λπ.) που βρίσκονταν σε μεγάλη ακμή κατά τον 5ο και 4ο π.Χ. αι.

5 Μέτοικοι ονομάζονταν οι μόνιμα εγκατεστημένοι στην Αθήνα ξένοι. Δεν είχαν περισσότερα πολιτικά δικαιώματα από τους άλλους ξένους, αλλά γίνονταν αποδεκτοί ως μέλη της κοινότητας. Πλήρωναν έναν ειδικό φόρο των μετοίκων (το μετοίκιον), ο οποίος ανερχόταν σε 12 δραχμές το χρόνο για τους άνδρες και 6 δραχμές για τη γυναίκα. Αν κάποιος μέτοικος δεν πλήρωνε το μετοίκιον διέτρεχε τον κίνδυνο να γίνει δούλος.

Εάν ένας ξένος επιθυμούσε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα, έπρεπε να υποβάλει αίτηση για την εγγραφή του ως μετοίκου στα μητρώα κάποιου συγκεκριμένου δήμου και να ορισθεί κάποιος Αθηναίος πολίτης ως «προστάτης» του, δηλ. εγγυητής. Στην περίπτωση έλλειψης προστάτη ήταν δυνατόν να υποβληθεί μήνυση («γραφή ἀποστασίου») με προβλεπόμενη ποινή τη μετατροπή του μέτοικου σε δούλο.

Οι μέτοικοι ήσαν πολυάριθμοι και ασχολούνταν με τις πιο αποδοτικές επιχειρήσεις. Αποκλείονταν μόνο από την ιδιοκτησία ακινήτων και την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου. Όλοι οι άλλοι οικονομικοί κλάδοι ανοίγονταν μπροστά τους χωρίς περιορισμούς: μπορούσαν να εργασθούν ως μισθωτοί, ως κεφαλαιούχοι

εργοδότες και να πλουτίσουν ανεμπόδιστα. Οι περισσότεροι και πιο ονομαστοί τραπεζίτες του 4ου αι. ήσαν μέτοικοι. Οι υποχρεώσεις τους προς το κράτος εκτός από την καταβολή του «μετοικίου» ήσαν οι εξής: πλήρωναν την «εἰσφορά», όπως και οι πλούσιοι Αθηναίοι πολίτες, και ενδεχομένως ένα τέλος αγοράς, όταν ήθελαν ν' ασκήσουν το εμπόριο στην περιοχή της αγοράς. Εκτός από τις οικονομικές τους υποχρεώσεις, υπηρετούσαν στον αθηναϊκό στρατό ή το ναυτικό. Αν ένας μέτοικος προσπαθούσε ν' αποφύγει τη στράτευση πηγαίνοντας να ζήσει αλλού όταν ξεσπούσε ο πόλεμος, δεν του επέτρεπαν ποτέ να επιστρέψει στην Αθήνα.

Κατά τον Συμμαχικό πόλεμο των ετών 357-355 π.Χ. πολλοί μέτοικοι έφυγαν από την Αττική. Ο Ισοκράτης εκφράζει γι' αυτό το γεγονός τη λύπη του και ανάμεσα στ' άλλα αγαθά που περιμένει από τη λήξη του πολέμου είναι η επιστροφή των μετοίκων στην πόλη «ὧν νῦν ἐρήμη καθέστηκε». Και ο Ξενοφώντας, στο έργο του *Πόροι*, εξαίροντας την οικονομική αξία των μετοίκων προτείνει τη λήψη μέτρων, για να προσελκυσθούν και πάλι στην Αττική.

6 Ο Κερσοβλέπτης ήταν ένας από τους τρεις γυιους (οι άλλοι δύο ήσαν ο Βηρισάδης και ο Αμάδοκος) του Κότυος, βασιλιά των Οδρυσών της Θράκης. Κύριος της Χερσονήσου, την οποία είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του, αντιστάθηκε στις απαιτήσεις των Αθηναίων, αλλά αναγκάστηκε από τον στρατηγό Χάρη να παραχωρήσει την περιοχή τελικά στους Αθηναίους.

7 Η Αμφίπολη, κτισμένη στις εκβολές του Στρυμόνα, ήταν αποικία των Αθηναίων από το 437 π.Χ. Για τη σημαντική στρατηγική της θέση και την ευφορία της γύρω περιοχής υπήρξε «το μήλον της έριδος» μεταξύ των Αθηναίων και Μακεδόνων. Ο Φίλιππος το 357 π.Χ. κατέλαβε την Αμφίπολη που παρέμεινε στους Μακεδόνες ώς το 168 π.Χ., οπότε την κατέκτησαν οι Ρωμαίοι.

8 Φαίνεται ότι ο Ισοκράτης δεν είχε καταλάβει πολύ καλά την πολιτική του Φιλίππου εκείνη την εποχή. Το επιχείρημά του αποδείχθηκε εσφαλμένο, γιατί ο Φίλιππος πράγματι πολέμησε για να κρατήσει την Αμφίπολη παρά τις υποχωρήσεις των Αθηναίων.

9 Ο Αθηνόδωρος ανήκε σε οικογένεια Αθηναίων κληρούχων της Ίμβρου· υποστήριξε ως αρχηγός μισθοφόρων τα δικαιώματα του

Βηρισάδη στον θρόνο του πατέρα του, βασιλιά της Θράκης, Κότυος, εναντίον των αδελφών του Κερσοβλέπτου και Αμάδοκου. Έλαβε μέρος το 358 π.Χ. στην εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον του Κερσοβλέπτη με αρχηγό τον Αθηναίο στρατηγό Χάρη. Μετά τον θάνατο του Βηρισάδη ήλθε στην Περσία κι εκεί τον βρήκε ο Μ. Αλέξανδρος και τον συνέλαβε, τον απέλυσε όμως κατά παράκληση του Φωκίωνα.

10 Ο Καλλίστρατος ήταν Αθηναίος πολιτικός και δεινός ρήτορας. Έλαβε μέρος ενεργό στην πολιτική του πολυτάραχου 4ου αι. π.Χ. Επειδή έπεισε τους Αθηναίους να βοηθήσουν τους Σπαρτιάτες εναντίον των Θηβαίων και οι Σπαρτιάτες δεν ανταπέδωσαν τη βοήθεια, όταν οι Θηβαίοι κατέλαβαν τον Ωρωπό, εξορίστηκε και κατέφυγε στη Θράκη (364 ή 363 π.Χ.). Επέστρεψε όμως στην Αθήνα (361 π.Χ.) χωρίς να πάρει την άδεια και γι' αυτό θανατώθηκε.

Οι περιπέτειες του Αθηνόδωρου και του Καλλίστρατου χαρακτηρίζουν τον τυχοδιωκτισμό που επικρατούσε κατά τους χρόνους αυτούς της γενικής κατάπτωσης. Ωστόσο δεν είναι γνωστό ποιες αποικίες ίδρυσαν.

11 Είναι άγνωστο (κατά τον Κοραή) αν βρίσκονταν στην Αθήνα πρέσβεις από τη Χίο, τη Ρόδο και το Βυζάντιο ή Αθηναίοι πρέσβεις που επανήλθαν από εκεί· πιθανόν οι πρέσβεις ήσαν από τους προηγούμενους συμμάχους με τους οποίους η Αθήνα ήταν τώρα σε πόλεμο.

12 Η πολυπραγμοσύνη αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των Αθηναίων και αντιπαρατίθεται προς το ιδανικό του «ἀπραγμόνως ζῆν». Οι Κορίνθιοι πρέσβεις, στο συνέδριο της Πελοποννησιακής συμμαχίας το 432 π.Χ., κατηγορούν για αδράνεια τους Σπαρτιάτες και αντιπαραβάλλουν το ανήσυχο πνεύμα των Αθηναίων καθώς και τη γεμάτη δράση ζωή τους (Θουκ. Ι, 70). Κι ο Περικλής στον Επιτάφιό του υπερηφανεύεται για την πολυμέρεια, την ευστροφία και την επιδεξιότητα των Αθηναίων· την ταυτόχρονη ενασχόληση με το επάγγελμα που ασκεί ο καθένας και τη βαθύτερη γνώση των πολιτικών· την ενεργό συμματοχή στα κύρια όργανα (Βουλή και Εκκλησία του δήμου) της αθηναϊκής πολιτείας (Θουκ. ΙΙ, 40).

Ασκήσεις

1. Ποια πλεονεκτήματα θα έχει η Αθήνα, αν επικρατήσει ειρήνη;
2. Ποια κατηγορία φοβάται ο Ισοκράτης και γιατί;
3. Ο ρήτορας δηλώνει ότι ο λόγος του θα είναι εκτενής. Ποια εξήγηση δίνει και κατά πόσον την θεωρείτε επαρκή; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
4. Για ποιους λόγους νομίζετε ότι ο ρήτορας δεν θεωρεί αρκετή την απόφαση για ειρήνη;
5. Ισχυρίζεται ο ρήτορας πως η ησυχία είναι ωφελιμότερη κι επικερδέστερη από την πολυπραγμοσύνη. Κατά πόσον ο ισχυρισμός αυτός είναι ορθός;

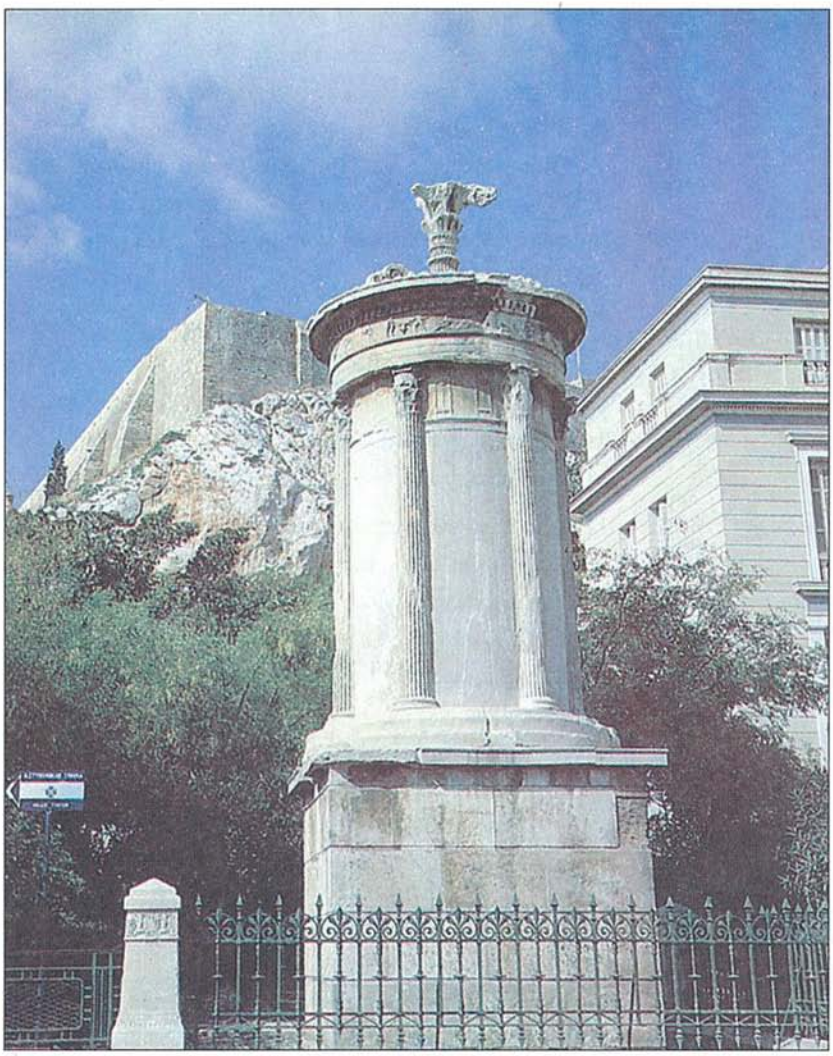

Το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους

ΠΕΡΙΛΗΨΗ §§28-62

Αναπτύσσοντας τις απόψεις του ο ρήτορας επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι δεν ακολουθούν πολιτική που εξυπηρετεί το συμφέρον της πόλης. Καταδικάζει την πολυπραγμοσύνη και την αδικία και τονίζει τη δυσκολία να πείσει τους ακροατές του ότι η δικαιοσύνη και γενικά η αρετή είναι επωφελής. Η διαφθορά έχει προχωρήσει πολύ, ώστε επικρατούν πλέον στη δημόσια ζωή οι υποκριτές και οι δημαγωγοί. Ο ίδιος όμως δηλώνει ότι θα μιλήσει με θάρρος, πιστεύοντας πως ο λόγος ο επικριτικός έχει θεραπευτική δύναμη για τις ψυχές που σφάλλουν.

Υπερηφανεύονται οι Αθηναίοι λοιπόν για τους προγόνους τους αλλά πράττουν εντελώς τα αντίθετα· εκείνοι κρίθηκαν άξιοι της ηγεμονίας και νίκησαν τους βαρβάρους πολεμώντας οι ίδιοι. Γι' αυτό επιβάλλεται η κατάργηση των μισθοφορικών στρατευμάτων, που επιδίδονται σε κάθε είδους εγκληματικές πράξεις εκθέτοντας την Αθήνα και την Ελλάδα σε πολλούς κινδύνους. Αλλά και η διοίκηση της πόλεως έχει παραδοθεί σε διεφθαρμένους ανθρώπους. Επίσης η κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος αποδίδεται στην άσκηση της θαλάσσιας κυριαρχίας που ευθύνεται και για όλες τις συμφορές. Επικρίνονται οι Αθηναίοι για την αντιφατική συμπεριφορά τους στη λήψη των αποφάσεων, για τη χρησιμοποίηση ανίκανων συμβούλων και για την παράδοση του πολιτεύματος στους φαυλοκράτες. Επί πλέον καυτηριάζεται η συνήθεια να εκλέγουν στρατηγούς και ν' αποστέλλουν ως πρέσβεις με απόλυτη εξουσία τους πλέον ανίκανους.

Η σωτηρία όμως της πόλης οφείλεται στην έλλειψη σύνεσης των εχθρών. Πρέπει όμως να στηρίζεται στην ικανότητα και την ορθοφροσύνη των πολιτών της.

Τέλος ο ρήτορας διαβεβαιώνει ότι, εκτός από τις επικρίσεις, είναι σε θέση να δώσει και συμβουλές για την αποφυγή των σφαλμάτων. Κι αυτό θα πράξει χωρίς δισταγμό.

Κείμενο

63 Ἃ μὲν οὖν ὑπάρχειν δεῖ τοῖς μέλλουσιν εὐδαιμονήσειν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν ὀλίγῳ πρότερον εἰρήκαμεν· ὡς δ' ἂν τάχιστα πρὸς τὸ τοιοῦτοι γενέσθαι παιδευθεῖμεν, ἀληθὲς μέν ἐστι τὸ ῥηθησόμενον, ἴσως δ' ἂν ἀκούσασιν ὑμῖν δεινὸν εἶναι δόξειε καὶ παρὰ πολὺ τῆς τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένον διανοί-

64 ας. ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι καὶ τὴν πόλιν ἡμᾶς ἄμεινον οἰκήσειν καὶ βελτίους αὐτοὺς ἔσεσθαι καὶ πρὸς ἁπάσας τὰς πράξεις ἐπιδώσειν, ἢν παυσώμεθα τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ θάλατταν ἐπιθυμοῦντες. αὕτη γάρ ἐστιν ἡ καὶ νῦν εἰς ταραχὴν ἡμᾶς καθιστᾶσα, καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐκείνην καταλύσασα μεθ' ἧς οἱ πρόγονοι ζῶντες εὐδαιμονέστατοι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν, καὶ σχεδὸν ἁπάντων αἰτία τῶν κακῶν ὧν αὐτοί τ' ἔχομεν καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχομεν.

Εγκατάλειψη της θαλάσσιας ηγεμονίας

65 Οἶδα μὲν οὖν ὅτι χαλεπόν ἐστι δυναστείας ὑπὸ πάντων ἐρωμένης καὶ περιμαχήτου γεγενημένης κατηγοροῦντα δοκεῖν ἀνεκτόν τι λέγειν· ὅμως δ' ἐπειδή περ ὑπεμείνατε καὶ τοὺς ἄλλους λόγους, ἀληθεῖς μὲν ὄντας φιλαπεχθήμονας δέ,
66 καὶ τοῦτον ὑμῶν ἀνασχέσθαι δέομαι, καὶ μὴ καταγνῶναί μου τοιαύτην μανίαν, ὡς ἄρ' ἐγὼ προειλόμην ἂν διαλεχθῆναι πρὸς ὑμᾶς περὶ πραγμάτων οὕτω παραδόξων, εἰ μή τι λέγειν ἀληθὲς εἶχον περὶ αὐτῶν. νῦν δ' οἶμαι πᾶσι φανερὸν ποιήσειν ὡς οὔτε δικαίας ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν οὔτε γενέσθαι δυνατῆς οὔτε συμφερούσης ἡμῖν.

Παράκληση του ρήτορα για ανοχή

67 Ὅτι μὲν οὖν οὐ δικαίας, παρ' ὑμῶν μαθὼν ὑμᾶς ἔχω διδάσκειν. ὅτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι ταύτην εἶχον τὴν δύναμιν, ποίους λόγους οὐκ ἀνηλώσαμεν κατηγοροῦντες μὲν τῆς ἐκείνων ἀρχῆς, διεξιόντες δ' ὡς δίκαιόν ἐστιν αὐτονόμους
68 εἶναι τοὺς Ἕλληνας; τίνας δὲ τῶν πόλεων τῶν ἐλλογίμων οὐ παρεκαλέσαμεν ἐπὶ τὴν συμμαχίαν τὴν ὑπὲρ τούτων συστᾶσαν; πόσας δὲ πρεσβείας ὡς βασιλέα τὸν μέγαν ἀπεστείλαμεν, διδαξούσας αὐτὸν ὡς οὔτε δίκαιόν ἐστιν οὔτε συμφέρον μίαν πόλιν κυρίαν εἶναι τῶν Ἑλλήνων; οὐ πρότερον δ' ἐπαυσάμεθα πολεμοῦντες καὶ κινδυνεύοντες καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, πρὶν ἠθέλησαν Λακεδαιμόνιοι ποιήσασθαι τὰς συνθήκας τὰς περὶ τῆς αὐτονομίας.

Καταδίκη της ηγεμονίας των Λακεδαιμονίων

69 Ὅτι μὲν οὖν οὐ δίκαιόν ἐστι τοὺς κρείττους τῶν ἡττόνων ἄρχειν, ἐν ἐκείνοις τε τοῖς χρόνοις τυγχάνομεν ἐγνωκότες, καὶ νῦν ἐπὶ τῆς πολιτείας τῆς παρ' ἡμῖν καθεστηκυίας· ὡς δ' οὐδ' ἂν δυνηθείημεν τὴν ἀρχὴν ταύτην καταστήσασθαι, ταχέως οἶμαι δηλώσειν. ἢν γὰρ μετὰ μυρίων ταλάντων
70 οὐχ οἷοί τ' ἦμεν διαφυλάξαι, πῶς ἂν ταύτην ἐκ τῆς παρού-

Αδύνατη η διατήρηση της ηγεμονίας και ανώφελη.

σης ἀπορίας κτήσασθαι δυνηθεῖμεν, ἄλλως τε καὶ χρώμενοι τοῖς ἤθεσιν οὐχ οἷς ἐλάβομεν ἀλλ' οἷς ἀπωλέσαμεν αὐτήν; ὡς τοίνυν οὐδὲ δέξασθαι διδομένην τῇ πόλει συμφέρει, δοκεῖτέ μοι τάχιστ' ἂν ἐκεῖθεν καταμαθεῖν. μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τούτων βούλομαι μικρὰ προειπεῖν· δέδοικα γὰρ μὴ διὰ τὸ πολλοῖς ἐπιτιμᾶν δόξω τισὶ προῃρῆσθαι τῆς πόλεως κατηγορεῖν.

Γλωσσικά σχόλια

63 ***ἃ ὑπάρχει τινί*** όσα έχει κάποιος

τοῖς μέλλουσιν (επιθ. μτχ.) δοτική προσωπική κτητική στο ὑπάρχειν

μέλλω εὐδαιμονήσειν πρόκειται να ευτυχήσω (6λ. §1)

ὡς δ' ἂν... παιδευθεῖμεν πλάγια ερωτ. πρόταση

πρὸς τὸ τοιοῦτοι γενέσθαι εμπρόθ. προσδ. του σκοπού

τοιοῦτοι (κατηγ. στο ενν. ἡμεῖς) ενάρετοι χαρακτήρες

ἀκούσασιν (υποθ. μτχ. με υποκ. το ὑμῖν)

δεινόν, ἐξηλλαγμένον (κατηγορ. στη μτχ. τὸ ῥηθησόμενον)

ἐξηλλαγμένον (μτχ. παρακμ. του ἐξαλλάττομαι) διαφορετικό, αλλιώτικο (από το συνηθισμένο)

τῆς τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένον διανοίας (σχήμα υπερβατόν) η σειρά των λέξεων: ἐξηλλαγμένον τῆς διανοίας τῶν ἄλλων

64 ***οἰκήσειν, ἔσεσθαι, ἐπιδώσειν*** (ειδικά απρμφ. ως αντικ. του ρ. ἡγοῦμαι)

οἰκῶ τὴν πόλιν διοικώ, κυβερνώ την πόλη

βελτίους (κατηγορ. στο ενν. ἡμᾶς)

αὐτούς (κατηγ. προσδ. στο ἡμᾶς) οριστ. αντωνυμία αὐτός, ή, ό = ο ίδιος

ἐπιδίδωμι προοδεύω, προκόβω

ἐπιθυμοῦντες (μτχ. κατηγ.)

παύομαί τινος τελειώνω, σταματώ κάτι, παύομαι + κατηγ. μτχ. σταματώ να...

ἡ καθιστᾶσα (μτχ. επιθ.) κατηγορ. στο αὕτη

	καὶ καταλύσασα	(μτχ. επιθ.) κατηγορ. στο *αὕτη*
	αἰτία	κατηγορ. στο *αὕτη*
	καθίστημί τινα εἰς ταραχήν	προκαλώ σε κάποιον ταραχές, μπλέκω κάποιον σε ταραχές
	ὧν	(έλξη) <*ἃ ἔχομεν*
	παρέχω τινί τι	προξενώ σε κάποιον κάτι, μεταδίδω σε κάποιον κάτι
65	***δυναστεία***	δύναμη, κυριαρχία, *εξουσία* // ολιγαρχία
	ἐράω, -ῶ τινος	αγαπώ, ποθώ
	ἐρωμένη	(*ἐράομαι, -ῶμαι*) αγαπητή, ποθητή
	περιμάχητος	(*περί + μάχομαι*) αξιοζήλευτος, περιζήτητος (επίθ. *ὁ, ἡ περιμάχητος, τό περιμάχητον*)
	δοκεῖν	(υποκ. της απροσ. έκφρ. *χαλεπόν ἐστι*)
	δοκῶ	φαίνομαι, θεωρούμαι
	λέγειν	(ειδ. απρμφ. από το *δοκεῖν*)
	(με εννν.)	υποκ. των απρμφ. *δοκεῖν* και *λέγειν* καθώς και της μτχ. *κατηγοροῦντα*
	φιλαπεχθήμων	(<*φίλος + ἀπεχθάνομαι*) εριστικός, καυγατζής, αυτός που αγαπάει να δημιουργεί εχθρούς
	ἀνασχέσθαι	απρμφ. αορ. *β΄* του ρ. *ἀνέχομαι* (αντικ. του ρ. *δέομαι*)
	δέομαί τινος + *απρμφ.*	παρακαλώ κάποιον να...
	καταγνῶναι	αντικ. του ρ. *δέομαι* (*δέομαι ὑμῶν ἀνασχέσθαι καὶ μὴ καταγνῶναι*)
66	***καταγιγνώσκω τινός τι***	κατηγορώ κάποιον για κάτι, αποδίδω σε κάποιον κάτι ως κατηγορία
	μανία	τρέλα (*μαίνομαι· είμαι μανιακός, είμαι μανιώδης, μανικός· αυτός που ρέπει προς τη μανία, μῆνις* οργή, θυμός, *μάντις*)
	παράδοξος	(<*παρά + δόξα*) απροσδόκητος, αλλόκοτος, παράδοξος, απίστευτος, ανέλπιστος
67	***ὅτι μὲν οὖν δικαίας***	(εννν. *ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν*)
	ἔχω διδάσκειν	μπορώ ν' αποδείξω, μπορώ να διαφωτίσω
	ἀναλίσκω	(και *ἀναλόω, -ῶ*)· δαπανώ, ξοδεύω, κατασπαταλώ (παρατ. *ἀνήλισκον*, αόρ. *ἀνήλω-*

σα με εσωτερική αύξηση)

	διεξιόντες	μτχ. ενεστ. του *διέξειμι* (διά + ἐξ + εἶμι) περνώ δια μέσου, εκθέτω με λεπτομέρειες // υποστηρίζω, τονίζω (εδώ)
68	*ὁ, ἡ ἐλλόγιμος, τὸ ἐλλόγιμον*	(επίθ.) αυτός που λογαριάζεται, αξιόλογος, σπουδαίος, επιφανής, αξιοσημείωτος
	παρακαλῶ	προσκαλώ
	τὴν συστᾶσαν	μτχ. αορ. β' ενεργ. με παθ. σημασία του ρ. *συνίστημι* = συγκροτώ, συνδυάζω, συνενώνω, *συνίσταμαι* = συγκροτούμαι, συνδέομαι, συμπλέκομαι
	ὡς βασιλέα	(εμπρόθ. προσδ.) η καταχρηστική πρόθεση ὡς + αιτ. προσώπου δηλώνει κατεύθυνση σε πρόσωπο
	διδαξούσας	(μτχ. τελ.) *διδάσκω* = διαφωτίζω, αποδεικνύω
	κυρίαν	κατηγ. στο *πόλιν* (*κύριος* = κυρίαρχος, αυτός που έχει την εξουσία)
	τῶν Ἑλλήνων	γεν. αντικ. στο επίθ. *κυρίαν*
	πολεμοῦντες καὶ κινδυνεύοντες	μτχ. κατηγορ. από το ρ. *ἐπαυσάμεθα*
	ποιοῦμαι τὰς συνθήκας	συνάπτω τις συνθήκες *ποιοῦμαι πόλεμον* πολεμώ *ποιοῦμαι εἰρήνην* ειρηνεύω *ποιοῦμαι σπονδάς* συνθηκολογώ *ποιῶ πόλεμον* γίνομαι αίτιος πολέμου, προκαλώ πόλεμο
69	*τοὺς κρείττους*	(ή *κρείττονας*) συγκρ. βαθμός του επιθέτου *ἀγαθός*)
	κρείττων	ισχυρότερος, πιο δυνατός
	τῶν ἡττόνων	(αντικ. του απρμφ. *ἄρχειν*) συγκρ. βαθμός του επιθ. *κακός*
	ἥττων	κατώτερος, ασθενέστερος
	ἐγνωκότες	κατηγ. μτχ. από το ρ. *τυγχάνομεν*
	τυγχάνω ἐγνωκώς	έχω αναγνωρίσει, έχω κρίνει ορθό (η περίφραση προσδίδει έμφαση, εκφράζει μεγαλύτερη βεβαιότητα από το απλό ἔγνωκα)
	ἐπὶ τῆς πολιτείας τῆς παρ' ἡμῖν καθεστηκυίας	κατά την ίδρυση της δικής μας ηγεμονίας

ἡ πολιτεία	η σχέση του πολίτη προς το κράτος (τὴν πόλιν), τα πολιτικά δικαιώματα, η καθημερινή ζωή του πολίτη, η διοίκηση, το πολίτευμα, η δημοκρατία
καθίσταμαι τὴν ἀρχήν	εγκαθιδρύω την ηγεμονία
ἣν γὰρ μετὰ μυρίων ταλάντων οὐχ οἷοί τ' ἦμεν διαφυλάξαι	αναφορικοϋποθ. πρόταση
οἷός τ' εἰμί	είμαι σε θέση, μπορώ
ἄλλως τε καί	και μάλιστα
χρώμενοι	(αιτιολ. μετοχή)
χρῶμαι τοῖς ἤθεσιν	έχω τις συνήθειες, συμπεριφέρομαι
70 δέξασθαι	υποκ. του απροσ. ρ. συμφέρει (τὴν πόλιν υποκ. του απρμφ.)
διδομένην	(εναντ. μτχ.) υποκ. τὴν ἀρχήν που είναι και αντ. του δέξασθαι
δοκεῖτέ μοι	προσωπική σύνταξη αντί απροσ. (δοκεῖ μοι) μου φαίνεται, νομίζω
ἂν καταμαθεῖν	(αντ. του ρ. δοκεῖτε) δυν. απρμφ. ισοδύναμο με δυνητ. ευκτ. = ὅτι ἂν καταμάθοιτε
καταμανθάνω	κατανοώ, καταλαβαίνω
ἐκεῖθεν	(αναφέρεται στα επόμενα)
προειπεῖν	απρμφ. αορ. β' του ρ. προλέγω λέω προκαταβολικά, λέω εκ των προτέρων
μικρά	σύστ. αντικ. του απρμφ. προειπεῖν
μή... δόξω	ενδοιαστ. πρόταση ως αντικ. του ρ. δέδοικα
δοκῶ	φαίνομαι, θεωρούμαι
ἐπιτιμῶ τινι	κατακρίνω, κατηγορώ κάποιον
προαιροῦμαι	προτιμώ

Ερμηνευτικά σχόλια

63 *ὀλίγῳ πρότερον εἰρήκαμεν* — στις παραγρ. 31-35 παρουσιάζει αναλυτικά τις αρετές

64 *ἣν παυσώμεθα... ἐπιθυμοῦντες* — πρέπει η Αθήνα να παραιτηθεί επιτέλους από τη θαλάσσια ηγεμονία, που υπήρξε επιζήμια για την Αθηναϊκή δημοκρατία· ο Ισοκράτης έχει επίγνωση, βέβαια, των αντιδράσεων που θα προκαλέσει αυτή η πρότασή του «*ἴσως δ' ἂν ἀκούσασιν ὑμῖν δεινὸν εἶναι δόξειε καὶ παρὰ πολὺ τῆς τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένον διανοίας*».

αὕτη... καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐκείνην καταλύσασα — εννοεί τη δημοκρατία που ίδρυσαν ο Σόλωνας και ο Κλεισθένης. Διατηρήθηκε ως τα Μηδικά και βασικό όργανο της πολιτείας ήταν ο Άρειος Πάγος. Αυτήν τη δημοκρατία που θαυμάζει ο Ισοκράτης, κατέλυσε η κυριαρχία των Αθηναίων στη θάλασσα.

65 *χαλεπόν ἐστι... ἀνεκτόν τι λέγειν* — προφανείς οι δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει ο ρήτορας στην προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους για ριζική μεταρρύθμιση. Και επιχειρεί να προκαταλάβει τους ακροατές του.

66 *ἀληθεῖς μὲν ὄντας φιλαπεχθήμονας δέ* — η αλήθεια δημιουργεί έχθρες, όταν δεν είναι ευχάριστη. Η αντίθεση εκφράζει με σαφήνεια αυτήν την πραγματικότητα.

οὔτε δικαίας ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν οὔτε γενέσθαι δυνατῆς οὔτε συμφερούσης ἡμῖν — η εξουσία που επιθυμούν παρά πολύ οι Αθηναίοι, είναι, κατά τον Ισοκράτη, άδικη και αδύνατη αλλά και ανώφελη. Το *οὔτε συμφερούσης ἡμῖν* τέθηκε στο τέλος προς έμφαση, γιατί φαίνεται πως σ' αυτό το επιχείρημα θα έδιναν μεγαλύτερη σημασία οι Αθηναίοι.

67 *ὅτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι ταύτην εἶχον τὴν δύναμιν...* — την ηγεμονία της Ελλάδας είχαν αμέσως μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου ως την υπογραφή της Ανταλκίδειας ειρήνης (404 π.Χ.- 386 π.Χ.)

παρεκαλέσαμεν ἐπὶ τὴν συμμαχίαν· — Το 395 π.Χ. συγκροτήθηκε αντιλακωνικός συνασπισμός από τους Αθηναίους, Βοιωτούς, Κορινθίους, Μεγαρείς, Ευβοείς κ.ά. Η πρωτοβουλία ανήκε στην Αθήνα για ν' αντιμετωπιστεί ο επεκτατισμός της Σπάρτης.

68 *ὡς βασιλέα...·* — η αποστολή πρεσβείας με αρχηγό τον Κόνωνα προς τον βασιλέα των Περσών στέφθηκε με επιτυχία. Ο Κόνωνας έλαβε σημαντικό χρηματικό ποσό καθώς και τη βοήθεια του σατράπη Φαρνάβαζου μαζί με φοινικικά πλοία. Μερικούς μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 394, ο Κόνωνας και ο Φαρνάβαζος με

τους ενωμένους στόλους τους νίκησαν αποφασιστικά τον στόλο των Λακεδαιμονίων κοντά στην Κνίδο.

... Λακεδαιμόνιοι ποιήσασθαι τὰς συνθήκας τὰς περὶ τῆς αὐτονομίας

αναφέρεται στην ατιμωτική για τους Έλληνες Ανταλκίδεια ή «βασίλειο» ειρήνη που συμφωνήθηκε μεταξύ του Μ. Βασιλέως και των Σπαρτιατών και την οποία αναγκάσθηκαν όλοι οι Έλληνες να αποδεχθούν.

Οι όροι της ειρήνης ουσιαστικά υπαγορεύθηκαν από τον Πέρση βασιλιά. Γι' αυτό ο Ισοκράτης το 380 π.Χ. στον *Πανηγυρικό* του επιτίθεται εναντίον αυτής της ειρήνης ως αισχρής (§122 κ.ε.) και τη χαρακτηρίζει ως «προστάγματα καὶ μὴ συνθήκας εἶναι» (Πανηγ. §176).

Με την ειρήνη αυτήν ο Πέρσης Μονάρχης αναγνωρίζεται ως ρυθμιστής των ελληνικών πραγμάτων. Κι αυτό γιατί οι Έλληνες της Μ. Ασίας και της Κύπρου υπάγονται στην επικυριαρχία του και γίνεται εγγυητής της αυτονομίας των υπολοίπων ελληνικών πόλεων. Έτσι διαλύεται κάθε προσπάθεια για την ένωση των Ελλήνων και η Σπάρτη αποκτά την κυριαρχία στην κυρίως Ελλάδα.

69 *... οὐδ' ἂν δυνηθείημεν... καταστήσασθαι*

ο Ισοκράτης καταδικάζει τον επεκτατισμό χωρίς εξαίρεση και υποστηρίζει ότι η Αθήνα αδυνατεί επί πλέον ν' αναλάβει την ηγεμονία των Ελλήνων.

μετὰ μυρίων ταλάντων

ο αριθμός των δέκα χιλιάδων (10.000) ταλάντων είναι στρογγυλοποιημένος και αναφέρεται ο ίδιος και στον περὶ ἀντιδόσεως (§234). Ο Δημοσθένης στον *Ολυνθιακό Γ'* (§24) γράφει: «πλείω ἢ μύρια τάλαντα εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγον». Ας σημειωθεί ότι ένα τάλαντο ισοδυναμούσε με 6.000 αττικές δρχ. Πρόκειται λοιπόν για ένα ποσόν χρημάτων πολύ σημαντικό.

οὐχ οἷοί τ' ἦμεν διαφυλάξαι, πῶς ἂν... κτήσασθαι δυνηθεῖμεν;

με τη ρητορ. ερώτηση και την πολύ εντυπωσιακή αντίθεση ανάμεσα στο διαφυλάξαι και το κτήσασθαι εκφράζει την πεποίθησή του ο ρήτορας πως είναι αδύνατον ν' αποκτήσουν οι Αθηναίοι ηγεμονία με τους λίγους οικονομικούς πόρους που διαθέτουν.

χρώμενοι τοῖς ἤθεσιν... αὐτήν;

καυτηριάζει τα σφάλματα της πολιτικής των Αθηναίων, στα οποία οφείλεται η απώλεια της ηγεμονίας.

Ασκήσεις

§§63-64

1) *ἴσως δ' ἂν ἀκούσασιν... διανοίας*: Γιατί ο ρήτορας πιθανολογεί πως η αλήθεια θα φανεί φοβερή και παράδοξη;
2) *ἢν παυσώμεθα τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ θάλασσαν*: Πιστεύετε ότι η πρόταση να παραιτηθούν οι Αθηναίοι από τη θαλάσσια ηγεμονία μπορεί να γίνει εύκολα αποδεκτή; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3) Συμφωνείτε με την άποψη ότι «ἡ ἀρχὴ ἡ κατὰ θάλατταν» ήταν η αιτία κατάλυσης της δημοκρατίας και «σχεδὸν ἁπάντων τῶν κακῶν»; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
4) α) *πρότερον, τάχιστα*: Να γραφούν οι άλλοι βαθμοί των επιρρημάτων και των αντίστοιχων επιθέτων.
   β) *ἀληθές, βελτίους*: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις των επιθέτων στους τρεις βαθμούς και στο γένος που βρίσκεται το καθένα.
5) *οἰκήσειν, ἐπιδώσειν*: Να γραφούν τα απαρέμφατα και οι μετοχές όλων των χρόνων στην ίδια φωνή.
6) *καθιστᾶσα*: α) Να γραφεί το γ' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ενεστώτα και του αορίστου. β) Ποιες λέξεις της νέας ελληνικής που παράγονται από το ρ. *καθίστημι* γνωρίζετε;
7) *ἢν παυσώμεθα... ἐπιθυμοῦντες*: Να βρείτε την απόδοση και να χαρακτηρίσετε το είδος του υποθετικού λόγου.
8) *ἀκούσασιν*: Να σχηματίσετε την αντίστοιχη δευτ. πρόταση.

§§65-66

1) «*ὑπεμείνατε καὶ τοὺς ἄλλους λόγους*»: γιατί κολακεύει τους ακροατές του ο ρήτορας;
2) Τι επιδιώκει με την αντίθεση «*ἀληθεῖς μὲν ὄντας φιλαπεχθήμονας δέ*»;
3) *καταγνῶναι, προειλόμην*: Να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ίδιου χρόνου.
4) *περιμαχήτου, ἀληθεῖς, φιλαπεχθήμονας, συμφερούσης*: α) Να γράψετε τις πλάγιες πτώσεις ενικού και πληθυντικού αριθμού στο γένος που βρίσκεται καθεμιά από τις λέξεις. β) Να αναλύσετε στα συνθετικά τους μέρη τις λέξεις.
5) *μὴ καταγνῶναί μου τοιαύτην μανίαν*: Να μετατρέψετε τη φράση σε ευθύ λόγο.
6) *ἀνασχέσθαι*: α) Να κλίνετε τον παρατατικό και τον αόριστο β' στην οριστική. β) Ποια άλλα ρήματα έχουν δύο αυξήσεις, δηλ. πριν από την πρόθεση και μετά την πρόθεση; γ) Να βρείτε λέξεις της αρχαίας και της νέας ελληνικής που παράγονται από το ίδιο θέμα.
7) Πώς εισάγονται, πώς εκφέρονται και ποια συντακτική θέση έχουν οι δευτερεύουσες προτάσεις των παραγράφων 65-66;

§§67-68

1) Σε ποιες ενέργειες προέβαιναν οι Αθηναίοι, όταν την ηγεμονία της Ελλάδας είχαν οι Λακεδαιμόνιοι; Με ποιον ιδιαίτερο εκφραστικό τρόπο παρουσιάζει την τότε συμπεριφορά των Αθηναίων και τι επιτυγχάνει μ' αυτόν;
2) *διεξιόντες, συστᾶσαν*: Να γράψετε το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του χρόνου στον οποίο βρίσκεται κάθε ρηματικός τύπος.
3) *κατηγοροῦντες*: α) Το ρ. *κατηγορῶ* είναι σύνθετο ή παρασύνθετο και γιατί; β) Να βρείτε πέντε τουλάχιστον λέξεις που παράγονται από το ρ. *κατηγορῶ* και να σχηματίσετε αντίστοιχες προτάσεις στη νέα Ελληνική.
4) α) *ὅτε... εἶχον τὴν δύναμιν*
   β) *πρὶν ἠθέλησαν... τὰς περὶ τῆς αὐτονομίας*: πώς εισάγεται και πώς εκφέρεται καθεμιά από τις δύο χρονικές προτάσεις και γιατί;

§§69-70

1) Στην αρχή της §69 διατυπώνει μια ηθική αρχή διαχρονικής αξίας. Πόσο σεβαστή νομίζετε πως είναι η ηθική αυτή αρχή στη σύγχρονη διεθνή πολιτική;
2) Πόσο πειστικό, κατά τη γνώμη σας, είναι το επιχείρημα ότι με ελάχιστα οικονομικά μέσα δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί κάποιος στόχος και μάλιστα εθνικός;
3) Να επισημάνετε την υπερβολή που χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να πείσει τους Αθηναίους να εγκαταλείψουν τις προσπάθειες ηγεμόνευσης των Ελλήνων και να τη σχολιάσετε.
4) Να αναγνωρίσετε γραμματικώς τις αντωνυμίες των παραγρ. 69-70 και να προσδιορίσετε τον συντακτικό ρόλο καθεμιάς.
5) *τοὺς κρείττους*: Να κλιθεί το επίθετο στα τρία γένη και στον ίδιο αριθμό.
6) α) *καθεστηκυίας*: Να γίνει χρονική αντικατάσταση και να κλιθεί ο παρακείμενος σ' όλες τις εγκλίσεις.
   β) *ἀπωλέσαμεν*: Να γραφεί το γ' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις ενεστώτα και αορίστου.
7) *ὡς δ' οὐδ' ἂν δυνηθείημεν... δηλώσειν*: Να γίνει συντακτική ανάλυση.
8) *δόξω*: Να χαρακτηρίσετε την πρόταση στην οποία ανήκει το ρ. και να αιτιολογήσετε την έγκλιση.

Η επιτύμβια στήλη του Δεξίλεω (Εκδ. Αθηνών Γ$_1$)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ §§71-132

Ο ρήτορας αισθάνεται την ανάγκη να δώσει γι' άλλη μια φορά εξηγήσεις για την παρρησία του. Επικρίνει στη συνέχεια την εξέλιξη που είχε η συμμαχία σε σύγκριση με τη μορφή και την οργάνωσή της, όταν βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο του Αριστείδη. Αντιπαραβάλλει την εποχή του Αριστείδη, του Θεμιστοκλή και του Μιλτιάδη με την εποχή που συμβολίζουν ο Υπέρβολος κι ο Κλεοφών. Αποδίδει σε κακούς χειρισμούς της αθηναϊκής πολιτικής τους κινδύνους που διέτρεξε όλη η περιοχή της Αττικής, καθώς και την τελική ήττα της Αθήνας στον Πελοποννησιακό πόλεμο, της οποίας προηγήθηκαν οι μεγάλες καταστροφές σε αθηναϊκό στρατό και στόλο στην Αίγυπτο, στην Κύπρο, στο Δάτον και στη Σικελία. Υπενθυμίζει τις συνεχείς απώλειες της Αθήνας σε δυναμικό χιλιάδων ανδρών, τις οποίες επιβεβαιώνουν το μεγάλο πλήθος των ορφανών και η εξαφάνιση των παλαιών οικογενειών. Δριμύτερα όμως κατακρίνει τη στρατιωτική παρέμβαση της Αθήνας στις εσωτερικές υποθέσεις των συμμάχων, καθώς και την άλογη χρήση των συμμαχικών εισφορών. Παρουσιάζει την ψευδαίσθηση της ευτυχισμένης πόλης και την επιπολαιότητα της προετοιμασίας για τη Σικελική εκστρατεία, ενώ έξω από τα τείχη οι Σπαρτιάτες σκόρπιζαν τον όλεθρο. Υποστηρίζει ότι τόσες ήταν οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, ώστε μπορεί κανείς να συμπεράνει πως ο αθηναϊκός λαός είναι εντελώς αλλαγμένος (είναι ένας νέος πληθυσμός). Χαρακτηρίζει την ηγεμονία ως τυραννία που προκάλεσε πλήθος συμφορών και στην Αθήνα και στους άλλους Έλληνες.

Αλλά και η ηγεμονία των Λακεδαιμονίων προκάλεσε μεγαλύτερες συμφορές και τους οδήγησε στην ήττα (Λεύκτρα, 371 π.Χ.). Η δύναμη λοιπόν που απέκτησαν οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι με την ανάληψη της ηγεμονίας υπήρξε καταστροφική, επειδή διέπραξαν, παρά τη διαφορά των πολιτευμάτων τους, τα ίδια ακριβώς σφάλματα.

Η αντίθεση της κοινής γνώμης στις απόψεις του ρήτορα οφείλεται, κατά τον ίδιο, στην τύφλωση των ατόμων και των λαών που δεν επιτρέπει να διακρίνουν τα πραγματικά τους συμφέροντα.

Η αντίθετη πορεία των Μεγαρέων και των Θεσσαλών αποδεικνύει ότι η σωφροσύνη και η αρετή είναι αναγκαία περισσότερο στη ζωή των πόλεων παρά των ατόμων.

Γι' αυτό πρέπει οι Αθηναίοι να μην εμπιστεύονται τους δημαγωγούς, οι οποίοι έχουν προκαλέσει την κατάλυση της δημοκρατίας δύο φορές και με την πλεονεξία τους έχουν βυθίσει πολλούς στη φτώχια και τη δυστυχία.

Κείμενο

133 Ἔστι δ' ἐξ ὧν ἂν ἐπανορθώσαιμεν τὰ τῆς πόλεως καὶ βελτίω ποιήσαιμεν, πρῶτον μὲν ἢν συμβούλους ποιώμεθα τοιούτους περὶ τῶν κοινῶν, οἵους περ ἂν περὶ τῶν ἰδίων ἡμῖν εἶναι βουληθεῖμεν, καὶ παυσώμεθα δημοτικοὺς μὲν εἶναι νομίζοντες τοὺς συκοφάντας, ὀλιγαρχικοὺς δὲ τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν, γνόντες ὅτι φύσει μὲν οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων ἐστίν, ἐν ᾗ δ' ἂν ἕκαστοι τιμῶνται, ταύτην βού-
134 λονται καθεστάναι τὴν πολιτείαν· δεύτερον δ' ἢν ἐθελήσωμεν χρῆσθαι τοῖς συμμάχοις ὁμοίως ὥσπερ τοῖς φίλοις, καὶ μὴ λόγῳ μὲν αὐτονόμους ἀφιῶμεν, ἔργῳ δὲ τοῖς στρατηγοῖς αὐτοὺς ὅ τι ἂν βούλωνται ποιεῖν ἐκδιδῶμεν, μηδὲ δεσποτικῶς ἀλλὰ συμμαχικῶς αὐτῶν ἐπιστατῶμεν, ἐκεῖνο καταμαθόντες, ὅτι μιᾶς μὲν ἑκάστης τῶν πόλεων κρείττους
135 ἐσμέν, ἁπασῶν δ' ἥττους· τρίτον ἢν μηδὲν περὶ πλείονος ἡγῆσθε, μετά γε τὴν περὶ τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν, τοῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμεῖν· τοῖς γὰρ οὕτω διακειμένοις ἑκόντες καὶ τὰς δυναστείας καὶ τὰς ἡγεμονίας διδόασιν.

Μέτρα για να επανορθωθεί η κατάσταση της πόλης

136 Ἢν οὖν ἐμμείνητε τοῖς εἰρημένοις, καὶ πρὸς τούτοις ὑμᾶς αὐτοὺς παράσχητε πολεμικοὺς μὲν ὄντας ταῖς μελέταις καὶ ταῖς παρασκευαῖς, εἰρηνικοὺς δὲ τῷ μηδὲν παρὰ τὸ δίκαιον πράττειν, οὐ μόνον εὐδαίμονα ποιήσετε ταύτην τὴν
137 πόλιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας. οὐδὲ γὰρ ἄλλη τῶν πόλεων οὐδεμία τολμήσει περὶ αὐτοὺς ἐξαμαρτάνειν, ἀλλ' ὀκνήσουσι καὶ πολλὴν ἡσυχίαν ἄξουσιν, ὅταν ἴδωσιν ἐφεδρεύουσαν τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν καὶ παρεσκευασμένην τοῖς ἀδικουμένοις βοηθεῖν. οὐ μὴν ἀλλ' ὁπότερον ἂν ποι-
138 ήσωσι, τό γ' ἡμέτερον καλῶς ἕξει καὶ συμφερόντως. ἤν τε γὰρ δόξῃ τῶν πόλεων ταῖς προεχούσαις ἀπέχεσθαι τῶν ἀδικημάτων, ἡμεῖς τούτων τῶν ἀγαθῶν τὴν αἰτίαν ἕξομεν· ἤν τ' ἐπιχειρῶσιν ἀδικεῖν, ἐφ' ἡμᾶς ἅπαντες οἱ δεδιότες καὶ κακῶς πάσχοντες καταφεύξονται, πολλὰς ἱκετείας καὶ δεήσεις ποιούμενοι, καὶ διδόντες οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν ἀλλὰ

Η δίκαιη συμπεριφορά θα οδηγήσει στην πρόοδο και την προγονική δόξα

139 καὶ σφᾶς αὐτούς. ὥστ' οὐκ ἀπορήσομεν μεθ' ὧν κωλύσομεν τοὺς ἐξαμαρτάνοντας, ἀλλὰ πολλοὺς ἕξομεν τοὺς ἑτοίμως καὶ προθύμως συναγωνιζομένους ἡμῖν. ποία γὰρ πόλις ἢ τίς ἀνθρώπων οὐκ ἐπιθυμήσει μετασχεῖν τῆς φιλίας καὶ τῆς συμμαχίας τῆς ἡμετέρας, ὅταν ὁρῶσι τοὺς αὐτούς, ἀμφότερα, καὶ δικαιοτάτους ὄντας καὶ μεγίστην δύναμιν κεκτημένους, καὶ τοὺς μὲν ἄλλους σώζειν καὶ βουλομένους καὶ δυναμένους, αὐτοὺς δὲ μηδεμιᾶς βοηθείας δεομένους; πόσην δὲ
140 χρὴ προσδοκᾶν ἐπίδοσιν τὰ τῆς πόλεως λήψεσθαι, τοιαύτης εὐνοίας ἡμῖν παρὰ τῶν ἄλλων ὑπαρξάσης; πόσον δὲ πλοῦτον εἰς τὴν πόλιν εἰσρυήσεσθαι, δι' ἡμῶν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος σῳζομένης; τίνας δ' οὐκ ἐπαινέσεσθαι τοὺς τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀγαθῶν αἰτίους γεγενημένους;

141 Ἀλλὰ γὰρ οὐ δύναμαι διὰ τὴν ἡλικίαν ἅπαντα τῷ λόγῳ περιλαβεῖν, ἃ τυγχάνω τῇ διανοίᾳ καθορῶν, πλὴν ὅτι καλόν ἐστιν ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ἀδικίαις καὶ μανίαις πρώτους εὖ φρονήσαντας προστῆναι τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, καὶ σωτῆρας ἀλλὰ μὴ λυμεῶνας αὐτῶν κληθῆναι, καὶ περιβλέπτους ἐπ' ἀρετῇ γενομένους τὴν δόξαν τὴν τῶν προγόνων ἀναλαβεῖν.

Καταδίκη κάθε τυραννικής εξουσίας

142 Κεφάλαιον δὲ τούτων ἐκεῖν' ἔχω λέγειν, εἰς ὃ πάντα τὰ προειρημένα συντείνει καὶ πρὸς ὃ χρὴ βλέποντας τὰς πράξεις τὰς τῆς πόλεως δοκιμάζειν. δεῖ γὰρ ἡμᾶς, εἴπερ βουλόμεθα διαλύσασθαι μὲν τὰς διαβολὰς ἃς ἔχομεν ἐν τῷ παρόντι, παύσασθαι δὲ τῶν πολέμων τῶν μάτην γιγνομένων, κτήσασθαι δὲ τῇ πόλει τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, μισῆσαι μὲν ἁπάσας τὰς τυραννικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δυναστείας, ἀναλογισαμένους τὰς συμφορὰς τὰς ἐξ αὐτῶν γεγενημένας, ζηλῶσαι δὲ καὶ μιμήσασθαι τὰς ἐν Λακεδαίμονι
143 βασιλείας. ἐκείνοις γὰρ ἀδικεῖν μὲν ἧττον ἔξεστιν ἢ τοῖς ἰδιώταις, τοσούτῳ δὲ μακαριστότεροι τυγχάνουσιν ὄντες τῶν βίᾳ τὰς τυραννίδας κατεχόντων, ὅσον οἱ μὲν τοὺς τοιούτους ἀποκτείναντες τὰς μεγίστας δωρεὰς παρὰ τῶν συμπολιτευομένων λαμβάνουσιν, ὑπὲρ ἐκείνων δ' οἱ μὴ τολμῶντες ἐν ταῖς μάχαις ἀποθνήσκειν ἀτιμότεροι γίγνονται τῶν τὰς τάξεις λειπόντων καὶ τὰς ἀσπίδας ἀποβαλλόντων.

144 ἄξιον οὖν ὀρέγεσθαι τῆς τοιαύτης ἡγεμονίας. ἔνεστι δὲ τοῖς πράγμασιν ἡμῶν τυχεῖν παρὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς τιμῆς ταύτης, ἥνπερ ἐκεῖνοι παρὰ τῶν πολιτῶν ἔχουσιν, ἣν ὑπολάβωσι τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν μὴ δουλείας ἀλλὰ σωτηρίας αἰτίαν αὑτοῖς ἔσεσθαι.

Ἔκκληση προς τους νεότερους ρήτορες

145 Πολλῶν δὲ καὶ καλῶν λόγων ἐνόντων περὶ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐμοὶ μὲν ἀμφότερα συμβουλεύει παύσασθαι λέγοντι, καὶ τὸ μῆκος τοῦ λόγου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν· τοῖς δὲ νεωτέροις καὶ μᾶλλον ἀκμάζουσιν ἢ ἐγὼ παραινῶ καὶ παρακελεύομαι τοιαῦτα καὶ λέγειν καὶ γράφειν, ἐξ ὧν τὰς μεγίστας τῶν πόλεων καὶ τὰς εἰθισμένας ταῖς ἄλλαις κακὰ παρέχειν προτρέψουσιν ἐπ' ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην, ὡς ἐν ταῖς τῆς Ἑλλάδος εὐπραγίαις συμβαίνει καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων πράγματα πολλῷ βελτίω γίγνεσθαι.

Γλωσσικά σχόλια

133 ***ἐπανορθόω, - ῶ (πρτ. ἐπηνώρθουν)*** επαναφέρω στην προηγούμενη κατάσταση, επανορθώνω, διορθώνω

δημοτικός δημοκρατικός, φίλος του λαού, δημοφιλής

καλοί κἀγαθοί· (εδώ) καλοί κι έντιμοι

οὐδέτερος, -α, -ον (αορ. επιμ. αντωνυμία) ούτε ο ένας ούτε ο άλλος, κανένας από τους δύο

ἐν ᾗ δ' ἂν ἕκαστοι τιμῶνται αναφορ. -υποθετ. πρτ.

καθεστάναι (ή καθεστηκέναι) απαρ. παρακ. του καθίσταμαι

αὕτη ἡ πολιτεία καθίσταται αυτό το πολίτευμα υπάρχει, επικρατεί.

134 ***χρῶμαι τοῖς συμμάχοις*** μεταχειρίζομαι τους συμμάχους

ὥσπερ τοῖς φίλοις (ενν. χρώμεθα) αναφ. παραβ. προτ.

λόγῳ μέν..., ἔργῳ δέ... τυπικά..., στην πράξη όμως, // με τα λόγια..., με τα έργα όμως (προσέξτε την αντίθεση)

ἀφίημι αφήνω, αφήνω ελεύθερο, απαλλάσσω, αθωώνω

	ἐκδίδωμι	παραδίνω,
	ἐπιστατῶ τινος	έχω την εποπτεία κάποιου, ασκώ εξουσία σε κάποιον (πρβ. ἐπιστάτης, ἐπιστασία)
	...ἀφιῶμεν, ...ἐκδιδῶμεν, ...ἐπιστατῶμεν	ομοιοτέλευτο σχήμα
	ὅ,τι ἂν βούλωνται	αναφ. - υποθ. πρότ. ως αντικ. του ποιεῖν που είναι απαρ. του σκοπού από το ἐκδιδῶμεν·
	κρείττους, ἥττους	κατηγ. στο (ἡμεῖς)
135	περὶ πλείονος ἡγοῦμαί τι	θεωρώ σπουδαιότερο κάτι
	τοῦ εὐδοκιμεῖν	γεν. συγκριτική
	εὐδοκιμῶ	έχω καλή φήμη, εκτιμώμαι, είμαι δημοφιλής
	οὕτως διάκειμαι	έχω αυτές τις διαθέσεις, έχω αυτά τα αισθήματα
	ἑκόντες	(επιρρημ. κατηγ.) ἑκών, ἑκοῦσα, ἑκόν· εκουσίως, με τη θέλησή του
	δυναστεία	εξουσία, κυριαρχία, δύναμη
136	ἐμμένω τινί	μένω πιστός σε κάτι
	πρὸς τούτοις	επί πλέον
	πολεμικούς	κατηγ. στο ὑμᾶς αὐτούς
	μελέτη	άσκηση
	παρασκευή	προετοιμασία
	τῷ... πράττειν	(σχ. υπερβατό) τῷ πράττειν μηδὲν παρὰ τὸ δίκαιον
137	ἐξαμαρτάνω περί τινα	βλάπτω κάποιον
	ὀκνήσουσι	(ενν. πᾶσαι) ὀκνῶ διστάζω
	ἡσυχίαν ἄγω	μένω ήσυχος, ζω ειρηνικά
	ἐφεδρεύω	είμαι σε αναμονή, παραμονεύω, καιροφυλακτώ, επιτηρώ (<ἔφεδρος, <ἐπί + ἕδρα)
	τοῖς ἀδικουμένοις	(επιθ. μτχ.) αντικ. στο απρμφ. βοηθεῖν
	οὐ μὴν ἀλλά	αλλ' όμως
	ὁπότερος, -α, -ον	(αναφ. αντων.) οποιοσδήποτε
	τὸ ἡμέτερον	η δική μας κατάσταση
	καλῶς ἔχω	είμαι καλά
138	συμφερόντως ἔχω	είμαι ωφελημένος

ταῖς προεχούσαις	(επιθ. μετοχή) δοτική προσωπ. στο απρόσ. ρ. *δόξῃ*
ἀπέχεσθαι	(υποκ. του ρ. *δόξῃ*) ἀπέχομαί τινος = απομακρύνομαι, απέχω από κάτι
αἰτίαν ἔχω	κατηγορούμαι
τὴν αἰτίαν ἔχω τινός	θεωρούμαι υπαίτιος για κάτι
οἱ δεδιότες	(επιθ. μτχ. του ρ. *δέδοικα* ή *δέδια φοβούμαι*)
κακῶς πάσχω	βλάπτομαι
καταφεύγω	βρίσκω καταφύγιο (μέλλ. *καταφεύξομαι*)
ἱκετεία	ικεσία (πρβλ. ἱκέτης, ἱκετεύω <ἱκ-νέ-ομαι, ἱκνοῦμαι)
139 *ἀπορῶ*	βρίσκομαι σε αμηχανία, δεν ξέρω τι να κάνω
ἀπορῶ τινος	έχω έλλειψη από κάτι, στερούμαι κάτι
οὐκ ἀπορήσομεν	(ενν. *ἐκείνων, μεθ' ὧν...*)
συναγωνίζομαί τινι	αγωνίζομαι μαζί με κάποιον, βοηθώ κάποιον
ἀμφότερα	(έχει επιρρημ. σημασία)
ὅταν ὁρῶσι τοὺς αὐτούς, ἀμφότερα, καί...	όταν βλέπουν ότι εμείς οι ίδιοι έχουμε και τα δύο, δηλαδή... (οι μτχ. *ὄντας, κεκτημένους, βουλομένους, δυναμένους, δεομένους* είναι κατηγ. από το ρ. *ὁρῶσιν*)
βοηθείας	(αντικ. της μτχ. *δεομένους*)
αὐτούς	(κατηγ. προσδ. στο ενν. *ἡμᾶς*)
140 *προσδοκάω, -ῶ*	περιμένω, αναμένω (βλ. προσδοκία, προσδόκιμος, προσδοκητός, ἀπροσδόκητος)
ἐπίδοσις	πρόοδος, αύξηση, ανάπτυξη
λήψεσθαι	(απρμφ. μέλλοντ. του ρ. *λαμβάνω* ως αντικ. του απρμφ. *προσδοκᾶν*)
ὑπαρξάσης	(υποθ. μτχ. σε γενική απόλυτη)
εἰσρυήσεσθαι	(απρμφ. μέλλ. του ρ. *εἰσρέω* ως αντικ. του απρμφ. «*προσδοκᾶν*», *χρὴ προσδοκᾶν εἰσρυήσεσθαι*)
σῳζομένης	(υποθ. μτχ. σε γεν. απόλυτη)
τίνας	(υποκ. του απρμφ. *ἐπαινέσεσθαι*) ἐπαινέσομαι μέσος μέλλ. με ενεργ. σημασία

τούς... ἐξαμαρτάνοντας	(αντικ. του απρμφ. *ἐπαινέσεσθαι*)
τοσοῦτος, τοσαύτη, τοσοῦτο(ν)	(δεικτ. αντων.) τόσο πολύς
τηλικοῦτος, τηλικαύτη, τηλικοῦτο(ν)	(δεικτ. αντων.) τόσο μεγάλος
αἰτίους	(κατηγ.)
ἀγαθῶν	(γεν. της αιτίας)
141 *Ἀλλὰ γάρ...*	Αλλά βέβαια
καθορῶν	(κατηγ. μτχ.) *καθορῶ* βλέπω καθαρά, διακρίνω
τῇ διανοίᾳ	(δοτ. του μέσου)
πλήν	(καταχρ. πρόθ. που συντάσσεται συνήθως με γεν. αλλά και με οποιαδήποτε άλλη πτώση)
ἐν ταῖς ἀδικίαις καὶ μανίαις	(εμπρόθ. προσδ. που δηλώνουν κατάσταση)
μανία	τρέλα, παραφροσύνη
πρώτους	(επιρρ. κατηγ.)
εὖ φρονήσαντας	(χρον. μτχ.)
εὖ φρονῶ	ορθοφρονώ, σκέπτομαι σωστά, είμαι συνετός
προστῆναι, κληθῆναι, ἀναλαβεῖν	(υποκ. της απρ. έκφρ. *καλόν ἐστιν*)
προΐσταμαί τινος	είμαι υπεράνω κάποιου, είμαι ο αρχηγός, διευθύνω, κυβερνώ, προστατεύω, υποστηρίζω
προΐσταμαι τῆς ἐλευθερίας	προασπίζω την ελευθερία
σωτῆρας καὶ λυμεῶνας	(κατηγορούμενα στο ενν. *ἡμᾶς*)
ὁ λυμεών, -ῶνος	ο καταστροφέας
αὐτῶν	(γεν. αντικ. στο *σωτῆρας* και *λυμεῶνας*)
περίβλεπτος	αξιοθαύμαστος (επίθ. *ὁ, ἡ περίβλεπτος, τὸ περίβλεπτον*)
ἐπ' ἀρετῇ	(εμπρόθ. προσδ. της αιτίας)
ἀρετή	ανδρεία, υπεροχή, καλοσύνη, ικανότητα
δόξα	γνώμη, φήμη, δόξα (όπως και σήμερα). Συνήθως εσήμαινε την αγαθή υπόληψη, την τιμή, αλλά και την κακή φήμη, ήταν δηλαδή «μέση λέξις» (media vox), όπως π.χ. η λέξη *τύχη*

142	*κεφάλαιον*	συμπέρασμα, συγκεφαλαίωση, ανακεφαλαίωση, αποκορύφωμα
	τὰ προειρημένα συντείνει	(αττ. σύνταξη)
	δοκιμάζω	εξετάζω
	διαλύομαι τὰς διαβολάς	διαλύω τις συκοφαντίες
	μάτην	(επίρρ. τροπ.) άσκοπα, μάταια, ανώφελα
	κτάομαι, -ῶμαι	αποκτώ, προμηθεύομαι, κερδίζω
	κέκτημαι	(παρακμ.) έχω στην κατοχή μου, έχω, κατέχω, κρατώ
	εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον	(εμπρ. του χρόνου) για πάντα
	τυραννική ἀρχή	τυραννική εξουσία
	δυναστεία	(εδώ) καταδυνάστευση
	ζηλόω, -ῶ	ποθώ με ζήλο κάτι, γίνομαι ζηλωτής, αγωνίζομαι ν' αποκτήσω κάτι
143	*ἐκείνοις*	(δοτ. προσωπ.)
	ἔξεστι	είναι δυνατόν, επιτρέπεται
	ἧττον	(ποσοτ. επίρρημα συγκρ. βαθμού) λιγότερο (ὀλίγον, ἧττον, ἥκιστα)
	ἐκείνοις γὰρ ἧττον ἔξεστι	εκείνοι δηλ. έχουν μικρότερη δυνατότητα...
	ἰδιώτης	απλός πολίτης
	τοσούτῳ	(δοτ. του μέτρου ή της διαφοράς)
	μακαριστός	αξιοζήλευτος, ευτυχής
	τυραννίς	τυραννική εξουσία
	τῶν... κατεχόντων	(γεν. συγκριτική)
	δωρεά	δώρο, τιμή
	οἱ συμπολιτευόμενοι	οι συμπολίτες
	ἀτιμότερος γίγνομαι	περιφρονούμαι πιο πολύ
	ἄτιμος	αυτός που έχει στερηθεί τα πολιτικά δικαιώματα, ο περιφρονημένος (επίθ. <α στερ. + τιμή)
	ὁ τὴν τάξιν λείπων	ο λιποτάκτης, αυτός που εγκαταλείπει τον στρατό
	ὁ τὴν ἀσπίδα ἀποβάλλων	ο ρίψασπις, αυτός που εγκαταλείπει τη μάχη, ο άνανδρος
144	*ὀρέγομαί τινος*	επιθυμώ κάτι (*ὀρέγεσθαι* υποκ. της απρόσ.

	έκφρασης ἄξιόν ἐστι)
ἔνεστι	(απρόσ. ρ.) είναι δυνατόν (υποκ. τυχεῖν)
τῆς τιμῆς	(αντικ. του απρμφ. τυχεῖν)
ἢν ὑπολάβωσι... ἔσεσθαι	(υποθ. πρότ. με απόδοση το ἔνεστι τυχεῖν)
ὑπολαμβάνω	νομίζω (ἔσεσθαι αντικ.)
αἰτίαν	(κατηγ. στο τὴν δύναμιν)
αὑτοῖς	(αντί ἑαυτοῖς δοτ. προσωπ. χαριστική)
145 λόγων ἐνόντων	(εναντ. μτχ. σε γενική απόλυτη) αν και υπάρχουν επιχειρήματα
περὶ τὴν ὑπόθεσιν	(εμπρόθ. της αναφοράς)
ἀμφότερα συμβουλεύει	(αττική σύντ.)
ἐμοί, παύσασθαι	(αντικ. του ρ. συμβουλεύει)
λέγοντι	(κατηγ. μτχ. από το παύσασθαι συνημμένη στο ἐμοί)
καὶ τὸ μῆκος... τῶν ἐμῶν	(επεξήγηση στο ἀμφότερα)
ἢ ἐγώ	(β' όρος σύγκρισης)
παραινῶ τινι	συμβουλεύω κάποιον
παρακελεύομαι	προτρέπω, παρακινώ, ενθαρρύνω
τῶν πόλεων	(γεν. διαιρ.)
εἴθισμαι	(παρακμ. του ρ. ἐθίζομαι) είμαι συνηθισμένος, έχω τη συνήθεια
παρέχω κακά τινι	προξενώ κακό σε κάποιον, βλάπτω κάποιον
παρέχειν	(αντικ. της μτχ. τὰς εἰθισμένας)
ἐπ' ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην	(εμπρόθ. του σκοπού)
εὐπραγία	ευτυχία, ευημερία
ἐν ταῖς εὐπραγίαις	(εμπρόθ. του χρόνου) όταν ευτυχεί
ὡς... συμβαίνει	(δευτερεύουσα αιτιολ. πρότ.)
βελτίω	(κατηγ. στο τὰ πράγματα)
οἱ φιλόσοφοι	οι μορφωμένοι

Ερμηνευτικά σχόλια

133 *ἣν συμβούλους... βουληθεῖμεν* — ο Ισοκράτης επιμένει στην αξιοποίηση καλών συμβούλων για τη διαμόρφωση ορθής πολιτικής.

τοὺς καλοὺς κἀγαθούς — με τον όρο αυτό χαρακτηρίζονταν συνήθως οι αριστοκρατικοί. Εδώ όμως έχει ευρύτερη σημασία.

φύσει μὲν οὐδεὶς... καθεστάναι τὴν πολιτείαν — η άποψη ότι κανένας δεν είναι εκ φύσεως ούτε δημοκρατικός ούτε ολιγαρχικός αλλ' υποστηρίζει το πολίτευμα που τον ευνοεί εκφράζεται και από τον Λυσία, τον οποίο κατά τον Κοραή μιμείται ο Ισοκράτης, «οὐδείς ἐστιν ἀνθρώπων οὔτε ὀλιγαρχικὸς οὔτε δημοκρατικός, ἀλλ' ἥτις ἂν ἑκάστῳ πολιτεία συμφέρῃ, ταύτην προθυμεῖται καθεστάναι» (Λυσίας, *Δήμου καταλύσεως ἀπολογία* §8).

134 *καὶ μὴ λόγῳ μὲν αὐτονόμους ἀφιῶμεν... ἔργῳ δέ... ἐκδιδῶμεν* — η χρήση του ζεύγους των τροπ. επιρρ. προσδιορισμών λόγῳ-ἔργῳ είναι συχνή στα αρχαία ελληνικά κείμενα.

Η συνεπής πολιτική προς τους συμμάχους επιβάλλει την ισχύ της αυτονομίας στην πράξη κι όχι μόνο στα λόγια.

Οι στρατηγοί ήσαν υπεύθυνοι για την εκτέλεση των φορολογικών αποφάσεων του κράτους ως προς τους συμμάχους. Γι' αυτό πολλές φορές χρησιμοποιούσαν βίαια μέσα για να εξαναγκάσουν τους συμμάχους να προσφέρουν τους φόρους προς την Αθήνα, τις «συντάξεις» όπως λέγονταν. Ο Ισοκράτης αναφέρεται ιδιαίτερα στον Χάρητα, τον οποίο έστειλαν οι Αθηναίοι ως στρατηγό αυτοκράτορα στη Χερσόνησο. Εκεί με την απειλή βίας πέτυχε την υπογραφή συνθήκης με τους τρεις βασιλείς της Θράκης, Κερσοβλέπτη, Χαρίδημο και Βηρισάδη.

135 *μηδὲν περὶ πλείονος ἡγεῖσθε... τοῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμεῖν* — η εκτίμηση των Ελλήνων αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την άσκηση ηγεμονικής πολιτικής. Και σε άλλους λόγους του ο ρήτορας υποστηρίζει πως η ευσέβεια προς τους θεούς και η δικαιοσύνη προς τους ανθρώπους είναι τα δύο που απαιτούνται.

ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας — ο Ισοκράτης υπήρξε ο κυριότερος εκφραστής του πανελλήνιου ιδεώδους, της ένωσης δηλ. όλων των Ελλήνων υπό μίαν ηγεσία με σκοπό την αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου.

137 *... τοῖς ἀδικουμένοις βοηθεῖν* — οι Αθηναίοι πάντοτε υπερηφανεύονταν για την ανιδιοτελή προσφορά βοήθειας προς τους αδικουμένους.

Στις παραγράφους 139-140 ο Ισοκράτης με μια σειρά ρητορικών ερωτήσεων εκφράζει τη βεβαιότητα ότι η εφαρμογή δίκαιης

και ηθικής πολιτικής θα ενισχύσει και θα ωφελήσει πολλαπλώς την πόλη.

141 *διὰ τὴν ἡλικίαν εὖ φρονήσαντας* — ο Ισοκράτης ήταν 81 ετών, όταν έγραψε τον λόγο *Περὶ εἰρήνης*. γι' άλλη μια φορά ο ρήτορας ζητάει από τους Αθηναίους ορθοφροσύνη για την υπεράσπιση της ελευθερίας των Ελλήνων.

σωτῆρας ἀλλὰ μὴ λυμεῶνας — η αντίθεση διατυπώνεται και στον *Πανηγυρικόν*, 80-81.

142 *τὰς τυραννικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δυναστείας* — αναφέρεται στην άσκηση τυραννικής εξουσίας και καταδυνάστευσης των συμμάχων από τους Αθηναίους, οι οποίοι γι' αυτόν τον σκοπό χρησιμοποιούσαν κυρίως τη μεγάλη ναυτική τους δύναμη.

143 *τὰς ἐν Λακεδαίμονι βασιλείας* — η αρχή της διπλής βασιλείας στη Σπάρτη είναι αβέβαιη. Γενικά όμως υποτίθεται πως ανάγεται στην ένωση δύο χωριστών κοινοτήτων, που η καθεμιά διατήρησε τον αντίστοιχο αρχηγό της. Η ύψιστη τιμή που απολάμβαναν οι βασιλείς, αν και οι εξουσίες τους είχαν πολύ περιορισθεί στην κλασική εποχή από τους 5 εφόρους, φαίνεται από τα ειδικά προνόμια που είχαν σ' όλη τους τη ζωή και από την τήρηση δημόσιου πένθους για τον θάνατο ενός βασιλέα.

οἱ μὲν τοὺς τοιούτους ἀποκτείναντες... λαμβάνουσιν — οι περιφημότεροι τυραννοκτόνοι ήσαν ο Ἁρμόδιος και ο Ἀριστογείτων, προς τιμήν των οποίων στήθηκαν χάλκινοι ανδριάντες και οι συγγενείς και οι απόγονοί τους έλαβαν διάφορες τιμές.

ἀτιμότεροι γίγνονται τῶν... ἀποβαλλόντων — οι «τρέσαντες», δηλ. οι λιποτάκτες και οι ριψάσπιδες έχαναν τα πολιτικά τους δικαιώματα (ἀτιμία). Στη Σπάρτη δεν υπήρχε νόμος για την τιμωρία τους, αλλά τους περιφρονούσαν όλοι. Γάμος γι' αυτούς και τους συγγενείς τους απαγορευόταν· ήταν υποχρεωμένοι να παραμερίζουν και να σηκώνονται όρθιοι ακόμη και μπροστά στους νεοτέρους τους. Στον δρόμο κανείς δεν τους χαιρετούσε. Αυτού του είδους η κοινωνική απομόνωση καθιστούσε τη ζωή τους αφόρητη.

145 *τοῖς δὲ νεωτέροις... παραινῶ* — ο Ισοκράτης στον σύντομο επίλογο απευθύνει έκκληση στους νεότερους ρήτορες να διαδώσουν τις ιδέες του. Την έκκληση αυτήν υπαγόρευε τόσο η μεγάλη του ηλικία, όσο και η ιδιότητά του ως σχολάρχη. Είχε την ελπίδα πως κάποιοι μαθητές του, προικισμένοι με χαρίσματα που έλειπαν από τον ίδιο, θα παρουσίαζαν απευθείας στον λαό τις ιδέες του.

Ασκήσεις

1) Ποιες προϋποθέσεις θεωρεί ο Ισοκράτης απαραίτητες για την αναδιοργάνωση της Αθηναϊκής συμμαχίας, και με ποιους τρόπους κι εκφραστικά μέσα τις παρουσιάζει;
2) Πώς κρίνετε τις προτάσεις του ρήτορα προς τους Αθηναίους σχετικά με τη συμπεριφορά τους προς τους συμμάχους;
3) Ποια πλεονεκτήματα θα απολαύσει η Αθήνα, αν επιβάλει τη δικαιοσύνη στον ελληνικό κόσμο; Ποια επιχειρήματα θα μπορούσατε να χρησιμοποιήσετε εσείς για ν' αντικρούσετε τις απόψεις του Ισοκράτη;
4) Για ποιους λόγους προτρέπει ο Ισοκράτης τους νεότερους ρήτορες να συνεχίσουν το έργο του;
5) Ο ρήτορας τονίζει την ανάγκη επιλογής κατάλληλων συμβούλων. Πιστεύετε ότι η διαμόρφωση της κοινής γνώμης έπαιζε σπουδαιότερο ρόλο την εποχή εκείνη και γιατί;
6) «*ἢ μηδὲν περὶ πλείονος ἡγῆσθε, ... τοῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμεῖν·*»: Να σχολιάσετε τη φράση.
7) Ο Ισοκράτης ισχυρίζεται ότι κανείς δεν είναι από τη φύση του ούτε ολιγαρχικός ούτε δημοκρατικός. Να παρουσιάσετε την προσωπική σας άποψη τεκμηριωμένη.

§§133-135

1) *ἐπανορθώσαιμεν, βουληθεῖμεν*: Να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση και να κλιθεί η μετοχή του δευτέρου στο χρόνο που βρίσκεται.

2) *ἀφιῶμεν, ἐπιστατῶμεν*: Να γραφεί το γ' ενικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ίδιου χρόνου και να γραφούν λέξεις (αρχαίας και νέας ελληνικής) που έχουν το ίδιο θέμα.

3) *οὐδείς, ἑκόντες*: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις των λέξεων στον ενικό και πληθυντικό αριθμό και στο ίδιο γένος.

4) *βελτίω, τούς συκοφάντας, ὀλιγαρχικούς, τῶν ἀνδρῶν, φύσει, τούτων, τὴν πολιτείαν, τοῖς φίλοις, τοῖς στρατηγοῖς, ὅ,τι, μιᾶς, ἑκάστης, ἑκόντες, τάς δυναστείας*: Να χαρακτηρισθούν συντακτικώς.

§§136-140

1) *παράσχητε, ἴδωσιν*: Να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ίδιου χρόνου.
2) *πάσχοντες, καταφεύξονται*: Να γίνει χρονική αντικατάσταση και να κλιθεί η υποτακτική και η ευκτική αορ. β'.
3) *μετασχεῖν, λήψεσθαι*: Να γραφούν οι ονοματικοί τύποι (απρμφ. και μετοχές) όλων των χρόνων και να βρεθούν παράγωγες λέξεις (αρχαίας και νέας ελληνικής).
4) *Ἢν οὖν ἐμμείνητε... ἅπαντας*: Να ξαναγράψετε ολόκληρη την περίοδο τοποθετώντας τους ρηματικούς τύπους στον αντίστοιχο ενικό αριθμό.
5) *ὑπαρξάσης, σῳζομένης*: Να αναπτύξετε τις μετοχές στις αντίστοιχες ισοδύναμες προτάσεις.

§§141-144

1) *περιλαβεῖν, προστῆναι, κληθῆναι*: Να γραφούν τα απαρέμφατα όλων των χρόνων και να βρεθούν δύο τουλάχιστον παράγωγες λέξεις από τον κάθε ρημ. τύπο, με τις οποίες να σχηματίσετε προτάσεις.
2) *ζηλῶσαι, ἀδικεῖν, τολμῶντες*: Να κλιθεί η οριστική ενεστώτα και παρατατικού.
3) *κατεχόντων, λειπόντων, ἀποβαλλόντων*: Να αντικατασταθούν χρονικώς και να κλιθεί η ευκτική μέλλοντα και αορίστου.
4) *τὰς τῆς πόλεως, τῶν πολέμων, ἁπάσας, μιμήσασθαι, ἢ τοῖς ἰδιώταις, τοσούτῳ, βίᾳ, ἀποθνήσκειν, ἀτιμότεροι, παρὰ τῶν πολιτῶν*: Να χαρακτηρισθούν συντακτικώς οι λέξεις.

§145

1) *λόγων ἐνόντων, τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν, πράγματα βελτίω*: Να γράψετε τα ζεύγη των λέξεων, στις άλλες πλάγιες πτώσεις του ίδιου αριθμού.
2) *παύσασθαι, παρέχειν*: Να κλίνετε την προστακτική ενεστώτα και αορίστου.
3) *ἐμοί, τοῦ λόγου, τῶν ἐτῶν, τοῖς νεωτέροις, ἢ ἐγώ, τοιαῦτα, ταῖς ἄλλαις, κακά, γίγνεσθαι*: Να χαρακτηρίσετε τις λέξεις συντακτικώς.

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ο *περὶ εἰρήνης* διακρίνεται για όλες τις αρετές της πολιτικής ρητορικής τέχνης του Ισοκράτη: αρμονία αρχιτεκτονικού σχεδίου, στέρεη επιχειρηματολογία, υψηλός ηθικός τόνος, αποστρογγυλωμένη περίοδος, απόλυτη ισορροπία μεταξύ των μερών της περιόδου, καθαρή και σαφής διατύπωση, τέλεια ανταπόκριση νοήματος και έκφρασης, μουσικότητα.

Η εκφραστική τελειότητα δεν μπορεί να είναι άσχετη με κάποια ποιότητα του ίδιου του στοχασμού, ακόμη και του ήθους του ρήτορα.

Κι ενώ ο Ισοκράτης απείχε από την πολιτική δράση, άσκησε τόσο μεγάλη επίδραση με τους λόγους του, ώστε να θεωρείται ως ένας από τους παράγοντες που διαμόρφωσαν την πολιτική κατάσταση της εποχής του.

Στον *περὶ εἰρήνης* λόγο του, παρά τις επαναλήψεις και παρεκβάσεις, παρουσιάζει ευδιάκριτα τις πολιτικές του θέσεις. Απευθυνόμενος αποκλειστικά στους Αθηναίους προτείνει την αποκατάσταση ειρηνικών σχέσεων όχι μόνο με τους συμμάχους αλλά με ολόκληρο τον κόσμο, την παραίτηση από «τὴν κατὰ θάλασσαν αρχήν» καθώς και τη ριζική εσωτερική μεταρρύθμιση.

Ορισμένοι μελετητές διέκριναν στον λόγο αυτόν απογοήτευση και παραίτηση από το ιδανικό της ενώσεως των Ελλήνων, όπως το διακήρυσσε με τον *Πανηγυρικό* του το 380 π.Χ. Φαίνεται όμως πως το πολιτικό του αισθητήριο, που βασιζόταν σε μια καθολική ιστορική εποπτεία των σύγχρονων γεγονότων, τον οδήγησε σε ορθή πολιτική εκτίμηση των δεδομένων εκείνης της στιγμής και σε ανάλογη προσαρμογή των πολιτικών του θέσεων.

Ο Ισοκράτης, στη μακρόχρονη ζωή του, που καλύπτει σχεδόν έναν ολόκληρο αιώνα (436-338 π.Χ.), γνώρισε τις οδυνηρές συνέπειες του Πελοποννησιακού πολέμου, τη διάλυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας, την παρακμή της Σπάρτης, όταν ανέλαβε την ηγεμονία, την αποτυχία της Θήβας να κατακτήσει την ηγεμονία. Γι' αυτό θεωρεί ως επιτακτική ανάγκη για την ανόρθωση την ειρήνευση του ελληνικού κόσμου. Αναγκάζεται ν' αποδεχθεί την Ανταλκίδεια ειρήνη του 387/6, στην οποία καθορίζεται η αυτονομία των ελληνικών πόλεων. Και τούτο γιατί θεωρεί την αυτονομία ως βάση πάνω στην οποία μπορεί να στηριχθεί η ενότητα των Ελλήνων.

Εκτός όμως από τις συμβουλές του για τη σύναψη και κυρίως τη διατήρηση της ειρήνης, το μεγαλύτερο μέρος του λόγου αφιερώνει στην επίκριση τόσο της εξωτερικής όσο και της εσωτερικής πολιτικής των Αθηναίων. Τις νέες πολιτειακές ιδέες του θ' αναπτύξει σφαιρικά στον *Ἀρεοπαγιτικό*.

Ασκήσεις γενικής θεώρησης

1) Να καταγράψετε στοιχεία από τον περί εἰρήνης λόγο, που επιβεβαιώνουν τις αρετές της Ισοκράτειας ρητορικής τέχνης.
2) Ποια είναι τα επιχειρήματα του ρήτορα για την αναγκαιότητα της ειρήνης; Κατά πόσον τα θεωρείτε πειστικά;
3) Να επισημάνετε λέξεις και φράσεις, που φανερώνουν το ήθος των Αθηναίων (ηγετών και λαού).
4) Οι ιδέες του Ισοκράτη υπέρ της ειρήνης και τα επιχειρήματα με τα οποία τις τεκμηριώνει, έρχονται σε αντίθεση με την όλη πολιτική του ρήτορα; Πιστεύετε πως σ' αυτήν την περίπτωση αποδείχτηκε πραγματιστής; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
5) Πώς φαντάζεσθε τον Ισοκράτη ως πνευματική και πολιτική προσωπικότητα;
6) Ποια επιχειρήματα θα χρησιμοποιούσατε, αν υπήρχε ανάγκη ν' αντιμετωπίσετε τον Ισοκράτη;

Οι «Τυραννοκτόνοι» Αρμόδιος και Αριστογείτων. Μαρμάρινο αντίγραφο ρωμαϊκής εποχής. (Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1985)

Ο Άρειος πάγος. (Φωτογραφία από το «Αθήνα - Αττική», εκδ. Κέδρος)

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΟΣ

Εισαγωγή

Χρονολόγηση, πολιτικό πνεύμα και γενικός χαρακτήρας του λόγου

Ο Ἀρεοπαγιτικὸς λόγος του Ισοκράτους ολοκληρώθηκε μάλλον το 355 ή 354 π.Χ., **μετά το τέλος του «Συμμαχικού» πολέμου,** - αν και μερικοί τον χρονολογούν πριν την έναρξη του πολέμου - ενός πολέμου που σήμανε το τέλος της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας. Είχε προηγηθεί η αποστασία της Χίου, Ρόδου και Κω από τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία (357 π.Χ.), οι στρατιωτικές αποτυχίες των Αθηναίων, και η αποδοχή εκ μέρους τους της ανεξαρτησίας των παλαιών τους συμμάχων (ειρήνη του 355 π.Χ.).

Δεδομένου ότι και σ' αυτή την περίοδο οι Αθηναίοι δεν μπόρεσαν να απαλλαγούν από τα αμαρτήματα της αλαζονείας, του αυταρχισμού και της δίψας για όλο και περισσότερη δύναμη, εύλογο ήταν να εξαχθεί από ορισμένους το συμπέρασμα ότι η σωτηρία της Αθήνας βρισκόταν στην παραίτηση από τις ηγεμονικές τους διαθέσεις και στην **επιστροφή στα παλαιά, πατροπαράδοτα ήθη.**

Σ' αυτούς τους αρνητές της ηγεμονικής πολιτικής και νοσταλγούς του αττικού παρελθόντος ανήκει και ο Ισοκράτης, ο οποίος, μέσα από τους δύο αλληλένδετους λόγους του, τον Ἀρεοπαγιτικὸ και τον *Περὶ Εἰρήνης*, προσπαθεί να πείσει την κοινή γνώμη για την αναγκαιότητα μιας τέτοιας ηθικοπολιτικής «μεταρρύθμισης».

Με την πρότασή του για απόδοση στον Άρειο πάγο των παλαιών αρμοδιοτήτων του, ο Ισοκράτης ακολουθεί ένα ρεύμα πολιτικής σκέψης (αυτό των οπαδών της **«πατρίου πολιτείας»**) που είχε εκφρασθεί από τον **Κλειτοφώντα** και άλλους, όταν, την κρίσιμη περίοδο μετά την καταστροφή στη Σικελία, είχε επιβληθεί στην Αθήνα η Βουλή των Τετρακοσίων (411 π.Χ.). Η πολιτική αυτή πρόταση επανέρχεται στο προσκήνιο μετά το τέλος του πολέμου, με υποστηρικτές τον **Θηραμένη,** τον Κλειτοφώντα, τον Άνυτο κ.ά., αλλά θα τεθεί στο περιθώριο από την «αμιγή» ολιγαρχία των Τριάκοντα.

Πρόκειται για μια ενδιάμεση - μεταξύ ολιγαρχίας και δημοκρατίας - τοποθέτηση, γι' αυτό που σε άλλες περιπτώσεις ο Ισοκράτης υποδηλώνει όταν μιλάει για **«δημοκρατίαν ... ἀριστοκρατίᾳ μεμιγμένην»** (*Παναθηναϊκός*, 153). Άλλωστε και η βουλή του Αρείου πάγου - η οποία δεκαεφτά χρόνια μετά τα Μηδικά είδε τη δύναμή της να εξασθενεί και τις αρμοδιότητές της να περιορίζονται - αποτελούσε τη χαρακτηριστικότερη έκφραση του αριστοκρατικού πνεύματος.

Όσο κι αν οι «ηθικές» συνταγές του Ισοκράτη μοιάζουν κάποτε - κάποτε ανεδαφικές, όσο κι αν πίσω από τη ρητορεία περί «πατρίου» πολιτείας ηχούν πού και πού συντηρητικοί - ολιγαρχικοί τόνοι, είναι γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ο Ἀρεοπαγιτικὸς προβαίνει σε μια **κριτική των λαϊκιστικών υπερβολών και των παρακμιακών χαρακτηριστικών** της αθηναϊκής δημοκρατίας, που καταφέρνει και σήμερα να είναι επίκαιρη.

Περιεχόμενο, είδος, δομή

Ο ρήτορας δηλώνει στο **προοίμιο** (§§ 1-15) την πρόθεσή του να μιλήσει υπέρ της σωτηρίας της πόλεως των Αθηνών και ακολούθως ανασκευάζει την υποθετική αντίρρηση ότι η πόλη δεν κινδυνεύει, επισημαίνοντας την κρισιμότητα της γενικής κατάστασης.

Ως λύση στα αδιέξοδα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής ο Ισοκράτης προτείνει (§ 16) την **επιστροφή** στην παλαιά, πατρογονική δημοκρατία του Σόλωνος και του Κλεισθένους.

Στη συνέχεια (§§ 19 - 35) προβαίνει σε μια **σύγκριση ανάμεσα στην παλαιά,** ευεργετική για την πόλη, δημοκρατία, **και τη νέα,** πρόξενο μίσους και καταστροφών. Στοιχεία της πατρογονικής πολιτείας όπως η αξιοκρατική ανάδειξη των αρχόντων, η ευσεβής τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων, το πνεύμα αλληλεγγύης στις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους κ.λπ., καταδεικνύουν την υπεροχή της έναντι της νέας πολιτείας, η οποία βασίζεται στον ατομικισμό και την περιφρόνηση των παραδοσιακών αξιών.

Ακολουθεί μια πιο ειδική αναφορά στον κυρίαρχο κατά την παλαιά εποχή ρόλο του **Αρείου πάγου,** ο οποίος με την άγρυπνη επιτήρηση της ζωής των πολιτών και το ενδιαφέρον του για τους νέους, διαμόρφωνε υπεύθυνους, ηθικούς, νέους πολίτες(§§ 36-49), σε αντίθεση με όσους κατέλυσαν τη δύναμή του επισωρεύοντας τα δεινά του πολέμου, της φτώχειας και της πλήρους εξαθλίωσης των πολιτών (§§ 50-55).

Στις επόμενες παραγράφους ο ρήτορας απαντά σε **υποθετικές αιτιάσεις** ότι εκφράζει ολιγαρχικές απόψεις, τονίζοντας την προσήλωσή του στην καλώς εννοουμένη **δημοκρατία** και αποδεικνύοντας - μέσω της σύγκρισης με την **ολιγαρχία των Τριάκοντα** - ότι ακόμα και η στρεβλή, κατοπινή δημοκρατία είναι προτιμότερη από μια τέτοια τυραννία (§§ 56-70). Εν τούτοις συμβουλεύει επιστροφή στην πατρογονική πολιτεία γιατί θεωρεί ότι δεν αρκεί η αποφυγή του χειρότερου (των Τριάκοντα), αλλά προέχει η επιδίωξη του καλύτερου και του πλέον αντάξιου προς τη **φύση** και την παράδοση των Αθηναίων (§§ 71-77).

Στη συνέχεια προβαίνει σε μια **ανακεφαλαίωση** των θετικών που θα προκύψουν από τη μεταβολή της πολιτείας, τόσο στις εξωτερικές σχέσεις με τους λοιπούς Έλληνες και τους βαρβάρους, όσο και στο εσωτερικό της πόλης όπου κυριαρχεί διχόνοια, φτώχεια και αδιαφορία για τα κοινά (§§ 78-83).

Τέλος, κλείνει τον λόγο του με μια **προτροπή** προς τους συμπολίτες του να μιμηθούν τους προγόνους τους, συμβάλλοντας στη σωτηρία της πόλης και όλων των Ελλήνων (§ 84).

Ο λόγος είναι εν μέρει **εγκωμιαστικός** και εν μέρει **συμβουλευτικός,** και επομένως ανήκει σ' ένα μικτό είδος. Πρέπει όμως να τονισθεί ότι το εγκωμιαστικό μέρος, παρ' όλο που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του λόγου (εγκώμιο της πατρίου πολιτείας, του Αρείου πάγου και της δημοκρατίας), υπηρετεί στην ουσία το συμβουλευτικό (πρόταση για επαναφορά της πατρογονικής δημοκρατίας του Σόλωνος και του Κλεισθένους και συνεπώς αποκατάσταση των παλαιών εξουσιών του Αρείου πάγου).

Η δομή του λόγου δεν θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί τυπική, λόγω του ότι και ο λόγος, ως **μικτός,** δεν ακολουθεί ένα στερεότυπο σχήμα.

Σε γενικές γραμμές, τα βασικά του μέρη είναι τα εξής:

1. **Πρόλογος** (§§ 1-19), ο οποίος συνίσταται σε

α) **Προοίμιο** (§§ 1-15) και
β) **Πρόθεση** (§§ 16-19).

2. **«Πίστεις»** (§§ 20-76)· λόγω της ιδιοσυστασίας του λόγου, έχουν περισσότερο τον χαρακτήρα εγκωμίων, συμβουλών και παραινέσεων.
3. **Επίλογος** (§§ 77-84), ο οποίος συνιστά μια **«αντιπαραβολή»**, ανακεφαλαιωτική δηλαδή σύγκριση του παρόντος προς το παρελθόν.

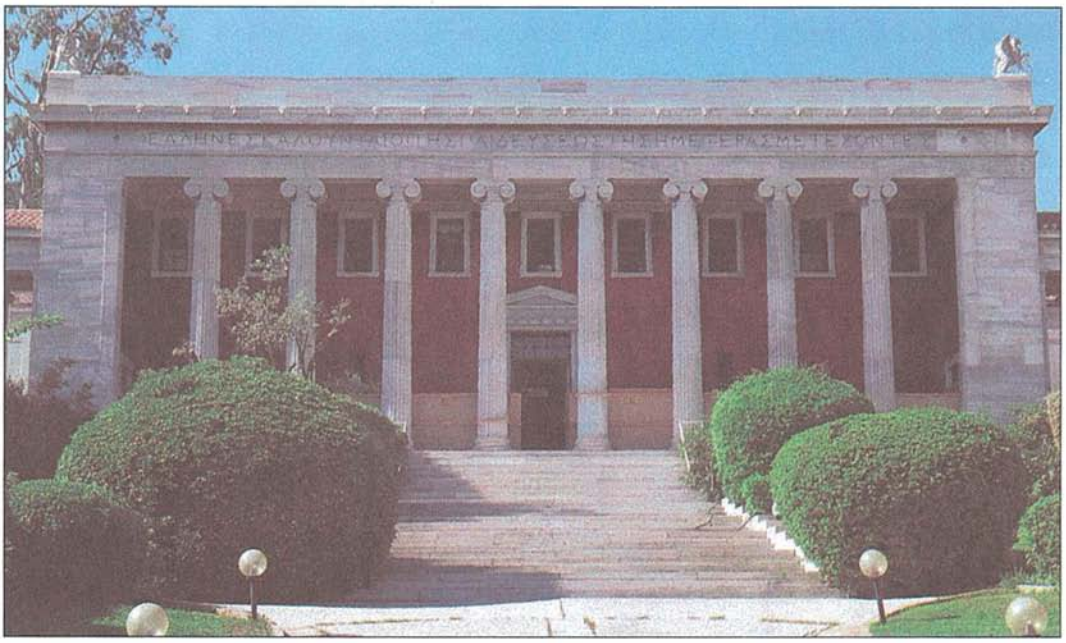

Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη στην Αθήνα. Στην πρόσοψή της διακρίνεται επιγραφή, παραλλαγή της γνωστής ρήσης του Ισοκράτους: ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΛΟΥΝΤΑΙ ΟΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ (Φωτογραφία: Σωτήρης Σταμπουλίδης).

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΟΣ*

Κείμενο

Υποθετικές αντιρρήσεις στον «περί σωτηρίας» λόγο του Ισοκράτους

1 Πολλοὺς ὑμῶν οἶμαι θαυμάζειν ἥντινά ποτε γνώμην ἔχων περὶ σωτηρίας τὴν πρόσοδον ἐποιησάμην, ὥσπερ τῆς πόλεως ἐν κινδύνοις οὔσης ἢ σφαλερῶς αὐτῇ τῶν πραγμάτων καθεστηκότων, ἀλλ' οὐ πλείους μὲν τριήρεις ἢ διακοσίας κεκτημένης, εἰρήνην δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν χώραν ἀγού-
2 σης, καὶ τῶν κατὰ θάλατταν ἀρχούσης, ἔτι δὲ συμμάχους ἐχούσης πολλοὺς μὲν τοὺς ἑτοίμως ἡμῖν, ἤν τι δέῃ, βοηθήσοντας, πολὺ δὲ πλείους τοὺς τὰς συντάξεις ὑποτελοῦντας καὶ τὸ προσταττόμενον ποιοῦντας· ὧν ὑπαρχόντων ἡμᾶς μὲν ἄν τις φήσειεν εἰκὸς εἶναι θαρρεῖν ὡς πόρρω τῶν κινδύνων ὄντας, τοῖς δ' ἐχθροῖς τοῖς ἡμετέροις προσήκειν δεδιέναι καὶ βουλεύεσθαι περὶ τῆς αὑτῶν σωτηρίας.

Γλωσσικά σχόλια

1

ἔχω γνώμην	εδώ: έχω κατά νουν, έχω σκοπό.
πρόσοδος	παρουσίαση, προσέλευση του ρήτορα ενώπιον του λαού
ποιοῦμαι τὴν πρόσοδον	παρουσιάζομαι ενώπιον του λαού για να μιλήσω
περὶ σωτηρίας	συνάπτεται προς το « τὴν πρόσοδον ἐποιησάμην»
ὥσπερ... οὔσης	σαν να... Το ὥσπερ αναφέρεται και στις υπόλοιπες γενικές απολύτους (καθεστηκότων, κεκτημένης, κ.λπ.)
αὐτῇ	δοτική παρά τω επιρρήματι «σφαλερῶς»

* Το κείμενο ακολουθεί σε γενικές γραμμές την έκδοση G. Mathieu - E. Brémond, Les Belles Lettres, Paris, 1950, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.

σφαλερῶς	σε επισφαλή κατάσταση, σε επικίνδυνο σημείο, πρβλ. σφαλερός (= ολισθηρός, ασταθής, αβέβαιος), σφάλλω: κάνω κάποιον να πέσει [λατ. fallo (= πέφτω), αγγλ. fall (= πέφτω), fail (= αποτυγχάνω), κ.λπ.]
κεκτημένης	μτχ. Παρακ. του ρ. κτῶμαι. Ο Παρακείμενος κέκτημαι (= έχω υπό την κατοχή μου), διαφορετικής σημασίας από τον Ενεστώτα κτώμαι (= αποκτώ)
ἀλλ' (ὥσπερ) οὐ...	αλλά σαν να μην ... Η άρνηση δεν αναφέρεται μόνο στο «κεκτημένης», αλλά και στα «ἀγούσης», «ἀρχούσης», «ἐχούσης»
ἄγω εἰρήνην	έχω ειρήνη, διάγω εν ειρήνη
χώρα	ο (οικείος) τόπος, η στεριά. Με «τὰ περὶ τὴν χώραν» νοούνται εδώ η Αττική και τα περίχωρα
2 *ἑτοίμως*	φανερά, χωρίς δισταγμό, πρόθυμα
σύνταξις	συνδρομή, συνεισφορά, κατ' ευφημισμόν αντί του «φόρος». Πρβλ. αγγλ. tax, γαλ. taxe, ιταλ. tassa, όλα από το αρχ. ελλ. (σύν)ταξις, τάσσω
(ὑπο)τελῶ σύνταξιν	πληρώνω φόρο, πρβλ. « φόρου υποτελής »: υποκείμενος σε πληρωμή φόρου, αυτός που πληρώνει φόρο
ὧν ὑπαρχόντων	εννοείται η δοτική προσωπική κτητική «ἡμῖν» (βλ. ΣΑΕ, σελ. 50). Η αναφορική αντωνυμία μεταφράζεται ως δεικτική, λόγω του ότι βρίσκεται στην αρχή ημιπεριόδου (ΣΑΕ, σελ. 108)
εἰκός ἐστι	είναι φυσικό
θαρρέω, -ῶ	έχω θάρρος, δεν φοβάμαι, έχω (αυτο)πεποίθηση. Το νεοελλ. «θα(ρ)ρώ» (= νομίζω), είτε από το «θαρρῶ» είτε από το «θεωρῶ»
πόρρω	μακριά, σε μεγάλη απόσταση· νεότερος τύπος του « πρόσω » (πρόσω> πόρσω> πόρρω)
ὡς... ὄντας	αιτιολογική μετοχή (η αιτία παρουσιάζεται ως υποκειμενική, βλ. ΣΑΕ, σελ. 93)
προσήκειν	εξαρτάται από το «ἂν φήσειεν»

Ερμηνευτικά σχόλια

1 *πολλούς ὑμῶν οἶμαι θαυμάζειν* — ο ρήτορας ξεκινά τον λόγο του με την παράθεση μιας υποθετικής αντίρρησης την οποία θα ανασκευάσει στη συνέχεια (σχήμα προλήψεως ή προκαταλήψεως).

τὴν πρόσοδον ἐποιησάμην — είναι γνωστό ότι ο Ισοκράτης δεν εκφωνούσε λόγους ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου. Γι' αυτό, άλλωστε, υποστηρίχθηκε από ορισμένους ότι οι λόγοι του λειτουργούσαν ως ασκήσεις ρητορικής για τους μαθητές του, παρά ως γνήσιοι συμβουλευτικοί λόγοι, Η άποψη πάντως αυτή δεν φαίνεται βάσιμη, δεδομένου του ενδιαφέροντος του ρήτορα για τις πολιτικές εξελίξεις. Επομένως είναι πιθανότερο ότι οι λόγοι του κυκλοφορούσαν υπό τύπον πολιτικού φυλλαδίου σ' ένα αρκετά ευρύ κοινό. || Χρησιμοποιείται Αόριστος («ἐποιησάμην»), γιατί στην ουσία «ποιοῦμαι τὴν πρόσοδον» ή «ἀπογράφομαι τὴν πρόσοδον» (πρβλ. § 15 «τὴν πρόσοδον ἀπεγραψάμην») σήμαινε «απευθύνομαι γραπτώς στους πρυτάνεις και ζητώ την άδεια να μιλήσω ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου», πράγμα που έκαναν οι ρήτορες προτού εκφωνήσουν τον λόγο τους.

ἐν κινδύνοις — ισοδυναμεί με το «ἐν πολέμοις», «καθά δηλοῖ καὶ τὸ ἐπαγόμενον "εἰρήνην ἀγούσης"» (Κοραής).

κεκτημένης — η διαφορά μεταξύ Ενεστώτος και Παρακειμένου φαίνεται καθαρά από τη φράση των Ἀπομνημονευμάτων του Ξενοφώντος(1.6, 3) «ἃ [χρήματα] καὶ κτωμένους εὐφραίνει καὶ κεκτημένους... ποιεῖ ζῆν».

πλείους μὲν τριήρεις ἢ διακοσίας κεκτημένης — ο αριθμός φαίνεται υπερβολικός αν σκεφθεί κανείς ότι βρισκόμαστε στο τέλος του Συμμαχικού πολέμου. Ίσως όμως δεν είναι, αν ληφθεί υπ' όψη τόσο η ανορθωτική πολιτική του Ευβούλου, όσο και η αναφορά του Δημοσθένη σε «ναῦς τριακοσίας» στον *Περὶ συμμοριῶν* λόγο του (354 π.Χ.).

εἰρήνην ἀγούσης — πρόκειται για την ειρήνη που η Αθήνα αναγκάσθηκε να υπογράψει υποκύπτοντας στις απειλές των Περσών, και βάσει της οποίας αποδεχόταν την ανεξαρτησία της Χίου, Κω, Ρόδου και Βυζαντίου (354 π.Χ.).

κατὰ θάλατταν ἀρχούσης — αναφορά στη Β' Αθηναϊκή συμμαχία, η οποία εγκαθιδρύθηκε το 378 π.Χ.

ἀγούσης... ἀρχούσης... ἐχούσης... — σχήμα ομοιοτέλευτον.

2 ***ἔτι δὲ συμμάχους ἐχούσης πολλούς...*** η εικόνα που δίνει ο Ισοκράτης μοιάζει να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (το τέλος του «Συμμαχικού» πολέμου βρήκε την Αθήνα φτωχότερη σε συμμάχους). Μερικοί μελετητές υποθέτουν ότι η εισαγωγή γράφτηκε πριν απ' την έναρξη του πολέμου και προσαρτήθηκε κατόπιν στην αρχή του λόγου χωρίς καμμιά τροποποίηση.

συντάξεις λέγεται κατ' ευφημισμόν, πράγμα που σημαίνει ότι χρησιμοποιείται, αντί του δυσάρεστου «φόροι», μια εύ-φημη λέξη, ένας καλός λόγος (πρβλ. α.ε. Εὔξεινος πόντος, εὐώνυμος / ἀριστερὰ χείρ, ν.ε. γλυκάδι αντί του ξίδι, κ.λπ.). Ο ευφημισμός εκφράζει στην ουσία τη (μαγική) πρόθεση να εξορκισθεί, να εξευμενισθεί το κακό. || Ο νεολογισμός «συντάξεις» οφείλεται στον Καλλίστρατο, ο οποίος συμμετείχε – μαζί με τον Χαβρία, τον Ιφικράτη και τον Τιμόθεο –, στην οργάνωση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας.

Ασκήσεις

1) Να γραφούν οι αντίστοιχοι τύποι του πληθυντικού των υπογραμμισμένων λέξεων: Πολλοὺς ὑμῶν **οἶμαι** θαυμάζειν ἥντινά ποτε γνώμην **ἔχων** περὶ σωτηρίας **τὴν πρόσοδον ἐποιησάμην**, ὥσπερ **τῆς πόλεως** ἐν κινδύνοις **οὔσης**.
2) Η χρονολόγηση ενός λόγου δεν είναι πάντοτε εύκολη υπόθεση, και στην συγκεκριμένη περίπτωση έχουν εκφρασθεί διάφορες, διιστάμενες μεταξύ τους, απόψεις. Ποια στοιχεία του κειμένου θα μπορούσαν, κατά τη γνώμη σας, να στοιχειοθετήσουν αντιρρήσεις για μια μετά το τέλος του «Συμμαχικού» πολέμου χρονολόγηση;
3) Ποιο είναι το γενικό πνεύμα των «προκαταλαμβανομένων» απόψεων, και τι επιδιώκει ο ρήτορας μέσα από τη χρήση του σχήματος «προ(κατα)λήψεως»;
4) Η έκφραση « τὴν πρόσοδον ἐποιησάμην» είναι στην ουσία συμβατική. Τι σημαίνει αυτό;
5) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: « Ο Ισοκράτης έλεγε στους μαθητές του ότι αυτός μεν δίδασκε αντί δέκα μνων, αλλά ότι θα δώσει δέκα χιλιάδες σ' αυτόν που θα τον δίδασκε τόλμη και ευφωνία».

Κείμενο

3 Ὑμεῖς μὲν οὖν οἶδ' ὅτι τούτῳ χρώμενοι τῷ λογισμῷ καὶ τῆς ἐμῆς προσόδου καταφρονεῖτε, καὶ πᾶσαν ἐλπίζετε τὴν Ἑλλάδα ταύτῃ τῇ δυνάμει κατασχήσειν· ἐγὼ δὲ δι' αὐτὰ ταῦτα τυγχάνω δεδιώς. Ὁρῶ γὰρ τῶν πόλεων τὰς ἄριστα πράττειν οἰομένας κάκιστα βουλευομένας καὶ τὰς μάλιστα
4 θαρρούσας εἰς πλείστους κινδύνους καθισταμένας. Αἴτιον δὲ τούτων ἐστίν, ὅτι τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν οὐδὲν αὐτὸ καθ' αὑτὸ παραγίγνεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ συντέτακται καὶ συνακολουθεῖ τοῖς μὲν πλούτοις καὶ ταῖς δυναστείαις ἄνοια καὶ μετὰ ταύτης ἀκολασία, ταῖς δ' ἐνδείαις καὶ ταῖς
5 ταπεινότησι σωφροσύνη καὶ πολλὴ μετριότης, ὥστε χαλεπὸν εἶναι διαγνῶναι ποτέραν ἄν τις δέξαιτο τῶν μερίδων τούτων τοῖς παισὶ τοῖς αὑτοῦ καταλιπεῖν. Ἴδοιμεν γὰρ ἂν ἐκ μὲν τῆς φαυλοτέρας εἶναι δοκούσης ἐπὶ τὸ βέλτιον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς πράξεις ἐπιδιδούσας, ἐκ δὲ τῆς κρείττονος
6 φαινομένης ἐπὶ τὸ χεῖρον εἰθισμένας μεταπίπτειν. Καὶ τούτων ἐνεγκεῖν ἔχω παραδείγματα πλεῖστα μὲν ἐκ τῶν ἰδίων πραγμάτων, — πυκνοτάτας γὰρ ταῦτα λαμβάνει τὰς μεταβολάς —, οὐ μὴν ἀλλὰ μείζω γε καὶ φανερώτερα τοῖς ἀκούουσιν ἐκ τῶν ἡμῖν καὶ Λακεδαιμονίοις συμβάντων. Ἡμεῖς τε γὰρ ἀναστάτου μὲν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν βαρβάρων γεγενημένης διὰ τὸ δεδιέναι καὶ προσέχειν τὸν νοῦν τοῖς πράγμασιν ἐπρωτεύσαμεν τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ δ' ἀνυπέρβλητον ᾠήθημεν τὴν δύναμιν ἔχειν, παρὰ μικρὸν ἤλθομεν ἐξανδραποδι-
7 σθῆναι· Λακεδαιμόνιοί τε τὸ μὲν παλαιὸν ἐκ φαύλων καὶ ταπεινῶν πόλεων ὁρμηθέντες διὰ τὸ σωφρόνως ζῆν καὶ στρατιωτικῶς κατέσχον Πελοπόννησον, μετὰ δὲ ταῦτα μεῖζον φρονήσαντες τοῦ δέοντος καὶ λαβόντες καὶ τὴν κατὰ γῆν καὶ τὴν κατὰ θάλατταν ἀρχήν, εἰς τοὺς αὐτοὺς κινδύνους κατέστησαν ἡμῖν.

Μετάφραση

Η εμπιστοσύνη στη δύναμη είναι επικίνδυνη

3 Ξέρω, βέβαια, ότι εσείς, κάνοντας αυτή τη σκέψη, και τη δική μου τη συμβουλευτική ομιλία περιφρονείτε, και ελπίζετε ότι μ' αυτή τη δύναμη θα κυριαρχήσετε σ' όλη την Ελλάδα· εγώ όμως αυτό ακριβώς φοβάμαι. Γιατί βλέπω ότι οι πόλεις που νομίζουν πως βρίσκονται σε άριστη κατάσταση σκέπτονται κατά τον χειρότερο τρόπο, και ότι όσες έχουν υπερβολική αυτοπεποίθηση μπαίνουν σε πολλές περι-
4 πέτειες. Και αιτία αυτού του πράγματος είναι ότι κανένα αγαθό ή κακό δεν συμβαίνει στους ανθρώπους ξεκομμένα, αλλά ότι τον μεν πλούτο και την υπερβολική δύναμη συνοδεύει και ακολουθεί αφροσύνη και μαζί μ' αυτήν ακολασία, ενώ τη φτώχεια και την ταπεινότητα, σωφροσύνη και με-
5 γάλη μετριοφροσύνη, ώστε είναι δύσκολο να αποφασίσει κανείς ποιο απ' αυτά τα δυο μερίδια θα ήταν διατεθειμένος ν' αφήσει στα παιδιά του. Γιατί μπορούμε να δούμε ότι οι πράξεις που εκκινούν από προϋποθέσεις που θεωρούνται χειρότερες οδηγούν ως επί το πλείστον στο καλύτερο, ενώ όσες εκκινούν από φαινομενικά καλύτερες, μεταπίπτουν συνήθως

Το παράδειγμα Αθηναίων - Λακεδαιμονίων αποδεικνύει ότι ο πλούτος και η δύναμη οδηγούν στην αφροσύνη

6 στο χειρότερο. Και γι' αυτά μπορώ να φέρω ένα σωρό παραδείγματα από την ιδιωτική ζωή - αφού στον τομέα αυτόν συχνά παρουσιάζονται μεταπτώσεις - σημαντικότερα όμως και πιο γνωστά στους ακροατές, απ' όσα συνέβησαν σ' εμάς και τους Λακεδαιμονίους. Κι εμείς, δηλαδή, όταν η πόλη μας καταστράφηκε από τους βαρβάρους, λόγω του ότι ήμαστε επιφυλακτικοί και εξετάζαμε με προσοχή τα δεδομένα γίναμε οι πρώτοι των Ελλήνων[1], όταν όμως θεωρήσαμε ότι έχουμε ακατανίκητη δύναμη λίγο έλειψε να υποδουλωθού-
7 με[2]· και οι Λακεδαιμόνιοι, παρ' όλο που παλιά ξεκίνησαν από μικρές και ταπεινές πόλεις, λόγω του ότι ζούσαν συνετή και στρατιωτική ζωή κατέκτησαν την Πελοπόννησο, αργότερα όμως, επειδή περηφανεύτηκαν περισσότερο απ' όσο έπρεπε και ανέλαβαν την ηγεμονία και στην ξηρά και στη θάλασσα, αντιμετώπισαν τους ίδιους μ' εμάς κινδύνους[3].

8 Ὅστις οὖν εἰδὼς τοσαύτας μεταβολὰς γεγενημένας καὶ τηλικαύτας δυνάμεις οὕτω ταχέως ἀναιρεθείσας πιστεύει τοῖς παροῦσι, λίαν ἀνόητός ἐστιν, ἄλλως τε καὶ τῆς μὲν πόλεως ἡμῶν πολὺ καταδεέστερον νῦν πραττούσης ἢ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον, τοῦ δὲ μίσους τοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἔχθρας τῆς πρὸς βασιλέα πάλιν ἀνακεκαινισμένης, ἃ
9 τότε κατεπολέμησεν ἡμᾶς. Ἀπορῶ δὲ πότερον ὑπολάβω μηδὲν μέλειν ὑμῖν τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἢ φροντίζειν μὲν αὐτῶν, εἰς τοῦτο δ' ἀναισθησίας ἥκειν ὥστε λανθάνειν ὑμᾶς εἰς ὅσην ταραχὴν ἡ πόλις καθέστηκεν. Ἐοίκατε γὰρ οὕτω διακειμένοις ἀνθρώποις, οἵτινες ἁπάσας μὲν τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ Θρᾴκης ἀπολωλεκότες, πλείω δ' ἢ χίλια τάλαντα μά-
10 την εἰς τοὺς ξένους ἀνηλωκότες, πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας διαβεβλημένοι καὶ τῷ βαρβάρῳ πολέμιοι γεγονότες, ἔτι δὲ τοὺς μὲν Θηβαίων φίλους σώζειν ἠναγκασμένοι, τοὺς δ' ἡμετέρους αὐτῶν συμμάχους ἀπολωλεκότες, ἐπὶ τοιαύταις πράξεσιν εὐαγγέλια μὲν δὶς ἤδη τεθύκαμεν, ῥᾳθυμότερον δὲ περὶ αὐτῶν ἐκκλησιάζομεν τῶν πάντα τὰ δέοντα πραττόντων.

11 Καὶ ταῦτ' εἰκότως καὶ ποιοῦμεν καὶ πάσχομεν· οὐδὲν γὰρ οἷόν τε γίγνεσθαι κατὰ τρόπον τοῖς μὴ καλῶς περὶ ὅλης τῆς διοικήσεως βεβουλευμένοις, ἀλλ' ἂν καὶ κατορθώσωσι περί τινας τῶν πράξεων ἢ διὰ τύχην ἢ δι' ἀνδρὸς ἀρετήν, μικρὸν διαλιπόντες πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς ἀπορίας κατέστησαν. Καὶ ταῦτα γνοίη τις ἂν ἐκ τῶν περὶ ἡμᾶς γεγενημέ-
12 νων. Ἁπάσης γὰρ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν πόλιν ἡμῶν ὑποπεσούσης καὶ μετὰ τὴν Κόνωνος ναυμαχίαν καὶ μετὰ τὴν Τιμοθέου στρατηγίαν, οὐδένα χρόνον τὰς εὐτυχίας κατασχεῖν ἠδυνήθημεν, ἀλλὰ ταχέως διεσκαριφησάμεθα καὶ διελύσαμεν αὐτάς. Πολιτείαν γὰρ τὴν ὀρθῶς ἂν τοῖς πράγμασι

8 Όποιος λοιπόν, ενώ ξέρει ότι έχουν συντελεσθεί τόσες μεταβολές και ότι τόσο μεγάλες δυνάμεις καταλύθηκαν τόσο γρήγορα, έχει εμπιστοσύνη στην παρούσα δύναμη, είναι ολότελα ανόητος, και μάλιστα τη στιγμή που η πόλη μας βρίσκεται σε χειρότερη κατάσταση απ' ό,τι τότε, ενώ έχει ανανεωθεί το μίσος των Ελλήνων[4] και η έχθρα με τον βασιλιά των Περσών[5], πράγματα που τότε οδήγησαν στην ήττα
9 μας. Και δεν ξέρω τι απ' τα δυο να υποθέσω: δεν σας ενδιαφέρουν τα κοινά, ή, σας ενδιαφέρουν μεν, αλλά έχετε φθάσει σε τέτοιο σημείο αναισθησίας, ώστε σας διαφεύγει σε ποια τραγική κατάσταση έχει περιέλθει η πόλη. Γιατί μοιάζετε με ανθρώπους που έχουν τέτοια μυαλά ώστε, αν κι έχουμε χάσει όλες τις πόλεις στη Θράκη,[6] αν κι έχουμε χαλάσει
10 μάταια πάνω από χίλια τάλαντα σε ξένους μισθοφόρους[7], αν και κυκλοφορούν διαβολές εις βάρος μας μεταξύ των Ελλήνων και οι βάρβαροι είναι εναντίον μας , κι ακόμα αν και αναγκαστήκαμε να σώζουμε τους φίλους των Θηβαίων[8] ενώ έχουμε χάσει τους δικούς μας συμμάχους, για τέτοια κατορθώματα δυο φορές ήδη προσφέραμε θυσία «για καλές αγγελίες»[9] και δείχνουμε μεγαλύτερη απροθυμία όταν μιλάμε γι' αυτά στην Εκκλησία του Δήμου , απ' όση δείχνουν όσοι πράττουν όλα τα απαραίτητα.

Η σημερινή κατάσταση είναι κρίσιμη

11 Και το να τα κάνουμε ή να τα παθαίνουμε αυτά, είναι φυσικό· γιατί τίποτε δεν μπορεί να γίνει όπως πρέπει από ανθρώπους που δεν σκέφτονται σωστά για το σύνολο της διοικήσεως, ενώ, ακόμα κι αν κάποιες ενέργειές τους στεφθούν από επιτυχία, είτε από τύχη, είτε λόγω της ατομικής ικανότητας κάποιου, μετά μικρό διάλειμμα καταλήγουν πάλι στα ίδια αδιέξοδα. Πράγμα που μπορεί κανείς να διαπι-
12 στώσει απ' όσα έχουν συμβεί σε μας. Ενώ δηλαδή όλη η Ελλάδα είχε περιέλθει στην εξουσία της πόλης μας, και μετά τη ναυμαχία του Κόνωνα,[10] και μετά τη στρατηγία του Τιμοθέου,[11] δεν μπορέσαμε να αξιοποιήσουμε ούτε για λίγο τις επιτυχίες μας, αλλά αμέσως τις διασκορπίσαμε και τις ακυρώσαμε. Γιατί, πολίτευμα που να μπορεί να εκμεταλλευθεί σωστά τις καταστάσεις, ούτε έχουμε, ούτε επιζητού-

13 χρησομένην οὔτ᾽ ἔχομεν οὔτε καλῶς ζητοῦμεν. Καίτοι τὰς εὐπραγίας ἅπαντες ἴσμεν καὶ παραγιγνομένας καὶ παραμενούσας οὐ τοῖς τὰ τείχη κάλλιστα καὶ μέγιστα περιβεβλημένοις, οὐδὲ τοῖς μετὰ πλείστων ἀνθρώπων εἰς τὸν αὐτὸν τόπον συνηθροισμένοις, ἀλλὰ τοῖς ἄριστα καὶ σωφρονέστατα
14 τὴν αὑτῶν πόλιν διοικοῦσιν. Ἔστι γὰρ ψυχὴ πόλεως οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτεία, τοσαύτην ἔχουσα δύναμιν ὅσην περ ἐν σώματι φρόνησις. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ βουλευομένη περὶ ἁπάντων καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ διαφυλάττουσα, τὰς δὲ συμφορὰς διαφεύγουσα. Ταύτῃ καὶ τοὺς νόμους καὶ τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς ἰδιώτας ἀναγκαῖόν ἐστιν ὁμοιοῦσθαι καὶ πράττειν
15 οὕτως ἑκάστους οἵαν περ ἂν ταύτην ἔχωσιν. Ἧς ἡμεῖς διεφθαρμένης οὐδὲν φροντίζομεν, οὐδὲ σκοποῦμεν ὅπως ἐπανορθώσομεν αὐτήν· ἀλλ᾽ ἐπὶ μὲν τῶν ἐργαστηρίων καθίζοντες κατηγοροῦμεν τῶν καθεστώτων καὶ λέγομεν ὡς οὐδέποτ᾽ ἐν δημοκρατίᾳ κάκιον ἐπολιτεύθημεν, ἐν δὲ τοῖς πράγμασιν καὶ ταῖς διανοίαις αἷς ἔχομεν μᾶλλον αὐτὴν ἀγαπῶμεν τῆς ὑπὸ τῶν προγόνων καταλειφθείσης. Ὑπὲρ ἧς ἐγὼ καὶ τοὺς λόγους μέλλω ποιεῖσθαι καὶ τὴν πρόσοδον ἀπεγραψάμην. Εὑρίσκω γὰρ ταύτην μόνην ἂν γενομένην καὶ τῶν μελλόντων κινδύνων ἀποτροπὴν καὶ τῶν παρόντων κακῶν ἀπαλλαγήν, ἣν ἐθελήσωμεν ἐκείνην τὴν δημοκρατίαν ἀναλαβεῖν, ἣν Σόλων μὲν ὁ δημοτικώτατος γενόμενος ἐνομοθέτησε, Κλεισθένης δ᾽ ὁ τοὺς τυράννους ἐκβαλὼν καὶ τὸν
17 δῆμον καταγαγὼν πάλιν ἐξ ἀρχῆς κατέστησεν. Ἧς οὐκ ἂν εὕροιμεν οὔτε δημοτικωτέραν οὔτε τῇ πόλει μᾶλλον συμφέρουσαν. Τεκμήριον δὲ μέγιστον· οἱ μὲν γὰρ ἐκείνῃ χρώμενοι, πολλὰ καὶ καλὰ διαπραξάμενοι καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις εὐδοκιμήσαντες, παρ᾽ ἑκόντων τῶν Ἑλλήνων τὴν ἡγεμονίαν ἔλαβον· οἱ δὲ τῆς νῦν παρούσης ἐπιθυμήσαντες, ὑπὸ πάντων μισηθέντες καὶ πολλὰ καὶ δεινὰ παθόντες, μικρὸν ἀπέλιπον τοῦ μὴ ταῖς ἐσχάταις συμφοραῖς περιπεσεῖν.

13 με με ορθό τρόπο. Κι όμως, όλοι γνωρίζουμε πως η ευημερία παρουσιάζεται και συντροφεύει, όχι αυτούς που περιβάλλονται από καλοφτειαγμένα και υψηλά τείχη, ούτε αυτούς που συναθροίζονται στο ίδιο μέρος μ' ένα σωρό συνανθρώπους τους, αλλά αυτούς που διοικούν την πόλη τους με τον
14 πιο καλό και συνετό τρόπο. Γιατί η ψυχή της πόλης δεν είναι τίποτ' άλλο παρά το πολίτευμα, το οποίο έχει τόση σημασία, όσην και η φρόνηση για το σώμα. Διότι το πολίτευμα είναι που σκέπτεται για όλα, που διαφυλάσσει τα αγαθά και αποφεύγει τις συμφορές. Προς αυτό είναι ανάγκη να συμμορφώνονται και οι νόμοι, και οι ρήτορες, και οι ιδιώτες, και να ενεργούν, ο καθένας ξεχωριστά, σύμφωνα με το πο-
15 λίτευμα που έχουν. Κι ενώ αυτό το πολίτευμα έχει φθαρεί, εμείς διόλου δεν νοιαζόμαστε, ούτε κοιτάμε πώς θα το επανορθώσουμε, αλλά καθόμαστε στα μαγαζιά[12] και κατηγορούμε το «σύστημα», λέγοντας πως ουδέποτε είχαμε χειρότερη δημοκρατία, όμως στις καθημερινές υποθέσεις και στις βαθύτερες σκέψεις μας περισσότερο αγαπάμε το τωρινό πολίτευμα από το πατροπαράδοτο. Γι' αυτό το πολίτευμα σκοπεύοντας να μιλήσω, γράφτηκα στον κατάλογο των ο-
16 μιλητών. Γιατί βρίσκω πως μόνο αυτό θα μπορούσε να αποτρέψει τους μελλοντικούς κινδύνους και να μας απαλλάξει από τα παρόντα δεινά, το να θελήσουμε να επαναφέρουμε εκείνη τη δημοκρατία την οποία ο Σόλων,[13] ο προσφιλέστατος στον λαό, εθέσπισε, και την οποία ο Κλεισθένης,[14] ο ο-
17 ποίος έδιωξε τους τυράννους και επανέφερε στην εξουσία τον λαό, αποκατέστησε πάλι απ' την αρχή. Πιο ευνοϊκό για τον λαό και πιο συμφέρον για την πόλη δεν θα μπορούσαμε να βρούμε απ' αυτό το πολίτευμα. Και η μεγαλύτερη απόδειξη είναι η εξής: αυτοί οι οποίοι υιοθέτησαν εκείνο το πολίτευμα, αφού έφεραν σε πέρας πολλά και καλά έργα και κέρδισαν την εκτίμηση όλων των ανθρώπων, αναδείχθηκαν σε ηγεμόνες των Ελλήνων με τη θέληση των τελευταίων[15], ενώ όσοι λάτρεψαν το τωρινό πολίτευμα, αφού μισήθηκαν απ' όλους κι έπαθαν πολλά και φοβερά παθήματα, λίγο έ-

Οι σποραδικές επιτυχίες δεν αποδίδουν, όταν λείπει η «ψυχὴ πόλεως», το ορθό πολίτευμα

Πρόταση για επιστροφή στο παλαιό, πατρογονικό πολίτευμα

18 Καίτοι πῶς χρὴ ταύτην τὴν πολιτείαν ἐπαινεῖν ἢ στέργειν τὴν τοσούτων μὲν κακῶν αἰτίαν πρότερον γενομένην, νῦν δὲ καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν ἐπὶ τὸ χεῖρον φερομένην; Πῶς δ' οὐ χρὴ δεδιέναι μὴ τοιαύτης ἐπιδόσεως γιγνομένης τελευτῶντες εἰς τραχύτερα πράγματα τῶν τότε γενομένων ἐξοκείλωμεν;

19 Ἵνα δὲ μὴ συλλήβδην μόνον ἀκηκοότες, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες ποιῆσθε καὶ τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν, ὑμέτερον μὲν ἔργον ἐστὶ παρασχεῖν ὑμᾶς αὐτοὺς προσέχοντας τὸν νοῦν τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις, ἐγὼ δ' ὡς ἂν δύνωμαι συντομώτατα περὶ ἀμφοτέρων τούτων πειράσομαι διελθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

20 Οἱ γὰρ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τὴν πόλιν διοικοῦντες κατεστήσαντο πολιτείαν οὐκ ὀνόματι μὲν τῷ κοινοτάτῳ καὶ πραοτάτῳ προσαγορευομένην, ἐπὶ δὲ τῶν πράξεων οὐ τοιαύτην τοῖς ἐντυγχάνουσι φαινομένην, οὐδ' ἣ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπαίδευε τοὺς πολίτας ὥσθ' ἡγεῖσθαι τὴν μὲν ἀκολασίαν δημοκρατίαν, τὴν δὲ παρανομίαν ἐλευθερίαν, τὴν δὲ παρρησίαν ἰσονομίαν, τὴν δ' ἐξουσίαν τοῦ πάντα ποιεῖν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ μισοῦσα καὶ κολάζουσα τοὺς τοιούτους βελτίους καὶ
21 σωφρονεστέρους ἅπαντας τοὺς πολίτας ἐποίησεν. Μέγιστον δ' αὐτοῖς συνεβάλετο πρὸς τὸ καλῶς οἰκεῖν τὴν πόλιν, ὅτι δυοῖν ἰσοτήτοιν νομιζομέναιν εἶναι, καὶ τῆς μὲν ταὐτὸν ἅπασιν ἀπονεμούσης, τῆς δὲ τὸ προσῆκον ἑκάστοις, οὐκ ἠγνόουν τὴν χρησιμωτέραν, ἀλλὰ τὴν μὲν τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσαν τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηροὺς ἀπεδοκίμαζον ὡς οὐ δι-
22 καίαν οὖσαν, τὴν δὲ κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστον τιμῶσαν καὶ κολάζουσαν προῃροῦντο καὶ διὰ ταύτης ᾤκουν τὴν πόλιν, οὐκ ἐξ ἁπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες, ἀλλὰ τοὺς βελτίστους καὶ τοὺς ἱκανωτάτους ἐφ' ἕκαστον τῶν ἔργων προκρίνοντες. Τοιούτους γὰρ ἤλπιζον ἔσεσθαι καὶ τοὺς ἄλλους,

18 λειψε να περιπέσουν στις πιο μεγάλες συμφορές. Και γιατί θα πρέπει να επαινούμε ή να αγαπάμε αυτό το πολίτευμα που προξένησε τόσα κακά στο παρελθόν, και που τώρα γίνεται κάθε χρόνο και χειρότερο; Και γιατί δεν θα πρέπει να φοβόμαστε ότι τελικά, αφού υπάρχει μια τέτοια εξέλιξη, θα οδηγηθούμε σε ναυάγιο χειρότερο από το προηγούμενο;

Σύγκριση παλαιού - νέου πολιτεύματος

19 Και για να μην καταλήξετε στην εκλογή και την κρίση σας γι' αυτά έχοντας ακούσει μόνο γενικολογίες αλλά μη γνωρίζοντάς τα επακριβώς, δικό σας μεν καθήκον είναι να παρακολουθήσετε προσεκτικά τα λεγόμενά μου, ενώ εγώ θα προσπαθήσω, όσο το δυνατόν πιο σύντομα, να σας εκθέσω τα σχετικά με τις δύο αυτές μορφές του πολιτεύματος.

20 Οι διοικούντες δηλαδή την πόλη κατ' εκείνη την εποχή, δεν εθέσπισαν ένα πολίτευμα που είχε ένα όνομα φιλολαϊκό κι ευχάριστο, ενώ στην πράξη αποδεικνυόταν πως δεν είναι τέτοιο για όσους κυβερνώνταν βάσει αυτού, ούτε ένα πολίτευμα που εκπαίδευε τους πολίτες κατά τέτοιον τρόπο ώστε να θεωρούν την ατιμωρησία δημοκρατία, την παρανομία ελευθερία, την αθυροστομία ισονομία, και τη δυνατότητα να κάνεις τα πάντα, ευτυχία, αλλά ένα πολίτευμα το οποίο με το να απεχθάνεται και να τιμωρεί τέτοιους ανθρώπους, έκα-

Η παλαιά πολιτεία, εν αντιθέσει προς τη νέα, ήταν αυστηρή, ακριβοδίκαιη και αξιοκρατική

21 νε όλους τους πολίτες καλύτερους και σωφρονέστερους. Και πάρα πολύ συνέβαλλε στην καλή διοίκηση της πόλεως το γεγονός ότι, ενώ θεωρούσαν ότι υπήρχαν δύο είδη ισοτήτων, μιας που παρέχει τα ίδια σε όλους, και μιας άλλης που παρέχει στον καθένα αυτό που του αρμόζει, δεν αγνοούσαν τη χρησιμότερη, αλλά αποδοκίμαζαν αυτήν που αντάμειβε με τον ίδιο τρόπο τους χρηστούς και τους πονηρούς ως μη δί-

22 καια[16], προτιμούσαν δε αυτήν που τιμούσε και τιμωρούσε τον καθένα σύμφωνα με την αξία του και βάσει αυτής διοικούσαν την πόλη, χωρίς να εκλέγουν τους άρχοντες από όλους με κλήρωση,[17] αλλά προκρίνοντας για κάθε έργο τους καλύτερους και ικανότερους. Διότι προσδοκούσαν ότι και οι υπόλοιποι θα γίνουν σαν αυτούς που κυβερνούσαν την πόλη.

23 οἷοί περ ἂν ὦσιν οἱ τῶν πραγμάτων ἐπιστατοῦντες. Ἔπειτα
καὶ δημοτικωτέραν ἐνόμιζον εἶναι ταύτην τὴν κατάστασιν ἢ
τὴν διὰ τοῦ λαγχάνειν γιγνομένην· ἐν μὲν γὰρ τῇ κληρώσει
τὴν τύχην βραβεύσειν καὶ πολλάκις λήψεσθαι τὰς ἀρχὰς
τοὺς ὀλιγαρχίας ἐπιθυμοῦντας, ἐν δὲ τῷ προκρίνειν τοὺς
ἐπιεικεστάτους τὸν δῆμον ἔσεσθαι κύριον ἑλέσθαι τοὺς
24 ἀγαπῶντας μάλιστα τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν. Αἴτιον δ'
ἦν τοῦ ταῦτα τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν καὶ μὴ περιμαχήτους
εἶναι τὰς ἀρχάς, ὅτι μεμαθηκότες ἦσαν ἐργάζεσθαι καὶ φεί-
δεσθαι, καὶ μὴ τῶν μὲν οἰκείων ἀμελεῖν, τοῖς δ' ἀλλοτρίοις
ἐπιβουλεύειν, μηδ' ἐκ τῶν δημοσίων τὰ σφέτερ' αὐτῶν διοι-
κεῖν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἑκάστοις ὑπαρχόντων, εἴ ποτε δεήσειε,
τοῖς κοινοῖς ἐπαρκεῖν, μηδ' ἀκριβέστερον εἰδέναι τὰς ἐκ τῶν
ἀρχείων προσόδους ἢ τὰς ἐκ τῶν ἰδίων γιγνομένας αὐτοῖς.
25 Οὕτω δ' ἀπείχοντο σφόδρα τῶν τῆς πόλεως, ὥστε χαλεπώ-
τερον ἦν ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις εὑρεῖν τοὺς βουλομένους
ἄρχειν ἢ νῦν τοὺς μηδὲν δεομένους· οὐ γὰρ ἐμπορίαν, ἀλλὰ
λειτουργίαν ἐνόμιζον εἶναι τὴν τῶν κοινῶν ἐπιμέλειαν, οὐδ'
ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἐσκόπουν ἐλθόντες εἴ τι λῆμμα πα-
ραλελοίπασιν οἱ πρότερον ἄρχοντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον εἴ τι-
νος πράγματος κατημελήκασιν τῶν τέλος ἔχειν κατεπειγόν-
26 των. Ὡς δὲ συντόμως εἰπεῖν, ἐκεῖνοι διεγνωκότες ἦσαν ὅτι
δεῖ τὸν μὲν δῆμον ὥσπερ τύραννον καθιστάναι τὰς ἀρχὰς
καὶ κολάζειν τοὺς ἐξαμαρτάνοντας καὶ κρίνειν περὶ τῶν
ἀμφισβητουμένων, τοὺς δὲ σχολὴν ἄγειν δυναμένους καὶ
βίον ἱκανὸν κεκτημένους ἐπιμελεῖσθαι τῶν κοινῶν ὥσπερ
οἰκέτας, καὶ δικαίους μὲν γενομένους ἐπαινεῖσθαι καὶ στέρ-

23 Έπειτα, θεωρούσαν αυτόν τον τρόπο διορισμού δημοκρατικότερο από τον κατόπιν κληρώσεως, μιας και έκριναν ότι στην περίπτωση της κληρώσεως θα δώσει τα πρωτεία η τύχη και ότι πολλές φορές θα καταλάβουν τα αξιώματα οι οπαδοί της ολιγαρχίας, ενώ, στην περίπτωση της πρόκρισης των αξιοτέρων, θα έχει ο λαός τη δυνατότητα να εκλέ-
24 ξει όσους κατ' εξοχήν αγαπούν το υπάρχον πολίτευμα. Αιτία δε του ότι αυτά ήσαν αρεστά στους περισσότερους και τα αξιώματα δεν ήσαν περιζήτητα, υπήρξε το γεγονός ότι ήταν μαθημένοι να δουλεύουν και να κάνουν οικονομία, κι όχι να παραμελούν τα του οίκου τους και να επιβουλεύονται τα ξένα, ούτε να εξυπηρετούν το ατομικό τους συμφέρον εκμεταλλευόμενοι το δημόσιο,[18] αλλά απ' την ατομική τους περιουσία, αν ποτέ χρειαζόταν, να δαπανούν για τα κοινά, κι ούτε να ξέρουν καλύτερα τα έσοδά τους απ' το δημόσιο τα-
25 μείο, απ' ό,τι τα έσοδα απ' τη δικιά τους περιουσία. Και τόσο πολύ απέφευγαν τα δημόσια αξιώματα, ώστε ήταν δυσκολότερο εκείνα τα χρόνια να βρεις κάποιους που να θέλουν να ασκήσουν εξουσία, απ' ό,τι σήμερα κάποιους που να μην επιζητούν κάτι τέτοιο. Γιατί δεν θεωρούσαν την ενασχόληση με τα κοινά εμπόριο, αλλά λειτούργημα, ούτε κοίταζαν από την πρώτη μέρα που αναλάμβαναν υπηρεσία αν οι προηγούμενοι άρχοντες είχαν αφήσει κάτι που να τους απέφερε κέρδος, αλλά πολύ περισσότερο αν είχαν παραμελή-
26 σει κάτι που έπρεπε επειγόντως να διεκπεραιωθεί. Κοντολογίς, εκείνοι είχαν καταλάβει ότι ο μεν δήμος πρέπει ως τύραννος να ορίζει τους άρχοντες, να τιμωρεί τους παρανομούντες και να εκφέρει κρίση για αμφισβητούμενα ζητήματα, ενώ, όσοι διαθέτουν ελεύθερο χρόνο και αρκετή περιουσία,[19] να φροντίζουν για τα κοινά ως υπηρέτες, και εάν μεν αποδεικνύονται δίκαιοι να επαινούνται και να αρκούνται σ'

Οι άρχοντες εκλέγονταν αξιοκρατικά κι όχι «διά κλήρου»

Οι πολίτες θυσίαζαν το ατομικό συμφέρον χάριν του δημοσίου, κι όχι το αντίστροφο

27 γειν ταύτῃ τῇ τιμῇ, κακῶς δὲ διοικήσαντας μηδεμιᾶς συγγνώμης τυγχάνειν, ἀλλὰ ταῖς μεγίσταις ζημίαις περιπίπτειν. Καίτοι πῶς ἄν τις εὕροι ταύτης βεβαιοτέραν ἢ δικαιοτέραν δημοκρατίαν, τῆς τοὺς μὲν δυνατωτάτους ἐπὶ τὰς πράξεις καθιστάσης, αὐτῶν δὲ τούτων τὸν δῆμον κύριον ποιούσης;

28 Τὸ μὲν οὖν σύνταγμα τῆς πολιτείας τοιοῦτον ἦν αὐτοῖς· ῥᾴδιον δ' ἐκ τούτων καταμαθεῖν ὡς καὶ τὰ καθ' ἡμέραν ἑκάστην ὀρθῶς καὶ νομίμως πράττοντες διετέλεσαν. Ἀνάγκη γὰρ τοῖς περὶ ὅλων τῶν πραγμάτων καλὰς τὰς ὑποθέσεις πεποιημένοις καὶ τὰ μέρη τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχειν ἐκείνοις.

29 Καί πρῶτον μὲν τὰ περὶ τοὺς θεούς, – ἐντεῦθεν γὰρ ἄρχεσθαι δίκαιον, – οὐκ ἀνωμάλως οὐδ' ἀτάκτως οὔτ' ἐθεράπευον οὔτ' ὠργίαζον· οὐδ' ὁπότε μὲν δόξειεν αὐτοῖς, τριακοσίους βοῦς ἔπεμπον, ὁπότε δὲ τύχοιεν, τὰς πατρίους θυσίας ἐξέλειπον· οὐδὲ τὰς μὲν ἐπιθέτους ἑορτάς, αἷς ἑστίασίς τις προσείη, μεγαλοπρεπῶς ἦγον, ἐν δὲ τοῖς ἁγιωτάτοις
30 τῶν ἱερῶν ἀπὸ μισθωμάτων ἔθυον· ἀλλ' ἐκεῖνο μόνον ἐτήρουν, ὅπως μηδὲν μήτε τῶν πατρίων καταλύσουσιν μήτ' ἔξω τῶν νομιζομένων προσθήσουσιν. Οὐ γὰρ ἐν ταῖς πολυτελείαις ἐνόμιζον εἶναι τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ' ἐν τῷ μηδὲν κινεῖν ὧν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι παρέδοσαν. Καὶ γάρ τοι καὶ τὰ παρὰ τῶν θεῶν οὐκ ἐμπλήκτως οὐδὲ ταραχωδῶς αὐτοῖς συνέβαινεν, ἀλλ' εὐκαίρως καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς χώρας καὶ πρὸς τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν.

31 Παραπλησίως δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διῴκουν. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῶν κοινῶν ὡμονόουν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν ἴδιον βίον τοσαύτην ἐποιοῦντο πρόνοιαν ἀλλήλων ὅσην περ χρὴ τοὺς εὖ φρονοῦντας καὶ πατρίδος κοινωνοῦντας. Οἵ τε γὰρ πενέστεροι τῶν πολιτῶν τοσοῦτον

27 αυτήν την τιμή, αν όμως δεν διοικήσουν καλά, να μην συγχωρούνται με κανέναν τρόπο, αλλά να τιμωρούνται με τις πιο αυστηρές ποινές. Πώς λοιπόν θα μπορούσε να βρεί κανείς ασφαλέστερη και δικαιότερη δημοκρατία απ' αυτήν, η οποία ανέθετε τις δημόσιες υποθέσεις στους πιο ικανούς, και καθιστούσε κύριο αυτών των ικανών τον λαό;

Ο αντίκτυπος της ορθής διοίκησης στην καθημερινή ζωή

28 Αυτό λοιπόν ήταν το πολίτευμά τους· και είναι εύκολο να καταλάβει κανείς απ' αυτά, ότι και τις καθημερινές υποθέσεις τις διεκπεραίωναν πάντα με ορθό και νόμιμο τρόπο. Διότι, αναγκαστικά, όταν έχουν τεθεί από κάποιους σωστές βάσεις στην όλη διοίκηση, βαίνουν γι' αυτούς κατά παρόμοιο τρόπο και τα επί μέρους.

29 Κατ' αρχήν, σ' ό,τι αφορά στους θεούς - γιατί από 'δώ είναι σωστό να ξεκινήσει κανείς - εκπλήρωναν τα λατρευτικά τους καθήκοντα και τελούσαν τις τελετές με τάξη και χωρίς να παραβαίνουν το τυπικό· κι ούτε, όποτε τους κατέβαινε, θυσίαζαν τριακόσια βόδια,[20] ενώ, άμα τύχαινε, παρέλειπαν τις πατροπαράδοτες θυσίες, ούτε τελούσαν μεγαλοπρεπώς τις επείσακτες εορτές, όπου θα υπήρχε από κοντά και κάποιο συμπόσιο,[21] ενώ στις πιο μεγάλες παραδοσιακές

Σ' ό,τι αφορά στη θρησκεία: Τήρηση της παράδοσης και αποφυγή νεωτερισμών

30 γιορτές έκαναν θυσία με ανάθεση «κατ' αποκοπήν»,[22] αλλά αυτό μόνο πρόσεχαν, πώς να μην καταργήσουν τίποτα απ' τα πατροπαράδοτα, και να μην προσθέσουν τίποτα πέρα από τα παραδεδεγμένα. Γιατί θεωρούσαν ότι η ευσέβεια δεν βρίσκεται στην πολυτέλεια, αλλά στο να μην αλλάζει κανείς τίποτα απ' όσα παραδόθηκαν από τους προγόνους. Και βέβαια και τα από τους θεούς προερχόμενα δεν ήσαν αλλοπρόσαλλα και συγκεχυμένα, αλλά έρχονταν στην κατάλληλη στιγμή, και για την καλλιέργεια της γης, και για τη συ-

31 γκομιδή των καρπών. Με παραπλήσιο προς τα παραπάνω τρόπο ρύθμιζαν και τις μεταξύ τους σχέσεις. Διότι όχι μόνο ομονοούσαν σ' ό,τι αφορά στα κοινά, αλλά και στην ιδιωτική τους ζωή τόσο φρόντιζαν ο ένας για τον άλλον, όσο αρμόζει να φροντίζουν αυτοί που σκέφτονται σωστά και ζουν στην ίδια πατρίδα. Δηλαδή, και οι φτωχότεροι πολίτες τόσο πολύ απείχαν από του να φθονούν όσους ήταν πιο ευκατά-

32 ἀπεῖχον τοῦ φθονεῖν τοῖς πλείω κεκτημένοις, ὥσθ᾽ ὁμοίως
ἐκήδοντο τῶν οἴκων τῶν μεγάλων ὥσπερ τῶν σφετέρων
αὐτῶν, ἡγούμενοι τὴν ἐκείνων εὐδαιμονίαν αὑτοῖς εὐπορίαν
ὑπάρχειν· οἵ τε τὰς οὐσίας ἔχοντες οὐχ ὅπως ὑπερεώρων
τοὺς καταδεέστερον πράττοντας, ἀλλ᾽ ὑπολαμβάνοντες
αἰσχύνην αὑτοῖς εἶναι τὴν τῶν πολιτῶν ἀπορίαν ἐπήμυνον
ταῖς ἐνδείαις, τοῖς μὲν γεωργίας ἐπὶ μετρίαις μισθώσεσι πα-
ραδιδόντες, τοὺς δὲ κατ᾽ ἐμπορίαν ἐκπέμποντες, τοῖς δ᾽ εἰς
33 τὰς ἄλλας ἐργασίας ἀφορμὴν παρέχοντες. Οὐ γὰρ ἐδέδισαν
μὴ δυοῖν θάτερον πάθοιεν, ἢ πάντων στερηθεῖεν, ἢ πολλὰ
πράγματα σχόντες μέρος τι κομίσαιντο τῶν προεθέντων·
ἀλλ᾽ ὁμοίως ἐθάρρουν περὶ τῶν ἔξω δεδομένων ὥσπερ περὶ
τῶν ἔνδον κειμένων. Ἑώρων γὰρ τοὺς περὶ τῶν συμβολαίων
κρίνοντας οὐ ταῖς ἐπιεικείαις χρωμένους, ἀλλὰ τοῖς νόμοις
34 πειθομένους, οὐδ᾽ ἐν τοῖς τῶν ἄλλων ἀγῶσιν αὑτοῖς ἀδικεῖν
ἐξουσίαν παρασκευάζοντας, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιζομένους τοῖς
ἀποστεροῦσιν αὐτῶν τῶν ἀδικουμένων, καὶ νομίζοντας διὰ
τοὺς ἄπιστα τὰ συμβόλαια ποιοῦντας μείζω βλάπτεσθαι
τοὺς πένητας τῶν πολλὰ κεκτημένων· τοὺς μὲν γάρ, ἢν
παύσωνται προϊέμενοι, μικρῶν προσόδων ἀποστερήσεσθαι,
τοὺς δ᾽ ἢν ἀπορήσωσι τῶν ἐπαρκούντων, εἰς τὴν ἐσχάτην
35 ἔνδειαν καταστήσεσθαι. Καὶ γάρ τοι διὰ τὴν γνώμην ταύτην
οὐδεὶς οὔτ᾽ ἀπεκρύπτετο τὴν οὐσίαν οὔτ᾽ ὤκνει συμβάλλειν,
ἀλλ᾽ ἥδιον ἑώρων τοὺς δανειζομένους ἢ τοὺς ἀποδιδόντας.
Ἀμφότερα γὰρ αὐτοῖς συνέβαινεν ἅπερ ἂν βουληθεῖεν
ἄνθρωποι νοῦν ἔχοντες· ἅμα γὰρ τούς τε πολίτας ὠφέλουν
καὶ τὰ σφέτερ᾽ αὐτῶν ἐνεργὰ καθίστασαν. Κεφάλαιον δὲ τοῦ
καλῶς ἀλλήλοις ὁμιλεῖν· αἱ μὲν γὰρ κτήσεις ἀσφαλεῖς ἦσαν,
οἷσπερ κατὰ τὸ δίκαιον ὑπῆρχον, αἱ δὲ χρήσεις κοιναὶ πᾶσιν
τοῖς δεομένοις τῶν πολιτῶν.

32 στατοι, ώστε ενδιαφέρονταν για τις πλούσιες οικογένειες με τον ίδιο τρόπο που ενδιαφέρονταν για τις δικές τους, επειδή θεωρούσαν ότι η ευτυχία εκείνων ήταν δική τους ευπορία· οι πλούσιοι πάλι, δεν περιφρονούσαν όσους ζούσαν φτωχικά, αλλά θεωρώντας δικιά τους ντροπή την απορία των συμπολιτών τους έσπευδαν να τους βοηθήσουν, σ' άλλους παραχωρώντας καλλιεργήσιμα εδάφη με μικρό μίσθωμα, άλλους στέλνοντάς τους να εμπορευθούν, και σ' άλλους παρέχοντας
33 ένα πρώτο κεφάλαιο για άλλες εργασίες. Γιατί δεν φοβούνταν μήπως πάθουν το ένα απ' τα δυο, δηλαδή ή να τα χάσουν όλα, ή μετά πολλές δυσκολίες να εισπράξουν ένα μέρος από τα δανεικά, αλλά αντιμετώπιζαν με τον ίδιο τρόπο τόσο τα σε τρίτους δανεισμένα χρήματα, όσο και τα ευρισκόμενα στην κατοχή τους. Διότι έβλεπαν ότι αυτοί που δίκαζαν υποθέσεις συμβολαίων δεν έδειχναν επιείκεια αλλά εφάρμοζαν
34 τους νόμους και δεν εξασφάλιζαν μέσα από δίκες άλλων το «δικαίωμά τους» στην αδικία, αλλά οργίζονταν με τους κακοπληρωτές περισσότερο από τους ίδιους τους θιγόμενους και θεωρούσαν ότι εξ αιτίας αυτών που αθετούσαν τα συμβόλαια περισσότερο βλάπτονταν οι φτωχοί απ' ό,τι οι πλούσιοι. Γιατί (νόμιζαν ότι) αυτοί μεν, αν σταματήσουν να δανείζουν, θα χάσουν λίγα κέρδη, ενώ οι άλλοι, αν δεν έχουν
35 χρηματοδότες, θα καταντήσουν στην έσχατη φτώχεια. Και βέβαια, γι' αυτόν τον λόγο κανείς δεν απέκρυπτε την περιουσία του, ούτε δίσταζε να δανειοδοτεί κάποιον, αλλά έβλεπαν με πιο καλό μάτι αυτούς που έπαιρναν δάνειο παρά αυτούς που το επέστρεφαν. Διότι συνέβαιναν σ' αυτούς και τα δύο, τα οποία θα επιθυμούσαν άνθρωποι μυαλωμένοι: απ' τη μια ωφελούσαν τους συμπολίτες τους, κι απ' την άλλη καθιστούσαν τα χρήματά τους προσοδοφόρα. Η δε βάση των καλών μεταξύ τους σχέσεων ήταν η εξής: οι μεν κτήσεις ήσαν εξασφαλισμένες, για όσους τις δικαιούνταν, οι δε χρήσεις κοινές για όλους τους πολίτες που είχαν ανάγκη.

Στις μεταξύ τους σχέσεις: Φροντίδα των φτωχών για τους πλούσιους και των πλουσίων για τους φτωχούς

Συνδυασμός ατομικού - κοινού καλού

Ασκήσεις

1) Να καταγράψετε συνοπτικά τα επιχειρήματα με τα οποία ο Ισοκράτης προσπαθεί να αποδείξει ότι το κλίμα ευφορίας που κυριαρχεί στην Αθήνα είναι απατηλό (§ 3 κ.ε.).

2) Ποια είναι κατά τον Ισοκράτη τα βασικά χαρακτηριστικά:

α) της «πατρίου πολιτείας» και

β) της σύγχρονής του δημοκρατίας;

Αντιπαρατάξτε τα σε δύο στήλες, στις οποίες κάθε χαρακτηριστικό θα αντιστοιχεί σε μία, το πολύ δύο λέξεις.

3) Υπάρχουν κατά τη γνώμη σας στοιχεία στις παραγράφους 31-35 που εξωραΐζουν την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής; Σε κάθε περίπτωση αιτιολογήστε τις απόψεις σας.

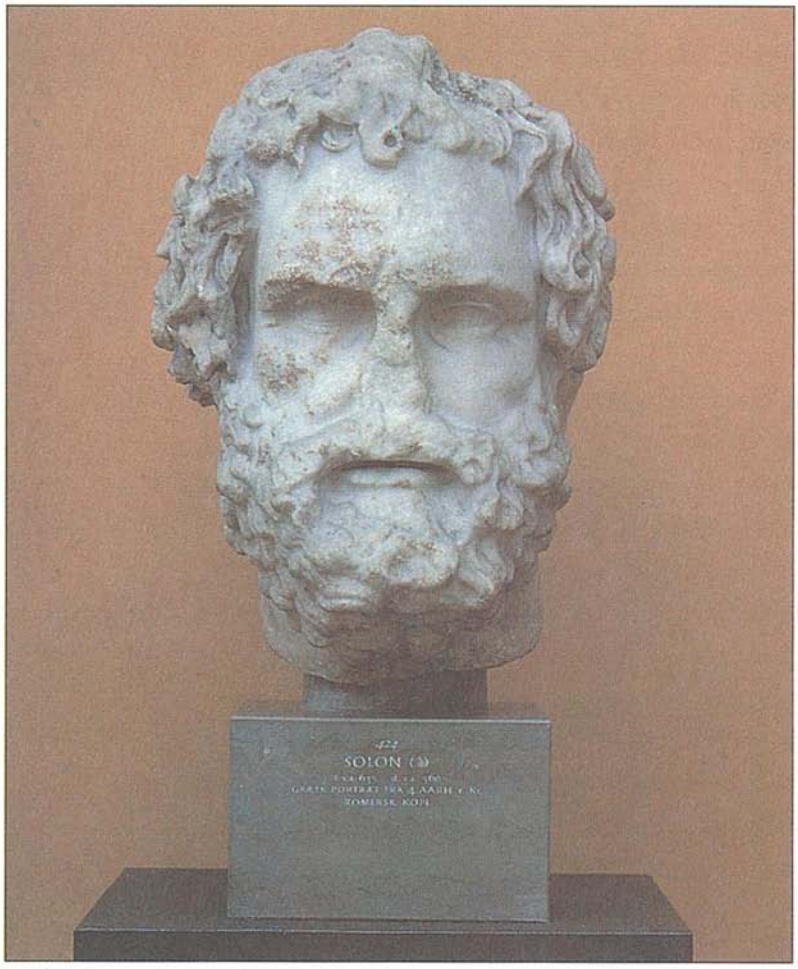

Προτομή του Σόλωνος (Από το «Δημοκρατία και κλασική παιδεία», έκδ. ΥΠΠΕ)

Κείμενο

Η μέριμνα για την παιδεία, βάση της χρηστής διοίκησης

36 Ἴσως ἂν οὖν τις ἐπιτιμήσειεν τοῖς εἰρημένοις, ὅτι τὰς μὲν πράξεις ἐπαινῶ τὰς ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις γιγνομένας, τὰς δ' αἰτίας οὐ φράζω δι' ἃς οὕτω καλῶς καὶ τὰ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς εἶχον καὶ τὴν πόλιν διῴκουν. Ἐγὼ δ' οἶμαι μὲν εἰρηκέναι τι καὶ τοιοῦτον, οὐ μὴν ἀλλ' ἔτι πλείω καὶ σαφέ-
37 στερον πειράσομαι διαλεχθῆναι περὶ αὐτῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ οὐκ ἐν μὲν ταῖς παιδείαις πολλοὺς τοὺς ἐπιστατοῦντας εἶχον, ἐπειδὴ δ' εἰς ἄνδρας δοκιμασθεῖεν, ἐξῆν αὐτοῖς ποιεῖν ὅ τι βουληθεῖεν, ἀλλ' ἐν αὐταῖς ταῖς ἀκμαῖς πλείονος ἐπιμελείας ἐτύγχανον ἢ παῖδες ὄντες.

Γλωσσικά σχόλια

36 ***ἐπιτιμάω, -ῶ τινι*** αποδοκιμάζω, κατακρίνω, μέμφομαι κάποιον. || ἐπιτιμήσειεν· γ' εν. Ευκτ. Αορ., β' τύπος (αιολικός)

διῴκουν γ' πληθ. Παρατ. του ρ. διοικῶ.

τὰ πρὸς σφᾶς αὐτούς στις μεταξύ τους σχέσεις

οὐ μὴν ἀλλά αλλ' όμως. Η βραχυλογική φράση προήλθε από παράλειψη του ρήματος μετά το οὐ μὴν [εδώ: οὐ μὴν (ενν. εἴρηκα), ἀλλὰ πειράσομαι...]

διαλέγομαι συζητώ· εδώ: μιλάω, εξετάζω, εκφράζω τις απόψεις μου

37 ***οὐκ ... ὄντες*** Το «οὐκ» αναφέρεται συνολικά και στα δύο μέλη της πρώτης αντίθεσης (εἶχον μὲν - ἐξῆν δὲ) τα οποία λειτουργούν ως το ενιαίο α' μέλος μιας δεύτερης, ευρύτερης αντίθεσης: οὐκ [εἶχον μὲν - ἐξῆν δὲ] - ἀλλ' ἐτύγχανον...

παιδεία η ανατροφή παιδιού, η εκπαίδευση, το

σύστημα εκπαιδεύσεως, κ.τ.τ. Εδώ: η εκπαίδευση κατά την παιδική ηλικία (σε αντιδιαστολή προς την ανδρική)

ἐπιστατέω, -ῶ κυριολεκτικά: στέκομαι κοντά σε κάποιον, υποστηρίζω, βοηθώ. Εδώ: εποπτεύω, επιτηρώ. || *ἐπιστατῶν*· επόπτης, επιτηρητής, πρβλ. «ο επιστάτης του σχολείου»

ἐπειδή χρονικός σύνδεσμος

δοκιμασθεῖεν επαναληπτική Ευκτική (ΣΑΕ σελ. 81-82, σημ. β'.)

δοκιμάζομαι εἰς ἄνδρας υφίσταμαι τη δοκιμασία για να γίνω δεκτός στην τάξη των ανδρών, γίνομαι δεκτός κατόπιν δοκιμασίας στην τάξη των ανδρών, ενηλικιώνομαι

ἐξῆν Παρατατ. του απροσώπου ρ. *ἔξεστι*: είναι δυνατόν

ἐν αὐταῖς ταῖς ἀκμαῖς ακριβώς στην ακμή, στο άνθος της ηλικίας τους

Ερμηνευτικά σχόλια

36 ***ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις*** ο ρήτορας αναφέρεται, με κάπως αφηρημένο τρόπο και εξιδανικευτική διάθεση, σ' όλη την περίοδο κατά την οποία ήταν σε ισχύ η «ἡ ὑπὸ τῶν προγόνων καταλειφθεῖσα πολιτεία» (από τη θέσπισή της, με τη νομοθεσία του Σόλωνα και του Κλεισθένη, μέχρι την εγκαθίδρυση της αθηναϊκής ηγεμονίας, που συντελέστηκε μετά τα Μηδικά). Φυσικά, οι διαφορές της νομοθεσίας του Σόλωνα από αυτήν του Κλεισθένη δεν επισημαίνονται.

37 ***πολλοὺς τοὺς ἐπιστατοῦντας εἶχον*** υπήρχε πλήθος αρχών και εποπτών που φρόντιζαν για την εκπαίδευση και τη διαπαιδαγώγηση των Αθηναίων από την παιδική μέχρι και την εφηβική ηλικία: παιδοτρίβαι, γραμματοδιδάσκαλοι, αρμονικοί, ζωγράφοι, αριθμητικοί, γεωμέτραι, κοσμηταί, σωφρονισταί, οπλομάχοι, κ.λπ (βλ. και *Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα*, έκδ. ΟΕΔΒ, σελ. 77 - 81).

ἐπειδὴ δ' εἰς ἄνδρας δοκιμασθεῖεν οι Αθηναίοι έφηβοι εγγράφονταν «εἰς ἄνδρας» κατά το 18ο έτος της ηλικίας τους, αφού δοκιμάζονταν ενώπιον των δημοτών αρχικά και της βουλής κατόπιν, για να πιστοποιηθεί η γνησιότητα

της καταγωγής τους και η ηλικία τους. Έπειτα, αφού έδιναν τον νενομισμένο όρκο στο τέμενος της Αγραύλου («οὐ καταισχυνῶ ὅπλα τὰ ἱερὰ...») οδηγούνταν στον Πειραιά όπου έπαιρναν τη βασική στρατιωτική εκπαίδευση και ακολούθως, μετά τη δημόσια επίδειξη της στρατιωτικής τους κατάρτισης, τοποθετούνταν ως φρουροί σε διάφορα σημεία της χώρας. (Βλ. και *Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα*, σελ. 90).

Ασκήσεις

1) *ἐπιτιμήσειεν, διώκουν*: Να γίνει χρονική αντικατάσταση των τύπων.
2) «*...τὰς μὲν πράξεις ἐπαινῶ τὰς ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις γεγενημένας, τὰς δ' αἰτίας οὐ φράζω...*»: Να τραπεί η σύνταξη από ενεργητική σε παθητική.
3) «*ἢ παῖδες ὄντες*»: Για ποιο συντακτικό φαινόμενο πρόκειται εδώ, και πώς θα μπορούσαμε να αποκαταστήσουμε στην πλήρη της μορφή τη φράση;
4) «*Ἐγὼ δ' οἶμαι μὲν εἰρηκέναι τι καὶ τοιοῦτον*»: Να μελετήσετε το προηγούμενο τμήμα του λόγου και να επισημάνετε το σημείο στο οποίο ο Ισοκράτης έχει αναφερθεί σε κάτι παρόμοιο.
5) Πώς εκφράζεται σ' αυτό το τμήμα του λόγου το σχήμα «προ(κατα)λήψεως»;

Κωμικογράφημα

Κείμενο

Το κύρος του Αρείου πάγου

Οὕτω γὰρ ἡμῶν οἱ πρόγονοι σφόδρα περὶ τὴν σωφροσύνην ἐσπούδαζον, ὥστε τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν ἐπέστησαν ἐπιμελεῖσθαι τῆς εὐκοσμίας, ἧς οὐχ οἷόν τ᾽ ἦν μετασχεῖν πλὴν τοῖς καλῶς γεγονόσιν καὶ πολλὴν ἀρετὴν ἐν τῷ βίῳ καὶ σωφροσύνην ἐνδεδειγμένοις, ὥστ᾽ εἰκότως αὐτὴν διενεγκεῖν τῶν ἐν τοῖς Ἕλλησι συνεδρίων.

38 Σημείοις δ᾽ ἄν τις χρήσαιτο περὶ τῶν τότε καθεστώτων καί τοῖς ἐν τῷ παρόντι γιγνομένοις· ἔτι γὰρ καὶ νῦν ἁπάντων τῶν περὶ τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν δοκιμασίαν κατημελημένων ἴδοιμεν ἂν τοὺς ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασιν οὐκ ἀνεκτοὺς ὄντας, ἐπειδὰν εἰς Ἄρειον πάγον ἀναβῶσιν, ὀκνοῦντας τῇ φύσει χρῆσθαι καὶ μᾶλλον τοῖς ἐκεῖ νομίμοις ἢ ταῖς αὑτῶν κακίαις ἐμμένοντας. Τοσοῦτον φόβον ἐκεῖνοι τοῖς πονηροῖς ἐνειργάσαντο, καὶ τοιοῦτον μνημεῖον ἐν τῷ τόπῳ τῆς αὑτῶν ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης ἐγκατέλιπον.

Γλωσσικά σχόλια

37

σπουδάζω ασχολούμαι με ζήλο, με προθυμία, φροντίζω ιδιαίτερα. Από τη ρίζα του ρ. σπεύδω [= τρέχω, βιάζομαι (πρβλ. αγγλ. speed: ταχύτητα) και κατ᾽ επέκταση πρόθυμα εκτελώ κάτι]

Ἄρειος πάγος λόφος του Άρεως, απέναντι από τη δυτική πλευρά της Ακροπόλεως και κατ᾽ επέκταση το ανώτατο δικαστήριο που συνερχόταν πάνω σ᾽ αυτόν τον λόφο. Η λέξη πάγος εκ του πήγνυμι (= πήζω), πρβλ. παγετός, παγώνω, κ.λπ.

ἐφίστημι ορίζω, διορίζω, τοποθετώ

εὐκοσμία	η καλή συμπεριφορά, η ευπρεπής διαγωγή. Από το εὖ + κόσμος (= στολίδι, πρβλ. «δια - κόσμηση», «κοσμητικό επίθετο», «διαγωγή κοσμιωτάτη», κ.λπ)
ἧς	συνάπτεται με το «βουλὴν» και όχι με το «εὐκοσμίας»
μετέχω τινὸς	μετέχω σε κάτι
οἱ καλῶς γεγονότες	οι ευπατρίδες, οι ευγενείς (εὖ + γένος)
εἰκότως	εύλογα, δίκαια
ὥστε... διενεγκεῖν	απαρεμφατική πρόταση (ΣΑΕ, σελ. 147-148)
διενεγκεῖν	απαρ. Αορ. β′ του ρ. διαφέρω (εδώ: ξεχωρίζω, υπερέχω, ξεπερνάω)
συνέδριον	συμβούλιο, βουλευτικό σώμα, σώμα συνέδρων, κυριολ. ανδρών που «κάθονται μαζί» (εκ του σὺν + ἕδρα, πρβλ. α.ε. ἕζομαι, λατ. sedeo, αγγλ. sit, γερμ. sitzen: καθ-έζομαι, καθ-ίζω)
38 *σημεῖον*	σημάδι, ένδειξη. Το «σημείοις» είναι κατηγορούμενο στο αντικείμενο (ΣΑΕ, σελ. 59)
αἵρεσις	εδώ: η εκλογή των αρχόντων
κατημελημένων	μετοχή Παρακειμένου του ρ. καταμελοῦμαι (: παραμελούμαι). Γενική απόλυτος (ΣΑΕ, σελ. 95)
ἴδοιμεν	Ευκτική Αορ. β′ του ρ. ὁρῶ
ὀκνέω, -ῶ	διστάζω, δεν τολμώ να κάνω κάτι, φοβάμαι (πρβλ. την παρεμφερή σημασία του «ὀκνηρός»: τεμπέλης)
φύσις	εδώ, με την έννοια του (κακού) χαρακτήρα, του «κακού εαυτού»
ἐνεργάζομαι	προκαλώ, δημιουργώ, «εμπνέω»
τῆς αὑτῶν ἀρετῆς	η Γενική «τῆς ἀρετῆς» συνάπτεται προς το «μνημεῖον»

Ερμηνευτικά σχόλια

37 *τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν*

ο Άρειος πάγος ήταν ανώτατο δικαστήριο που συνερχόταν πάνω στον ομώνυμο λόφο. Στην προ του Σόλωνος εποχή είχε πολλά δικαιώματα, πολιτικά και θρησκευτικά, (απόλυτη εξουσία σε ζητήματα σχετικά με τον σεβασμό των νόμων, τη διατήρηση της τάξης, τις ευθύνες των αρχόντων, κ.λπ.). Μέλη του ήσαν αυτοί που είχαν διατελέσει άρχοντες, δηλαδή προέρχονταν αποκλειστικά από την αριστοκρατική - πλουτοκρατική τάξη, αφού από τις τάξεις της εκλέγονταν οι άρχοντες. Με τη νομοθεσία του Σόλωνος οι βασικές αρμοδιότητες του Αρείου πάγου διατηρήθηκαν, επί Κλεισθένους περιορίστηκαν, για να ενισχυθούν και πάλι μετά τα Μηδικά λόγω της θαρραλέας, πατριωτικής στάσης των Αρεοπαγιτών κατά την περίοδο πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Με πρωτοβουλία του Εφιάλτη (462 π.Χ.) το κύρος και οι αρμοδιότητες του Αρείου πάγου ελαττώθηκαν σε σημαντικό βαθμό (κι ακόμα περισσότερο επί Περικλέους), περιοριζόμενες κατ' ουσίαν στην εκδίκαση φονικών εγκλημάτων (βλ. και *Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα*, σελ. 171, καθώς και στο Επίμετρο).

πλὴν τοῖς καλῶς γεγονόσι

ο Αριστοτέλης μας πληροφορεί ότι προ του Δράκοντος και του Σόλωνος « ἡ ...αἵρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἀρεοπαγῖται καθίσταντο...». Με τη νομοθεσία του Σόλωνος οι άρχοντες κληρώνονταν «ἐκ προκρίτων», δηλαδή από ανθρώπους που είχαν προ - κριθεί από κάθε φυλή, από τις τάξεις και πάλι των πλουσίων. Είναι φανερό ότι εφ' όσον υπήρχε η διαδικασία της εκλογής, δεν υπεισέρχονταν μόνο κριτήρια καταγωγής ή περιουσίας, αλλά και ηθικά (πρβλ. τα όσα λέει ο Ισοκράτης για τους αρετήν και σωφροσύνην ενδεδειγμένους).

38 *σημείοις δ' ἄν τις χρήσαιτο*

στη Λογική του Αριστοτέλους το «σημεῖον» παίρνει τη σημασία της ἔνδειξης, του πιθανού επιχειρήματος, εν αντιθέσει προς το «τεκμήριον» που είναι βέβαιο, αποδεικτικό επιχείρημα.

ἁπάντων τῶν περὶ τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν δοκιμασίαν κατημελημένων

αναφέρεται στην εκλογή και δοκιμασία των αρχόντων κυρίως, οι οποίοι γίνονταν μέλη του Αρείου πάγου. Αυτοί δεν κληρώνονταν πλέον από προκρίτους που προέρχονταν από τις δύο ανώτερες τάξεις (πεντακοσιομεδίμνους - τριακοσιομεδίμνους) αλλά, - ήδη έξη χρόνια μετά τον θάνατο του Εφιάλτη - και από τους ζευγίτες. Μετά τη λήξη της θητείας τους οι άρχοντες ήσαν υποχρε-

ωμένοι να λογοδοτήσουν για τα πεπραγμένα τους (εὔθυνα, ἡ) και να υποστούν μια περαιτέρω εξέταση ενώπιον του Αρείου πάγου (δοκιμασία) προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον είναι άξιοι να γίνουν μέλη του. Φαίνεται πως την εποχή αυτή οι διαδικασίες ελέγχου έχουν καταντήσει ολότελα τυπικές, πράγμα που επισημαίνει ο Ισοκράτης.

ἐπειδὰν εἰς Ἄρειον πάγον ἀναβῶσιν χαρακτηριστική η χρήση του «ἀναβῶσιν», λόγω του ότι ο Άρειος πάγος βρισκόταν πάνω σε λόφο. Γι' αυτό και λεγόταν και «ἄνω βουλή», έτσι ώστε να διακρίνεται από τη βουλή των Πεντακοσίων που συνεδρίαζε στον έσω Κεραμεικό.

Ασκήσεις

1) Να επισημανθούν όλοι οι τύποι συνθέτων ρημάτων που υπάρχουν στο κείμενο και να γραφεί το γ' πληθ. πρόσωπο Οριστικής Ενεστώτος και Παρατατικού.
2) Στη φράση «Θέλω να εφιστήσω την προσοχή σας σ' αυτό το ζήτημα» υπάρχει ένα λάθος. Να το επισημάνετε, να γράψετε τον ορθό τύπο και να τον δικαιολογήσετε.
3) Ποιες ήταν κατά τον Ισοκράτη οι προϋποθέσεις για να γίνει κάποιος μέλος του Αρείου πάγου την εποχή της «παλαιάς δημοκρατίας», και πώς συνάγεται έμμεσα ότι στη σύγχρονη του ρήτορα δημοκρατία δεν ισχύουν πλέον;
4) Ο Ισοκράτης, αναφερόμενος σε άλλη περίπτωση (*Παναθηναϊκός*, 153 - 155) στο παλαιό πολίτευμα των Αθηνών, το χαρακτηρίζει «δημοκρατίαν... ἀριστοκρατίᾳ μεμιγμένην». Με βάση και τις σχετικές αναφορές του παραπάνω αποσπάσματος, σε ποια συμπεράσματα καταλήγετε για τις «πολιτικές», «κοινωνικές» του πεποιθήσεις;

«Ἐπίσημα» ασπίδος· γοργόνειο που περιβάλλεται από τρία συστρεφόμενα φτερά. Πρώτο μισό του 6ου αι. π.Χ., Μουσείο Ολυμπίας. (Εκδοτ. Αθηνών, «Τα Ελληνικά Μουσεία»)

Κείμενο

Οι γραπτοί νόμοι και τα ήθη

39 Τὴν δὴ τοιαύτην, ὥσπερ εἶπον, κυρίαν ἐποίησαν ἐπιμε-
λεῖσθαι τῆς εὐταξίας, ἣ τοὺς μὲν οἰομένους ἐνταῦθα βελτί-
στους ἄνδρας γίγνεσθαι, παρ᾽ οἷς οἱ νόμοι μετὰ πλείστης
ἀκριβείας κείμενοι τυγχάνουσιν, ἀγνοεῖν ἐνόμιζεν· οὐδὲν γὰρ
ἂν κωλύειν ὁμοίους ἅπαντας εἶναι τοὺς Ἕλληνας ἕνεκά γε
40 τοῦ ῥᾴδιον εἶναι τὰ γράμματα λαβεῖν παρ᾽ ἀλλήλων. Ἀλλὰ
γὰρ οὐκ ἐκ τούτων τὴν ἐπίδοσιν εἶναι τῆς ἀρετῆς, ἀλλ᾽ ἐκ
τῶν καθ᾽ ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων· τοὺς γὰρ
πολλοὺς ὁμοίους τοῖς ἤθεσιν ἀποβαίνειν, ἐν οἷς ἂν ἕκαστοι
παιδευθῶσιν. Ἐπεὶ τά γε πλήθη καὶ τὰς ἀκριβείας τῶν νό-
μων σημεῖον εἶναι τοῦ κακῶς οἰκεῖσθαι τὴν πόλιν ταύτην·
ἐμφράγματα γὰρ αὐτοὺς ποιουμένους τῶν ἁμαρτημάτων
πολλοὺς τίθεσθαι τοὺς νόμους ἀναγκάζεσθαι.

Γλωσσικά σχόλια

39

κύριος	κυρίαρχος
εὐταξία	η πειθαρχία, η εύτακτη διαγωγή, πρβλ. τα αντίθετα: «άτακτος (μαθητής)», «αταξία», κ.λπ.
ἐπιμελεῖσθαι	απαρέμφατο του σκοπού (ΣΑΕ, σελ. 84)
ἐνταῦθα...γίγνεσθαι, παρ᾽οἷς...	...ότι εκεί γίνονται... όπου... Το «ἐνταῦθα» ισοδυναμεί με το: ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει, παρ᾽ ἐκείνοις
ἀγνοέω, -ῶ	εδώ αμετάβατο: δεν γνωρίζω, έχω άγνοια, κάνω σφάλμα
οὐδὲν γὰρ ἂν κωλύειν...	εννοείται: ἐνόμιζεν
ἕνεκά γε τοῦ ῥᾴδιον εἶναι...	Εμπρόθετος προσδιορισμός της αιτίας (λόγω του ότι είναι εύκολο...). Κατ' άλλους, εμπρ. προσδ. της αναφοράς (όσον εξαρτάται από το ότι είναι εύκολο...)

40

γράμματα	οι γραπτοί νόμοι, το γραπτό δίκαιο
ἐπίδοσις	αύξηση, πρόοδος, προκοπή, ευδοκίμηση, επίδοση, πρβλ. τις «μαθητικές επιδόσεις», «αθλητικές επιδόσεις», κ.λπ.
ἐπιτήδευμα	ασχολία, συνήθεια. «Τὰ καθ' ἡμέραν ἐπιτηδεύματα»: οι καθημερινές συνήθειες, οι καθημερινές κοινωνικές σχέσεις
τοῖς ἤθεσιν	δοτική αντικειμενική (ΣΑΕ, σελ. 33 - 34)
ἦθος, τὸ	ο χαρακτήρας. Στον πληθυντικό: οι τρόποι, οι ηθικές αρχές
ἀποβαίνω	γίνομαι, αποδεικνύομαι
ἐν οἷς ἂν...	ο εμπρόθετος προσδιορισμός δεν φανερώνει εδώ τον τρόπο ή το όργανο (ΣΑΕ, σελ. 184), αλλά συμφωνία [πρβλ. «ἐν τοῖς νόμοις δεῖ τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι» (= σύμφωνα με...) Ισοκρ.]. Το «ἂν» είναι αοριστολογικό (ΣΑΕ, σελ. 197)
κακῶς οἰκοῦμαι	διοικούμαι κακώς
ἔμφραγμα	φραγμός (ἐν + φράσσω)
ἁμάρτημα	αποτυχία, σφάλμα, αδίκημα

Ερμηνευτικά σχόλια

40 ***ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων*** για την ειδική σημασία που δίνει ο Ισοκράτης στα «καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδεύματα» είναι διαφωτιστικό ένα ταυτόσημο απόσπασμα από τον *Πανηγυρικό* (78): «... τοὺς νόμους ἐσκόπουν ὅπως ἀκριβῶς καὶ καλῶς ἕξουσιν, οὐχ οὕτω τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων ὡς τοὺς περὶ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων· ἠπίσταντο γὰρ ὅτι τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ῥᾳδίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὁμονοήσουσιν.» (: «...αγρυπνούσαν πάντα για τη δικαιοσύνη και τη σωστή εφαρμογή των νόμων - όχι τόσο αυτών που αναφέρονταν σε ιδιωτικές συναλλαγές, όσο αυτών που ρύθμιζαν τις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις των πολιτών. Ήξεραν δα ότι οι τίμιοι άνθρωποι δε χρειάζονταν πολλές γραπτές διατυπώσεις· μια

απλή έντιμη συμφωνία εύκολα θα μπορούσε να στηρίξει και τις προσωπικές και τις δημόσιες συναλλαγές τους.» Μτφρ. Στ. Μπαζάκου - Μαραγκουδάκη, βλ. *Αττικοί ρήτορες*, έκδ. ΟΕΔΒ, σελ. 100 - 101).

τούς γάρ πολλούς... παιδευθῶσιν πρβλ. τη λαϊκή παροιμία:

«Μ' όποιο δάσκαλο καθήσεις
τέτοια γράμματα θα μάθεις».

ὁμοίους τοῖς ἤθεσιν η σύνταξη του «ὅμοιος» είναι ελλειπτική, πράγμα που είναι σύνηθες στους αρχαίους, πρβλ. «ὁμοίαν τοῖς δούλοις ἐσθῆτα» (Ξεν. *Κύρ.* 5.1, 4) αντί: ὁμοίαν τῇ τῶν δούλων... Πρβλ. και το του Ισοκράτους «ὀλιγαρχίαν ὀνειδίζοντες καὶ λακωνισμόν, οὐ πρότερον ἐπαύσαντο πρὶν ἠνάγκασαν ὁμοίους γενέσθαι ταῖς αἰτίαις ταῖς λεγομέναις περὶ αὐτῶν» (*Ἀντίδ.* 318).

τά γε πλήθη... τῶν νόμων σημεῖον εἶναι τοῦ κακῶς οἰκεῖσθαι τήν πόλιν η ιδέα ότι η πληθώρα των νόμων είναι ένδειξη παρακμής, εκφράζεται και από τον Ρωμαίο ιστορικό Τάκιτο (*Annales*, iii. 27): «corruptissima republica plurimae leges» (: όσο πιο διεφθαρμένη πολιτεία, τόσο πιο πολλοί νόμοι).

Ασκήσεις

1) «Ἀλλὰ γάρ... ἀναγκάζεσθαι»: Να διατυπωθεί το απόσπασμα σε ευθύ λόγο.
2) Να αναγνωρισθούν συντακτικά οι λέξεις: κυρίαν, κείμενοι, λαβεῖν, τοῦ οἰκεῖσθαι, τῶν ἁμαρτημάτων.
3) Με ποιο επιχείρημα ανασκευάζεται η άποψη αυτών που θεωρούν τους νόμους και την ακριβή διατύπωσή τους ως το κύριο μέσο για τη δημιουργία αγαθών πολιτών;
4) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: «Ο Ισοκράτης έλεγε πως κάκιστος άρχων είναι εκείνος ο οποίος δεν μπορεί να αυτοκυριαρχηθεί».

Κείμενο

Προληπτική μέριμνα για την ηθική διαπαιδαγώγηση

41 Δεῖν δὲ τοὺς ὀρθῶς πολιτευομένους οὐ τὰς στοὰς ἐμπι-
πλάναι γραμμάτων, ἀλλ᾽ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχειν τὸ δίκαιον· οὐ
γὰρ τοῖς ψηφίσμασιν ἀλλὰ τοῖς ἤθεσιν καλῶς οἰκεῖσθαι τὰς
πόλεις, καὶ τοὺς μὲν κακῶς τεθραμμένους καὶ τοὺς ἀκριβῶς
τῶν νόμων ἀναγεγραμμένους τολμήσειν παραβαίνειν, τοὺς
δὲ καλῶς πεπαιδευμένους καὶ τοῖς ἁπλῶς κειμένοις ἐθελή-
42 σειν ἐμμένειν. Ταῦτα διανοηθέντες οὐ τοῦτο πρῶτον ἐσκό-
πουν, δι᾽ ὧν κολάσουσι τοὺς ἀκοσμοῦντας, ἀλλ᾽ ἐξ ὧν παρα-
σκευάσουσι μηδὲν αὐτοὺς ἄξιον ζημίας ἐξαμαρτάνειν·
ἡγοῦντο γὰρ τοῦτο μὲν αὑτῶν ἔργον εἶναι, τὸ δὲ περὶ τὰς
τιμωρίας σπουδάζειν τοῖς ἐχθροῖς προσήκειν.

Γλωσσικά σχόλια

41

πολιτεύομαι εδώ: έχω έναν ορισμένο τύπο διοικήσεως, διοικούμαι

ἐμπιπλάναι απαρ. Ενεστ. του ρήματος ἐμπίπλημι (ἐν + πίμπλημι): γεμίζω. Η αποβολή του *μ* του ρ. πίμπλημι, για αποφυγή της χασμωδίας που προκύπτει από την ύπαρξη τριών *μ* σε μια λέξη

ἁπλῶς εν γένει, γενικά, με γενικό τρόπο· αντίθετο του «ἀκριβῶς»

ἐμμένω μένω σταθερός, μένω πιστός, τηρώ

42

κολάζω τιμωρώ, πρβλ. «κόλαση»: η (μετά θάνατον) τιμωρία

ἀκοσμέω, -ῶ συμπεριφέρομαι απρεπώς, ατακτώ

ἐξαμαρτάνω κάνω σφάλμα, παράβαση

Ερμηνευτικά σχόλια

41 *τὰς στοὰς ἐμπιπλάναι γραμμάτων*

από την εποχή του Σόλωνα οι νόμοι αναγράφονταν και τοποθετούνταν στη Βασίλειο στοά (πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 7, 1: «Ἀναγράψαντες δὲ τοὺς νόμους εἰς τοὺς κύρβεις ἔστησαν ἐν τῇ στοᾷ τῇ βασιλείῳ καὶ ὤμοσαν χρήσεσθαι πάντες»). Οι στοές ήσαν υπόστεγα κτίσματα, είτε μεμονωμένα, είτε προσαρτημένα σε άλλο κτίσμα, που αποτελούνταν από οπίσθιο τοίχο, στέγη και πρόσοψη με ανοιχτή κιονοστοιχία. Χρησίμευαν κυρίως ως τόπος προφύλαξης από τον καύσωνα ή τη βροχή, και ανεγείρονταν συνήθως σε πολυσύχναστα μέρη (αγορές, γυμνάσια, ναούς, λιμάνια, κ.λπ.).

οὐ γὰρ τοῖς ψηφίσμασιν ἀλλὰ τοῖς ἤθεσιν καλῶς οἰκεῖσθαι τὰς πόλεις

ο Ισοκράτης ταυτίζει εδώ τα ψηφίσματα με τους νόμους, αν και υπάρχει μια κάποια διαφορά. Το δημόσιο δίκαιο των Αθηνών όριζε «ψήφισμα μηδέν, μήτε βουλῆς μήτε δήμου, νόμου κυριώτερον εἶναι», αρχή πάνω στην οποία βασίζεται και η « γραφή παρανόμων », δηλαδή η δημόσια δίωξη για παράνομο ψήφισμα, για ψήφισμα δηλαδή που έρχεται σε αντίφαση με προϋπάρχοντα, μη καταργημένο νόμο. Στην πράξη, πάντως, τα ψηφίσματα κατέληξαν να θεσπίζουν νέους νόμους χωρίς τη ρητή κατάργηση των παλαιών, κατάργηση που η Εκκλησία του Δήμου απέφευγε, λόγω θρησκευτικού κυρίως φόβου (Βλ. και *Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα*, σελ. 175).

42 *τὸ δὲ περὶ τὰς τιμωρίας σπουδάζειν τοῖς ἐχθροῖς προσήκειν*

στην αθηναϊκή δημοκρατία η δικαιοσύνη δεν κινείται αυτεπάγγελτα, αλλά επιλαμβάνεται της υποθέσεως εφ' όσον υπάρξει καταγγελία από κάποιον ιδιώτη (άμεσα ή έμμεσα θιγόμενο).

Ασκήσεις

1) «... καὶ τοὺς μὲν κακῶς... ἐθελήσειν ἐμμένειν.»: Ποια είναι και ποια συγκεκριμένη μορφή παίρνουν τα ρητορικά σχήματα που χρησιμοποιεί εδώ ο Ισοκράτης;
2) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: «Ο Ισοκράτης έλεγε ότι η μεν ρίζα της παιδείας είναι πικρή, αλλά ο καρπός γλυκός».
3) Να απαντήσετε - στα αρχαία ελληνικά - στις παρακάτω ερωτήσεις:
   α) Τίσιν οἰκοῦνται καλῶς αἱ πόλεις;
   β) Τί ποιοῦσιν οἱ κακῶς τεθραμμένοι;
   γ) Τίνι ἡγοῦντο προσήκειν τὸ περὶ τὰς τιμωρίας σπουδάζειν;
4) Ποια είναι τα αντιθετικά ζεύγη βάσει των οποίων οικοδομείται η παράγραφος 41;

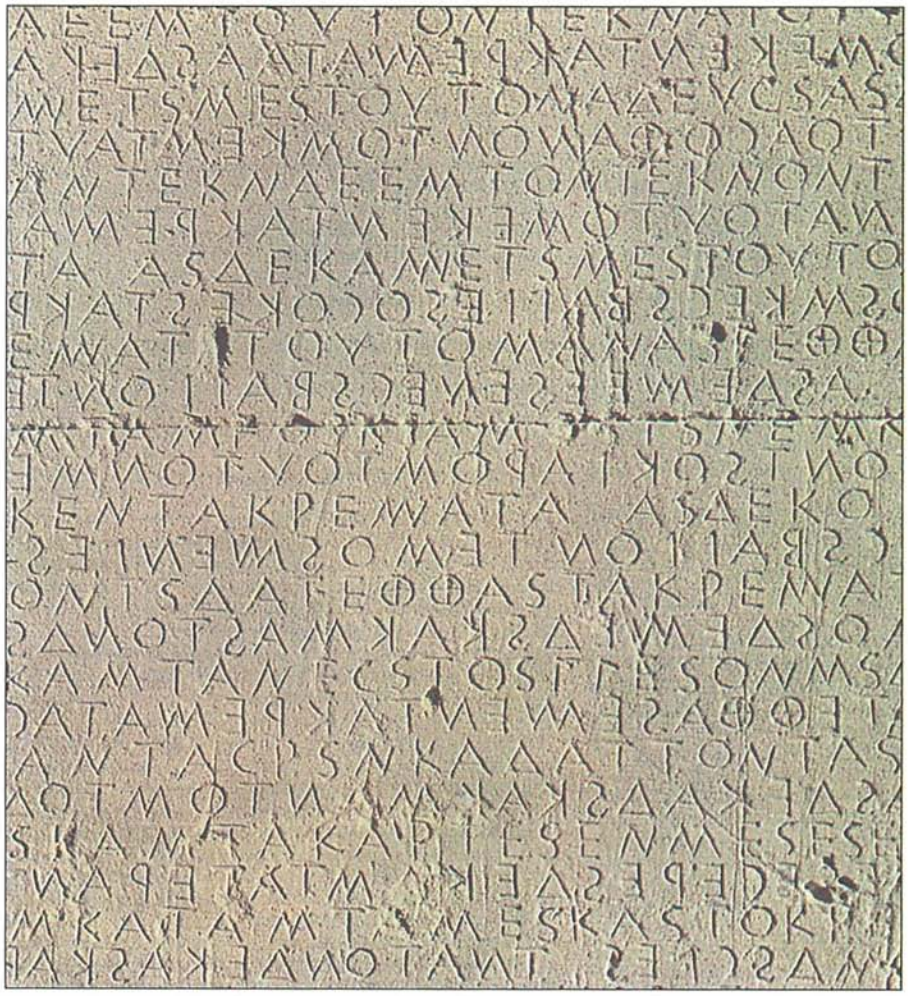

Επιγραφή νόμου της Γόρτυνος (Εκδοτ. Αθηνών).

Κείμενο

Φροντίδα για τον «επαγγελματικό προσανατολισμό» των νέων

43 Ἁπάντων μὲν οὖν ἐφρόντιζον τῶν πολιτῶν, μάλιστα δὲ τῶν νεωτέρων. Ἑώρων γὰρ τοὺς τηλικούτους ταραχωδέστατα διακειμένους καὶ πλείστων γέμοντας ἐπιθυμιῶν, καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν μάλιστα παιδευθῆναι δεομένας ἐπιμελείαις καλῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ πόνοις ἡδονὰς ἔχουσιν· ἐν μόνοις γὰρ ἂν τούτοις ἐμμεῖναι τοὺς ἐλευθέρως τεθραμμένους καὶ
44 μέγα φρονεῖν εἰθισμένους. Ἅπαντας μὲν οὖν ἐπὶ τὰς αὐτὰς ἄγειν διατριβὰς οὐχ οἷόν τ᾽ ἦν, ἀνωμάλως τὰ περὶ τὸν βίον ἔχοντας· ὡς δὲ πρὸς τὴν οὐσίαν ἥρμοττεν, οὕτως ἑκάστοις προσέταττον. Τοὺς μὲν γὰρ ὑποδεέστερον πράττοντας ἐπὶ τὰς γεωργίας καὶ τὰς ἐμπορίας ἔτρεπον, εἰδότες τὰς ἀπορίας μὲν διὰ τὰς ἀργίας γιγνομένας, τὰς δὲ κακουργίας διὰ
45 τὰς ἀπορίας· ἀναιροῦντες οὖν τὴν ἀρχὴν τῶν κακῶν ἀπαλλάξειν ᾤοντο καὶ τῶν ἄλλων ἁμαρτημάτων τῶν μετ᾽ ἐκείνην γιγνομένων. Τοὺς δὲ βίον ἱκανὸν κεκτημένους περί τε τὴν ἱππικὴν καὶ τὰ γυμνάσια καὶ τὰ κυνηγέσια καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἠνάγκασαν διατρίβειν, ὁρῶντες ἐκ τούτων τοὺς μὲν διαφέροντας γιγνομένους, τοὺς δὲ τῶν πλείστων κακῶν ἀπεχομένους.

Γλωσσικά σχόλια

43

τηλικοῦτος, -αύτη, -οῦτον	ο ευρισκόμενος σε τέτοια ηλικία
ταραχωδῶς διάκειμαι	έχω συγκεχυμένες αντιλήψεις, είμαι ατίθασος
μάλιστα	προ πάντων, κατ᾽ εξοχήν
δέομαι	έχω ανάγκη, χρειάζομαι
ἔχουσιν	δοτ. πληθ. της μετοχής «ἔχων»

44	*ἐμμένω*	μένω σταθερός, προσηλώνομαι, αφοσιώνομαι
	μέγα φρονῶ	αλαζονεύομαι, υπερηφανεύομαι
	ἀνωμάλως ἔχω	βρίσκομαι σε άνιση μοίρα
	βίος	εδώ: το βιος, το εισόδημα, η περιουσία
	οὐσία	περιουσία
	ὑποδεέστερον πράττω	είμαι υποδεέστερος, κατώτερος, έχω μικρότερη περιουσία
	ἀργία	εδώ: οκνηρία, απραξία, φυγοπονία
45	*ἀναιρῶ*	βγάζω απ' τη μέση, ακυρώνω, εξαλείφω
	ἀπαλλάξειν	ενν. τους νέους
	ἱκανός	αρκετός
	γυμνάσια	σωματικές ασκήσεις (εκ του γυμνός). Κατ' επέκταση ο δημόσιος χώρος στον οποίο γίνονται οι γυμναστικές ασκήσεις, το γυμναστικό σχολείο, απ' όπου και το δικό μας «Γυμνάσιο», λατ. gymnasium.
	ἐκ τούτων	δεν αναφέρεται στους νέους, αλλά στα επιτηδεύματα
	διαφέρω	εδώ: υπερέχω, υπερισχύω, εξέχω, ξεχωρίζω
	γιγνομένους	κατηγορηματική μτχ. εξαρτωμένη εκ του «ὁρῶντες»

Ερμηνευτικά σχόλια

43	*πόνοις ἡδονὰς ἔχουσιν*	πρόκειται για μια βασική παιδαγωγική αρχή (αυτήν του συνδυασμού μάθησης και ευχαρίστησης) της οποίας την αξία ο Ισοκράτης, ως δάσκαλος, είναι σε θέση να εκτιμά [στον *Παναθηναϊκό* (246), π.χ., μιλάει για την πρόθεσή του «μετὰ παιδιᾶς ὠφελεῖν ἢ τέρπειν τοὺς ἀκούοντας»).
44	*τὰς ἀπορίας μὲν διὰ τὰς ἀργίας... τὰς δὲ κακουργίας διὰ τὰς ἀπορίας*	σχήμα επιπλοκής, λατ. catena (= αλυσίδα, καδένα). Οι σκέψεις συνδέονται μεταξύ τους όπως οι κρίκοι μιας αλυσίδας.
	τὰς γεωργίας - τὰς ἐμπορίας... τὰς ἀπορίας - τὰς	το ιδιαίτερα επεξεργασμένο ομοιοτέλευτο δίνει την αίσθηση συνδυασμού «σταυρωτής», θα λέγαμε, και «ζευγαρωτής» ομοιοκα-

ἀργίας... τὰς κακουργίας - τὰς ἀπορίας ταληξίας.

45 *ἱππικὴν* δεν εννοεί μόνο τη στρατιωτική υπηρεσία στο ιππικό, αλλά και τη συμμετοχή των ευπόρων νεαρών Αθηναίων στους ιππικούς αγώνες. Η νίκη σε τέτοιου είδους αγώνες [: ιπποδρομία ή αρματοδρομία με συνωρίδα (= ζεύγος αλόγων) ή τέθριππο] αποτελούσε μεγάλη δόξα για την πόλη.

γυμνάσια στον πληθυντικό σημαίνει τις ασκήσεις, ενώ στον ενικό το γυμναστικό σχολείο. Στην αρχαία Αθήνα υπήρχαν τρία τέτοια γυμνάσια: το Λύκειον, η Ἀκαδημία και το Κυνόσαργες.

κυνηγέσιον το κυνήγι [εκ του κύων (γεν. κυν -ός) + ἄγω] ήταν επίπονο έργο. Ο Δήμος στους Ἱππῆς του Αριστοφάνους (στ. 1382), αγανακτισμένος με τους νεαρούς που φλυαρούν στα μυροπωλεία της αγοράς, δηλώνει: «ἀναγκάσω κυνηγετεῖν ἐγὼ τούτους ἅπαντας».

φιλοσοφίαν η λέξη δεν έχει την ειδική σημασία που αποκτά αργότερα, αλλά περισσότερο την έννοια της πνευματικής και ηθικής καλλιέργειας, της παιδείας. Ο ρήτορας Αίλιος Αριστείδης (2ος αι. μ.Χ.) παρατηρεί ότι στους κλασικούς χρόνους φιλοσοφία σημαίνει «φιλοκαλία τις καὶ διατριβὴ περὶ λόγους, καὶ οὐχ ὁ νῦν τρόπος οὗτος ἀλλὰ παιδεία κοινῶς». Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο Ισοκράτης αποκαλεί φιλοσόφους «ἑαυτὸν καὶ τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς περὶ τὴν πολιτικὴν ἕξιν».

Το «Παιδί του Μαραθώνα» (Εκδ. Αθηνών, «Τα Ελληνικά Μουσεία»)

Ασκήσεις

1) Να αναλυθούν σε προτάσεις οι μετοχές «ἔχουσιν», «τεθραμμένους», «εἰθισμένους».
2) Γιατί ο Άρειος πάγος φρόντιζε ιδιαίτερα για τους νέους;
3) «...εἰδότες τὰς ἀπορίας μὲν διὰ τὰς ἀργίας γιγνομένας, τὰς δὲ κακουργίας διὰ τὰς ἀπορίας·». Διακρίνετε κάποια αντίφαση εν σχέσει προς τα λεγόμενα στην παράγραφο 4; Πώς θα εξηγούσατε τη φαινομενική ή πραγματική ανακολουθία;
4) Στις παραγράφους 21 - 22 ο Ισοκράτης αναφέρεται σε δύο ισότητες, την «ισοπεδωτική» και την «αξιοκρατική», και παρατηρεί ότι «αποδοκίμαζαν αυτήν που αντάμειβε με τον ίδιο τρόπο τους χρηστούς και τους πονηρούς, ως μη δίκαια, και προτιμούσαν αυτήν που τιμά και τιμωρεί τον καθένα σύμφωνα με την αξία του...». Συμφωνεί η άποψη αυτή με όσα λέγονται για τους «βίον ἱκανὸν κεκτημένους» της παραγράφου 45;
5) Να συγκρίνετε την άποψη του Ισοκράτους για την παιδεία με αυτήν του Αριστοτέλους: «Ἐπεὶ δὲ ἓν τὸ τέλος τῇ πόλει πάσῃ, φανερόν, ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων...» (*Πολιτικά*, 8, 1, 2). Διατυπώστε τις απόψεις σας.

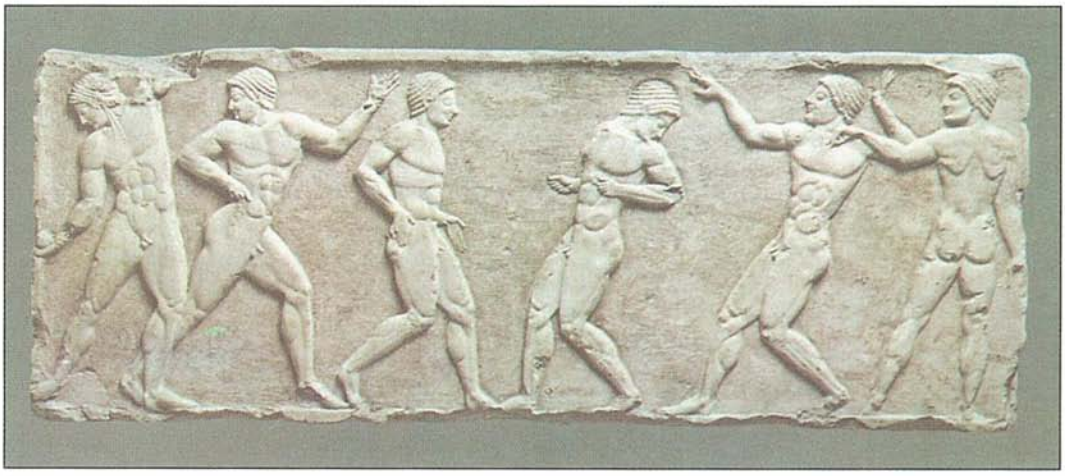

Έξι νεαροί αθλητές, μοιρασμένοι σε δύο ομάδες, παίζουν κάποιο παιχνίδι με σφαίρα, την οποία κρατά ο τελευταίος αριστερά, 500 π.Χ. («Τα Ελληνικά Μουσεία», Εκδ. Αθηνών)

Κείμενο

Τα αρνητικά παρεπόμενα της ατιμωρησίας και τα θετικά του ελέγχου.

46 Καὶ ταῦτα νομοθετήσαντες οὐδὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ὠλιγώρουν, ἀλλὰ διελόμενοι τὴν μὲν πόλιν κατὰ κώμας, τὴν δὲ χώραν κατὰ δήμους, ἐθεώρουν τὸν βίον τὸν ἑκάστου, καὶ τοὺς ἀκοσμοῦντας ἀνῆγον εἰς τὴν βουλήν. Ἡ δὲ τοὺς μὲν ἐνουθέτει, τοῖς δ' ἠπείλει, τοὺς δ' ὡς προσῆκεν ἐκόλαζεν. Ἠπίσταντο γὰρ ὅτι δύο τρόποι τυγχάνουσιν ὄντες οἱ καὶ προτρέποντες ἐπὶ τὰς ἀδικίας καὶ παύοντες τῶν πονηριῶν·
47 παρ' οἷς μὲν γὰρ μήτε φυλακὴ μηδεμία τῶν τοιούτων καθέστηκεν μήθ' αἱ κρίσεις ἀκριβεῖς εἰσιν, παρὰ τούτοις μὲν διαφθείρεσθαι καὶ τὰς ἐπιεικεῖς τῶν φύσεων, ὅπου δὲ μήτε λαθεῖν τοῖς ἀδικοῦσιν ῥᾴδιόν ἐστιν μήτε φανεροῖς γενομένοις συγγνώμης τυχεῖν, ἐνταῦθα δ' ἐξιτήλους γίγνεσθαι τὰς κακοηθείας.

Γλωσσικά σχόλια

46

ὀλιγωρῶ	παραμελώ, αδιαφορώ
διελόμενοι	μετοχή Αορ. β' του ρήμ. διαιρέομαι, -οῦμαι: διαιρώ, διαχωρίζω
κώμη	χωριό, επαρχιακή πόλη, (πρβλ. κωμόπολη). Εδώ: συνοικισμός, γειτονιά. Σημειωτέον ότι οι Δωριείς διεκδικούσαν την πατρότητα της κωμωδίας, ετυμολογώντας τη λέξη από το «κώμη» (= ό,τι και ο αττικός δήμος). Πιθ. συγγενές προς το αγγλ. home (= σπίτι)
τὴν δὲ χώραν	δηλ. την Αττική
θεωρῶ	εδώ: επιβλέπω, επιθεωρώ
τὸν βίον	εδώ, τη ζωή

	ἀνάγω (εἰς τὴν βουλὴν)	οδηγώ ενώπιον της βουλής
	παύω τινός	εμποδίζω, απομακρύνω, αποτρέπω από κάτι
47	*παρ' οἷς*	σ' αυτούς που... Πιο ελεύθερα: εκεί όπου... Επειδή η πρώτη πρόταση και η ανταπόδοσή της αντιτίθεται σε μια άλλη που διαθέτει επίσης ανταπόδοση, το «μὲν» επαναλαμβάνεται και στην ανταπόδοση της πρώτης, ενώ το «δὲ» στην ανταπόδοση της δεύτερης (παρ' οἷς μὲν - παρὰ τούτοις μὲν / ὅπου δὲ - ἐνταῦθα δ')
	φυλακή	όχι με τη σύγχρονη έννοια, αλλά με αυτήν της (προ)φύλαξης
	κρίσις	κρίση, δικαστική απόφαση
	ἀκριβής	εδώ: αυστηρός
	ἐπιεικής	λογικός, δίκαιος, αγαθός, χρηστός· κάπως διαφοροποιημένη η σημερινή σημασία (: μη αυστηρός, πράος, μειλίχιος, κ.τ.τ.)
	λαθεῖν	απαρέμφατο Αορ. β' του ρήμ. λανθάνω: διαφεύγω την προσοχή
	γίγνομαι ἐξίτηλος	εξαλείφομαι, ξεθωριάζω, αποδυναμώνομαι· κυριολεκτική σημασία του «ἐξίτηλος»: ξεθωριασμένος, ξεθυμασμένος, πρβλ. «ανεξίτηλα χρώματα», δηλ. αυτά που δεν ξεθωριάζουν

Ερμηνευτικά σχόλια

46	*κατὰ κώμας*	«Κώμας λέγει τὰς ἐν τῇ συνηθείᾳ Γειτονίας, ἃς ἔνιοι καὶ τουρκιστὶ "Μαχαλάδες" καλοῦσιν.» (Κοραής).
	τὴν δὲ χώραν κατὰ δήμους	αναφέρεται στη διαίρεση της Αττικής σε δήμους από τον Κλεισθένη (πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 21, 4: «Διένειμε δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη..»). Τον καιρό του Ηροδότου οι δήμοι ήσαν εκατό τον αριθμό (10 για κάθε φυλή), ενώ στην εποχή του Στράβωνα (2ος αι. π.Χ.) είχαν φθάσει τους 174.

47 *τὰς ἐπιεικεῖς τῶν φύσεων* «ἐπιεικὲς» είναι κατά τον Αριστοτέλη το άγραφο δίκαιο. Έτσι, το να φυλακίζεται ο χρεωφειλέτης είναι δίκαιο, ενώ το να δίνει κανείς επί πλέον πίστωση χρόνου στον οφείλοντα ή και να του χαρίζει μέρος των χρεών του, είναι «ἐπιεικές». Επομένως «ἐπιεικεῖς φύσεις» είναι οι από φυσικού τους καλές, οι «καλοί χαρακτήρες».

Ασκήσεις

1) Σε ποιο σημείο της παραγράφου 46 και με ποιο τρόπο, υποδηλώνει ο Ισοκράτης ότι η σωφρονιστική δράση του Αρείου πάγου δεν κυριαρχούνταν από μια άκριτη και απόλυτη αυστηρότητα;
2) Στην παράγραφο 47 ο ρήτορας κάνει έμμεσα κριτική στην σύγχρονή του κοινωνία των Αθηνών. Τι μπορούμε να συμπεράνουμε για τη συμπεριφορά της κοινωνίας αυτής, με βάση τις έμμεσες αναφορές του ρήτορα;
3) *μήτε φυλακὴ μηδεμία τῶν τοιούτων καθέστηκε·* το «τοιούτων» μπορεί να νοηθεί με δύο τρόπους. Με τι θα μπορούσε να αντικατασταθεί κατά περίπτωση;
4) Να επισημανθούν οι τύποι συνηρημένων ρημάτων της παραγράφου 46 που ανήκουν στην κατηγορία των εις -έω>-ῶ, και να γραφούν στον αντίστοιχο τύπο του Ενεστώτα.

Κωμικογράφημα

Κείμενο

Τα ήθη της καθημερινής ζωής στην παλαιά δημοκρατία

Ἅπερ ἐκεῖνοι γιγνώσκοντες ἀμφοτέροις κατεῖχον τοὺς
48 πολίτας, καὶ ταῖς τιμωρίαις καὶ ταῖς ἐπιμελείαις· τοσούτου γὰρ ἔδεον αὐτοὺς λανθάνειν οἱ κακόν τι δεδρακότες, ὥστε καὶ τοὺς ἐπιδόξους ἁμαρτήσεσθαί τι προῃσθάνοντο. Τοιγαροῦν οὐκ ἐν τοῖς σκιραφείοις οἱ νεώτεροι διέτριβον, οὐδ' ἐν ταῖς αὐλητρίσιν, οὐδ' ἐν τοῖς τοιούτοις συλλόγοις ἐν οἷς νῦν διημερεύουσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἔμενον ἐν οἷς ἐτάχθησαν, θαυμάζοντες καὶ ζηλοῦντες τοὺς ἐν τούτοις πρωτεύοντας. Οὕτω δ' ἔφευγον τὴν ἀγορὰν ὥστ', εἰ καί ποτε διελθεῖν ἀναγκασθεῖεν, μετὰ πολλῆς αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἐφαίνοντο τοῦτο ποιοῦντες. Ἀντειπεῖν δὲ τοῖς πρεσβυτέροις ἢ λοιδορήσασθαι δεινότερον ἐνόμιζον ἢ νῦν περὶ τοὺς γονέας ἐξαμαρτεῖν. Ἐν καπηλείῳ δὲ φαγεῖν ἢ πιεῖν οὐδεὶς οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπιεικὴς ἐτόλμησεν. Σεμνύνεσθαι γὰρ ἐμελέτων, ἀλλ' οὐ βωμολοχεύεσθαι· καὶ τοὺς εὐτραπέλους δὲ καὶ τοὺς σκώπτειν δυναμένους, οὓς νῦν εὐφυεῖς προσαγορεύουσιν, ἐκεῖνοι δυστυχεῖς ἐνόμιζον.

Γλωσσικά σχόλια

47 ***ἅπερ*** η αναφορική αντωνυμία στην αρχή περιόδου ή ημιπεριόδου μεταφράζεται ως δεικτική (ΣΑΕ, σελ. 108)

κατέχω εξουσιάζω, κυβερνώ, χαλιναγωγώ

ἀμφότερα και τα δύο

48 ***τοσούτου δέω + απαρ.*** τόσο (πολύ) απέχω από το να...

ἐπίδοξος ο «προσδοκώμενος», αυτός που περιμένουμε ή πρόκειται πιθανόν να αποδειχθεί τέτοιος ή τέτοιος

τοιγαροῦν	γι' αυτό λοιπόν (τοί γε ἄρα οὖν)
σκιραφεῖον	κυβευτήριο, τόπος όπου έπαιζαν κύβους, ζάρια
αυλητρίς	αυλήτρια, κοπέλα που είχε ως επάγγελμα το να παίζει τον αυλό σε συμπόσια, να χορεύει, κ.λπ.
σύλλογος	συγκέντρωση, συνάθροιση, παρέα (σὺν + λέγω)
οὕτω	εδώ: τόσο
49 ***λοιδοροῦμαί τινι***	ό,τι και το «λοιδορῶ τινα», δηλ. βρίζω, κακολογώ, κοροϊδεύω
καπηλεῖον	είδος παντοπωλείου, καπηλειό, πρβλ. κάπηλος (= μικρέμπορος), νεότ. πολεμοκάπηλος (= έμπορος του πολέμου)
οἰκέτης	δούλος (της οικίας), υπηρέτης. Εκ του «οἶκος»
σεμνύνομαι	είμαι σεμνός, σοβαρός (ή παρουσιάζομαι, προσποιούμαι ότι είμαι σοβαρός). Το σεμνὸς εκ του *σεβνὸς (ρ. σέβομαι)
βωμολοχεύομαι	αστεΐζομαι με ανάρμοστο τρόπο, φλυαρώ, μεταχειρίζομαι χαμερπή κολακεία, κ.λπ. Εκ του βωμολόχος [βωμός + λοχάω (= παραφυλάω, παραμένω)] : αυτός που έμενε κοντά στους βωμούς για να κλέψει ή να ζητιανέψει ένα κομμάτι κρέας, ο αναίσχυντος γελωτοποιός, κ.τ.τ.
εὐτράπελος	αυτός που κάνει αστεία, ο ετοιμόλογος, ο σκωπτικός, ο φλύαρος, ο αχρειολόγος, ο «εξυπνάκιας»
σκώπτω	εμπαίζω, περιγελώ, «πειράζω», «κάνω πλάκα»
δυστυχής	εδώ: μωρός, ηλίθιος

Ερμηνευτικά σχόλια

48 *οὐδ' ἐν ταῖς αὐλητρίσιν* η έκφραση δεν σημαίνει απλώς ότι συναναστρέφονταν με αυλητρίδες, αλλά ότι σύχναζαν στους (κακόφημους) χώρους όπου βρίσκονταν οι αυλητρίδες. Ο Κοραής παρατηρεί: «Ἦσαν γὰρ αἱ Ἀθήνῃσιν αὐλητρίδες καὶ ὀρχηστρίδες, οὐκ ἐξ ἀστῶν γυναικῶν, ἀλλ' ἐκ δούλων, καὶ οἵων ἐργάζεσθαι τῷ σώματι, αἷς ἐσχόλαζον ἐνασχημονοῦντες οἱ χρηστοὶ Ἀθηναῖοι, καὶ δι' ἃς τελευτῶντες ἐξέπεσον τῆς καταλειφθείσης ὑπὸ τῶν προγόνων δόξης..».

ἔφευγον τὴν ἀγοράν ο ρήτορας εκφράζεται περιφρονητικά για την αγορά όχι ως τόπο πωλήσεως και αγοράς εμπορευμάτων, αλλά ως τόπο συνάθροισης πλήθους αργόσχολων, οι οποίοι αποκαλούνταν περιφρονητικά «ἀγοραῖοι», «περιτρίμματα ἀγορᾶς», κ.λπ.

49 *ἐν καπηλείῳ* η λέξη διατηρήθηκε ώς τις μέρες μας (καπηλειό), αλλά με τη σημασία του οινοπωλείου. Πάντως, η σχέση του «καπηλείου» με την κρασοκατάνυξη είναι παλαιά, αφού ο Ισοκράτης, επιτιμώντας τα ήθη των νέων της εποχής του, παρατηρεί: «οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐννεακρούνου ψύχουσιν οἶνον, *οἱ δ' ἐν τοῖς καπηλείοις πίνουσιν*...» (*Ἀντίδοσις*, 287).

οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπιεικής η ίδια ακριβώς έκφραση κάνει την εμφάνισή της και στον *Περὶ ἀντιδόσεως* λόγο του Ισοκράτους, όπου γίνεται παρόμοια αναφορά στην κατάντια της αθηναϊκής νεολαίας: «..τοὺς δὲ χείρω τὴν φύσιν ἔχοντας ἐν τοιαύταις ἀκολασίαις ἡμερεύειν, ἐν αἷς πρότερον *οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπιεικής* οὐδεὶς ἐτόλμησεν...» (*Ἀντίδοσις*, 286, 287).

δυστυχεῖς ἐνόμιζον για την ειδική σημασία της λέξης, πρβλ. και το παρατιθέμενο από τον Κοραή χωρίο του Δημοσθένους: «Οὐ γὰρ οὕτως ἄφρων, οὐδ' ἀτυχής τίς εἰμι ἐγώ...» (*Γ' Ὀλυνθιακός*, 21).

Ασκήσεις

1) «εἰ καί ποτε διελθεῖν ἀναγκασθεῖεν»/«οὓς νῦν εὐφυεῖς προσαγορεύουσιν»: να τραπούν σε μετοχές οι δευτερεύουσες προτάσεις.
2) Να απαντήσετε - στα αρχαία ελληνικά - στις παρακάτω ερωτήσεις:
   α) Τίνας οὐκ ἐλάνθανον οἱ κακόν τι δεδρακότες;
   β) Τί πράττειν οὐδεὶς ἂν ἐτόλμησεν;
   γ) Τίνι τρόπῳ διήρχοντο διὰ τῆς ἀγορᾶς οἱ νεώτεροι, τὸ πάλαι;
3) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: «Ο Ισοκράτης προέτρεπε τους μαθητές να προτιμούν τους δασκάλους από τους γονείς, γιατί οι μεν γονείς είναι υπεύθυνοι για το "ζῆν", ενώ οι δάσκαλοι για το "εὖ ζῆν"».

Κωμικογράφημα

Κείμενο

50 Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με δυσκόλως διακεῖσθαι πρὸς τοὺς
ταύτην ἔχοντας τὴν ἡλικίαν. Οὔτε γὰρ ἡγοῦμαι τούτους
αἰτίους εἶναι τῶν γιγνομένων, σύνοιδά τε τοῖς πλείστοις
αὐτῶν ἥκιστα χαίρουσιν ταύτῃ τῇ καταστάσει, δι᾽ ἣν ἔξε-
στιν αὐτοῖς ἐν ταῖς ἀκολασίαις ταύταις διατρίβειν· ὥστ᾽ οὐκ
ἂν εἰκότως τούτοις ἐπιτιμῴην, ἀλλὰ πολὺ δικαιότερον τοῖς
51 ὀλίγῳ πρὸ ἡμῶν τὴν πόλιν διοικήσασιν· ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν οἱ
προτρέψαντες ἐπὶ ταύτας τὰς ὀλιγωρίας καὶ καταλύσαντες
τὴν τῆς βουλῆς δύναμιν. Ἧς ἐπιστατούσης οὐ δικῶν οὐδ᾽
ἐγκλημάτων οὐδ᾽ εἰσφορῶν οὐδὲ πενίας οὐδὲ πολέμων ἡ πό-
λις ἔγεμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἡσυχίαν εἶχον καὶ
πρὸς τοὺς ἄλλους ἅπαντας εἰρήνην ἦγον. Παρεῖχον γὰρ
σφᾶς αὐτοὺς τοῖς μὲν Ἕλλησι πιστούς, τοῖς δὲ βαρβάροις
52 φοβερούς. Τοὺς μὲν γὰρ σεσωκότες ἦσαν, παρὰ δὲ τῶν δί-
κην τηλικαύτην εἰληφότες, ὥστ᾽ ἀγαπᾶν ἐκείνους εἰ μηδὲν
ἔτι πάσχοιεν. Τοιγάρτοι διὰ ταῦτα μετὰ τοσαύτης ἀσφαλεί-
ας διῆγον, ὥστε καλλίους εἶναι καὶ πολυτελεστέρας τὰς
οἰκήσεις καὶ τὰς κατασκευὰς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς
ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν μηδ᾽ εἰς τὰς ἑορ-
τὰς εἰς ἄστυ καταβαίνειν, ἀλλ᾽ αἱρεῖσθαι μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδί-

Μετάφραση

50 Και κανείς ας μη νομίζει πως διάκειμαι εχθρικά απέναντι σ' όσους βρίσκονται σ' αυτή την ηλικία. Διότι δεν τους θεωρώ υπαίτιους των όσων συμβαίνουν, και ξέρω καλά πως οι περισσότεροι απ' αυτούς θλίβονται μ'αυτήν την κατάσταση, λόγω της οποίας έχουν τη δυνατότητα να επιδίδονται σ' αυτές τις ακολασίες· επομένως θα 'ταν άδικο να τους επιτιμήσω, ενώ πιο δίκαιο θα 'ταν να επιτιμήσω αυ-
51 τούς που διοίκησαν την πόλη λίγο πριν από μας. Διότι εκείνοι είναι που τους προέτρεψαν σ' αυτήν την αδιαφορία και που κατέλυσαν τη δύναμη της βουλής του Αρείου πάγου.[23] Όσο αυτή είχε την εποπτεία του πολιτεύματος, η πόλη δεν ήταν γεμάτη ούτε από δίκες, ούτε από μηνύσεις,[24] ούτε από συνεισφορές,[25] ούτε από φτώχεια, ούτε από πολέμους, αλλά οι πολίτες της και μεταξύ τους είχαν αρμονικές σχέσεις, και με όλους τους άλλους ζούσαν ειρηνικά. Γιατί στους μεν Έλληνες ενέπνεαν εμπιστοσύνη, στους δε βαρβάρους φόβο,
52 λόγω του ότι είχαν σώσει τους πρώτους, ενώ είχαν τιμωρήσει τόσο σκληρά τους δεύτερους, ώστε να είναι ευχαριστημένοι που δεν πάθαιναν κάποιο μεγαλύτερο κακό. Γι' αυτό λοιπόν ζούσαν με τόση ασφάλεια, ώστε να είναι ωραιότερα και πολυτελέστερα τα εξοχικά σπίτια και ο εξοπλισμός τους από τα εντός των τειχών, και πολλοί πολίτες να μην κατεβαίνουν στην πόλη ούτε στις γιορτές, αλλά να προτιμούν να μένουν στα κτήματά τους παρά να απολαμβάνουν από τα

Επί των ημερών του Αρείου πάγου υπήρχε ειρήνη, ασφάλεια και ευημερία

53 οις ἀγαθοῖς μᾶλλον ἢ τῶν κοινῶν ἀπολαύειν. Οὐδὲ γὰρ τὰ περὶ τὰς θεωρίας, ὧν ἕνεκ᾽ ἄν τις ἦλθεν, ἀσελγῶς οὐδ᾽ ὑπερηφάνως ἀλλὰ νοῦν ἐχόντως ἐποίουν. Οὐ γὰρ ἐκ τῶν πομπῶν οὐδ᾽ ἐκ τῶν περὶ τὰς χορηγίας φιλονικιῶν οὐδ᾽ ἐκ τῶν τοιούτων ἀλαζονειῶν τὴν εὐδαιμονίαν ἐδοκίμαζον, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ σωφρόνως οἰκεῖν καὶ τοῦ βίου τοῦ καθ᾽ ἡμέραν καὶ τοῦ μηδένα τῶν πολιτῶν ἀπορεῖν τῶν ἐπιτηδείων. Ἐξ ὧνπερ χρὴ κρίνειν τοὺς ὡς ἀληθῶς εὖ πράττοντας καὶ μὴ φορ-
54 τικῶς πολιτευομένους· ἐπεὶ νῦν γε τίς οὐκ ἂν ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις τῶν εὖ φρονούντων ἀλγήσειεν, ὅταν ἴδῃ πολλοὺς τῶν πολιτῶν αὐτοὺς μὲν περὶ τῶν ἀναγκαίων, εἶθ᾽ ἕξουσιν εἴτε μή, πρὸ τῶν δικαστηρίων κληρουμένους, τῶν δ᾽ Ἑλλήνων τοὺς ἐλαύνειν τὰς ναῦς βουλομένους τρέφειν ἀξιοῦντας, καὶ χορεύοντας μὲν ἐν χρυσοῖς ἱματίοις, χειμάζοντας δ᾽ ἐν τοιούτοις ἐν οἷς οὐ βούλομαι λέγειν, καὶ τοιαύτας ἄλλας ἐναντιώσεις περὶ τὴν διοίκησιν γιγνομένας, αἳ μεγάλην
55 αἰσχύνην τῇ πόλει ποιοῦσιν; Ὧν οὐδὲν ἦν ἐπ᾽ ἐκείνης τῆς βουλῆς· ἀπήλλαξε γὰρ τοὺς μὲν πένητας τῶν ἀποριῶν ταῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς παρὰ τῶν ἐχόντων ὠφελείαις, τοὺς δὲ νεωτέρους τῶν ἀκολασιῶν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν καὶ ταῖς αὐτῶν ἐπιμελείαις, τοὺς δὲ πολιτευομένους τῶν πλεονεξιῶν ταῖς τιμωρίαις καὶ τῷ μὴ λανθάνειν τοὺς ἀδικοῦντας, τοὺς δὲ πρεσβυτέρους τῶν ἀθυμιῶν ταῖς τιμαῖς ταῖς πολιτικαῖς καὶ ταῖς παρὰ τῶν νεωτέρων θεραπείαις. Καίτοι πῶς ἂν γένοιτο ταύτης πλείονος ἀξία πολιτεία, τῆς οὕτω καλῶς ἁπάντων τῶν πραγμάτων ἐπιμεληθείσης;

56 Περὶ μὲν οὖν τῶν ποτε καθεστώτων τὰ μὲν πλεῖστα διεληλύθαμεν· ὅσα δὲ παραλελοίπαμεν, ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι κἀκεῖνα τὸν αὐτὸν τρόπον εἶχεν τούτοις, ῥᾴδιόν ἐστιν καταμαθεῖν. Ἤδη δέ τινες ἀκούσαντές μου ταῦτα διεξιόντος ἐπῄνεσαν μὲν ὡς οἷόν τε μάλιστα, καὶ τοὺς προγόνους ἐμα-

53 κοινά. Διότι ούτε τα σχετικά με τις δημόσιες γιορτές, για τις οποίες θα μπορούσε κάποιος να έρθει στην πόλη, τα οργάνωναν κάνοντας υπερβολές και υπέρογκες δαπάνες, αλλά με σύνεση, λόγω του ότι δεν αναζητούσαν την ευτυχία μέσα από πομπές, ούτε από φιλονικίες για τις χορηγίες,[26] ούτε από τέτοιου είδους αλαζονικές συμπεριφορές, αλλά από τη συνετή διοίκηση, την καθημερινή ιδιωτική ζωή και την απαλλαγή όλων των πολιτών από την ανέχεια. Απ' αυτά βέβαια πρέπει να κρίνει κανείς αυτούς που είναι αληθινά ευτυ-
54 χισμένοι κι όχι ξιπασμένοι· γιατί τώρα, ποιος σκεπτόμενος άνθρωπος δεν θλίβεται με όσα συμβαίνουν, όταν βλέπει πολλούς πολίτες απ' τη μια να κληρώνονται οι ίδιοι μπροστά στα δικαστήρια[27] για το αν θα εξασφαλίσουν ή όχι τα προς το ζην, κι απ' την άλλη να έχουν την αξίωση να τρέφουν όσους Έλληνες θέλουν να υπηρετήσουν στο ναυτικό,[28] και να μετέχουν χορών φορώντας χρυσά ιμάτια ενώ ξεχειμωνιάζουν με ρούχα που δεν θέλω να τα χαρακτηρίσω, κι άλλες τέτοιες αντιφάσεις σχετικές με τη διοίκηση οι οποίες απο-
55 τελούν μεγάλη ντροπή για την πόλη. Τίποτε απ' αυτά δεν υπήρχε επί των ημερών εκείνης της βουλής· γιατί απάλλαξε τους φτωχούς απ' την ανέχεια με την εργασία και τις δωρεές των πλουσίων, τους νεότερους απ' τις ακολασίες με τις ασχολίες και τη φροντίδα γι' αυτούς, τους πολιτευομένους απ' την πλεονεξία με τις τιμωρίες και με τη μη συγκάλυψη των αδικούντων, και τέλος τους γεροντότερους απ' την αθυμία με τις δημόσιες τιμές και την έκφραση της εκτίμησης των νεοτέρων προς το πρόσωπό τους. Πώς λοιπόν θα μπορούσε να υπάρξει πολίτευμα καλύτερο απ' αυτό, το οποίο τόσο καλά φρόντισε για όλα τα πράγματα;

56 Για όσα λοιπόν ίσχυαν τότε, τα περισσότερα τα είπαμε· κι όσα πάλι παραλείψαμε, εύκολο είναι να καταλάβει κανείς από τα λεχθέντα, ότι ήταν παρόμοια μ' αυτά. Κάποιοι που με άκουσαν στο παρελθόν να εκθέτω αυτές τις απόψεις, με επαίνεσαν μεν πάρα πολύ και μακάρισαν τους προγόνους

Το πνεύμα της σημερινής πολυτελούς επίδειξης έρχεται σε αντίθεση με την εξαθλίωση πολλών απ' τους πολίτες

57 κάρισαν, ὅτι τὸν τρόπον τοῦτον τὴν πόλιν διῴκουν, οὐ μὴν
ὑμᾶς γ' ᾤοντο πεισθήσεσθαι χρῆσθαι τούτοις, ἀλλ' αἱρήσε-
σθαι διὰ τὴν συνήθειαν ἐν τοῖς καθεστηκόσι πράγμασι κακο-
παθεῖν μᾶλλον ἢ μετὰ πολιτείας ἀκριβεστέρας ἄμεινον τὸν
βίον διάγειν. Εἶναι δ' ἔφασαν ἐμοὶ καὶ κίνδυνον μὴ τὰ βέλτι-
στα συμβουλεύων μισόδημος εἶναι δόξω καὶ τὴν πόλιν ζητεῖν
58 εἰς ὀλιγαρχίαν ἐμβαλεῖν. Ἐγὼ δ' εἰ μὲν περὶ πραγμάτων
ἀγνοουμένων καὶ μὴ κοινῶν τοὺς λόγους ἐποιούμην καὶ περὶ
τούτων ἐκέλευον ὑμᾶς ἑλέσθαι συνέδρους ἢ συγγραφέας, δι'
ὧν ὁ δῆμος κατελύθη τὸ πρότερον, εἰκότως ἂν εἶχον ταύτην
τὴν αἰτίαν. Νῦν δ' οὐδὲν εἴρηκα τοιοῦτον, ἀλλὰ διείλεγμαι
περὶ διοικήσεως οὐκ ἀποκεκρυμμένης, ἀλλὰ πᾶσι φανερᾶς,
59 ἣν πάντες ἴστε καὶ πατρίαν ἡμῖν οὖσαν καὶ πλείστων
ἀγαθῶν καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν αἰτίαν γεγε-
νημένην, πρὸς δὲ τούτοις ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν νομοθετη-
θεῖσαν καὶ κατασταθεῖσαν, οὓς οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν ὁμολο-
γήσειε δημοτικωτάτους γεγενῆσθαι τῶν πολιτῶν. Ὥστε
πάντων ἄν μοι συμβαίη δεινότατον, εἰ τοιαύτην πολιτείαν
εἰσηγούμενος νεωτέρων δόξαιμι πραγμάτων ἐπιθυμεῖν.
60 Ἔπειτα κἀκεῖθεν ῥᾴδιον γνῶναι τὴν ἐμὴν διάνοιαν· ἐν
γὰρ τοῖς πλείστοις τῶν λόγων τῶν εἰρημένων ὑπ' ἐμοῦ φα-
νήσομαι ταῖς μὲν ὀλιγαρχίαις καὶ ταῖς πλεονεξίαις ἐπιτιμῶν,
τὰς δ' ἰσότητας καὶ τὰς δημοκρατίας ἐπαινῶν, οὐ πάσας,
ἀλλὰ τὰς καλῶς καθεστηκυίας, οὐδ' ὡς ἔτυχον, ἀλλὰ δικαί-

57 μας που διοικούσαν την πόλη μ' αυτόν τον τρόπο, θεωρούσαν όμως ότι εσείς δεν θα πεισθείτε να τα εφαρμόσετε αυτά, αλλά θα προτιμήσετε μάλλον, λόγω της δύναμης της συνηθείας, να δυστυχείτε υπό την παρούσα κατάσταση, παρά να ζείτε καλύτερα μ' ένα πιο αυστηρό πολίτευμα. Μου είπαν μάλιστα ότι υπάρχει και κίνδυνος μήπως, ενώ δίνω τις πιο ορθές συμβουλές, θεωρηθεί ότι είμαι εχθρός του λαού και ότι επιζητώ την εγκαθίδρυση της ολιγαρχίας στην πόλη.[29]

Υπάρχει κίνδυνος οι απόψεις του ρήτορα να θεωρηθούν ολιγαρχικές

58 Και βέβαια, εάν εγώ μιλούσα για πράγματα άγνωστα κι όχι παγκοίνως γνωστά, και σας προέτρεπα να εκλέξετε γι' αυτά «συνέδρους» ή «συγγραφέας»[30] - μέσω των οποίων καταλύθηκε η δημοκρατία στο παρελθόν - δικαίως θα επέσυρα αυτή την κατηγορία. Όμως, στην προκειμένη περίπτωση, δεν είπα τίποτα τέτοιο, αλλά έκανα λόγο για σύστημα διοί-
59 κησης φανερό κι όχι μυστικό, το οποίο όλοι ξέρετε πως μας είναι πατροπαράδοτο και έχει προσφέρει ένα σωρό υπηρεσίες στην πόλη και στους άλλους Έλληνες, και επί πλέον ότι νομοθετήθηκε και εγκαθιδρύθηκε από τέτοιους άνδρες,[31] οι οποίοι αναγνωρίζονται απ' όλους ως οι δημοκρατικότεροι των πολιτών. Ώστε θα ήταν το χειρότερο απ' όλα που θα μπορούσε να μου συμβεί, εάν, ενώ εισηγούμαι τέτοιο σύστημα, θεωρούμουν ότι επιθυμώ ανατροπή του πολιτεύματος.

60 Έπειτα, είναι εύκολο να διαπιστώσετε το ποιόν των απόψεών μου κι απ' αυτό: στους περισσότερους δηλαδή λόγους μου του παρελθόντος αποδεικνύομαι κατήγορος της ολιγαρχίας και της πλεονεξίας και επαινέτης της ισότητας και της δημοκρατίας, όχι οποιασδήποτε, αλλά της σωστής, κι ούτε στην τύχη, αλλά δικαιολογημένα και με λογική τεκ-

Ο ρήτορας έχει ταχθεί εναντίον της ολιγαρχίας και υπέρ της ισότητας και της «σωστής» δημοκρατίας

61 ως καὶ λόγον ἐχόντως. Οἶδα γὰρ τούς τε προγόνους τοὺς
ἡμετέρους ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει πολὺ τῶν ἄλλων διενεγ-
κόντας καὶ Λακεδαιμονίους διὰ τοῦτο κάλλιστα πολιτευομέ-
νους, ὅτι μάλιστα δημοκρατούμενοι τυγχάνουσιν. Ἐν γὰρ
τῇ τῶν ἀρχόντων αἱρέσει καὶ τῷ βίῳ τῷ καθ' ἡμέραν καὶ
τοῖς ἄλλοις ἐπιτηδεύμασιν ἴδοιμεν ἂν παρ' αὐτοῖς τὰς ἰσότη-
τας καὶ τὰς ὁμοιότητας μᾶλλον ἢ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἰσχυού-
σας· οἷς αἱ μὲν ὀλιγαρχίαι πολεμοῦσιν, οἱ δὲ καλῶς δημο-
62 κρατούμενοι χρώμενοι διατελοῦσιν. Τῶν τοίνυν ἄλλων πό-
λεων ταῖς ἐπιφανεστάταις καὶ μεγίσταις, ἣν ἐξετάζειν βου-
ληθῶμεν, εὑρήσομεν τὰς δημοκρατίας μᾶλλον ἢ τὰς ὀλιγαρ-
χίας συμφερούσας· ἐπεὶ καὶ τὴν ἡμετέραν πολιτείαν, ᾗ πάν-
τες ἐπιτιμῶσιν, ἣν παραβάλωμεν αὐτὴν μὴ πρὸς τὴν ὑπ'
ἐμοῦ ῥηθεῖσαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταστᾶσαν, οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν θεοποίητον εἶναι νομίσειεν.
63 Βούλομαι δ', εἰ καί τινές με φήσουσιν ἔξω τῆς ὑποθέσεως
λέγειν, δηλῶσαι καὶ διελθεῖν ὅσον αὕτη τῆς τότε διήνεγκεν,
ἵνα μηδεὶς οἴηταί με τὰ μὲν ἁμαρτήματα τοῦ δήμου λίαν
ἀκριβῶς ἐξετάζειν, εἰ δέ τι καλὸν ἢ σεμνὸν διαπέπρακται,
ταῦτα δὲ παραλείπειν. Ἔσται δ' ὁ λόγος οὔτε μακρὸς οὔτ'
64 ἀνωφελὴς τοῖς ἀκούουσιν. Ἐπειδὴ γὰρ τὰς ναῦς τὰς περὶ
Ἑλλήσποντον ἀπωλέσαμεν καὶ ταῖς συμφοραῖς ἐκείναις ἡ
πόλις περιέπεσεν, τίς οὐκ οἶδε τῶν πρεσβυτέρων τοὺς μὲν
δημοτικοὺς καλουμένους ἑτοίμους ὄντας ὁτιοῦν πάσχειν
ὑπὲρ τοῦ μὴ ποιεῖν τὸ προσταττόμενον καὶ δεινὸν ἡγουμέ-
νους εἴ τις ὄψεται τὴν πόλιν τὴν τῶν Ἑλλήνων ἄρξασαν,
ταύτην ὑφ' ἑτέροις οὖσαν, τοὺς δὲ τῆς ὀλιγαρχίας ἐπιθυμή-
σαντας ἑτοίμως καὶ τὰ τείχη καθαιροῦντας καὶ τὴν δουλεί-

61 μηρίωση. Γιατί ξέρω ότι και οι πρόγονοί μας με βάση αυτό
το πολίτευμα υπερέβαλαν κατά πολύ τους άλλους, και ότι
αυτός είναι ο λόγος που οι Λακεδαιμόνιοι διοικούνται άρι-
στα, το ότι το πολίτευμά τους είναι κατ' εξοχήν δημοκρατι-
κό.[32] Διότι η εκλογή των αρχόντων και η καθημερινή ζωή,
καθώς και οι άλλες ασχολίες τους, μπορούμε να δούμε ότι
διέπονται, περισσότερο από άλλους, από πνεύμα ισότητας
και ομοιότητας· πράγματα που οι μεν ολιγαρχίες τα κατα-
πολεμούν, ενώ οι σωστές δημοκρατίες τα έχουν ως βάση
62 τους. Αν λοιπόν θελήσουμε να εξετάσουμε, θα βρούμε ότι
στις επιφανέστερες και μεγαλύτερες από τις άλλες πόλεις η
δημοκρατία συμφέρει περισσότερο απ' την ολιγαρχία, αφού,
ακόμα και το δικό μας πολίτευμα, που όλοι το κατηγορούν,
αν το παραβάλλαμε όχι προς αυτό που αναφέρθηκε από μέ-
να, αλλά προς αυτό που επιβλήθηκε από τους Τριάκοντα,[33]
63 θα θεωρούνταν απ' όλους θεόπνευστο. Και προτίθεμαι - αν
και μερικοί θα πουν ότι βγαίνω εκτός θέματος -, να υποδη-
λώσω και να εκθέσω πόσο υπερέχει το σημερινό από το πο-
λίτευμα των Τριάκοντα, για να μη νομίζει κανείς ότι τα μεν
σφάλματα της δημοκρατίας τα εξετάζω με υπερβολικά λε-
πτολόγο πνεύμα, ενώ αν έχει πραχθεί κάτι καλό ή σοβαρό,
αυτό το παραλείπω. Η αναφορά δεν θα είναι ούτε μακρά,
64 ούτε ανώφελη για τους ακροατές. Όταν δηλαδή χάσαμε τα
πλοία στον Ελλήσποντο[34] και η πόλη περιέπεσε στις γνω-
στές συμφορές, ποιος απ' τους γεροντότερους δεν ξέρει ότι
οι μεν αποκαλούμενοι δημοκράτες ήταν διατεθειμένοι να υ-
ποφέρουν οτιδήποτε προκειμένου να μην εκτελέσουν τις ε-
ντολές, και ότι θεωρούσαν φοβερό να δει κανείς την πόλη
που ηγήθηκε των Ελλήνων υπόδουλη σε άλλους, ενώ οι ο-
παδοί της ολιγαρχίας και τα τείχη γκρέμιζαν[35] με προθυμία,
και τον ζυγό της δουλείας ανέχονταν;

Σύγκριση της τωρινής δημοκρατίας προς την ολιγαρχία των Τριάκοντα

65 αν ὑπομένοντας; Καὶ τότε μέν, ὅτε τὸ πλῆθος ἦν κύριον
τῶν πραγμάτων, ἡμᾶς τὰς τῶν ἄλλων ἀκροπόλεις
φρουροῦντας, ἐπειδὴ δ' οἱ τριάκοντα παρέλαβον τὴν πολιτεί-
αν, τοὺς πολεμίους τὴν ἡμετέραν ἔχοντας; Καὶ κατὰ μὲν
ἐκεῖνον τὸν χρόνον δεσπότας ἡμῶν ὄντας Λακεδαιμονίους,
ἐπειδὴ δ' οἱ φεύγοντες κατελθόντες πολεμεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευ-
θερίας ἐτόλμησαν καὶ Κόνων ναυμαχῶν ἐνίκησεν, πρέσβεις
ἐλθόντας παρ' αὐτῶν καὶ διδόντας τῇ πόλει τὴν ἀρχὴν τὴν
66 τῆς θαλάττης; Καὶ μὲν δὴ καὶ τάδε τίς οὐ μνημονεύει τῶν
ἡλικιωτῶν τῶν ἐμῶν, τὴν μὲν δημοκρατίαν οὕτω κοσμήσα-
σαν τὴν πόλιν καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ τοῖς ὁσίοις ὥστ' ἔτι καὶ
νῦν τοὺς ἀφικνουμένους νομίζειν αὐτὴν ἀξίαν εἶναι μὴ μόνον
τῶν Ἑλλήνων ἄρχειν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, τοὺς
δὲ τριάκοντα τῶν μὲν ἀμελήσαντας, τὰ δὲ συλήσαντας,
τοὺς δὲ νεωσοίκους ἐπὶ καθαιρέσει τριῶν ταλάντων ἀποδο-
μένους, εἰς οὓς ἡ πόλις ἀνήλωσεν οὐκ ἐλάττω χιλίων
67 ταλάντων; Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὴν πραότητα δικαίως ἄν τις
ἐπαινέσειεν τὴν ἐκείνων μᾶλλον ἢ τὴν τῆς δημοκρατίας. Οἱ
μὲν γὰρ ψηφίσματι παραλαβόντες τὴν πόλιν πεντακοσίους
μὲν καὶ χιλίους τῶν πολιτῶν ἀκρίτους ἀπέκτειναν, εἰς δὲ
τὸν Πειραιᾶ φυγεῖν πλείους ἢ πεντακισχιλίους ἠνάγκασαν·
οἱ δὲ κρατήσαντες καὶ μεθ' ὅπλων κατιόντες, αὐτοὺς τοὺς
αἰτιωτάτους τῶν κακῶν ἀνελόντες, οὕτω τὰ πρὸς τοὺς
ἄλλους καλῶς καὶ νομίμως διῴκησαν ὥστε μηδὲν ἔλαττον

65 Και ποιος δεν ξέρει ότι τότε μεν, όταν ήταν κυρίαρχος ο λα-
ός, φρουρούσαμε εμείς τις ακροπόλεις των άλλων, ενώ, α-
φότου οι Τριάκοντα πήραν την εξουσία, κατείχαν τη δικιά
μας οι εχθροί;[36] Ή ότι εκείνη την εποχή ήμαστε υπό τον
ζυγό των Λακεδαιμονίων, από τότε όμως που οι εξόριστοι
τόλμησαν, επιστρέφοντας, να πολεμήσουν υπέρ της ελευθε-
ρίας,[37] και ο Κόνων νίκησε στη ναυμαχία, ότι ήρθαν πρέ-
σβεις εκ μέρους των Λακεδαιμονίων και πρόσφεραν στην
66 πόλη τη ναυτική ηγεμονία; Αλλά κι αυτά βέβαια, ποιος από
τους συνομηλίκους μου δεν τα θυμάται, ότι η μεν δημοκρα-
τία κατά τέτοιον τρόπο εκόσμησε την πόλη με ιερά και κο-
σμικά οικοδομήματα, ώστε ακόμη και τώρα όσοι την επι-
σκέπτονται να θεωρούν ότι αξίζει να άρχει όχι μόνο των
Ελλήνων αλλά και όλων των άλλων, ενώ οι Τριάκοντα άλλα
τα παραμέλησαν, άλλα τα σύλησαν, και τον ναύσταθμο, για
τον οποίο η πόλη ξόδεψε πάνω από χίλια τάλαντα, τον ξε-
πούλησαν - προκειμένου να κατεδαφισθεί - για τρία τάλα-
67 ντα;[38] Αλλ' όμως , ούτε την «ήπια» συμπεριφορά των Τριά-
κοντα θα 'ταν σωστό να επαινέσει κανείς περισσότερο από
αυτήν της δημοκρατίας. Γιατί αυτοί, αφού κατέλαβαν την
εξουσία με ένα ψήφισμα, σκότωσαν χίλιους πεντακόσιους
πολίτες χωρίς να τους περάσουν από δίκη, και ανάγκασαν
πάνω από πέντε χιλιάδες να καταφύγουν στον Πειραιά.
Αντίθετα, οι δημοκρατικοί, ενώ νίκησαν και επέστρεψαν
στην πατρίδα οπλισμένοι, αφού θανάτωσαν μόνο τους κύρι-
ους υπαίτιους των συμφορών, τόσο καλή και νόμιμη συ-
μπεριφορά επέδειξαν απέναντι στους άλλους, ώστε να μη
βρίσκονται σε καθόλου χειρότερη μοίρα οι διώκτες από τους
διωχθέντες.

Οι Τριάκοντα υποτάχθηκαν στους Σπαρτιάτες, ενώ οι δημοκρατικοί αντιστάθηκαν

Η δημοκρατία πολιτεύθηκε με επιείκεια, ενώ οι Τριάκοντα αυθαίρετα και ανάλγητα

68 ἔχειν τοὺς ἐκβαλόντας τῶν κατελθόντων. Ὃ δὲ πάντων κάλλιστον καὶ μέγιστον τεκμήριον τῆς ἐπιεικείας τοῦ δήμου· δανεισαμένων γὰρ τῶν ἐν ἄστει μεινάντων ἑκατὸν τάλαντα παρὰ Λακεδαιμονίων εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν τὸν Πειραιᾶ κατασχόντων, ἐκκλησίας γενομένης περὶ ἀποδόσεως τῶν χρημάτων, καὶ λεγόντων πολλῶν ὡς δίκαιόν ἐστιν διαλύειν τὰ πρὸς Λακεδαιμονίους μὴ τοὺς πολιορκουμένους, ἀλλὰ τοὺς δανεισαμένους, ἔδοξεν τῷ δήμῳ κοινὴν ποιήσα-
69 σθαι τὴν ἀπόδοσιν. Καὶ γάρ τοι διὰ ταύτην τὴν γνώμην εἰς τοιαύτην ἡμᾶς ὁμόνοιαν κατέστησαν καὶ τοσοῦτον ἐπιδοῦναι τὴν πόλιν ἐποίησαν ὥστε Λακεδαιμονίους, τοὺς ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας ὀλίγου δεῖν καθ᾽ ἑκάστην τὴν ἡμέραν προστάττοντας ἡμῖν, ἐλθεῖν ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἱκετεύσοντας καὶ δεησομένους μὴ περιιδεῖν αὐτοὺς ἀναστάτους γενομένους. Τὸ δ᾽ οὖν κεφάλαιον τῆς ἑκατέρων διανοίας τοιοῦτον ἦν· οἱ μὲν γὰρ ἠξίουν τῶν μὲν πολιτῶν ἄρχειν, τοῖς δὲ πολεμίοις δουλεύειν, οἱ δὲ τῶν μὲν ἄλλων ἄρχειν, τοῖς δὲ πολίταις ἴσον
70 ἔχειν. Ταῦτα δὲ διῆλθον δυοῖν ἕνεκα, πρῶτον μὲν ἐμαυτὸν ἐπιδεῖξαι βουλόμενος οὐκ ὀλιγαρχιῶν οὐδὲ πλεονεξιῶν, ἀλλὰ δικαίας καὶ κοσμίας ἐπιθυμοῦντα πολιτείας, ἔπειτα τὰς δημοκρατίας τάς τε κακῶς καθεστηκυίας ἐλαττόνων συμφορῶν αἰτίας γιγνομένας, τάς τε καλῶς πολιτευομένας προεχούσας τῷ δικαιοτέρας εἶναι καὶ κοινοτέρας καὶ τοῖς χρωμένοις ἡδίους.

71 Τάχ᾽ οὖν ἄν τις θαυμάσειεν, τί βουλόμενος ἀντὶ τῆς πολιτείας τῆς οὕτω πολλὰ καὶ καλὰ διαπεπραγμένης ἑτέραν ὑμᾶς πείθω μεταλαβεῖν, καὶ τίνος ἕνεκα νῦν μὲν οὕτω καλῶς ἐγκεκωμίακα τὴν δημοκρατίαν, ὅταν δὲ τύχω, πάλιν μεταβαλὼν ἐπιτιμῶ καὶ κατηγορῶ τῶν καθεστώτων.

68 Η δε καλύτερη και μεγαλύτερη απ' όλες τις αποδείξεις της
επιείκειας του δήμου είναι το γεγονός ότι ενώ οι εναπομεί-
ναντες στο άστυ ολιγαρχικοί είχαν δανειστεί απ' τους Λα-
κεδαιμονίους εκατό τάλαντα για τήν πολιορκία των δημο-
κρατικών που κατέλαβαν τον Πειραιά, όταν έγινε Εκκλησία
του Δήμου για την επιστροφή των χρημάτων και έλεγαν
πολλοί ότι το σωστό ήταν να πληρώσουν το χρέος στους
Λακεδαιμονίους όχι οι πολιορκούμενοι αλλ' αυτοί που συνή-
ψαν το δάνειο, ο λαός αποφάσισε να πληρώσουν το χρέος
69 και οι μεν και οι δε από κοινού.[39] Και βέβαια με την απόφα-
ση αυτή μας έκαναν τόσο πολύ να ομονοήσουμε και τόσο να
προοδεύσει η πόλη, ώστε οι Λακεδαιμόνιοι, οι οποίοι επί ολι-
γαρχίας σχεδόν καθημερινά μας διέταζαν, να έρθουν επί δη-
μοκρατίας για να ικετέψουν[40] και να παρακαλέσουν να μην
επιτρέψουμε τον αφανισμό τους. Συνολικά λοιπόν, αυτή ή-
ταν η νοοτροπία των μεν και των δε· οι μεν ολιγαρχικοί εί-
χαν την αξίωση να κυβερνούν τους πολίτες και να υποτάσ-
σονται στους εχθρούς, οι δε δημοκρατικοί να κυβερνούν τους
70 άλλους, αλλά να είναι ίσοι με τους συμπολίτες τους. Αυτά
τα εξέθεσα για δυο λόγους, πρώτον επειδή ήθελα να δείξω
ότι δεν επιθυμώ την επικράτηση της ολιγαρχίας και της
πλεονεξίας αλλ' ενός δίκαιου και νυκοκυρεμένου πολιτεύμα-
τος, και δεύτερον ότι η δημοκρατία, ακόμα και η χειρότερη,
γίνεται πρόξενος μικρότερων συμφορών, ενώ αυτή που λει-
τουργεί σωστά υπερέχει λόγω του ότι είναι δικαιότερη, πιο
αμερόληπτη και πιο ευχάριστη σ' αυτούς που ζουν υπό το
καθεστώς της.

Προς τι η προτροπή για εγκατάλειψη της τωρινής δημοκρατίας;

71 Ίσως και ν' απορούσε κανένας τι θέλω πια και προσπα-
θώ να σας πείσω να εγκαθιδρύσετε άλλο πολίτευμα στη θέ-
ση αυτού που τόσα πολλά και καλά έχει προσφέρει, και για
ποιο λόγο τώρα μεν εγκωμιάζω με τόσο καλά λόγια τη δη-
μοκρατία, ενώ όποτε μου κατέβει, αλλάζοντας πάλι γνώμη,
αρχίζω να επιτιμώ και να κατηγορώ το υπάρχον πολίτευμα.

72 Ἐγὼ δὲ καὶ τῶν ἰδιωτῶν τοὺς ὀλίγα μὲν κατορθοῦντας, πολλὰ δὲ ἐξαμαρτάνοντας μέμφομαι καὶ νομίζω φαυλοτέρους εἶναι τοῦ δέοντος, καὶ πρός γε τούτοις τοὺς γεγονότας ἐκ καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, καὶ μικρῷ μὲν ὄντας ἐπιεικεστέρους τῶν ὑπερβαλλόντων ταῖς πονηρίαις, πολὺ δὲ χείρους τῶν πατέρων, λοιδορῶ, καὶ συμβουλεύσαιμ᾽ ἂν αὐτοῖς
73 παύσασθαι τοιούτοις οὖσιν. Τὴν αὐτὴν οὖν γνώμην ἔχω καὶ περὶ τῶν κοινῶν· ἡγοῦμαι γὰρ δεῖν ἡμᾶς οὐ μέγα φρονεῖν οὐδ᾽ ἀγαπᾶν εἰ κακοδαιμονησάντων καὶ μανέντων ἀνθρώπων νομιμώτεροι γεγόναμεν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀγανακτεῖν καὶ βαρέως φέρειν εἰ χείρους τῶν προγόνων τυγχάνοιμεν ὄντες· πρὸς γὰρ τὴν ἐκείνων ἀρετήν, ἀλλ᾽ οὐ πρὸς τὴν τῶν τριάκοντα πονηρίαν ἁμιλλητέον ἡμῖν ἐστιν, ἄλλως τε καὶ
74 προσῆκον ἡμῖν βελτίστοις ἁπάντων ἀνθρώπων εἶναι. Καὶ τοῦτον εἴρηκα τὸν λόγον οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ πολλάκις ἤδη καὶ πρὸς πολλούς. Ἐπίσταμαι γὰρ ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις τόποις φύσεις ἐγγιγνομένας καρπῶν καὶ δένδρων καὶ ζώων ἰδίας ἐν ἑκάστοις καὶ πολὺ τῶν ἄλλων διαφερούσας, τὴν δ᾽ ἡμετέραν χώραν ἄνδρας φέρειν καὶ τρέφειν δυναμένην οὐ μόνον πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους εὐφυεστάτους, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρείαν καὶ πρὸς ἀρετὴν
75 πολὺ διαφέροντας. Τεκμαίρεσθαι δὲ δίκαιόν ἐστιν τοῖς τε παλαιοῖς ἀγῶσιν, οὓς ἐποιήσαντο πρὸς Ἀμαζόνας καὶ Θρᾷκας καὶ Πελοποννησίους ἅπαντας, καὶ τοῖς κινδύνοις τοῖς περὶ τὰ Περσικὰ γενομένοις, ἐν οἷς καὶ μόνοι καὶ μετὰ Πελοποννησίων, καὶ πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες, νικήσαντες τοὺς βαρβάρους ἀριστείων ἠξιώθησαν· ὧν οὐδὲν

72 Εγώ όμως και εκ των ιδιωτών αυτούς οι οποίοι έχουν στο ενεργητικό τους λίγες επιτυχίες και πολλά σφάλματα, τους μέμφομαι και τους θεωρώ κατώτερους αυτού που θα 'πρεπε να είναι, και επί πλέον αυτούς που κατάγονται από ευγενείς γονείς και είναι ελάχιστα μόνο καλύτεροι από τους υπερβολικά ανήθικους, πολύ χειρότεροι όμως από τους πατέρες τους, τους επιπλήττω και θα 'χα να τους συμβουλέ-
73 ψω να πάψουν να 'ναι τέτοιοι. Την ίδια λοιπόν άποψη έχω και για τα κοινά· νομίζω δηλαδή πως δεν πρέπει να περηφανευόμαστε και να 'μαστε ευχαριστημένοι αν έχουμε δειχθεί φρονιμότεροι των παραφρόνων και των μανιακών,[41] αλλά πολύ περισσότερο να εξεγειρόμαστε και να το φέρουμε βαρέως αν συμβαίνει να είμαστε χειρότεροι από τους προγόνους μας. Γιατί δεν πρέπει να συναγωνιζόμαστε τη φαυλότητα των Τριάκοντα, αλλά την προγονική αρετή, αφού μάλιστα μας ταιριάζει να είμαστε ανώτεροι απ' όλους τους αν-
74 θρώπους. Κι αυτά τα λόγια δεν τα λέω πρώτη φορά τώρα, αλλά πολλές φορές και σε πολλούς τα 'χω πει στο παρελθόν. Διότι γνωρίζω ότι στους μεν άλλους τόπους γίνονται είδη καρπών και δένδρων και ζώων που προσιδιάζουν στον καθένα απ' αυτούς και διαφέρουν πολύ από αυτά των άλλων τόπων, ενώ η δικιά μας χώρα μπορεί να γεννήσει και να αναθρέψει άνδρες εκ φύσεως ικανότατους[42] όχι μόνο στις τέχνες, στο λέγειν και το πράττειν, αλλά και ξεχωριστούς
75 στην ανδρεία και την αρετή. Δικαιούται να το συμπεράνει κανείς αυτό και από τους παλαιούς αγώνες που διεξήγαγαν εναντίον των Αμαζόνων, των Θρακών, και όλων των Πελοποννησίων, και από τους πολέμους εναντίον των Περσών, κατά τους οποίους, και μόνοι, και με τους Πελοποννησίους, και κατά ξηράν, και κατά θάλασσαν, νίκησαν τους βαρβάρους και θεωρήθηκαν άξιοι του πρώτου βραβείου της ανδρείας· τίποτε απ' αυτά δεν θα είχαν κάνει, αν δεν υπερτερού-

Κριτήριο δεν είναι οι Τριάκοντα, αλλά οι πρόγονοι

Οι Αθηναίοι πρέπει να αξιοποιήσουν τις φυσικές τους προδιαθέσεις και να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους

76 ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν. Καὶ μηδεὶς
οἰέσθω ταύτην τὴν εὐλογίαν ἡμῖν προσήκειν τοῖς νῦν πολι-
τευομένοις, ἀλλὰ πολὺ τοὐναντίον. Εἰσὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι τῶν
λόγων ἔπαινος μὲν τῶν ἀξίους σφᾶς αὐτοὺς τῆς τῶν προγό-
νων ἀρετῆς παρεχόντων, κατηγορία δὲ τῶν τὰς εὐγενείας
ταῖς αὑτῶν ῥαθυμίαις καὶ κακίαις καταισχυνόντων. Ὅπερ
ἡμεῖς ποιοῦμεν· εἰρήσεται γὰρ τἀληθές. Τοιαύτης γὰρ ἡμῖν
τῆς φύσεως ὑπαρχούσης, οὐ διεφυλάξαμεν αὐτήν, ἀλλ᾽
ἐμπεπτώκαμεν εἰς ἄνοιαν καὶ ταραχὴν καὶ πονηρῶν πραγ-
77 μάτων ἐπιθυμίαν. Ἀλλὰ γὰρ ἢν ἐπακολουθῶ τοῖς ἐνοῦσιν
ἐπιτιμῆσαι καὶ κατηγορῆσαι τῶν ἐνεστώτων πραγμάτων,
δέδοικα μὴ πόρρω λίαν τῆς ὑποθέσεως ἀποπλανηθῶ. Περὶ
μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον εἰρήκαμεν καὶ πάλιν ἐροῦμεν,
ἢν μὴ πείσωμεν ὑμᾶς παύσασθαι τοιαῦτ᾽ ἐξαμαρτάνοντας·
περὶ δ᾽ ὧν ἐξ ἀρχῆς τὸν λόγον κατεστησάμην, βραχέα δια-
λεχθεὶς παραχωρῶ τοῖς βουλομένοις ἔτι συμβουλεύειν περὶ
τούτων.

78 Ἡμεῖς γὰρ ἢν μὲν οὕτως οἰκῶμεν τὴν πόλιν ὥσπερ νῦν,
οὐκ ἔστιν ὅπως οὐ καὶ βουλευσόμεθα καὶ πολεμήσομεν καὶ
βιωσόμεθα καὶ σχεδὸν ἅπαντα καὶ πεισόμεθα καὶ πράξομεν
ἅπερ ἔν τε τῷ παρόντι καιρῷ καὶ τοῖς παρελθοῦσι χρόνοις·
ἢν δὲ μεταβάλωμεν τὴν πολιτείαν, δῆλον ὅτι κατὰ τὸν
αὐτὸν λόγον, οἷά περ ἦν τοῖς προγόνοις τὰ πράγματα,
τοιαῦτ᾽ ἔσται καὶ περὶ ἡμᾶς· ἀνάγκη γὰρ ἐκ τῶν αὐτῶν πο-
λιτευμάτων καὶ τὰς πράξεις ὁμοίας ἀεὶ καὶ παραπλησίας
79 ἀποβαίνειν. Δεῖ δὲ τὰς μεγίστας αὐτῶν παρ᾽ ἀλλήλας θέν-
τας βουλεύσασθαι, ποτέρας ἡμῖν αἱρετέον ἐστίν. Καὶ
πρῶτον μὲν σκεψώμεθα τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς βαρβά-
ρους, πῶς πρὸς ἐκείνην τὴν πολιτείαν διέκειντο καὶ πῶς νῦν
ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς. Οὐ γὰρ ἐλάχιστον μέρος τὰ γένη ταῦτα
συμβάλλεται πρὸς εὐδαιμονίαν, ὅταν ἔχῃ κατὰ τρόπον ἡμῖν.

76 σαν κατά πολύ ως προς τη φυσική προδιάθεση. Και κανείς
να μη φαντασθεί ότι αυτός ο επαινετικός λόγος ταιριάζει σε
μας, τους σημερινούς πολίτες· εντελώς το αντίθετο: διότι
τέτοιου είδους λόγοι αποτελούν έπαινο αυτών που φάνηκαν
αντάξιοι της προγονικής αρετής, αλλά κατηγορία εκείνων
που ντρόπιασαν την ευγενική τους καταγωγή με την οκνη-
ρία και τη δειλία τους. Πράγμα ακριβώς που κάνουμε εμείς·
διότι δεν πρόκειται να κρύψω την αλήθεια. Ενώ έχουμε τέ-
τοιες φυσικές προδιαθέσεις, δεν τις διαφυλάξαμε, αλλά έ-
χουμε περιπέσει σε ακρισία, σύγχυση και πονηρές επιθυ-
77 μίες. Όμως, αν συνεχίσω να επιτιμώ τους σημερινούς πολί-
τες και να κατηγορώ τις παρούσες καταστάσεις, φοβάμαι
πως θα ξεφύγω ολότελα απ' το θέμα μου. Γι' αυτά λοιπόν
και πρωτύτερα μιλήσαμε, και πάλι θα μιλήσουμε, αν δεν
σας πείσουμε να πάψετε να κάνετε τέτοιου είδους σφάλμα-
τα· σχετικά δε με όσα έθεσα εξ αρχής ως αντικείμενο του
λόγου μου, αφού κάνω μια σύντομη αναφορά, θα παραχωρή-
σω τη θέση μου σ' όποιον επιθυμεί να παράσχει επί πλέον
συμβουλές γι' αυτά.

78 Εμείς δηλαδή αν διοικούμε την πόλη έτσι όπως τη διοι-
κούμε τώρα, δεν υπάρχει περίπτωση να μην σκεφτόμαστε,
να μην πολεμάμε, να μην ζούμε και να μην πράττουμε και
παθαίνουμε σχεδόν όλα όσα και τώρα και στο παρελθόν
πράτταμε και παθαίναμε. Εάν όμως αλλάξουμε το πολίτευ-
μα, είναι φανερό ότι όπως εξελίσσονταν τα πράγματα για
τους προγόνους μας, έτσι κατ' αναλογίαν θα εξελίσσονται
και για μας. Διότι είναι αναγκαίο από ίδια πολιτεύματα να
79 πηγάζουν όμοιες ή παρόμοιες πάντα πράξεις. Πρέπει λοι-
πόν, αντιπαραβάλλοντας τις πιο σπουδαίες απ' αυτές, να
σκεφθούμε ποιες πρέπει να διαλέξουμε. Και κατά πρώτον,
ας εξετάσουμε τους Έλληνες και τους βαρβάρους, πώς α-
ντιμετώπιζαν εκείνο το πολίτευμα, και πώς μας αντιμετω-
πίζουν τώρα. Γιατί δεν συμβάλλουν λίγο στην ευτυχία μας
αυτοί οι δύο, όταν μας αντιμετωπίζουν κατά τον προσήκο-

Ανακεφαλαίωση των θετικών στοιχείων του πατρογονικού πολιτεύματος και των αρνητικών της τωρινής δημοκρατίας

80 Οἱ μὲν τοίνυν Ἕλληνες οὕτως ἐπίστευον τοῖς κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον πολιτευομένοις ὥστε τοὺς πλείστους αὐτῶν ἑκόντας ἐγχειρίσαι τῇ πόλει σφᾶς αὐτούς· οἱ δὲ βάρβαροι τοσοῦτον ἀπεῖχον τοῦ πολυπραγμονεῖν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων ὥστ᾽ οὔτε μακροῖς πλοίοις ἐπὶ τάδε Φασήλιδος ἔπλεον οὔτε στρατοπέδοις ἐντός Ἅλυος ποταμοῦ κατέβαι-
81 νον, ἀλλὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἦγον. Νῦν δ᾽ εἰς τοῦτο τὰ πράγματα περιέστηκεν, ὥσθ᾽ οἱ μὲν μισοῦσι τὴν πόλιν, οἱ δὲ καταφρονοῦσιν ἡμῶν. Καὶ περὶ μὲν τοῦ μίσους τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ἀκηκόατε τῶν στρατηγῶν· ὡς δὲ βασιλεὺς ἔχει πρὸς ἡμᾶς, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἔπεμψεν, ἐδήλωσεν.

82 Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ὑπὸ μὲν ἐκείνης τῆς εὐταξίας οὕτως ἐπαιδεύθησαν οἱ πολῖται πρὸς ἀρετήν, ὥστε σφᾶς μὲν αὐτοὺς μὴ λυπεῖν, τοὺς δ᾽ εἰς τὴν χώραν ἐμβάλλοντας ἅπαντας μαχόμενοι νικᾶν. Ἡμεῖς δὲ τοὐναντίον· ἀλλήλοις μὲν γὰρ κακὰ παρέχοντες οὐδεμίαν ἡμέραν διαλείπομεν, τῶν δὲ περὶ τὸν πόλεμον οὕτω κατημελήκαμεν, ὥστ᾽ οὐδ᾽ εἰς τὰς ἐξετάσεις ἰέναι τολμῶμεν ἢν μὴ λαμβάνωμεν ἀργύριον.
83 Τὸ δὲ μέγιστον· τότε μὲν οὐδεὶς ἦν τῶν πολιτῶν ἐνδεὴς τῶν ἀναγκαίων, οὐδὲ προσαιτῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας τὴν πόλιν κατῄσχυνεν, νῦν δὲ πλείους εἰσὶν οἱ σπανίζοντες τῶν ἐχόντων· οἷς ἄξιόν ἐστιν πολλὴν συγγνώμην ἔχειν, εἰ μηδὲν τῶν κοινῶν φροντίζουσιν, ἀλλὰ τοῦτο σκοποῦσιν ὁπόθεν τὴν ἀεὶ παροῦσαν ἡμέραν διάξουσιν.

84 Ἐγὼ μὲν οὖν ἡγούμενος, ἢν μιμησώμεθα τοὺς προγόνους, καὶ τῶν κακῶν ἡμᾶς τούτων ἀπαλλαγήσεσθαι καὶ σωτῆρας οὐ μόνον τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἁπάντων γενήσεσθαι, τήν τε πρόσοδον ἐποιησάμην καὶ τοὺς λόγους εἴρηκα τούτους· ὑμεῖς δὲ πάντα λογισάμενοι ταῦτα χειροτονεῖθ᾽ ὅ τι ἂν ὑμῖν δοκῇ μάλιστα συμφέρειν τῇ πόλει.

80 ντα τρόπο. Οι μεν Έλληνες λοιπόν είχαν τόση εμπιστοσύνη στους επικεφαλής της πόλεως κατ' εκείνη την εποχή, ώστε οι περισσότεροι απ' αυτούς με τη θέλησή τους εμπιστεύθηκαν τις τύχες τους στην πόλη, οι δε βάρβαροι τόσο πολύ απείχαν από του να αναμειγνύονται στις υποθέσεις των Ελλήνων, ώστε ούτε με πολεμικά πλοία έπλεαν δυτικά της Φασήλιδος, ούτε περνούσαν με στρατεύματα το όριο του
81 Άλυος ποταμού,[43] αλλά παρέμεναν ήσυχοι. Τώρα όμως έχουν φτάσει σε τέτοιο σημείο τα πράγματα, ώστε οι μεν Έλληνες μισούν την πόλη μας, οι δε βάρβαροι μας καταφρονούν. Και όσον αφορά στο μίσος των Ελλήνων, ακούσατε τα σχετικά από τους ίδιους τους στρατηγούς,[44] για δε τη στάση του βασιλέως των Περσών απέναντί μας, η επιστολή που μας έστειλε μας την έδειξε.[45]

82 Επί πλέον, εκτός απ' αυτά, οι πολίτες διαπαιδαγωγήθηκαν, υπό το καθεστώς εκείνης της χρηστής διοίκησης, να είναι τόσο ενάρετοι, ώστε να μην στενοχωρεί ο ένας τον άλλον, και να νικούν μαχόμενοι εναντίον κάθε εισβολέα. Ενώ εμείς, το αντίθετο: γιατί δεν σταματάμε ούτε μια μέρα να βλάπτουμε ο ένας τον άλλο, ενώ έχουμε παραμελήσει τα σχετικά με τον πόλεμο σε τέτοιο βαθμό,[46] ώστε ούτε στις στρατιωτικές επιθεωρήσεις αποφασίζουμε να πάμε, αν δεν
83 μας πληρώσουν. Και το σπουδαιότερο: τότε κανείς απ' τους πολίτες δεν στερούνταν τα αναγκαία ούτε ντρόπιαζε την πόλη ζητώντας ελεημοσύνη από τους περαστικούς, ενώ τώρα οι φτωχοί είναι περισσότεροι απ' τους πλούσιους·[47] αυτοί αξίζουν όλη μας τη συμπάθεια αν δεν φροντίζουν καθόλου για τα κοινά αλλά ασχολούνται συνεχώς με το πώς θα εξασφαλίσουν τον επιούσιο.

84 Εγώ λοιπόν, επειδή νομίζω ότι, αν μιμηθούμε τους προγόνους, και από τις συμφορές αυτές θα απαλλαγούμε, και θα γίνουμε σωτήρες όχι μόνο της πόλης μας αλλά και όλων των Ελλήνων,[48] παρουσιάστηκα ενώπιόν σας και μίλησα έτσι· κι εσείς, αφού συλλογισθείτε όλ' αυτά, ψηφίστε ό,τι σας φαίνεται ότι συμφέρει περισσότερο την πόλη.

Ασκήσεις

1) Με ποια επιχειρήματα αντικρούει ο Ισοκράτης, στις παραγράφους 58-62, την υποθετική κατηγορία ότι είναι ολιγαρχικός;
2) Αντιπαρατάξτε σε δυο στήλες τα βασικά στοιχεία που διαφοροποιούν τους δημοκρατικούς από τους Τριάκοντα τυράννους.
3) Πώς εκφράζεται, στις παραγράφους 73-77, το αριστοκρατικό ιδανικό του Ισοκράτους;

Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στον Άρειο Πάγο (έργο Λουδοβίκου Θειρσίου, 1867)

Ερμηνευτικά σχόλια

1 *«ἐπρωτεύσαμεν τῶν Ἑλλήνων»* το 480 π.Χ., οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν την πόλη τους στο έλεος των Περσών οι οποίοι την κατέστρεψαν. Μετά τη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές, που σήμαναν τη ματαίωση των κατακτητικών σχεδίων των Περσών, η Αθήνα τέθηκε επικεφαλής της συμμαχίας της Δήλου.

2 *«παρὰ μικρὸν ἤλθομεν ἐξανδραποδισθῆναι»* το 404 π.Χ. τελειώνει ο Πελοποννησιακός πόλεμος και η Αθήνα βρίσκεται στο έλεος της Σπάρτης και των συμμάχων της. Παρ' όλο που οι Κορίνθιοι, οι Θηβαίοι κ.ά. πρότειναν την ολοσχερή καταστροφή των Αθηνών, οι Λακεδαιμόνιοι, προς τιμήν τους, αρνήθηκαν «πόλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδιεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην [...] τῇ Ἑλλάδι» (: να εξανδραποδίσουν ελληνική πόλη που πρόσφερε τόσο μεγάλη υπηρεσία στην Ελλάδα).

3 *«Λακεδαιμόνιοι [...] εἰς τοὺς αὐτοὺς κινδύνους κατέστησαν»* μετά την ήττα της από τους Θηβαίους στα Λεύκτρα (371 π.Χ.), η Σπάρτη αντιμετώπισε με τη σειρά της το φάσμα της καταστροφής της, και σώθηκε χάρις στην παρέμβαση των Αθηνών.

4 *«τοῦ μίσους τοῦ τῶν Ἑλλήνων»* κατά τη διάρκεια του «Συμμαχικού πολέμου».

5 *«τῆς ἔχθρας τῆς πρὸς βασιλέα»* λόγω του ότι ο Αθηναίος στρατηγός Χάρης είχε βοηθήσει τον Αρτάβαζο στη διαμάχη του με τον Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη.

6 *«τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ Θράκης»* εννοεί τις πόλεις της χερσονήσου της Χαλκιδικής Αμφίπολη, Ποτείδαια, Πύδνα, Όλυνθο, οι οποίες είχαν περιέλθει στην εξουσία του Φιλίππου από το 358 π.Χ.

7 *«χίλια τάλαντα μάτην εἰς τοὺς ξένους ἀνηλωκότες»* ενδεικτική της παρακμής των Αθηνών αυτή την περίοδο, είναι η ευρεία χρησιμοποίηση μισθοφόρων εναντίον των Χίων, των Ροδίων και των Βυζαντίων.

8 *«τοὺς μὲν Θηβαίων φίλους σώζειν»* αναφέρεται πιθανόν στους Μεσσηνίους που είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από τους Σπαρτιάτες με τη βοήθεια των Θηβαίων. Ο Δημοσθένης, στον λόγο του *Περὶ Μεγαλοπολιτῶν*, μέμφεται τους Αθηναίους για τη βοήθεια που προσέφεραν στους Μεσσηνίους στη σύγκρουσή τους με τη Σπάρτη. || Κατ' άλλους, εδώ υπονοούνται οι Χίοι, Ρόδιοι και Βυζάντιοι, οι οποίοι είχαν φιλικές σχέσεις με τους Θηβαίους ήδη από το 364 π. Χ., οπότε, η αναγνώριση της αυτονομίας τους από τους Αθηναίους, μετά το τέλος του Συμμαχικού πολέμου, λειτουργούσε ως ενίσχυση των «φί-

λων των Θηβαίων».

9	*«εὐαγγέλια μὲν δὶς ἤδη τεθύκαμεν»*	είναι γνωστή μία περίπτωση, αυτή του εορτασμού της νίκης που κατήγαγε ο Χάρης εναντίον των Περσών, στα πλαίσια της συμμαχίας των Αθηναίων με τον Αρτάβαζο. Ο πομπώδης τρόπος με τον οποίο αναγγέλθηκε αυτή η νίκη («αδελφή του Μαραθώνα» χαρακτηριζόταν από τον Χάρητα), δίνει το μέτρο της υπερβολής για την οποία κάνει λόγο και ο Ισοκράτης.
10	*«μετὰ τὴν Κόνωνος ναυμαχίαν»*	πρόκειται για την ήττα του σπαρτιατικού στόλου από τον Κόνωνα, στην Κνίδο (394 π.Χ.).
11	*«μετὰ τὴν Τιμοθέου στρατηγίαν»*	ο Τιμόθεος, γιος του Κόνωνος και μαθητής του Ισοκράτους (του οποίου το εγκώμιο πλέκει ο ρήτορας στον *Περὶ Ἀντιδόσεως* λόγο του), έδωσε με τις στρατιωτικές του επιτυχίες μια πρόσκαιρη αίγλη στη Β' Αθηναϊκή συμμαχία. Αργότερα, κατηγορήθηκε από τον Χάρητα για προδοσία και καταδικάσθηκε σε πρόστιμο 100 ταλάντων. Επειδή αδυνατούσε να πληρώσει το ποσό, αυτοεξορίσθηκε στη Χαλκίδα όπου και πέθανε.
12	*«ἐπὶ μὲν τῶν ἐργαστηρίων καθίζοντες»*	Αναφέρεται στα καταστήματα, κυρίως κουρεία, που ήταν εγκατεστημένα στην αγορά.
13	*Σόλων*	το 595 π.Χ., ο Σόλων, με τη μετριοπαθή, συμβιβαστική των αντιμαχομένων συμφερόντων νομοθεσία του, έθεσε τις βάσεις της αθηναϊκής δημοκρατίας.
14	*Κλεισθένης*	μετά την έξωση των Πεισιστρατιδών, ο Κλεισθένης αποκατέστησε το δημοκρατικό πολίτευμα, μεταρρυθμίζοντας επί το δημοκρατικότερο τη νομοθεσία του Σόλωνος (510 π.Χ.).
15	*«παρ' ἑκόντων τῶν Ἑλλήνων τὴν ἡγεμονίαν ἔλαβον»*	μετά το τέλος των Μηδικών πολέμων, η ηγεμονία του αγώνα κατά των Περσών περιήλθε, λόγω αδυναμίας της Σπάρτης και αυθαιρεσιών του βασιλιά της Παυσανία, στα χέρια των Αθηναίων (478 π.Χ.).
16	*«τὴν μὲν τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσαν τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηροὺς ἀπεδοκίμαζον ὡς οὐ δικαίαν οὖσαν»*	στο σημείο αυτό ο Ισοκράτης κάνει μια ορθή και καίρια διάκριση μεταξύ ισοπεδωτικής και αξιοκρατικής ισότητος που στις συνθήκες της σύγχρονης κοινωνίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία και επικαιρότητα. Εν τούτοις, σ' ό,τι αφορά στην εξιδανικευμένη από τον ρήτορα παλαιά πολιτεία, η προσωπική αξία και αρετή δεν αποτελούσε το αποκλειστικό κριτήριο ανάδειξης των αρχόντων , αλλά υπεισέρχονταν και άλλα κριτήρια, πέραν των αυστηρά αξιοκρατικών (καταγωγής, περιουσίας, κ.τ.τ., πρβλ. και όσα λέγονται από τον ίδιο τον Ισοκράτη στις παραγράφους 44 - 45).

17 *«οὐκ ἐξ ἁπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες»*

η διαδικασία της κλήρωσης ήταν πολύ παλαιά και πρέπει να έχει θρησκευτική καταγωγή (στην ουσία νοείται ως θεϊκή παρέμβαση στην υπόδειξη των αρχόντων). Άλλωστε και στην εποχή του Σόλωνα οι άρχοντες επιλέγονται με κλήρωση, αλλά από έναν κατάλογο «προκρίτων» που έχουν επιλεγεί από τις φυλές βάσει περιουσιακών κριτηρίων (έπρεπε να ανήκουν στους πεντακοσιομέδιμνους). Αλλά και αργότερα, όταν επεκτείνεται το σύστημα της κλήρωσης, η ανάδειξη σε πολλά αξιώματα που απαιτούσαν επαγγελματική επάρκεια ή περιουσιακές εγγυήσεις γίνεται με ανάταση των χειρών, τ.έ. με χειροτονία. Η περιγραφή επομένως του Ισοκράτους είναι απλουστευτική και δεν ανταποκρίνεται πλήρως προς την πραγματικότητα ούτε της παλαιάς, ούτε της νεότερης πολιτείας.

18 *«ἐκ τῶν δημοσίων τὰ σφέτερ' αὐτῶν διοικεῖν»*

μετά τα Μηδικά και την ανάληψη της ηγεμονίας από τους Αθηναίους, περισσότεροι από είκοσι χιλιάδες πολίτες τρέφονταν από τα δημόσια έσοδα (πρβλ. Ἀριστοτέλους *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 24.3: «ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους ἢ δισμυρίους ἄνδρας τρέφεσθαι»).

19 *«τοὺς δὲ σχολὴν ἄγειν δυναμένους καὶ βίον ἱκανὸν κεκτημένους»*

η εκλογή των αρχόντων γινόταν επί Σόλωνος από τον λαό, αλλά οι εκλεγόμενοι προέρχονταν απ' την τάξη των πλουσίων (πρβλ. Ἀριστοτέλους *Πολιτικά* 1274 a).

20 *«οὐδ' ὁπότε μὲν δόξειεν αὐτοῖς, τριακοσίους βοῦς ἔπεμπον»*

πιθανόν υπαινιγμός για τον πολυτελή εορτασμό της νίκης του στρατηγού Χάρητος επί των Περσών, που έγινε βέβαια με χρήματα του Αρτάβαζου.

21 *«τὰς μὲν ἐπιθέτους ἑορτάς, αἷς ἑστίασίς τις προσείη»*

επίθετοι εορταί ήσαν οι ξενόφερτες θρησκευτικές τελετές και λατρείες που εκτόπιζαν τις πατροπαράδοτες εορτές, καί λόγω του καινοφανούς, εντυπωσιακού τους χαρακτήρα, αλλά και λόγω του ότι έδιναν την ευκαιρία μιας γενικής ευωχίας με χρήματα του δημοσίου. Κάτι αντίστοιχο παρατηρείται σήμερα με τα «βραζιλιάνικου τύπου» καρναβάλια.

22 *«ἀπὸ μισθωμάτων»*

ο Ισοκράτης εννοεί μάλλον εδώ την «κατ' αποκοπήν» (: πληρωμή για το σύνολο και όχι μέρος της εργασίας) ανάληψη μιας εορτής και θυσίας από τον τελευταίο πλειοδότη. Θέλει δηλ. να πει ότι όταν οι πρόσοδοι δεν επαρκούσαν για την τέλεση μιας πατροπαράδοτης εορτής, επειδή είχαν καταναλωθεί στις «επιθέτους», ανέθεταν στον εργολάβο που έκανε την οικονομικότερη προσφορά, την κατ' αποκοπήν εκτέλεση του έργου (με όσες, προφανώς, αναγκαστικές ασυνέπειες κάτι τέτοιο - ακόμα και στις μέρες μας - συνεπάγεται). Πρβλ. και Δημοσθένη, *Περί*

τοῦ στεφάνου τῆς τριηραρχίας, 7: «Σκεψάμενοι γὰρ τὸν ἐξ ἐλαχίστου τριηραρχεῖν βουλόμενον μεμισθώκασι τὴν λειτουργίαν».

23 ***«καταλύσαντες τὴν τῆς βουλῆς δύναμιν»*** οι «καταλύσαντες τὴν τῆς βουλῆς δύναμιν» είναι ο Εφιάλτης και οι διάδοχοί του. Ο Αριστοτέλης (*Ἀθηναίων Πολιτεία*, 26) παρατηρεί ότι μετά την κατάλυση της δύναμης του Αρείου πάγου παρουσιάσθηκε μια ολοένα και μεγαλύτερη χαλάρωση του πολιτεύματος λόγω της δράσης των εμπαθών δημαγωγών («συνέβαινεν ἀνίεσθαι μᾶλλον τὴν πολιτείαν διὰ τοὺς προθύμως δημαγωγοῦντας.»).

24 ***«οὐδ' ἐγκλημάτων»*** η λέξη «ἔγκλημα» σημαίνει στους αρχαίους την κατηγορία για ένα αδίκημα, κι όχι το ίδιο το αδίκημα, όπως σήμερα. Ο ρήτορας αναφέρεται στη δράση των «συκοφαντών», οι οποίοι απηύθυναν κατηγορίες κατά - πλουσίων κατά κανόνα - Αθηναίων, για να τους αποσπάσουν χρήματα.

25 ***«οὐδ' εἰσφορῶν»*** πρόκειται για ειδική φορολογία που κάλυπτε τις ανάγκες διεξαγωγής του πολέμου και που επιβάρυνε τους πλουσιότερους των πολιτών. Οι πολίτες αυτοί (1.200 τον αριθμό) ήσαν διηρημένοι σε 20 «συμμορίες» (εκ του σὺν + μέρος, μόριον, επομένως συμμορία σήμαινε: συμμετοχή, συντροφιά), καθεμιά από τις οποίες είχε 60 μέλη. Σ' αυτές επιβαλλόταν κατά σειράν η πληρωμή των εκτάκτων πολεμικών δαπανών.

26 ***«ἐκ τῶν περὶ τὰς χορηγίας φιλονικιῶν»*** η χορηγία, μια από τις λειτουργίες που η πόλη των Αθηνών ανέθετε στους πλουσιότερους πολίτες της, ήταν η πληρωμή της δαπάνης που απαιτούνταν για την προετοιμασία και τη διδασκαλία των χορών των δραματικών παραστάσεων ή των θρησκευτικών εορτών. Το κόστος μιας τέτοιας λειτουργίας μπορούσε, σε ορισμένες περιπτώσεις, να φθάσει το ποσόν των 5.000 δραχμών. Ο Ισοκράτης μέμφεται το ματαιόδοξο ανταγωνιστικό πνεύμα και τη μανία πολυτελούς επίδειξης που είχε καταλάβει τους πλούσιους πολίτες.

27 ***«πρὸ τῶν δικαστηρίων κληρουμένους»*** το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας αποτελούνταν από 6.000 συνολικά πολίτες και διαιρούνταν σε 10 τμήματα (500 για το κάθε τμήμα και 1.000 αναπληρωματικοί). Η δικαστική αποζημίωση ήταν τρεις οβολοί, ένα ασήμαντο ποσό που μόλις επαρκούσε για την ημερήσια διατροφή του δικαστή. Γι' αυτό άλλωστε οι αγρότες ή οι ευκατάστατοι πολίτες δεν συμμετείχαν στην κλήρωση που γινόταν κάθε πρωί για τον ορισμό των δικαστών, οπότε αντικαθιστώνταν από τους άπορους ως επί το πλείστον πολίτες, που συνωστίζονταν κάθε μέρα μπροστά στα δικαστή-

ρια, στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν το ανεκτίμητο γι' αυτούς «τριώβολον».

28 *«τῶν δὲ Ἑλλήνων τοὺς ἐλαύνειν τὰς ναῦς βουλομένους...»* ήδη απ' την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου τα πληρώματα των πλοίων αποτελούνταν από μη Αθηναίους μισθοφόρους, τους «ἀργοτάτους» και «πονηροτάτους τῶν Ἑλλήνων», κατά την άποψη του Ισοκράτους (βλ. *Περὶ εἰρήνης*, 79).

29 *«μισόδημος εἶναι δόξω καὶ τὴν πόλιν ζητεῖν εἰς ὀλιγαρχίαν ἐμβαλεῖν»* η πρακτική τού να κατηγορούνται οι πολιτικοί αντίπαλοι των δημαγωγών ως μισόδημοι που επιζητούσαν την επιβολή της ολιγαρχίας, ήταν συνήθης (πρβλ. και *Περὶ ἀντιδόσεως*, 318: «οὐ τοὺς μὲν ἐνδοξοτάτους τῶν πολιτῶν καὶ μάλιστα δυναμένους ποιῆσαί τι τὴν πόλιν ἀγαθόν, ὀλιγαρχίαν ὀνειδίζοντες καὶ λακωνισμόν, οὐ πρότερον ἐπαύσαντο πρὶν ἠνάγκασαν ὁμοίους γενέσθαι ταῖς αἰτίαις ταῖς λεγομέναις περὶ αὐτῶν;»). Εν τούτοις, ο Ισοκράτης, με τη δεδηλωμένη του συμπάθεια για το πολίτευμα των Λακεδαιμονίων και την αριστοκρατικής καταγωγής βουλή του Αρείου πάγου, έχει πολύ περισσότερους λόγους να φοβάται ότι θα εκτοξευθούν εναντίον του τέτοιες κατηγορίες.

30 *«ἑλέσθαι συνέδρους ἢ συγγραφέας»* αναφορά στους «δέκα ἄνδρας ξυγγραφέας» που εξελέγησαν από τον δήμο, κατά πρόταση του Πεισάνδρου, με αποστολή «να παρουσιάσουν σε καθορισμένη μέρα ενώπιον του δήμου έγγραφη πρόταση για το πώς θα διοικείται άριστα η πόλη» (Θουκυδίδου *Ἱστοριῶν* Η 67). Με τη διαδικασία αυτή καταλύθηκε η δημοκρατία και επιβλήθηκε η ολιγαρχία της «Βουλής των Τετρακοσίων» (411 π.Χ.).

31 *«ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν νομοθετηθεῖσαν καὶ κατασταθεῖσαν»* εννοεί τον Σόλωνα και τον Κλεισθένη.

32 *«καὶ Λακεδαιμονίους... ὅτι μάλιστα δημοκρατούμενοι τυγχάνουσιν»* παράδοξη, εκ πρώτης όψεως, άποψη, αν σκεφθεί κανείς ότι στη Σπάρτη όλη η εξουσία ήταν στα χέρια των πέντε Εφόρων και των εικοσιοχτώ γερόντων της Γερουσίας. Αλλά και σ' άλλες περιπτώσεις ο Ισοκράτης εκφράζεται με συμπάθεια για το ολιγαρχικό πολίτευμα της Σπάρτης, μετονομάζοντάς το - για ευνοήτους λόγους - σε δημοκρατία.

33 *«τὴν ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταστᾶσαν»* η ολιγαρχία των Τριάκοντα τυράννων εγκαθιδρύθηκε στην Αθήνα το 404 π.Χ., στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, με τη βοήθεια των Λακεδαιμονίων.

34 *«Ἐπειδὴ γὰρ τὰς ναῦς τὰς περὶ Ἑλλήσποντον* η πανωλεθρία που υπέστησαν οι Αθηναίοι στους Αιγός ποταμούς από τον Λύσανδρο, το 405 π.Χ., απετέλεσε την τελευταία πρά-

	ἀπωλέσαμεν...»	ξη στο δράμα του Πελοποννησιακού πολέμου.
35	*«καὶ τὰ τείχη καθαιροῦντας»*	οι Λακεδαιμόνιοι απαίτησαν - και πέτυχαν - να γκρεμισθούν τα μακρά τείχη που συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά (πρβλ. Ξενοφῶντος *Ἑλληνικά*, Β. 2. 23: «...καὶ τὰ τείχη κατέσκαπτον ὑπ' αὐλητρίδων πολλῇ προθυμίᾳ, νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας»).
36	*«τοὺς πολεμίους τὴν ἡμετέραν (ἀκρόπολιν) ἔχοντας..»*	κατόπιν αιτήματος των Τριάκοντα, ο Λύσανδρος απέστειλε στην Αθήνα σπαρτιατική φρουρά η οποία εγκαταστάθηκε στην Ακρόπολη.
37	*«οἱ φεύγοντες κατελθόντες πολεμεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐτόλμησαν»*	ο Θρασύβουλος, με εβδομήντα αρχικά και χίλιους αργότερα δημοκρατικούς, ήλθε από τη Φυλή στον Πειραιά, νίκησε σε μάχη τους Τριάκοντα και αποκατέστησε τη δημοκρατία (403 π.Χ.).
38	*«τοὺς δὲ νεωσοίκους ἐπὶ καθαιρέσει τριῶν ταλάντων ἀποδομένους».*	για την καταστροφή των νεωσοίκων (:«ἅπερ ἡ νῦν συνήθεια οὐκ ἂν ἀπεικότως καλέσειε "καραβοστάσια"» παρατηρεί ο Κοραής) γίνεται αναφορά και στον *Κατὰ Ἐρατοσθένους* λόγο του Λυσία.
39	*«ἔδοξε τῷ δήμῳ κοινὴν ποιήσασθαι τὴν ἀπόδοσιν»*	στη συμφιλιωτική πολιτική των δημοκρατικών μετά την κατάλυση των Τριάκοντα, αναφέρεται επαινετικά και ο Αριστοτέλης (*Ἀθηναίων Πολιτεία* 40. 3): «ἀλλὰ δοκοῦσιν κάλλιστα δὴ καὶ πολιτικώτατα ἁπάντων καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ χρήσασθαι ταῖς προγεγενημέναις συμφοραῖς· οὐ γὰρ μόνον τὰς περὶ τῶν προτέρων αἰτίας ἐξήλειψαν, ἀλλὰ καὶ τὰ χρήματα Λακεδαιμονίοις, ἃ οἱ τριάκοντα πρὸς τὸν πόλεμον ἔλαβον, ἀπέδοσαν κοινῇ...».
40	*«ὥστε Λακεδαιμονίους [...] ἐλθεῖν ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἱκετεύσοντας»*	αναφέρεται στη δεινή θέση στην οποία είχαν περιέλθει οι Λακεδαιμόνιοι μετά την ήττα τους στα Λεύκτρα (371 π.Χ.).
41	*«εἰ κακοδαιμονησάντων καὶ μανέντων ἀνθρώπων νομιμώτεροι γεγόναμεν»*	η σύγκριση γίνεται προς τους Τριάκοντα.
42	*«τὴν δ' ἡμετέραν χώραν ἄνδρας φέρειν καὶ τρέφειν δυναμένην [...] εὐφυεστάτους»*	εδώ προβάλλεται περισσότερο η ιδέα της «φύσεως» και της «εὐ - φυΐας»· έχουμε επομένως μια αλλαγή τόνου, εν συγκρίσει προς τη διάσημη ρήση την αναφερόμενη στους «τῆς ἡμετέρας παιδείας μετέχοντας» (πρβλ. και παρακάτω: «... νικήσαντες τοὺς βαρβάρους ἀριστείων ἠξιώθησαν· ὧν οὐδὲν ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν»/ «τοιαύτης γὰρ ἡμῖν τῆς φύσεως ὑπαρχούσης, οὐ διεφυλάξαμεν αὐτὴν...»).
43	*«ὥστε οὔτε μακροῖς πλοίοις ἐπὶ τάδε Φασήλιδος ἔπλεον οὔτε στρατοπέδοις*	αναφέρεται στην Κιμώνειο ειρήνη (ή ειρήνη του Καλλίου) για την οποία υπήρχε ο θρύλος ότι συνομολογήθηκε μεταξύ Αθηναίων και Περσών (448 π.Χ.). Αναφορά στους όρους της (που δεν

	ἐντὸς Ἅλυος ποταμοῦ κατέβαινον...»	συμπίπτουν με αυτούς που παραθέτει ο Ισοκράτης) υπάρχει στον λόγο *Περὶ παραπρεσβείας* (273.4) του Δημοσθένους: «ἵππου μὲν δρόμον ἡμέρας πεζῇ μὴ καταβαίνειν ἐπὶ τὴν θάλατταν βασιλέα, ἐντὸς δὲ Χελιδονίων καὶ Κυανέων πλοίῳ μακρῷ μὴ πλεῖν...». Ο Jebb (*Attic orators*, τ. 2, σ. 210) παραθέτει τη γνώμη του Grote: «... ακόμα και ο "δρόμος μιας ημέρας με άλογο" απέχει πιθανόν από την αλήθεια. Αλλά η δήλωση του Ισοκράτους - αν όντως είχε κατά νουν πού βρίσκεται ο Άλυς - συνιστά μια παράδοξη υπερβολή».
44	*«αὐτῶν ἀκηκόατε τῶν στρατηγῶν»*	ο ρήτορας μιλά - ή μάλλον γράφει - σαν να απευθύνεται σε πραγματική Εκκλησία του Δήμου η οποία έχει ακούσει τις αναφορές των στρατηγών.
45	*«ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἔπεμψεν ἐδήλωσεν»*	ο Αισχίνης (*Κατὰ Κτησιφῶντος*, 237) κάνει λόγο για επιστολή του βασιλέως της Περσίας «ὑβριστικὴν καὶ βάρβαρον», η οποία είχε σταλεί λίγο πριν την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία. Μπορούμε επομένως να φαντασθούμε το ύφος της επιστολής στην οποία αναφέρεται ο Ισοκράτης.
46	*«τῶν δὲ περὶ τὸν πόλεμον οὕτω κατημελήκαμεν...»*	δεν είναι λίγες οι φορές που η κριτική του Ισοκράτη ταυτίζεται με αυτήν του Δημοσθένη.
47	*«νῦν δὲ πλείους εἰσὶν οἱ σπανίζοντες τῶν ἐχόντων»*	ο G. Glotz (*Ἡ ἑλληνικὴ πόλις*, σ. 320), παρατηρεί: «Τὸ ποσοστὸ αὐτῶν ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε μεγαλώνει μὲ τρομακτικὸ ρυθμό. Τὸ 431 ἦταν 19 μὲ 20.000, σὲ σύνολο πάνω ἀπὸ 42.000 πολίτες (περίπου 45%)· γύρω στὸ 355 εἶναι κιόλας οἱ περισσότεροι· πενήντα χρόνια ἀργότερα εἶναι 12.000 σὲ σύνολο πολιτῶν 21.000 (57%).
48	*«καὶ σωτῆρας οὐ μόνον τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἁπάντων γενήσεσθαι»*	στην κατακλείδα του λόγου, κάνει και πάλι την εμφάνισή του το πανελλήνιο ιδεώδες του Ισοκράτους, στο οποίο αφιέρωσε τη ζωή και το έργο του.

Γενική θεώρηση του λόγου

1. Ο Niebuhr (Vorlesungen über alte Geschichte, V, 300), παρατηρεί για τον *Αρεοπαγιτικό*: «Ο *Αρεοπαγιτικός* είναι ένα ολότελα αφελές έργο· δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια θρηνωδία του τύπου: αχ, να ξαναρχόταν πίσω η παλιά χρυσή εποχή! Όμως δεν υπάρχει η παραμικρή πρόταση για το πώς θα μπορούσε αυτή η παλιά χρυσή εποχή να ξανάρθει». Συμφωνείτε με την άποψη αυτή ή όχι; Σε κάθε περίπτωση δικαιολογήστε τις απόψεις σας.
2. Η χρονολόγηση του *Αρεοπαγιτικού* βασίζεται σε ορισμένες αναφορές του ίδιου του λόγου που αξιοποιούνται από την έρευνα. Ποια απ' τα στοιχεία που κάνουν την εμφάνισή τους στις παραγράφους 8-10 θα θεωρούσατε ότι μπορούν να αξιοποιηθούν για τη χρονολόγηση του λόγου;
3. Έχει λεχθεί ότι αν θερμάνεις ένα αυγό υπάρχει περίπτωση να προκύψει ένα κλωσσόπουλο, ενώ αν θερμάνεις μια πέτρα δεν πρόκειται να προκύψει τίποτε. Πώς βλέπετε η αντίληψη αυτή - η οποία προσανατολίζει στο εσωτερικό των φαινομένων - να βρίσκει εφαρμογή στον *Αρεοπαγιτικό* του Ισοκράτους;
4. Ο ρήτορας ασκεί κριτική σε πολλά σημεία του λόγου του στη σύγχρονή του δημοκρατία. Ποια στοιχεία αυτής της κριτικής σάς φαίνονται βάσιμα;
5. Μια λαϊκή παροιμία συμβουλεύει:

   «Αλί που τον-ε δέρνουν εκατό
   και δεν τον δέρνει ο νους του».

   Με ποια απ' τις αντιλήψεις του Ισοκράτους βρίσκετε να συμπίπτει το νόημα της παροιμίας;
6. Σε ποια σημεία του λόγου του Ισοκράτους θα μπορούσατε να διακρίνετε υπερβολές ή ακόμα και διαστρεβλώσεις της πραγματικότητας;
7. Μια παρατήρηση που θα μπορούσε να γίνει στα λεγόμενα του Ισοκράτους είναι ότι περιορίζεται στην κριτική των ηθών, του τρόπου διαπαιδαγώγησης (τ. έ. του «εποικοδομήματος») και δεν κάνει προτάσεις για αλλαγές στη «βάση» (τ.έ. οικονομικού - κοινωνικού χαρακτήρα). Πώς θα αντιμετωπίζατε μια τέτοια κριτική;
8. Ο Ισοκράτης αποδίδει όλες τις παλαιότερες επιτυχίες και γενικά την ακμή της αθηναϊκής κοινωνίας στην «πάτριον πολιτείαν». Θα συμφωνούσατε με μια τέτοια οπτική;
9. Υπάρχει κάποια ομοιότητα στη συμπεριφορά των Αθηναίων πολιτῶν, συγχρόνων του Ισοκράτους, με αυτήν των σημερινών Ελλήνων πολιτών, κι αν ναι, σε ποιους τομείς εντοπίζεται;
10. Το 458 π.Χ., τέσσερα χρόνια μετά την κατάλυση των εξουσιών του Αρείου πάγου από τον Εφιάλτη (462 π.Χ.), ο Αισχύλος πλέκει στις *Εὐμενίδες* (στ. 681 κ.ε.), διά στόματος Αθηνάς, το εγκώμιο του πανσέπτου βουλευτηρίου, ασκώντας έμμεσα κριτική στις αποφάσεις των δημοκρατικών:

   «.....ἐν δὲ τῷ σέβας
   ἀστῶν φόβος τε ξυγγενὴς τὸ μὴ ἀδικεῖν

σχήσει τό τ᾽ ἦμαρ καὶ κατ᾽ εὐφρόνην ὁμῶς,
αὐτῶν πολιτῶν μὴ ᾽πικαινούντων νόμους
κακαῖς ἐπιρροαῖσι· βορβόρῳ δ᾽ ὕδωρ
λαμπρὸν μιαίνων οὔποθ᾽ εὑρήσεις ποτόν.
τὸ μήτ᾽ ἄναρχον μήτε δεσποτούμενον
ἀστοῖς περιστέλλουσι βουλεύω σέβειν,
καὶ μὴ τὸ δεινὸν πᾶν πόλεως ἔξω βαλεῖν.
τίς γὰρ δεδοικὼς μηδὲν ἔνδικος βροτῶν;
τοιόνδε τοι ταρβοῦντες ἐνδίκως σέβας
ἔρυμά τε χώρας καὶ πόλεως σωτήριον
ἔχοιτ᾽ ἄν, οἷον οὔτις ἀνθρώπων ἔχει,
οὔτ᾽ ἐν Σκύθῃσιν οὔτε Πέλοπος ἐν τόποις.
κερδῶν ἄθικτον τοῦτο βουλευτήριον,
αἰδοῖον, ὀξύθυμον, εὑδόντων ὕπερ
ἐγρηγορὸς φρούρημα γῆς καθίσταμαι.

(Αἰσχύλου *Εὐμενίδες*, στ. 690 - 706)

Μετάφραση

..... σ᾽ αυτόν τον βράχο ο σεβασμόςτων πολιτών, κι ο συγγενής του ο φόβος θα συγκρατούν από την αδικία μέρα-νύχτα, αν οι ίδιοι οι πολίτες δεν αλλάζουν τους παλιούς νόμους από κακές επιρροές·* αν βρωμίζεις με βούρκο το γάργαρο νερό, ποτέ δεν θα μπορείς να ξεδιψάσεις. Συμβουλεύω τους πολίτες να προφυλάσσουν και να σέβονται ένα πολίτευμα που δεν είναι ούτε αναρχικό, ούτε δεσποτικό, και να μην εξορίσουν εντελώς τον φόβο από την πόλη. Γιατί ποιος άνθρωπος μπορεί να είναι δίκαιος αν δεν φοβάται τίποτα; Αν νιώθετε απέναντι σ᾽ έναν τέτοιον σεβάσμιο θεσμό το δέος που του ταιριάζει, θα ᾽χετε κάστρο για τη χώρα και σωτηρία για την πόλη που κανένας άνθρωπος δεν έχει, ούτε στους Σκύθες, ούτε στην Πελοπόννησο. Αυτό το δικαστήριο, αδιάφθορο, σεβάσμιο, αυστηρό, για χάρη όσων κοιμούνται, εγκαθιδρύω, σαν άγρυπνο φρουρό της χώρας.

Υπάρχουν, κατά τη γνώμη σας, κοινά σημεία μεταξύ της ποιητικής διαμαρτυρίας του Αισχύλου και του ρητορικού εγκωμίου του Ισοκράτους; Να τα επισημάνετε.

---

* Το «κακαῖς ἐπιρροαῖσι» μπορεί –αν η άνω τελεία τεθεί μετά το «νόμους»– να συναφθεί προς το «βορβόρῳ θ᾽ ὕδωρ» (: με βρωμερά λασπόνερα και βούρκο). Μπορεί η αμφισημία να μην είναι τυχαία.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ

431 π.Χ. Έκρηξη του πελοποννησιακού πολέμου.
430 π.Χ. Μετάδοση στην Αθήνα του καταστροφικού λοιμού.
429 π.Χ. Θάνατος του Περικλή.
427 π.Χ. Πτώση των Πλαταιών στα χέρια Σπαρτιατών - Θηβαίων.
425 π.Χ. Γεγονότα Πύλου - Σφακτηρίας· ενίσχυση του Κλέωνα.
424 π.Χ. Κατάληψη της Αμφίπολης από τον Σπαρτιάτη Βρασίδα.
422 π.Χ. Ήττα των Αθηναίων στην Αμφίπολη. Θάνατος Κλέωνα - Βρασίδα.
421 π.Χ. Νικίειος ειρήνη.
415 π.Χ. Εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία.
413 π.Χ. Καταστροφή των Αθηναίων στη Σικελία.
411 π.Χ. Επιβολή της ολιγαρχικής «Βουλής των Τετρακοσίων». - Αντίδραση του στόλου και παλινόρθωση της δημοκρατίας.
410 π.Χ. Καταστροφή του στόλου των Σπαρτιατών στην Κύζικο, από τον επανακάμψαντα Αλκιβιάδη.
407 π.Χ. Καθαίρεση του Αλκιβιάδη μετά τη ναυμαχία στο Νότιο.
406 π.Χ. Νίκη των Αθηναίων στη ναυμαχία των Αργινουσών. Θάνατος του Καλλικρατίδα. Καταδίκη των Αθηναίων στρατηγών.
405 π.Χ. Ήττα των Αθηναίων από τον Λύσανδρο στους Αιγός ποταμούς.
404 π.Χ. Πολιορκία και παράδοση των Αθηνών. Επιβολή των Τριάκοντα τυράννων.
403 π.Χ. Αποκατάσταση της δημοκρατίας από τον Θρασύβουλο.
401 π.Χ. Θάνατος του Κύρου στα Κούναξα - «Κάθοδος των Μυρίων».
396 π.Χ. Εκστρατεία του Αγησιλάου στη Μικρά Ασία.
395 π.Χ. Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος. Ήττα και θάνατος Λυσάνδρου.
394 π.Χ. Νίκη του Αγησιλάου στη μάχη της Κορώνειας. - Καταστροφή του σπαρτιατικού στόλου στην Κνίδο από τον περσικό στόλο, του οποίου ηγούνταν ο Αθηναίος Κόνων.
387 π.Χ. Ανταλκίδειος ειρήνη. Ο «Μέγας Βασιλεύς», με ευθύνη της Σπάρτης, ρυθμιστής των εξελίξεων στην Ελλάδα.
382 π.Χ. Κατάληψη της Ακρόπολης των Θηβών Καδμείας από τον Σπαρτιάτη Φοιβίδα.
379 π.Χ. Εκδίωξη της σπαρτιατικής φρουράς και παλινόρθωση της δημοκρατίας από τον Πελοπίδα.
378 π.Χ. Σύμπηξη της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας.
371 π.Χ. Ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους στα Λεύκτρα · η «λοξή φάλαγγα» του Επαμεινώνδα.
364 π.Χ. Θάνατος του Πελοπίδα στη μάχη των Κυνός Κεφαλών.
362 π.Χ. Μάχη Μαντινείας. Θάνατος του Επαμεινώνδα και τέλος της θηβαϊκής ηγεμονίας.
357 π.Χ. Συμμαχικός πόλεμος. / Κατάληψη της Αμφίπολης από τον Φίλιππο.

355 π.Χ. Αναγνώριση εκ μέρους των Αθηναίων της ανεξαρτησίας των συμμάχων τους, υπό την πίεση των Περσών. Διάλυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας.
348 π.Χ. Κατάληψη της Ολύνθου από τον Φίλιππο.
346 π.Χ. Φιλοκράτειος ειρήνη. Κατοχύρωση των κεκτημένων από τον Φίλιππο. - Κατάληψη της Φωκίδας.
339 π.Χ. Κατάληψη της Ελάτειας από τον Φίλιππο.
338 π.Χ. Ήττα των συνασπισμένων Αθηναίων και Θηβαίων από τον Φίλιππο στη Χαιρώνεια.
337 π.Χ. Πανελλήνιο συνέδριο της Κορίνθου. Αποφασίζεται η εκστρατεία κατά των Περσών.
336 π.Χ. Δολοφονία του Φιλίππου. Ο Αλέξανδρος, βασιλιάς της Μακεδονίας.
335 π.Χ. Επανάσταση και καταστροφή της Θήβας από τον Αλέξανδρο.
334 π.Χ. Έναρξη της εκστρατείας στην Ασία. Μάχη του Γρανικού.
333 π.Χ. Μάχη της Ισσού.
332 π.Χ. Κατάληψη της Τύρου και της Αιγύπτου από τον Αλέξανδρο.
331 π.Χ. Μάχη στα Γαυγάμηλα. Κατάλυση του Περσικού κράτους.
329 π.Χ. Κατάκτηση Βακτριανής και Σογδιανής.
327 - 325 π.Χ. Εκστρατεία των Ινδιών.
323 π.Χ. Θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. / Εξέγερση των νοτίων Ελλήνων υπό την ηγεσία των Αθηναίων - «Λαμιακός» πόλεμος.
322 π.Χ. Νίκη του Αντιπάτρου επί των Αθηναίων και των συμμάχων τους στην Κραννώνα της Θεσσαλίας. - Αυτοκτονία του Δημοσθένους στην Καλαυρία του Πόρου.

Κείμενο

ΓΟΡΓΙΟΥ ΕΛΕΝΗΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ*
(απόσπασμα)

6 ἢ γὰρ Τύχης βουλήμασι καὶ θεῶν βουλεύμασι καὶ Ἀνάγκης ψηφίσμασιν ἔπραξεν ἃ ἔπραξεν, ἢ βίᾳ ἁρπασθεῖσα, ἢ λόγοις πεισθεῖσα, <ἢ ὄψει ἐρασθεῖσα>. εἰ μὲν οὖν διὰ τὸ πρῶτον, ἄξιος αἰτιᾶσθαι ὁ αἴτιος μόνος· θεοῦ γὰρ προθυμίαν ἀνθρωπίνῃ προμηθίᾳ ἀδύνατον κωλύειν. πέφυκε γὰρ οὐ τὸ κρεῖσσον ὑπὸ τοῦ ἥσσονος κωλύεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἧσσον ὑπὸ τοῦ κρείσσονος ἄρχεσθαι καὶ ἄγεσθαι, καὶ τὸ μὲν κρεῖσσον ἡγεῖσθαι, τὸ δὲ ἧσσον ἕπεσθαι. θεὸς δ' ἀνθρώπου κρεῖσσον καὶ βίᾳ καὶ σοφίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις. εἰ οὖν τῇ Τύχῃ καὶ τῷ θεῷ τὴν αἰτίαν ἀναθετέον, ἦ τὴν Ἑλένην τῆς δυσκλείας ἀπολυτέον.

7 εἰ δὲ βίᾳ ἡρπάσθη καὶ ἀνόμως ἐβιάσθη καὶ ἀδίκως ὑβρίσθη, δῆλον ὅτι ὁ <μὲν> ἁρπάσας ὡς ὑβρίσας ἠδίκησεν, ἡ δὲ ἁρπασθεῖσα ὡς ὑβρισθεῖσα ἐδυστύχησεν. ἄξιος οὖν ὁ μὲν ἐπιχειρήσας βάρβαρος βάρβαρον ἐπιχείρημα καὶ λόγῳ καὶ νόμῳ καὶ ἔργῳ λόγῳ μὲν αἰτίας, νόμῳ δὲ ἀτιμίας, ἔργῳ δὲ ζημίας τυχεῖν· ἡ δὲ βιασθεῖσα καὶ τῆς πατρίδος στερηθεῖσα καὶ τῶν φίλων ὀρφανισθεῖσα πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ἐλεηθείη μᾶλλον ἢ κακολογηθείη; ὁ μὲν γὰρ ἔδρασε δεινά, ἡ δὲ ἔπαθε· δίκαιον οὖν τὴν μὲν οἰκτίρειν, τὸν δὲ μισῆσαι.

* Με το «Ἑλένης Ἐγκώμιον» ο Γοργίας «παιγνιωδῶς» επιχειρεί με λογικά επιχειρήματα («εἰκότα») να απαλλάξει την Ελένη του Μενελάου από την ευθύνη του Τρωικού πολέμου.

Το απόσπασμα που παρατίθεται, αν απαγγελθεί με προσοχή, μπορεί να μας δώσει αρκετά σαφή ιδέα της τεχνικής και του ύφους του ρήτορα (βλ. σχετική αναφορά στην Εισαγωγή).

Μετάφραση

§6 Ή με της Τύχης τα θελήματα και των θεών τα βουλήματα και της Ανάγκης θεσπίσματα αυτά που έπραξε έπραξε, ή με τη βίαν αρπάχτηκε ή και σε λόγια εμπιστεύτηκε ή απ' ομορφιά γοητεύτηκε. Κι αν συμβαίνει το πρώτο από τον μόνον υπεύθυνο να ζητείτε ευθύνες, αφού αυτό που ο θεός θ' αποφασίσει δεν γίνεται ανθρώπων πρόβλεψη να εμποδίσει. Γιατί δεν είναι φυσικό το ισχυρό από τ' αδύναμο να συγκρατείται, αλλά τ' αδύναμο απ' το ισχυρό να κυριαρχείται και να οδηγείται· το ισχυρό να οδηγεί και το αδύναμο ν' ακολουθεί. Κι είν' ο θεός από τον άνθρωπο ανώτερος σε δύναμη και γνώση και στα πάντα. Αν πρέπει λοιπόν στην Τύχη και το θείο την ευθύνη ν' αποδώσουμε, πρέπει και την Ελένη απ' την κατάκριση να αθωώσουμε.

§7 Κι αν με τη βία την άρπαξαν και παράνομα την κράτησαν και αδίκως την πρόσβαλαν, φως φανερό πως αυτός που την άρπαξε, μια και την πρόσβαλε, την έχει αδικήσει, ενώ αυτή που αρπάχτηκε, μια και προσβλήθηκε, έχει κακοτυχήσει. Και αρμόζει ο βάρβαρος που τόλμημα τόλμησε βάρβαρο στον λόγο και στον νόμο και στην πράξη, με λόγο να κατακριθεί, με νόμο να ατιμασθεί, με πράξη να ζημιωθεί. Ενώ αυτήν π' αναγκάστηκε και την πατρίδα στερήθηκε κι από τους φίλους χωρίστηκε, πώς και δεν είναι λογικό μάλλον να συμπονούμε παρά να την κακολογούμε; Γιατί εκείνος τα εγκλήματα έπραξε, ενώ αυτή, αντίθετα, έπαθε. Το δίκαιο είναι λοιπόν αυτήν να την λυπούμαστε κι εκείνον να μισούμε.

Μετάφρ. Κ. Ι. Δάλκος

Κείμενο

ΜΙΑ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΠΕΡΙ ΡΗΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

Διὰ τί οἴεσθε, ὦ Ἀθηναῖοι, τοὺς νόμους μὲν καλῶς κεῖσθαι, τὰ δὲ ψηφίσματα εἶναι τῆς πόλεως καταδεέστερα, καὶ τὰς κρίσεις ἐνίοτε τὰς ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἔχειν ἐπιπλήξεις; Ἐγὼ τὰς τούτων αἰτίας ἐπιδείξω. Ὅτι τοὺς μὲν νόμους τίθεσθε ἐπὶ πᾶσι τοῖς δικαίοις, οὔτε κέρδους ἕνεκ' ἀδίκου, οὔτε χάριτος οὔτε ἔχθρας, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ μόνον τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον ἀποβλέποντες· ἐπιδέξιοι δ' οἶμαι φύντες ἑτέρων μᾶλλον εἰκότως καλλίστους νόμους τίθεσθε. Ἐν δὲ ταῖς ἐκκλησίαις καὶ τοῖς δικαστηρίοις πολλάκις ἀφέμενοι τῶν εἰς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα λόγων, ὑπὸ τῆς ἀπάτης καὶ τῶν ἀλαζονευμάτων, ὑπάγεσθε, καὶ πάντων ἀδικώτατον ἔθος εἰς τοὺς ἀγῶνας παραδέχεσθε· ἐᾶτε γὰρ τοὺς ἀπολογουμένους ἀντικατηγορεῖν τῶν κατηγόρων. Ἐπειδὰν δ' ἀπὸ τῆς ἀπολογίας ἀποσπασθῆτε καὶ τὰς ψυχὰς ἐφ' ἑτέρων γένησθε, εἰς λήθην ἐμπεσόντες τῆς κατηγορίας, ἐξέρχεσθ' ἐκ τῶν δικαστηρίων οὐδὲ παρ' ἑτέρου δίκην εἰληφότες, οὔτε παρὰ τοῦ κατηγόρου, ψῆφος γὰρ κατ' αὐτοῦ οὐ δίδοται, οὔτε παρὰ τοῦ ἀπολογουμένου, ταῖς γὰρ ἀλλοτρίαις αἰτίαις ἀποτριψάμενος τὰ ὑπάρχοντα αὑτῷ ἐγκλήματα ἐκπέφευγεν ἐκ τοῦ δικαστηρίου· οἱ δὲ νόμοι καταλύονται καὶ ἡ δημοκρατία διαφθείρεται καὶ τὸ ἔθος ἐπὶ πολὺ προβαίνει· εὐχερῶς γὰρ ἐνίοτε λόγον ἄνευ χρηστοῦ βίου προσδέχεσθε.

Ἀλλ' οὐ Λακεδαιμόνιοι· καλὸν δ' ἐστὶ καὶ τὰς ξενικὰς ἀρετὰς μιμεῖσθαι. Δημηγοροῦντος γάρ τινος ἐν τῇ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκκλησίᾳ, ἀνδρὸς βεβιωκότος μὲν αἰσχρῶς, λέγειν δ' εἰς ὑπερβολὴν δυνατοῦ, καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ὥς φασι, κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην ψηφίζεσθαι μελλόντων, παρελθών τις τῶν γερόντων, οὓς ἐκεῖνοι καὶ αἰσχύνονται καὶ δεδίασι, καὶ τὴν τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἐπωνυμίαν ἀρχὴν μεγίστην εἶναι νομίζουσι, καθιστᾶσι δ' αὐτοὺς ἐκ τῶν ἐκ παιδὸς εἰς γῆρας σωφρόνων, τούτων εἷς, ὡς λέγεται, παρελθών, ἰσχυρῶς ἐπέπληξε τοῖς Λακεδαιμονίοις, καί τι τοιοῦτον κατ' αὐτῶν ἐβλασφήμησεν, ὡς οὐ πολὺν χρόνον τὴν Σπάρτην ἀπόρθητον οἰκήσουσι τοιούτοις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συμβούλοις χρώμενοι. Ἅμα δὲ παρακαλέσας ἄλλον τινὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἄνδρα λέγειν μὲν οὐκ εὐφυᾶ, τὰ δὲ κατὰ πόλεμον λαμπρὸν καὶ πρὸς δικαιοσύνην καὶ ἐγκράτειαν διαφέροντα, ἐπέταξεν αὐτῷ τὰς αὐτὰς εἰπεῖν γνώμας οὕτως ὅπως ἂν δύνηται, ἃς εἶπεν ὁ πρότερος ῥήτωρ, 'ἵνα', ἔφη, 'Λακεδαιμόνιοι ἀνδρὸς ἀγαθοῦ φθεγξαμένου ψηφίσωνται, τὰς δὲ τῶν ἀποδεδειλιακότων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων φωνὰς μηδὲ τοῖς ὠσὶ προσδέχωνται'. Ταῦθ' ὁ γέρων ὁ ἐκ παιδὸς σεσωφρονηκὼς παρῆνεσε τοῖς ἑαυτοῦ πολίταις.

Αἰσχίνου «Κατὰ Τιμάρχου» 177-181

Μετάφραση

Γιατί νομίζετε, άνδρες Αθηναίοι, ότι οι νόμοι είναι σωστά θεσμοθετημένοι, αλλά τα ψηφίσματα κατώτερα της πόλεως και οι αποφάσεις κάποτε των δικαστηρίων δέχονται επικρίσεις; Εγώ θα σας υποδείξω τα αίτια. (Συμβαίνουν αυτά) διότι θεσμοθετείτε τους νόμους με γνώμονα όλες τις προϋποθέσεις της δικαιοσύνης, με κριτήριο όχι το άδικο κέρδος ούτε την εύνοια ούτε την έχθρα, αλλ' αποβλέποντας μόνο στο ίδιο το δίκαιο και το συμφέρον. Και επειδή από τη φύση σας είσθε ικανότεροι άλλων, ευλόγως θεσμοθετείτε άριστους νόμους. Στις συνελεύσεις όμως και στα δικαστήρια αφήνοντας στην άκρη τους λόγους που αφορούν την υπόθεση παρασύρεσθε από τ' απατηλά τεχνάσματα και τα παχιά λόγια. Και αποδέχεσθε στους δικαστικούς αγώνες την πιο άδικη συνήθεια απ' όλες, διότι επιτρέπετε στους κατηγορουμένους να κατηγορούν τους κατηγόρους τους. Και όταν αποσπασθεί η προσοχή σας από την απολογία και ο νους σας προσκολληθεί σε άλλα, ξεχνάτε την κατηγορία και αποχωρείτε από το δικαστήριο χωρίς να τιμωρήσετε ούτε τον έναν ούτε τον άλλον, ούτε τον μηνυτή, διότι δεν επιτρέπεται ψηφοφορία εις βάρος του ούτε τον κατηγορούμενο, διότι με άσχετες προς την υπόθεση κατηγορίες εξαλείφει συνήθως τα αδικήματα που τον βαρύνουν και απαλλάσσεται από το δικαστήριο. Έτσι καταλύονται οι νόμοι και η δημοκρατία καταστρέφεται και η συνήθεια αυτή έχει πολλές επιπτώσεις, διότι κάποτε ευμενώς αποδέχεσθε ισχυρισμούς που δεν συνοδεύονται από έντιμο βίο. Αυτό όμως οι Λακεδαιμόνιοι δεν το αποδέχονται, είναι δε σωστό να μιμούμεθα και τις αρετές των άλλων.

Λοιπόν, αγόρευε στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων ένας άνδρας που είχε ζήσει βίο αισχρό, αλλά διέθετε εξαιρετικές ρητορικές ικανότητες. Ενώ όμως, όπως λέγουν, ήσαν έτοιμοι οι Λακεδαιμόνιοι ν' αποφασίσουν σύμφωνα με τη γνώμη του, ανέβηκε στο βήμα ένα μέλος της Γερουσίας απ' αυτούς που εκείνοι και ντρέπονται και ευλαβούνται και παραδέχονται πως είναι μέγιστη αρχή αυτή που φέρει το όνομα της ηλικίας των. Αυτούς τους διορίζουν κατόπιν επιλογής μεταξύ εκείνων που έχουν επιδείξει σωφροσύνη από την παιδική ηλικία μέχρι τα γηρατειά τους. Ένας απ' αυτούς λοιπόν, όπως διηγούνται, ανέβηκε στο βήμα και παρατήρησε δριμύτατα τους Λακεδαιμονίους και διατύπωσε εις βάρος τους την εξής περίπου δυσοίωνη πρόβλεψη, ότι δηλαδή δεν θα κρατήσουν για πολύ απόρθητη τη Σπάρτη, αν στις συνελεύσεις έχουν τέτοιους συμβούλους. Συγχρόνως κάλεσε στο βήμα κάποιον άλλο Λακεδαιμόνιο, άνδρα που δεν είχε ρητορικές ικανότητες, αλλά ήταν σπουδαίος στα πολεμικά και διακρινόταν για τη δικαιοσύνη και την εγκράτειά του. Σ' αυτόν έδωσε την εντολή να εκθέσει όπως-όπως τις ίδιες προτάσεις που είχε διατυπώσει ο προηγούμενος ρήτορας, ώστε, είπε, οι Λακεδαιμόνιοι ν' αποφασίσουν με βάση τα λόγια ενός χρηστού ανθρώπου και τις φωνές των δειλών και ανέντιμων ανθρώπων να μη δέχονται ούτε στ' αυτιά τους.

Αυτά συμβούλεψε τους συμπολίτες του ο γέροντας που ήταν φρόνιμος από μικρό παιδί.

Μετάφρ. Κ.Ι. Δάλκος

Κείμενο

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ*

ΙΙ. ΣΩ. Καὶ μήν, ὦ Μενέξενε, πολλαχῇ κινδυνεύει καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνήσκειν. καὶ γὰρ ταφῆς καλῆς τε καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει, καὶ ἐὰν πένης τις ὢν τελευτήσῃ, καὶ ἐπαίνου αὖ ἔτυχε, καὶ ἐὰν φαῦλος ᾖ, ὑπ' ἀνδρῶν σοφῶν τε καὶ οὐκ εἰκῇ ἐπαινούντων, ἀλλὰ ἐκ πολλοῦ χρόνου λόγους παρεσκευασμένων, οἳ οὕτω καλῶς ἐπαινοῦσιν, ὥστε καὶ τὰ προσόντα καὶ τὰ μὴ περὶ ἑκάστου λέγοντες, κάλλιστά πως τοῖς ὀνόμασι ποικίλλοντες, γοητεύουσιν ἡμῶν τὰς ψυχάς, καὶ τὴν πόλιν ἐγκωμιάζοντες κατὰ πάντας τρόπους καὶ τοὺς τετελευτηκότας ἐν τῷ πολέμῳ καὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν ἅπαντας τοὺς ἔμπροσθεν καὶ αὐτοὺς ἡμᾶς τοὺς ἔτι ζῶντας ἐπαινοῦντες, ὥστ' ἔγωγε, ὦ Μενέξενε, γενναίως πάνυ διατίθεμαι ἐπαινούμενος ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἑκάστοτε ἕστηκα ἀκροώμενος καὶ κηλούμενος, ἡγούμενος ἐν τῷ παραχρῆμα μείζων καὶ γενναιότερος καὶ καλλίων γεγονέναι. καὶ οἷα δὴ τὰ πολλὰ ἀεὶ μετ' ἐμοῦ ξένοι τινὲς ἕπονται καὶ ξυνακροῶνται, προς οὓς ἐγὼ σεμνότερος ἐν τῷ παραχρῆμα γίγνομαι· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ταὐτὰ ταῦτα δοκοῦσί μοι πάσχειν καὶ πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς τὴν ἄλλην πόλιν, θαυμασιωτέραν αὐτὴν ἡγεῖσθαι εἶναι ἢ πρότερον, ὑπὸ τοῦ λέγοντος ἀναπειθόμενοι. καί μοι αὕτη ἡ σεμνότης παραμένει ἡμέρας πλείω ἢ τρεῖς· οὕτως ἔναυλος ὁ λόγος τε καὶ ὁ φθόγγος παρὰ τοῦ λέγοντος ἐνδύεται εἰς τὰ ὦτα, ὥστε μόγις τετάρτῃ ἢ πέμπτῃ ἡμέρᾳ ἀναμιμνήσκομαι ἐμαυτοῦ καὶ αἰσθάνομαι οὗ γῆς εἰμί, τέως δὲ οἶμαι μόνον οὐκ ἐν μακάρων νήσοις οἰκεῖν· οὕτως ἡμῖν οἱ ῥήτορες δεξιοί εἰσιν.

ΙΙΙ. ΜΕΝ. Ἀεὶ σὺ προσπαίζεις, ὦ Σώκρατες, τοὺς ῥήτορας. νῦν μέντοι οἶμαι ἐγὼ τὸν αἱρεθέντα οὐ πάνυ εὐπορήσειν· ἐξ ὑπογύου γὰρ παντάπασιν ἡ αἵρεσις γέγονεν, ὥστε ἴσως ἀναγκασθήσεται ὁ λέγων ὥσπερ αὐτοσχεδιάζειν.

ΣΩ. Πόθεν, ὦ 'γαθέ; εἰσὶν ἑκάστοις τούτων λόγοι παρεσκευασμένοι, καὶ ἅμα οὐδὲ αὐτοσχεδιάζειν τά γε τοιαῦτα χαλεπόν. εἰ μὲν γὰρ δέοι Ἀθηναίους ἐν Πελοποννησίοις εὖ λέγειν ἢ Πελοποννησίους ἐν Ἀθηναίοις, ἀγαθοῦ ἂν ῥήτορος δέοι τοῦ πείσοντος καὶ εὐδοκιμήσοντος· ὅταν δέ τις ἐν τούτοις ἀγωνίζηται, οὕσπερ καὶ ἐπαινεῖ, οὐδὲν μέγα δοκεῖν εὖ λέγειν.

---

* Το ανωτέρω απόσπασμα (364C - 235 D) από τον Πλατωνικό «Μενέξενον», όπου ο Σωκράτης ειρωνεύεται τους ρήτορες των επιταφίων λόγων, είναι ενδεικτικό των Πλατωνικών αντιρρήσεων για τη ρητορική (βλ. Εισαγωγή).

Μετάφραση

ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Λοιπόν, Μενέξενε, από πολλές απόψεις φαίνεται σχεδόν και να συμφέρει ο θάνατος στον πόλεμο. Διότι, και φτωχός αν πεθάνει κανείς, εξασφαλίζει όμορφη και μεγαλοπρεπή κηδεία και τον εγκωμιάζουν επίσης, ακόμη κι αν ήταν ασήμαντος, άνδρες σοφοί που δεν μιλούν έτσι στην τύχη, αλλά μετά από πολύ μακρά προετοιμασία. Αυτοί συντάσσουν τόσο όμορφα εγκώμια, ώστε για τον καθέναν αραδιάζοντας υπαρκτές και ανύπαρκτες αρετές, καθώς εξωραΐζουν τα πράγματα με λέξεις, μαγεύουν τις ψυχές μας εγκωμιάζοντας με κάθε τρόπο και την πόλη και τους νεκρούς του πολέμου και όλους τους προγόνους μας από παλιά, χωρίς να παραλείπουν να υμνολογούν κι εμάς τους ίδιους που ζούμε ακόμη. Εγώ λοιπόν, Μενέξενε, αισθάνομαι πολύ σπουδαίος, όταν αυτοί με επαινούν, και σε κάθε ομιλία στέκομαι αποσβολωμένος ακούγοντας και νοιώθοντας να με κυριεύει η γοητεία, θαρρώντας πως έγινα μονομιάς ψηλότερος και σπουδαιότερος και ομορφότερος. Και σχεδόν κάθε φορά τυχαίνει να μ' ακολουθούν και να είναι μαζί μου στο ακροατήριο κάποιοι ξένοι που στα μάτια τους εγώ φαντάζω αυτομάτως επιβλητικότερος. Γιατί έχω την εντύπωση πως ακριβώς τα ίδια νοιώθουν και αυτοί εν σχέσει προς εμέ και προς ολόκληρη την πόλη, καθώς ο ρήτορας τους πείθει να τη θαυμάζουν πιο πολύ απ' ό,τι προηγουμένως. Κι αυτή η αίσθηση του μεγαλείου κρατάει επάνω μου τρεις ημέρες και κάτι· τόσο βαθιά μπαίνει στ' αυτιά μου και ηχεί ο λόγος και ο ήχος της φωνής του ρήτορα, ώστε μόλις την τέταρτη ή πέμπτη ημέρα έρχομαι στον εαυτό μου και νιώθω πού βρίσκομαι, ενώ προηγουμένως νόμιζα πως ήμουν κάτοικος του παραδείσου. Τόσο πολύ ικανοί είναι οι ρήτορές μας.

ΜΕΝΕΞΕΝΟΣ. Πάντα εσύ, Σωκράτη, ειρωνεύεσαι τους ρήτορες. Όμως εγώ νομίζω πως αυτός που τώρα όρισαν (για να μιλήσει) την έχει μάλλον άσχημα, διότι η εκλογή του έγινε τελείως ξαφνικά και ίσως ο ρήτορας αναγκασθεί να αγορεύσει περίπου αυτοσχεδιάζοντας.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Κάνεις λάθος, φίλε μου. Έχουν όλοι αυτοί λόγους από πριν ετοιμασμένους και εκτός αυτού μήτε ο αυτοσχεδιασμός σε τέτοιες περιπτώσεις είναι δύσκολος. Διότι, αν κάποτε χρειαζόταν να επαινέσει κανείς τους Αθηναίους σε ακροατήριο Σπαρτιατών ή τους Σπαρτιάτες ενώπιον των Αθηναίων, θα έπρεπε να ευρεθεί ο ικανός ρήτορας που θα πείσει και θ' αφήσει καλές εντυπώσεις. Όταν όμως κάποιος αγορεύει ενώπιον αυτών τους οποίους εγκωμιάζει, δεν μου φαίνεται και σπουδαία υπόθεση να επιδοκιμασθεί.

Μετάφρ. Κ.Ι. Δάλκος

Κείμενο

Η ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ*

Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι καὶ τῶν νήσων Κλαζομενὰς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφεῖναι πλὴν Λήμνου καὶ Ἴμβρου καὶ Σκύρου· ταύτας δὲ ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων. ὁπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτοις ἐγὼ πολεμήσω μετὰ τῶν ταὐτὰ βουλομένων καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασιν.

Ξενοφ. Ἑλληνικά 5, 1, 31

Κείμενο

Ο ΟΡΚΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

Οὐ καταισχυνῶ ὅπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στοιχήσω· ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὁσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν· τὴν πατρίδα δὲ οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσης ἂν παραδέξωμαι. Καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἱδρυμένοις πείσομαι καὶ ὅσους ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἱδρύσηται ὁμοφρόνως· καὶ ἄν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθηται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Καὶ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω. Ἵστορες θεοὶ τούτων, Ἄγλαυρος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεύς, Θαλλώ, Αὐξώ, Ἡγεμόνη.

(Λυκούργου, κατὰ Λεωκράτους 77)

---

* Προσέξτε το περιεχόμενο και το ύφος του κειμένου αυτού. Οι Έλληνες με τις συνεχείς εμφύλιες συγκρούσεις τους επέτρεψαν να εκφράζεται έτσι αλαζονικά, ως νικητής, ο ηττημένος βασιλέας των Περσών.

Μετάφραση

Ο βασιλεύς Αρταξέρξης κρίνει δίκαιο οι πόλεις της Ασίας ν' ανήκουν σ' αυτόν και από τα νησιά οι Κλαζομενές και η Κύπρος. Και των άλλων Ελληνικών πόλεων, μικρών και μεγάλων (κρίνει δίκαιο) να επιτρέψει την αυτονομία εκτός από τη Λήμνο, Ίμβρο και Σκύρο. Αυτές ν' ανήκουν όπως και στο παρελθόν στους Αθηναίους. Και όποιοι δεν εφαρμόζουν αυτή την ειρήνη, αυτούς εγώ θα τους πολεμήσω, μαζί μ' εκείνους που την αποδέχονται, στην ξηρά και στη θάλασσα, με πλοία και με χρήματα.

Μετάφραση

Δε θα ντροπιάσω τα ιερά όπλα, ούτε θα εγκαταλείψω τον σύντροφό μου, με οποιονδήποτε συμπορευθώ· θα αμυνθώ δε και υπέρ των ιερών και οσίων και μόνος και με πολλούς. Την πατρίδα δεν θα παραδώσω μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη απ' όση παραλάβω. Θα σέβομαι τους εκάστοτε άρχοντες, θα πείθομαι στους καθιερωμένους νόμους και σε όσους άλλους ο λαός ομόφωνα θεσπίσει. Και αν κάποιος καταλύει τους νόμους ή δεν πείθεται, δε θα το επιτρέψω, αλλά θα αμυνθώ και μόνος και με πολλούς. Και ακόμη τα πάτρια ιερά θα τιμήσω. Μάρτυρες αυτών οι θεοί, Άγλαυρος, Ενυάλιος, Άρης, Ζευς, Θαλλώ, Αυξώ, Ηγεμόνη.

Κείμενο

ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Τῆς δὲ πρὸς τοὺς λόγους ὁρμῆς ἀρχὴν αὐτῷ φασι τοιαύτην γενέσθαι. Καλλιστράτου τοῦ ῥήτορος ἀγωνίζεσθαι τὴν περὶ Ὠρωποῦ κρίσιν ἐν τῷ δικαστηρίῳ μέλλοντος ἦν προσδοκία τῆς δίκης μεγάλη διά τε τὴν τοῦ ῥήτορος δύναμιν, ἀνθοῦντος τότε μάλιστα τῇ δόξῃ, καὶ διὰ τὴν πρᾶξιν οὖσαν περιβόητον. Ἀκούσας οὖν ὁ Δημοσθένης τῶν διδασκάλων καὶ τῶν παιδαγωγῶν συντιθεμένων τῇ δίκῃ παρατυχεῖν, ἔπεισε τὸν ἑαυτοῦ παιδαγωγὸν δεόμενος καὶ προθυμούμενος ὅπως αὐτὸν ἀγάγοι πρὸς τὴν ἀκρόασιν. Ὁ δ' ἔχων πρὸς τοὺς ἀνοίγοντας τὰ δικαστήρια δημοσίους συνήθειαν, εὐπόρησε χώρας ἐν ᾗ καθήμενος ὁ παῖς ἀδήλως ἀκούσεται τῶν λεγομένων. Εὐημερήσαντος δὲ τοῦ Καλλιστράτου καὶ θαυμασθέντος ὑπερφυῶς, ἐκείνου μὲν ἐζήλωσε τὴν δόξαν, ὁρῶν προπεμπόμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ μακαριζόμενον, τοῦ δὲ λόγου μᾶλλον ἐθαύμασε καὶ κατενόησε τὴν ἰσχὺν ὡς πάντα χειροῦσθαι καὶ τιθασεύειν πεφυκότος. Ὅθεν ἐάσας τὰ λοιπὰ μαθήματα καὶ τὰς παιδικὰς διατριβάς, αὐτός αὑτόν ἤσκει καὶ διεπόνει ταῖς μελέταις, ὡς ἂν τῶν λεγόντων ἐσόμενος καὶ αὐτός. Ἐχρήσατο δὲ Ἰσαίῳ πρὸς τὸν λόγον ὑφηγητῇ, καίπερ Ἰσοκράτους τότε σχολάζοντος, εἴτε, ὥς τινες λέγουσι, τὸν ὡρισμένον μισθὸν Ἰσοκράτει τελέσαι μὴ δυνάμενος, τὰς δέκα μνᾶς, διὰ τὴν ὀρφανίαν, εἴτε μᾶλλον τοῦ Ἰσαίου τὸν λόγον ὡς δραστήριον καὶ πανοῦργον ἐπὶ τὴν χρείαν ἀποδεχόμενος. Ἕρμιππος δέ φησιν ἀδεσπότοις ὑπομνήμασιν ἐντυχεῖν ἐν οἷς ἐγέγραπτο τὸν Δημοσθένην συνεσχολακέναι Πλάτωνι καὶ πλεῖστον εἰς τοὺς λόγους ὠφελῆσθαι, Κτησιβίου δὲ μέμνηται λέγοντος παρὰ Καλλίου τοῦ Συρακουσίου καί τινων ἄλλων τὰς Ἰσοκράτους τέχνας καὶ τὰς Ἀλκιδάμαντος κρύφα λαβόντα τὸν Δημοσθένην καταμαθεῖν.

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*,
Δημοσθένης §5

Μετάφραση

Η αρχή για να επιδοθεί στους ρητορικούς λόγους, καθώς λένε, ήταν η εξής: Όταν ο ρήτορας Καλλίστρατος επρόκειτο να μιλήσει στο δικαστήριο κατά την κρίση περί του Ωρωπού, ο κόσμος περίμενε με μεγάλο ενδιαφέρον τη δίκη, γιατί και ο ρήτορας ήταν δυνατός, και μάλιστα τότε ήταν στις μεγάλες του δόξες, και η πράξη που θα εκδικαζόταν ήταν περιβόητη. Όταν λοιπόν ο Δημοσθένης άκουσε τους δασκάλους του και τους παιδαγωγούς του να συμφωνούν για να πάνε στη δίκη, παρεκάλεσε κι αυτός τον παιδαγωγό του και δείχνοντας μεγάλο ζήλο, τον έπεισε να τον φέρει στο δικαστήριο για ν' ακούσει. Εκείνος είχε σχέσεις μ' αυτούς που ανοίγουν τα δικαστήρια, και βρήκε μια θέση από όπου το παιδί θάκουγε τα λεγόμενα, και θα καθόταν χωρίς να φαίνεται. Όταν ο Καλλίστρατος μίλησε πολύ πετυχημένα και τον θαύμαζαν πάρα πολύ, ο Δημοσθένης εζήλεψε τη δόξα του, βλέποντας να τον κατευοδώνουν πολλοί και να τον καλοτυχίζουν· εθαύμασε επίσης τη δύναμη του λόγου, που κατορθώνει να υποτάσσει και να εξημερώνει τα πάντα. Αφήνοντας λοιπόν τα άλλα μαθήματα και τις παιδικές διασκεδάσεις, γυμναζόταν μόνος του και προσπαθούσε με τη μελέτη να γίνει κι αυτός ρήτορας. Καθηγητή της ρητορικής επήρε τον Ισαίο, μολονότι τότε ο Ισοκράτης είχε ρητορική σχολή, είτε γιατί δεν μπορούσε, σαν ορφανός που ήταν, να πληρώσει, καθώς λένε, στον Ισοκράτη τον ορισμένο μισθό, που ήταν δέκα μναί, είτε, το πιθανότερο, γιατί προτίμησε το λόγο του Ισαίου σαν πιο έντονο κι επινοητικό για κάθε ανάγκη. Ο Έρμιππος λέει, ότι βρήκε μερικά αδέσποτα απομνημονεύματα, που έγραφαν ότι ο Δημοσθένης εσπούδασε κοντά στον Πλάτωνα, και πως ωφελήθηκε πολύ απ' αυτόν για τους λόγους του. Αναφέρει μάλιστα και τον Κτησίβιο, που λέει ότι ο Δημοσθένης επήρε κρυφά από τον Καλλία το Συρακούσιο και μερικούς άλλους τις διδασκαλίες του Ισοκράτους και του Αλκιδάμαντος για τη ρητορική τέχνη και τις έμαθε.

Μετάφρ. Ανδρ. Ι. Πουρνάρας

Κείμενο

Ο ΩΡΩΠΟΣ ΣΤΟΥΣ ΘΗΒΑΙΟΥΣ

Καὶ τὰ μὲν περὶ Εὔφρονος εἴρηται· ἐγὼ δὲ ἔνθεν εἰς ταῦτα ἐξέβην ἐπάνειμι. ἔτι γὰρ τειχιζόντων τῶν Φλιασίων τὴν Θυαμίαν καὶ τοῦ Χάρητος ἔτι παρόντος Ὠρωπὸς ὑπὸ τῶν φευγόντων κατελήφθη. στρατευσαμένων δὲ πάντων Ἀθηναίων ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν Χάρητα μεταπεμψαμένων ἐκ τῆς Θυαμίας, ὁ μὲν λιμὴν αὖ ὁ τῶν Σικυωνίων πάλιν ὑπ' αὐτῶν τε τῶν πολιτῶν καὶ τῶν Ἀρκάδων ἁλίσκεται· τοῖς δ' Ἀθηναίοις οὐδεὶς τῶν συμμάχων ἐβοήθησεν, ἀλλ' ἀνεχώρησαν Θηβαίοις παρακαταθέμενοι τὸν Ὠρωπὸν μέχρι δίκης.

Ξενοφ. *Ἑλληνικά*, 7, 4,1

Κείμενο

ΠΛΑΤΑΙΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΣΠΙΕΙΣ ΕΚΠΑΤΡΙΖΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΗΒΑΙΟΥΣ

Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐκπεπτωκότας μὲν ὁρῶντες ἐκ τῆς Βοιωτίας Πλαταιέας, φίλους ὄντας, καὶ καταπεφευγότας πρὸς αὐτούς, ἱκετεύοντας δὲ Θεσπιέας μὴ σφᾶς περιιδεῖν ἀπόλιδας γενομένους, οὐκέτι ἐπῄνουν τοὺς Θηβαίους, ἀλλὰ πολεμεῖν μὲν αὐτοῖς τὰ μὲν ᾐσχύνοντο, τὰ δὲ ἀσυμφόρως ἔχειν ἐλογίζοντο· κοινωνεῖν γε μὴν αὐτοῖς ὧν ἔπραττον οὐκέτι ἤθελον, ἐπεὶ ἑώρων στρατεύοντάς τε αὐτοὺς ἐπὶ φίλους ἀρχαίους τῇ πόλει Φωκέας καὶ πόλεις πιστάς τ' ἐν τῷ πρὸς τὸν βάρβαρον πολέμῳ καὶ φίλας ἑαυτοῖς ἀφανίζοντας. ἐκ τούτων δὲ ψηφισάμενος ὁ δῆμος εἰρήνην ποιήσασθαι πρῶτον μὲν εἰς Θήβας πρέσβεις ἔπεμψε παρακαλοῦντας ἀκολουθεῖν, εἰ βούλοιντο, εἰς Λακεδαίμονα περὶ εἰρήνης· ἔπειτα δὲ ἐξέπεμψαν καὶ αὐτοὶ πρέσβεις. ἦν δὲ τῶν αἱρεθέντων Καλλίας Ἱππονίκου, Αὐτοκλῆς Στρομβιχίδου, Δημόστρατος Ἀριστοφῶντος, Ἀριστοκλῆς, Κηφισόδοτος, Μελάνωπος, Λύκαιθος. καὶ Καλλίστρατος δὲ ὁ δημηγόρος παρῆν· ὑποσχόμενος γὰρ Ἰφικράτει, εἰ αὐτὸν ἀφείη, ἢ χρήματα πέμψειν τῷ ναυτικῷ ἢ εἰρήνην ποιήσειν, οὕτως Ἀθήνησί τε ἦν καὶ ἔπραττε περὶ εἰρήνης· ἐπεὶ δὲ κατέστησαν ἐπὶ τοὺς ἐκκλήτους τε τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τοὺς συμμάχους, πρῶτος ἔλεξεν αὐτῶν Καλλίας ὁ δᾳδοῦχος. ἦν δ' οὗτος οἷος μηδὲν ἧττον ἥδεσθαι ὑφ' αὑτοῦ ὑπ' ἄλλων ἐπαινούμενος· καὶ τότε δὴ ἤρξατο ὧδέ πως·

Ξενοφ. *Ἑλληνικά*, 6, 3

Μετάφραση

Αυτά είχα να πω για τον Εύφρονα· τώρα ξαναγυρίζω στο σημείο απ' όπου έκανα παρέκβαση για να τα διηγηθώ.

Τον καιρό που οχύρωναν ακόμα οι Φλιάσιοι τη Θυαμία και που ο Χάρης βρισκόταν ακόμα μαζί τους, κυρίεψαν τον Ωρωπό οι εξόριστοί του. Οι Αθηναίοι εξεστράτευσαν εναντίον τους μ' όλο τους το στρατό, κ' έστειλαν να φέρουν και το Χάρητα από τη Θυαμία· τότε όμως κυριεύτηκε ξανά, με τη σειρά του, το λιμάνι της Σικυώνος από τους ίδιους τους πολίτες και τους Αρκάδες. Στο μεταξύ κανένας από τους συμμάχους δεν πήγε να βοηθήσει τους Αθηναίους, κ' έτσι έφυγαν αφήνοντας τον Ωρωπό στα χέρια των Θηβαίων ώσπου να γίνει διαιτησία.

Μετάφρ. Ρόδης Ρούφος

Μετάφραση

Στο μεταξύ οι Αθηναίοι έβλεπαν τους Πλαταιείς, που ήταν φίλοι τους, νάχουν καταφύγει κοντά τους διωγμένοι από την Βοιωτία, ενώ παράλληλα οι Θεσπιείς τους ικέτευαν να μην τους αφήσουν στην τύχη τους τώρα που είχαν μείνει δίχως πατρίδα· έπαψαν λοιπόν οι Αθηναίοι να επαινούν τους Θηβαίους. Ντρέπονταν, είν' αλήθεια, να τους πολεμήσουν –λογάριαζαν άλλωστε ότι θα τους ήταν ασύμφορο– αλλά δεν ήθελαν και να συμμετέχουν πια στις επιχειρήσεις τους, βλέποντάς τους να εκστρατεύουν εναντίον των Φωκέων –που ήταν παλιοί φίλοι της Αθήνας– και ν' αφανίζουν πόλεις που τους είχαν δείξει και φιλία, και πίστη τον καιρό του πολέμου κατά των βαρβάρων. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η Συνέλευση των Αθηναίων ψήφισε να γίνη ειρήνη· τότε έστειλαν πρώτα πρεσβεία στους Θηβαίους, για να τους προτείνουν να πάνε κ' εκείνοι μαζί τους στη Λακεδαίμονα, αν θέλουν, για διαπραγματεύσεις ειρήνης, και κατόπι έστειλαν οι ίδιοι πρέσβεις στους Λακεδαιμονίους. Ανάμεσα σε τούτους είχαν εκλεγεί ο Καλλίας του Ιππονίκου, ο Αυτοκλής του Στρομβιχίδου, ο Δημόστρατος του Αριστοφώντος, ο Αριστοκλής, ο Κηφισόδοτος, ο Μελάνωπος και ο Λύκαιθος. Μαζί τους πήγε κι ο Καλλίστρατος ο ρήτωρ: είχε πάρει άδεια από τον Ιφικράτη με την υπόσχεση ότι είτε θα τούστελνε χρήματα για το ναυτικό είτε θα πετύχαινε να γίνει ειρήνη – γι' αυτό το λόγο βρισκόταν στην Αθήνα κ' ενεργούσε για ειρήνευση.

Όταν οι πρέσβεις παρουσιάστηκαν στη Συνέλευση των Λακεδαιμονίων και στους εκπροσώπους των συμμάχων τους, πήρε το λόγο πρώτος ο Καλλίας, ο δαδούχος· ήταν άνθρωπος που αγαπούσε τον αυτοέπαινο όσο και τους επαίνους των άλλων, και σ' εκείνη την περίπτωση άρχισε κάπως έτσι:

Μετάφρ. Ρόδης Ρούφος

Κείμενο

«ΦΥΓΗ» ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΕΩΝ
ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΘΕΣΠΙΩΝ

4 Ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις κατὰ τὴν Βοιωτίαν Πλαταιεῖς ἀντεχόμενοι τῆς Ἀθηναίων συμμαχίας μετεπέμποντο στρατιώτας, κεκρικότες τοῖς Ἀθηναίοις παραδοῦναι τὴν πόλιν. ἐπὶ δὲ τούτοις οἱ βοιωτάρχαι χαλεπῶς διετεθέντες πρὸς τοὺς Πλαταιεῖς, καὶ σπεύδοντες φθάσαι
5 τὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν, εὐθὺς ἐπ' αὐτοὺς δύναμιν ἀξιόλογον ἦγον. παραγενόμενοι δὲ πλησίον τῆς τῶν Πλαταιέων πόλεως, ἀπροσδοκήτου τῆς ἐπιθέσεως γενομένης, οἱ πλεῖστοι μὲν τῶν Πλαταιέων ἐπὶ τῆς χώρας καταληφθέντες ὑπὸ τῶν ἱππέων συνηρπάγησαν, οἱ δὲ λοιποὶ καταφυγόντες εἰς τὴν πόλιν, καὶ συμμάχων ὄντες ἔρημοι, συνηναγκάσθησαν ὁμολογίας συνθέσθαι τοῖς πολεμίοις εὐαρέστους· ἔδει γὰρ αὐτοὺς τὰ ἔπιπλα λαβόντας ἀπελθεῖν ἐκ τῆς πό-
6 λεως καὶ μηκέτι τῆς Βοιωτίας ἐπιβαίνειν. Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ μὲν Θηβαῖοι τὰς Πλαταιὰς κατασκάψαντες καὶ Θεσπιὰς ἀλλοτρίως πρὸς αὐτοὺς διακειμένας ἐξεπόρθησαν, οἱ δὲ Πλαταιεῖς εἰς Ἀθήνας μετὰ τέκνων καὶ γυναικῶν φυγόντες τῆς ἰσοπολιτείας ἔτυχον διὰ τὴν χρηστότητα τοῦ δήμου.

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ἱστορική βιβλιοθήκη* 15, 46, 4-6

Μετάφραση

4 Ενώ συνέβαιναν όλ' αυτά, οι Πλαταιείς στη Βοιωτία, προσηλωμένοι στη συμμαχία με τους Αθηναίους, έστειλαν και ζητούσαν στρατιώτες, αποφασισμένοι να παραδώσουν στους Αθηναίους την πόλη. Οι Βοιωτάρχες[1] διατέθηκαν εχθρικά προς τους Πλαταιείς για τον λόγο αυτό και, καθώς διάζονταν να προλάβουν την άφιξη συμμαχικής δυνάμεως από την Αθήνα, οδήγη-
5 σαν αξιόλογη στρατιωτική δύναμη εναντίον τους. Έφθασαν κοντά στην πόλη των Πλαταιέων κι' όπως ήταν απροσδόκητη η επίθεση, οι περισσότεροι Πλαταιείς πιάστηκαν στα χωράφια και μεταφέρθηκαν από το ιππικό, ενώ οι υπόλοιποι που κατέφυγαν στην πόλη και ήταν χωρίς συμμάχους, αναγκάσθηκαν να συνάψουν συνθήκη, αρεστή στους εχθρούς τους. Γιατί έπρεπε να λάβουν όλη την κινητή τους περιουσία και να φύγουν από την πόλη και να μην πατήσουν πια
6 το πόδι τους στη Βοιωτία. Ύστερ' απ' αυτά οι Θηβαίοι κατέσκαψαν τις Πλαταιές και κατέλαβαν τις Θεσπιές, προς τις οποίες είχαν εχθρικές διαθέσεις. Οι Πλαταιείς με τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους κατέφυγαν στην Αθήνα και τους παραχωρήθηκαν ίσα πολιτικά δικαιώματα ως σημείο ευνοίας από τον Αθηναϊκό λαό

Μετάφρ. Απ. Παπανδρέου

1. Ενιαύσιοι άρχοντες, έντεκα τον αριθμό, της Βοιωτικής συμμαχίας.

Κείμενο

ΜΕΣΣΗΝΙΟΙ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΤΟ 346 π.Χ.

16 *Οὐδέ γ' εἰ πάλιν πρὸς τοὺς Θηβαίους πολεμήσαιμεν δι' Ὠρωπὸν ἤ τι τῶν ἰδίων, οὐδὲν ἂν ἡμᾶς παθεῖν ἡγοῦμαι· καὶ γὰρ ἡμῖν κἀκείνοις τοὺς βοηθοῦντας ἂν οἶμαι, εἰς τὴν οἰκείαν εἴ τις ἐμβάλοι, βοηθεῖν, οὐ συνεπιστρατεύσειν οὐδετέροις. καὶ γὰρ αἱ συμμαχίαι τοῦτον ἔχουσι τὸν*
17 *τρόπον, ὧν καὶ φροντίσειεν ἄν τις, καὶ τὸ πρᾶγμα φύσει τοιοῦτόν ἐστιν· οὐκ ἄχρι τῆς ἴσης ἕκαστός ἐστιν εὔνους οὔθ' ἡμῖν οὔτε Θηβαίοις, σῶς τ' εἶναι καὶ κρατεῖν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ σῶς μὲν εἶναι πάντες ἂν βούλοινθ' ἕνεχ' αὐτῶν, κρατήσαντας δὲ τοὺς ἑτέρους δεσπότας ὑπάρχειν αὐτῶν οὐδὲ εἷς. τί οὖν ἡγοῦμαι φοβερὸν καὶ τί φυλάξασθαι δεῖν ἡμᾶς; μὴ κοινὴν πρόφασιν καὶ*
18 *κοινὸν ἔγκλημ' ὁ μέλλων πόλεμος πρὸς ἅπαντας λάβῃ. εἰ γὰρ Ἀργεῖοι μὲν καὶ Μεσσήνιοι καὶ Μεγαλοπολῖται καί τινες τῶν λοιπῶν Πελοποννησίων, ὅσοι ταὐτὰ τούτοις φρονοῦσι, διὰ τὴν πρὸς Λακεδαιμονίους ἡμῖν ἐπικηρυκείαν ἐχθρῶς σχήσουσι καὶ τὸ δοκεῖν ἐκδέχεσθαί τι τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων, Θηβαῖοι δ' ἔχουσι μέν, ὡς λέγουσιν, ἀπεχθῶς, ἔτι δ' ἐχθροτέρως σχήσουσιν, ὅτι τοὺς παρ' ἐκείνων φεύγοντας σῴζομεν καὶ πάντα τρόπον τὴν δυσμένειαν ἐνδεικνύ-*
19 *μεθ' αὐτοῖς, Θετταλοὶ δ', ὅτι τοὺς Φωκέων φυγάδας σῴζομεν, Φίλιππος δ', ὅτι κωλύομεν αὐτὸν κοινωνεῖν τῆς ἀμφικτυονίας, φοβοῦμαι μὴ πάντες περὶ τῶν ἰδίων ἕκαστος ὀργιζόμενος κοινὸν ἐφ' ἡμᾶς ἀγάγωσι τὸν πόλεμον, τὰ τῶν Ἀμφικτυόνων δόγματα προστησάμενοι, εἶτ' ἐπισπασθῶσιν ἕκαστοι πέρα τοῦ συμφέροντος ἑαυτοῖς [ἡμῖν πολεμῆσαι], ὥσπερ καὶ περὶ Φωκέας.*

Δημοσθένης, *Περὶ τῆς Εἰρήνης*, 16-19

Μετάφραση

ΜΕΣΣΗΝΙΟΙ, ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟΝΤΑΙ ΣΕ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ «ΕΠΙΚΗΡΥΚΕΙΑΣ» ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΠΑΡΤΙΑΤΕΣ

16 Ούτε βέβαια νομίζω πως εμείς θα παθαίναμε τίποτα, κι αν πολεμούσαμε πάλι εναντίον των Θηβαίων για τον Ωρωπό ή για κάποια άλλη διαφορά που έχουμε μ' αυτούς.

Γιατί πιστεύω ότι θα μας βοηθούσαν, αυτοί που βοηθούν συνήθως εμάς ή εκείνους (οι σύμμαχοι), αν κάποιος εισβάλει στη χώρα μας ή στη χώρα τους, δε θ' ακολουθούσαν όμως σε μια εκστρατεία ούτε τον ένα ούτε τον άλλο. Γιατί έτσι γίνονται οι συμμαχίες και γι' αυτές θ' άξιζε να φροντίσει κανείς και το πράγμα έτσι είναι από τη φύση του.

17 Ο καθένας δηλαδή (σύμμαχος) δεν είναι στον ίδιο βαθμό ευνοϊκός ούτε σ' εμάς ούτε στους Θηβαίους, ώστε να εξασφαλίζουμε τη σωτηρία μας και να εξουσιάζουμε τους άλλους. Αλλά, ενώ όλοι θέλουν τη σωτηρία τους για το συμφέρον τους, κανείς δε θ' ανεχόταν να τον εξουσιάζουν οι άλλοι, ώστε να υπάρχουν δυνάστες (εξουσιαστές). Ποιο πράγμα λοιπόν θεωρώ φοβερό και από τι πρέπει να προφυλαχτούμε; Μήπως λάβει κοινή πρόφαση και κοινή αιτία αντεγκλήσεων για όλους (τους Έλληνες) ο πόλεμος που πρόκειται να γίνει.

18 Γιατί, αν από τη μια οι Αργείοι και οι Μεσσήνιοι και οι Μεγαλοπολίτες και μερικοί από τους υπόλοιπους Πελοποννησίους, όσοι έχουν τα ίδια φρονήματα μ' αυτούς, θα νιώθουν έχθρα για μας, επειδή είμαστε σε διαπραγματεύσεις για ειρήνη με τους Λακεδαιμονίους και (γιατί) δίνουμε την εντύπωση ότι αποδεχόμαστε μερικές ενέργειές τους, κι από την άλλη (αν) οι Θηβαίοι, καθώς λένε, μας μισούν και θα μας μισήσουν πιο πολύ στο μέλλον, επειδή παρέχουμε πολιτικό άσυλο στους εξόριστους από την πόλη τους και με κάθε τρόπο δείχνουμε έμπρακτα την έχθρα μας γι' αυτούς, κι οι Θεσσαλοί εξάλλου, (μας μισούν) επειδή δεχόμαστε τους εξόριστους Φωκείς και, τέλος, ο Φίλιππος (μας μισεί), γιατί τον εμποδίζουμε να συμμετέχει στην αμφικτυονία, τότε φοβάμαι μήπως όλοι αυτοί, οργιζόμενος ο καθένας για τα δικά του συμφέροντα, κηρύξουν εναντίον μας κοινό πόλεμο καλυπτόμενοι πίσω από τις αποφάσεις των Αμφικτυόνων. Κι έπειτα (φοβάμαι μήπως) παρασυρθεί ο καθένας τους, πέρα από τα συμφέροντά τους, να πολεμήσει εναντίον μας όπως ακριβώς συνέβη με τους Φωκείς.

Μετάφρ. Γ.Π. Μανουσόπουλος

ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

Η πολιτική είναι έργο του λαού, συγκεντρωμένου στην εκκλησία. Ο Δημοσθένης δεν έπαψε να επαναλαμβάνει: αυτό που καταστρέφει την πολιτική είναι ότι ο λαός υποτάσσεται στους δημαγωγούς που τον κολακεύουν. Και εδώ ακόμα η ιδέα δεν ήταν καινούργια. Ο Δημοσθένης όμως της έδωσε νέα ζωή. Μπόρεσε να δείξει την ελευθερία του λόγου αποδιωγμένη από το βήμα, το λαό να διασκεδάζει ενθαρρύνοντας *ἀνθρώπους μισθωτούς... λέγειν* και *σιγά σιγά* να χάνει την κυριαρχία του[2]: *πρότερον μέν γάρ... κατὰ συμμορίας εἰσεφέρετε, νυνὶ δὲ πολιτεύεσθε κατὰ συμμορίας. ῥήτωρ ἡγεμὼν ἑκατέρων, καὶ στρατηγὸς ὑπὸ τούτῳ καὶ οἱ βοησόμενοι, οἱ τριακόσιοι. οἱ δ' ἄλλοι προσνενέμησθε οἱ μὲν ὡς τούτους, οἱ δ' ὡς ἐκείνους.* Ο λαός έχει περιέλθει σε κατάσταση υπηρέτη, εξαρτήματος (= *ἐν ὑπηρέτου καὶ προσθήκης μέρει*), έχει δαμασθεί και έγινε υποχείριος των δημαγωγών (= *τιθασεύουσι χειροήθεις αὐτοῖς ποιοῦντες*). Τέλος συγκρατείται από την δική του έλλειψη θελήσεως: ακολουθεί τον κατήφορο της λιγότερης προσπάθειας. Έτσι νηφαλιότητα και θέληση ενεργείας του διαφεύγουν μαζί.

Όλα αυτά ο Δημοσθένης τα λέει στον λαό με πικρή αυστηρότητα: θεωρεί πράγματι τον ρήτορα, δηλ. τον πολιτικό άνδρα, ως επιφορτισμένο με καθήκοντα: να λέει την αλήθεια στο λαό είναι το πρώτο· να είναι αφοσιωμένος στην πόλη είναι ένα άλλο καθώς επίσης και να γνωρίζει, να προαισθάνεται, να προβλέπει τα πράγματα από την αρχή τους και τέλος να μην αποφεύγει τις υποχρεώσεις που είναι για τον ρήτορα σαν του στρατιώτη στο πόστο του.

Για το λαό και για τους πολιτικούς άνδρες συνεπώς οι αξίες πρέπει να αποκατασταθούν. Και ως προς αυτό ο Δημοσθένης είναι πράγματι ένας «παιδαγωγός του λαού» (W. Jaeger). Οι αποκαταστημένες αξίες με τη σειρά τους θα ξαναπροσδώσουν το γόητρο που είχε η Αθήνα στο παρελθόν και που ο Δημοσθένης ποτέ δεν έπαψε να πιστεύει στην δυνατότητα επιστροφής του. Η Αθήνα των χρόνων των Μηδικών πολέμων είναι εκείνη που θα ήθελε να ξαναβρεί – με τον Φίλιππο στο ρόλο του βασιλιά της Περσίας. Θα ήθελε τη δόξα της, τα πρωτεία της, τη λάμψη της. Και η σταθερή αντίθεση, ανάμεσα σ' αυτό το μεγαλείο που έπρεπε να ανακτηθεί και στην αθλιότητα του παρόντος, εξηγεί τον χαρακτήρα του επείγοντος και της έντασης που είναι ακριβώς ιδιάζων στη ρητορική του. Όλα τα μέσα της ρητορικής μπαίνουν στην υπηρεσία αυτής της σκέψης, της ίδιας πάντοτε.

(Jacqueline de Romilly, Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1988, σσ. 185-186)

---

2. «γιατί στο παρελθόν πληρώνατε τους φόρους κατά συμμορίες, τώρα όμως πολιτεύεσθε κατά συμμορίες. Αρχηγός κάθε μιας είναι ο ρήτωρ και κάτω από αυτόν ο στρατηγός και για να επιδοκιμάσουν τον καθένα από τους δυο οι τριακόσιοι. Οι υπόλοιποι μοιράζεστε άλλοι με αυτούς άλλοι με εκείνους» (Περὶ Συντ., 20=Ολυνθ. Β΄, 29).

ΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Η ευγλωττία του Δημοσθένη προϋποθέτει λοιπόν μια συμπυκνωμένη πείρα των μέσων της ρητορικής τέχνης. Όμως αυτά τα μέσα έχουν εδώ συγχωνευθεί σε μια εσωτερική ορμή, στην οποία η σημασία του στρατευμένου αγώνα δίνει όλη της την αξία: το ύφος του Δημοσθένη αντιστοιχεί στον καθολικό και γεμάτο πάθος χαρακτήρα της στράτευσής του. Στην πραγματικότητα η κορυφή αυτή της αθηναϊκής ρητορείας συγχέεται με την κρίση, στην οποία έμελλε να καταποντισθεί η ανεξαρτησία της πόλεως. Και μόνο φαινομενικά είναι παράδοξο, ότι το αθηναϊκό πατριωτικό ιδεώδες βρίσκει για μας την πιο θερμή του έκφραση τη στιγμή που διεξάγει μάταια τον έσχατο αγώνα του.

(Jacqueline de Romilly, ό.π. σ. 188)

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ - Η ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΗΘΩΝ

Ο Δημοσθένης γνώρισε τη μοίρα όλων εκείνων που με πάθος ταυτίζονται με μια υπόθεση. Ενόσω ζούσε επαινέθηκε αλλά και σύρθηκε στη λάσπη, πράγμα που εξακολουθεί να συμβαίνει εικοσιπέντε αιώνες αργότερα, όταν κρίνεται χωρίς νηφαλιότητα. Μερικοί ζήτησαν να αποδείξουν ότι δεν ήταν παρά ένας πουλημένος. Καταδικάζεται η τύφλωση της πολιτικής του, που βασιζόταν σ' έναν πατριωτισμό περιορισμένο στην πόλη και ήταν ανίκανη να σταθμίσει τις νέες δυνάμεις που εμφανίζονταν (και που ο Ισοκράτης προαισθανόταν) ή ακόμα αντίστροφα γίνεται σύμβολο κάθε είδους αντίστασης και ανεξαρτησίας. Χαρακτηριστικό για τη δόξα του: ακόμα γράφουν γι' αυτόν με αφορμή την επικαιρότητα.

Όμως πέρα από τις αντικειμενικές καταστάσεις και τις προσωπικές επιλογές, είναι σαφές, ότι η ευγλωττία του Δημοσθένη θεμελιώνεται πάνω σε ορισμένες στέρεες και ακλόνητες ιδέες που αφορούν στον ηθικό και στον πολιτικό τομέα.

Ο Δημοσθένης ήταν δημοκρατικός. Αλλ' ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο θεωρούσε ότι το αληθινό φάρμακο για όλα τα πιθανά δεινά ήταν η ενίσχυση των δημοκρατικών ηθών. Γι' αυτό απαιτεί δύο πράγματα: τον σεβασμό του νόμου και τη θέληση από τον λαό να αναλάβει τις ευθύνες του.

(Jacqueline de Romilly, ό.π. σ. 184)

Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΥΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ

Ἂν εἶναι σωστὸ ὅτι τὸ πρόγραμμα ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ κόμμα τοῦ Εὔβουλου ὑποστήριζε τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπέμβασης, τότε θὰ πρέπει να συμπεράνουμε πὼς ὁ Δημοσθένης, ἤδη ἀπὸ αὐτὴ τὴ δημηγορία, δὲν ἔχει βέβαια ἔρθει ἀκόμη σὲ ρήξη μὲ τὸν Εὔβουλο, ὁπωσδήποτε ὅμως ἔχει διαλέξει δικό του δρόμο. Αὐτὸ θὰ ἦταν καὶ ἡ αἰτία ποὺ δὲν κατάφερε τότε νὰ ἐπιβάλει τὴν ἄποψή του. Ἡ ἀπόφαση ποὺ ἔσπρωχνε τοὺς Ἀθηναίους να πάρουν, τοὺς φαινόταν πὼς θὰ εἶχε ὑπερβολικὰ βαριὲς συνέπειες, ἡ λογική του εἶχε ὑπερβολικὴ ὀξύτητα καὶ τὸ κύρος τοῦ νέου ἄνδρα δὲν εἶχε ἀκόμη ἀρκετὰ μεγάλη ἐπιρροή, ὅσο προσεκτικὰ καὶ ἂν ἄκουαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἔτσι ἔπεσαν σὲ ἕνα βαρὺ σφάλμα, ποὺ ποτὲ δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐπανορθώσουν. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕνας δεύτερος λόγος ποὺ ἀνεβάζει τὴν ἀξία τῆς δημηγορίας. Ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι βέβαια μόνο μικρὸ ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ ἔχουμε γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἱστορικὰ συμβάντα, ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ μέσα. Ἀλλὰ τὰ συμβάντα αὐτὰ κέντρισαν τὸν Δημοσθένη νὰ κάνει μιὰ νοητικὴ ἐργασία ποὺ ἡ ἀξία της παραμένει, ὅταν, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο περιστατικό, ἀναπτύσσει γενικὰ πολιτικὰ διδάγματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ δημηγορία ἔγινε γιὰ τοὺς μεταγενέστερους ἕνα σχολεῖο ἀνώτερου πολιτικοῦ στοχασμοῦ καὶ μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν θεμελιακῶν ἰδεῶν της στὰ μεγαλύτερα σύγχρονα ἀνάλογα προβλήματα ἐπηρέασε ἀποφασιστικὰ τὴν πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης στὰ νεώτερα χρόνια. Γενικά, θὰ φανέρωνε ἔλλειψη ὀξυδέρκειας, ἂν ὑποτιμοῦσε κανεὶς τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, ἐπειδὴ διαδραματίζεται σὲ μικρῆς κλίμακας ὑποθέσεις. Οἱ τοπικὲς καὶ ἀριθμητικὲς διαστάσεις δὲν ἔχουν ποτὲ ἀποφασιστικὴ σημασία. Ἡ σημασία βρίσκεται στὴ δύναμη, μὲ τὴν ὁποία ὁ βίος γίνεται βίωμα, καὶ στὸ βάθος τῶν διαπιστώσεων ποὺ τὸ ἱστορικὸ συμβὰν ξυπνᾶ στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὅμως λίγα ὑπάρχουν ποὺ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία.

Werner Jaeger, Δημοσθένης,
Διαμόρφωση και εξέλιξη
της Πολιτικής του,
Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1979

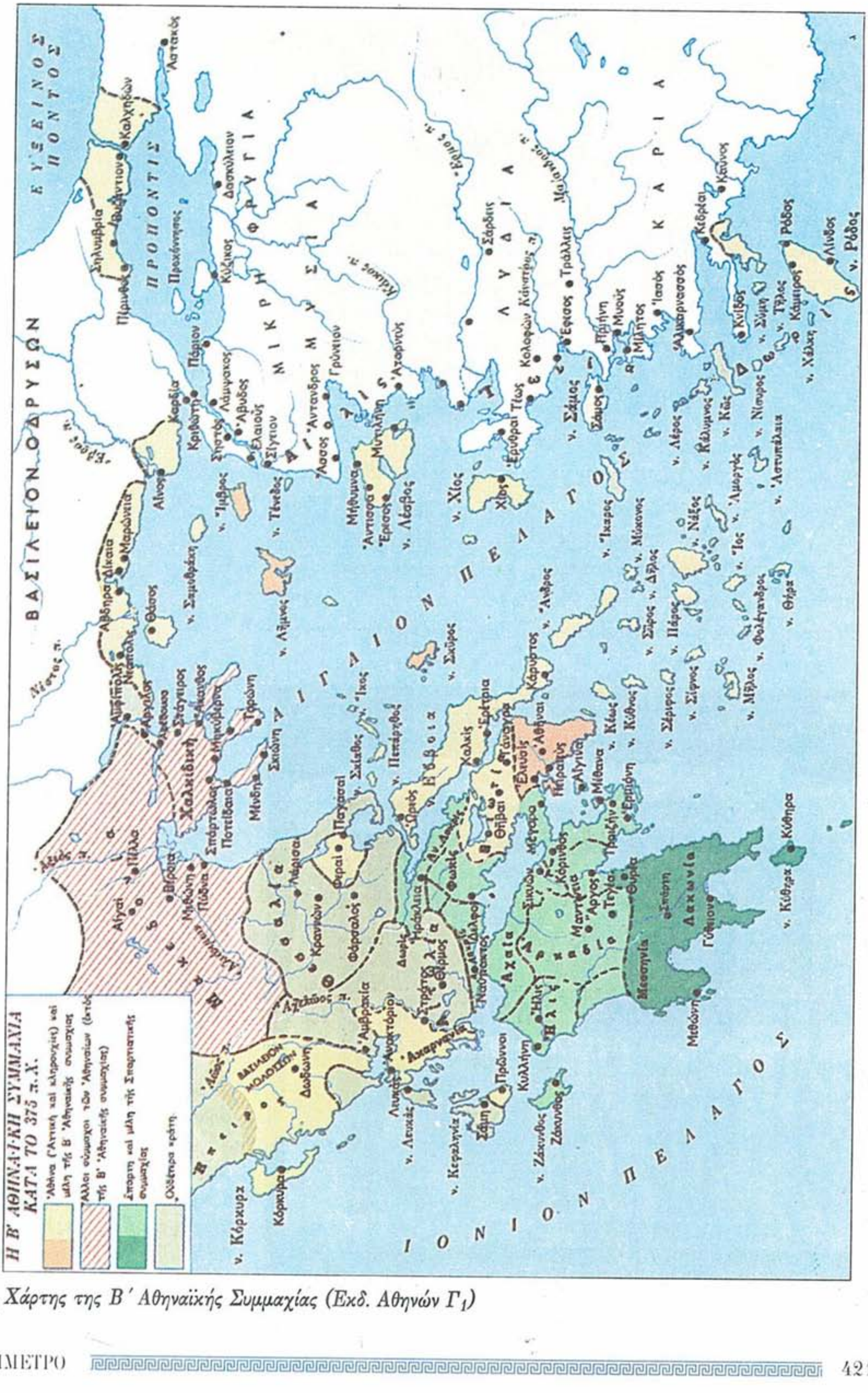

Χάρτης της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας (Εκδ. Αθηνών $Γ_1$)

Κείμενο

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

115 (λγ'.) Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν παροῦσαν εἰρήνην, οὐδὲ τὴν αὐτονομίαν
τὴν ἐν ταῖς πολιτείαις μὲν οὐκ ἐνοῦσαν, ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις
ἀναγεγραμμένην, ἄξιον ἑλέσθαι μᾶλλον ἢ τὴν ἀρχὴν τὴν ἡμετέ-
ραν. τίς γὰρ ἂν τοιαύτης καταστάσεως ἐπιθυμήσειεν, ἐν ᾗ κατα-
ποντισταὶ μὲν τὴν θάλατταν κατέχουσι, πελτασταὶ δὲ τὰς πόλεις
116 καταλαμβάνουσιν, ἀντὶ δὲ τοῦ πρὸς ἑτέρους περὶ τῆς χώρας
πολεμεῖν ἐντὸς τείχους οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους μάχονται,
πλείους δὲ πόλεις αἰχμάλωτοι γεγόνασιν ἢ πρὶν τὴν εἰρήνην ἡμᾶς
ποιήσασθαι. διὰ δὲ τὴν πυκνότητα τῶν μεταβολῶν ἀθυμοτέρως
διάγουσιν οἱ τὰς πόλεις οἰκοῦντες τῶν ταῖς φυγαῖς ἐζημιωμένων·
οἱ μὲν γὰρ τὸ μέλλον δεδίασιν, οἱ δ' ἀεὶ κατιέναι προσδοκῶσιν.
117 τοσοῦτον δ' ἀπέχουσι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτονομίας, ὥσθ'
αἱ μὲν ὑπὸ τυράννοις εἰσί, τὰς δ' ἁρμοσταὶ κατέχουσιν, ἔνιαι δ'
ἀνάστατοι γεγόνασι, τῶν δ' οἱ βάρβαροι δεσπόται καθεστήκασιν·

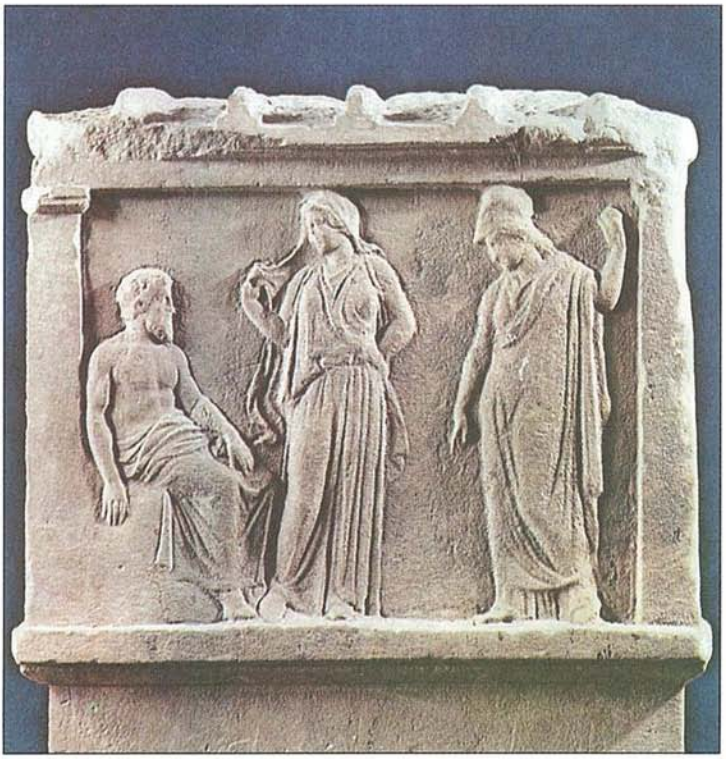

Ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου για τη συμμαχία μεταξύ Αθήνας και Κέρκυρας. Στο ανάγλυφο παριστάνεται η Αθηνά, μια γυναικεία μορφή (προσωποποίηση της Κέρκυρας) και καθιστός ένας γενειοφόρος άνδρας (προσωποποίηση του Αθηναϊκού Δήμου). (Εκδοτ. Αθηνών Γ₁)

Μετάφραση

[Ο Ισοκράτης εδώ υπεραμύνεται της Αθηναϊκής ηγεμονίας]

Και πράγματι ούτε την τωρινή ειρήνη ούτε την αυτονομία που είναι γραμμένη βέβαια στις συνθήκες, αλλά δεν υπάρχει ουσιαστικά στα πολιτεύματα, αξίζει να προτιμήσουν οι Έλληνες από τη δική μας ηγεμονία. Γιατί ποιος είναι δυνατόν να επιθυμήσει τέτοια κατάσταση, στην οποία πειρατές είναι κύριοι της θάλασσας, άτακτος στρατός καταλαμβάνει τις πόλεις και οι πολίτες, αντί να πολεμούν εναντίον ξένων προς υπεράσπιση της χώρας τους, έχουν εσωτερικές διαμάχες· και περισσότερες πόλεις έχουν κυριευτεί διά της βίας μετά τη σύναψη ειρήνης, ενώ εξαιτίας των συχνών πολιτικών μεταβολών ζουν με μεγαλύτερη αγωνία αυτοί που κατοικούν στις πόλεις παρά εκείνοι που έχουν τιμωρηθεί με εξορία· γιατί οι πρώτοι φοβούνται το μέλλον, ενώ οι άλλοι τρέφουν ελπίδες ότι κάποτε θα γυρίσουν στην πατρίδα τους. Τόσο μάλιστα απέχουν οι πόλεις από την ελευθερία και την αυτονομία, ώστε άλλες βρίσκονται υπό τυραννικό καθεστώς, άλλες τις εξουσιάζουν ξένοι διοικητές, μερικές έχουν καταστραφεί και σ' άλλες έχουν γίνει κύριοι οι βάρβαροι.

Μετάφρ. Ν.Ι. Μπονόβας

Τιμητικό ψήφισμα των Αθηναίων σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τους Σαμίους. Στην ανάγλυφη παράσταση η Αθηνά και η Ήρα (προστάτιδες των δύο πόλεων) σε μια χειραψία φιλίας. (Εκδ. Αθηνών Γ$_1$)

Κείμενο

ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ

1. Εὐριπίδου Κρεσφόντου (απ. 453 Ν.[2]).

ΧΟΡ. Εἰρήνη βαθύπλουτε καὶ
καλλίστα μακάρων θεῶν,
ζῆλός μοι σέθεν ὡς χρονίζεις.
δέδοικα δὲ μὴ πρὶν πόνοις
ὑπερβάλῃ με γῆρας,
πρὶν σὰν χαρίεσσαν προσιδεῖν ὥραν
καὶ καλλιχόρους ἀοιδὰς
φιλοστεφάνους τε κώμους
ἴθι μοι, πότνα, πόλιν.
Τὰν δ' ἐχθρὰν στάσιν εἶργ' ἀπ' οἴ-
κων τὰν μαινομέναν τ' ἔριν
θηκτῷ τερπομέναν σιδάρῳ.

2. Ἀριστοφάνους Γεωργῶν (απ. 109 Κ.).

Εἰρήνη βαθύπλουτε καὶ ζευγάριον βοεικόν,
εἰ γὰρ ἐμοὶ παυσαμένῳ τοῦ πολέμου γένοιτο
σκάψαι κἀποκλάσαι καὶ λουσαμένῳ διελκύσαι
τῆς τρυγὸς ἄρτον λιπαρὸν καὶ ῥάφανον φέροντι.

Μετάφραση

(=σχετικά με την ειρήνη)

1. ΧΟΡ. Ειρήνη μου βαθύπλουτη και πιο όμορφη
απ' όλους τους μακάριους θεούς,
σε λαχταρώ, που τόσο αργείς!
Φοβάμαι μήπως με τους κόπους
με καταβάλουν τα γερατειά,
προτού δω νιάτα χαριτωμένα,
τραγούδια σ' όμορφους χορούς,
γλέντια με στεφανωμένους γλεντοκόπους.
Έλα, σεβαστή, στην πόλη μου.
Διώξε απ' τα σπίτια μας τη μισητή
εμφύλια διαμάχη και τη μανιασμένη φιλονικία,
που χαίρεται με τ' ακονισμένο μαχαίρι της.

2. Ειρήνη μου βαθύπλουτη και βοϊδοζεύγαρό μου,
μακάρι να σταματούσε ο πόλεμος και να μπορούσα
να σκάψω, να κλαδέψω τ' αμπέλια, να λουστώ
και να τραβήξω μούστο έχοντας αφράτο ψωμί και
ρεπανάκι.

Στοβαίος (εκδ. Κάκτος)
(Μετάφραση Θ. Μαυρόπουλος)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ *ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ* ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΕΙΟ ΠΑΓΟ

Στην προ του Δράκοντος «ἀρχαίαν πολιτείαν».

«Τὰ μὲν οὖν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον. Ἡ δὲ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διῴκει δὲ τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ κολάζουσα καὶ ζημιοῦσα πάντας τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως. Ἡ γὰρ αἵρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἀρεοπαγῖται καθίσταντο· διὸ καὶ μόνη τῶν ἀρχῶν αὕτη μεμένηκε διὰ βίου καὶ νῦν.

Ἡ μὲν οὖν πρώτη πολιτεία ταύτην εἶχε τὴν ὑπογραφήν.» (*Ἀθ. Πολ.* 3, 6).

[Η διοικητική λοιπόν οργάνωση ήταν τέτοια. Η δε βουλή των Αρεοπαγιτών είχε ως καθήκον να φροντίζει για την τήρηση των νόμων, και συγκέντρωνε στα χέρια της τις περισσότερες και σημαντικότερες εξουσίες στην πόλη, έχοντας το απόλυτο δικαίωμα να τιμωρήσει και να επιβάλει πρόστιμο σ' όλους όσοι παρεκτρέπονταν. Διότι η εκλογή των αρχόντων γινόταν βάσει της αριστοκρατικής καταγωγής και του πλούτου, και απ' αυτούς αναδεικνύονταν οι Αρεοπαγίτες· γι' αυτό και είναι το μόνο αξίωμα που παραμένει ισόβιο μέχρι και σήμερα.

Αυτή ήταν λοιπόν η μορφή του πρωταρχικού πολιτεύματος σε γενικές γραμμές.]

Επί Σόλωνος.

«...τὴν δὲ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἔταξεν ἐπὶ τὸ νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχεν καὶ πρότερον ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας, καὶ τά τε ἄλλα τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν πολιτ<ικ>ῶν διετήρει καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας ηὔθυνεν κυρία οὖσα ζημιοῦν καὶ κολάζειν, καὶ τὰς ἐκτίσεις ἀνέφερεν εἰς πόλιν, οὐκ ἐπιγράφουσα τὴν πρόφασιν δι' ὃ [τὸ ἐ]κτ[ίν]εσθαι, καὶ τοὺς ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνισταμένους ἔκρινεν, Σόλωνος θέντος νόμον εἰσαγγελίας περὶ αὐτῶν.» (*Ἀθ. Πολ.* 8, 4).

[... η δε βουλή των Αρεοπαγιτών ορίσθηκε (από τον Σόλωνα) να φροντίζει για την τήρηση των νόμων - όπως και πρωτύτερα, που ήταν επόπτης του πολιτεύματος-, είχε υπό την επιτήρησή της τις περισσότερες και τις σημαντικότερες δημόσιες υποθέσεις, τιμωρούσε όσους υπέπιπταν σε σφάλμα έχοντας απόλυτη εξουσία κολασμού και επιβολής προστίμων, ανακοίνωνε δημόσια τα πρόστιμα χωρίς να αναγράφει την αιτία για την οποία είχαν επιβληθεί, και δίκαζε όσους συνωμοτούσαν για την κατάλυση της δημοκρατίας, βάσει νόμου περί δημόσιας καταγγελίας τους που είχε θεσπίσει ο Σόλων.]

Μετά τα Μηδικά.

« μετὰ δὲ τὰ Μηδικὰ πάλιν ἴσχυσεν ἡ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴ καὶ διῴκει τὴν πόλιν, οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν ἀλλὰ διὰ τὸ γενέσθαι τῆς περὶ Σαλαμῖνα ναυμαχίας αἰτία. Τῶν γὰρ στρατηγῶν ἐξαπορησάντων τοῖς πράγμασι καὶ κηρυξάντων σῴζειν ἕκαστον ἑαυτόν, πορίσασα δραχμὰς ἑκάστῳ ὀκτὼ διέδωκε καὶ ἐνεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς. Διὰ ταύτην δὴ τὴν αἰτίαν παρεχώρουν αὐτῆς τῷ ἀξιώματι, καὶ ἐπολιτεύθησαν Ἀθηναῖοι καλῶς [[καὶ]] κατὰ τούτους τοὺς καιρούς.» (Ἀθ. Πολ. 23, 1).

[μετά δε τα Μηδικά η βουλή του Αρείου πάγου απέκτησε και πάλι δύναμη και κυβερνούσε την πόλη, όχι επειδή πήρε την εξουσία με κάποια επίσημη απόφαση, αλλά λόγω του ότι η ναυμαχία της Σαλαμίνας οφειλόταν σε δικές της ενέργειες . Διότι, ενώ οι στρατηγοί δεν ήξεραν τι να κάνουν και έβγαλαν διάγγελμα να φροντίσει ο καθένας για την ατομική του σωτηρία, η βουλή του Αρείου πάγου, αφού εξασφάλισε για τον καθένα οχτώ δραχμές, τους τις μοίρασε και τους επιβίβασε στα πλοία. Γι' αυτόν τον λόγο λοιπόν οι Αθηναίοι υποτάσσονταν στην εξουσία του Αρείου πάγου και ακολουθούσαν ορθό σύστημα διακυβέρνησης κατ' εκείνη την περίοδο.]

Επί Εφιάλτου.

«Ἔτη δὲ ἑπτακαίδεκα μάλιστα μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν. Αὐξανομένου δὲ τοῦ πλήθους γενόμενος τοῦ δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, δοκῶν καὶ ἀδωροδόκητος εἶναι καὶ δίκαιος πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐπέθετο τῇ βουλῇ. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεῖλεν πολλοὺς τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἀγῶνας ἐπιφέρων περὶ τῶν διῳκημένων· ἔπειτα τῆς βουλῆς ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιείλετο τὰ ἐπίθετα δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακή, καὶ τὰ μὲν τοῖς πεντακοσίοις τὰ δὲ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἀπέδωκεν. Ἔπραξε δὲ ταῦτα συναιτίου γενομένου Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἔμελλε δὲ κρίνεσθαι μηδισμοῦ. Βουλόμενος δὲ καταλυθῆναι τὴν βουλὴν ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸς μὲν τὸν Ἐφιάλτην ἔλεγεν ὅτι συναρπάζειν αὐτὸν ἡ βουλὴ μέλλει, πρὸς δὲ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ὅτι δείξει τινὰς συνισταμένους ἐπὶ καταλύσει τῆς πολιτείας. Ἀγαγὼν δὲ τοὺς αἱρεθέντας τῆς βουλῆς οὗ διέτριβεν ὁ Ἐφιάλτης, ἵνα δείξῃ τοὺς ἀθροιζομένους, διελέγετο μετὰ σπουδῆς αὐτοῖς. Ὁ δ' Ἐφιάλτης ὡς εἶδεν καταπλαγεὶς καθίζει μονοχίτων ἐπὶ τὸν βωμόν. Θαυμασάντων δὲ πάντων τὸ γεγονὸς καὶ μετὰ ταῦτα συναθροισθείσης τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων κατηγόρουν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ὅ τ' Ἐφιάλτης καὶ <ὁ> Θεμιστοκλῆς, καὶ πάλιν ἐν τῷ δήμῳ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἕως περιείλοντο αὐτῶν τὴν δύναμιν. Καί ... ἀνῃρέθη δὲ καὶ ὁ Ἐφιάλτης δολοφονηθεὶς μετ' οὐ πολὺν χρόνον δι' Ἀριστοδίκου τοῦ Ταναγραίου.

Ἡ μὲν οὖν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπεστερήθη τῆς ἐπιμελείας.» (Ἀθ. Πολ. 25, 1 κ.ε.).

[Επί δεκαεφτά περίπου χρόνια παρέμεναν οι Αρεοπαγίτες επικεφαλής του πολιτεύματος, αν και σιγά-σιγά η εξουσία τους φθειρόταν. Με την αύξηση όμως της δύναμης του λαού, ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδου, ο οποίος θεωρούνταν αδωροδόκητος και νομιμόφρων απέναντι στο πολιτικό σύστημα, αφού έγινε αρχηγός του δήμου, επιτέθηκε εναντίον της βουλής. Και κατά πρώτον θανάτωσε πολλούς από τους Αρεοπαγίτες προκαλώντας εναντίον τους δίκες οι οποίες είχαν ως αντικείμενο την εκ μέρους τους διαχείριση των κοινών. Έπειτα, επί άρχοντος Κόνωνος, αφαίρεσε όλες τις εξουσίες που είχε οικειοποιηθεί η βουλή και βάσει των οποίων επιτηρούνταν το πολίτευμα, και άλλες τις απέδωσε στους Πεντακοσίους, άλλες στην Εκκλησία του Δήμου, και άλλες στα δικαστήρια. Και αυτά τα έκανε με τη συνεργασία του Θεμιστοκλή ο οποίος ήταν μεν Αρεοπαγίτης, αλλά επρόκειτο να δικασθεί με την κατηγορία του μηδισμού. Επειδή δε ο Θεμιστοκλής ήθελε να καταλυθεί η εξουσία της βουλής, στον μεν Εφιάλτη έλεγε ότι η βουλή σκοπεύει να τον συλλάβει, στους δε Αρεοπαγίτες ότι θα τους φανερώσει κάποιους που συνωμοτούσαν για την κατάλυση του πολιτεύματος. Κι αφού οδήγησε τα μέλη της βουλής που είχαν εκλεγεί στο μέρος που έμενε ο Εφιάλτης, για να τους δείξει τους συνωμότες, συζητούσε μαζί τους ζωηρά. Ο δε Εφιάλτης, μόλις τους είδε, κατεφεύγει τρομαγμένος ως ικέτης στον βωμό, φορώντας μόνο τον χιτώνα. Κι αφού όλοι εξεπλάγησαν με το γεγονός και συγκλήθηκε μετά απ' αυτά η Βουλή των Πεντακοσίων, κατηγορούσαν τους Αρεοπαγίτες και ο Εφιάλτης και ο Θεμιστοκλής, και πάλι ενώπιον του δήμου κατά τον ίδιο τρόπο, μέχρι που τους αφαίρεσαν τη δύναμη.[...] Και μετά από λίγον καιρό σκοτώθηκε ο Εφιάλτης, δολοφονημένος από τον Αριστόδικο τον Ταναγραίο.

Η βουλή λοιπόν των Αρεοπαγιτών με αυτόν τον τρόπο έχασε την ανώτατη εποπτεία του πολιτεύματος.]

Επί Περικλέους.

«Μετὰ δὲ ταῦτα πρὸς τὸ δημαγωγεῖν ἐλθόντος Περικλέους καὶ πρῶτον εὐδοκιμήσαντος ὅτε κατηγόρησε τὰς εὐθύνας Κίμωνος στρατηγοῦντος νέος ὤν, δημοτικωτέραν ἔτι συνέβη γενέσθαι τὴν πολιτείαν· καὶ γὰρ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἔνια παρείλετο καὶ μάλιστα προύτρεψεν τὴν πόλιν ἐπὶ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ἐξ ἧς συνέβη θαρρήσαντας τοὺς πολλοὺς ἅπασαν τὴν πολιτείαν μᾶλλον ἄγειν εἰς αὑτούς.» (*Ἀθ. Πολ.* 27, 1).

[Μετά δε απ' αυτά, όταν ο Περικλής αναμείχθηκε στην πολιτική και διακρίθηκε για πρώτη φορά, σε νεαρή ηλικία, όταν αμφισβήτησε τη λογοδοσία του Κίμωνος για τις πράξεις του ως στρατηγού, το πολίτευμα έγινε ακόμα πιο δημοκρατικό. Καθ' όσον απέσπασε από τους Αρεοπαγίτες ορισμένες αρμοδιότητες και προ πάντων προέτρεψε την πόλη να αποκτήσει ναυτική δύναμη, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να πάρει θάρρος ο λαός και να συγκεντρώσει σταδιακά όλη την πολιτική εξουσία στα χέρια του.]

Επί των Τριάκοντα.

«Τὸ μὲν οὖν πρῶτον μέτριοι τοῖς πολίταις ἦσαν καὶ προσεποιοῦντο διοικεῖν τὴν πάτριον πολιτείαν, καὶ τούς τ' Ἐφιάλτου καὶ Ἀρχεστράτου νόμους τοὺς περὶ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν καθεῖλον ἐξ Ἀρείου πάγου [...] Ἐπεὶ δὲ τὴν πόλιν ἐγκρατέστερον ἔσχον, οὐδενὸς ἀπείχοντο τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἀπέκτειναν τοὺς καὶ ταῖς οὐσίαις καὶ τῷ γένει καὶ τοῖς ἀξιώμασιν προέχοντας...» (*Ἀθ. Πολ.* 35, 2-4).

[Στην αρχή λοιπόν συμπεριφέρονταν (οι Τριάκοντα) με μετριοπάθεια στους πολίτες, προσποιούνταν ότι ακολουθούν το πατροπαράδοτο πολίτευμα, και κατήργησαν τους νόμους του Εφιάλτου και του Αρχεστράτου, τους σχετικούς με τους Αρεοπαγίτες [...] Μόλις όμως στερέωσαν την πολιτική τους εξουσία, δεν λογάριαζαν κανέναν απ'τους πολίτες, αλλά θανάτωναν κι όσους ξεχώριζαν για την περιουσία, την ευγενή καταγωγή ή τα αξιώματά τους...]

Μετάφραση Χ. Δάλκος

Απόσπασμα από τις *Νεφέλες* του Αριστοφάνους (στ. 961 - 972 και 990 - 995) στο οποίο ο Δίκαιος λόγος αναφέρεται στην παλαιά παιδεία. Η συγγένεια των αριστοφανικών απόψεων προς αυτές του Ισοκράτους είναι προφανής:

Δείξω τοίνυν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, ὡς διέκειτο,
ὅτ' ἐγὼ τὰ δίκαια λέγων ἤνθουν καὶ σωφροσύνη 'νενόμιστο.
Πρῶτον μὲν ἔδει παιδὸς φωνὴν γρύξαντος μηδὲν ἀκοῦσαι·
εἶτα βαδίζειν ἐν ταῖσιν ὁδοῖς εὐτάκτως εἰς κιθαριστοῦ
τοὺς κωμήτας γυμνοὺς ἀθρόους, κεἰ κριμνώδη κατανείφοι.
Εἶτ' αὖ προμαθεῖν ᾆσμ' ἐδίδασκεν, τὼ μηρὼ μὴ ξυνέχοντας,
ἢ Παλλάδα περσέπολιν δεινάν, ἢ τηλέπορόν τι βόαμα,
ἐντειναμένους τὴν ἁρμονίαν, ἣν οἱ πατέρες παρέδωκαν.
Εἰ δέ τις αὐτῶν βωμολοχεύσαιτ' ἢ κάμψειέν τινα καμπήν,
οἵας οἱ νῦν τὰς κατὰ Φρῦνιν ταύτας τὰς δυσκολοκάμπτους,
ἐπετρίβετο τυπτόμενος πολλὰς ὡς τὰς Μούσας ἀφανίζων.

.....

Πρὸς ταῦτ', ὦ μειράκιον, θαρρῶν ἐμὲ τὸν κρείττω λόγον αἱροῦ·
κἀπιστήσει μισεῖν ἀγορὰν καὶ βαλανείων ἀπέχεσθαι
καὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνεσθαι, κἂν σκώπτῃ τίς σε φλέγεσθαι·
καὶ τῶν θάκων τοῖς πρεσβυτέροις ὑπανίστασθαι προσιοῦσιν,
καὶ μὴ περὶ τοὺς σαυτοῦ γονέας σκαιουργεῖν, ἄλλο τε μηδὲν
αἰσχρὸν ποιεῖν, ὅτι τῆς αἰδοῦς μέλλει τἄγαλμ' ἀναπλήσειν·

[Θά ξηγήσω μέ ποιές ἀρετές μεγαλώναν,
οἱ προγόνοι μας, ὅταν ἐγώ τούς δασκάλευα
καί στήν πόλην ἀνθοῦσε ἡ τιμή καί τό δίκιο.
Τά μικρά δέν ἐκάνανε γρῦ καί μουλώναν,
καί στό δρόμο πηγαίναν μέ τάξη στό δάσκαλο
χέρι χέρι, γυμνά, καλοκαίρι χειμώνα,
γειτονόπουλα πλῆθος νά μάθουν κιθάρα.
Καί καθόντουσαν χάμου, μεριά τεντωμένα,
Μέ τόν ὕμνο ἀρχινούσανε τῆς Ἀθηνᾶς
« Ὦ Παλλάδα λεβέντισσα, καστροχαλάστρα »
κι ἄλλα τέτοια βροντόλαλα πολεμοτράγουδα
μέ τήν πιό σοβαρήν ἁρμονία τῶν πατέρων.
Κι ἄν κανένας τολμοῦσε νά πεῖ βρωμοτράγουδα
ἤ νά κάνει τσακίσματα δυσκολογύριστα
τοῦ συρμοῦ, σάν τοῦ Φρύνη, τίς ἔτρωγε χύμα,
γιά νά μήν ἀτιμάζει τίς Μοῦσες, ὁ μάγκας·
.....
..... Καί γιά τοῦτο, καλόπαιδο,
παραδόσου σέ μένα, τό Δίκαιο τό Λόγο.
Ἀγορά καί λουτρά νά μισεῖς θά σέ μάθω
κι ἄν κανείς σέ πειράζει, θά παίρνεις φωτιά
κι ἅμα κάθεσαι κάπου καί γέροι περνοῦνε,
θά σηκώνεσαι ὀρθός. Θά τιμᾶς τούς γονιούς σου
καί ποτέ δέ θά κάνεις ξετσίπωτη πράξη
νά λεκιάζεις τό φῶς τῆς Αἰδοῦς, πό χεις μέσα σου.]

(Μεταφορά στη νέα μας γλώσσα: Κώστα Βάρναλη, εκδ. Κέδρος, β΄ έκδοση).

Βιβλιογραφια

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ - ΠΗΓΕΣ

Antony Andrews, Ἀρχαία ἑλλην. κοινωνία, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987

Ἀνωνύμου, Ρητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον (στὸ corpus τῶν Ἀριστοτ. συγγραμμάτων).

Ἀριστοτέλους, Ρητορικὴ Τέχνη.

Ἀριστοτέλους, Πολιτικά.

Ἀριστοτέλους, Ἀθηναίων Πολιτεία.

Ἁρποκρατίωνος, Λεξικὸν τῶν δέκα ρητόρων ἢ Περὶ λέξεων.

Hermann Bengtson, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, Μέλισσα, Ἀθήνα 1979.

Arnaldo Biscardi, Ἀρχαῖο Ἕλλην. Δίκαιο, Παπαδήμας, Αθήνα 1991.

Fr. Blass, Die attische Beredsamkeit, τ.3, Leipzig 1868-1880.

John Boardman κ.ά., Ἡ Ἑλλάδα καί ὁ Ἑλληνικός κόσμος, Πανεπιστ. Ὀξφόρδης, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

Botsford - Robinson, Ἀρχαία Ἕλλην. Ἱστορία, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1977.

Robert Cohen, Ἀθηναϊκή Δημοκρατία, Εἷρμός, Ἀθήνα 1992.

Fustel de Coulanges, Ἡ ἀρχαία πόλη, Εἷρμός, Ἀθήνα 1991.

A. Croiset, Οἱ ἀρχαῖες Δημοκρατίες, Φέξης, Αθήνα 1970 (Α′+Β′).

Δημητριάδης Νικ., Ἀνατομία τῆς Ρητορικῆς, ἐκδ. Τ. Μιχαλᾶ, Ἀθήνα 1983.

Δημητρίου, Περὶ Ἑρμηνείας (Περὶ ὕφους).

Διονυσίου Ἁλικαρνασσέως, Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων.

Διονυσίου Ἁλικαρνασσέως, Περὶ τῶν ἀρχαίων ρητόρων ὑπομνηματισμοί.

Διονυσίου Λογγίνου, Περὶ ὕψους.

P.E. Easterling - B.M.W. Knox, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματολογίας, Παπαδήμας, Ἀθήνα 1999[3].

Γαλάνης Ἐμμ., Στοιχειώδης Ρητορική, Ἀθήνησι 1876.

G. Glotz, Ἡ Ἑλληνική «πόλις», μτφρ. Ἁγνή Σακελλαρίου, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1981.

Gow - Reinach, ΑΘΗΝΑ, εἰσαγωγὴ εἰς τάς Κλασσικάς Σπουδάς, Ἐλευθερουδάκης, ἐν Ἀθήναις 1930.

Ἠλιοῦ Ἠλία, Ἡ ρητορική τοῦ Ἀριστοτέλη (εἰσαγωγή, μετάφραση,

σχόλια), Κέδρος, Ἀθήνα χ.χ.

M.C. Howatson, Εγχειρίδιο Κλασικῶν Σπουδῶν, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλ. - Ἀθήν. 1996.

Θεοδωρακόπουλος Βασ., Τά ρητορικά κείμενα στή Μέση Ἐκπαίδευση, Γρηγόρης, Ἀθήνα 1984.

Θεοδωρακόπουλος Βασ., Εἰσαγωγή στήν Ἀττική Ρητορεία, Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1989.

Jean Imbert, Τό ἀρχαῖο Δίκαιο, Δαίδαλος - Ἰ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήν. 1998.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Γ′1-Γ′2, Ἐκδοτ. Ἀθηνῶν.

Werner Jaeger, Παιδεία, μτφρ. Γ. Βερροίου, τ.3, Ἀθῆναι 1968-1974.

R.C. Jebb, The Attic orators from Antiphon to Isaeus, τ. 2, London 1876.

Κανελλόπουλος Παναγ., Ἀπό τόν Μαραθῶνα στήν Πύδνα, τ. Α′, Ἀθῆναι 1963.

Καχριμάνης Νικηφ. - Κολλάρος Ἰω., Τά σχήματα λόγου, Ρώσσης - Χριστόπουλος, Ἀθῆναι χ.χ.

G. Kennedy, The art of persuasion in Greece, Princeton 1963.

Paul Kroch, Λεξικό ἀρχαίων συγγραφέων, Ἑλλήνων καί Λατίνων, Θεσσαλονίκη 1996.

Κύρκος Βασ., Ἀρχαῖος Ἑλληνικός Διαφωτισμός καί Σοφιστική, Παπαδήμας, Ἀθήνα 1992.

Κύρκος Βασ., Τό ὕφος τοῦ λόγου καί τό ἦθος τοῦ λέγοντος, Νέα Παιδεία, 14, Ἀθήνα 1980.

Albin Lesky, Ἱστορ. τῆς Ἀρχ. Ἑλλην. Λογοτεχνίας, μετ. Ἀγαπ. Τσοπανάκη, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1972².

D.M. MacDowell, The law in classical Athens, London 1978 καί σέ μετάφρ. Γ. Μαθιουδάκη, Παπαδήμας, Ἀθήνα 1988.

Μιστριώτης Γ., Ἑλληνική Γραμματολογία, τ.Β′, ἐν Ἀθήναις 1897.

Claude Mossé, Ἀθήνα, Ἱστορία μιᾶς Δημοκρατίας, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1988².

Claude Mossé, Τό τέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, Παπαζήσης, Ἀθήνα 1978.

Ντόκας Ἀγησ., Ἡ Ἀθηναϊκή Δημοκρατία, Βιβλιοπ. Ἑστίας, Ἀθῆναι χ.χ.

Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Τέχνης Ρητορικῆς βιβλία γ′, Βιέννη 1813.

Πανελλ. Ἕνωση Φιλολόγων (Π.Ε.Φ.), Σεμινάριο 4 (Ἀρχαῖα Ἑλληνικά), Ἀθήνα 1984, Σεμινάριο 12 (Ἡ διδασκαλία τῶν φιλοσοφ. καὶ ρητορικῶν κειμένων στη Δ/θμια Ἐκπ/ση), Ἀθήνα 1989.

Παμπούκης Χ., Ἐπιτομή Ρητορικῆς, ἐν Ἀθήναις 1866.

Παπανικολάου Κώστας, Ρητορική Τέχνη, Ἑστία, Ἀθῆναι 1965.

Παπανικολάου Κώστας, Νεοελληνική Καλολογία, Ἑστία, χ.χ.

Παπαρρηγόπουλος Κων., Ἱστορία τοῦ Ἕλλην. Ἔθνους, Ἐλευθερουδάκης - Νίκας, τ. Α6, χ.χ.

Charles Picard, Ἡ ζωή στήν Κλασσική Ἑλλάδα, Ἰ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1965.

Πλάτωνος, Πολιτεία, εἰσαγωγή, ἑρμηνεία καί σημειώσεις Κ.Δ. Γεωργούλη, Ἰ. Σιδέρης, Ἀθῆναι 1963².

Πλουτάρχου, Βίοι (Δημοσθένης - Κικέρων).

Ψευδο - Πλουτάρχου, Βίοι τῶν Δέκα Ρητόρων.

P. Rhodes, The Athenian Boule, Oxford 1972.

Jacqueline de Romilly, Ὁ νόμος στήν Ἑλληνική σκέψη, Ἄστυ, Ἀθήνα 1955.

Jacqueline de Romilly, Προβλήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1998.

Jacqueline de Romilly, Ἀρχαία Ἕλλην. Γραμματολογία, Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1988.

T.A. Sinclair, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως, Παπαζήσης, Ἀθήνα 1969.

Φραγκιδάκη Ἰω., Περί Ρητορικῆς, Ἀθῆναι χ.χ.

Φωτίου Πατρ., Μυριόβιβλος, Migne P.G., 104.

ΛΥΣΙΑΣ

C.D. Adams, Lysias, Selected Speeches, New York, repr. Oklahoma 1970.

C. Carey, Lysias, Selected Speeches, Cambridge 1989.

K.J. Dover, Lysias and the Corpus Lysiacum, Berkeley - Los Angeles 1968.

M. Edwards and S. Usher, Greek orators I: Antiphon and Lysias, Warminster 1985.

P. Grau, Prooemiengestaltung bei Lysias, Bonn 1972.

D.H. Holmes, Index Lysiacus, Bonn 1895.

Ζάκας Α.Ι., Λυσίου λόγοι καί ἀποσπάσματα, Ζωγράφειος Ἑλληνική

Βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν 1907.

Ἰασεμίδης Περ. Π., Λυσίου Λόγοι, Παπαδήμας, Ἀθῆναι 1975.

M.H. Morgan, Eight orations of Lysias, Boston, USA, and London 1895.

A. Panagopoulos, Lysias and the Thirty: Ἀρχαιογνωσία Ι, 1980 σ.σ. 349 - 351.

Πατριαρχέας Β.Δ., Λυσίου Λόγοι, Βιβλιοθήκη Παπύρου τ. Α΄, ἐν Ἀθήναις 1939.

Τζαβέλας Τ., Ὁ δικηγόρος Λυσίας, Ἀθήνα 1979.

M. Weissenberger, Die Dokimasiereden des Lysias (orr. 16, 25, 26, 31): Philol. CLXXXII Frankfurt Athenaum 1987.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ

Ἀραπόπουλος Κ. Θ., Ὁ Δημοσθένης ὡς πολιτικός καὶ ρήτωρ, ἐκδ. Κοντομάρης & ΣΙΑ, Ἀθῆναι 1931.

Ἀραπόπουλος Κ. Θ., Κασιμάκος Ν.Γ., Δημοσθένους λόγοι, τ. Ε΄, εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση σχόλια, στή σειρά, «Βιβλ. Ἀρχ. Συγγραφέων», (Ἰ. Ζαχαρόπουλος).

Βασιλόπουλος Ν.Δ., Δημοσθένης - Φίλιππος, ἡ ἐποχή των καί ἡ πολιτική των, Ἀθῆναι 1949.

S.H. Butcher, Demosthenis Orationes, Oxonii 1958.

M. Croiset, Démosthène Harangues, τ.Ι, Les Belles Lettres, Paris 1924.

Gul. Dindorfii, Demosthenes, Vol. VIII, Arno Press, New York 1973. (σχόλια).

Gul. Dindorfii, Demosthenes, Vol. V, Oxonii 1849 (λατιν. σχόλια).

Δούκας Νεόφυτος, Δημοσθένης, Βιέννη, τ.Α΄ (κείμενο - σχόλια).

Ἔκδοτ. Ἀθηνῶν, Φίλιππος, Βασιλεύς Μακεδόνων, Ἀθήνα 1980.

Γαλανός Μιχαήλ, Πολιτικά διδάγματα ἀπό τούς λόγους τοῦ Δημοσθένους, Ἀλεξάνδρεια 1931.

Werner Jaeger, Δημοσθένης, Μορφ. Ἵδρ. τῆς Ἐθν. Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.), μτφρ. Δέσπ. Καρπούζα - Καρασάββα, Ἀθήνα 1979.

ΚΑΚΤΟΣ, «Οἱ Ἕλληνες», Δημοσθένους Ἅπαντα, 3, εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια, Ἀθήνα 1994.

Καλιτσουνάκης Ἰω., Δημοσθένης, Νεώτ. Ἐγκυκλοπ. Λεξικόν «Ἡλίου», τ. Η΄ σ.σ. 91-106.

Κασιμάκος Νίκων, Ὁ Δημοσθένης (διδακτ. διατριβή), Ἀθῆναι 1959.

Κασιμάκος Νίκων, Ὁ Δημοσθένης ὡς ἀνθρωπιστική ἀξία, Ἀθῆναι 1951.

Κωνσταντόπουλος Γρηγ., Ἀρχαία Ρόδος, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1986.

Loeb Classical Library, Δημοσθένης, Ι, ἐπιμ. J.H. Wince, London 1989.

Μαριδάκης Γεώργ., Ὁ Δημοσθένης θεωρητικός τοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 1951.

G. Long - A. Macleane, Bibliotheca Classica, Demosthenes, τ. 1 (σχόλια ἀγγλ.) R. Whiston, London 1859.

Ξανθάκη - Καραμάνου Γ., Ἡ ἐξωτερική πολιτική τῆς Σπάρτης στήν Πελοπόννησο καί ὁ Δημοσθένης, «Λακωνικαί Σπουδαί» Η′ (1986) σ.σ. 181-188.

Ξανθάκη - Καραμάνου Γ., Μαρτυρίες στό ἔργο τοῦ Δημοσθένη γιά τήν Ἱστορία τῆς Πελοποννήσου στό μέσον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., Πρακτικά Γ′ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (1987-1988) σ.σ. 515-529.

Ξύδας Χρ., Δημοσθένους λόγοι, Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας, Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν (εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφρ.) χ.χ.

Παπαϊωάννου Μανώλη, Ρόδος καί Ἀρχαῖα Κείμενα, Δωδώνη, Ἀθήνα - Γιάννινα, 1995.

Παπαλᾶς Ἠλίας, Δημοσθένους πολιτικά διδάγματα, Ἀθήνα 1980.

Παπανικολάου Κ.Ν., «Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων», Δημοσθένους Λόγοι, τ. Β′, εἰσαγωγή, κείμενα, μεταφρ., σχόλια.

Παπανικολάου Κ.Ν., Εἰσαγωγή στό ἔργο τοῦ Δημοσθένη, Ἔκδ. Ν. Παιδείας, 3, Ἀθήνα 1980.

L. Pearson, The art of Demosthenes, Michigan 1981.

Πετρονώτης Αργύρης, Ἡ Μεγάλη Πόλις τῆς Ἀρκαδίας (Ἀρχαῖες Ἑλληνικές πόλεις, ἀριθ. 23), Ἀθῆναι, Ἀθηναϊκός Τεχνολογικός Ὅμιλος, Ἀθηναϊκό Κέντρο Οἰκιστικῆς, 1973.

S. Preuss, Index Demosthenicus, Leipzing 1892 (ἀνατ. Hildesheim 1963).

Τζέμος Βασ. Π., Ἱστορία τοῦ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας, Ἀθ. 1963 (ἀνατ. 1993).

Τσακατίκας Βασ. Ἤ., Δημοσθένη Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας, εισαγ., μετάφρ., σημειώσεις (Στό βιβλίο Ἀττικοί Ρήτορες Β′ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Ἀθήνα 1995).

Τσουρέας Εὐστρ., Ἔργα Ἀττικῶν Συγγραφέων, τ.Α′, Ἀθήνα 1996

(σχολικό βοήθημα).

T. J. Voemelius, Δημοσθένους τά Σωζόμενα, Parisiis 1891 (κείμενο - λατιν. μτφρ.).

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Ἀντωνίου Δαυίδ, Ἰσοκράτη περὶ Εἰρήνης, Γρηγόρης, Ἀθήνα 1977.

G.E. Benseler - F Blass, Isocratis Orationes, 2 τ. Leipzig 1878 - 79 (φωτοτ. ἀναπαραγ. ἐκδ. Δ. Παπαδήμα ἀπό τίς ἐκδ. Teubner - Lipsiae).

Βιβλιοθ. Ἀρχ. Ἑλλ., Συγγραφέων (Ἰ. Ζαχαρ;οπουλος), Ἰσοκράτους λόγοι (εἰσαγ., κείμ., μετάφρ., σχόλια).

Βυθούλκας Β.Γ., Ἰσοκράτους λόγοι κατ' ἐκλογήν τεῦχ. 1, σχόλια - μετάφραση, Ἀθῆναι 1875.

Θεοδωρᾶτος Χρ., Ἰσοκράτους λόγοι, εἰσαγ., μετάφρ., σχόλια (Βιβλιοθήκη τῶν Ἑλλήνων, τ. Δ' καί ΣΤ').

Κοραῆς Ἀδαμάντιος, Ἑλλην. Βιβλιοθήκη, Ἰσοκράτους λόγοι καί ἐπιστολαί, τ.2, ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίνου - Διδότου, 1807.

Κοραῆς Ἀδαμάντιος, Προλεγόμενα στούς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς, τ. Α', Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1986 (περί τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἰσοκράτους σ.σ. 263-316).

Κυπριανός Ἀριστείδης, Τά ἀπόρρητα τοῦ Ἰσοκράτους ἤ περί λόγων ἐσχηματισμένων, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἑρμοῦ, 1871.

Λαούρδας Β., Ὁ Ἰσοκράτης καὶ ἡ ἐποχή του, Ἀθῆναι 1966.

Loeb Classical Library, 3 τ., μτφρ. G.B. Norlin, London 1929.

Μανδηλαρᾶς Β.Γ., Ὁ περὶ Εἰρήνης λόγος τοῦ Ἰσοκράτους ἐκ τοῦ παπύρου τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου, Μ. Καρδαμίτσας, ἐν Ἀθήναις 1975.

Μανδηλαρᾶς Β., «Περὶ Εἰρήνης», εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφρ., σχόλια (Κάκτος, Ἰσοκράτους ἅπαντα, τ. 4).

G. Mathieu - E. Brémond, Isocrate, 4 τ., Les Belles Lettres, Paris, Τόμος 3ος, έκδ. 3η, 1960.

G. Mathieu, Οἱ πολιτικές ἰδέες τοῦ Ἰσοκράτη, Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1995.

Μπαζάκου - Μαραγκουδάκη Στέλα, Ἰσοκράτη Πανηγυρικός, εἰσαγωγή, μετάφρ, σημειώσεις (στὸ βιβλίο Ἀττικοί ρήτορες Β' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Ἀθήνα 1995).

Πανταζής Μιλτιάδης, Ἡ Ἰσοκράτειος ρητορική, ἐν Ἀθήναις, τυπ. Π. Λεωνῆ, 1904.

Παπαϊωάννου Σωκράτης, «Ἀρεοπαγιτικός - Φίλιππος», εἰσαγωγή,

κείμενο, μετάφρ., σχόλια (Κάκτος, Ἰσοκράτους «ἅπαντα», τ. 4).

R. Rauchenstein, Ausgewählte Reden des Isokrates, Panegyricus und Areopagiticus, Berlin 1894, αναθ. Karl Münscher, Berlin, 1908.

Claude Lévi - Strauss, Ἄγρια σκέψη, εἰσαγωγή - σχόλια Ἄλκης Κυριακίδου - Νέστορος, μτφρ. Εὔας Καλπουρτζῆ, Παπαζήσης, Ἀθήνα 1977.

Τζουμελέας Στ., Ἰσοκράτους Ἀρεοπαγιτικός - Περὶ εἰρήνης, εἰσαγωγή, μετάφρ, σημειώσεις (Ἅπαντα τῶν ἀρχ. Ἑλλ. συγγραφ., Βιβλιοθήκη «Παπύρου» ἀρ. 191).

Φιλίστωρ, σύγγραμμα φιλολογικόν καὶ παιδαγωγικόν... Ἐν Ἀθήναις 1881, τ. Α′ τχ. 8 (Ἀ Κυπριανοῦ, Περί τοῦ Ἀρεοπαγιτικοῦ τοῦ Ἰσοκράτους, σ.σ. 296-305), τχ. 12 (Ἀ. Γ. Κωστοπούλου, Περί τοῦ Ἀρεοπαγιτικοῦ τοῦ Ἰσοκράτους ἀπάντησις, σ.σ. 498 - 514), τχ. 11 (Ἀ. Κυπριανοῦ, Ἰσοκράτους ὁ πρός Δημόνικον ἤ περὶ βραχυλογίας καί γνωμολογίας, σ.σ. 441 - 456).